

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İBRAHİM ETHEM POLAT

HAÇLILARA KILIÇ VE KALEM ÇEKENLER



İbrahim Ethem Polat

HAÇLILARA
KILIÇ VE KALEM
ÇEKENLER

İbrahim Ethem Polat

HAÇLILARA
KILIÇ VE KALEM
ÇEKENLER

VADİ YAYINLARI

İbrahim Ethem Polat: 1968 yılında Samsun'da doğdu. Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümünde lisansını tamamladı. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde "İslâm Öncesi Hanif Edebiyatı" konusuyla yüksek lisans yaptı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde "Arap Edebiyatında Haçlı Seferleri" teziyle doktor ünvanını aldı. Halen Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eski Türk Edebiyatı Bölümü'nde Yrd. Doç. Dr. olarak görev yapmaktadır. Eseriyle ilgili olarak Ortadoğuda araştırma ve incelemelerde bulunan yazar Arapça, Farsça, Osmanlıca, Fransızca bilmektedir.

Vadi Yayınları : 221

Tarih Dizisi : 10

Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler
İbrahim Ethem Polat

Tarih Dizisi Editörü
Prof. Dr. Ali Birinci

Yayıma Hazırlayan
Ercan Şen

© Vadi Yayınları

1. Basım: Kasım 2006

Sayfa Düzeni, Kapak Tasarımı
Kökler Ajans

Montaj, Baskı ve Cilt
Öncü Basımevi
Kâzım Karabekir Caddesi Ali Kabakçı İşhanı No: 85/2
İskitler - ANKARA • Tel: 0. 312. 384 31 20

Kütüphane Bilgi Kartı

İbrahim Ethem Polat
Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler
Ankara : Vadi Yayınları 2006

424 s. 14x21.5 cm - (Vadi Yayınları: 221 - Tarih Dizisi:10)
ISBN: 975-6768-80-0
I.Tarih, II. Türk-İslâm Tarihi, III. Haçlı Seferleri

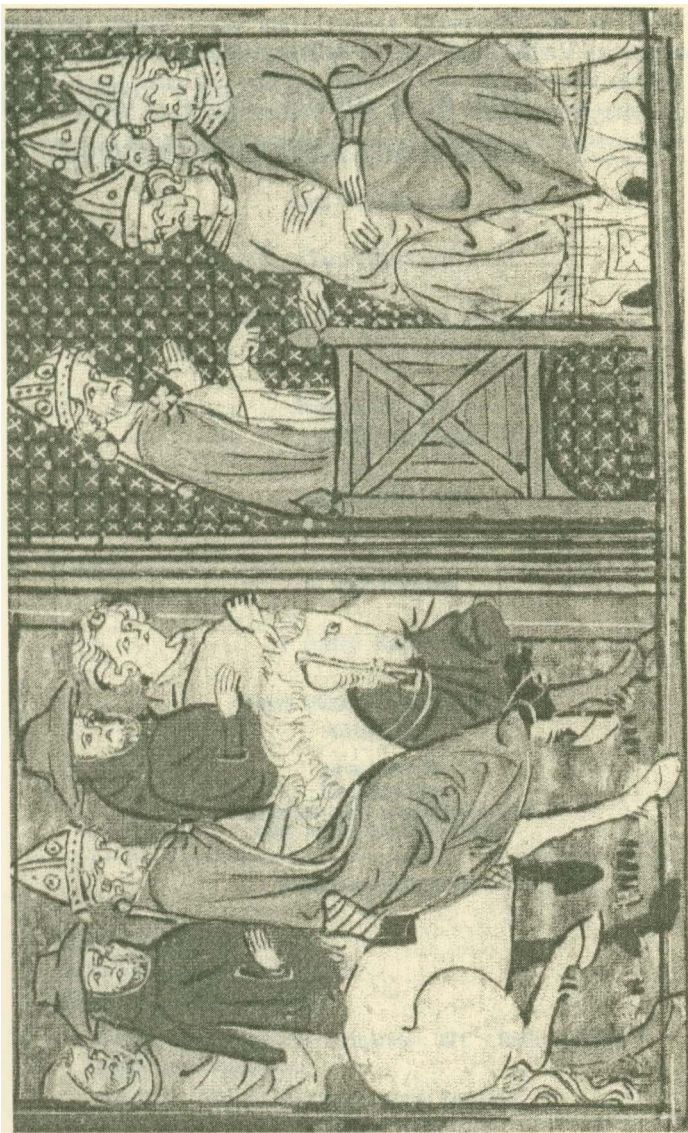
www.vadiyayinlari.com

VADİ YAYINLARI

Bayındır Sk. 36/B Kızılay/ANKARA Tel: 312.435 64 89 - 405 70 20 Fax: 312 405 79 03

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Münevver olmamı dileyen babam Enver Polat'a ve annem Saliha Polat'a layık olabilme arzusuyla naçiz ithafımdır.



Papa. II. Urbanus'un Clermont'a gidiş ve bir haçlı seferi düzenlenmesi hakkında konuşması (14. yüzyıl minyatürü)

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	10
ÖNSÖZ	13
KAYNAKLAR VE KALEM ÇEKENLER HAKKINDA.....	21
GENEL İSLAM KAYNAKLARI.....	24
KALEM ÇEKENLER HAKKINDA	33
İbn Münîr.....	34
İbn Kayserânî	36
İmâdeddin el-İsfehânî	38
Kâdî el-Fâdîl	39
İbn Sâ'âtî	40
Usâme b. Munkîz	41
İbn Senâ' el-Mülk.....	42
İbn Uneyn	43
GİRİŞ	45

BİRİNCİ BÖLÜM

HAÇLI SEFERLERİ ARKA PLAN

1.1. HAÇLI SEFERLERİ ÖNCESİ DOĞU'DA GENEL DURUM ..	56
1.2. HAÇLI SEFERLERİ ÖNCESİ BATI	58
1.3. HAÇLI SEFERLERİNİN NEDENLERİ.....	60
1.3.1. Dinî Nedenler	62
1.3.2. İktisadî Nedenler.....	65
1.3.3. Siyasî Nedenler	67
1.4. DOĞU'YA DÜZENLENEN SEFERLER.....	73
1.4.1. I. Haçlı Seferi (1096-99)	75
1.4.2. II. Haçlı Seferi (1147-48).....	62
1.4.3. III. Haçlı Seferi (1189-1192)	86

1.4.4. IV. Haçlı Seferi (1203-04)	88
1.4.5. V. Haçlı Seferi (1218-21)	89
1.4.6. VI. Haçlı Seferi (1228-29)	90
1.4.7. VII. Haçlı Seferi (1248-52)	91
1.4.8. VIII. Haçlı Seferi (1270)	92

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİİR

2.1. KILIÇ ÇEKENLERE ÖVGÜLER	98
2.1.1. İmadeddin Zengî	103
2.1.1.1. Hayatı	103
2.1.1.2. Haçlılarla Mücadeleleri	106
2.1.2. Nureddin Mahmud Zengî	114
2.1.2.1. Doğumu ve Hayatı	114
2.1.2.2. Haçlılarla Mücadeleleri	119
2.1.3. Selahaddin Eyyûbî	124
2.1.3.1. Doğumu ve Hayatı	124
2.1.3.2. Eyyûbîler Devletinin Kuruluşu	128
2.1.3.3. Haçlılara Karşı Mücadeleleri	139
2.1.4. Sultan Baybars	156
2.1.4.1. Doğumu ve Hayatı	156
2.1.4.2. Memlûk Devletinin Kuruluşu	159
2.1.4.3. Haçlı ve Moğollara Karşı Mücadeleleri	162
2.1.5. Orduya Övgüler	169
2.2. FRENKLERE HİCİVLER	173
2.2.1. Kalabalık Ordularının Hezimetleri	175
2.2.2. Müslümanlar Tarafından Esir Alınmaları ve Öldürülmeleri	178
2.2.3. Hilekâr, Yalancı ve Zalim olmaları	181
2.3. FRENKLERLE İŞBİRLİKÇİ MÜSLÜMANLARA HİCİVLER	186
2.4. SAVAŞA TEŞVİK	186
2.4.1. Sultan, Emir ve Komutanları Savaşa Teşvik	198

2.4.2. Kudüs'ü Kurtarmaya Teşvik	207
2.5. FETİHLERİ MÜJDELEME VE TEBRİK.	215
2.6. FRENKLERLE SAVAŞLARI TASVİR	223
2.7. AĞITLAR (Mersiyeler)	231
2.7.1. Kahramanlara Ağıtlar	231
2.7.2. İmadeddin Zengî'ye Ağıtlar	232
2.7.3. Nureddin Mahmud Zengi'ye Ağıtlar	235
2.7.4. Selahaddin Eyyûbî'ye Ağıtlar	239
2.7.5. Sultan Baybars'a Ağıtlar	244
2.7.6. Kaybedilen Diyarlara Ağıtlar.	246

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM NESİR

3.1. NUTUKLAR (Hitabet)	261
3.1. Nutuklar.	264
3.1.1. Askerî Nutuklar	268
3.1.2. Dinî Nutuklar	273
3.1.3. Siyasî Nutuklar.	278
3.2. YAZIŞMALAR (Kitâbet).	281
3.2.1. Barış ve Ateşkes Yazışmaları	283
3.2.2. Tehdit Yazışmaları.	285
3.2.3. İşbirlikçi ve Savaşmada Pasif Müslümanları Hiciv	289
3.2.4. Fetihleri Bildirme ve Müjdeleme.	293
3.3. EDEBÎ METİNLERDE FRENKLERİ TASVİR.	299
3.3.1. Zorba ve Kaba Oluşları.	299
3.3.2. Ahlakî Tavırları	301
3.3.3. Hukuk Anlayışları	303
3.3.4. Müslümanlara Uyum Sağlamaları.	305
3.3.5. Sağlık ve Tıp Anlayışları	305
3.4. EDEBÎ VE TARİHİ METİNLERDE SAVAŞLARI VE ALETLERİNİ TASVİR	307

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAÇLI SEFERLERİNİN SOSYAL VE KÜLTÜREL ETKİLERİ

4.1. SOSYAL HAYAT VE HAÇLI SEFERLERİNİN ETKİSİ.	319
4.1.1. Sosyal Tabakalar ve Sosyal Hayat.	321
4.1.2. Şiî-Sünnî Ayrılığı ve Toplumsal Bölünme	334
4.1.3. Eğlence Hayatı ve Edebiyata Yansımaları	340
4.1.4. Bölgede Türk Varlığı ve Edebiyata Yansımaları	346
4.1.5. Savaşların Neden Olduğu Yoksulluk ve Sıkıntılar	349
4.1.6. Karşılıklı Etkileşim	358
4.2. KÜLTÜREL HAYAT VE HAÇLI SEFERLERİNİN ETKİSİ	367
4.2.1. Doğu'ya Etkisi	367
4.2.2. Batı'ya Etkisi	375
4.3. HAÇLI SEFERLERİNİN SONUÇLARI.	377
BİBLİYOGRAFYA.	381
TARİHİ KRONOLOJİ.	395
İNDEKS	395
HARİTALAR VE RESİMLER	397

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.mlf.	: Aynı müellif
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜFEF.	: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
AÜFEFAD.	: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi.
b.	: Bin, İbn (Oğlu)
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DTCF.	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
E.Ü.	: Ege Üniversitesi
GAL	: Geschichte der Arabischen Literatur
H.	: Hicri
HSRHS.	: Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri
Hız.	: Hazreti
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi (M.E.B. Yayınları)
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İSAR.	: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vak- fı.
M.	: Miladî
M.Ö.	: Milattan Önce
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa

Sos. Bil. Enst.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Suppl.	: Supplementband
Şrh.	: Şerh eden
Tahk.	: Tahkîk eden
Trk.	: Türkçe
Trc.	: Tercüme
TATAV	: Tarih ve Tabiat Vakfı
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Tsz.	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UHSS.	: Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu
USES.	: Uluslararası Selahaddîn Eyyûbî Sempozyumu
Vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayımlayan
YDT.	: Yayımlanmamış Doktora Tezi
YYLT.	: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Notlar :

Türkçe’de çok kullanılan isimlerde transkripsiyon işaretleri verilmemiştir. Abdullah, Ahmet, Selahaddin, Nureddin gibi.

Arapça terkip halinde bulunan kelimelerin yazımında Arapça gramer kurallarına yer verilmiştir. el-Hurûbu’s-Salîbiyye fi’l-Edêbi’l-‘Arabî gibi.

İzafet terkihi halindeki özel isimler ayrı değil bitişik yazılmıştır. Şemsüddin, Abdül-vehhâb gibi.

Çalışmamızda Frenk kelimesi Fransız manasına değil Haçlı Seferleri dolayısıyla Doğu’ya gelen Hristiyanlara verilen genel bir isimlendirme olarak kullanılmıştır. Ayrıca Haçlı kelimesi de Frenk kelimesine eş manada kullanılmıştır.

“Müslüman Doğu” ifadesiyle Haçlı Seferlerinin gerçekleştiği zaman ve mekanda günümüz Orta-Doğusunun büyük bir kısmını oluşturan, Müslüman coğrafya kastedilirken, “Haçlı Seferleri Dönemi” ifadesiyle de 1096-1291 yılları arasında düzenlenen seferlerin kapsadığı zaman dilimi kastedilmektedir.

Kitap içerisindeki tarihlendirmeler, Hicrî ve Miladî olarak birada verilmiştir. / işaretinin öncesi Hicrî yılı, / sonrası Miladî yılı ifade etmektedir.

ÖNSÖZ

ABD Başkanı Bush'un kendi ifadesiyle, aynı coğrafyaya başlattığı "Haçlı Seferleri" hareketinden yaklaşık dokuz yüzyıl önce, bugünkü Orta Doğu toprakları, insanlık tarihinin yaşadığı en büyük istila hareketlerinden birine maruz kaldı. Orta Çağ adı verilen tarihî dönemde, 1096-1291 yılları arasında Doğu'ya düzenlenen Haçlı Seferleri 195 yıl sürdü. Bu uzun süreçte üç semavî dinin mensupları yaşanan nefret ve şiddet atmosferinin travmalarını günümüze kadar atlatamadı.

Fransa'nın Clermont şehrinde, 1095 yılında Katolik dünyasının lideri Papa II. Urbanus tarafından "Kutsal toprakları" Müslümanların elinden geri alma bahanesiyle, "Deus le volt" (Tanrının isteği) sloganıyla, dinin itici güç olarak kullanıldığı saldırı hareketi, Haçlı Seferleri olarak adlandırıldı. O tarihten bu yana, Batı dünyasının Müslüman coğrafyaya karşı giriştiği her hareket, bu adla anıldı ve bu ismin hafızalardan silinmesine engel teşkil etti.

Orta Çağ'da düzenlenen bu saldırılara karşı, bölgede hakimiyeti ellerinde bulunduran ve saldırıların gizlenmeye çalışılan ana nedenini oluşturan, ilerleyişleri durdurulmak istenen Türk Devletleri, tüm gücüyle kılıç çekerek cihat hareketini başlattılar. Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ın kılıcı, ilk geri püskürtme hareketini gerçekleştirdi. Daha sonra, ardı arkası kesilmeyen Frenk orduları, Suriye-Filistin Selçuklu Devletinin devamı olan Türk Zengîler Devleti (Suriye ve Musul Atabekleri) Sultanı İmadeddin Zengî ve oğlu Nureddin Mahmud Zengî'nin keskin kılıçlarıyla karşılaştı. Onların ardından bu karşı koyuş, istiklal şairimiz Akif'in "*Şarkın en sevgili sultanı*" dediği bu savaşlara damgasını vuran, Selahaddin Eyyûbî ile zirveye ulaştı. Akabinde, Memlûkluk Sultanı Baybars tarafından

“Binbir Gece Masallarına” da konu olan üstün cengaverliğiyle püskürtülmeye çalışıldı. İlk saldırıların ardından yaklaşık iki yüz yıl sonra, Türk Memlûk Devletinin Sultanı Eşref Halil’in 1291 yılında Akka’da son Frenk kalıntılarını da denize dökmesiyle sökülüp atıldı.

Bu saldırıların ilk kurbanları, Almanya ve Macaristan’da yaşayan Yahudiler oldu. Avrupa’dan hareket eden başıbozuk ordu, yolları üzerinde bulunan Yahudileri katliama tabi tuttular. Hatta yaşanan acılar, Batı Yahudilerinde “Şikayet Edebiyatı” denilen bir edebiyat türünün doğmasına neden oldu. Frenkler, Kudüs’ü ele geçirdiklerinde Müslümanlarla birlikte “İsa’nın katilleri” olarak tanımladıkları Yahudileri, orada da kılıçtan geçirdiler. Yahudilerin yaşadıkları bu zulümleri unutarak, modern zamanların Haçlıları olarak aynı topraklara ve insanlarına geçmişin acılarını reva görmeleri bu yüzden affedilmedi. Sözde, Türklerin ve Arapların yönetiminde zulüm gördüklerini iddia ettikleri ve yardımlarına geldikleri, Ortodoks Hristiyanlarını da kin ve nefretlerine kurban ettiler. Katolik dünyasının bu tavrı, ilerleyen zamanlarda, Doğu Hristiyanlarıncı *“Türkün Sarığı Papanın Tacından Evladır”* sözünün doğmasına yol açtı.

Bu savaşlarda insanlığı utandıracak barbarlıklar yaşandı. Öyle ki, insan eti yenmesi gibi vahşet içeren olaylar cereyan etti. Savaş geleneğinin dışına çıkılarak anlaşmayla teslim alınan beldelerde bile, Frenkler tarafından halk kılıçtan geçirildi. Din adına hareket eden batılı güruh, kendi dininin ana söylemlerini hiçe saydığı gibi, hiçbir dinin tasvip etmediği zulümlere girişti. Haçlı Seferleri olgusunun günümüze kadar zihinlerde bir şok etkisi yaratmasının asıl sebebi de bu oldu.

Günümüz Katolik dünyası bu vahşeti kabul ederek, Ortaçağ karanlığına ve barbarlığına daha fazla sahip çıkmayacağını anlamıştır. Nitekim 2000 yılında Papa II. John Paul, Müslümanlar, Yahudiler, ve Doğu Hristiyanlarından, Katolik kilisesinin geçmişte işlediği suçlardan dolayı, kadınlar ve çocuklar da dahil herkesten özür diledi.

Haçlı Seferlerine karşı, Türklerin kılıç çekerek karşı koyuşları, Arap edebiyatçıları ve dönem içerisinde yaşayan ulema tarafından derhal fark edildi. Arap edebiyatçıları ve ulema kalemlerini çekerek Türklerin yanında yer aldılar. Onları İslam toplumuna ideal mücahit ve İslam'ın ve Müslüman halkların savunucusu olarak takdim ettiler. Kalem ehlinin destekleri, keskin kılıçların en büyük yardımcısı oldu. Çünkü kalem ehli, dönemin medyasını temsil ediyordu. Onların kaleme aldıkları gerek şiir gerekse nesir tarzı edebî ürünler, halk tarafından meclislerde okunuyor, dilden dile geziyordu. Şairler, sultanların kazandıkları zaferleri şiirleriyle tescil ediyorlardı. Minberlerde ve ilim sohbetlerinde, dönemin önde gelen edebiyatçıları, alimleri, hatipleri, eserlerinde ve vaazlarında desteklerini sunuyorlardı. Haber akışını sağlayan edebî metinler, edebî hitaplar, Müslüman halkların, ideal mücahitler ve İslam'ın keskin kılıçları olarak takdim edilen Türklerin yanında gönüllü olarak savaşımlara katılmasını sağlıyordu. Geçmişe ait bu birliktelik ve yazılı metinler, Orta Doğu coğrafyasında Türk varlığının başlangıcından itibaren İslam'ın ve halklarının hamisi konumunda olduğunu göstermekle birlikte, Türkler aleyhine "sömürü edebiyatı" yapanlara da gerçeği belgelerle ortaya koymaktadır.

Kahramanların gerçek değeri edebiyatçıların kaleminden anlaşılır. Dönemin önde gelen edebiyatçıları, savaşları ve zaferleri tasvir ettikleri eserlerinde, zaferin gerçek değerini ortaya çıkarıyordu. Bir sonraki zafer için en büyük moral desteğini bu edebî metinler sağlıyordu. Camilerin minberlerinde, medreselerin eğitim odalarında, ulemanın sohbet halkalarında, kazanılan zaferler ve muzafferler son neferine kadar kutsanıyordu. Şairler, şiirleriyle en büyük propagandayı yaparak, kahraman orduyu ve Türk sultanlarını dizelerinde ölümsüzleştiriyor, Frenkleri de hicvederek Müslüman cephenin maneviyatını güçlendiriyordu.

Şamlı şair İbn Kayserânî, İmadeddin Zengî, 1140 yılında, Frenkleri hezimetini uğrattığında kaleme aldığı dizelerinde, Frenkleri keskin kılıçlara karşı uyarırken, aslında kendi cephesinin hamasetine ve cengaverliğine güç katmaya çalışmaktadır;

*Sakın bizden ama neye yarar sakınman?
 Öyle kılıçlar vardır ki, ne emân dinler ne aman
 O Frenkler ki, öldürülür savaştıklarında
 Alır götürür bekaretlerini kılıçlar da,
 Erkek adı verilir kılıca işte sırf bundan!*

1187 yılında, 88 yıllık bir ayrılığın ardından Selahaddin Eyyûbî Kudüs'ü geri aldı. Bu büyük zaferi tanımlamak için Halep'in ünlü kadısı ve hatibi Muhyiddîn Zekî, Cuma günü minberden zaferi tüm Müslümanlara duyurmak için özel olarak getirtilmiştir. Böylesine büyük bir zaferi elde eden keskin kılıçların, kalem ehli tarafından desteklenmesine ihtiyaç duyulmuştur.

1210 yılında Frenkler Kudüs üzerine yeni bir saldırıya hazırlanıyorlardı. Eyyûbî Sultanı Melik Muazzam bunu haber alınca karşı saldırıya geçmişti. İbnu'l-Cevzî'nin torunu olan "Mir'âtu'z-Zemân" adlı eserin de sahibi dönemin önde gelen ulemasından Şemseddîn Sibt İbnu'l-Cevzî, Dimaşk'da minberden verdiği destek vaazında, atlara yular yapılması için kadınların gönderdiği saç örgülerini önüne koyarak;

"Sizler savaşçı değilseniz hanımlara yol verin, onlar cihada çıksınlar. Siz sürme sürün, kına yakın" şeklindeki sözleri cemaatin üzerinde büyük etkisi olmuş, kendisinin önderliğinde Sultanın yanına gönüllü olarak savaşa katılmaları sonucu Haçlılar ağır bir yenilgiye uğratılmıştır.

Eyyûbîler devletinde, Selahaddin Eyyûbî'nin veziri ve aynı zamanda dîvân başkanı olan dönemin en büyük nesir ustası Kâdî el-Fâdıl hakkında Selahaddin Eyyûbî, *"Ükelere kılıçlarınızla sahip oldum zannetmeyin, bilakis el-Fâdıl'ın kalemiyle sahip oldum"* diyerek kılıçların yanında kalemlerin hakkını da teslim etmiştir.

Kaleme alınan şiirler, şair patron ilişkisi içerisinde değerlendirilecek edebî bir malzeme sayılamaz. Çünkü, bu edebiyatçılar, yaşadıkları dönemin en önde gelen edebiyatçıları olup hepsi Haçlı saldırılarından mağdur olmuş, doğdukları veya yaşadıkları toprakları ve sevdiklerini kaybetmiş insanlardır. Onlar, ideal mücahit ve

İslam'ın savunucusu olarak takdim ettikleri sultan ve emirleri yakından tanıyan ve bizzat onlarla birlikte pek çok savaşa katılmış edebiyatçılardır.

Minberlerden ve ilim meclislerinden destek veren ulema ise doğrudan başka hiçbir şeye iltifatı olmayan "Peygamberlerin varisleri" oldukları bilincindeki insanlardır. Onlar ne Nureddin'i ne Selahaddin'i ne de Baybars'ı yaptıkları hatalar karşısında uyarmaktan geri durmamış İslam ulemasıdır.

Kalem ehli, dönemin parçalanmış yapısından faydalanarak tüm Akdeniz limanlarını ele geçirmelerinin yanı sıra bölgede dört Haçlı Kontluğu kuran Frenklere karşı ilk kapsamlı mücadeleyi başlatan kişinin İmadeddin Zengî olduğunu görmüşlerdir. Savaş öncesi, ordusunun önünde secdeye kapanarak "Allahım zaferi İslama ver Nureddin köpeği zafere layık mıdır?" diyen, nefsine kul olmamış samimi sultanı, bizzat tanıma şansına ermişlerdir. Seksen sekiz yıl boyunca yüreklerinin dağlayan Kudüs işgaline son veren Selahaddin'in âli-cenâp tavırlarını görmüşler, İslam tarihinin en önemli zaferlerinden biri sayılan Hittin savaşının heyecanını ve mutluluğunu yaşamışlardır. Hem Haçlılara hem de Moğollara karşı verdiği mücadelelerle Arap medeniyetini yok olma tehlikesinden kurtaran Sultan Baybars'ı kendilerine Allah'ın bir lütfü olarak gönderildiğini istisnasız olarak kabul etmişlerdir.

Bu kahramanların eylemleri ve ülküleri, günümüze kadar İslam toplumlarının hafızasında yaşamıştır. Onların başarıları gönüllerinde en görkemli tahtlara kurulurken, günümüze uzayan eylemleri ve simgeleri de birer ideal haline dönüşmüştür. İstiklal şairimiz Mehmet Akif, Çanakkale'yi geçilmez kılan şanlı ecdadı, bu kahramanlarla kıyaslar;

-Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak savletini,

-Şarkın en sevgili sultanı Selahaddin'i,

-Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran..

1950 lerde Nâsır'ın, Mısır-Suriye Birleşik Arap Devleti oluşturma gayretinin arkasında Nureddin ve Selahaddin'in Haçlılara kar-

şı oluşturdıkları Mısır-Suriye ittifakını sağlama başarısını ihya hareketi yatar.

Günümüz Filistin meselesinde Nureddin ve Selahaddin en önemli iki simgedir. Örneğin, 1096 yılında Haçlılar Kudüs'ü ele geçirdiklerinde kutsal mabetteki minberi de ateşe vermişlerdi. Nureddin Halep'in en ünlü marangozuna muhteşem bir minber yaptırmış, Kudüs'ü geri aldığı anda bu minberi oraya koyacağını ilan etmişti. Kendisine nasip olmayan bu zafer Selahaddin'e nasip olunca Selahaddin bu minberi getirterek Mescid-i Aksa'ya koydurmuştu. Kudüs'ün fethi olan 1187 den 1969 yılına kadar bu minber caminin içerisinde yer almıştır. 21 Ağustos 1969 yılında Yahudi Michael Denis Ruhin tarafından Nureddin'in minberi yakılmıştır. 1996 yılında Uluslararası Selahaddin Eyyûbî Sempozyumu için Türkiye'ye gelen Kudüs Müftüsü Şeyh İkrime Said Sabri, şu sözleriyle Nureddin ve Selahaddin'i yüreklerinde ve ideallerinde yaşattıklarını dile getirir; *"Minberin yakıldığı Perşembe günü sabahından günümüze kadar Mescid-i Aksa hatipleri Kudüs İsrail işgalinden kurtuluncaya kadar geçici bir minbere çıkmaktadırlar. O gün geldiğinde Nureddin Zengî ve Selahaddin Eyyûbî'nin minberine benzer bir minberle kutlanacaktır."*

Bugün Orta Doğuda Selahaddin adı ve Hittin zaferi bir ideali temsil eder. Arap ordularındaki çeşitli birliklerin adı onun ismini taşır. İslam toplumlarının yüreklerindeki bu idealler, pek çok Batı'nın zihninde hala ateşi sönmemiş nefretlerin çağrışımıdır. Örneğin, 1920 yılının Temmuz ayında Fransız Generali Henri Gouraud; Şam'ın idaresini ele geçirdiğinde, Selahaddin Eyyûbî'nin Ulu Camii yanındaki mezarına giderek, *"İşte geri döndük, Selahaddin şu anda benim burada bulunuşum Haç'ın Hilal üzerindeki zaferinin bir kutsanıdır"* demiştir.

Batının zihninde nefrete dayalı izdüşümleri bulunan, Türk İslam tarihinin bu saf kahramanlarını Müslümanlar doğru olarak örnek almak zorundadırlar. Onların sadece kendi halklarına değil düşmanlarına karşı bile adalet ve hakkaniyet anlayışları göz ardı edilmemelidir. Sadece isimleriyle özdeşleşmeye çalışanlar komik duruma düşebilirler.

Saddam'da Selahaddin gibi Tekrit doğumlu olmasının getirdiği tesadüfle Selahaddin olmayı arzu ediyordu. Yönetimi altında bulunan halkları Türk, Kürt, Arap ayırt etmeden yıllarca zulme tabi tuttu. Halepçe'de binlerce insanı katletti. Saddam'ın sözde adaletini, Irak Müslüman Alimler Kurulunun başkanı Muhammed Ubeyd el- Kubeyisi, Türkiye'de katıldığı bir konferansta şöyle tarif ediyordu; *"Saddam adil bir adamdı. Hepimize eşit zulmederdi."*

Haçlı Seferlerinin püskürtülmesinin ardından Türkler, yaklaşık altı yüzyıl boyunca bu topraklarda hiçbir işgalin yaşanmasına izin vermediler. Üç kutsal dinin mensupları özgürce inançlarını ve hayatlarını sürdürdüler. Türklerin bölgede olmadıkları bir esnada yine Kudüs idealiyle hiç hesaba katılmayan dinî bir başka güç, bu huzurlu yapıyı yaraladı.

Müslüman toplumların, körelmiş kılıçlarını ve kalemlerini fark eden Batı, Doğu'nun zenginliğine tekrar göz dikmiş görünmektedir. Bu seferki girişimlerinin adı "Proje" olarak adlandırılrsa da Doğu tarafından modern Haçlı Seferleri olarak algılanmakta ve uzun süreceğe benzetilmektedir. Ta ki işgalci güçlerin korkusu ve caydırıcı gücü, keskin kılıçların varisleri ile onları takdim ve takdis edecek keskin kalemler yeniden ortaya çıkana kadar.

Edebiyat ve tarih alanında yeni bir bakış ortaya koymaya çalıştığımız bu kitabın ortaya çıkmasında çok büyük yardımlarını gördüğüm, en başta değerli hocam Prof. Dr. Faruk Toprak'a müteşekkirim. Tarihî alt yapıyı oluşturmamdaki katkılarından dolayı, Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya, çalışmamı tez halinde inceleme nezaketi gösteren Prof. Dr. Azmi Yüksel, Prof. Dr. Bedreddin Aytaç, Prof. Dr. Emrullah İşler hocalarıma, tashihler konusundaki nazik ilgisinden dolayı Doç. Dr. Melek Özyetgin'e, Fransızca çeviriler konusundaki yardımlarından dolayı Dr. Erdoğan Uygur'a, Mısır'da araştırmalarım esnasında bana her türlü yardım ve kolaylığı sağlayan, Kahire Aynuş-Şems Üniversitesi Dekanı ve aynı zamanda Türkoloji Profesörü Muhammed Herîdî'ye, aynı üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı Prof. Dr. Mecdî Bakr'a, Mısır'da Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'nin değerli idarecilerine ve Süleyman Sezer'e müteşekkirim. Konuyla ilgili Türkçe kaynaklar hakkında bana yol çizen ve bü-

yük kısmını temin eden sahaf Ahmet Özcan'a, desteklerinden dolayı Doç Dr. Ahmet Nezihi Turan, Dr. A. Merthan Dünder ve değerli tarihçi dostum Öğ.Bnb. Servet Avcı'ya teşekkürlerimi sunarım. Bizden önceki çalışmalarıyla rehberimiz olan Fikret Işıltan, Coşkun Alptekin, Osman Turan ve Işın Demirkent'i rahmetle anıyorum. Ali Sevim, Ramazan Şeşen, Kazım Yaşar Koprıman başta olmak üzere çalışmalarından istifade ettiğimiz hocalarımıza uzun ömürler dileyerek teşekkürü bir borç biliyorum. Çalışmam esnasında büyük desteğini ve nazik ilgisini esirgemeyen eşim Hülya Polat'a müteşekkirim. Son olarak da, bu eserin basımına yardımcı olarak sizlere ulaşmamı sağlayan Vadi Yayınlarına ve Ercan Şen'e en derin şükranlarımı sunarım.

İbrahim Ethem Polat

Ankara-2006

KAYNAKLAR VE KALEM ÇEKENLER HAKKINDA

Çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız eserlerin ağırlıklı kısmı, genelde Arap tarihçi ve edebiyatçıları tarafından Arapça olarak kaleme alınan eserlerdir. Birincil kaynak olarak eserlerine başvurduğumuz müelliflerin, Haçlı Seferleri dönemine çağdaş olmaları ve eserlerinde Haçlı Seferlerine dair bolca malumat vermeleri sebebiyle, öncelikli olarak çalışmamızda kullanılmış ve temel başvuru kaynaklarını oluşturmuşlardır. Bu kaynakları, tarih kitapları, edebî ürünleri meydana getiren şiir ve nesirlerin yer aldığı eserler oluşturur.

Dönem içerisindeki İslamî eğitim sisteminde, temel öğretimde Arap dili ve edebiyatının da ağırlıklı bir yeri olması sebebiyle, Arap tarihçilerinin aynı zamanda birer Arap edebiyatçısı seviyesinde dil ve edebiyat bilgisine sahip oldukları göz önüne alınmalıdır. İslam tarihçilerinin, olayları eserlerinde tarihî kronoloji içerisinde aktarırken, kazandıkları zaferlere hayranlık duydukları sultan ve emirlerle methiyeler kaleme aldıkları görülmür. Örneğin İbnu'l-Adîm (1192-1262) tarafından iyi bir alim olması sebebiyle üstâd, şair olması sebebiyle de el-edib sıfatıyla vasıflanan¹ Halepli tarihçi el-Azimî, (ö. 1175) bunlardan birisidir.

1. İbnu'l-Adîm, Buğyetu't-Taleb fi Târîhi Haleb (Tahk: Suheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, VII, 3313; Trk: Buğyetu't-Taleb fi Târîhi Haleb, (Selçuklularla ilgili Hal Tercümelerini Yayınlayan Ali Sevim), TTK. Basımevi, Ankara 1976, 145; Mükremin Halil Yınanç, "Onikinci Asır Tarihçileri ve Muhammed el-Azîmî", II. Türk Tarih Kongresi (İstanbul 20-25 Eylül 1937) Zabıtları, İstanbul 1943, 679; Azîmî, Muhammed b. Ali, Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44), (Yay: Ali Sevim), TTK. Yayınları, Ankara 1988, s. X

el- Azimî, 513/1119 yılında Mardin Artuklu Emiri İlgazi, Halep'e hakim olduktan sonra Halep'i sürekli tehdit eden Antakya Haçlı Prensi Roger de Salerno'ya karşı büyük bir zafer kazandığında, bu zafer dolayısıyla Abbasî halifesi tarafından kendisine tebriknâme ve hilat gönderilen ve "Dinin Yıldızı" manasına "Necmeddin" adıyla taltif edilip lakaplanan İlgazi için; "*Ben, Frenklerin karşısındaki Necmüddin'i bir kaside yazarak övdüm*"² şeklindeki sözleriyle şiir nazmettiği görülmektedir.

Aynı şekilde İbnu'l-Esîr, İmadeddin Zengî'nin 6 Cemaziyülahir 539/4 Aralık 1144 yılında Urfa'yı Frenklerden geri alması sebebiyle İmadeddin Zengî'ye övgü şiiri kaleme alması³, yine İmadeddin Zengî'nin vefatı üzerine hüznünü dile getiren bir şiirini eserinde zikretmesi⁴, İbn Kalânîsî'nin de İmadeddin Zengî'nin Ca'ber Kalesi muhasarası esnasında şehit edilmesini ayrıntılarıyla anlattıktan sonra Zengî'ye mersiye kaleme alması⁵, bu konuya birer örnek teşkil etmektedir.

Kaynak olarak başvurduğumuz Arap tarihçileri, İslam dünyasında çok erken tarihlerde gelişen tarih yazıcılığının takipçileri olarak bu dönem içerisindeki olayları, savaşları ve şahısların ayrıntılı bilgilerini bolca vermeleri sebebiyle Haçlı Seferleri ile ilgili çok geniş bilgiler elde etmemize imkan sağlamışlardır.

Haçlı Seferleri dönemine çağdaş olan Arap tarihçileri, bu savaşlarının bazılarını bizzat katılmış, bazıları hakkında ki bilgilere de birinci ağızdan ulaşmışlardır. Tarihçilerin vermiş oldukları bilgileri objektif tarih incelemeleri açısından ihtiyatla karşılamak gerektiğini de göz ardı etmemeye çalıştık. Çünkü İslam tarihçileri bu savaşlar esnasında genelde duygusal davranmış, Müslümanların savaşlarda ölenler veya esir alınanlarının sayısını bazen çok az göstermeye çalışırken kaybedilen beldelerin acısını dile getirmek için bazen de bu sayıları abarttıkları gözlemlenmektedir. Frenklerden öldürülen veya esir alınanların sayısında her zaman bir abartı ve aş-

2. el-Azimî, Azimî Tarihi, 42

3. Bkz. "Ordunya Övgüler" bölümü.

4. Bkz. "İmadeddin Zengî'ye Ağıtlar" bölümü.

5. Bkz. "İmadeddin Zengî'ye Ağıtlar" bölümü.

rılık gözlemlenmektedir. Bu duygusal tavır, tarih biliminin disiplini içerisinde her zaman gerekli olan ihtiyatlı yaklaşımla doğal karşılanmakta onların eserlerine güven açısından büyük şüphe yaratmamaktadır. Batılı tarihçilerinin eserleri ve görüşleriyle kıyaslandığında, Doğu tarihçiliğinin çok daha aklı-selim ve güvenilirlik içerisinde olduğu âşikardır.

Haçlı Seferleri döneminde Arap edebiyatçıları da bu savaşlara büyük ilgi göstermişlerdir. Bu saldırılara karşı harekete geçen özellikle Türk sultan ve emirlerine yakın olmaları sebebiyle de nazım ve nesir ürünlerinde Haçlı Seferlerine oldukça fazla sayıda yer vermişlerdir. Kazanılan zaferleri başta şiirlerinde olmak üzere konu olarak işlemişlerdir. Bu edebî ürünler sayesinde, hem Müslüman cephenin direncini artırmışlar, hem de adeta zamanlarının birer gazetecisi gibi halk arasında haber akışını sağlamışlardır.

Arap edebiyatçılarının birer kahraman olarak topluma sundukları şahıslar, halkın büyük desteğini almışlardır. Genelde orduyu oluşturan askerler, bir meslek sınıfını oluşturmakta ve bu görevi bir ücret karşılığında yerine getirmekteydiler. Edebiyatçıların, edebî ürünleri ve söylemleriyle destekleyip ön plana çıkardıkları sultan ve emirlerin arkasında gönüllü halk desteğinin oluşmasını sağlamışlar, gaziler adı verilen grupların oluşmasında en önemli etkenlerden biri olmuşlardır.

Dönemin önde gelen edebiyatçılarının ön plana çıkardıkları kişiler bu savaşlara karşı en büyük mücadeleyi veren Türk Devletlerinin sultan emir ve komutanlarıdır. Kalem ehlinin satırlarında Türkler, İslam'ın ve Müslümanların yardımcılarıdır. Onların ifadelerine göre, eğer bu saldırılara karşı Türklerin varlığı olmasaydı, İslam'ın ilerleyişi gerileyecek, Müslümanların durumu kötüleşecekti.

Kitabımızda, Haçlı Seferleri ile ilgili ortaya konulan bilgi ve görüşlerin büyük bir kısmı, bu dönemde yaşamış olan, Arap tarihçi ve edebiyatçıların eserlerine dayandırılmaya çalışılmıştır. Okuyucu daha kapsamlı araştırmalar yapabilmesi ve genel külliyata hakim olabilmesi amacıyla temel kaynakları kısaca şu şekilde sunmak istiyoruz:

GENEL İSLAM KAYNAKLARI

Zeyl Târîh Dımaşk: 465/1073 yılında Dımaşk'da doğan ve Suriye de yaşamış olan İbn Kalânîsî olarak tanınan Ebû Ya'la Hamza b. Esed b. Ali b. Muhammed et-Temimî'ye aittir.⁶ Din, edebiyat ve hukuk alanlarındaki tahsilinin ardından Dîvânu'r-Resâil'de katiplikle başladığı görevinde Dîvân Başkanlığı'na kadar yükselmiştir. Dımaşk'ta Börüler Dönemi'nde Divan Başkanlığı yapmıştır. Bu seçkin görevi sayesinde pek çok resmi evrakı görmesi ve eserinde kullanması ona bir ayrıcalık kazandırmıştır. İbn Kalânîsî'nin eseri, Hîlâl b. el-Muhassin es-Sâbî'nin "Târîhu Dımaşk" adlı eserine bir zeyl mahiyetindedir. Eseriyle İbn Asâkir, İbn Esîr, Ebû Şâme, İbn Hallikân, İbn Adîm, Sibt b. el-Cevzî, başta olmak üzere pek çok müellife kaynak oluşturan İbn Kalânîsî, 18 Mart 1160 yılında doksan yaşlarında ölmüştür.

Müellifin eseri, 1160 yılına kadar cereyan eden olayları içermektedir. Fatimî hakimiyetinden, (359/970) Nureddin Mahmud Zengî'nin (549/1154) hakimiyet dönemine kadar önemli ayrıntılar vermektedir. Nureddin'in emriyle komutanı Eseduddîn Şirkûh ve yeğeni Selahaddin Eyyûbî'nin Mısır'a seferlerinin gerekçeleri ve Eyyûbîler Devletinin kuruluşuna zemin hazırlayan olaylara ışık tutmaktadır. Türk emirlerinin Haçlılarla yaptıkları mücadeleler, I. Haçlı Seferi ve sonrası için son derece önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

Eldeki mevcut kaynaklar içerisinde Haçlıların Müslüman Doğu'ya doğru ilk hareketleri ve onlara karşı Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ın hazırlığını ilk haber veren tarihçi olması da eserine büyük önem kazandırmaktadır. İmadeddin Zengî'nin Ca'ber Ka-

6. Hakkında bilgi için bkz; T.H., "İbnu'l-Kalânîsî", İA, İstanbul 1950, VII, 862-863.

lesi muhasarası esnasında şehit edilmesinin ayrıntılı bilgilerinin yanı sıra, Zengî için bir mersiyede kaleme alarak şiir nazmetmesi, Frenkler tarafından işgal edilen diyarlar için kaleme alınan şiirlerden örnekleri eserinde zikretmesi, Haçlı Seferlerini ve bu saldırılara karşı mücadele veren Türk sultanlarını yakından takip ettiğini göstermektedir.

Târîhu'l-Azimî: el-Azimî veya İbnu'l-Azimî adlarıyla tanınan Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Nizâr, 483/1090-91 yılında Halep'te dünyaya gelmiştir. XII. yüzyılın önemli tarihçilerinden birisi olan el-Azimî, bugün elimizde bulunmayan "el-Muvassal 'ale'l-Asli'l-Mu'assâl" adlı kayıp eserinden kısaltarak adıyla meşhur olan bu eserini yıllara göre düzenlemiştir.⁷

Ali Sevim tarafından Selçuklularla ilgili bölümleri yayınlanan eser, önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Özellikle Haçlılarla ilk mücadeleleri başlatan Mardin Artuklu Emiri İlgazi, Dımaşk Hakimi Tacü'l-Mulûk Börî, İmadeddin Zengî'nin Halep valisi Türkmen emiri Ayteginoglu Seyfuddîn Savar gibi Selçuklu emirlerinin yaptıkları mücadeleleri çok kısa bilgilerle de olsa ele alması ve kendisinin de onların bu başarılarını şiirleriyle övmesi bakımından önem arz etmektedir.

Özellikle; "*Sahil halkının, Frenk ve Rum hacılarının Beytu'l-Mukaddes'e (Kudüs) gitmelerine engel olmaları, bu hacılardan memleketlerine dönenlerin bu durumu bildirmesinden sonra onların bir sefere hazırlandıkları haberi yayılmış, bu haberler de bütün sahil kentlerine ve İslam memleketlerine yayıldı.*"⁸ Şeklinde Haçlı Seferlerine neden olarak öne sürdüğü görüşüyle de büyük önem taşımaktadır. İbn Tağrıberdî tarafından "*edebî ve fasîh bir dili olan yetenekli bir şairdi*" sözleriyle tarihçiliğinin yanı sıra şairliğine de dikkat çektiği el Azimî'nin ölüm tarihi hakkında 1160-1175 yılı arasında öldüğüne dair farklı rivayetler bulunmaktadır.⁹

7. Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992, I, 298.

8. el-Azîmî, a.g.e., 22-23.

9. İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebu'l-Mehâsin, en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire 1935, V, 133; el-Azimî, a.g.e.. s. X; Ali Sevim, "el-Azimî", TDVİA., İstanbul 1991, IV, 330.

Harîdatu'l-Kasr ve Cerîdetu'l-'Asr Haçlı Seferleri döneminin en önemli tanıklarından olan 'İmadüddîn el-İsfehânî'ye aittir. Vezirler ve katipler ailesine mensup olan müellif, 6 Temmuz 1125 tarihinde İsfehân'da dünyaya gelmiştir. Nureddin Mahmud Zengî'nin alimleri ve ilimleri himayesini duyarak 1167 yılında Dımaşk'a gelmiş, Nureddin'in Başkadısı Kemâleddîn eş-Şehrazûrî tarafından burada himaye görmüştür. 1168 yılında Nureddin devletinin Dîvân-ı İnşâ başkanlığına getirilmiştir. Uzun yıllar Nureddîn ve Selahaddîn yanında "Sır Katibi" olarak çalışmıştır. Zengîler ve Eyyûbîler zamanında tarihi olayları yakından inceleme imkanı bulmuştur.

Müellif bu meşhur eserinde H. V. ve VI. Asır şairlerini yaşadıkları bölgelere göre tasnif ederek biyografilerini vermektedir. Eser, el-Kısmu'l-'Acemî, el-Kısmu'l-'Irakî, el-Kısmu's-Şâmî, Şu'arâ'u Mısır ve Sıkkıyye ve'l-Mağrib ve'l-Endelus olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Bazı bilgileri nakil ve rivayet yoluyla elde ederken bazılarını da bizzat dolaşıp karşılaştığı şairlerden derlemiştir.¹⁰

Harîdatu'l-Kasr adlı eserinde şairler ve ediplerin antolojisini bölgelere göre tasnif ederek vermesi araştırmacılara büyük kolaylık sağlamaktadır. Eserinde, Haçlı Seferleri dönemine ait bilgi ve malumatlar da çokça yer almaktadır. Ayrıca el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî adlı eseri, Selahaddin Eyyûbî'nin Hittin zaferi, Kudüs'ün fethi ve ölümü sonrası döneme ait bilgileri içermektedir. el-İsfehânî'nin, kendi kaleminden çıkmış, dîvân yazışmalarını da içermesi bakımından büyük önem arz etmesi sebebiyle çalışmamızın ana kaynaklarından birini teşkil etmiştir.

en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve'l Mehâsinu'l-Yûsufiyye: Selahaddin Eyyûbî'nin yanında bulunan ve bir çok savaşta yanında yer alan bu dönem içerisinde cereyan eden olayların canlı şahidi olan Bahaeddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Râfî İbn Şeddâd 539/1145 yılında Musul'da doğmuştur. Nizamiye Medresesinde eğitim almıştır. Daha sonra aynı medresede muîd (asistan) olmuştur.

10. Kenan Demirayak, M. Sadi Çöğenli, Arap Edebiyatında Kaynaklar, AÜFEF Yayını, Erzurum 1994, 205.

570/1175 yılında Musul'a dönen müellif, burada medresede dersler vermiştir. 581/1184 yılından önce Abbâsî halifesine, ardından Selahaddin'e elçi olarak gönderilmiştir.¹¹ İbn Şeddâd, 584/1188 yılında Selahaddin'in hizmetine girmiş ve aralarında oluşan samimi bağların neticesinde çocuklarının eğitimiyle de özel olarak ilgilenmiştir.¹²

1188 yılında Selahaddin tarafından ordu hakimliği (Kazasker) göreviyle Kudüs kadılığına tayin edilmiştir.¹³ Selahaddin'in vefatından sonra el-Meliku'z-Zâhir tarafından Halep kadılığı görevine atanmıştır. "Sîret Selahaddin" olarak da bilinen, Selahaddin Eyyûbî'nin hayatını kaleme aldığı eserinde hayran kaldığı sultanı tüm yönleriyle tanıtmaya çalışmıştır. Eserine Selahaddin'in doğumu ve vasıflarıyla başlamış, Frenklere karşı bütün mücadeleleri ve savaşlarını sırasıyla aktarmış, bu savaşlarda kullanılan saldırı ve savunma aletlerini ayrıntılı canlı tasvirlerle kaleme almıştır. Müellifin, Selahaddin'in en yakınında olan insanlardan biri olması ve böyle-sine ayrıntılı bir biyografi eserinin günümüze kadar ulaşmasının en önemli kazançlarından biri de Selahaddin hakkında pek çok uydu-rulmuş efsanevî bilgiyi de ayıklamamıza yardımcı olmasıdır. Selahaddin'in ölümüyle son bulan İbn Şeddâd'ın bu değerli eseri, Haçlı Seferlerine karşı, özellikle III. Haçlı Seferinde verdiği mücadeleleri ayrıntılarıyla ele alması sebebiyle de büyük önem arz etmektedir. Müellif, Halep'te 632/1234 yılında ölmüştür.¹⁴

el-Kâmil fi't-Târîh: İslam tarihçilerinin en önemlilerinden olan 555/1160 yılında Cezîretu İbn Ömer olarak adlandırılan bugünkü Cizre'de dünyaya gelen İbn Esîr'e aittir. Daha sonra ailesiyle birlikte Musul'a göç etmişlerdir. İbnu'l-Esîr, Haçlı Seferleri dönemine de tanık olan yazar, Hittin savaş alanını gezmiş, Selahaddin Eyyû-

11. Şeşen, Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İSAR, İstanbul 1998, 141.

12. Hasan İbrahim Hasan, el-Fâtımiyyûn fî Mısır, el-Matba'atu'l-Emiriyye, Kahire, 1442, 15.

13. Şemseddin Günaltay, İslam Tarihinin Kaynakları, (Nşr: Yüksel Kanar), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, 149.

14. Ferrûh, Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, II, 517-518.

bî tarafından Antakya Prinkepsliği topraklarının fethi için girişilen sefere Musul askerlerinin yanında tarihçi olarak katılmıştır.¹⁵

İslam tarihinin de en önemli kaynaklarından biri sayılan el-Kâmil fi't-Târîh, 628/1230 yılı sonuna kadar olayları içermektedir. İbn Esîr, Taberî'nin "Târîhu'r-rusul ve'l- mulûk" adlı eserinden geniş ölçüde istifade etmiş, Taberî'de geçen biyografik bilgilerin tamamını almış, Taberî'nin eserinin bitişinden sonra geçen yaklaşık dört asırlık dönemle ilgili tarihi bilgileri ise okuduğu kitaplar, dinlediği rivayetler ve bizzat şahit olduğu hadiselerle dayanarak kaleme almıştır.¹⁶

Haçlı Seferleri hareketini en başından itibaren aktaran yazarın özellikle X, XI, XII. ciltlerinde Haçlı Seferleri dönemi ile ilgili geniş malumatlar yer almaktadır. Bu savaşlarda ön plana çıkan İmadeddin Zengî, Nureddin Mahmud Zengî, Selahaddin Eyyûbî başta olmak üzere Haçlı Seferlerine karşı mücadele veren Müslüman cephenin savunucusu konumundaki liderlerin biyografileri ve bu savaşlarda ki mücadelelerine bol tafsilatlarla yer vermiştir.

Eserinde verilen bilgilerin doğruluğu konusunda ittifaka varılan¹⁷ biri olarak tanınan İbnu'l-Esîr'in, Haçlı Seferlerine neden olarak ileri sürdüğü; *Fatımîler'in Selçuklu Devleti'nin ilerleyişi karşısında çaresiz kalarak Frenklere haber gönderip onları Suriye'yi ele geçirmek üzere harekete geçirmeye ve böylece Müslümanlar ile kendileri arasına girmeye davet ettiler.*¹⁸ Şeklindeki görüşü Haçlı Seferlerinin nedenleri konusunda orijinal bir bakış ortaya koymaktadır.

İbnu'l-Esîr'in bir diğer önemli eseri de Musul Atabeyleri Tarihinden bahseden *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil* adlı eseridir. Müellif bu eserini Musul Atabeyi Nureddin Arslanşah için yazmıştır. Son şeklini vermediği anlaşılan eserdeki bilgiler el-Kâmil fi't-Târîh adlı eserinden farklılıklar göstermese de,

15 Şeşen, a.g.e., 138.

16 Kenan Demirayak, M. Sadi Çöğenli, a.g.e., 254; T.H., "İbnu'l-Esîr", İA, İstanbul 1950, V/II, 852.

17 Günaltay, a.g.e., 154.

18 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut H. 1415/1995. X, 94.

çalışmamız açısından bazı olayların ayrıntılarına ve dönem şairleri tarafından kaleme alınmış şiirleri vermesi nedeniyle çalışmamızda en önemli kaynak eserlerden birini oluşturmuştur. Bu ünlü İslam tarihçisi 630/1233 yılında Musul'da vefat etmiştir.

Kitâbu'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn: 599/1203 yılında Şam'da doğan Şihabeddîn Ebû Şâme¹⁹ el-Makdisî'ye aittir. İlk öğrenimi Şam'da görmüş, sonra Mısır'a giderek öğrenimini İskenderiye'de tamamlamıştır. Hadis, fıkıh, edebiyat, tarih konularında eğitim alan ve derin incelemelerde bulunan yazar, daha sonra ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği Dimaşk'a dönmüştür. Dimaşk'ta Rükniye ve Eşrefiyye medreselerine müderrisliğine tayin olunmuştur.²⁰ Hayatının sonlarına doğru büyük sıkıntılar çeken Ebû Şâme, toplum tarafından haksız suçlamalara maruz kaldı. Kendisini inançsızlıkla suçlayan bir takım insanlar ellerinde bir fetva ile bir gece yarısı evini basarak feci şekilde darp ettiler. Bir süre sonra yapılan ikinci bir baskında iki kişi tarafından 665/ 1268 yılında hunharca katledilmiştir.²¹

Ebû Şâme, 597/1201 yılına kadar gelen eserinde, İmadeddin Zengî hakkında kısmen malumat vermekle birlikte, Nureddin Mahmud Zengî ve Selahaddin Eyyûbî dönemlerini ayrıntılarıyla ele almaktadır.²²

Frenklere karşı en büyük mücadeleleri veren bu iki devletin sultanlarının, geniş biyografilerini ve onlara şiirler nazmeden dönem şairlerinin ve nesir ustalarının edebî ürünlerine bolca yer vermesi esere, edebiyat araştırmaları açısından da büyük değer kazandırmaktadır. Ayrıca ihtiva ettiği bilgiler, dönemin edebî ve sosyal hayatına büyük ışık tutmaktadır.

Ebû Şâme, eserinde bilgileri, İbn Ebî Tayy'ın "Târîhu Haleb", İbn Ezrâk'ın, "Târîhu Meyyâfârikîn", İbnu'l-Mustevfâ'nın "Târîhu Er-

19 Sol kaşının üzerinde siyah bir ben bulunduğu için benli manasına "Şâme" künyesiyle adlandırılmıştır.

20 Şeşen, a.g.e., 147.

21 Günaltay, a.g.e., 166-67.

22 C. Brockelmann, "Ebû Şâme", İA, İstanbul 1945, IV, 51; Günaltay, a.g.e., 166; İgnace Goldziher, Klasik Arap Literatürü, (Trc: Azmi Yüksel-Rahmi Er), Ankara 1993, 141.

bil", İbn 'Asâkir'in "Târîhu Bağdat", İbn Kalânîsî'nin "Zeyl Târîh Dîmaşk", İbnu'l-Esîr'in "et-Târîhu'l-Bâhir", el-İsfehânî'nin "el-Berkuş-Şâmî" ve "el-Fethu'l-Kudsî", İbn Şeddâd'ın "en-Nevâdiru's-Sultânîyye" adlı önemli eserlerine dayandırmaktadır.

Kitâbu'l-İ'tibâr: Şeyzer'de dünyaya gelen şair, edebiyatçı ve emir Usâme b. Munkîz'e aittir. Haçlı Seferleri döneminin en önemli tanıklarından birisi olan Usâme, Frenklerle pek çok savaşa katılmış, İslamî cephenin savunucusu konumundaki İmadeddin, Nureddin Zengî, Selahaddin Eyyûbî'yi bizzat tanımıştır. Şiirleriyle onları ve mücadelelerini desteklediği gibi Haçlı Seferlerini esnasında gerçekleşen savaşları tasvir etmiştir. Suriye'deki idarecilerin yanı sıra Mısır'da Fatımî saray erkanı ile de dostluklar kurmuş hatta barış dönemlerinde Frenklerle bile diyaloga giren renkli bir kişiliğe sahiptir.

Usâme'nin, gençlik ve olgunluk dönemlerindeki anılarını anlattığı bu otobiyografik eser, dönemin en canlı panoramasını bizlere sunmaktadır. Eser, Arap edebî nesrinin en güzel örneklerinden biri olarak da kabul edilmektedir. Müellif, yaşadığı dönemde Frenklerin tıp ve sağlık anlayışları, ahlakî tavırları, savaş yetenekleri, yaşadıkları coğrafyaya uyum sağlamaları gibi pek çok konuda hal ve tavırları ile ilgili bilgiler vermektedir. bu malumatlar sayesinde karşılaştırma yapılabilmesine olanak sunmuştur. Haçlı Seferleri dönemine ait konuyla ilgili pek çok şiirinin yer aldığı dîvânı da bulan Usâme b. Munkz, Selahaddin'in 1187 yılında Kudüs'ü fethine şahit olduktan sonra 16 Kasım 1188'de Şam'da vefat etmiştir.

Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâ'iz-Zamân: 608/1211 yılında Erbil'de doğan Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân'a aittir. Onsekiz yaşında 1229 yılında Erbil'den ayrılarak Musul ve Halep'te ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Dîmaşk'a yerleşerek burada ve Kahire ve İskenderiye'de çeşitli medreselerde dersler verdi. Fıkıh, edebiyat, tarih sahalarında geniş bilgi sahibi olan İbn Hallikân 681/1282 yılında Dîmaşk'ta vefat etmiştir.²³

Müellif, biyografik eserini alfabetik olarak tertip etmiştir. İslam dünyasında kendi zamanına kadar yetişen büyük devlet adamları,

23 Şeşen, a.g.e., 151.

alimler, edipler, filozoflar ve şairler başta olmak üzere her sahada yetişen önemli kişilerden bahsetmiştir. Haçlı Seferleri döneminde yaşayan ve pek çok olayın canlı tanığı olan İbn Hallikân, eserinde İmadeddin, Nureddin ve Selahaddin'in biyografilerine geniş yer vermesinin yanı sıra onlar için kaleme alınmış bazı şiirlere ve dönem ait nesir tarzı edebî ürünlere bolca yer vermiştir.

en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhira: 813/ 1411 yılında Kahire'de dünyaya gelen Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Tağrîberdî b. Abdillâh el-Atabekî'ye aittir. Babası el-Meliku'z- Zâhir Berkûk tarafından Halep ve Dimaşk'a vali olarak atanmıştır.²⁴ Meşhur Mısır tarihlerinden sayılan eserin sahibi Türk asıllı İbn Tağrîberdî (Tanrıverdi) öğrencisi olduğu Makrizî'nin takipçilerindendir ve eseri de onun eserlerinin tamamlayıcısı konumundadır. Günaltay'ın "*Türk dehasının örneklerinden biri*"²⁵ olarak tanımladığı yazarın eseri, Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethedildiği 20/640-41 yılından 873/1467 yılına kadar geçen devrenin hadiselerini, bu devre içinde Mısır'da idareci olan valileri ve yöneticileri göz önüne alarak yıllara göre tertip edilmiştir.²⁶

Genel Mısır tarihinin yanı sıra Irak ve Suriye başta olmak üzere diğer İslam ülkelerindeki tarihi olaylara da değinmektedir. Eyyûbîler ve Memlûkler devirleri hakkında bol malumatların yer aldığı eser, Haçlı Seferleri döneminde yaşamış siyasî liderlerin ve Arap edebiyatçılarının gerek biyografileri gerekse edebî ürünlerinden örnekler vermesi sebebiyle çalışmamız için önemli bir kaynak oluşturmıştır. Müellif 874/1470 yılında Kahire'de vefat etmiştir.

el-Bidâye ve'n-Nihâye: İslam tarihinin önemli kaynaklarından sayılan eserin sahibi, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, 700/1300 yılında Busrâ'da doğmuştur.²⁷ Eserde, yaratılıştan itibaren başlayan olaylar kronolojik olarak anlatılmaktadır. İslamiyet'ten sonra 767/1365 yılına kadar geçen devrenin tarihi ise yıllara göre tertip edilmiştir.²⁸ Müellifin eseri siyasî olayların yanı sıra

24 Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn*, Beyrut 1989, III, 864

25 Günaltay, a.g.e., 390.

26 Demirayak-Çöğenli, a.g.e., 257; Şeşen, a.g.e., 220.

yıllara göre tertip edilerek, vefat eden siyasî ve edebî şahsiyetlerin biyografilerini de ayrıntılı malumatlarla vermesi sebebiyle de önem arz etmektedir.

Haçlı Seferleri dönemi ile ilgili malumatlar, Zengîler, Eyyûbîler, Memlûklar döneminin sultanları ve dönem içerisinde yaşayan Arap edebiyatçılarının özellikle konumuzla ilgili şiirlerinden örnekler vermesi nedeniyle de çalışmamız açısından önem kazanmıştır. İbn Kesîr eserinde, İbn Esîr'in el-Kâmil fi't-Târîh'inde, 628/1230-31 yılı olaylarına kadar getirdiği konuları, el Bidâye'den takip edilebilme olanağı sağlamaktadır. 774/1373 yılında vefat eden İbn Kesîr, Sûfiyye mezarlığında İbn Teymiyye'nin yanına defnedilmiştir.²⁹

27 Şeşen, a.g.e., 196.

28 Brockelmann, "İbn Kesîr", İA, İstanbul 1950, VII, 762; Demirayak-Çöğenli, a.g.e., 256.

29 Şeşen, a.g.e., 197.

KALEM ÇEKENLER HAKKINDA

Haçlı Seferleri konusunun en önemli kaynakları arasında, edebî malzemeyi oluşturan dönemin edebiyatçılarına ait dîvânlar da yer almaktadır. Onların, gerek nazım gerek nesir tarzında gerekse minberlerden hitap ettikleri savaşa teşvik hutbelerinin tümü edebî birer malzemedir. Biz bu edebî malzemeyi tarihî birer belge mahiyetinde ele alarak tarih-edebiyat ilişkisi içerisinde Haçlı Seferlerine ışık tutmaya çalışma arzusunda olduk.

Bu şairlerin şiirleri, sıradan şair-patron ilişkisi içerisinde kaleme alınmış şiirler değildir. Dîvân sahibi bu şairler, saldırıları bizzat yaşamış, sevdiklerini ve yaşadıkları toprakların Frenkler tarafından istila edildiğini görmüş, Müslüman cephenin hezimetini de zaferini de tatmış olan kalem ehlidir. Şiirlerinde öncelikli olarak, tanık oldukları acıları, hezimetleri, toplumlarıyla birlikte tattıkları zafer sevinçlerini, bir çoğunun bizzat katıldığı savaşları şiirlerinde tasvir etmişlerdir. Övgülerini ve hayranlıklarını ifade ettikleri Türk idareciler, Müslümanlar tarafından kabul edildiği şekliyle onlar açısından da İslam'ın ve halklarının koruyucusu ve savunucularıdır.

Onlar İslam toplumunda, günümüzdeki anlamıyla medya görevi gören insanlardır. Toplumlarında haber akışını sağlamaktadırlar. Onların şiirleri, ezberlenmekte sohbet halkalarında okunmakta, dönemin olayları onlar sayesinde yakından takip edilmekteydi. Onlar, ilk başlarda büyük bir hezimet yaşayan Müslümanlara, şiirleriyle moral vermeye çalışmışlardır. Pek çok şiirlerinde Frenkleri hicvederek, hedefledikleri aleyhte propagandalar sayesinde Müslümanlara cesaret ve hamaset sağlamışlar kendi cephelerinin direncini artırmışlardır. İslam toplumlarına İslam'ın birer mücahidi ve beklenen kahramanları olarak takdim ettikleri İmadeddin Zengî, Nureddin Mahmud Zengî, Selahaddin Eyyûbî, Sultan Baybars, pek çok zafere onların motivasyonu ve moral değerlerini yükselten des-

tekleri sayesinde ulaşmışlardır. Onların bu destekleri sonucu halk cihada çıkan askerlerin ve önderlerinin ardına takılarak omuz omuza savaşma azmini yakalamıştır. Tarihin her devrinde keskin kılıçlar, keskin kalemlere ihtiyaç duymuştur. Onlar Haçlı Seferleri döneminin keskin kalemleri olma misyonunu yüklenmiş İslam toplumunun gizli ve etkili silahlarıdır.

İbn Münîr

İbn Münîr adı ile meşhur olan Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Münîr b. Ahmed b. Muflih et-Trablusî, 473/1080 yılında Trablus'ta (Şam) doğmuştur.³⁰ Babası Trablus çarşılarında şiirler okuyup şarkılar söyleyerek geçimini kazanan birisiydi. Kendisi de bir süre yamacılık yapmış, elbise tamiri işi ile ilgilenmiştir. Bu sebeple *er-Refâ* (Yamacı) lakabı ile de isimlendirilmiştir.³¹ İslamî eğitimin ardından dil ve edebiyat dersleri de alan şair, 11 Zilhicce 503 (1 Temmuz 1110) yılında Trablus'un Haçlıların ellerine geçmesi³² sebebiyle memleketini terk etmek zorunda kalmış Dimaşk'a gelerek yerleşmiştir.³³

Kaynaklarda koyu bir Şîî taraftarı olarak tanıtılan şair, hicvinden herkesin çekindiği biri olarak bilinmektedir.³⁴ Dimaşk'ın ileri gelenlerini şiirlerinde hicvetmesi sebebiyle Dimaşk Hakimi Tacü'l-Mülûk Böri b. Tuğtekin (ö.526/1132) tarafından bir süre Dimaşk'ta hapse atılmıştır. Hicivleri konusunda baskı yaptıktan sonra, Tuğtekin aldığı söz üzerine daha sonra şairi affetmiştir.³⁵ Bir süre Halep'e yerleşen şair burada şiirleriyle ön plana çıkarak halkın sevgisini kazanmıştır.

30 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, (Tahk: İhsan Ab-bâs), Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1968, I, 159.

31 İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire* V, 299.

32 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, 136.

33 Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Hırfî, *Şi'ru'l-Cihâd fi'l-Hurûbi's-Salîbiyye fi Bilâdi's-Şâm, Daru'l-İ'tisâm, Kahire 1399/1979*, 257.

34 el-İsfehânî, *Harîdetu'l-Kasr (Şam)*, I, 76; İbn Hallikân, a.g.e., I, 156; 'İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, (I-IX), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Tsz., IV, 146.

35 Muhammed b. 'Alî b. Ahmed el-Hırfî, *Şi'ru'l-Cihâd fi'l-Hurûbi's-Salîbiyye fi Bilâdi's-Şâm, Daru'l-İ'tisâm, Kahire 1399/1979*, 257.

İbn Münîr, 521/1127 yılında Musul ve Halep'e hakim olan İmadeddin Zengî'nin, Frenklere karşı başlattığı saldırı hareketini başlangıcından itibaren yakından takip etmiştir. 534/1140 yılında, Hama ile Halep arasında yer alan Barîn Kalesi, Ma'arra ve Kefertâb'ı, 539/1144 yılında Urfa'yı, Frenklerden geri alması başta olmak üzere pek çok tebrik ve övgü şiiri kaleme almıştır.

İbn Münîr'in şiirleri öylesine revaç bulmakta idi ki, şiirleri bes-telenerek şarkı olarak söylenmekteydi. İmadeddin Zengî'nin 541/1146 yılında Ca'ber Kalesi muhasarası esnasında askerler tarafından söylenen bir şarkının sözleri çok hoşuna gitmiş, bu sözler kimindir diye sormuş kendisine Halep'te bulunan İbn Münîr'e aittir denilmiştir. İmadeddin Zengî bunun üzerine Halep valisine bir mektup yazarak şairin derhal kendisine gönderilmesini emretmiştir. Bunun üzerine de valinin emri ve Zengî'nin davetiyle derhal yola çıkmış ne yazık ki ulaştığı gece Zengî öldürülmüş görmesi kismet olmamıştır.³⁶

İmadeddin Zengî, kendisi hakkında pek çok övgü şiirleri kaleme alan İbn Münîr'i muhtemelen bu muhasara esnasında askerleri coşturması gayesiyle yanına çağırmıştır. Şair, kendisi gibi herkesi derin üzüntüye sevk eden Zengî'nin bu zamansız şehadeti üzerine tekrar Halep'e dönmüştür.³⁷

Daha sonra Nureddin Mahmud Zengî'nin Haçlılarla mücadelesini yakından takip eden İbn Münîr, kazanmış olduğu pek çok zafere methiyeler kaleme almıştır.

Bu durumu öğrenen sürekli çekişme halinde bulunduğu şiirdeki rakibi İbn Kayserânî, İbn Münîr'i hicvederek "Onu ayıplamam için bu olay yeter" diyerek hem rakibine uğursuzluk atfetmiş hem de bu büyük sultana üzüntüsünü ifade etmeye çalışmıştır.³⁸

İbn Münîr, 548/1153 de Halep'te ölmüş ve Cevşen Dağı adı verilen bölgede bir yere defnedilmiştir. İbn Hallikân, şairin mezarını ziyaret ettiğini mezar taşı üzerinde şu veciz mısraları okuduğunu

36 İbn Hallikân, a.g.e., I, 158.

37 el-Hırfî, a.g.e., 260.

38 el-Hırfî, a.g.e., 260.

ifade eder; “mezarımı ziyaret edip te kim ki bana Allah’tan rahmet dilerse, Allah’ın rahmeti o kişinin üzerine olsun”³⁹

Haçlı Seferleri dönemine edebî pencere açacak pek çok şiirinin yer aldığı dîvânı yayınlanmıştır.⁴⁰

İbn Kayserânî

Şam’ın diğer ünlü şairi ise, İbn Kayserânî adı ile meşhur olan, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Sagîr b. Dâğir b. Muhammed b. Halid b. Nasr b. Dâğir b. Abdîrrahman b. el-Muhâcir b. Halid b. Velîd el-Mahzûmî’dir.⁴¹ İbn Hallikân, soyunun sahabeden Halid b. Velid’e dayandırılması konusunda şüphelerini dile getirerek, “*Tarihçiler ve ensab alimleri, Halid b. Velid’in nesebinin uzun zaman önce kesildiğini belirtmişlerdir*” demektedir.⁴²

Şair, 478/1085 yılında Akka’da (Filistin) doğmuştur. Küçük yaşlarda orayı terk ederek Kaysâriyye’ye yerleşmiştir.⁴³ Burada büyümüş ve bu şehre nispet edilmiştir. Henüz genç yaşlardayken 494/1101 yılında Frenklerin Kaysâriyye’yi istila etmesi üzerine ailesi Dimaşk’a göç etmiştir. Burada Şam’ın önde gelen şairlerinden olan ve aynı zamanda Şam’da Saat idaresinde başkan olan İbn Hayyât’ın (ö. 517/1123) öğrencisi olmuş ve ondan edebiyat dersleri almıştır. Hatta şairin divanını toplamıştır.⁴⁴

Şam’da ayrıca Tevfîk b. Muhammed ed-Dimaşkî’den de edebiyat dersleri almıştır.⁴⁵ Daha sonra ilim öğrenme amacıyla Halep’e

39 İbn Hallikân, a.g.e., I, 159.

40 İbn Münîr et-Trâblusî, Dîvân, (Tahk: Abdüsselâm Tedmîrî), Dâru’l-Ceyl, Beyrut 1986.

41 İbn Hallikân, a.g.e., IV, 478; Mahmûd İbrâhîm, Sadâ’l-Gazvî’s-Salîbî fî Şî’ri İbn Kayserânî, Ammân .1971, 50.

42 İbn Hallikân, a.g.e., IV, 461.

43 Kaysâriyye: Filistin’in yerleşim birimlerinden olup Şam sahilleri üzerinde buluna eski ve büyük bir şehirdir. Yâkût el-Hamevî, Mu’cemu’l-Buldân, Dâru Beyrut, Beyrut Tsz. IV, 42.

44 İbn Hayyât ed-Dimaşkî, Dîvân, (Tahkîk: Halîl Merdum) Matba’atu’l-Hâşimiy-ye, Dimaşk 1377/1958, 331.

45 Yâkut el-Hamevî, Mu’cemu’l-Udebâ’, Kahire 1924, XIX, 69.

gitmiş ve burada şehrin önde gelen alimleri olan Hâşim b. Ahmed el-Halebî ve Ebû Tâhir el-Hatîb'den dersler almıştır.⁴⁶ Dil ve edebiyat alanında kazandığı ilmî birikim yanında kaynaklarda astronomi ilminde bilgili, geniş tarih bilgisi olan biri olarak tanıtılmaktadır.⁴⁷

Şair daha sonra Dımaşk'a dönmüş ve Emevî Camiî'nin kapısı üzerinde bulunan saat idaresinde çalışmıştır. Fakat Dımaşk'da kalışı uzun sürmemiş buranın hakimi Tâcu'l-Mulûk Börî'yi bir şiirinde hicvetmesi sonucu Halep'e kaçmak zorunda kalmıştır. Burada Halep'in hakimi olan Zengî ailesine sığınmıştır.⁴⁸ Halep'te devlet büyükleriyle yakınlık kurmuş ve onları şiirlerinde övmüştür.

Yaşadığı dönemde Haçlılar, İslam coğrafyasında yayılmışlar ve Kudüs, Urfa, Trablus ve Antakya'da birer Haçlı kontluğu kurmuşlardı. Müslümanların ilk hezimetlerini bizzat gören ve kendisi de Haçlı Seferleri mağduru olan şair, ilk kapsamlı mücadeleyi başlatan İmadeddin Zengî'yi tanıma şansına ermiş ve pek çok şiirini ona övgüye hasretmiştir. İmadeddin'in ardından oğlu, Nureddin Mahmud Zengî'yi de yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Nureddin'in Frenklere karşı kazandığı zaferler karşısında övgü şiirleri nazmetmiş, başarılarını ve adil yönünü şiirlerinde konu olarak sıkça işlemiştir.

İbn Kayserânî, hayatının son günlerini Dımaşk'ta geçirmiş, burada yakalandığı Humma hastalığı sebebiyle, 548/1153 yılında hayatını kaybetmiştir. Şair, Dımaşk'ta Bâbu'l-Ferâdîs mezarlığına defnedilmiştir.⁴⁹

İbn Kalânîsî, onu şiirde üslubu sağlam, samimi ve tatlı manalı ifadeleri olan tıbak ve cinas sanatını çokça kullanan bir şair olarak tarif etmektedir.⁵⁰ İbn Tağrıberdî, onun şiir divanının çok meşhur olduğunu dile getirmektedir.⁵¹ Divanının bize ulaşan kısmı Mı-

46 el-Hamevî, a.g.e., XIX, 64-81.

47 İbn Kalânîsî, Zeyl Târîh Dımaşk, (Nşr: H.F. Amedroz), Leyden 1908, 322.

48 el-İsfehânî, Harîdetu'l-Kasr, (Şam), I, 131.

49 İbn Kalânîsî, Zeyl Târîh Dımaşk, 322; İbn Hallikân, a.g.e., IV, 478.

50 İbn Kalânîsî, a.g.e., 322.

51 İbn Tağrıberdî, a.g.e., V, 302.

sır'da Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de mahtûtat olarak bulunmaktadır.⁵²

İmâdeddin el-İsfehânî

Yukarıda eserleriyle birlikte tanıttığımız vezirler ve katipler ailesine mensup olan müellif ve şair İmâdeddin el Kâtib el-İsfehânî, 519/1125 tarihinde İsfehân'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini memleketinde ve Kaşan'da tamamlayan el-İsfehânî 534/1139'da Bağdat'a gelmiştir.⁵³ Nizamiye Medresesinde de eğitim görerek Arapça ve fıkıh okumuştur. Daha sonra tekrar memleketi İsfehân'a dönerek 549/1154 yılına kadar orada dersler vermiştir. Daha sonra tekrar Bağdat'a dönmüştür.

el-İsfehânî, Abbâsî Halifesi'nin veziri İbn Hubeyre tarafından önce Vâsıt, daha sonra da Basra nâibliklerine getirildi. Vezirin azlinden ve ardından da idam edilmesi üzerine desteğini kaybederek görevinden alındı.⁵⁴ Bunun üzerine 562/1167 yılında ilme ve ilim adamlarına büyük ehemmiyet veren Nureddin Mahmud Zengî'nin idaresindeki Dımaşk'a geldi. Hem Nureddin'in hem de başkadısı Kemaleddin el-Şehrazûrî'den ilgi görerek 563/1168 yılında Dîvân-ı'l-İnşâ'nın başkanlığına getirildi. Nureddin'in ardından 570/1175 yılında Selahaddin'in hizmetine girdi ve sır katibi olarak görev üstlendi.

el-İsfehânî bu önemli görevleri ve sultanlara yakın olması sebebiyle, Zengîler ve Eyyûbîler döneminde cereyan eden olayları yakından takip etme imkanına sahip olmuştur. Bu görevlerinin sağladığı çok özel bilgilerin yanı sıra Haçlılara karşı verilen mücadelelerde de bu iki sultanın yanında pek çok savaşa katılmıştır. Bu gözlemlerini tarihî ve biyografik eserlerinin yanı sıra, kaleme aldığı şiirlerinde de aktarmıştır. Şiirlerinin bir araya getirildiği dîvanı⁵⁵ in-

52 İbn Kayserânî'nin dîvanı, adı geçen kütüphanenin edebiyat bölümünde, 1484 numaralı eser olarak kayıtlıdır.

53 Şeşen, Müslümanlarda tarih-coğrafya yazıcılığı, 123.

54 Şeşen, a.g.e., 123.

55 İmâdeddin el-İsfehânî, Dîvân, (Tahk: Nâzım Reşîd), Musul 1404/1983.

celendiğinde Haçlı Seferlerine karşı kılıç çeken kahramanların yanında kalemiyle yer aldığı görülmektedir.

Nureddin Mahmud Zengî ile Selahaddin Eyyûbî'nin Frenklere karşı kazandığı zaferlerin neredeyse tamamına yakınına övgü ve zaferlerini tebrik şiirleri kaleme almıştır. Nureddin ve Selahaddin'in bazen kazandıkları bir zaferin ardından "*bu savaşı nasıl tasvir edeceksin*" şeklindeki sorularından el-İsfehânî'ye ve şiirlerine büyük değer verdikleri anlaşılmaktadır.

Haçlı Seferlerinin en önemli tanıklarından olan ve yaşanan olayları kaleme aldığı nesir ve nazım şeklindeki edebî eserleriyle günümüze ulaştırmayı başaran el-İsfehânî, 597/1201 yılında Dımaşk'ta ölmüştür.⁵⁶

Kâdı el-Fâdıl

Tam adı Mucîruddîn Abdurrahîm b. Ali el-Beyânî'dir. Babasının kadılık yaptığı Filistin toprakları üzerinde ki Askalan'da 529/1135 yılında doğmuştur. 544/1149 yılında babası tarafından, Fatımîler yönetimindeki Kahire'de Dîvânü'l-inşâ'ya mülazım olarak kaydettirildi. 548/1153 yılında katip olarak İskenderiye kadısının hizmetine girdi. Üslubu ve nesirdeki yeteneği dikkatleri üzerine çekti. Kahire'ye çağrılarak Dîvânü'l-ceyş'e reis olarak tayin edildi.⁵⁷

Fatımîler Mısır'da Selahaddin Eyyûbî tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra da Eyyûbîler Devletinde Selahaddin Eyyûbî'nin veziri ve katibi olmuştur. Selahaddin'in Suriye'ye yaptığı seferlere iştirak etti. Çağının en önde gelen nesir ustası sayılan el-Fâdıl'ın tarzı örnek alınarak "Fadiliyye Metodu" olarak anıldı. el-İsfehânî onun bu yeteneği hakkında "*kalem ve sözü'n rabbi*" ifadesiyle takdirini ifade etmiştir.

Selahaddin'in ölümünden sonra oğlu el-Meliku'l-Azîz döneminde de aynı görevleri vefatına kadar yürütmüştür. Selahaddin'in

56 Şeşen, a.g.e., 123.

57 C. Brockelmann, "Kadı Fâdıl", İA., İstanbul 1955, VI, 48-49.

vezirliğine kadar yükselmesinin yanı sıra güçlü kalemi ve diplomasisi sebebiyle Selahaddin'in çok büyük güvenini kazanmış, mâlî ve askerî idare konusunda onun sağ kolu olmuştur. Selahaddin Eyyûbî, onun için "Ülkelere kılıçlarınızla sahip oldum zannetmeyin bilakis el-Fâdıl'ın kalemiyle sahip oldum" diyerek yeteneği karşısında takdirini dile getirmiştir. 596/1200 yılında Kahire'de ölmüştür.⁵⁸

İbn Sâ'âtî

Tam adı Ali b. Muhammed b. Rüstem b. Herdûz Ebu'l-Hasan Bahâuddîn İbnu's-Sâ'âtî ed-Dımaşkî olup 553/1159 yılında Dımaşk'da doğmuştur.⁵⁹ Babası Horasan'dan Şam'a gelerek Dımaşk'a yerleşmiştir. Astroloji ilminde ve özellikle saatçilikte zamanının yegane şahsiyeti olduğu ifade edilmiştir. Nureddin Mahmud Zengî zamanında, yaptığı çok sayıda saate karşılık yüklü bahşişler almış ve es-Sâ'âtî (Saatçı) lakabı ile meşhur olmuştur.⁶⁰ Şair, saatçinin oğlu manasına gelen İbnu's-Sâ'âtî lakabını buradan almıştır.

Haçlı Seferleri döneminin önemli tanıklarından olan İbnu's-Sâ'âtî, Selahaddin Eyyûbî'nin el-Cezîre, Amid, Halep ve Kudüs fetihlerine bizzat katılmıştır.⁶¹ Bu zaferlerle ilgili övgü ve tebrik şiirleri kaleme alarak Selahaddin'e destek vermiştir. Devrinde bedî akımın en büyük temsilcilerinden biri olarak tanınmıştır. Şiirlerindeki kelimeleri ve ifadeleri gayet iyi seçer, tabiî olayları ve manzaraları iyi tasvir ederdi.⁶² Selahaddin Eyyûbî'yi sadece Dımaşk'da değil, zaman zaman askerî karargahında, huzuruna çıkarak şiirleri ile övmüştür. Selahaddin'in oğulları el-Mu'izz, el-Mueyyed, el-Efdal, ez-Zâfir, kardeşi el-Adil, ve el-Adil'in oğlu el-Meliku'l-Muazzam İsa hakkında övgü şiirleri kaleme almıştır. Şiirin gücünü "Kes-

58 el-İsfehânî, Haridatu'l-kasr (Mısır), I, 34-35; İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân, II, 333-37; Brockelmann, "Kadı Fâdıl", İA., VI, 48-49; Şeşen, Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet, 379-381.

59 İbn Hallikân, a.g.e., III, 395; Zirikli, el-A'lâm, V, 150; Ömer Ferrûh, Târihu'l-edebi'l-arabî, III, 440.

60 İbn Ebî Usaybi'a, Uyûnu'l-enbâ fî tabakati'l-etibbâ', III, 301.

61 Şeşen, Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet, 383.

62 Şeşen, a.g.e., 383.

kin kılıcın kesmediği ve aslanın gücünün işe yaramadığı yerde o işe yarar"⁶³ sözleriyle ifade etmiştir. 604/1209'da 51 yaşında Kahire'de hayata veda eden şair Mukaddem Dağı eteklerine defnedilmiştir.⁶⁴ Divanı iki cilt halinde basılmıştır.⁶⁵

Usâme b. Munkız

Haçlı Seferleri döneminin en canlı tanığı olan edebiyatçı aynı zamanda da bir prens olan Usâme, Suriye'de Şeyzer'de 488/1095'de dünyaya gelmiştir.⁶⁶ Şeyzer, Hama yakınlarında stratejik bir mevkide bulunan ve pek çok saldırıya maruz kalan bir yerleşim birimi olup Rumlardan alındığından itibaren Munkîz ailesine ait olmuştur. Önemi nedeniyle Haçlılar, Bizanslılar ve Batınîler tarafından pek çok kez muhasaraya maruz kalmıştır.

Babasının gözetiminde yetişen Usâme, çocukluğundan itibaren bir cengaver ve prens olarak yetiştirilmiştir. Dinî eğitimin yanı sıra edebiyat ve şiir dersleri de almıştır. İbn Tağriberdî Arap şiirinden yirmi bin beyit ezberlediğini belirtmektedir.⁶⁷

Usâme, çocukluğundan itibaren Haçlı varlığıyla iç içe yaşamıştır. 1097 yılında, henüz iki yaşında iken Haçlılar Antakya'yı ele geçirmişlerdir. Babası Mürşid, Şeyzer emirliğini kardeşi Ebu'l-Asâkir'e bırakarak inzivaya çekilmiştir. Bu tarihten sonra emir olan amcasıyla arası açılarak Şeyzer'i terk etmek zorunda kalmıştır. 1130 yılında Dımaşk'a gitmiştir. Burada Frenklerle meydana gelen savaşlarda dikkate değer kahramanlıklar göstermiştir.

1138-39 yıllarında Bizanslılar memleketi Şeyzer'i muhasara edince onlara karşı savaştı. Daha sonra, Dımaşk Emiri Muciruddîn Abak ve veziri Muineddîn Üner'in hizmetine girdi. Burada Dımaşk

63 İbn Sâ'âtî, Dîvân, II, 112.

64 İbn Hallikân, a.g.e., III, 395; İbn Sâ'âtî, Dîvân, I, 15; Nevzat H. Yanık, "Suriye-li meşhur şair İbnü's-Sâ'âtî", AÜFEFAD., Sayı: 21, Erzurum 1995, 128

65 İbn Sâ'âtî, Dîvân. (Tahk: Enîs el-Makdîsî), Matba'atu'l-Amirkâniyye, C. I. Beyrut 1938, C. II, 1939.

66 İbn Hallikân, a.g.e., I, 195-96; Ferrûh, a.g.e., III, 394.

yönetimi elçisi olarak Frenklere gönderildi. 1145 yılında Üner ile arası açılınca Mısır'a gitti. Orada da büyük itibar gördü. Fatımî sarayındaki pek çok entrikaya şahit oldu. İleride Nureddin ile aralarında aracılık yapacağı Haçlılara karşı mücadelede en azimli ve gayret içerisinde olan Vezir veziri Tala'i' b. Ruzzeyk ile yakın dostluk kurmuştur. Mısır'daki iktidar kavgalarından kaçarak 1154 yılında Dımaşk'a geri dönmüştür. Bu kaçıışı esnasında 4000 cilt civarında değerli eser ihtiva eden özel kütüphanesini kaybettiğini eserinde ifade etmektedir.

İmadeddin ve Nureddin Mahmud Zengî'nin mücadelelerini yakından takip etmiş ve bizzat tanımıştır. 1129 yılında İmadeddin Zengî'nin ordusuna katılmıştır.⁶⁸ Nureddin Mahmud Zengî'den itibar görmüş nazım ve nesir eserlerinde büyük bir övgüyle hayranlığını dile getirmiştir. Nureddin'in ardından Şam'da Selahaddin Eyyûbî tarafından hoş karşılanmış, danışmanlığına kadar yükselmiştir. 584/1188 yılında Dımaşk'da vefat eden Usâme, Kasyûn Dağı'nın doğu tarafındaki mezarlığa defnedilmiştir.⁶⁹ Dîvânı Ahmet Bedevî tarafından tahkîk edilerek yayınlanmıştır.⁷⁰

İbn Senâ' el-Mülk

es-Sa'îd Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. er-Reşîd Ca'fer b. Senâ'i'l-Mülk, 550/1155 yılında Mısır'da doğmuştur. Babası ile birlikte Kadı el-Fâdil'in başkanlığındaki Dîvânü'l-İnşâ'da çalışmaktaydı. Babası Kadı el-Fâdil Şam'da bulunduğu sırada yerine bakacak kadar yetkili biriydi. Şairin kendi de babası gibi önemli görevler üstlendi. İbn Senâ' Eyyûbîler döneminde Mısır'ın en önde gelen şairiydi. Haçlı Seferlerine tanıklık etmiş pek çok önemli olayı görevi nedeniyle de yakından takip etme olanağı bulmuştur. Selahaddin Eyyûbî'nin yanısıra diğer Eyyûbî sultanları için de Haçlılara karşı başa-

67 İbn Tağrîberdî, en-Nucûmu'z-zâhire, VI, 107.

68 Ferrûh, a.g.e., III, 394.

69 İbn Hallikân, a.g.e., I, 199; Şeşen, Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet, 377-378.

70 Usâme b. Munkız, Dîvân, (Tahk: A. Ahmed Bedevî, Hâmid 'Abdu'l-Mecid), Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire 1953.

rıları nedeniyle tebrik şiirleri kaleme almıştır. Şair 608/1212 yılında Kahire’de ölmüştür.⁷¹

İbn Uneyn, Tam adı Ebu’l-Mehâsin Şerefüddîn Muhammed b. Nasrullah b. Huseyn b. ‘Uneyn olan ve İbn Uneyn olarak tanınan şair, 549/1154 yılında Dımaşk’ta dünyaya geldi. İbn Asakir ve Kemaleddin Şehrazûrî gibi dönemin önde gelen alimlerinden tahsil gördü. Lügat ve edebiyat sahalarında geniş bilgi sahibiydi. Çok genç yaşta başarılı şiirleriyle dikkatleri ve beğenileri üzerinde toplamayı başarmıştır.

Çeşitli konularda şiirleri olmakla birlikte özellikle hiciv şiirleriyle meşhur oldu. Özellikle Dımaşk’ın ileri gelenlerini hicvettiği Mikrâzu’l-A’râz (Namus Makası) adlı beş yüz beyitten oluşan hicviyesi meşhurdur. Selahaddin Eyyûbî’yi ve veziri Kadı el-Fâdıl bile hicvetmekten çekinmedi. Düşmanlarının baskılara dayanamayarak Selahaddin Eyyubî onu sürgün etmek zorunda kaldı. Genç yaşında Şam’dan sürüldü. Irak, Horasan ve Hindistan’ı dolaştı. Yemen’e gelerek Selahaddin’in kardeşi Tuğtekin’e övgü şiirleri kaleme aldı. Eyyubî sultanı el Meliku’l-Azîz zamanında Mısır’a geri döndü. Mısır’a girdiği sırada zekat memurlarının servetinden kırkta birden fazla zekat almalarına kızarak el Meliku’l-Azîz’i ve idareyi hicvetti. İbn Senâ’ el-Mülk ve İbnu’s-Sâ’âtî gibi değerli şairlerin de bulunduğu edebî toplantılara katıldı.

Melik el-Muazzam zamanında veziri ve Dîvânu’l-İnşâ başkanı oldu. Eğlenceye ve içkiye düşkün, dinî kaidelere bağlılığı zayıf, hicviyeleriyle herkesi rahatsız eden menfî bir karaktere sahipti. İbn Hallikân onu; *“Büyük şairlerin sonuncusudur. Ondan sonra, onun derecesinde şair gelmemiştir. Şiirleri güzel olduğu gibi, konuları da çeşilidir”* diyerek övmektedir. 630/1233 yılında Dımaşk’ta ölmüştür.⁷²

71 el-İsfehânî, Harîdetu’l-kasr- kısmu şu’arâ’i Mısır-, I, 64; İbnu’l-İlmâd, Şezerâtu’z-zeheb, V, 35; Hamevî, Mu’cemu’l-udebâ’ XIX, 265; İbn Hallikân, Vefeyâtü’l-a’yân, II, 190; Şeşen, a.g.e., 384.

72 İbn Hallikân, Vefeyâtü’l-a’yân, IV, 106-110; Hamevî, Mu’cemu’l-udebâ’, Dâru’l-Meşrik, Beyrut Tsz., XIX, 81-92; Halil b. Aybek es-Safedî, el-Vâfî bi’l-vefeyât, İstanbul 1931, V, 122-127; İbn Usaybi’a, Tabakâtu’l-etibbâ’, II, 23-25; ez-

Biyografilerini verdiğimiz bu şairlerin yanı sıra Haçlı Seferleri döneminde yaşayan ve bu savaşları şiirlerinde işleyen pek çok şair yer almaktadır. Biz burada en önemli birkaç tanesini sunmakla yetindik. Örneğin Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü 1188 yılında fet-hini altmışa yakın şair şiirleriyle tebrik etmiş ve sultana övgülerini dile getirmiştir. Biz şiirlerinden örnekler sunacağımız bu şairlerden bazılarını da dipnotlarda kısa biyografilerine yer vererek sunmayı tercih ettik.

Zehebî, el-'İber, V, 122-23; ez-Zehebî, Şezerâtü'z-zeheb, V, 140; Red, İbn 'Uneyn, İA, III, 986-87 Brockelmann, GAL, I, 387-388; ez-Zirikli, el-A'lâm, VII, 348; Bâşâ, Edebu'd-duveli'l mutetabi'a, 344; Şeşen, Selahaddin Eyyûbî ve Devlet, 387-388.

GİRİŞ

Dünya coğrafyasında Doğu-Batı ifadeleriyle adlandırılan topraklar, insanlık tarihi boyunca çeşitli zaman dilimlerinde tekrarlanan bir sürtüşmeye neden olmuştur. Eskiçağda, Homeros'un "İlyada" destanına da konu olan Troya savaşlarıyla⁷³ başlayan Doğu-Batı mücadelesi, Yunan düşüncesinde "Barbar" olarak tanımlanan⁷⁴ Doğululara karşı Pers-Yunan savaşlarıyla ile hız kazanmış, Makedonya Kralı Büyük İskender'in Pers İmparatorluğunu yıkarak Hindistan'a kadar uzanan Doğu memleketlerine "Panhellen öç seferini" gerçekleştirmesine sebep olmuştur.⁷⁵ IV. yüzyılda Hunlar'ın Hazar sahillerini geçip Doğu ve Orta Avrupa'ya girişi ve bunun sonucunda oluşan kavimler göçü gibi çeşitli olaylarla devam etmiştir.

-
- 73 Troya, bugünkü Çanakkale vilayeti sınırları içerisinde yer alan modern Hisarlıktepe'nin eskiçağlardaki adıdır. Troya savaşları, Kıta karası Yunanistan'da oturan Akalar'la Batı Anadolu'da oturan Troyalılar arasında cereyan eden ve yaklaşık on yıl kadar süren büyük bir mücadeledir. Bu iki güçten Akalar Batı dünyasını, Troyalılar ise Doğu dünyasını temsil etmekte idiler. Ekrem Memiş, Eski Çağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, Çizgi Kitabevi, Konya 2001, 47-49.
- 74 M.Ö. 400 yıllarında Yunan dünyası şu sonuca varmıştır. Batı dünyası Doğu'dan tamamen farklıdır ve Batı medenidir. Doğulu'lar ise barbardır. Bu düşünce, Doğu ile Batı arasındaki ilk tanımlama ya da ayırmadır. Jouni Suistola, "Tarih Boyunca Doğu-Batı/Müslüman-Hıristiyan İlişkileri", USES, Diyarbakır 1997, 18; Doğu-Batı tanımlamaları için bkz. A. Zeki Velidî Togan, Tarihte Usûl, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1981, XI-XXII; W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, (Başlangıç, izah ve düzeltmeler M. Fuad Köprülü), TTK. Basımevi, Ankara 1963, 3-7; Thierry Hentch, Hayali Doğu, (Çev: Aysel Bora), Metis Yayınları, İstanbul 1996, 8-18.
- 75 Ekrem Memiş, a.g.e., 47-87.

Orta Çağ'a⁷⁶ gelindiğinde, Runcıman'ın; *"İster bütün Hristiyan maceralarının en muazzamı ve en romantik, ister barbar istilalarının sonuncusu sayalım, Haçlı Seferleri, Ortaçağ tarihinin büyük ve merkezi olayını teşkil eden...büyük dünya çekişmesinin hikayesidir."*⁷⁷ dediği bu uzun süreli mücadelenin en kapsamlı dönemini oluşturan saldırı hareketi gerçekleşmiştir.

Araştırmacı ve tarihçilerin dinî, siyasî, iktisadî, gibi çeşitli nedenlere dayandığı Haçlı Seferleri hareketinin nasıl başladığı ve asıl hedefinin neye yönelik olduğunu kısaca şöyle açıklamak mümkündür:

- 1- İslamiyet'in, Hristiyanlık aleyhine evrensel bir din haline gelmesi ve sınırlarının Doğu ve Batı yönlerinde genişlemesi,
- 2- Tuğrul Bey'in, Gazneli Mahmud'un Hindistan'a yayılma politikasını terk ederek Akdeniz'e doğru yönelmesi sonucu Türklerin Orta Doğu coğrafyasına yayılmaya başlaması.
- 3- Türklerin özellikle Malazgirt savaşından sonra (26 Ağustos 1071) Bizans hakimiyetinde bulunan Anadolu'yu, kısmen Suriye ve Filistin'i ele geçirerek, bu ülkelerde devletler kurmaları.
- 4- İzmir ve çevresinde bir Türk Beyliği kurarak kuvvetli bir dayanma meydana getiren Çaka Bey'in, Rumeli yönünde Bizans'ı ciddi bir biçimde tehdit eden Peçeneklerle işbirliğine girişmesi nedeniyle Türklerin ilerleyişini durdurma planları.
- 5- Batı-Avrupa'nın kavimler göçünü izleyen yıllarda büyük bir ekonomik bunalım yaşaması sonucu yaşanan ekonomik ve sosyal çalkantılar.
- 6- Akdeniz limanlarının ve ticaret hacminin büyük bir kısmının Müslümanların ellerinde olması, Avrupa'nın o sıralarda yaşadığı iç

76 Rönesans döneminde tarih meraklısı İtalyan bir din adamı tarafından Mediceo Evo (Orta Çağ) adı verilen dönem, Antik uygarlığın sonu olarak kabul edilen 5. yüzyıl ile Rönesansın ortaya çıktığı 15. yüzyıl arasındaki bin yıllık dönem kapsamaktadır. Johan Huizinga, Ortaçağın Günbatımı, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 1997, 7.

77 Steven Runcıman, Haçlı Seferleri Tarihi, (Çev: Fikret Işıltan), TTK. Yayınları, Ankara 1998, I, XV.

gelişmeler ve ekonomik kazançlar elde etme ihtirasları gibi çeşitli sebeplerden oluşmuştur.⁷⁸

Bu seferlerin itici gücünü oluşturmak için Batı dünyası, başta Hz. İsa'nın kabrinin bulunduğunu kabul ettikleri Kudüs olmak üzere "*kutsal toprakları kurtarmak*" sloganıyla halkın nazarında dinî bir motif vermeye çalışmışlardır.⁷⁹

Bu saldırılara "Haçlı Seferleri" adının verilmesi, gerçekleştiği zamanda değil, daha sonraki dönemlerde 1250 yılından sonra Avrupalı tarihçiler tarafından verilmiştir. Bu savaşlara iştirak eden katılımcılara omuzlarına kırmızı kumaştan dikilmiş haç işaretleri taşımaları sebebiyle haç taşıyan manasına Haçlılar denilmiştir.⁸⁰

Müslümanlar'da aynı ifadeleri kullanarak, Arapça'da "Haçlı" ve "Haçlılar" manasında ki "Salîbiyye" ve "Salîbiyyûn" kelimelerini Haçlı Seferleri için Doğu'ya gelenleri işaret etmek için kullanmışlardır. Arap tarihçisi Keylânî, "Salîbiyye" isimlendirmesini ilk kullanan kişinin, bu dönemde doğuya üç seyahat gerçekleştiren Endülüslü seyyah İbn Cübeyr⁸¹, olduğunu belirtmektedir.⁸² Doğu'ya

78 Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK., Ankara 1995, 8.

79 Ali Sevim, Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi, TTK. Yayınları, Ankara 1983, 94-95; Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, önsöz.

80 el-Makrizî, el-Hitât: Kitâbu'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l-Asâr, Dâru Sâdır, Beyrut Tsz., I. 248-249; Dureyd Abdülkadir Nûrî, Siyâsetu Selâhaddîn el-Eyyûbî fî Bilâdi Mısır ve's-Şâm ve'l-Cezîre, Matba'atu'l-İrşâd, Bağdad Tsz., 49.

81 Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr el-Kinânî el-Endelüsî, H. 539 veya 540/1144-45 yılında İspanya'nın Valensiya (Belensiye) şehrinde dünyaya gelmiştir. Endülüsten yola çıkarak deniz yoluyla Doğu'ya üç seyahat gerçekleştiren Endülüslü seyyah günlük olarak tuttuğu gözlemlerini bir seyahatname olarak kaleme alarak aktarmıştır. Doğu seyahatleri Haçlı Seferleri dönemine denk gelen seyyah seyahatnamesinin bazı bölümlerinde Frenklerle ilgili gözlemlerini de aktarmıştır. Doğu'ya düzenlediği üçüncü seyahatinde bir süre Mekke'de kaldıktan sonra İskenderiye'ye gelerek 614/1217 yılında burada ölmüştür. Lisânüddîn İbnî'l-Hatib, el-lhâta fî Ahbâri Gırnata, (Tahk: Abdullâh 'inân), Kahire 1974, II, 230-239; el-Makkârî, Nefhu't-tîb fî Gusni'l-Endelüsî'r-Ratîb, Kahire 1949, III. 1949; Muhammed Mu'nis 'Avvâz, el-Coğrâfiyyûn ve'r-Rihhâletî'l-Müslimîn fî Bilâdi's-Şâm Zemeni'l-Hurûbi's-Salîbiyyeti, Kahire 1994, 283-85; Nasuhi Ünal Karaaslan, "İbn Cübeyr", TDVİA, İstanbul 1999, XIX, 400-402.

82 Muhammed Seyyid Keylânî, el-Hurûbu's-Salîbiyye ve Eseruhâ fî'l-Edebi'l-'Arabî fî Mısır ve's-Şâm, Matba'atu Dâri'l-Kitâbi'l-'Arabî, Kahire 1949, 8-9.

yapmış olduğu bir seyahat sonrası sonbahar mevsiminde Endülüs'e geri dönmek üzere Frenklerin bir gemisine binen seyyahın, "Hristiyan tacirlerle birlikte salîbiyye dedikleri güz yolculuğuna hazırlanan gemilerde kendimize bir yer ayarlamaya çalışıyorduk"⁸³ Şeklindeki ifadesine dikkat çekerek bu görüşünü ortaya koymaktadır.⁸⁴

Müslüman tarihçi ve edebiyatçılar eserlerinde, Batı'dan yola çıkarak bu savaşlara katılan Hristiyanlar için salîbiyye kelimesiyle birlikte "Frenk" kelimesini de kullanmışlardır. Bu isimlendirme ile Müslümanların idaresi altında yaşayan Hristiyan ahaliyi veya Hristiyan bir devletin idaresinde yaşayan Hristiyanları değil, Avrupa Hristiyanlarını yani Katolikleri kastetmektedirler.

Haçlı Seferlerinin saldırı alanı bugün ki Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Ürdün, Mısır topraklarını oluşturan bölgedir. Yani günümüz Orta-Doğu coğrafyasını oluşturan bölgenin büyük bir kısmıdır. Arap tarihçi ve coğrafyacıları eserlerinde asıl saldırı alanını "Bilâdu's-Şâm"⁸⁵ olarak adlandırmaktadırlar. Haçlıların yoğun hareket alanı olan Akdeniz havzasına da (özellikle Şam ve Filistin sahilleri) "Tarâzu'l-Ahdar" adını vermektedirler.⁸⁶ Haçlı Seferlerinde bir başka önemli mücadele alanı da el-Cezire bölgesi⁸⁷ olarak adlandırılan bölgedir. Bugün Güneydoğu Anadolu Bölgesi-

83 İbn Cübeyr, er-Rihle, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, Beyrut Tsz., 208, Trk. Trc., Endülüstün Kutsal Topraklara, (Trc: İsmail Güler), Selenge Yayınları, İstanbul 2003, 220; Keylânî, a.g.e., 8-9.

84 Keylânî, a.g.e., 9.

85 Hamevî, Bilâdu's-Şâm'ın sınırlarını şu şekilde çizer; Fırat nehrinden Mısır sınırlarına kadar olan bölgeyi oluşturmaktadır. Toprakları, Cebelî Tayy'den doğu yönünde Rum denizine kadar olan bölgeyi içene alır. Önemli yerleşim birimleri, Menbec, Halep, Hama, Hims, Dimaşk, Kudüs, Ma'arra olup sahil şeridinde ise, Antakya, Trablus, 'Akkâ, Sûr, 'Askalân, gibi önemli şehirlerin yanı sıra Mesîsa, Tartûs, Mar'aş, Hades, Bagrâs, Belkâ' gibi birçok yerleşim birimini de içine almaktadır. Yâkût Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, Dâru Beyrut, Beyrut Tsz., III, 311-315.

86 Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, II/I, 104; Ömer Musa Bâşâ, Edebu'd-Duvelî'l-Mutetâbi'a, Asru'z-Zengiyyîn ve'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik, Dâru'l-Fikri'l-Hadîs, Kahire H. 1386/1967, 7.

87 el-Cezire, kelimesi ada manasına gelmektedir. Bölge olarak da, Dicle ile Fırat arasındaki Urfa, Mardin, Diyarbakır bölgeleri ve buraların güneyindeki Suriye, Irak topraklarını oluşturmaktaydı. Yunanlılar'ın Mezopotamya adını ver-

ni oluşturan Gaziantep, Adıyaman, Urfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Siirt Haçlılar geldiği sırada el-Cezire bölgesiyle Halep'in kuzeyindeki bölgeyi oluşturmaktaydı.⁸⁸ Batı Avrupa halklarının "kutsal topraklar", "hac yolu", gibi ifadelerle tanımladıkları bu bölgeler daha sonraki tarihçilerin ifadesiyle "Oultremer" (Deniz aşırı) kelimesi ile Akdeniz'in karşı kıyısını içermekte olup Hentch'in ifadesiyle; "11.yy'dan 13.yy'a kadar bu kelime Kudüs'ü ve Haçlı Seferlerini çağrıştırmış ve bir "iman" ve "ideali" alevlendirmiştir."⁸⁹

Haçlı Seferleri, İslam İmparatorluğunun Bağdat'ta Abbasî, Mısır'da Fatimî ve İspanya'da (Endülüs) Emevî hilafeti olarak üçe bölündüğü ve özellikle Abbasî ve Fatimî halifeliklerinin birbiriyle sürekli bir çekişme halinde olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Müslüman Doğu'da İslam'ın temsilcisi olma iddiasındaki her iki halifelik de bu saldırılara karşı bir birlik oluşturmamış ve Frenklerle karşı mücadelede doğru kararlar alamamışlardır. Batı'da Endülüs Emevî hilafeti de karşı karşıya kaldığı Reconquista (Endülüs'ü Müslümanlardan geri alma) hareketi ile karşı karşıya kaldıklarından bir yardım sağlayamamışlardır.⁹⁰

dikleri bu bölgeyi Müslümanlar, 639-640 yıllarında buraya geldikleri zaman bölgede oturan Arap kabillerine göre el-Cezire'yi üç bölgeye ayırmışlardır. Diyârü Mudar olarak adlandırılan ve merkezi Harran olan Mudar kabilesinin oturdukları yerler, Urfa bölgesi ile buranın güneyinde Suriye'deki Rakka bölgesini oluştururken, Rabia kabilesinin oturduğu ve merkezini Nusaybin'in oluşturduğu Diyârü Rabia olarak adlandırılan bölge de Musuldan Nusaybin-Cizre hattını oluşturmaktaydı. Bekr kabilesinin oturduğu Diyârü Bekr bölgesi, Diyarbakır-Mardin-Adıyaman-Harpût (Elazığ)-Bingöl-Bitlis-Batman-Siirt coğrafyasını oluşturmaktaydı. Haçlılar bölgeye 1097-1098 yıllarında geldiklerinde de bölgenin bu şekildeki taksimi geçerliydi. Ramazan Şeşen, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Siyasî ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", UHSS., (23-25 Haziran 1997, İstanbul), TTK. Yay., İstanbul 1999, 33; Mükremin Halil Yınanç, "Diyarbakır", İA., İstanbul 1945, III, 601-605.

88 Şeşen, a.g.e., 33.

89 Hentch, Hayali Doğu, 51.

90 Nezâr Hasan Se'dâvî, el-Harbu ve's-Selâm Zemânu'l-'Udvânî's-Salîbî, Matba'atu-Mektebeti Nahdati'l-Misriyye, 1381/1961, 7; Abdülhamid 'İbâdî vd., e-Devletu'l-İslâmiyye-Târihuhâ ve Hadâretuhâ, Matba'atu'l-Misrî, Kahire 1954, 253; Lütfi Şeyban, Reconquista, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, 91.

Örneğin, Selahaddin Eyyûbî, 1187 yılında Kudüs'ü Haçlılardan geri aldı. Avrupa'da büyük bir şok ve üzüntü yaratan bu zaferi III. Haçlı Seferi'ne neden oldu. Selahaddin, Doğu'ya doğru hareket eden bu Haçlı ordularına karşı 585/1189 yılında, gücünün zirvesinde görünen Muvahhidler'den yardım talebinde bulunmak amacıyla halife el-Mansûr'a bir mektup gönderdi. Mektubunda Haçlılar ile yapmakta olduğu mücadeleleri anlatmakta ve sonra Avrupa'da toplanmakta olan yeni Haçlı ordusuna karşı destek istedi. Endülüs'te İslam topraklarına sürekli saldırılar yapan Hıristiyan devletlere karşı koyma işleriyle meşgul olan halife bu çağrıya olumlu cevap veremedi. 586/1190 yılında Selahaddin'in bir heyetle gönderdiği ikinci yardım çağrısı da karşılık bulmadı.⁹¹

Ayrıca bölgede yönetimi ellerinde bulunduran Türk Devletleri ve ona tabi emirlikler arasında iç çekişmelerinin yaşandığı bir süreçte gerçekleşmesinden dolayı, ilk başlarda bu saldırıların güçlü bir direnişle karşılaşmadan çok uzun süre devam etmesine neden olmuştur. Haçlı Seferleri sırasında bölgenin en güçlü devleti olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun iç mücadele ve sorunlarla uğraşması, bu saldırıların başlangıçta bertaraf edilmesine engel olmuştur. Doğu sınırlarında ki sorunlarla meşgul durumda bulunan İranlıları da bu saldırılar hemen hemen hiç ilgilendirmemiştir.⁹²

Konumuzun kapsamını oluşturan yaklaşık iki yüzyıllık bir süreçte, 1096-1291 yılları arasında Doğu'ya sekiz Haçlı Seferi düzenlenmiştir.⁹³ Bu zaman diliminde, ilk Haçlı Seferlerinde Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablus'ta birer Haçlı Kontluğu kurulmuştur. İmadeddin Zengî'nin 1144 yılında Urfa'yı Haçlılardan geri alarak Urfa Haçlı kontluğuna son vermesi sebebiyle ikinci Haçlı Seferleri düzenlenmiş, bunun sonucunda da Kıbrıs'ta bir Haçlı Kontluğu kurulmuştur. 1187 yılında Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü geri alarak Ku-

91 Şeyban, Reconquista, 259-260.

92 Jean Paul Roux, Histoire des Turcs, Fayard 1984, 165.

93 Haçlı Seferlerinin toplam sayısı hakkında araştırmacılar arasında ihtilaf vardır. Bu sayı yedi ile dokuz arasında değişmektedir. Biz çalışmamızda Işın Demirkent'in sekiz sayısını daha bilimsel ve tatmin edici bularak bu şekilde sunmayı tercih ettik.

düs' de bulunan Haçlı Krallığına'da son vermesi üçüncü Haçlı Seferine neden olmuştur. Dördüncü Haçlı Seferi (1198-1216) sonunda da hedeften sapan Haçlı ordusu, Bizans'a saldırarak İstanbul'da 1204 yılında bir Latin devleti kurmuşlardır.⁹⁴ 1217'de Papa Innocent'in organizasyonu ile gerçekleşen beşinci sefere Melik Kamil başarı ile karşı koymuştur. 1228-1291 yıllarında gerçekleşen altıncı seferden sonraki sefere başta Sultan Baybars olmak üzere Memlükler karşı koymuşlardır.

14. yüzyılda aynı düşüncelerle sahneye konulan yeni girişimler ise geç dönem Haçlı Seferleri olarak tanımlanmış ve hedef doğrudan Osmanlı'lara yönelik olmuştur. Batının tükenmek bilmeyen bu girişimleri yıllar boyunca bu şekilde sürüp gitmiş, Papalık ve Bizans ittifakıyla, Osmanlıları Rumeli'den atmak amacıyla ilki 1359'da başlayan, Niğbolu (1396) ve Varna (1444) seferleriyle Osmanlılara karşı da on dört Haçlı Seferi planlanmıştır.⁹⁵

Ele aldığımız konu olarak Haçlı Seferleri, dönem olarak tarihî dilim içerisinde Ortaçağ döneminde, 1096-1291 yılları arasında cereyan etmiş olan savaşları içermektedir. Anadolu ve Orta Doğu'dan Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir alana yayılan Haçlı Seferlerinin asıl saldırı alanı Kuzey Suriye ve Mısır olmuştur. Bugün sahip olduğumuz Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları ve günümüz Orta-Doğu devletlerini oluşturan Irak, Suriye, Ürdün, Filistin, İsrail, Lübnan, Arabistan ve Kuzey Afrika da Mısır, Tunus ve Yemen devletlerini içine alan büyük bir coğrafya bu savaşlardan bizzat ya da dolaylı olarak etkilenmişlerdir.

Haçlı Seferleri dönemi içerisinde, Avrupa'dan bir Hıristiyan birliği oluşturarak Doğuya karşı saldırıya geçen Frenklere karşı, o gün ki Müslüman devletler ve onlara tabi emirlikler arasında bu saldırılara karşı genel bir İslam birliğinden söz edilememektedir. Bu saldırıların karşısına, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na tabi olan başta Suriye-Filistin Selçuklu Devleti olmak üzere, Zengîler, Eyyû-

94 Demirkent, Haçlı Seferleri, önsöz.

95 Halil İnalcık, "Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", Doğu-Batı Düşünce Dergisi, Yıl: 6, Sayı:24, Ankara 2003, 55.

bîler, Memlûkler olmak üzere Türk Devletleri ve onların sultan, emir ve komutanları dikilmiştir. Bunlar, en önemli mücadeleleri vererek bu saldırılara karşı koymaya çalışmışlardır. Bu sebeple Haçlı Seferleri tarihi bu yönüyle Türk tarihinin bir dönemini de ifade etmektedir. Bu durum ortaya koyduğumuz çalışmamıza bu açıdan da ayrıca bir önem kazandırmaktadır.

Amacımız, ülkemiz tarihini de yakından ilgilendiren bu döneme Arap edebiyatçılarının gözüyle bakmak; özellikle bu savaşlarda istilaları engellemek amacıyla bizzat en ön saflarda mücadele etmiş, Arap edebiyatçılarının da edebî ifadelerinde ön plana çıkardıkları, Türk Sultan ve Komutanlarına bakışlarını tespit ederek bu döneme tarih ve edebiyat ilişkisi içerisinde ışık tutmaktır. Çalışmamızın arka planı, tarih ilmiyle doğrudan ilgili olduğu için konumuzla ilgili olaylara tarih biliminin disiplini içerisinde kısa olarak değineceğiz ve bu dönemle ilgilenen tarihçilere de edebî açıdan bir pencere açmaya çalışacağız.

Bu edebî pencere, dönem içerisinde yaşanan olaylara adeta kendi zamanının medyası gibi haber akışını sağlayarak, savaşların düzenli kronolojisini tutan ve gerek şiir gerekse nesir dilini kullanarak çağının ve geleceğin insanlığına aktarmaya çalışan edebiyatçıların bakış açısını yansıtacaktır. Ayrıca bu savaşlara müdahil olan ve karşı koymaya çalışan Müslüman cephenin savunucusu konumunda bulunan özellikle de Türklerin bu tarihî zaman dilimindeki yerini ve mücadelelerini aktaran dönem içerisinde yaşamış, olayların canlı tanıkları olan Arap edebiyatçıların dünyasına açılan bir pencere olacaktır.

Çalışmamız ülkemizde bu konuyla ilgili olarak edebiyat-tarih ilişkisi içerisinde bu bakışın toplu olarak bir araya getirildiği ilk çalışma olma iddiasındadır. Zira, Ülkemiz tarihçileri de Türk tarihinin önemli bir evresini teşkil eden bu dönem üzerinde fazla çalışma yapılmadığından yakınmakta konuyla ilgili ortaya koydukları önemli çalışmalarının önsözlerinde bu eksikliği dile getirmektedirler. Fikret Işıltan, başarılı bir çeviriyle Türkçemize kazandırdığı, S. Runciman'ın "Haçlı Seferleri Tarihi" adlı eserinin girişinde şöyle demektedir;

"Haçlı Seferleri tarihi, dünya tarih literatürünün en önde gelen, başladığı andan bugüne kadar bilimsel ilgiyi hiç yitirmeyen konularından biridir. Bu gerçeğe rağmen mevzunun Türk tarihçilerince tamamen ihmal edilmiş olduğu da apaçık bir keyfiyettir."⁹⁶

Haçlı Seferleri ile ilgili kapsamlı araştırmaları bulunan Ortaçağ tarihçimiz Işın Demirkent, Türk tarihinin bu parçası konusundaki çalışma eksikliğini şu sözleriyle ifade etmektedir:

"Tarihimizi böylesine yakından ilgilendiren hatta tarihimizin bir parçası kabul edilen Haçlı Seferleri dönemi üzerinde bilimsel çalışmaların ülkemizde yeterince yapılmadığı gerçeğini kabul etmek gerekir. Buna karşılık batılı müellifler bu konuda çok üretken olup Haçlı Seferleri ile ilgili bütün alanlarda geniş kapsamlı çalışmalar yapmakta ve kendi yorumlarını dile getirmektedirler. Aslında gerçekler değişmemektedir. Ancak bu konuları işleyenlerin, genelde yetiştikleri kültürün ve yaşadıkları ortamın etkisi altında kaldıkları da inkar edilemez. Bütün eserler batılı yazarlar tarafından kaleme alındığından doğunun yorumları ve yargıları yeterince gün ışığına çıkarılamamıştır. Bu sebeple doğulu müelliflere büyük bir sorumluluk düşmektedir."⁹⁷

Gerçekten de Batılı araştırmacılar, Haçlı Seferleri üzerine çok sayıda çalışma gerçekleştirirken, eserlerinde kendi değer yargısıyla konuları ele aldıkları ve yorumladıkları görülmektedir. Birkaç araştırmacı dışında öz eleştiri yapamadıkları da başarılı çalışmalar sonucu gözler önüne serilmiştir. Işın Demirkent, Batılı tarihçilerin bu olayları kendi optiğinden ele almaları konusuna şu görüşleriyle dikkatleri çeker;

"Umumî haçlı tarihçilerinin hepsi, tabiî olarak gerek Urfa kontluğunun kuruluşundan gerekse bu bölgede vuku bulan olaylardan telif planları çerçevesinde bahsederler. Bunların hemen hepsinin de muayyen bazı aşırı temayüllere sahip olduğu bilinen bir keyfiyettir. Grousset'in Frank (onun için Fransız) milliyetçiliği ve Ermenilere temayülünü göstermeye çalışan tutumu, Runciman'ın bütün olayları Bizans imparatorluğu açısından ele alması, Waas'ın her türlü haçlı hareketini sadece dindarane motiflere bağlamak gayreti..."⁹⁸

96 Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, I, XII.

97 Demirkent, Haçlı Seferleri, önsöz.

98 Işın Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, (1098-1118), TTK. Basımevi, Ankara 1990, I, XLII-XLIII.

Gerçekten de pek çok Batılı tarihçi ve araştırmacı eserlerinde genelde objektif bir bakış açısı sergilese de, dinî duygularla harekete geçirilen bu kalabalıkların işledikleri insanlık suçlarını örtbas etmeye çalıştıkları dikkatli gözlerden kaçamamıştır.

Ahmet Yaşar Ocak, Nomiku'nun, "Haçlı Seferleri" adlı eserine⁹⁹ yazdığı önsözde Türk tarihçilerinin Batı kaynaklarını referans alarak Haçlı Seferleri konusuna bakışlarından duyduğu üzüntüyü şu sözlerle dile getirir;

*"Modern Türk tarih yazıcılığı şu güne kadar Haçlı Seferleri ile ilgili olarak herhangi bir ciddi mesaiyi hâlâ ortaya koyamamış, kendi kamuoyuna sunacak ve onu bu hususta sağlıklı bir bilgilendirmeye kavuşturacak hiçbir orijinal eser meydana getirmemiştir. Daha pek çok konuda olduğu gibi, bugün Türkiye'deki çoğu aydınların bu konuda da tek referansı, Batı tarihçiliğinin ürünleridir. Doğrusu bunun övünülecek bir durum olduğunu düşünmemiz mümkün değildir".*¹⁰⁰

Bütün bu görüşleri alt alta koyduğumuzda çalışmamızın önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu savaşlar esnasında yaşamış olan ve bu savaşları bizzat gözlemlemiş veya iştirak etmiş olan dönemin Arap edebiyatçılarının edebî ürünleri incelenmeden Haçlı Seferleri tarihinin Doğu'nun nazarından her zaman eksik kalacağı da bir gerçektir. Biz, bu bilgileri bilimsel bir metot içerisinde bir araya getirmeyi ve bizim tarihimizi bize doğru olarak anlatmayı hedefledik. Doğu halklarını ve İslam medeniyetini günümüze salimen ulaştırma başarısını gösteren atalarımıza bir vefa borcu olarak bu görevi edâ edebilme arzusunda olduk.

99 H.A. Nomiku, Haçlı Seferleri, (Çev. Kriton Dinçmen), İletişim Yay. İstanbul 1997, 12.

100 Nomiku, a.g.e., 12.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAÇLI SEFERLERİ ARKA PLAN

Haçlı Seferleri kavramı, Müslüman dünyası tarafından haç-hilal çatışması olarak genel bir kategoriye oturtularak Hristiyan dünyasının, İslam dünyasına yönelik gerek silahlı gerek silahsız gizli yöntemlerle gerçekleştirdiği tüm eylemler ve planlar Haçlı Seferleri olarak tanımlanmaktadır.

Haçlı Seferleri üzerine Batılı tarihçiler farklı tanımlamalar getirmektedir. Bu tanımlamalar, dört kategori altında sınıflandırılmıştır. Buna göre genellemeciler; Tanrı adına, Tanrı'nın amaçları için Hristiyanların yaptığı her dinsel savaşa Haçlı Seferleri adını vermektedirler. İkinci gruptaki popülistler; Haçlı Seferlerini, sadece Ortaçağ'da düzenlenen saldırılarla sınırlayarak bir halk hareketi olarak kabul etmekte, köylüler ve şehir proletaryası arasında Ortaçağ Hristiyan zihniyetinin bir ürünü olarak ortaya çıkan coşkudan kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Üçüncü grubu oluşturan gelenekselciler ise; Kudüs'ün kurtarılması ya da savunulması adına yapılan seferleri gerçek Haçlı Seferleri olarak değerlendirmektedirler. Dördüncü grup da ki çoğulcu görüştekiler ise; İster Kudüs isterse bir başka ülke ve mekana yönelik olsun Haçlı Seferi olarak vaaz edilen, haçlı yeminini edip, haçlı ayrıcalıklarından yararlanan erkek ve kadınlar tarafından yapılan tüm seferleri Haçlı Seferleri olarak kabul etmektedirler.¹⁰¹

101 Jonathan Riley-Smith, Haçlılar Kimlerdi?, (Çev: Berne Kılınçer), Bileşim Yayınevi, İstanbul 2004, 11.

1.1. HAÇLI SEFERLERİ ÖNCESİ DOĞUDA GENEL DURUM

Bininci yılın başlarında Doğuda çok önemli gelişmeler yaşanmaya başladı. Büyük Selçuklu Devletinin kurucusu Tuğrul Bey 1038 yılında Nişapur'da hükümdarlık tahtına oturdu.¹⁰² Gazneli Mahmud'un Hindistan'a yayılma politikasını terk ederek Akdeniz'e doğru açılmaya başladı. Orta Doğu topraklarına girmeye başladığı esnada Bağdat'ta Abbasî Halifeliği Mısır'da da Fatımî Halifeliği olmak üzere İslam toplumu ikiye bölünmüş durumdaydı. Her iki halifelik ve onların temsil ettikleri Şiî ve Sünnî ideolojiler kıyasıya bir mücadele halindeydi. Tuğrul Bey, Şiî ideolojinin Bağdat'da Abbasî halifeliğini tahakküm altına aldığı bir esnada Bağdat'a girdi. 1060 yılında, Büveyhîlerin askerî valisi Arslan el-Besâsirî'yi de öldürerek bölgenin yüzyıllarca sürecektir olan Türk varlığını kabul etmesinin sağlam temellerini atmasının yanı sıra, Sünnî ideolojiyi destekleyerek güçlenmesini sağladı.¹⁰³ Bu tarihten itibaren de Şiî ideoloji asla açık bir savaşa yeltenmeyip çeşitli komplo hareketleriyle varlığını sürdürmeye devam etti. Özellikle Hasan Sabbâh ve ardıllarının suikastleri yıllarca devam etti. Bu menfûr suikastler sonucu onlarca Türk büyüğü katledildi.

Bölgede konumunu güçlendiren Türklerin varlığı günden güne artarken Tuğrul Beyin yeğeni Sultan Alparslan 1071 yılında Malazgirt savaşında Bizans İmparatoru Ramonos Diogenes'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu zafer Anadolu'nun kapılarını Türklere açtı. Alparslan'ın ölümünün ardından Selçuk Beyin torunlarından Kutalmış oğlu Süleyman Bey (1075-1086) Marmara'ya kadar Anadolu'yu ele geçirerek Türkiye Selçukluları Devletini kurdu ve İznik'i başkent yaptı.¹⁰⁴

102 M. Altay Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, 12; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK. Yay. Ankara 1995, 24.

103 Ayrıntılı bilgi için bkz., Ahmet Ocak, Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092), TATAV, İstanbul 2002.

104 Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyâsî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.45-55

1092 yılında Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah'ın ölümünün ardından karısı ve oğulları arasında yaşanan taht mücadelesi, Büyük Selçuklu İmparatorluğunda büyük bir boşluk yarattı. Taht kavgaları güçlü yapının bir anda kaosa sürüklenmesine neden oldu.

Haçlı Seferlerinin saldırı merkezini oluşturan topraklarda Sultan Melikşah'a ve devletine tabi durumdaki Emir Atsız tarafından Suriye-Filistin Selçuklu Devleti kurulmuştu. Daha sonra yine bu devletin başına Melikşah'ın buyruğuyla kardeşi Gence Selçuklu valisi Tacüddevle Tutuş atanmıştı.¹⁰⁵ Tutuş'un Rey savaşında yenilip hayatını kaybetmesi sonucu oğullarının devraldığı saltanat sağlam zeminini kaybetti.

Büyük Selçuklu İmparatorluğuna tâbi iki küçük devlet halinde Tutuş'un oğullarından Rıdvan Halep'te Dukak ise Dimaşk da emirliklerini birbirleriyle sürekli bir çekişme halinde devam ettirmeye çalışmışlardır.¹⁰⁶

Anadolu'nun sahillerinde İzmir civarında Çaka Bey, Efes'te Emir Tanrıverdi, Muğla civarında Emir Pars, Kızılırmak ile bunların arasındaki mıntıkada başkenti İznik olan Kılıç Arslan yönetimi, Sivas ve civarında Danişmend oğulları, Erzincan'da Menkûçekler, Erzurum'da Saltuk oğulları, Maraş, Urfa, Adana, Göksun, Elbistan mıntikasında Ermeni prensleri hüküm sürmekteydi. Runcıman, bu durumu; "O dönemde Doğu'ya seyahat eden seyyahların gözünde sanki her şehrin bir efendisi vardı" ¹⁰⁷ şeklindeki sözleriyle, Batının bu karmaşaya bakışını ifade eder.

Haçlılardan önce Filistin ve Kudüs, Selçuklularla Fatımîler arasında bir siyasî çekişmeye neden olmuştur. Atsız b. Abak Selçuklu Sultanı Melikşah'dan Filistin'i istemiş ve daha sonra da Kudüs'e hakim olmuştur.¹⁰⁸ H. 489 yılında Mısır Fatımî hilafetinin komutanı Efdal, Artuk et-Türkmanî ve kardeşi İlgâzî yönetimindeki Kudüs'ü kırk günlük bir muhasaradan sonra eman ile geri almışlar

105 Ali Sevim, Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi, TTK. Yay., Ankara 1989, 34-38.

106 Ali Sevim, a.g.e., 83-93.

107 S. Runcıman, Haçlı Seferleri Tarihi, I, 61.

108 İbn Kalânîsî, Zeyl Tarih Dimaşk, 98-99; İbnu'l-Esîr, el-Kamil fi't-Tarih, IX, 591; İbn Tağrîberdî, en-Nucûmu'z-Zâhire, V, 125.

Haçlılar gelene kadar da yönetimi ellerinde tutmuşlardır.¹⁰⁹ Bu esnada Antakya'yı Yağsıyan et-Türkmanî idare etmekteydi.¹¹⁰

Bunun için Haçlı orduları, karşılarında Anadolu'dan Suriye'ye kadar büyük bir imparatorluğun bütün kuvvetleri yerine birbirleriyle geçinemeyen ve çatışma için fırsat bekleyen bir yönetimin ordularıyla çarpışarak bunları da teker teker yenerek ilerleme ve yerleşme imkanı bulmuştur.

1.2. HAÇLI SEFERLERİ ÖNCESİ BATI

XI. yüzyılın başlarında Avrupa'da çok önemli değişiklikler yaşamaya başlamıştı. Askeri bakımdan yükselişe geçen Avrupa kavimleri arasında savaş kıvılcımları alevlendi. Normanların istila hareketleri sonucu bugünkü İngiltere devleti kuruldu. Sicilya, Müslümanlardan alınarak Normanların eline geçmiştir. Ayrıca Normanlar ve İtalya'daki, Venedik, Cenova, Amalfi, Napoli gibi denizci şehir devletleri Akdeniz'deki Müslüman ve Bizans hakimiyetini so-na erdirerek Akdeniz'e hakim olmuşlardır.¹¹¹

Ortaçağda Avrupa'da feodal düzen hüküm sürüyordu. Krala bağlı olarak kendi şatolarında yaşayan derebeyleri bulundukları bölgenin mutlak hakimi konumundaydılar. Onları koruma işini şövalyeler adı verilen bir savaşçı sınıf üstlenmekteydi. Avrupa'daki bu durum Şövalyelik adı verilen yeni bir savaşçı sınıfının ortaya çıkmasına neden oldu. Sayıları gittikçe artan bu savaşçı sınıf, Haçlı Seferleri sayesinde kahramanlıklarını sergileme, mal edinme ve şöhret kazanmak istediklerinden bu savaşlarla elde etme fırsatını yakalamışlardı. Hentch'e göre "*arpalık peşinde koşan şövalye fazlası*

109 İbn Kalânîsî, Zeyl Tarih Dimaşk, 135, İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, X, 282; İbn Tağrıberdî, a.g.e., V, 159; Mehdî, Beytu'l-Makdis fi Edebi'l-Hurûbi's-Salibiyye, 19.

110 Muhammed 'Arûsî, el-Hurûbu's-Salibiyyeti fi'l Meşrik ve'l-Mağrib, Dâru'l-Kutubi's-Şarkıyye, Tunus H.1374, 3.

111 Şeşen, "Selehaddin-i Eyyubi Şahsiyeti ve Zamanı", USES, 21.

112 Haçlı Seferi Hristiyan Avrupa'yı mahvedebilecek güçteki bir politik ve askeri kaynaşmayı –"arpalık peşinde koşan şövalye fazlası"nı ve bunun sonucu olarak, Normanlar'ın İtalya'da, Sicilya'da ve İngiltere'de yaptığı gibi, Fransızlar'ın İspanya'da Almanlar'ın kıtanın kuzeydoğusunda yaptıkları gibi "feodal yayılma savaşlarını" –kendine çekip yatıştırmıştır. Thierry Hentch, Hayali Doğu, 53.

nı"¹¹² feodal bir yayılma hareketiyle yatıştırmak gerekiyordu. Avrupa'da tehlike çanları çalmaktaydı. Ayrıca Avrupa da bir türlü bitmek bilmeyen iç savaşlar vardı ve bütün mücadeleler ziraat alanları üzerinde gerçekleştiğinden tarım sektörü de büyük zorluklar yaşıyordu. Örneğin II. Haçlı Seferi için Papaz Bernard propaganda için Almanya'ya geldiği yıl mahsul elde edilememişti. Açlık kapıdaydı. Birçok Avrupalı yoksul, Doğu'da zengin olma hayalleriyle Haçlı ordusunun küçümsenmeyecek bir bölümünü oluşturmuş-tur.¹¹³

Batı Avrupa'da oluşturulan düşüncelerin bir ürünü olarak ortaya çıktığı gözlemlenen Haçlı Seferleri, fikrî, iktisadî, dinî ve içtimaî Avrupa'nın o dönemde içinde bulunduğu nedenler gibi bir çok sebebe dayalı olarak başlamış, Doğudaki Hristiyanları da Müslümanların elinden kurtarmayı kendisine temel prensip edinmiştir.¹¹⁴

Frenkler tarafından bu savaşların ana merkezini oluşturan, geçmişten günümüze kadar üç semavî din tarafından da kutsal kabul edilen Kudüs, dinî duygular ön plana çıkarılarak siyasî gerçeklerin gizlendiği bir mekan olmuştur.

Avrupa'dan din adına hareket eden bu kalabalık orduların arka planında farklı nedenler ve farklı saik ve beklentiler mevcuttur. Bu savaşları destekleyen bazen da bizzat Haçlı ordularının başına geçerek Müslüman Doğu'ya gelen Fransa, İngiltere, Almanya, Macaristan gibi ülkelerin kralları tahtlarını sağlamlaştırma ve yeni kazanımlar elde etmeyi planlamışlardır. Denizaşırı (Outremer) topraklarda yeni krallıklar ve kazanımlar elde etme düşüncesi dönemin elitinin hayallerini öteden beridir süslemekteydi. aynı zamanda rakipleri olan derebeylerini de bu savaşlar sayesinde devre dışı bırakmak ve kendi topraklarının içinde bulunan arazilerini ele geçirme beklentisi içinde olmuşlardır. Derebeyleri de, bu seferleri zen-

113 Ahmed Şelbî, et-Târîhu'l-İslâmî ve'l-Hadârâtul-İslâmiyye, Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısıriyye, Kahire 1967, V, 407; Huseyn Mu'nis, Nureddin Mahmud, Şirketu'l-'Arabiyye li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, Kahire 1959, 590; Bedevî, el-Hayatu'l-Edebiyye fi' Asri'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 9; Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, 103.

114 Abdülfettâh 'Âşûr, el-Hareketü's-Salîbiyye, Kahire 1997, I, 27.

gin araziler elde etmek ve krallarla rekabetten kurtulma vesilesi saymaktaydılar. Orta çağda büyük nüfuz sahibi olan Papa ve din adamları da, Batı kiliseleri üzerinde olduğu gibi Doğu kiliseleri üzerindeki otoritelerini genişletmenin yanı sıra dünyevî mertebelerini yükseltme amacını hedeflemekteydiler. Şövalyeler, savaş arzularını tatmin etmek, savaşlarda kendilerini gösterebilme olanağı bulmak, Doğu'da servet sahibi olabilme ihtiraslarını gerçekleştirebilmek peşindeydiler. Bu savaşlara katılan ve kalabalıkları oluşturan çoğunluğu günahkar ve asilerden oluşan halk kitleleri ise, papaların vaat ettikleri cennete girebilme ve günahlarına kefaret arayışları içerisinde olmuşlardır. Uşak ve köleler de, efendilerinden kesin olarak kurtulabilme ümidi ve Doğu da özgür bir yaşam sürme hayallerini gerçekleştirme beklentisi içindeydiler.¹¹⁵

1.3. HAÇLI SEFERLERİNİN NEDENLERİ

1095 yılında Fransa'nın Clermont şehrinde ruhanî ve siyasî liderlerin katıldığı konsilde Papa Urban'ın ateşli hitabeti ve dinî yönlendirmesiyle çoktandır Doğu'ya düzenlenmesi düşünülen Haçlı Seferleri hareketi başlamıştır.

Uzun boylu, sempatik sakallı bir çehreye, nezaketli bir tabiata ve ikna edici bir hitabete sahip, Papa II. Urbanus Clermont'da yaptığı ateşli vaazında katılımcılara farklı rivayetleri bulunan şu konuşmayı yapmıştır;

*"Beytu'l-Makdis'e gidip, bu temiz toprağı ele geçirerek, O'nu kendiniz için koruyunuz. Orası yerden fışkıran yağ ve baldır. Eğer siz doğulu kralları yenip, düşmanlarınıza karşı zafer kazanırsanız, veya orada ölürseniz, sonsuz cennete kavuşacaksınız. Savaşmaya gidiniz, yokluğunuzda tüm işlerinizi ve mallarınızı düzenleyeceğiz. Sizin günahlarınız ve yaptığınız kötü işler için Allah'tan mağfiret dileyeceğim."*¹¹⁶

115 İkrime Sa'îd Sabrî, "Kudüs ve Haçlı Savaşları", USES, 105-106.

116 Ahmet Beyli, Hayâtü Selahaddin el-Eyyubî, Matba'atu'r-Rahmâniyye, Kahire H. 1345, 52; Muhammed Sabîh, el-Kudüs ve Me'arikuna'l-Kubrâ, Kahire 1970, I, 366, Ömer Musa Bâşâ, Edebu'd-Duvelî'l-Mutetâbi'a Asri'z-Zengiyyîn ve'l-Eyyubiyyîn ve'l-Memâlik, Daru'l-Fikri'l-Hadîs, Kahire 1967, 64.

Papa'nın bu ateşli konuşması, üç yüzü aşkın kilise mensubu, yerel liderler, şövalyeler tarafından "Deus le Volt!" (Tanrı böyle istiyor!) sloganları ile cevap bulmuştur. Harekete geçirdiği ilk kitleler, şüphesiz ki sokaktaki adamdı. Pierre L'ermit (Ermiş) adındaki keşişin İtalya ve Fransa'yı dolaşarak gerçekleştirdiği propagandalar istenilen kalabalık güruhun oluşmasına neden oldu. Bu yüzden seller halinde Anadolu'ya doğru sürüklenen ilk harekete Halkın Haçlı Seferleri adı verilmiştir. Haçlı Seferlerinin başlangıcını teşkil eden bu ilk kitleler, Pierre L'ermit adlı bir papazın komutasındaki başı bozuk ve disiplinsiz insan yığınları bir anda Doğu'ya doğru akın etmişlerdir.¹¹⁷

Haçlı Seferleri hareketini ateşleyen Papa Urban Clermont'da verdiği ateşli vaazında, yoksul Avrupa halkına zengin Doğunun nimetlerinden de bahsederek dünya hırsını da sürükleyici bir güç olarak çok iyi kullanarak şöyle demiştir:

*"Sizler burada zavallı yoksullarsınız, orada mutlu zenginler olacaksınız. Üzerinize zenginlik yağacak. Bu çağrıya uyunuz. Rehberiniz Tanrı olacaktır."*¹¹⁸

Bu sözleri işiten kalabalığın büyük bir kısmı Urbanus'ın davetine olumlu cevap vererek Filistin'e gitmeye söz verdiler. Bu seferlere katıldıklarının göstergesi ve rumuzu olarak kırmızı kumaştan bir haç işaretini omuzlarına taktılar.¹¹⁹ Bu sözlerle coşan samimi Hıristiyanlar da artık, İsa'nın kutsal kabrini Müslümanlardan geri almadıkları sürece, Mesih'in onlardan razı olmayacağı inancı yerleşmişti.¹²⁰ Sayılamayacak kadar kalabalık bir orduyla Anadolu'ya doğru ilerlemeye başladılar. Geçtikleri her yeri yağma ve talan ederek yakıp yıkarak ilerlemeye başladılar.

Haçlılar, 490/1096 yılında İstanbul'dan Haliç'i geçince İbn Kalânisî, tarihin en büyük insanlık dramlarından birinin yaşanacağı bu

¹¹⁷ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, 99; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, I, 88-90.

¹¹⁸ Hüseyin Mu'nis, Nureddin Mahmud, Şirketü'l-'Arabiyye li't-Tıba'ati ve'n-Neşr, Mısır 1959, 64.

¹¹⁹ Makrizî, el-Hitât, I, 248; Runciman, a.g.e., I, 87.

¹²⁰ Makrizî, a.g.e., I, 249.

olayın başlangıcını şöyle ifade etmektedir; “Bu sene Frenk askerleri, Kostantiniye denizinden sayılamayacak kadar çok geçtiler, haberler bu şekilde artınca insanlar korkmaya başladı. Bu haberler Melik b. Davut b. Süleyman’a da ulaştı. O, onlara en yakın olardı. Ordusunu toplamaya başladı.”¹²¹

1.3.1. Dinî Nedenler

Bazı tarihçiler, iki yüzyıllık Haçlı Seferlerini Avrupa’nın düzenlediği bir yönden İslâmî ilerleyişi durdurmak, bir yandan da Kudüs’ün Müslümanların elinden kurtarılması için yapıldığını söylemektedirler.¹²² Bu görüşlerin de etkisiyle zamanla bu savaşlar gerek Müslümanlar gerekse Haçlılar tarafından dinî bir görünüm kazanmıştır.¹²³ Bu savaşlar dinî nedenlere dayandırılmakla beraber zamanla yapılan araştırmalarda Hristiyanları bu savaşlara sürükleyen tek dinî nedenin İsa’nın kutsal kabrinin bulunduğu inanışları Kudüs’ü kurtarmak olmadığı bunun yanı sıra farklı başka dinî sebeplerin de olduğu iddiaları tartışılmaktadır.

Bu sebeplerden biri de, Selçukluların, kutsal toprakları ve Mesih’in kabrini ziyaret amacı ile gelen Hristiyan hacılara kötü davranmaları sonucu ortaya çıktığı iddiasıdır.¹²⁴

Bu görüşle ilgili olarak İslam tarihçisi el-Azîmî böyle bir neden ileri sürmektedir:

*“Sahil halkının, Frenk ve Rum hacılarının Beytu’l-Makdis’e (Kudüs) gitmelerine engel oldular. Bu hacılardan sağ salim memleketlerine gidenlerden (alınan) “onların bir sefere hazırlandıkları” haberi yayıldı. Bu haberler, bütün sahil kentlerine ve İslam memleketlerine erişti.”*¹²⁵

¹²¹ İbn Kalânîsî, Zeyl Tarih Dımaşk, 134.

¹²² Salahuddîn el-Eyyûbî Batalu Hittîn ve Muharriru’l-Kudüs mine’s-Salîbiyyîn, (Nşr: Daru’r-Risâle), Beyrut H. 1394.

59; Nureddin Hâtûm, Târihu’l-’Asri’l-Vasît fi Avrupa, Dâru’l-Fikri’l-Hadîs, Beyrut 1386/1967, 842.

¹²³ Muhammed el-’Arûsî el-Matvî, el-Hurûbu’s-Salîbiyye fi’l-Meşriq ve’l-Mağrib, Dâru’l-Kutubî’s-Şarkîyye, Tunus H. 1374, 10.

¹²⁴ Makrîzî, el-Hitât, I, 250; Philip Hitti vd., Târihu’l-’Arab, Beyrut 1965, II, 752-53.

¹²⁵ el-Azîmî, Azimî Tarihi, 22-23.

Konuyla ilgili Araştırma yapan Batılı araştırmacılarının yanı sıra Doğulu tarih ve edebiyatçılar da bu iddiayı eserlerinde sıkça zikretmektedirler.¹²⁶

Ali Sevim, bu iddiaya karşı çıkmakta Mihail'in Vekayinamesini de delil göstererek şunları söylemektedir; *"Oysaki, Suriye ve Filistin Selçuklu Meliki Tutuş'un Kudüs valisi Artuk zamanında Hristiyanlar sürekli ve düzenli bir şekilde Kudüs'e gelip bir altın karşılığında hacı olmuşlardır."*¹²⁷

Muhsin Muhammed Huseyn, bu görüşe paralel olarak şu şekilde bu yanlış yargıya karşı çıkararak; *"Batılı vakanüvistler, bu seferleri haklı çıkarmak için doğu ülkelerinde Selçukluların Hristiyanlara ve Kudüs'e yönelen hacılara karşı işledikleri kötülükler, peşine düşüp onları takip etmeleri ile ilgili bir çok efsane uydurmuşlardır. Haçlı savaşlarının temel sebebinin bu olduğunu düşünen bazı tarihçiler de onların peşine takılmışlardır. Yani onlar Haçlı savaşlarının yol açtığı olayların merkezini Batıdan Doğu-İslam dünyasına taşımışlar ve bununla da Haçlı savaşlarının doğuşunun yorumuyla ilgili olarak Müslümanların savaşı başlattığı, Avrupalıların yaptıklarının ise Müslümanlar tarafından kendilerine yapılanlara karşı bir reaksiyondan başka bir şey olmadığı şeklinde bir dayanak bulmak istemektedirler."* sözleriyle bu görüşü reddetmektedir.¹²⁸

Batılı araştırmacıların da zaman zaman itiraf ettikleri gibi Müslümanlar ne hac için gelen Hristiyanlara ne de idareleri altında yaşayan Hristiyanlara kötü muamelede bulunmamışlardır. Cahen'in, *"Doğudaki Yunanlı olmayan Hristiyanların Batı'ya hiçbir çağrıda bulunmadıkları apaçık bir gerçektir."*¹²⁹ Runciman'ın, *"Onbirinci yüzyılın ortalarında Filistin'deki Hristiyan topluluğu nadiren bu kadar iyi olmuştu. Müslüman makamları hoşgörülü idiler."*¹³⁰ ifadeleri bu görüşü desteklemektedir.

126 Hamza, Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 15; el-Hırfî, Şi'ru'l-cihâd, 35.

127 Sevim, "Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", Belleten, TTK. Ankara 1962, XXVI, 137-38; Azimî, a.g.e., 94, dipnot 260.

128 Muhsin Muhammed Huseyn,, "Haçlı Savaşlarındaki Dinî Faktör", USES, 249.

129 Claude Cahen, Orient et Occident au Temps des Croisades, Paris 1983, 29.

130 Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, I, 29.

Aslında tarih boyunca en önemli siyasî olaylar, dinî olayların arkasına gizlenerek gerçekleştirilmiştir. Tarih boyunca, Türkler'in asla haddi aşan bir davranış içerisinde olmadıkları görülmüştür. Batılılar için daha Malazgirt savaşında Türk komutanı Alparslan'ın Roma imparatoru Diojen'i esir aldığı anda sergilediği yaklaşım Avrupa dünyasına karşı ilk izlenimleri olumlu kılmıştı. Gibbon, "*Alparslan Türk'e ve Müslüman'a özgü olan meziyetlere sahipti; davranışı ve muamelesi bağnaz Rumların bile övgülerini çekti.*"¹³¹ diyerek bu görüşü teyit etmektedir.

Bu sebeple, kutsal topraklarda taşkınlık yapan birkaç hacı adayına yapılan uygulamaların böylesine büyük ve kapsamlı bir saldırıya neden olduğu iddiası tam gerçekleri yansıtmadığı kanısını uyandırmaktadır.

Konu üzerine yapılan araştırmalar ortaya çıkarmıştır ki; Batı dünyası çoktandır düzenlemeyi planladığı "sömürge seferi"¹³² için Hristiyan karşıtı bir düşman yaratmaya çalışmıştır. Kendisine büyük bir tehdit olarak gördüğü Türklerin (Selçuklular) Doğu'da hakimiyet sağlamasıyla aradığı düşmanı da bulmuş oldu. Hristiyan halklar nezdinde Türkler hedef gösterilerek, toplum dinamikleri rahatça harekete geçirildi.

Haçlı Seferlerinin oluşmasındaki bir diğer dinî neden olarak Katolik Kilisesi'nin Hristiyanlık dünyasında, tek ve en güçlü olmak arzusunu gerçekleştirme gayreti ileri sürülmüştür. Bu sebeple Ortodoks dünyasını egemenliği altına almak istemiştir. İki kilise arasında Schisma (Ayrılma) terimiyle ifade edilen bölünme 1054 yılında gerçekleşmiştir. O tarihten itibaren iki kilise arasında hakimiyet ve üstünlük sağlama mücadelesi süregelmiştir. XI. Yüzyılın sonuna doğru Batı toplumunda oluşan uygun ortam sayesinde Katolik Kilisesi Haçlı Seferlerini teşvik ederek hamlesini gerçekleştirmeye çalışmıştır.¹³³

131 Edouard Gibbon, *Histoire de la Decandence et de la Chute de l'Empire Romain*, Mair et Fournier, Paris, M. DCCCXLI, II, 629-631.

132 Hentch, *Hayali Doğu*, 53.

133 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 1-2.

1.3.2. İktisadî Nedenler

Haçlı Seferlerinin halktan gizlenen nedenlerinden biri de iktisadî hedeflerdir. İslam dünyasının zenginliği uzun zamandan beri Batı'nın iştahını kabartmaktaydı. Avrupa'nın oldukça fakirlik ve sefalet içerisinde olması, elit tabakanın dışındaki halkın yoksulluğunun saldırganlık boyutlarına ulaşması, toprağı olmayan soylular ve köylülerin toprak edinebilme arzuları ile Müslümanların elinde bulunan ticaret ağının ellerinden alınması ihtiraslarını gerçekleştirebilmek için bu kutsal görünümlü seferler büyük bir fırsat olarak görülmüştür.

Avrupa XI. yüzyılda büyük bir fakirlik içerisindeydi. Altın ve değerli taşlar, madenler kısacası Dünyanın bütün zenginliği neredeyse Müslüman coğrafyalarda birikmişti. İspanya'da Murabıtlar Anadolu'da Türkler Avrupa'nın iki yakasını tutmuşlardı. Dünya ticaret yolları Müslümanların ellilerindeydi.¹³⁴ Haçlı Seferleriyle kalabalık kitleler halinde Doğu'ya gelen şövalyeler, bu zenginlikten pay kapmak amacıyla geçmişle adeta bağlarını kopararak, her şeylerini yanlarını alarak yerleşmek üzere Doğu'ya hareket emişlerdir.

Anna Komnena'da bu Haçlı Seferleri'ni iyi bir fırsat olarak gören Haçlı liderlerinin hareketin gerçek niyetlerine şu sözleriyle dikkatleri çekmektedir;

*"Bohemond ve yoldaşları gibi, uzun süreden beri Rum devletinde erk'e göz dikmiş olup onu Pierre'in vaazlarında buldukları bahane sayesinde ele geçirmek isteyen Latinler, daha dürüst olan yığınları aldatarak bu büyük hareketi (Haçlı Seferi'ni) yola çıkarmışlardı. Kutsal mezarı kurtarmak için Türklerle karşı savaşa gidiyorlarmış gibi yaparak, arazilerini satmışlardı (aslında kendileri için kılıç zoruyla yeni araziler, mülkler zaptetmek derindeydiler)."*¹³⁵

Haçlı liderlerinin asıl amaçlarını Bizans İmparatoru Alexios en iyi anlayan kişiydi. Batılı asillerin gerçek amaçlarının kendilerine Doğu'da devletler kurmak olduğunu bildiğinden yardımları karşılığında kendisine Batı adetlerine uygun şekilde vasallık yemini etmelerini istemiştir. Buna göre Haçlılar Türklerden geri alınacak es-

¹³⁴ Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977, I, 436.

¹³⁵ Anna Komnena, Alexiad, (Çev: Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, 308.

ki devlet arazilerini Bizans'a teslim edecekler ve imparatorluk sınırlarının ötesinde kuracakları Haçlı devletleri de kendisini yüksek hakimleri olarak tanıyacaklardı.¹³⁶

Haçlı Seferleri çağrısına hemen iştirak eden şövalyeler Batıda açıkça ifade edilmese de "servet avcıları" olarak adlandırılmaktaydı.¹³⁷ Michaud, onların bu durumları hakkında Bizanslıların ilk karşılaşmada ki şaşkınlıklarını şu sözlerle dile getirir; "*Doğu'ya bu amaçla hareket eden şövalyelerle ilk kez karşılaşan Bizanslılar, yanlarına eşlerini, çocuklarını, hizmetçilerini, hatta av köpeklerini ve av kuşlarını bile yanlarında getirdiklerini görünce büyük şaşkınlık yaşadılar.*"¹³⁸

Özellikle Avrupalı tüccarlar, Müslümanların elinde olan Akdeniz kıyılarındaki ticaret limanlarını ele geçirmek için bu savaşa paralar ve malzemeler harcamışlardır.¹³⁹ Pizza, Venedik ve Cenova tüccarları ticarî menfaatlerini düşünmekteydiler.¹⁴⁰ Haçlı Seferleri çağrısının ardından Papa, Venedik ve Cenevizlilere de müracaat ederek onların da beklentilerine cevap verecek vaatlerini sunmayı ihmal etmemişti. Bu denizci devletler ellerindeki ağır yük ve savaş gemileriyle Akdeniz sahilleri boyunca ilerleyerek sürekli asker ve askerî malzeme başta olmak üzere yiyecek ve iaşe taşıma işini üstlendiler.¹⁴¹ Bu sebeple, Doğu'da kurulan Haçlı devletlerini donanmaları kuvvetli olan İtalyan şehir devletleri sürekli desteklemişler, koloniler, ve çarşılar kurarak, Doğu Akdeniz'de ticareti ele geçirmişlerdir.¹⁴² Savaşların dinî olmaktan çok iktisadî nedenlere dayandığını öne süren araştırmacılar, bu duruma delil olarak da be-

136 Demirkent, a.g.e., 21.

137 Franco Cardini, Avrupa ve İslam, (Çev: Gürol Koca), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2004, 69.

138 Michaud, Histoire des Croisades, IV, 252.

139 Ahmed Şelbî, Târîhu'l-İslâmî ve'l-Hadâratu'l-İslâmiyye, Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısıriyye, Kahire 1967, V, 408; Makrizî, el-Hitât, I, 208; W. Durant, Kısâsu'l-Hadâre, (Trc: Muhammed Bedrân), Câmi'atu'd-Duvelî'l-'Arabiyye, 1957, IV, 11.

140 Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, IV, 1022.

141 Feridun Dirimtekin, Haçlı Seferlerde İnönü ve Eskişehir Meydan Muharebeleri, İstanbul 1946, 13.

142 Ramazan Şeşen, "Selahaddin-i Eyyübî Şahsiyeti ve Zamanı", USES, 22; Halil İnalcık, "Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", Doğu-Batı Düşünce Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 24, Ankara 2003, 56.

şinci Haçlı Seferinde Dimyat'ı ele geçirdiklerinde el-Melik Kamil Mısır sahillerini ve Dimyat'ı terk etmeleri halinde Kudüs'ü ve Filistin'in büyük bir bölümünü onlara vermeyi teklif etmiş olmasına rağmen reddetmeleridir. Arap araştırmacılar, bu olaya dikkatleri çekerek şayet hedefleri dinî ise bu teklifi kabul etmeleri gerekirdi şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir.¹⁴³

1.3.3. Siyasî Nedenler

Haçlı Seferlerinin siyasî nedenleri olarak farklı görüşler ileri sürülmektedir. Türk Tarihçilerinin ortak görüşü bu seferlerin ana hedefinin Türk ilerleyişinin önünü kesmek amacını taşıdığıdır. Anadolu'da Türk hakimiyetinin artması ve Avrupa'nın en büyük devleti olan Bizans'ın Türklerin eline geçmesinin her an gerçekleşebileceği ihtimalinin belirmesidir. Bunun gerçekleşmesi halinde de Avrupa'nın hakimiyetini ellerine geçirmesi durumu başta Bizans olmak üzere bütün Avrupa ülkelerinde bir korku yaratmıştır.

Türklerin Rumeli'ye geçişlerini önlemek, Akdeniz havzasından uzaklaştırmak, Anadolu, Suriye ve Filistin'den atmak düşüncesiyle tek başına hiçbir Avrupa ülkesinin cesaret edemediği bu saldırının, dinî unsurlar lokomotif güç olarak kullanılarak Haçlı Seferleri adıyla Türk ilerleyişini durdurmayı hedeflediği Türk tarihçilerinin ortak yargısını oluşturmaktadır.¹⁴⁴

Roux'un; "Hristiyanlığın kutsal topraklarını Türk zulmünden kurtarmak amacını güden dini bir coşku hareketi olarak sunulmuş olan Haçlı Seferleri, aslında Hristiyanlığın Müslümanlığa, Avrupa'nın Asya'ya uzun bir süredir düşünülmüş ve hazırlanmış olan karşı saldırısıydı. Bilinen acı sona varacak olmasına karşın, Haçlı Seferleri yine de tartışmasız bir başarıydı; çünkü batı yönündeki Türk baskısını durdurdu."¹⁴⁵ şeklindeki yargısı da aynı çizgide olmuştur.

143 Muhammed Mustafa Ziyâde, Kifâhuna Zidde'l-Gazât, Mektebetu'n-Nahdati'l-Misriyye, Kahire 1957, 212; 'Aşûr, el-Hareketu's-Salibiyye, I, 28-42; Seyyîd Elbâz 'Arî-nî, eş-Şarku'l-Evsat ve'l-Hurûbu's-Salibiyye, Mektebetu'n-Nahdati'l-Misriyye, Kahire 1963, I, 76; Muhammed Sâmî ed-Dehhân, en-Nâsir Selahaddîn Eyyûbî, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1960, 18.

144 Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, I, 436.

145 Roux, Jean Paul, Histoire des Turcs, 164.

Şam'a hükmeden Selçuklu Sultanı Porsuk'un, Rum İmparatoru Aleksiyo'su 300 bin dinar cizye olarak her yılda 30 bin dinar vergi olarak ödemeye mahkum etmesi Bizans'ı büyük sıkıntıya sokmaktaydı.¹⁴⁶ Bizans İmparatoru, Papa II. Urban'a bir elçi göndererek acil yardım istemiş, papa da cevaben Türklerin Asya topraklarında savaşmalarının gayesinin Balkan ülkelerine, oradan da Batı Avrupa başkentlerini ele geçirme olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁷ Doğu ile Batı kiliselerini kendi idaresinde toplamak ve gizli planlarını gerçekleştirmek, amacı ile Papa bu talebe olumlu cevap vermiş, ve bilinen çağrısını yapmıştır.¹⁴⁸

Frenklerin ilk Haçlı Seferleri esnasında Haçlı kontluklarını kurdukları bölgeler Türklerin elini güçsüzleştirme amacı taşıyan bölgelerdi. İlk Haçlı kontluğunun Urfa'da kurulmasının amacı, Hırsan'dan Türkmen boylarının akışını engelleyecek bir baraj olması hedeflenmiştir. Akdeniz sahillerini ele geçirme stratejisinin temel amacı da Selçuklulara deniz yolunu kapatmaktı.¹⁴⁹

İslam tarihçileri de bu savaşların nedenleri üzerinde durmuş çeşitli nedenlere dayandırarak bir yorum getirmeye çalışmışlardır. İbnü'l-Esîr, siyasî neden olarak çok ilginç bir görüş ortaya atmakta ve eserinde şunları anlatmaktadır; *"Bir rivayete göre, Şii Mısır Fatımîleri, Selçuklu Devleti'nin gücünü kuvvetini artırarak, Gazze'ye kadar Suriye şehirlerini ele geçirip yerleştiklerini ve Mısır ile aralarında onlara mani olacak başka bir vilayet kalmadığını, Atsız'ın da Mısır'a girip orayı muhasara ettiğini görünce korkmaları ve Frenklere haber gönderip onları Suriye'yi ele geçirmek üzere harekete geçirmeye ve böylece Müslümanlar ile kendileri arasına girmeye davet ettiler."*¹⁵⁰

146 Makrizî, el-Hıtat, I, 248.

147 W. Durant, Kısasatü'l-Hadâre, IV, 11.

148 Abdülhamid el-'İbâdî, vd., ed-Devletü'l-İslâmiyye Târihuhâ ve Asâruhâ, Matba'atu'l-Mısırî, 1954, 248; Gâzî Muhtâr, Eserü Medîneti'l-İslâmiyye fi'l-Hadâratî'l-Garbiyye, el-Ehrâm, Kahire 1972, 171; Hasan Habeşî, el-Harbu's-Salibiyyeti'l-Ulâ, Matba'atu'l-İtimâd, Kahire 1947, 19.

149 V. Gordlevski, Anadolu Selçuklu Devleti, (Çev: Azer Yaran), Onur Yayınları, Ankara 1988, 44.

150 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, X, 94.

İbnu'l-Esîr'in dile getirdiği bu neden bütün tarihçiler tarafından kabul edilmese de¹⁵¹ Haçlı Seferleri döneminde Abbasî-Fatimî hilafetlerinin çatışmasının boyutlarını gözler önüne sermekte, böyle-sine ortak bir düşman karşısında Fatimîlerin cephe değiştirecek kadar Türk hakimiyetindeki Abbasî hilafetinden nefretlerinin boyutlarını ortaya koymaktadır. İbnu'l-Esîr'in iddiası ve yaşanan olay-lara bakıldığında Fatimîlerin dönem içerisinde ki davranışları kafa-larda şüphe yaratmaktadır. Gerçekten de Selçukluların ilerleyişin-den rahatsızlık duyan Fatimîler, Sünnî Abbasî hilafetini de güçlen-diren bu yeni güce karşı mezhep taassubu içerisinde aynı dini pay-laştığı insanlara karşı gizli bir komplo planlamış mıdır? Batıda bu gücün ilerleyişinden korku duyan odaklarla bir ittifaka girerek Haç-lı Seferleri'ni düzenlenmesine zemin hazırlamış mıdır? Dinler tari-hini geçmişten günümüze incelediğimizde tarihin farklı dinlerden insanların birbirine karşı uyguladığı zulmü aratmayacak kadar aynı dinden insanların mezhep ihtilafı nedeniyle birbirine uyguladıkla-rı zulüm örnekleriyle dolu olduğu görülmektedir. Bu olguda İbnu'l-Esîr'in iddiasını güçlendirmektedir.

Abbasî-Fatimî hilafeti arasında açık bir kavga ve her platformda birbirlerini reddetmeye varan ihtilaflar vardı. Neseplerini Hz. Ali ile Fatıma'ya dayandıran Fatimî hilafetinin nesebinin bile şüpheli ol-duğu konusunda Abbasî hilafetinin resmi açıklamalar yayınlaması Fatimîleri oldukça kızdırmaktaydı.¹⁵²

XI. yüzyılda en güçlü sünnî taraftar Selçuklu hakimiyetinin iler-leyişini durdurmak için Fatimîler ile Suriye ve Irak'ta kurulmuş Şi-î inançlı küçük beylikler arasında gizli işbirlikleri yapılması da bu yargıyı destekler mahiyettedir.¹⁵³

151 Örneğin Keylânî, İbnu'l-Esîr'in Haçlı Seferleri'nin nedeni olarak ileri sürdüğü bu görüşü oldukça komik bulduğunu ifade ederek adeta alay etmektedir. Seyyid Key-lânî, el-Hurûbu's-Salibiyye ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabî fi Mısır ve's-Şâm, Matbaa-tu Daru'l-kitâbi'l-'Arabî, Kahire 1949, 7-8.

152 Abbasî halifeleri ilki 1010/1011 yılında ikincisi 1051 yılında olmak üzere yayınladı-ğı iki resmi açıklamada Fatimî halifelerinin nesebinin sahte olduğunu bildirmiş-tir. Ayrıca İbn Malik de onları "Mechulu'n-neseb" olarak adlandırmıştır. İbn Malik el-Hamâdî el-Yemenî, Keşfu Esrârî'l-Batıniyye ve Ahbârî'l-Karâmita, (Yay: Mu-hammed Kevserî), Kahire 1955, 6; Marina Atila, XI. XII. Yüzyıllar (1055-1171) Ara-sında Selçuklu-Fatimi İlişkileri, A.Ü. Sos. Bil. Ens. Tarih (Ortaçağ Tarihi) ABD, YDT, Ankara 1996, 105.

153 C. Cahen, Pre-Ottoman Turkey, London 1968, 25; Atila, a.g.e., 37.

Ayrıca, Mısır Fatımî Halifeliğinin dönem içerisindeki konumu gerçekten de şüphe yaratacak unsurlar barındırmaktadır. Zaman içerisinde Frenklerle işbirliği yapmışlardır. Mısır Fatımî Halifesi el-Hakim bi Emrillah, Hristiyanlar için kutsal mekanlar olarak kabul edilen ve hacıların ziyaret ettikleri, İsa'nın Kabri, Meryem Türbesi, Mağaratü'l-Reate, Mağaratü'l-Mehd, Hacer-i Muğtesil gibi mekanların en önemlilerinden biri olan Kamâme Kilisesini baştan aşağı yakıp, kutsal yerlere hakaret ettiği, hatta bu süreçte otuz bin kilisenin yağmalandığı, Hristiyanların Müslüman olmaya zorlandığı¹⁵⁴ bir Fatımî baskısı altında, Haçlı Seferleri düzenlenmemiş olması da ilginç karşılanmaktadır.¹⁵⁵

Bölgeyi hakimiyetleri altında tutun Türk sultanları, Fatımî hilafetini her fırsatta ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. İlk mücadele, İran asıllı Şîî inançlı bir Türk olan Bağdat askeri valisi Ebu'l-Hâris Arslan el-Besâsirî'nin Abbasî Halifesi Kaim Biemrillah'ı (1031-1075) tahtan indirip, Fatımî halifesi el-Mustansır'ı Bağdat'a hakim kılmaya çalışması üzerine 1057 yılında Suriye'ye girerek Bağdatta-ki Abbasî halifesinin yeni hamisi olan ve kızı ile evlenerek Abbasî hanedanı ile sağlam bir bağ kuran Tuğrul Bey tarafından başlatılmıştır. Besâsirî'nin 1060 yılında öldürülmesi bölgenin yeni gücü olan Türk unsurunun Sünnî anlayıştan yana olduğunu Şîîliği hoş karşılamadığı açıkça ortaya koymuştur.

Tuğrul Bey Şîîleri Mısır dışındaki beldelerde bertaraf ederek Abbasî Halifeliğinin daha iki yüzyıl varlığını sağlamıştır.¹⁵⁶ Tuğrul Bey'in asıl amaçlarından birisini de Mısır'a doğru ilerleyip bu ülkeyi fethetmek ve Fatımî devletini ortadan kaldırmak oluşturmaktaydı.¹⁵⁷

154 Runcıman, Haçlı Seferleri Tarihi, I, 28.

155 Necati Kotan, Türk ve İslam Alemine Karşı Haçlı Seferleri, Adana 1974, 24; Raşit Erer, Türklere Karşı Haçlı Seferleri, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, 33.

156 Rásónyi, László, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 39, Seri: III, Sayı: A11, Ankara 1971, 164.

157 M.A. Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1989, 207-8, 233; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, 132-134.

Bu mücadele Tuğrul Bey'in ardından da devam etmiş, Alparslan'ın, Fatımîler'e karşı kuzey Suriye'de gerçekleştirdiği fetihler yanında Şîî Fatımî hakimiyetine Mısır'da son verme arzusuna Malazgirt'te yenilgiye uğrayan Diojen'in, Selçuklulara karşı giriştiği askeri hareket engellemiştir. Selçukluların fetih hareketlerine karşı Fatımîler Şîî mezhebinin yayma yolunu seçmişler, her türlü propagandanın yanında Selçuklu devlet adamlarına yönelik olarak gizlice destekledikleri İsmâîlî (Haşhaşîyyûn) grupları tarafından icra edilen suikast ve terör olaylarına girişmişlerdir. Frenklere karşı mücadele veren önde gelen sultan, emir ve devlet adamlarının bu suikastler sonucu öldürülmeleri, Haçlılara karşı verilen mücadeleleri büyük sekteye uğratmıştır.

Türk tarihçisi Ali Sevim de, meselenin siyasî çekişme boyutu na dikkat çekerek “Şîî, Sünnî arasındaki üstünlük mücadelesi ihmal edilmemelidir” demektedir.¹⁵⁸

Hamdânî'ye göre, Mısır'ın fethinin Türkler tarafından gerçekleştirilmemiş olması, Orta Doğu'da önemli sonuçlar doğurmuştur. Hamdânî'nin görüşüne göre; “Mısır'ın fethi gerçekleştirilmiş olsaydı, ya Haçlı Seferleri o yıllarda başlardı ya da hiçbir zaman başlayamazdı.”¹⁵⁹

Fatımîlerle ile Haçlı ordularının karşı karşıya gelmeleri, ilk kez Fatımî ordusunun başkumandanı el-Efdal Bedrû'l-Cemâlî'nin asker toplayarak 'Askalan'ı muhasara etmek için yola çıkan Haçlı ordusuna engel olmak amacıyla. el-Efdal, Haçlılar'a elçi gönderip yaptıklarını kınayıp tehdit etmiştir. Tehditlere aldırış etmeyen Frenkler, Fatımî ordusuna saldırarak büyük bir bozguna uğratmışlardır.¹⁶⁰

Fatımîlerin, kendi yönetimleri altında bulunan Kudüs'ün istilasına ve yapılan katliamlara seyirci kalmaları ve Frenklerin 'Askalan'a karşı saldırıya geçmelerine kadar hiçbir harekette bulunma-

158 Ali Sevim, Suriye Selçukluları, (Tutuş'un ölümünden yıkılışlarına kadar), DTCF Basımevi, Ankara 1983, II, 37-40.

159 A. Hamdani, “A Possible Fatimid Background to the Battle of Manzikert”, A.Ü DTCF Tarih Araştırmalar Dergisi, VI/10-11, Ankara 1968, 30.

160 İbnu'l-Esir, el-Kâmil fi't-Târîh, X, 319.

maları da ilginç karşılanmaktadır. Çünkü 'Askalan Mısır için stratejik bir konum arzetymekte ve ticarî önem taşımaktadır.¹⁶¹ Fatımîler'in ele geçirildiğinde Mısır'ın tehdit altına gireceğı bu stratejik konumu müdafa etmek amacıyla mı yoksa hedeflerinden sapan Frenklere karşı mı saldırı gerçekleştirdikleri sorusu akıllarda soru işareti olarak kalmıştır.

Bu tartışma Arap edebiyatına da yansımıştır. Efdal'in Frenklere karşı 492/1099 yılında harekete geçmesi üzerine şair Ebu's-Salt Umeyye¹⁶², Efdal'i bir şiirinde övmüştür. Efdal'i eşi benzeri olmayan bir lider, Müslümanların dinlerini ve ülkelerini düşmanlarına karşı koruyan en büyük komutan, ordusunu da her zaman zafer kazanan bir ordu olarak sunduğı bir şiirinde Efdal'i övmüştür;

Öyle süvari birlikleri ki, zaferle iç içe,

*Öylesine azimler ki, yardımcısı kederdir.*¹⁶³

Ebu's-Salt'ın bu şiirini Arap edebiyatçıları mübalağalı bulmakta Kudüs üzerine kapsamlı bir araştırma yapan 'Abdu'l Celîl Hasan 'Abdu'l-Mehdî, kendi yönetimleri altında olan Kudüs ve Müslüman halk katledilirken Efdal'in nerede olduğunu sormaktan kendisini alıkoymaz.¹⁶⁴

161 Hamilton Gibb, Selahaddin Dirâsât fi't-Târîhi'l-İslâmî, (Nşr: Yusuf Aybaş), el-Müessesetü'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Beyrut 1973, 32-36; Mehdî, Beytu'l-Makdis fi Edebi'l-Hurûbi's-Salbiyye, Dâru'l-Beşîr, Amman 1988, 24.

162 Ebu's-Salt Umeyye Abdülazîz ed-Dânî el-Endelüsî, Endülüsun Doğusunda Dâniye beldesinde dünyaya gelmiştir. Edebiyat bilgisinin yanısıra tıp alanındaki uzmanlığı ile de meşhur olan şair, el- Se'âlibî'nin "Yetimmetu'd-dehr" adlı eserine benzer tarzda kaleme alınan "el-Hadika" adlı eseriyle de tanınmaktadır. Altmış yıllık ömrünün yirmi yılını İşbiliyye'de yirmi yılını Mağrib'de emirlerin yanında yirmi yılını da İskenderiye'de kütüphanelerde geçirmiş, H. 529 yılında (İmâd el-Hanbelî, 547 yılında öldüğünü yazmaktadır.) Mehdiyye'de ölmüştür. İbn Usaybî'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakâti'l-Etîbbâ', (Tahk: Nizâr Rıza), Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut Tsz., I, 501; İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-a'yân, I, 243; el-Makkarî, Nefhu't-tîb min Gusni'l-Endelusi'r-Ratîb ve Zikri Vezîrihâ Lisâneddin b. el-Hatîb, Dâru't-Tîba'ati'l-Misriyye, Kahire H. 1279/1862, II, 576; İmâd el-Hanbelî, Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâri Men Zeheb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Tsz., II, 144.

163 Ebu's-Salt Umeyye, Dîvân, (Tahk: Muhammed el-Merzûkî), Dâru'l-Kutubi's-Şarkiiyye, Tunus 1974, 89; el-İsfahânî, Haridatu'l-Kasr-Kısmu Şu'arâ'i'l-Magrib, I, 265; İbn Usaybî'a, 'Uyûnu'l-Enbâ', I, 506; Mehdî, a.g.e., 24-25.

164 Mehdî, a.g.e., 24-25.

Yine konu üzerine araştırması bulunan 'Abdullatîf Hamza, "Edebu'l-Hurûbî's-Salîbiyye" adlı eserinde, Frenklerin Kudüs'ü kırk gün muhasara ettikleri halde Fatimî hilafetinin veziri olan Efdal b. Bedrû'l Cemalî neden Mısır ordusunu harekete geçirmedi? Sorusuna cevap arar. Fatimîler'in cephesinden ortaya konan bir başarının gerçekleşmediğini Frenklere karşı koyanların Mardin Emiri ve Sincar Emiri başta olmak üzere ilk cepheyi oluşturanların hepsinin başta Selçuklular olmak üzere sünî cephenin oluşturduğunu dile getirerek İbn Tağrîberdî'nin de aynı çizgideki görüşleriyle düşüncesini pekiştirmektedir.¹⁶⁵

İbn Esir'in ortaya attığı bu iddia doğru ise sonuçta Fatimîlerin korktukları başlarına gelmiştir. Nureddin Mahmud Zengî yönetimindeki Sünî Türk iktidarı Şîf Fatimî hilafetine 564/1168 yılında Esedüddin Şirkûh ve yeğeni Selahaddin Eyyûbî tarafından Mısır'da son verilmiştir.

1.4. DOĞU'YA DÜZENLENEN SEFERLER

1095 yılında Fransa'nın Clermont şehrinde ruhanî ve siyasî liderlerin katıldığı konsilde Papa Urban'ın ateşli hitabeti ve dinî yönlendirmesiyle çoktandır Doğu'ya düzenlenmesi düşünülen Haçlı Seferleri hareketi başlamıştır.

Uzun boylu, sempatik sakallı bir çehreye, nezaketli bir tabiata ve ikna edici bir hitabete sahip, Papa II. Urban Clermont'da yaptığı ateşli vaazında katılımcılara farklı rivayetleri bulunan şu konuşmayı yapmıştır;

*"Beytu'l-Makdis'e gidip, bu temiz toprağı ele geçirerek, O'nu kendiniz için koruyunuz. Orası yerden fışkıran yağ ve baldır. Eğer siz doğulu kralları yenip, düşmanlarınıza karşı zafer kazanırsanız, veya orada ölürseniz, sonsuz cennete kavuşacaksınız. Savaşmaya gidiniz, yokluğunuzda tüm işlerinizi ve mallarınızı düzenleyeceğiz. Sizin günahlarınız ve yaptığınız kötü işler için Allah'tan mağfiret dileyeceğim."*¹⁶⁶

165 İbn Tağrîberdî, en-Nucûmu'z-zâhire, V, 147; Hamza, Edebu'l-hurûbî's-salîbiyye, 30.

166 Ahmet Beylî, Hayâtu Selahaddin el-Eyyubî, Matba'atu'r-Rahmâniyye, Kahire H. 1345, 52; Muhammed Sabîh, el-Kudüs ve Me'arikuna'l-Kubrâ, Kahire 1970, I, 366,

Haçlı Seferleri hareketini ateşleyen Papa Urban Clermont'da verdiği ateşli vaazında, yoksul Avrupa halkına zengin Doğunun nimetlerinden de bahsederek dünya hırsını da sürükleyici bir güç olarak kullanmaya çalışarak şöyle demiştir:

*"Sizler burada zavallı yoksullarsınız, orada mutlu zenginler olacaksınız. Üzerinize zenginlik yağacak. Bu çağrıya uyunuz. Rehberiniz Tanrı olacaktır."*¹⁶⁷

Bu sözleri işiten kalabalığın büyük bir kısmı Urban'ın davetine olumlu cevap vererek Kudüs'e gitmeye söz verdiler. Bu seferlere katıldıklarının göstergesi ve rumuzu olarak kırmızı kumaştan bir haç işaretini omuzlarına taktılar.¹⁶⁸ Bu sözlerle coşan samimi Hıristiyanlar da artık, İsa'nın kutsal kabrini Müslümanlardan geri almadıkları sürece, Mesih'in onlardan razı olmayacağı inancı yerleşmişti.¹⁶⁹

Papa'nın bu ateşli konuşması, üç yüzü aşkın kilise mensubu, yerel liderler, şövalyeler tarafından "Deus le Volt!" (Tanrı böyle istiyor!) sloganları ile cevap bulmuştur. Bu ateşli çağrının harekete geçirdiği ilk kitleler, şüphesiz ki sokaktaki adamdı. Bunlar arasında Pierre L'ermit (Münzevî Pierre) adındaki keşişin, İtalya ve Fransa'yı dolaşarak gerçekleştirdiği propagandalar istenilen kalabalıkların oluşmasında en büyük etkenlerden biriydi. Bu yüzden seller halinde Anadolu'ya doğru sürüklenen ilk harekete Halkın Haçlı Seferleri adı verilmiştir. Haçlı Seferlerinin başlangıcını teşkil eden bu ilk kitleler, 1 Ağustos 1096'da, heyecanlı fakat disiplinsiz bir vaziyette Belgrat, Niş, Sofya, Filibe ve Edirne yoluyla İstanbul'a ulaştı.¹⁷⁰

Ömer Musa Bâşâ, Edebu'd-Duvelî'l-Mutetâbi'a Asrî'z-Zengiyyîn ve'l-Eyyubiyyîn ve'l-Memâlik, Daru'l-Fikri'l-Hadîs, Kahire 1967, 64.

167 Huseyn Mu'nîs, Nureddin Mahmud, Şirketü'l-'Arabiyye li't-Tıba'ati ve'n-Neşr, Mısır 1959, 64.

168 Makrîzî, el-Hitat, I, 248; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, I, 85.

169 Makrîzî, a.g.e., I, 249.

170 Osman Turan, Selçuklular zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, 99; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, I, 88-90; Demirkent, Haçlı Seferleri, 13-15.

Görünüşleri ve taşkınlıklarıyla Bizanslıları dehşete düşüren, Bizans İmparatoru Alexios'un Anna Komnena'nın "sayıları kumsaldaki kum tanelerinden, gökteki yıldızlardan çok" şeklinde ifade ettiği Haçlılar 6 Ağustos 1096'da Bizans İmparatoru Alexios Komnenos tarafından Anadolu yakasına geçirildi. Savaş disiplininin uzak kalabalık kitle, Eylül ayında Anadolu topraklarına ayak bastı. Haçlılar, 490/1096 yılında İstanbul'dan Haliç'i geçince İbn Kalânisî, tarihin en büyük insanlık dramlarından birinin yaşanacağı bu olayın başlangıcını şöyle ifade etmektedir; *"Bu sene Frenk askerlerinin Kostantiniye denizinden sayılamayacak kadar çok geçtiler, haberler bu şekilde artınca insanlar korkmaya başladı. Bu haberler Melik b. Davut b. Süleyman'a da ulaştı. O, onlara en yakın olardı. Ordusunu toplamaya başladı."*¹⁷¹

1.4.1.1. Haçlı Seferi (1096-99)

Pierre L'Ermite'nin idaresindeki Haçlı sürülerinin Kılıç Arslan tarafından imha edilmesi üzerine Avrupa'da prensler, dükler ve zırhlı askerlerden oluşturulan ordularla yeni bir hareket başlatılmıştır. Birincinin aksine tam bir disiplin içinde bulunan bu ordular savaş kabiliyeti yüksek şövalyelerden oluşuyordu. Avrupa'nın önde gelen kontlarının idaresinde dört kol halinde harekete geçen yeni Haçlı kuvvetleri, 1096 sonbaharından itibaren İstanbul'a gelmeye başladılar.

1096 Kasım'ında İstanbul'a ilk olarak Fransa kralının kardeşi, Hugue de Vermandois kumandasındaki Fransızlardan oluşan küçük bir birlik ulaştı. Kendisinden oldukça emin görünen Hugue, daha İstanbul'a ulaşmadan Bizans İmparatoru Alexios'a bir mektup göndermiş ve mektubunda; *"Bilesin ki ben hükümdarların hükümdarıyım, gökler altında yaşayanların en büyüğüyüm. O nedenle, ben varır varmaz senin beni karşılamaya gelmen ve benim soyluluğuma layık bir törenle karşılanmam yakışıktır alırsın."* Diyerek soyluluğuna yakışır bir karşılama talep etmişti. Bizans İmparatoru da onu İstanbul'da hoş karşılayarak çeşitli ikramlara boğdu¹⁷²

¹⁷¹ İbn Kalânisî, Zeyl Târîh Dimaşk. 134.

¹⁷² Anna Komnena, Alexiad, (Çev: Bilge Umar), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, 308.

23 Aralık 1096'da İstanbul'a gelen ikinci ordu Cermen İmparatorluğunun önemli bir kısmı olan Aşağı Lorraine dükü Godofroi de Bouillon'un kumandasındaki kardeşleri Boulogne kontu III. Eustache ile Baudouin ve tanınmış pek çok şövalyenin bulunduğu Fransızlardan oluşuyordu. Bu Haçlı ordusu 10000 atlıdan ve 70000 piyadeden oluşmaktaydı. İmparator Alexios her iki Fransız liderden vasallık yemini alarak kontrollü bir biçimde 1097'de Anadolu'ya geçişlerini sağladı.¹⁷³

Bu Fransız gurubun ardından Güney-İtalya Normanları reisi Bohemund, ardından da Birinci Haçlı Seferlerine katılan en büyük grup olan Toulouse kontu Raymond de Saint-Gilles'in kumandasındaki Güney-Fransızlarının oluşturduğu ordu İstanbul'a ulaştı. Diğerleri gibi vasallık yemininin ardından Boğaziçi'nden karşıya geçirilerek hepsi de Godofroi'nin birliklerinin yerleştirildiği Pelekanon'daki karargaha yerleştirildiler. Son olarak da Kuzey-Fransızlardan oluşan dördüncü büyük Haçlı ordusu, Normandia dükü Robert ile eniştesi Blois kontu Etienne ve kuzeni Flandre kontu II. Robert'in müşterek idaresinde 1097 Mayıs'ında İstanbul önlerine ulaştılar. Bunlar da vasallık yemininin ardından hızla Anadolu'ya geçirildiler.¹⁷⁴

İmparator Alexios ve İstanbul halkı, Temmuz 1096'dan Mayıs 1097'e kadar aylar boyunca şehir surlarının dışına yerleştirilen Haçlıların gidişiyle rahat bir nefes aldılar. Çünkü Haçlılar bu süre zarfında çevrede yaptıkları pek çok yağma ve taşkınlıklar nedeniyle halkı bezdirmişlerdi. Çapulcu, açgözlü ve vahşi olarak gördükleri Frenkler'den hiç hoşlanmamışlardı.

Hızla ilerleyişlerini sürdüren Haçlı orduları, İzmit körfezini doluşarak altı buçuk ay içerisinde Drakon vadisinden ilerleyerek 6 Mayıs 1097'de İznik önlerine ulaştılar. Pierre L'Ermit'in ordusunu yok eden I. Kılıç Arslan daha donanımlı ve kalabalık yeni bir orduyla karşı karşıya kalınca büyük bir şaşkınlık yaşadı. Çünkü Haçlıların

173 Feridun Dirimtekin, Haçlı Seferlerde İnönü ve Eskişehir Meydan Muharebeleri, İstanbul 1946, 52; Demirkent, a.g.e., 21-23; Komnena, a.g.e., 309-310.

174 Demirkent, a.g.e., 23-27; Komnena, a.g.e., 320-324.

hiçbir zaman İznik gölünün doğu kıyısında bulunan başkenti İznik'e kadar ilerleyebileceğini tahmin etmemişti. Bu esnada ülkesinin topraklarını genişletmek amacıyla Ermeni Gabriel'in idaresinde bulunan Malatya'yı kuşatmıştı. Haberler kendisine ulaşır ulaşmaz Malatya kuşatmasını kaldırarak hızla başkentine doğru hareket etti. Haçlılar 144 kule ile güçlendirilmiş 5 km uzunluğunda sağlam bir surla çevrili müstahkem şehri sıkıştırmaya başladılar. Üstün Haçlı kuvvetleri karşısında başarılı olamayacaklarını anlayan Müslüman askerler şehri Haçlılarla birlikte bir istihkam birliği ile İznik önüne gelen Bizans kumandanı Butumites'e teslim etmek üzere müzakerelere başladılar. Bu sırada Kılıç Arslan Karaca, Buldacı ve diğer Türk beyleriyle gelince teslimden vazgeçerek Haçlılarla karılı bir mücadeleye girdiler.

Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan ordusunu İznik hisarı önündeki ovada savaşa soktu. Güçlü atlar ve ağır zırhlarla donanımlı, ellerinde kantariye adı verilen uzun mızraklarla savaşan şövalyelere karşı, hızlı ve kabiliyetli atlarla, ince zırh ve hafif kalkanlarıyla, çok iyi nişan alınan ve fırlatılan oklarla Türk askerleri sabahdan akşama kadar aralıksız bir savaşa giriştiler. Çok çetin geçen bu çarpışmalar sırasında her iki tarafın da ağır kayıpları oldu. Sonunda Kılıç Arslan Frenklere ağır kayıplar verdirmesine rağmen kalabalık ordularını bir türlü dağıtamayınca, kendi ordusunu daha fazla yıpratmamak ve Haçlıları dağlık bölgelerde ve geçitlerde sıkıştırmak gayesi ile geri çekildi. Haçlılar altı haftalık bir kuşatma ve şiddetli hücumlar sonunda 19 Haziran 1097'de İznik'i ele geçirerek Bizans'a teslim ettiler.¹⁷⁵

Kılıç Arslan böylece yalnız başkentini değil oradaki asker ve hazinelerini de kaybederken Haçlı kuvvetleri de 26 Haziran'da Anadolu içlerine doğru ilerleyerek, Eskişehir istikametinde ileri harekâta devam ettiler. Kılıç Arslan, bütün Türk birliklerini kendisine katılmaya çağırdı. Yanında Atabeği Homartaş, Emir Lâçin, Seyhan Emiri Bolaçin, Çankırı ve Kastomonu emiri Karatekin bulunmak-

175 Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, 101; Demirkent, a.g.e., 33.

taydı. Bu arada Danişmendli Gümüştekin ve Kayseri bölgesi Selçuklu emiri Hasan ile ittifak yaptı.

Türk ordusu, 1 Temmuz 1097'de Eskişehir'in kuzeybatısındaki Sarısu ovasında Dorylaion Savaşı adı verilecek olan büyük muharebeye girişti. Arkadan yetişen zırhlı Haçlı birlikleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Anadolu içlerine çekilirken de muhtelif yörelerdeki Haçlılar Eskişehir ovasında birkaç gün dinlendikten sonra Bizanslıların tavsiyesine uyarak Konya'ya doğru yola çıktılar. Türk birlikler zaman zaman yaptıkları baskınlarla Haçlılara ağır kayıplar verdirdiler. Haçlılar Ağustos ortalarında Konya'ya varıp Meram'da bir süre dinlendikten sonra Ereğli'ye hareket ettiler. Kılıç Arslan bu sırada tekrar Danişmendli Gümüştekin ve emir Hasan ile birlikte Haçlılara karşı giriştikleri saldırı hareketinde başarı elde edemedi. Haçlılar Ereğli'de iki kola ayrıldılar. Bir kısmı Kilikya istikametinde yola devam ederken büyük bir bölümü de Kayseri'ye yöneldi. Emir Hasan yol boyunca Haçlılarla kahramanca savaştıysa da Müslümanların Kayseri'yi boşaltmalarına engel olamadı. Haçlılar Kayseri'yi geçip Göksun ve Maraş yoluyla Antakya'ya doğru ilerlediler.¹⁷⁶

Ana Haçlı ordusu Konya Ereğli'sine vardığı sırada Kilikya'ya giden Baudouin de Boulogne, Maraş'ta birleşik Haçlı ordusuna katıldı ve daha sonra Antakya istikametinde ilerleyen ordudan tekrar ayrılarak Urfa'nın Ermeni hakimi Thoros'un davetiyle Urfa bölgesine yöneldi.

Urfa, Melikşah zamanında 1087 yılında emir Bozan tarafından fethedilmişti. Melikşah'ın ölümünün ardından şehir kardeşi Tutuş'un hakimiyetine girdi. Tutuş, yerleştirdiği Türk garnizonunun yanı sıra Ermeni halkın idaresini Thoros'a vermişti. Thoros, Tutuş'un ölümünün ardından Urfa'yı onun oğlu Rıdvan'a teslim etmediği gibi bir hileyle şehri Türklerin elinden koparmayı başarmıştı. Bağımsızlığını korumak ve Türklere şehri kaptırmamak üzere kendisine yardımcı olması için Baudouin de Boulogne'i çağırmıştı. Bu fırsatı kaçırmayan Baudouin Ermeni Thoros'u bertaraf ede-

¹⁷⁶ Turan, a.g.e., 103-104.

rek, 10 Mart 1098'de ilk Haçlı devleti olan Urfa Haçlı Kontluğu'nu kurdu.¹⁷⁷

Haçlı Seferleri hareketine Doğu'da en çok seven Ermeniler olmuştur. Haçlılara bir kurtarıcı olarak görerek İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasından itibaren Haçlılara mihmandarlık etmek vazifesini üstlenmişler, değerli kişilerini Haçlıların emrine vermişlerdi. Haçlı ordularına at, yiyecek, içecek, konaklama, yatacak yer temin ettikleri gibi, çok değerli tavsiyelerini ve silah yardımlarını da esirgememişlerdi.¹⁷⁸ Haçlı Seferlerini ideolojik bir paravan olarak kullanan Frenk soyluları, Ermenileri de kullanarak onlara bir kazanım sağlamadıkları gibi sahip oldukları veya beklenti içinde oldukları toprakları da ellerinden almışlardır. Sonuçta Haçlılar Bizans gibi Ermenileri de hayal kırıklığına uğratmışlardır.¹⁷⁹

Bohemund komutasında 20 Ekim 1097'de Antakya'ya varan Haçlı kuvvetleri ise 1085 yılında Süleymanşah tarafından fethedilen şehri kuşatma altına aldılar. Antakya, Tutuş'un oğlu Halep meliki Rıdvan'a bağlıydı ve Türk valisi Yağısyan tarafından idare edilmekteydi. Bütün Hristiyanlar için manevi değer taşıyan Antakya şehri, 400 kuleden oluşan 12 km uzunluğunda müstahkem surlarla çevriliydi ve ele geçirmek adeta imkansızdı. Vali Yağısyan Halep meliki Rıdvan'ın yanı sıra onun kardeşi Dimaşk meliki Dukak, Hıms emiri Cenâhüddevle ve Musul valisi Kürboğa'dan derhal yardım göndermelerini talep etti. İçerden bir ihanet olmadıkça yardım gelene kadar dayanabileceğini çok iyi bilen Yağısyan, şehirdeki Grek ve Ermeni halkı ihanet korkusuyla dışarı çıkardı.

Nihayetinde korkulan oldu ve şehir burçlardan birini korumakla görevli Ermeni asıllı Firuz'un ihaneti sonucu şehir kaybedildi. Firuz'un korumakla görevli olduğu kuleye dayadıkları merdivenden

177 Demirkent, a.g.e., 37-38.

178 Mehlika (Artok) Kaşgarlı, "Haçlı Seferleri ve Ermeniler", Atatürk Araştırma Merkezi Türk-Ermeni İlişkileri 21. YY'a girerken Tarihe Dostça Bakış, (Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan), Ankara 2000, 31-33.

179 Hasan Oktay, Türk İslam Dünyası'na Karşı Ermeniler Moğollar ve Papalık (1071-1300), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, YYL., 34

hızla içeri sızan Frenk askerleri, diğer kulelerdeki askerleri de etkisiz hale getirdikten sonra şehrin kapılarını açmayı başardılar. 3 Haziran 1098'de şehri işgal eden Haçlılar korkunç bir katliama girişerek Türklerin yanı sıra yerli Hristiyan halkı da katlettiler. Böylece Bohemund, tarafından ikinci Haçlı devleti olan Antakya Haçlı Prinkepsliği 3 Haziran 1098 kurulmuş oldu.

Bu büyük zaferin ardından 27 kasım 1099'da Raymond komutasındaki Haçlı ordusu Kudüs yolu üzerinde bulunan ve stratejik öneme sahip Maarratünnumân şehrine saldırdı. Bohemund'unda katıldığı iki haftalık kuşatmanın ardından şehir yenik düştü. Katliama girişen Frenk ordusu bütün halkı katliama tabi tuttu. İnsanlığı utandıracak vahşet sahneleri yaşandı. Bir Frenk tarihçisi *"askerlerimiz yetişkin Müslümanları yemek kazanlarında pişirdiler, çocukları şişe geçirip ızgara yaparak yediler"* diyerek yapılanları tasvir etmiştir. Daha sonra Papa'ya bir mektupla mazeret beyan ederek sebebi açlık olarak göstermişlerdir.¹⁸⁰

Haçlı lideri Raymond komutasındaki Frenkler Akdeniz sahillerine doğru hücumla geçtiler önce Arka kuşatıldı fakat üç ay süren muhasaradan bir sonuç alınamadı. Fakat 17 Şubat 1099 yılında liman şehri Tartus ele geçirildi. Böylece Frenkler Antakya, Kıbrıs ve Avrupa ile deniz bağlantısını kurmayı başardılar.

Haçlıların Suriye bölgesine inmeleri ve Müslümanların mallarına ve canlarına kastetmeleri sebebiyle beliren hoşnutsuzluk üzerine halife Mustazhir Sultan Berkyaruk'a bir elçi gönderdi ve ordularının gücü kuvveti artmadan Haçlılara karşı cihad için gerekli hazırlıklarda bulunmasını istedi. Berkyaruk da askerlerine Amîduddevle ile birlikte cihada çıkmalarını emretti (491/1097-1098). Hille Arap emîri Sadaka da aynı maksatla harekete geçti ve öncü birliklerini Enbar'a gönderdi. Fakat Haçlıların çok büyük bir orduya sahip olduğu duyulunca Müslümanların cesareti kırıldı. Bu durum Frenklerin Suriye'de iyice yerleşmeleri ve daha ileri bir harekâta devam ederek Kudüs'ü işgal etmeleriyle neticelenecektir.

180 Demirkent, a.g.e., 47.

Haçlıların asıl hedefleri Kudüs, Tâcu'd-Devle Tutus'un hâkimiyetinde idi ve Artukoğlu Sökmen'e ıktâ etmişti. Haçlıların Antakya'yı işgalini ve bütün Müslümanları kılıçtan geçirmelerini fırsat bilen Fatımîler Efdal b. Bedru'l-Cemâlî'nin komutasında gönderdikleri ordu ile Kudüs'ü muhasara ettiler ve mancınıklarla taş yağmuruna tuttular. Şehri kırk gün koruyan Artukoğlu İlğazi ve Sökmen sonunda Kudüs'ü onlara teslim etmek zorunda kaldılar. Böylece Kudüs Türk yönetiminden çıkarak Fatımîlerin eline geçmiş oldu. Şehrin yeni valisi de İftiharuddevle oldu.

19 Mayıs 1099'da ilerleyişini sürdüren Haçlı ordusu, Beyrut, Sayda, Sur, Akka, Hayfa, Kaysariye, ve Arsuf'a kadar kıyıdan güneye inerek 3 Haziran günü Remle önlerine ulaştı. 7 Haziran günü Kudüs artık gözlerinin önündeydi. Böylesine rahat ulaşabileceklerine kendileri bile şaşmıştı. Aç ve perişan bir halde olan bu kutsal şehri günlerce muhasara ettiler. Nihayet 15 Temmuz 1099 tarihinde ele geçirdiler. Bir kısım Müslümanlar Mihrab-i Davud'a sığınıp 3 gün mücadele verdiler, fakat daha sonra eman ile teslim olmak zorunda kaldılar. Franklar Mescid-i Aksâ'da yetmiş bin Müslüman'ı kılıçtan geçirdiler. Altın ve gümüş kandillere, pek çok değerli eşyaya sahip oldular. Böylece hedeflerine ulasan Haçlılar Kudüs'te Godfroï de Bouillon yönetiminde Latin Devleti'nin ilk krallığını kurdular.

1101 yılında Toulouse kontu Raymond de St.-Gilles tarafından kuşatılan Trablus'un 1105 yılında Raymond'un ölümünün ardından halefleri tarafından fethedildi. Haçlıların her zaman sergiledikleri vahşetten nasibini burada da alan Müslümanların malları yağmalandı pek çoğu kılıçtan geçirildi. 12 Temmuz 1109'de Trablus Haçlı Kontluğu'nun da kurulmasıyla kuzeydeki Urfa ve Antakya devletlerinin Müslüman topraklarına ayak basmadan güneydeki Kudüs krallığıyla doğrudan bağlantısı gerçekleşmiş oldu.¹⁸¹

Bu Müslüman katliamı karşısında Kadı Ebu Saad el-Herevî başkanlığında Suriye'den gelen heyet Müslümanların acıklı vaziyetle-

181 Demirkent, a.g.e., 99.

rini gözler önüne serip yardım diledi. Halife gözleri yaşartan ve gönülleri ürperten bu durum karşısında Kadı Ebu Muhammed ed-Damagânî, Ebu Bekr es-Sasî, Ebu'l-Kasım ez-Zencânî, Ebu'l-Vefâ b. Ukayl, Ebû Sa'd el-Hulvânî, Ebu'l-Hüseyn b. Semmâk'ı emirleri ve Müslümanları cihada teşvik etsinler diye gönderdi ise de çoğu yaşlılık ve hastalığını bahane etti. Bunlardan Ebu'l-Vefâ, Ebû Sa'd el-Hulvânî ve Ebu'l-Hüseyn Hulvân'a geldiklerinde Sultan Berkayaruk'un veziri Mecdu'l-Mülk'ün katledildiğini duyup geri döndüler. Böylece bu hayırlı teşebbüsten de hiç bir şey elde edilemedi. Sultan Berkayaruk ve diğerleri taht kavgalarından fırsat bulup da bu konularla ilgilenemediler.

I. Haçlı Seferinin sonucunda; Baodouin de Boulogne tarafından 10 Mart 1098'de Urfa Haçlı Kontluğu, Bohemond tarafından 3 Haziran 1098'de Antakya Haçlı Prinkepsliği, bir yıl sonrada Frenkler, dinî hedef olan Kudüs'ü de ele geçirerek Godfroï de Bouillon tarafından 15 Temmuz 1099'de Kudüs Haçlı Krallığı daha sonra da Raimond de Saint Gilles tarafından 12 Temmuz 1109'de Trablus Haçlı Kontluğu adları altında Doğu'da kendilerine ait dört tane Haçlı Kontluğu kurmuşlardır. Sur, Yafa, Nablus gibi kıyı şeridinde de bulunan şehirlerde feodalite rejimine dayanan ve Kudüs krallığına bağlı dükalıklar oluşturdular. Ayrıca, İznik ve Batı Anadolu, Bizans'ın eline geçti. Anadolu Selçukluları, İznik'i kaybedince Konya'yı başkent yaptılar.

1.4.2. II. Haçlı Seferi (1147-48)

İmadeddin Zengî'nin Haçlılara karşı ilk kapsamlı ve geniş mücadeleleri sonucunda 24 Aralık 1144'de Urfa Haçlılardan geri alındı. Urfa'nın tekrar İslam topraklarına katılması Müslümanları büyük bir sevince boğarken Hristiyanları da büyük üzüntüye sevketti. Urfa'yı üs olarak kullanıp el-Cezire ve Suriye'deki Müslüman halka zulüm ve işkence eden Urfa Haçlı Kontluğu'na da bu zaferle son verildi. Zor durumda kalan Haçlılar Batı'dan acil yardım talebinde bulundular. Bunun üzerine papa III. Eugenius'un teşviki ve papaz Saint Bernard'ın propagandası neticesinde İkinci Haçlı Seferi çağırısı yapıldı. Bir önceki seferde söylenen vaatler tekrarlandı. Sefer

katılanların günahları af olunacak, malları ve aileleri korunacaktı. Papaz Bernard'ın ateşli vaazlarının da etkisiyle önceki seferi aratmayacak kalabalık bir insan kitlesi oluşturuldu. Bernard Papa'ya yazdığı mektupta yarattığı başarıyı şu sözlerle dile getiriyordu: *"Ağzımı açtım, konuştum. Derhal Haçlıların sayısı arttı. Köyler, kasabalar artık boş. Her yedi kadına ancak bir erkek düşüyor. Her yerde, kocaları daha sağ olan dul kadınlar görülüyor."*¹⁸²

Bu çağrıyı en büyük coşkuyla Fransa kralı VII. Louis destekledi. Ardından Almanya İmparatoru III. Konrad'da ikna edildi. Böylece Avrupa'nın iki büyük kralının idaresinde II. Haçlı Seferi hareketi başlamış oldu. Geçtikleri güzergahı yağmalayarak kendilerinden öncekileri aratmadılar. III. Konrad'ın ordusu 1147 Mayıs'ında İstanbul'a ulaştı. Büyükbabası gibi tüm Haçlı ordularını şehirde tutmak istemeyen Bizans İmparatoru Manuel hızlı bir şekilde Fransız ordusu gelmeden Almanları Anadolu tarafına geçirdi. Konrad'a Türklerle savaşa girmeden Bizans arazisi üzerinden geçerek Antalya'ya gitmesini öğütlemeyi de ihmal etmedi.¹⁸³

İmparator Manuel'in uyarısını dikkate almayan III. Konrad, İznik önlerinde ordusunu ikiye ayırdı. İlk grubun güzergahını Alaşehir-Denizli üzerinden Antalya olarak belirlledi. Bizans kumandanı Stephanos rehberliğinde başında bulunduğu donanımlı ordusuyla İznik'ten Doğu'ya doğru hareket etti. bu sırada Anadolu Selçuklu sultanı olan Kılıç Arslan'ın oğlu I. Mesut babasının yaşadıklarından edindiği tecrübelerin de ışığında Haçlıları dikkatle izlemeye aldı. III. Konrad, 25 Ekim günü Dorylaion (Eskişehir) yakınındaki Sarısu ırmağına ulaştı. Uzun bir yürüyüşün ardından susuzluğunu gidermek ve dinlenmek için duran Haçlı ordusu ne olduğunu anlamadan Sultan Mesut'un göz açtırmayan saldırısıyla karşılaştı. Ağır zırhlarla donanımlı Haçlılar, hafif zırhlı, hareket kabiliyeti yüksek, yıldırım gibi atları ve sağanaktan boşanırcasına fırlatılan isabetli oklarıyla Türk ordusu büyük bir zafere imza attı. Alman ordusunun büyük bir kısmı yok edildi. Geride kalan pek az kişiyle Alman

182 Demirkent, a.g.e., 102-103.

183 Demirkent, a.g.e., 105-106.

İmparatoru Konrad İznik'e doğru kaçarak canını son anda kurtarabildi. Anadolu Sultanı Mesut, elli yıl önce babası Kılıç Arslan'ın aynı yerde 1 Temmuz 1097'deki yenilgisinin intikamını 25 Ekim 1147'de almış oldu.¹⁸⁴ Almanların geliştinden bir ay sonra Fransa Kralı VII. Louis 4 Ekim'de İstanbul'a ulaştı. Almanların talan ettiği güzergah üzerinden açlık çeke çeke gelmişlerdi. İmparator Manuel'e vasallık yemini eden Fransız ordusu Anadolu topraklarına geçirildi. Alman İmparatorunun geriye kalmış döküntü kuvvetleriyle 150.000 kişilik Fransız ordusu Kasım başında İznik'te birleşti. Fransa ve Almanya kralları güneye doğru birlikte hareket ederek Balıkesir-Bergama-İzmir üzerinden Efes'e vardılar. Alman Kralı Konrad, İmparator Manuel'den aldığı davet mektubu üzerine ordusunu Fransa Kralına emanet ederek Efes'ten İstanbul'a döndü. Burada bir süre dinlendikten sonra bir Bizans filosuyla Akka'ya gitti.¹⁸⁵

Bizans İmparatoru Manuel Efes'te bulunan VII. Louis'i, Alman İmparatorunun başına gelenlerden ders alması hususunda uyaran bir mektup gönderdi. Türklerle savaşmadan Antalya'ya gitmesini salık verdiği mektubunu Fransa Kralı ciddiye almadığı gibi cevap yazmayı da savsakladı. Menderes vadisi boyunca ilerleyerek Denizli'ye ulaştı. Yalvaç yakınlarında nehri geçerken uğradıkları Türk saldırısını bertaraf etmeyi başardılar. Denizli ve etraftaki yerleşim birimlerini Türkler onlar ulaşmadan boşaltmışlardı. Yiyecek sıkıntısı ve ani Türk baskınları altında kış ortalarında Toroslar büyük sıkıntılar içerisinde aşılmaya çalışıldı. Yol boyunca Sultan Mesut'un ordusunun saldırısı Haçlılara büyük kayıplar verirdi. İyice hırpalanan Haçlı ordusu geriye kalanlarla Bizans'ın Akdeniz kıyısındaki liman şehri Antalya'ya ulaşmayı başardı. Burada bir süre kaldıktan sonra Fransa Kralı ailesi ve şövalyeleriyle gemi ile perişan haldeki ordusu da yaya olarak I. Haçlı Seferinde ele geçirilen Antakya'ya doğru hareket ettiler.¹⁸⁶ 1148'de ulaştıkları Antakya'da Antakya Prinkepsi Raymond de Poitiers tarafından hoş karşılanan Fransız-

184 Demirkent, a.g.e., 106.

185 Demirkent, a.g.e., 107.

186 Demirkent, a.g.e., 109.

lar, Urfa'dan Hama'ya kadar uzanan bölgenin hakimi Halep sultanı Nureddin Mahmud Zengî tarafından dikkatle izlenmekteydi. İlk Haçlı kontluğu olan Urfa'yı geri alan babası İmadeddin Zengî'nin misyonunu devralan Nureddin, Antakya için büyük tehlike oluşturmakta, babasının ölümünün ardından Urfa'yı ele geçirmeye çalışan II. Joscelin'i de Tellu Bâşir'de sıkıştırmaktaydı. Böyle bir durumda şüphesizki Haçlılar az sayıda olsa gelen orduya büyük ümitler beslemekteydi. Haçlı liderleri arasında yaşanan sorunlar ve Kudüs patriğinin Antakya'ya bizzat gelerek Kudüs'e daveti üzerine Fransa kralı ordusuyla Kudüs'e yöneldi. Kudüs Haçlı Kralı III. Baudouin, krallığın bütün asilleri, Fransız ve Alman kralları, patrik ve piskoposların yanı sıra şövalyelerinde katıldığı bir toplantı sonucu Dimaşk'ın ele geçirilmesine karar verildi.

Bu esnada Dimaşk emiri Muineddin Üner, Haçlılarla ittifak halindeydi. Stratejik öneme haiz olan bu şehri Nureddin'de Haçlılara karşı mücadelede bir ayak bağı olarak görmekteydi. 24 Temmuz 1148'te Haçlılar Dimaşk'ı kuşatınca aralarındaki ittifakın bir aldatmaca olduğunu iyice anlamış olan Üner, Nureddin'den yardım talep etti. Nureddin'in de desteğiyle Haçlılar Dimaşk muhasarasından bir sonuç elde edemeden geri çekilmek zorunda kaldılar. Alman ve Fransız krallarının öncülüğünde başlatılan II. Haçlı Seferi de başarısızlıkla sona ermiş oldu. Her iki kralda ülkelerine bir netice alamamanın ezikliğiyle ülkelerine geri dönmek zorunda kaldılar.

II. Haçlı Seferi'nin başarısızlığı Nureddin Mahmud Zengî'nin Suriye'de itibarının artmasına yardım etti. Ülkelerine dönen Avrupalı kralların ardından Nureddin, saldırılarını daha da artırdı. Dimaşk'a hakim olarak Halep ve Dimaşk'ı Haçlılara karşı tek bir hakiyet altına aldı. Frenklerin ele geçirdikleri toprakları yavaş yavaş geri almaya onlara karşı büyük zaferler kazanmaya başladı. En sonunda Eseduddin Şirkûh komutasındaki Türk ordusuyla Mısır'ı zaptederek Suriye-Mısır ittifakını sağlamayı başardı.

Nureddin'in vefatının ardından Selahaddin Eyyûbî Haçlılara karşı mücadeleye devam etti. Öyle ki, adı Haçlı Seferleriyle özdeşleşti. Peş peşe gerçekleştirdiği fetihlerini 1187 yılında gerçekleştirdi.

diği Hittin zaferiyle taçlandırdı. Seksen sekiz yıl süren Kudüs işgaline son vererek Mescid-i Aksa'ya ezan seslerini yeniden iade etti. Selahaddin'in Kudüs'ü ele geçirmesi İslam dünyasında büyük bir sevince neden olurken Batı dünyasında geniş yankı buldu ve Selahaddin'in bu başarısı III. Haçlı Seferi'ne neden olacaktı.

I.4.3. III. Haçlı Seferleri (1189-1192)

Kudüs'ün fethi ve Haçlı hakimiyetindeki bir çok şehrin Müslümanların eline geçmesi sonucu Sûr'da toplanan Frenkler, Batı'dan acil bir yardım çağrısında bulunarak yeni bir Haçlı Seferi talep ettiler. Hasta olan ve duyduğu haberlerin de üzüntüsüyle ölen papa III. Urbanus'un yerine geçen Papa VIII. Gregorius'un çağrısıyla Kudüs'ü kurtarmak amacıyla yeni bir sefer için hazırlıklara başlandı. Çağrıya ilk katılan Sicilya kralı II. Guillaume oldu. Bir amirali komutasındaki 70 gemiden oluşan filoyu derhal Sûr'a gönderdi. Ama Frenklerin istediği çok daha büyük bir ordu idi. İki ay sonra ölen papa Gregorius'un yerine geçen papa III. Clemens tahrikleriyle, Alman imparatoru Friedrich Barbarossa Fransa kralı Philippe Auguste ve İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard ile İtalyan şehir devletleri de gemileriyle bu sefere katıldılar.

Uzun bir hazırlık döneminden sonra ilk olarak 1190 Mart'ında Alman imparatoru Barbarossa ordusuyla Çanakkale Boğazı'nı geçerek Balıkesir-Alaşehir yoluyla 27 Nisan'da Denizli'ye ulaştı. Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan, büyükbabası I. Kılıç Arslan'ın taktiğini benimseyerek Haçlı ordusuna karşı vur kaç savaş tekniğini uyguladı. Ordunun peşine takılıp geride kalanları veya yiyecek bulmak için uzaklaşanları teker teker avlamaya başladı. Açlık ve susuzluğun yanı sıra Türk okçularının başarıları haçlılara ağır kayıplar verdirdi. Akşehir üzerinden sultan tarafından daha önce boşaltılan ve yiyecek ve su kaynakları imha edilen Konya'da yiyecek maddesi bulamayan Haçlılar 30 Mayıs'ta Karaman'a vardılar. Ardından Toros dağlarını aşarak 10 Haziran 1190'da Silifke ovasına indiler. Ağır zırhlarıyla Silifke çayını geçmeye çalışan Alman imparatoru Barbarossa Silifke çayında boğularak can verdi. II. Kılıç Arslan'ın amansız saldırıları, açlık ve susuzluğun beraberinde gelen

hastalıkların da etkisiyle iyice küçülen muhteşem Alman ordusundan geriye kalanlar da bu şokla iyice yıkıldılar. Barbarossa'nın oğlu Friedrich geriye kalanlarla Çukurova'dan geçerek Antakya'ya, 4 Ekim'de Akka'ya ulaşmayı başardı.

Fransa kralı Philippe Auguste ve İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard, 4 Temmuz 1190'da beraberca Avrupa'dan Doğu'ya hareket ettiler. Lyon'a kadar beraber ilerleyen kralların ordusu daha sonra ayrıldılar. Fransa kralı Alpler'den geçerek Nis üzerinden Cenova'ya oradan da deniz yoluyla Messina'ya ulaştı. İngiltere kralı ise önden gönderdiği filosuyla Marsilya'da buluştu. Ordusunun bir kısmı Filistin'e yelken açarken kendisi de ana ordusuyla Sicilya'ya ardından da 3 Ekim'de Messina'ya ulaştı. Burada tekrar bir araya gelen iki kral yaşanan çeşitli ihtilaflar ve sorunlarla zaman kaybettikten sonra Doğu'ya yelken açtılar. İngiltere kralı, deniz yoluyla Kıbrıs'a varıp, Bizans valisini adadan kovarak Latin Krallığını kurdu. Fransa kralı 20 Nisan 1191'de İngiltere kralı da 8 Haziran 1191'de Akka'ya ulaşmayı başardılar.¹⁸⁷

Haçlıların Doğu'daki en stratejik mevkilerinden olan Akka, Selahaddin tarafından 1188 yılında geri alınmıştı. 1189 Ağustos sonundan beri Haçlılar tarafından iki yıldır kuşatma altında bulunuyordu. İki imparatorun ordularıyla Akka'ya ulaşmaları Frenkler açısından büyük bir güç ve moral takviyesi sağlarken, Müslüman cephe açısından da güç dengesinin değişmesine neden oldu. Fransız ve İngiliz donanmalarının da Akka limanını abluka altına almasıyla Akka'daki Müslüman garnizonunun denizden gelen tüm yardımların kesilmesine neden oldu. Nihayet 12 Temmuz 1191'de Akka tekrar Frenklerin ellerine geçti. İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard tarafından garnizondan geriye kalan 2700 kişi hanımları ve çocukları ile birlikte zincirlere vurularak şehir dışına sürüklendi ve hepsi kılıçtan geçirildi. Böylece İngiltere kralı da diğerlerinden farklı olmadığını ispatlamış oldu. Oysaki Selahaddin, Akka kuşatması esnasında Haçlı karargahında hasta yatan Fransa kralına bes-

187 Demirkent, Haçlı Seferleri, 154-156.

lenip iyileşmesi için piliçler yollayacak kadar merhametli davranmıştı.¹⁸⁸

Akka başarısıyla kendisine güveni iyice artan Arslan Yürekli Richard, Kudüs'ü de geri almak için harekete geçti. Arsûf'a kadar ilerleyen Haçlı ordusu Selahaddin'in ordusuyla karşı karşıya geldi. Her iki ordu da birbirlerine üstünlük sağlayamadı. İngiltere kralı Yafa ve Remle 'ye kadar ilerleyebildiyse de Kudüs'e hiçbir zaman ulaşamadı. Sonunda Selahaddin'in kardeşi el-Adil'in yürüttüğü müzakereler sonucu 2 Eylül 1192'de Yafa ile Sur arasındaki sahil şeridi Frenklere bırakılarak 3 yıl 8 aylık bir anlaşma imzalandı. Bu arada kral Richard ile anlaşamayan Fransa kralı Philippe ülkesine döndü. Anlaşma ardından Akka'ya dönen Richard'da 9 Ekim 1192'de denize açılarak ülkesine geri döndü.

Üçüncü Haçlı Seferi sonucu Haçlılar Akka'yı ele geçirdiler. Bu durum yaklaşık yüz yıl daha kıyı bölgelerinde tutunmalarını sağladı. Haçlıların bir diğer başarısı Kıbrıs'ı ele geçirmeleriydi. Daha sonra kendi başına bir krallık haline gelecek olan Kıbrıs'ı Haçlılar varlıklarını devam ettirebilmek için önemli bir üs olarak kullandılar. Müslümanlar açısından en önemli sonuç üç büyük Avrupa kralının katıldığı bu sefer sonucunda fazla toprak kaybına uğramamış olmalarıdır.

1.4.4. IV. Haçlı Seferi (1203-04)

III. Haçlı Seferi ordularının Doğu'dan ayrılmasının ardından altı ay sonra Selahaddin Eyyûbî 3 Mart 1193 Çarşamba günü vefat etti. Eyyûbîler, Haçlılarla mücadeleye devam ediyorlardı. Filistin'deki Yafa ve sahil şeridindeki bazı kaleler, Eyyûbîler'in eline geçince Papa Üçüncü Innocentius bütün Hristiyanları sefere çağırdı. Papanın çağrısı, Foulque de Neuilly adlı gezgin bir vaizin propagandası neticesinde yine geniş yankı buldu. Seferin reisi seçilen Boniface Venedik ile anlaşarak papanın itiraz etmesine rağmen bu defa deniz yolunu kullanarak Venedik gemileriyle İstanbul önüne geldiler.

¹⁸⁸ Demirkent, a.g.e., 156-58.

Bu 'sırada Bizans'ta taht kavgaları sürüyordu. İmparator olmak isteyen Alexios, Haçlılara çeşitli vaatler sunarak yardım istedi. Papa'nın muhalefetine rağmen İstanbul'a gelen Haçlılar, tahttan indirilen Isaakios ve oğlu IV. Aleksios'u imparator ilan ettiler. Haçlılara ve yeni imparatora kızgın olan halk, genç imparatorun danışmanının entrikalarına destek vermesi sonucu IV. Alexios hapse atılıp orada çabucak boğduruldu. Kendi yeni kral ilan eden Murtzuphlos V. Alexios ünvanıyla hızla tahta çıktı. Bu duruma kızan şehrin zenginliği karşısında fırsat kollayan Haçlılar, İstanbul'u yağmalayıp, tahrip ettiler. Dindaşlarına her türlü zulmü, her çeşit kötülüğü yaptılar. Haçlılar, İstanbul'da elliyedi yıl sürecek olan Latin İmparatorluğunu kurdular. İstanbul'dan kaçan Bizans soyluları, İznik Rum İmparatorluğu'nu (1204-1261), Sinop'tan Batum'a kadar uzanan ve 1461'de Fatih Sultan Mehmet son verinceye kadar devam eden Trabzon Rum İmparatorluğu'nu (1204-1461) kurdular. İznik Rum İmparatorluğu, 1261 yılında Latin İmparatorluğu'nu yıkarak Bizans'ı tekrar canlandırmıştır.

Bu sefer sonunda Venedik ve Ceneviz Devletleri, Yakındoğu'da, büyük nüfuz ve toprak parçaları elde edip zenginleştiler. Haçlılar, dindaşları olan İstanbul'un Ortodoks Hristiyanlarına, çok zulüm ve eziyet yaptılar. İstanbul'un sanat eserleri, zengin olmak hırsıyla tahrip edildi, evler yağmalanıp, binlerce İstanbullu, şehrin tarihinde görülmemiş, insanlık dışı tecavüzlere uğradı, soyuldu ve işkenceyle öldürüldü. Dördüncü Haçlı Seferinden, Müslümanlardan ziyade, Ortodoks Hristiyanlar zarar gördü.

1.4.5. V. Haçlı Seferi (1218-21)

Dördüncü Haçlı Seferinin amacından saptırıldığını gören Papa III. Innocentius yeni bir sefer için kolları sıvadı. Halk arasında Haçlı Seferlerine katılma arzusu bütün şiddetiyle devam ediyordu. 1212 yılında Fransa ve Almanya'dan binlerce çocuk aynı düşüncelerle sefere katılmıştı. Bu çocuklar Marsilya, Cenova ve Brindisi limanlarına kadar yürüyüp geldilerse de, ya bindikleri gemiler battı, ya kayboldular, ya da köle olarak satıldılar. Bunun üzerine Papa II. Innocentius 1215 tarihinde yeni bir sefer için çağrıda bulundu.

Kutsal Roma Germen İmparatoru II. Friedrich de bu sefere katılmaya söz vermişti ancak daha sonra ülkesinde kalması uygun bulundu. Papanın bu seferi gerçekleştirebilmesi için önemli miktarda paraya ihtiyacı vardı. Venedik ve Cenova'ya müracaat ederek yardım istedi. Onlar ancak Mısır'a bir sefer düzenlenirse para yardımında bulunacaklarını söylediler. Uzak Doğuya giden ticaret yolunun Mısır ve Kızıl Deniz'den geçmesi sebebiyle bu bölgede hakimiyet kurmak istiyorlardı. Maksat dinî olmaktan çok ticarî bir hüviyet kazanmaya başlamıştı.

16 Temmuz 1216'da papa Innocentius'un ölümüyle yerine seçilen papa III. Honorius'un gayretleriyle 1217 Eylül'ünde Avusturya dükü V. Leopold ile Macar kralı II. Andreas'ın askerleri Filistin'e yelken açtılar ve Ekim ayında Akka'ya vardılar. 1217'de Kudüs Krallığının yasal varisi Jean de Brienne önderliğinde Haçlı ordusu Akka'dan Kudüs'e doğru yola çıktılar. 1212'de Eyyûbî sultanı el-Meliku'l-Adil ile yaptıkları beş yıllık barış anlaşması sona ermişti. Haçlılar önce Beysân'a saldırıp büyük bir yağma ve katliamla ele geçirdiler. Ardından Akka'ya geri döndüler. Burada aldıkları bir kararla Mısır'ı hedef seçtiler ve Dimyat'ı muhasara ederek ele geçirdiler. Durumun ciddiyetini fark eden Eyyûbî sultanı el-Kamil, Kudüs'ü teslim edeceklerini bildirerek barış talebinde bulundu. Fakat papalık elçisi buna yanaşmadı ve Temmuz 1221'de Kahire'ye doğru hareket etti, fakat Nil'i geçmeyi başaramadı. Eyyûbî sultanı el-Meliku'l-Kâmil'in gayretleri sonucu 1221'de sekiz yıllık olarak imzalanan bir mütareke sonucu Dimyat Haçlılardan geri alındı. Böylece bu Haçlı Seferi de son buldu.

I.4.6. VI. Haçlı Seferi (1228-29)

Papa, III. Honorius Kutsal Roma Germen İmparatoru II. Friedrich'i Kudüs'ü ele geçirerek orada krallık tacını giymeye teşvik etti. 1227 yılında sefere çıkılmak üzereyken salgın bir hastalık yüzünden bundan vazgeçildi ve geri dönüldü. Yeni Papa IX. Gregorius İmparatorun hastalığı bahane ederek geri dönmesinden hoşlanmadı ve onu aforoz etti. Bunun üzerine II. Friedrich papalıktan ayrı olarak kendi başına Mısır'a hareket etti. Eyyûbî hükümdarı el-Meliku'l-

Kamil içerdeki iktidar çatışmaları yüzünden Haçlılarla ciddi olarak mücadele edemedi. II. Friedrich ile anlaşarak Yafa'ya kadar uzanan bir şerit araziyle Kudüs, 1229 yılında Haçlılara teslim edildi. el-Meliku'l-Kamil'in bu davranışı Müslümanları üzüntüye boğdu. Nihayet 1246 yılında el-Meliku's-Salih devrinde Kudüs yeniden Müslümanların eline geçti.

1.4.7. VII. Haçlı Seferi (1248-52)

Kudüs'ün Müslümanlar tarafından alınması üzerine, 1243 yılında papa olan IV. Innocentius'un da onayıyla Fransa Kralı IX. St. Louis tarafından tertip edildi. 1248 Ağustos'unda doğu'ya doğru denize açılan Louis, önce Kıbrıs'a gitti. Burada Akka krallığının önde gelenleri, Templier ve Hospitalier tarikat şövalyelerinin de katıldığı toplantı sonucu seferin Mısır'a yapılması kararlaştırıldı.¹⁸⁹

Mısır'da Eyyûbîler'in başında el-Meliku's-Salih bulunuyordu. Yeni bir Haçlı ordusunun Mısır'a doğru yol aldığını duyar duymaz başta Dimyat olmak üzere tüm tahkimatı artırmaya başladı. Louis'in haçlı ordusu, 4 Haziran 1249'da yüzyirmi büyük ve çok sayıda küçük gemiyle Dimyat önlerine ulaştılar. Kalabalık orduları ve güçlü saldırıları karşısında Müslümanlar Dimyat'ı boşaltarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Louis daha sonra Mansûre'ye doğru ilerledi. Bu esnada 23 Kasım'da sultan el-meliku's-Salih Mansûre'de öldü. Bu esnada el-Cezîre'de bulunan ve tahtın varisi oğlu Turanşah gelene kadar Kahire'de bir karışıklığa meydan vermemek için sultanın hanımı Şecerüddür ile vezir Fahrettin idareyi ele aldılar. Bu esnada Haçlılar Mansûre'yi kuşatmışlardı. Karşılıklı iki ordu haftalarca birbirlerini izlediler. Sonunda saldırıya geçerek birbirlerine ağır kayıplar verdiler. Türk Memlûk askerlerinin başarılı saldırıları sonucu Mansûre'yi bir türlü ele geçiremiyorlardı. Bu esnada hızla tahta çıkan ve ordusunun başına geçen Turanşah, Haçlılara ağır kayıplar verdirdi. Mansûre'de Fransız kralıyla birlikte neredeyse bütün ordu esir alındı. Louis kendisini Dimyat'ı teslim ederek,

¹⁸⁹ Demirkent, Haçlı Seferleri, 211.

ordusunu da bir milyon Bizans altını ödeyerek kurtarabildi. 6 Mayıs 1250'de Dimyat teslim alındı. Kral da anlaşmaya uyularak serbest bırakıldı.¹⁹⁰ Daha sonra Mayıs ayı ortalarında Akkaya gelen IX. Louis tüm çabalarına rağmen bir katkı sağlayamadı. Nihayet 24 Nisan 1254'de Akka'dan ayrılarak ülkesine geri döndü.

1.4.8. VIII. Haçlı Seferi (1270)

Moğolları 1260 yılında Ayn-ı Câlût'ta bozguna uğrattıktan sonra Memlûk sultanı Kutuz'u öldürerek tahta geçen sultan Baybars, Haçlılara karşı büyük bir mücadele başlattı. 1265'te Kaysâriyye, Hayfa ve Arsuf'u, 1268'de Antakya'yı ele geçirdi. 1271'de Hospitalier şövalyelerinin karargahını zaptetti. Bu gelişmeler Avrupa'da büyük yankı uyandırdı. Tunus emiri Mustansır'ı Hristiyan edebileceğine ve Tunus'a hakimiyetin stratejik bakımdan Haçlı Seferlerine yarar sağlayacağına inandırılan IX. Louis yeni bir sefer için hazırlığa başladı ve 1270'de Tunus'u işgal etmek gayesiyle Kartaca'ya çıktı. Bu arada Sultan Baybars, Haçlıların Tunus üzerinden Mısır'a saldırabilecekleri ihtimalini göz önünde bulundurarak teyakkuz halindeydi. Ancak, kızgın çöl sıcakları ve ateşli hastalıklarla karşılaşan binlerce Haçlı askeri, henüz bir savaşa girmeden Tunus'ta ölüp gitti. Askerleri gibi kendisi de yakalandığı ateşli hastalıktan kurtulamayan IX. Louis'de Tunus'ta yaşamını kaybetti.¹⁹¹ Böylece IV. Haçlı Seferi gibi hedefinden saparak Tunus'a yönelen son Haçlı Seferi de başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.¹⁹²

1289'da Trablusşam, 1291'de de Haçlıların son kalesi Akka düştü. Papa IV. Nicholas ve halefleri doğudaki Hristiyanlara yardımcı olmak amacıyla teşebbüse geçtilerse de sonuç alamadılar. Fransa ile İngiltere aralarındaki çekişmeler yüzünden bu hareketi yeterince destekleyemediler. Üstelik Avrupa ekonomik açıdan da giderek zayıf düşmüştü. beraber bunların gayesi artık kutsal toprakları ele geçirmek değil Osmanlı ilerleyişini durdurmaktı. 14. yüzyılda

190 Kazım Yaşar Koprman, "Memlûkler", DGBİT, VI, 441.

191 Jean de Joinville, Bir Haçlının Hatıraları, (Çev: Cüneyt Kanat), Vadi Yayınları, Ankara 2002, 253.

192 Demirkent, Haçlı Seferleri, 237-239.

aynı düşüncelerle sahneye konulan yeni girişimler ise geç dönem Haçlı Seferleri olarak tanımlanmış ve hedef doğrudan Osmanlı'lara yönelik olmuştur. Batının tükenmek bilmeyen bu girişimleri yıllar boyunca bu şekilde sürüp gitmiş, Papalık ve Bizans ittifakıyla, Osmanlıları Rumeli'den atmak amacıyla ilki 1359'da başlayan, Niğbolu (1396) ve Varna (1444) seferleriyle Osmanlılara karşı da on dört Haçlı Seferi planlanmıştır.¹⁹³

193 Halil İncalcık, "Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", Doğu-Batı Düşünce Dergisi, Yıl: 6, Sayı:24, Ankara 2003, 55.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİİR

Haçlı Seferleri döneminde yaşayan ve bu savaşları bizzat gözlemleyen şairler, hem kendi tanıklıklarını hem de halkın gözlemlemini şiirlerinde dile getirmişlerdir. Şairlerin ezberlenen beyitleri, halk arasında okunarak toplumsal haber akışını sağlamıştır. Bu haber akışını sağlayan edebî ürünlerin en önemli kısmını şiirler oluşturmaktaydı. Bu şiirler arasında da övgü şiirleri her zaman ön plana çıkmaktaydı.

Özellikle Haçlı saldırılarına karşı koyan sultanlar ve emirler, onların sancakları altında savaşlara katılan askerler bu övgülerde yer almaktaydı. Halkın nazarında ortaya çıkacak olan kahramanları önce edebiyatçılar şiirlerinde yaratmaktaydı. Bu şiirleri dinleyenler, Frenklere karşı başarılar kaydeden sultan ve emirleri örnek alarak, onlara büyük destek vermekte böylece toplumsal direncin artması sağlanmaktaydı. Sultan ve emirlerin ordularında savaşan askerler genelde ücretli ve kadrolu askerlerden oluşmaktaydı. Başta şairler olmak üzere edebiyatçıların Frenklere karşı mücadelelerde ön plana çıkan kahramanları halka edebî ifadelerle takdim etmesi sonucu sultanların etrafında gönüllü olarak insanlar toplanmaktaydılar.¹

1 Muhammed Zağlûl Sellâm, el-Edeb fî 'Asri Selâhaddîn el-Eyyûbî, Muessese-tu's-Sekâfeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye 1959, 47-48.

Edebiyatçılar şiirlerinde ön plana çıkardıkları kahramanları İslam'ın en parlak dönemi sayılan Asr-ı saadet'ten birer sahabeye bazen dört halifenin örnek kişiliklerine bazen de abartıya kaçarak peygamberlerle kıyaslamaktadırlar. Sultanların adaletlerini ön plana çıkararak Frenklerin zulümlerine nazire yapmaktaydılar. Frenklerle mücadele eden orduyu Allah'ın ordusu olarak tasvir etmekte, zaman zaman bu orduya gök ordusu adını verdikleri meleklerin de iştirak ettiklerini dile getirmişlerdir. Böylesine kutsal bir orduya hükmeden sultanların yanında savaşmanın şerefi ve payesinin çok yüksek olacağı sürekli olarak vurgulanmıştır. Şiirlerin büyük bir kısmında Kuran'dan ayetlerle ve hadislerle iktibaslar² yapılarak İslamî kavramlara sıkça atıflar yapılmıştır.

Haçlı Seferleri dönemi Şam ve Mısır'da yaşayan dönem şairleri, Arap edebiyatının belagatini ve edebî sanatlarını en güzel şekilde kullanarak şiirlerini nazmetmişlerdir. Şiirlerinde klasik üsluplardan faydalanarak, şiirlerinde sık sık eski şairlerin üsluplarını da kullanarak onları taklit etmişlerdir.

Arap edebiyatında Cahiliye dönemi olarak adlandırılan İslam öncesi dönem şairlerinden olan İmri'u'l-Kays'ın (ö. 540) ilk örneğini verdiği şiire nesib ile başlama üslubu, Arap şiirinin ilk güzel örneklerini veren Mu'allaka şairleri³ başta olmak üzere sıkça taklit edilmiştir.⁴ Nesib, şairin bir zamanlar sevgiliyle birlikte yaşadığı yerde durup, eski günleri ve hatıraları anarak, ayrılığın acısını dile

2 İktibas; Lügatte ateş yakmak için bir yerden kor almak manalarına gelen edebi bir sanattır. Bu sanat, bedîî istilahında ise, yapılan tazminler de fikri kuvvetlendirmek ve sözü güzelleştirmek amacıyla ayet ve hadis olduğunu belirtmeden ayet ve hadisten alıntılar yapılmasına denilir. el-Halebî, Husnu't-Teveşsu'l İlâ Sinâ'ati't-Teressul, (Tahk., Ekrem Osman Yusuf), Bağdat 1980, 323; Tahir-ül Mevlevî, Edebiyatılgati, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973, 61.

3 İslam öncesi, şiirleri Kabe'nin duvarına asılan ve mu'allakayı seb'a (yedi askı) olarak adlandırılan bu şairler, İmru'u'l-Kays, Tarafa b. Abd, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Lebîd b. Rebi'a, 'Amr b. Kulsûm, 'Antera b. Şeddâd, el-Haris b. Hillize'dir.

4 Süleyman Tülücü, "Mu'allakât'ta Nesib", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXIV, XXV'den ayrı basım İstanbul 1986, 429-440.

getirildiği bazen de hayali iki arkadaşın kendisiyle birlikte ağlama-ya davet edildiği bir üsluptur.⁵

Haçlı Seferleri döneminde yaşayan Arap şairleri teşbîb veya gazel adı da verilen bu üslubu şiirlerinin giriş bölümünde sıkça kullanmışlardır

Arap şiirinde bu tarzı ilk başlatan şair olarak kabul edilen İmru'ul-Kays, meşhur muallakasında, hayali iki arkadaşını, sevgilisinin bir zamanlar yaşadığı yerdeki izlerine (atlâl) ve hatırasına şu şekilde ağlamaya davet eder;

Durun! Sevgilinin ed-Dahûl ile Havmel arasındaki Sıktu'l-Livâ'da bulunan yurdunun hatırasına ağlayalım.

*Tûdih ve el-Mikrât'a kadar uzanan, güney ve kuzey rüzgarlarının dokuması sayesinde henüz izleri silinmemiş olan hatırasına ağlayalım.*⁶

Haçlı Seferleri dönemi şairlerinin şiirlerinin giriş kısmında kullandıkları bu tarzla ilgili birkaç güzel örnek sunmak istiyoruz;

Sıbt b. Te'âvîzî'de, 575/1179 yılında Selahaddin'in Mahâzatu'l-Ahzân'da Frenkleri bozguna uğratması üzerine bir övgü şiiri kaleme almıştır. İbn Te'âvîzî, şiirine şu şekilde nesible giriş yapmıştır;

Sen de benim gibi hasret içerisindeysen Yebrîn kumluklarında binek hayvanlarını durdur.

*Ve öp toprağı ki, binek hayvanlarım beni oranın tepelerine ulaştırsaydı göz kapaklarımla öperdim.*⁷

Usâme b. Munkız, Mısır'da bulunan Fatımî hilafetinin veziri, arkadaşı Talâ'î' b. Ruzzeyk'in göndermiş olduğu bir şiirine aynı vezin

5 Muhammed Abdulazîz Kefrâvî, Târîhu Şi'ru'l 'Arabî, Dâru Nahdati Mısır, Kahire 1967, III, 149-150; Nevzat Hafız Yanık, Arap Şiirinde Tasvir, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Yayını, No. 189, Erzurum 1995, 20. Nesîb hakkında bkz., Ilse Lichtenstadter, "Nesîb", İA., IX, 202-206; Nihad Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1971, I, 186.

6 ez-Zevzenî, Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb', Mektebetu'l-Mutenebbî, Kahire Tsz., 7; Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları, (Çev: Nureddin Ceviz, Kenan Demiryak, Nevzat H. Yanık), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, 33.

7 Sıbt b. Te'âvîzî, Dîvân, 420.

ve kafiye de cevap vererek şiirine nesible şu şekilde giriş yapmaktadır.

Aşkın sarhoşluğundan uyanamamış olan seven kişi ne zamana kadar kınanacak.

*Ey beni kınayan beni bırak! Sen iddia ettiğin gibi sadık bir dost değilsin.*⁸

el-İsfehânî, Şam'dan Mısır'daki Kâdı el-Fâdıl'a gönderdiği bir şiirinde arkadaşına olan özlemini dile getirmek için beyitlerine gazelle giriş yapar.

Zamanın özrünü hangi yüzle kabul edeyim.

*Ayrı kaldığımız sevginiz bizi öldürmede.*⁹

Şairler, edebî sanatları da şiirlerinde büyük ustalıkla kullanmıştır. Kaleme alınan şiirlerde, cinas¹⁰ Bir beyitte zıt anlamları olan kelimeleri kullanmak manasına gelen ve özellikle mersiyelede kullanılan tıbak¹¹ başta olmak üzere hemen hemen bütün edebî sanatlar icra edilmiştir. Bu sebeple Haçlı Seferlerine karşı mücadele eden Türk sultanlarına kaleme alınan şiirler, Arap edebiyatı açısından edebî değer taşıyan, bugün bile zevkle okunan bir değere sahiptir.

2.1. KILIÇ ÇEKENLERE ÖVGÜLER

Yaklaşık ikiyüzyıl süren Haçlı Seferleri boyunca Müslüman Doğu'da bir çok savaşlar cereyan etmiş, Frenklere karşı bölgede haki miyeti ellerinde bulunduran başta Türkler olmak üzere bir çok idareci tarafından sayısız mücadeleler verilmiştir. Uzun süreli bu mücadeleler, Frenklere karşı ilk saldırıyı başlatan Anadolu Selçuklu

8 Usâme b. Munkiz, Dîvân, 136-137; Talâ'î b. Ruzzeyk, Dîvân, 82.

9 el-İsfehânî, Dîvân, 338.

10 Sözlükte benzemek ve aynı cinsten olmak manalarına gelen cinas ıstılahda; lafızların aynı manaların farklı olduğu kelimelerin aynı ibarede bulunması sanatıdır. İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, (Tahk., 'Abdullah 'Ali Kebîr vd.), Dâru'l-me'ârif, Kahire Tsz., VI, 43; Tâhir-ül Mevlevî, Edebiyat Lügati, 31; Nasrullah Hacımuftüoğlu, İcâz ve Belâgat Sanatları, Ekev Yayınevi, Erzurum 2001, 46.

11 el-Halebî, Husnu't-Teveşşul, 99; Tahir-ül Mevlevî, Edebiyat Lügati, 175.

Sultanı Kılıçarslan ile başlayarak 690/1291 yılında Şam bölgesinde ki son Haçlıları Akka'dan¹² söküp atan Memlûklü Sultanı Eşref el-Halîl'in başarısına kadar aralıksız devam etmiştir. Haçlı Seferlerine karşı en kapsamlı mücadeleleri veren dört keskin kılıça geçmeden önce, bu savaşlara karşı başarılı savunmaları gerçekleştirmiş ilk öncüler hakkında kısaca bilgiler vermek istiyoruz.

Haçlılara karşı ilk mücadeleyi veren Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan olmuştur. Anadolu topraklarında Haçlıları durdurmaya çalışmış fakat kalabalık Haçlı orduları karşısında muvaffak olamamıştır. Haçlılar Anadolu üzerinden geçerek 10 Mart 1098 yılında Urfa Haçlı Kontluğunu, 3 Haziran 1098'de Antakya Haçlı Prinkepsliğini, 15 Temmuz 1099 yılında Kudüs Haçlı Krallığını, 12 Temmuz 1109'da Tarablusşam'ı ele geçirerek Trablus Haçlı Kontluğunu kurdular. Kılıçarslan daha sonra Urfa'da kurulan Haçlı kontluğu ile de mücadeleyi sürdürmüştür. Urfayı muhasara ederek Haçlıları sıkıştırmış, hastalığı sebebiyle muhasaradan geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹³ Kılıçarslan verdiği mücadelelerle İslam'ın ve Müslümanların savunucusu olarak tarihe geçmiştir.¹⁴

Haçlılar, Selçuklu Devletinin içinde bulunduğu karışıklıklardan yararlanarak hızla Suriye ve Yukarı Mezopotamya topraklarının büyük bir kısmına egemen olmuşlardır. Selçuklu hükümdarları bizzat ilgilenemedikleri için, mücadeleyi bölgede bulunan Türk beyleri ve komutanları üstlenmişlerdir. Bunlar arasında Artukoğlu İlgazi, Artuklu Belek Gazi, Aksungur Porsuki en önde gelen Türk beyleriydi.

Büyük Selçuklu Sultanı Mahmud'a tabi olan İlgazi önce Halep'e gelerek 511/1117-1118 yılında Halep Selçuklu Melikliğine son verdi. Dımaşk hakimi Tuğtekin ve diğer Türkmen beyleriyle ittifak kurarak Haçlılara karşı mücadeleye başladı.

12 Akka: Şam'ın sahil beldelerinden bir yerleşim birimidir. Akdeniz kıyısında yer alması sebebiyle, Haçlılar için stratejik önem arz etmiştir. Hamevî, Mu'cemu'l-buldân, IV, 141; Feridun Emecen, "Akka", TDVİA, İstanbul 1989, II, 265-267.

13 İbn Kalânîsî, Zeyl Târîh Dımaşk, 150.

14 Işın Demirkent, Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan, TTK Yayınları, Ankara 1996, 60.

513/1119 yılında Mardin Artuklu Emiri İlgazi, Halep'e hakim olduktan sonra Halep'i sürekli tehdit eden Antakya Haçlı Prensi Roger de Salerno'ya karşı Bitlis ve Erzen Emiri Togan Arslan¹⁵ başta olmak üzere 20 bin civarında Türkmen süvarisiyle birlikte saldırıya geçmiştir. Frenklerin, Ager Sanguinis (Kanlı Meydan) adını verdikleri muharebede Halep yakınındaki Tellu İfrîn mevkiinde iki ordu karşı karşıya gelmiştir. Savaşın sonunda Frenkler büyük bir hezimet yaşamışlar neredeyse tamamı yok edilmiştir.¹⁶ Bu savaşta Prens Roger öldürülmüştür.¹⁷

Bağdatta bulunan Abbasi Halifesi el-Mustansır Billâh, İlgazi'ye bu başarısı sebebiyle bir tebrikname ile hil'at¹⁸ göndererek İlgazi'yi Necmeddîn (Dinin Yıldızı) adıyla lakaplandırmıştır.¹⁹ Halepli tarihçi el-Azimî, eserinde 513/1119 yılı olaylarında değindiği bu zafer dolayısıyla "*Ben, Frenklerin karşısındaki Necmüddin'i bir kaside yazarak övdüm*" ²⁰ dediği şu şiiri kaleme almıştır;

Şirk koşan azgın adamlara, onlardan intikamımızı tek tek alacağımızı bildir!

Senin tarafından tuzaklarla sarılınca onlardan bir haberci bile kurtulamadı. ²¹

15 Şemsüddeve Togan Arslan (507-528/1113-1134) XII. yüzyıl boyunca daha ziyade Bitlis ve Erzen'i merkez edinen bir beylik kuran Dilmaçoğulları Hanedanının dördüncü beyidir. Hakkında geniş bilgi için bkz., Adnan Çevik, "Selçuklular Zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hüküm Sürmüş Bir Türkmen Beyliği: Dilmaçoğulları" *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, İstanbul Eylül 2002, 115-162

16 Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, I, 122-125.

17 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 186; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, 184.

18 Hil'at: Hükümdarın taltif etmek istediği kişiye verdiği kıymetli elbise olup birine verildiğinde hil'at adını alırdı. Sadece elbiseden de ibaret değildir. Bunun dışında görevin özelliğine göre külâh, kemer, kılıç bağı, kılıç, at, kösler, bayrak ve para gibi birtakım şeylerden de oluşuyordu. Bazen de buna çadır, eyer takımı, cübbe, sarık gibi eşyalar da dahil edilirdi. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK. Yay. Ankara 1995, 503-504.

19 Ali Sevim, "Artukoğlu İlgazi", Belleten, TTK., Ankara 1961, XXVI/104, 673-81; S. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, II, 125.

20 el-Azimî, Azimi Tarihi, 34.

21 el-Azimî, a.g.e, 34.

el-Azimî, bu beyitlerini şu sözleriyle de tasdik etmiştir. “Allah’a yemin olsun ki, olay anlattığım gibi oldu şiir yalan söylemez”²² İbnu’l-Esîr ve İbn Kesîr’in de, eserlerinde zikrettikleri şu şiiri de el-Azimî İlga-zî için kaleme almıştır;

Her ne dilerse söyle, makbuldür sözün

Allah’dan sonra sensin tek güvencimiz.

Yardımınla yücelttiğin Kur’an sevinç

*Adamlarının kaybından İncil göz yaş içinde.*²³

Haçlılara karşı kesintisiz saldırılarını sürdüren İlga-zî, 516/1122 yılında Meyyâfârîkîn yakınlarında 60 yaşında nükseden bir hastalığı sonucu vefat etti.²⁴ Haçlılara karşı bir çok başarılı mücadeleler gerçekleştiren Türk komutanlarından bir diğeri de Seyfüddin Savar’dır.²⁵ İmadeddin Zengi’nin Halep valisi olan Türkmen emiri Savar, 1127 yılında Antakya hakimi II. Bohemond tarafından ele geçirilen Kefertâb’ı geri alarak Frenklere büyük bir bozgun yaşatır. Bu zaferle itibarı iyice yükselen Savar, 527/1132-33 yılında da Tellübâşir civarında Frenkleri büyük bir bozguna uğratmıştır. el-Azimî, tarihinde; “Başı şöyle olan bir kasideyle onu övdüm” diyerek şu beyiti sunmaktadır;

Allah’ın yardımını kılıç kuşanır gibi kuşan!

Güzel ve tatlı nimetleri azık olarak sırtına bağla!

Zira Allah, herhangi bir şeyi ihsan edince

*Artık ondan bir daha dönmez sözü gereğince.*²⁶

Haçlı Seferleri döneminde yaşamış ve Haçlılar ile Müslümanlar arasındaki en büyük savaşlara tanıklık etmiş olan İbn Kayserânî,

22 el-Azimî, a.g.e., 34.

23 İbnu’l-Esîr, a.g.e., IX, 186; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 184.

24 İbnu’l-Kalânîsî, a.g.e., 208; K. Sussheim, “İlga-zî”, İA., V/12, 965; Kayhan, Irak Selçukluları, 97.

25 Hakkında bilgi ve mücadeleleri için bkz., Işın Demirkent, “Haçlılara Karşı Mücadelede Başarılı Bir Türk Kumandanı Savar”, Belleten, TTK., Ankara 1984, XLVIII, 191-2.

26 el-Azimî, a.g.e., 48.

kendisinde derin izler bırakan bu savaşları ve onun başarılı kahramanlarını pek çok kasidesinde dile getirmiştir. Gençliğinde Dımaşk da yaşayan şair buradaki bütün Haçlı Seferlerine de tanıklık etmiştir. 523/1129 yılında Dımaşk Hakimi Tacu'l-Mulûk Börü b. Tuğtekin (ö.526/1132) Dımaşk yakınında Frenkleri hezimete uğrattınca²⁷ İbn Kayserânî; "*Hak sevinçli, kılıç gülümsemede*" sözleriyle başlayan şiirinde, Türk emirini şu şekilde över;

Atlarınla en uzak yerlerden çıkıp geldin

Ülkeyi ve insanları güvende kıldın,

Kesin azminle onları esir ettin

Karanlığıyla dünyayı yutan gece gibi

Müşrikler kuşattığında, bizi aydınlığa çıkardın. ²⁸

Ne yazıkki, Dımaşk Hakimi bu ünlü Türk mücahidi 1131 yılında Batınîlerin bir saldırısı karşısında vücuduna iki ağır yara aldı. Yaralarından biri bir türlü iyileşmedi. Haçlı Seferlerine karşı önemli bir kılıç zamansız bir şekilde yitirildi.

Haçlılara karşı en büyük mücadeleyi veren bir diğer Türk sultanı, İlgazinin yeğeni Harput Hükümdarı Belek Gazi'dir. 1122 yılında Urfa haçlı kontu Joscelin'i ve pek çok şövalyeyi esir aldı.²⁹ 1123 yılında da bunları kurtarmak için üzerine saldıran kral II. Baudouin ile yeğenini ve yanlarındaki şövalyeleri esir almıştır.³⁰ Haçlılara karşı verdiği savaşlarla, konumu daha da yücelen Belek'e, Selçuklu sultanı Mahmut, Halep şehrinin beratını göndermiş ve Haçlılara karşı savaşan Müslüman orduları için onu baş kumandan tayin etmiştir. Diğer Müslüman hükümdarların da bu savaşlarda onun idaresine girmelerini istemiştir. Menbiç kalesi önünde denetimler esnasında kaleden atılan bir okla kale önünde şehit olmuştur. Belek Gazi'nin erken şehadeti Haçlılara karşı mücadelede önemli bir

²⁷ İbnu'l-Esîr, a.g.e., IX, 250-51.

²⁸ Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/I, 141-42.

²⁹ el-Azimî, Azimî Tarihi, 37; İbn Kalânîsî, Zeyl Târih Dımaşk, 208-209; İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 190.

³⁰ el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 75.

liderin kaybedilmesiyle sekteye uğramıştır. Pek çok Türk sultanının zamansız ölümleri Haçlıların bu kadar süre İslam coğrafyasında kalmalarının önemli bir nedenini teşkil etmiştir.

Haçlılarla yaklaşık iki yüz yıl süren mücadelelerin sonucunda 1291 yılında, Memlûklü Sultanı Eşref el-Halil'in Şam sahillerinde ki son Haçlıları da Akka'da denize dökerek Müslüman Doğu'dan Frenkleri temizlediyle, Haçlı Seferleri hareketi son bulmuştur. Bu büyük zafer karşısında Muhammed b. Danyâl el-Mevsilî adlı şair, Türk Sultanını ve Türk ordusuna hayranlık ve takdirlerini belirterek şu sözlerle övmüştür;

İnsanlar senin hükümrânlığın gibi bir hükümrânlık tanımadı.

Doğu ve Batı savaşmak için gelen Türklerle doldu.

Türkler'den oluşan öylesine bir ordu ki,

Şirkin dağına çarptığında atların tırnaklarıyla dümdüz etmede,

Kestiğin kafaları öylesine dizdin ki,

Görenler bunları süs ve takı zannetmede. ³¹

2.1.1. İmadeddin Zengî'ye Övgüler

2.1.1.1. Hayatı

Büyük Selçuklu İmparatorluğuna tâbi Musul Atabeyliği veya Zengîler hanedanının kurucusu olan Atabek³² İmadeddin b. Ak-

31 "Ata" ve "Bek" kelimelerinden oluşan bu isim ilk defa, Büyük Selçuklu Devleti'nin Veziri Nizamü'l-Mülk'e verilmiştir. Atabeyler, sultan tarafından bir eyalete tayin edilen Selçuklu hanedanına mensup melik veya şehzadelerle birlikte, onların mürebbisi olarak sultanın adına orayı idare ederler, onların ülke yönetiminde bilgi, görgü ve tecrübe elde etmelerine yardımcı olurlardı. Bir çeşit idarî ve askerî danışman mahiyetinde olan Atabeg ülkeyi melik adına idare ederdi. Aynı zamanda kendi hakimiyet sahasının, idarî, malî ve askerî mutlak hakimi olurdu. Atabeglerin sahip olduğu araziler, babadan oğula geçebilirdi. Bkz., Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 422; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, I, 365, II, 328; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatı'na Medhal*, Ankara 1984, 47; Çoşkun Alptekin, *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, 131.

32 Türk devlet teşkilatında devam eden Atabeylik, Türkiye Selçukluları Devletinde Büyük divan üyeleri arasında da yer almaktadır. Memluklarda, Atabeku'l-Asâ-

sungur b. Turgan, 477/1084 yılında dünyaya gelmiştir. Selçukluların önemli kumandanlarından biri olan babası Aksungur, Alparslan zamanında saraya alınmış, sultan Melikşah ile birlikte büyümüş, onun en yakın arkadaşlarından biri olmuştur. Daha sonra Melikşah zamanında kumandanlığa getirilmiş bir memlûktur. Melikşah'ın Suriye seferine kumandan olarak katılan Aksungur, Halep şehri 478/1086 yılında Türk hakimiyetine geçince Melikşah'ın veziri Nizamülmülk'ün de tavsiyesiyle buranın ilk Türk valisi olmuştur.³³ Sultan Melikşah, Aksungur'a Kasımuddevle ünvanı ile emrine dört bin süvari vermiştir.³⁴ Üstlendiği görevi başarıyla yerine getiren Aksungur, kargaşa içerisinde olan Halep'i düzeni sokmuş, Halep halkına sağladığı ticarî imkanlar ile de onların büyük sevgisini kazanmıştır.

Sultan Melikşah'ın 20 Kasım 1092 yılında ölümü üzerine kardeşi Tutuş saltanat mücadelesine girmiş ve Berkıyaruk tarafını tutan İmadeddin'in babası Aksungur'u, Tellu's-Sultan civarında ki muharebede ele geçirerek 26 Mayıs 1094 öldürtmüştür. Kürboğa, Musa el-Türkmânî, Çığırılmış, Çavlı, Mevdûd, ve Aksungur el-Porsukî gibi Musul'a tayin edilen emirler bu sırada on yaşında bulunan İmadeddin Zengî'nin talim ve terbiyesi ile ilgilenmişlerdir.

Kaynaklarda "Gökgözlü" olarak tarif edilen³⁵ İmadeddin Zengî, önemli Selçuklu kumandanlarının himayesinde büyümüştür. Emir Çavlı'nın yerine Musul'a tayin edilen Mevdud zamanında Haçlılara karşı girişilen mücadelelerde yer almış, 1111 ve 1113 yıllarındaki seferlere iştirak etmiştir. Bilhassa Taberiye muhasarasında büyük cesaret göstererek Mevdud'un güvenini boşa çıkarmamıştır. Emir

kir ünvanıyla ordu kumandanı hakkında kullanılmıştır. Osmanlılarda ise bu tabirin karşılığı olarak zaman zaman Büyük Selçuklularda da kullanılan Lâlâ de-yimi yer almış bulunuyordu. Uzunçarşılı, a.g.e., 47; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, 512; Fuat Köprülü, "Ata", İA, I, 710-11; Bahaeddin Kök, Nûruddin Mahmûd Bin Zengî ve İslam Kurumları Tarihindeki Yeri, 47.

33 İbn Hallikân, a.g.e., I, 241.

34 Çoşkun Alptekin, "Musul Atabegliği", DGBİT, VII, 533.

35 Eşref Buharalı, "Sultan Nureddin Mahmud Zengî", Kafalı Armağanı, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, 115.

Mevdud'un Dimaşk'ta Batınîler tarafından katledilmesinin ardından yerine geçen Aksungur Porsuki'nin hizmetine girmiştir. Emir Porsuki tarafından Altuntaş ile birlikte Aşağı Irak bölgesinde Selçuklu hakimiyetini tesis için Vasıt'a gönderildi. Abbasî halifesi el-Müsterşid Billâh'a karşı savaşan Hille emiri Dübeys b. Sadaka'ya karşı başarı gösterince Vasıt İmadeddin Zengî'ye iktâ olarak verildi. Daha sonra da Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un (1118-1131) emriyle 1125 yılında Basra'nın iktâsını elde etti.³⁶ İmadeddin Zengî'nin yönetimi altındaki halklara adil davranışı sebebiyle de ayrı bir yer edinmiştir. Brockelmann, bu yönüyle onu, "*vazifeşinas ve mü-kemmel bir yönetici*" olarak tarif etmiştir.³⁷

İmadeddin Zengî, 521/1127 yılında Atabeg olduktan sonra Musul ve Halep'e hakim olmuştur. Sınırlarını Musul'un doğu tarafındaki dağlık sahada (Zağros Dağları) yer alan Şehr-i Zor'dan Şam önlerine ve Urmiye Gölü yakınlarından Tekrit ve Hit'e kadar genişletmiştir.³⁸ Bu esnada Haçlılar, Suriye'de bütün Akdeniz sahilini ve limanları kendi denetimleri altına almışlardı.³⁹ İbnu'l-Esîr, İmadeddin Zengî Musul'a hakim olduğu esnadaki durumu şu şekilde özetler;

"Zengî, idareyi ele aldığı anda, Frenklerin ele geçirdiği yerler çok genişlemiş, askerlerinin sayısı artmış, güçlü konuma geçmişlerdi. Tarihte görülmemiş bir aşağılanma ile karşı karşıya kalan Müslümanlar onların zulüm ve eziyetlerine karşı koyamayacak kadar güçsüzdüler. Frenklerin o dönemde yönettikleri yerler Haleb, Hama, Humus ve Dimaşk bir tarafa bırakılırsa Mardin ve Şibah'tan tutun, ta Mısır sınırlarına kadar uzanıyordu. Süvarilerinin saldırı alanları Diyarbakır'dan Amid'e kadar uzanmaktaydı. Onlara karşı koyacak

36 Alptekin, a.g.e., VII, 534.

37 C. Brockelmann, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, (Çev. Neşet Çağatay), TTK. Yayınları, Ankara 1992, 183.

38 Adnan Eskikurt, "Musul Atabeg Hakimiyeti Döneminde el-Cezîre Bölgesinin Tarihî Coğrafyası (521-660/1127-1262)" Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı: 12, İstanbul Eylül 2002, 163-164.

39 Çoşkun Alptekin, "Zengî ", İA., XIII, 527; a.mlf., Dimaşk Atabegliği (Tog-Tegin-liler), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, 131.

ren keskin kalemlerin ortaya koyduklarını tarihî bir sıralandırma içerisinde sizlere sunmaya çalışacağız.

532/1137-38 yılında Haçlıların İmadeddin Zengî'ye karşı yardım isteklerini yerine getirmek amacıyla Kostantiniyye'den oldukça kalabalık Rum ve Frenk askerlerinden oluşan bir orduyla hareket eden Bizans İmparatoru⁴³, önce Halep yakınlarındaki Buza'a'yı zorlu bir muhasara sonucunda eman ile teslim aldı. Fakat, şehre girdikten sonra sözünü tutmayarak halkı kılıçtan geçirdi. Ardından Şeyzer Kalesini muhasara altına aldı. İmadeddin Zengî'nin derhal üzerlerine hareketi karşısında korkuya kapılarak yirmi dört günlük muhasaranın ardından muhasara aletlerini ve mancınıklarını geride bırakarak ordusuyla birlikte çareyi kaçmakta buldu.⁴⁴

İmadeddin Zengî'nin bu büyük başarısı üzerine Hama doğumlu ve yaşadığı dönemin önemli şairlerinden biri olan İbn Kuseym el-Hamevî⁴⁵ Zengî'yi öven bir kaside kaleme alarak, İmadeddin Zengî'nin Frenklere karşı mücadele de azim ve gayretini övmüştür. Şair, savaşlarda düşmanlarının bu azim karşısında mahvoluşlarını şu dizelerle dile getirmiştir;

*Ey yüce kral azmin sayesinde karşılaştığın zorluklar boyun eğdi kolayca
Görmedin mi Rum köpeği senin merhametli bir kral olduğunu anlayınca;
Zifiri karanlık bir gece gibi olan büyük bir orduyla ,
Nasıl da çölleri aşıp geliverdi şahlanan atlarla.
Zaman onun lehine işliyordu oldukça iyiydi durumu da
Ne kalabildi, ne kaçabildi. Donakaldı.*

43 II.Yuhanna (1118-1143) İbnu'l-Esîr, et-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye, 55.

44 İbnu'l-Esîr, a.g.e., 55; a.mlf., el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 301; Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 81-82.

45 Şerefüddîn Ebu'l-Mecd Müslim b. el-Hadır b. Kuseym et-Tenûhî el-Hamevî, Hama doğumlu olan şair, İmadeddin Zengî, Nureddin Mahmud Zengî başta olmak üzere dönemin ileri gelen Türk sultanlarına övgüler kaleme almıştır. 542 /1147 yılında elli yaşına doğru vefat etmiştir. el-İsfehânî, Harîdetu'l-Kasr-Kısmu Şu'arâ'i's-Şâm, I, 433; Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 57; İbn Vâsıl, Muferricu'l-Kurûb, I, 82; Ziriklî, el-A'lâm, VIII, 118; Ferrûh, a.g.e., III, 285-88.

ne bir birlik ne de bir mücahit neredeyse kalmamıştı. Cezîre'den Nusaybîn ve Resulayn'a kadar olan memleketlerin halkının elinde kıymetli bir şey bırakmamışlardı. Rakka ve Harran'ın halkı yaşadıkları zilletten dolayı ölümlü arzular olmuşlardı. Dimaşk'a giden bütün yollar kesilmişti. Ancak karadan veya Rah-be'den gidilebiliyordu. Şam'ın diğer yerleri de daha iyi bir durumda değildi.”⁴⁰

Böylesine bir konumda karşı saldırıyı başlatan İmadeddîn Zengî, Frenklere karşı verdiği mücadeleler sonucu Müslümanların moralini yükseltmiş, Frenklere karşı ortaya çıkan bir İslam mücahidi olarak algılanmıştır.

2.1.1.2. Haçlılarla Mücadeleleri

İmadeddin Zengî'nin Haçlı Seferlerine karşı başlattığı ilk kapsamlı hareket onun liderlik vasfını da ön plana çıkarmaktadır. Karşı cepheyi oluşturma adımını atan Zengî, bu mücadele için Yıva boyunun bir kolunu teşkil eden Yaruklu Türkmenleri'ni Batı İran'dan getirtip Halep ve dolaylarına yerleştirmiştir.⁴¹ Bahattin Kök, Zengî'nin getirttiği bu Türkmenler konusunun üzerinde ehemmiyetle durulması gereken bir konu olduğuna dikkatleri çekmektedir. Kök, Haçlılara karşı mücadelenin temelini oluşturan Türkmenlerin, Nureddin zamanında Mısır'ın ele geçirilip Fatımîlerin de tarih sahnesinden silinmesine katkılarını da önemle vurgulamaktadır.⁴²

Haçlı ordularına karşı vermiş olduğu üstün başarılarına tanık olan Arap edebiyatçıları onun her zaferinin ardından bir kaside yazarak övgü yarışında bulunmuşlardır. Bu büyük kahramanı takdim etmede halkın sözcüsü olarak edebî ifadeleriyle, zamanın ve geleceğin insanlarına tanıtmaya çalışmışlardır.

Haçlı Seferlerine karşı ilk kapsamlı saldırıları başlatan bu keskin kılıcın verdiği mücadeleleri ve onun mücadelelerine destek ve-

40 İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye, 32-33.

41 İbnu'l-Esîr, a.g.e., 80.

42 Bahattin Kök, "Mısır'ın Alınmasından Sonra Nuruddin Mahmut'la Selahuddin Eyyûbî Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri", Belleten, TTK., Ankara, 1994, LVII, 414.

Çölde senin ordunla karşılaştığında
 Kavramıştı tüm çıplaklığıyla gerçeği
 Beş koldan seninle vuruşmaya başladığında
 Adeta sen o keşmekeş içerisinde yanan bir ışık,
 O ise benziyordu kovulmuş şeytana
 Sonunda yaşamı seçti ve kaçtı gitti.
 Kalmadı yakın dostu ölümden başka⁴⁶

Şair, ilerleyen beyitlerinde de düşmanın ardını kesişini ve onların büyük ordularını darmadağın ederek başıboş dolaşan avareler ve cansız bedenler haline getirdiğini ifade ettiği şiirini şu beyitlerle tamamlamıştır;

Frenkler senden af mı bekleyecek?
 Azmetmişken sen onun kökünü kazımaya
 Sütten yeni kesilmiş çocuğun bile ihtiyarladığı bir anda
 Nasıl da içirmiştin ölümün en acı yudumlarını ona
 Sen onları ele geçirmeyi istediğinde
 Onların aşâğılık liderleri Joscelin, ölümü temenni etti.
 Sen onun kalelerinde ikamet ederken o dolaşıp duruyor tenhalarında
 Sefere çıktığında onun benzeri bir kral yoktu güya cihanda
 Geri döndüğünde de ona benzeyen bir hasta
 Senin kılıçların bazı canları getirirse aklına
 O canlardan ilk ayrılacak olan bedenlerdir kolayca⁴⁷

İmadeddin Zengî, 534/1140 yılında, Frenkler üzerine saldırıya geçti. Hama ile Halep arasında yer alan Barîn Kalesi civarında her iki ordu şiddetli bir savaşa tutuştular. Zengî karşısında daha fazla dayanamayacağını anlayan aralarında Kudüs Kralının da bulundu-

46 İbnu'l-Esîr, et-Târihu'l-Bâhir, 56-57; a.mlf., el-Kâmil fi't-Târih, IX, 303-304; Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 82-83; el-İsfehânî, Haridatu'l-Kasr- Kısmu Şu'arâi's-Şam, I, 470; Ferrûh, a.g.e., III, 286.

47 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 83.

ğu Frenk güçleri, Barîn Kalesine sığındılar. Frenklerin üzerinden sürekli olarak Hama ve Halep üzerine saldırılar düzenleyerek Müslüman ahalinin mallarına ve canlarına büyük zararlar verdikleri bu kale, Haçlıların en önemli kalelerinden biri idi. Zengî, Barîn Kalesine saldırıya geçti. Frenkler'in büyük mukavemetine rağmen bu korunaklı ve müstahkem kaleyi ele geçirdi. Daha sonra da Ma'arra ve Kefertâb üzerine yürüyerek civarın en büyük yerleşim birimlerinden olan bu beldeleri de fethetti.⁴⁸ Onun bu üstün başarıları üzerine İbn Kayserânî, Frenklerin hezimetini vassfeden, Zengî'nin de başarısını öven bir övgü kaleme almıştır.

İbn Kayserânî, şiirinin girişinde İmâdeddîn Zengî'nin gerçekleştirdiği bu zaferin verdiği cesaretle Frenkleri Zengî'ye karşı uyararak ve tehdit ederek şiirine giriş yapar;

*Sakın bizden ama neye yarar sakınman?
Öyle kılıçlar vardır ki, ne emân dinler ne aman
Şirkin kralı, nasıl kurtulur atlarıyla zafer kazanan,
Ordusunun kaderi belirlediği bir kraldan
Işığından gözlerin kamaştığı bir geçitte
İmadeddîn onları takatsiz bıraktığından
Kaşıp gittiler, arkalarına bile bakmadan
Kaşıp sığınacak bir yer varmış gibi ölümden
Onlara uzundu mesafe kısa olmasına rağmen
Ne iz kaldı geride ne eser küfürden
Din de zaten korkacak değildi şirkten
Bir korkun olmasın artık Frenklerden
O Frenkler ki, öldürülür savaştıklarında
Defedilir kovalandıklarında,
Mahsur bırakılır kuşatıldıklarında.*

48 İbnü'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 109-110.

*Alır götürür bekaretlerini kılıçlar da,
Erkek adı verilir kılıca işte sırf bundan!*⁴⁹

İbn Kayserânî, beyitinin son bölümünde, bu savaşta Frenklerin başına gelen felaket ve zorlukları sıralayıp, Zengî'nin savaşçı askerlerini de methettikten sonra beyitlerinde Zengî'nin başarılı ve akıllı bir lider olduğunu, yaptığı mücadelelerle Şam'a Hz. Ömer devrinde ki mutlu ve huzurlu günlerini yeniden getirdiğini ifade eder;

- İşler çıkmaza girdiğinde, halkın için parlak fikirli bir hükümdarsın
- Adaletin koruyucu gölgesi olmaktan hiç ayrılmadın,
- Aydınlik sabah gibi dört bir yana yayılan düşmanı kuşattın.
- Sanki Ömer yerleşmiş topraklarına Şam'ın
- Zaferlerinle insanları sevinçle gülmeye başlattın.⁵⁰

Bu büyük fetih dolayısıyla şair İbn Münîr, İmadeddin Zengî'ye övgüsünü dile getirerek Allah'a Frenk krallarının ona feda olması için yakarıшта bulunarak yok olmalarını niyaz eder. İmadeddin Zengî sayesinde İslam'ın ve Müslümanların yok olmak tehlikesinden kurtulduğunu ifade ederek şu övgüde bulunur;

Günleriyle krallar sana feda olsun!

Onları perişan eden senin günlerin daim olsun!

Sert bakışların ayaklarını yerden kesti.

Cesaretinse cesurluklarını sona erdirdi.

Artık sana teslim olmayan kalplerin Müslümanlığı geçersizdir.

Ey dulların ve yetimlerin adaletin ölüm haberini verdiği andaleti koruyan!

Putlarıyla mihrapları aşağılayan bir milletten dini kurtaran!

Onların üzerine adım adım ilerledin, senin bu tarzını

Yuvalarında bekleyen arslanlar, keskin kılıçlar ve mızraklar taklit etmek-
te,

49 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 88-89; Hamza, Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 36-37.

50 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 88-89; Hamza, a.g.e., 36-37; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 113.

(Frenkler) yanında birer emanet (esir) oldular,
Artık onları sorana dilediğin fiyata satarsın.⁵¹

6 Cemaziyülahir 539/4 Aralık 1144 yılında Hristiyanlar için oldukça kutsal ve önemli olan Kudüs, Antakya, Roma, Kostantiniyye'den sonra değerli olan Urfa'nın (Ruha)⁵² fethi Müslümanlar arasında çok büyük bir sevince neden olmuştur. Frenkler, ileri görüşlü, cesur ve kurnaz liderleri olan Joscelin⁵³ elinde bulunan Urfa üzerinden Rakka, Nusaybin ve Amid'e kadar sokulup, Mardin ve Harrân'da dahil olmak üzere el-Cezirenin en uzak noktasına kadar yağmacılık yaparak Müslümanlara zarar vermekteydiler. İmadeddin Zengî ne zaman Urfa üzerine yürüse Haçlılar derhal toplanıp oldukça müstahkem olan bu şehri almasına engel oluyorlardı. Zengî askerî dehasını göstererek, uygulamaya koyduğu stratejik bir planla, artık Urfa ile ilgilenmediği vehmini yaratmak için Diyarbakır meselesiyle uğraşmaya başladı. Bu hileye kanan Joscelin, Urfa'dan ayrılarak Fırat'ı geçerek Batıdaki şehirlere doğru yönelmiştir. Bu durumu dikkatle takip etmekte olan Zengî, derhal şehir üzerine saldırıya geçmiş ve yirmi sekiz günlük bir muhasaranın ardından 6 Cemâziyelâhir 539/4 Aralık 1144'de Urfa'yı fethetmiştir.⁵⁴

51 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 89; Hamza, a.g.e., 37.

52 Ruha, bugünkü Urfa'dır. Hristiyanlarca Ruha olarak isimlendirilmektedir. Hristiyanlık ve Suriye medeniyeti tarihinde özel bir öneme sahiptir. Edessa hâkimi Abgar IX (179-216) hükümdarlar arasında ilk Hristiyanlığı kabul eden kişi olması nedeniyle de özel bir yere sahiptir. Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 94; W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, (Başlangıç, izah ve düzeltmelerle yay. Fuad Köprülü), TTK. Yay., Ankara 1963, 10; Fikret İşıltan, Urfa Bölgesi Tarihi, İstanbul 1960, 5; Ramazan Şeşen, Harran Tarihi, TDVY:189, Ankara 1993, 7.

53 Birinci Joscelin'in oğlu II. Joscelin'dir. İbnu'l-Esîr, et-Târihu'l-Bâhir, 66.

54 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, IX, 331; a.mlf. et-Târihu'l-Bâhir, 66-70; İbn Kalânisî, a.g.e., 279; Bundârî, Zubdetu'n-Nusrâ, (Nşr. M.T. Houtsma), Leyden 1889, Trk Trc., Kıvameddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, İstanbul 1943, 186; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/I, 94; İbnu'l-'Adîm, Zubdetu'l-Haleb min Târihi Haleb, (Tahk: Sami ed-Dehhân), Dımaşk 1954, II, 278-280; İbn Vâsıl, Muferricu'l-Kurûb, I, 93-94; İbn Tağrîberdî, en-Nucûm, V, 575; İbnu'l-İbrî, Târihu Muhtasârî'd-Duvel, (Neşr: A. Salhânî), Beyrut 1890, II, 378-379; Urfa-lı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Trc: H.D. Andreasyan), TTK. Yayınları, Ankara 2000, 297-299;

Elli yıla yakın bir zaman Haçlı hakimiyetinde kalan Urfa'nın geri alınması Avrupa'da endişe yaratırken İslam dünyasında büyük mutluluğa ve gurura neden olmuştur. Abbasî Halifesi el-Muktefî Billâh, bu başarısından dolayı İmadeddin Zengî'yi, "Zeynu'l-İslam" (İslam'ın Süsü), "el-Meliku'l-Mansûr", (Muzaffer Sultan), "Nasîru'l-Emîri'l-Mu'minîn" (Müminlerin Emirinin Yardımcısı) ünvanlarıyla şereflendirmiştir.⁵⁵

Müslümanlar üzerinde büyük sevinç yaratan bu zaferi İbnu'l-Esîr, çeşitli dinî rivayetlerle süsleyerek kahramanının büyüklüğünü dile getirmeye çalışır;

*"Dindar ve salih bir cemaatin bana anlattığına göre, salih bir adam rüyasında Zengî'yi görmüş ve ona: Allah sana nasıl muamele de bulundu ? demiş, Zengî de: Urfa'nın fethi sebebiyle günahlarımı başışladı. Cevabını vermiştir."*⁵⁶

Urfa'nın fethi İslam aleminde büyük bir sevinç yaratmış, İslam tarihçileri eserlerinde konuya geniş yer vermişler, olayı eserlerinde Müslümanların duygularına tercüman olacak şekilde anlatmışlardır. Şairler de bu büyük fethi müjdelemek, tebrik etmek amacıyla İmadeddin Zengî'ye birbiri ardınca övgüler kaleme almışlardır.

Urfa'nın İmadeddin Zengî tarafından ele geçirilmesi münasebetiyle, İbn Münîr et-Trablûsî yazdığı övgü şiirinde, Haçlı ordusunun büyük bir hezimete uğratıldığı savaşta Frenklerin Zengî'nin askerlerinin kılıçlarına yem olduğunu liderleri Joscelin'in sayıca kumlardan daha çok adamları olmasına rağmen savaştan firar ederek kaçışını büyük bir ayıplama ile bizlere tasvir etmektedir.

Rum kralının ordusu, senin ordunun iki katı,

Kum gibi kalabalık askerleriyle sana ulaştı.

Runcıman, Haçlı Seferleri Tarihi, II, 193-195; Çoşkun Alptekin, The Reign of Zangi (521-541/1127-1146), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1978, 63-65; a.mlf., "Zengî'nin Urfayı Fethi", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, Erzurum 1986, S. 14, 69-78.

55 Çoşkun Alptekin, "Musul Atabegliği", DGBİT., Çağ Yayınları, İstanbul 1989, VI-I, 544.

56 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, IX, 332.

Allah'ın yardımı ve sevenlerinin kalplerine teselli veren azminle onunla savuştın

Şam'ı otlak zannetti, anlamadı ki imzaladığın ölüm fermanı

Zoru görünce de savaşı bırakıp ardına bakmadan kaçtı

Ganimet olarak alınınca kendisinden sahip oldukları ve malı,

Yağmacıların son nefesidir geriye kalan sermayesi.⁵⁷

İbn Münîr, tek bir şiirin yeterli olamayacağını düşündüğü bu büyük zafer için kaleme aldığı bir diğer şirinde de Urfa'nın fethini tebrik ederek İmadeddin Zengî'yi şu beyitleriyle över;

İmadeddîn sayesinde din ile feth-i mübîn arasında sıkı bir bağ oluştu.

Kasimuddevle ile azgınlara hileleri her geçen gün boşa çıkarıldı.

Rum köpeğini şahdamarından kesip atan bir savaştı o,

Ruha (Urfa) şüpheye düşenlerin giderdi şüphesini⁵⁸

İmadeddîn Zengî'nin bütün başarılarını büyük bir dikkatle takip eden ve hemen hemen bütün zaferlerinin ardından şiirler kaleme alan İbn Kayserânî, bu büyük fetih karşısında şu övgü dolu beyitleri kaleme almıştır;

Öyle bir kılıçki; vuruşundan başka bir faydası yoktur.

Kralların boynunu sıkanda onun kınından başka bir şey değil.

Kökleri sağlam bir güven ortamı ve her tarafa yayılmış bir huzur,

Bütün iman ehline kutlu olsun!

Bu yeni bir fetih olup Kıyamet Günü'ne kadar hoşça anılacaktır,

Urfa'nın fethi kafirlerin zannettiklerinden başka şeyler olduğunu ortaya koydu.⁵⁹

57 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 83-84; Hamza, Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 39.

58 İbn Münîr, Dîvân, (Tahk., 'Abdu's-selâm Tedmîrî), Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1986, 199; Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 100-101; Su'ûd 'Abdulcâbir, Şi'ru İbn Münîr et-Trâblusî, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1402/1982, 191; Mehdî, Beytu'l-Makdîs fî Edebi'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 30.

59 el-İsfehânî, Harîdetu'l-Kasr-Kısmu Şu'arâ'i's-Şâm, I, 154-155; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/I, 97-98.

2.1.2. Nureddin Mahmud Zengî

2.1.2.1. Doğumu ve Hayatı

Haçlı Seferleri'ne karşı en büyük mücadeleleri veren bir diğer Türk sultanı İmadeddîn Zengî'nin oğlu Nureddin Mahmud Zengî'dir.⁶⁰ 17 Şevvâl 511/11 Şubat 1118 yılında Halep'te doğmuştur.⁶¹ Adaleti ile ün salan Nureddin bu yönüyle "el-Meliku'l-Adil" lakabıyla, Haçlılara karşı verdiği savaşlarda şehit olmayı çok arzu ettiğinden dolayı da "eş-Şehîd" lakabıyla anılmıştır. Bu lakaplarının yanı sıra babası İmadeddîn'in lakabı olan Kasimü'd-Devle lakabından dolayı İbnu'l-Kasîm de denilirdi.⁶² Nureddin'in daha bir çok ünvan ve lakapları bulunmaktaydı. Ancak, herkesin takdirini kazanan tevazusundan dolayı, minberlerden kendisine dua edilmesi sırasında şahsına verilen lakap ve ünvanların kaldırılmasını emretmiştir.⁶³

Adil bir idareci olan ve fethettiği her yerde de ilk önce adaleti tesis etmeye çalışan Nureddin'in bu yönü hakkında İbnu'l-Esîr şunları söylemektedir.

*" Ben daha önceki hükümdarların da ahlak ve yaşayışlarını inceledim. Dört halife ve Ömer b. Abdülaziz bir yana, ondan daha güzel ahlaklı birini veya adalet için ondan daha fazla araştırıp tetkik eden birini görmedim."*⁶⁴

Yönetimi altındaki topraklarda adaleti büyük bir titizlikle uygulamaya çalışan Nureddin Mahmud Zengî, adaletin uygulanması için ilk defa "Dârü'l-'Adl" (Adliye Sarayı) adında kurumlar kurmuştur.⁶⁵

60 Ebû Şâme künyesini tam olarak şu şekilde vermektedir. Nûreddîn Ebu'l-Kâsım Mahmud b. 'Imâdiddîn Atabeg b. Kâsîmid-Devle Ak Sungur et-Türkî, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/I, 9.

61 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 9; İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-A'yân, V, 187; İbn Kâdi Şuhbe, el-Kevâkibu'd-Durriyye fî's-Sîreti'n-Nûriyye, (Tahk: Dr. Mahmûd Zayid), Dârü'l-Kutubi'l-Cedîd, Beyrut 1971, 15; Eşref Buharalı, "Sultan Nureddin Mahmud Zengî, Kafalı Armağanı, 115.

62 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 9.

63 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 19.

64 İbnu'l-Esîr, el-Kâmîl fî't-Târîh, X, 55.

65 Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/I, 17; Selami Bakırcı, "Arap Şiirinde Nûreddîn Mahmûd B. Zengî", Akademik Araştırmalar Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, İstanbul 1999, 146.

İbn Münîr, bir şiirinde "el-Meliku'l-Adil" ifadesiyle onun adaletini şu beyitleriyle dile getirmiştir;

*Ey adaleti bozulup kötüleştiği her yerde ihyâ edip yayan sultan!
Asırlardan beri süregelen zulmü ve haksızlığı kaldırdın ortadan!
- "el-Meliku'l-adil" ifadesidir seni açıklamaya en yaraşan!
Varlığın sayesinde adalet ve gayrettir her yeri kaplayan!
Ne bir gül oldu koparılan, ne de bir kapı sıkı sıkıya kapatılan!⁶⁶*

Nureddin zamanında onun hükmü altında bulunan Şeyzer'in emiri olan aynı zamanda da döneminin önde gelen şairlerinden Usâme b. Munkız, bir şiirinde onu aynı ifade ile övmektedir;

*Kendisiyle dinin aydınlandığı adil bir meliktir.
Onun aydınlığıyla İslam her yerde doğan güneştir.⁶⁷*

Nureddin Mahmud Zengî, Haçlı saldırılarına karşı gösterdiği üstün başarılarının yanında bir yöneticiden beklenen en önemli vasıf olan, ahlaklı olma, adaleti sağlama ve koruma görevini halkının gönlünde taht kuracak kadar yerine getirmesi sebebiyle ve hükmettiği toprakların çeşitli milletlerden oluşan halklar yanında değişik dinlerin mensuplarının da oluşturduğu mozaik yapı içerisinde herkese adaleti eşit olarak dağıtması onu herkesin gözünde üstün bir konuma getirmiş, İslam ve Türk tarihinde yiğitliği, doğruluğu ve adaletiyle büyük ün yapmıştır.⁶⁸ İbn Tağrıberdî, "Babasının hükümdarlık meziyetleri daha çok onda kendisini göstermişti." diyerek onun liderlik özelliğini vurgulamaktadır.⁶⁹ Zengîler döneminde yaşayan, edebî üslubuyla tanınan dönemin önemli devlet adamlarına da edebî risaleler yazan el-Vehrânî, (ö. 575/1179-80) " O, devlet için he-

66 Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 50-52; Su'ud Mahmud 'Abdülcâbir, Şi'ru İbn Münîr et-Trâblusî, Dâru'l-Kalem, Kuveyt, 1402/1982, 139.

67 Usâme b. Munkız, Dîvân, 189.

68 İsmet Parmaksızoğlu, "Nureddin Zengî", Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1977, XXV, 346; Bahaeddin Kök, Nûruddin Mahmûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, 26.

69 İbn Tağrıberdî, a.g.e., VI, 71.

defini vuran bir ok, hilafet için güçlü bir destek olan mücahit ve aynı zamanda zahit bir sultandır” demektedir.⁷⁰

Zamanının önde gelen edebiyatçılarından olan ve aynı zamanda Nureddin'in sır katıblığını de yapan 'İmâdüddîn el-İsfehânî, Nureddin'in şahsiyeti hakkında aşağıdaki bilgileri verirken Nureddin'in davranışlarıyla örnek biri olduğunu, Selahaddin Eyyûbî'nin de onu örnek aldığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“el-Melîku'l-Adil Nureddin Mahmud Zengî, hükümdarların en namuslusu, en dindarı, en iyi geçmişi olanı, en temizi, yaptıkları en faydalı olanı, emeline en çok ulaşanı, en üstün fikirli, eserleri en çok ortada olanıdır. Şam ülkesine İslam'ın parlaklığını yeniden getiren, kalelerini düşmandan geri alan ve değerli topraklarını kurtaran odur. Ondan önceki hükümdarlar devrinde Frenkler, Şam ülkesinde sürüler halinde dolaşıyorlardı. O, bu sürülerin ardını kesti, izlerini sildi. Hatta, hükümdarlarını esir aldı. Düzenlerini bozdu. Hurdutları onlara karşı korudu. İzi silinmiş ilimleri yeniden diriltti. Ehl-i sünnet mezhepleri için medreseler inşa ettirdi. Sûfîler için hânkâhlar yaptırdı. Bunları her ülkede çoğalttı. Çok sayıda vakıflar yaptırdı. Şehirlerin surlarını ve hendeklerini yeniletti. Yollarda hanlar ve kervansaraylar inşasını emretti. Yetiştirdiği kişilerle ve askerleriyle Mısır'ın fethine yardım eden odur. Necmeddîn Eyyûb'un oğlu Selahaddin Yusuf, onun en yakın adamlarından, en büyük emirlerindendi. Meydanda atına binerken, eyvanında otururken onun yanından ayrılmazdı. Babası Eyyûb, Nureddin'in meclislerinde otururken kendisi Nureddin'in yanında ayakta dururdu. Dindarlık, namusluluk, incelik, akıllılık, hükümdarlık adabı ve sultanlık hukuku konularında sahip olduğu bütün iyi vasıflarında onun yolunu takip etti. İyiliklerinin esaslarını ondan öğrendi. Kendi sultanlığı günlerinde bütün bu sayılan hususlarda en yüksek dereceye ulaştı.”⁷¹

Nureddin Mahmud Zengî bir hükümdar olarak halkının sevgisini ve takdirini kazanmış birisidir. Bu sevgiyi kazanmada en önemli unsur sürekli ilim meclislerinde bulunması alimlere ve ilme büyük önem vermesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında ahlakî ka-

70 Hamza, Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 56.

71 Ebû Şâme, a.g.e., I/1,26; İbnü'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 174-175.

rakteri de insanlar üzerinde büyük saygı yaratmıştır. Nureddin'in siretinin yazarı İbn Kâdı Şuhbe⁷², onun söz verince mutlaka tutan, kendisine söz verip de tutmayan kişiyi de affeden biri olduğunu belirtir.⁷³

Arap edebiyatçıları onu överken fazla zorlanmamışlar, bu adil hükümdarı ifade etmek için gereken tüm meziyetlerin varlığı onlara daha rahat ifade olanağı sağlamıştır. Yönettiği İslam toplumunun dinî kriterleriyle de büyük bir uyumluluk gösteren Nureddin Mahmud Zengî'yi adeta İslamî literatürde ideal insanları temsil eden "Asr-ı Saadet"⁷⁴ten bir insan olarak tasvir etmişlerdir.

Usâme b. Munkız, bütün ömrünü Haçlılarla savaşarak geçiren bu ünlü Türk sultanının takva yönünü dile getirerek aynı zamanda bir züht hayatı yaşadığını, günlerini adeta Ramazan ayındaki gibi açlık ve susuzlukla geçirdiğini şu dizeleriyle dile getirir;

Sultanımız, insanların artık terk ettiği züht hayatını yaşamış,

Her günü Allah'a itaat ile geçmiştir.

Günleri Ramazan Ayı gibi günahlardan arınmış

*Aç ve susuz bir halde geçmiştir.*⁷⁴

Haçlı Seferlerine karşı büyük mücadeleler veren Nureddin, Frenklerin ellerine düşen Kudüs'ü kurtarmayı kendisine en büyük gaye edinmişti. Kudüs hedefinin yanı sıra İstanbul'u da fethetmek istemekteydi. Bu konuda ki azim ve isteğini halifeye yazdığı bir mektupta açıkca şu şekilde dile getirmiştir;

"İstanbul ve Kudüs, yarış meydanında fetih gayesine yönelmiş bekleyip durmaktadır. Her ikisi de kapkaranlık bir gecenin yalnızlığında arkadaşlık sa-

72 İbn Kâdı Şuhbe, Hicri 798 yılında doğup 874 yılında ölmüştür. Nureddin Mahmud Zengî'nin siretini yazdığı eserinde, Sıbt İbn Cevzî'nin Mir'atü'z-Zemân, Ebû Şâme'nin Kitâbu'r-Ravzateyn, İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye, İbnu'l-Esîr'in et-Târîhu'l-Bâhir ve el-Kâmil fi't-Târîh, Behâeddîn İbn Şeddâd'ın en-Ne-vâdiru's-Sultâniyye adlı eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. el-Kevâkibu'd-Durriyye fî's-Sîreti'n-Nûriyye, 5.

73 İbn Kâdı Şuhbe, a.g.e., 17.

74 Usâme b. Munkız, Dîvân, 158; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, V, 204; Hamzâ, a.g.e., 56.

bahının bekleyişi içerisinde dirler. Şanı yüce olan Allah, lütfu keremi sayesinde bu iki fethin de meyvelerinin koparılma zamanını Müslümanlara yaklaştırır ve bu hizmetçi kulunu da halifenin hoşnutluklarını kazanmak için muvaffak kılar.”⁷⁵

Bütün hayatını Haçlılarla savaşmaya adanmış Nureddin'in cihat aşkını İmad el İsfehânî onun lisanından yazdığı beyitlerde dile getirmiştir;

Sadece cihada yeminliyim, yoktur başka emelim.

Bu gayeden başka tüm rahatlıklar yorgunluğumdur benim

Arzu edilene sadece gayretle ulaşılır.

Cihadın gayretiyle geçen hayat eğlencem benim.⁷⁶

İbn Kuseym el-Hamevî (ö.542/1147) Nureddin'in azim ve gayretini şu övgülerle ifade etmiştir;

Onun yüzünün parlaklığından cesaret gözükmüyor.

Mızrak atan kişi gibi yumuşaklığı sertliğine delalet ediyor.

Onun uyanık olmasının arkasında engin tecrübesi yatıyor

Allah için onun gücü de sükûneti de ne mükemmeldir.

Allah yolunda cihat yapan da Allah'a gerçekten inanan da budur işte.

Şanı en yüksesklere ulaşmış onun gibisini zaman bir daha getirmez.

Taç giymiş muhteşem bir kral insanlara hakim oldu.

Ne ihanetinden korkulur; ne de döneçliğinden.

Oturduğu zaman geçmişten gelen şan ve şeref onun can dostudur.

Sefere çıktığı zaman elde ettiği zafer onun yarenidir.

Zaman onunla inatlaşan kişiyi alaşağı eder.

İlelebet göklerin güçlü kralı olup yardımcısı Allah'tır.

Din onun kendisini aziz kıldığına şahadet eder.

Şirk de bilir ki o dur kendisini aşağılayan ⁷⁷

⁷⁵ Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 215.

⁷⁶ el-İsfehânî, Divân, 76.

⁷⁷ Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 57-58.

İbn Kayserânî, Nureddin Mahmud Zengî için pek çok övgü şiiri kaleme alan Şam'ın önde gelen bir diğer şairidir. İbn Kayserânî'nin Nureddin Mahmud Zengî'nin abidlerin ve zahitlerin yolunu kendisine yol edinmesini, adaletinin Şam'ın en ücra köşelerine kadar yayılmasını, kahredici gücüyle Frenkleri her gördüğü yerde yok edişini, ülkenin her köşesine medreseler, camiler, hastahaneler, kervansaraylar ve pek çok imaretler yapmasını övgüyle kaleme aldığı Ebû Şâme'nin onun divanında bizzat okuduğunu belirttiği ve eserinde de bolca yer verdiği beyitlerinden anlamaktayız.⁷⁸

Ebu Şâme, İbn Kayserânî'nin Nureddin Mahmud Zengî'ye yazdığı şu övgü beyitlerini bize aktarır;

Bütün hayatı hem nefsiyle hem de düşmanla savaşta geçen iki cihat sahibi,

Ey insanların aydınlık yolu takip etmeleri gerektiğini söyleyen kral!

Sen insanlar arasında halifelerin yaşamıyla örnek olup,

Adaletinle de gölgede bıraktın kralları!

Kıyaslanırsın bazen güçlü arslanlarla bazen de evliyalarla

Ömrüme yemin olsun ki, anneleri ve babalarıyla

Hazırdır bütün bir millet yoluna feda olmaya ⁷⁹

Nureddin Mahmud Zengî'ye yaşadığı dönemin halkları adına bakışı ortaya koyan Arap edebiyatçılarından kalemlerinden dökülenlere birkaç örnek vermeye çalıştık. Nureddin'in Haçlı Seferlerine karşı verdiği mücadeleler ve Arap şiirine yansıyanları kronolojik aktarmaya çalışacağız.

2.1.2.2. Haçlılarla Mücadeleleri

İmadeddin Zengî'nin ölümünün ardından, 541/1146-47 yılında Tell Bâşir ve civarını elinde bulunduran daha önce de Urfa kontu olan II. Joscelin, Urfa halkı ve şehirdeki Ermenilerle anlaşarak Ur-

⁷⁸ Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 44-45.

⁷⁹ Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 45-46; İbn Kâdî Şuhbe, a.g.e., 75.

fa'daki Müslümanlara karşı isyana teşvik etme konusunda yerli halkla anlaşmış ve bunu gerçekleştirerek Urfa'yı zapt etmiştir. Bu durumu haber alan Nureddin Mahmud Zengî derhal Urfa üzerine harekete geçmiştir. Sultanın gelişini haber alan Joscelin savaşmayı göze alamayarak, hızla kaçmayı tercih etmiştir. Nureddin Mahmud Zengî şehri tekrar geri alarak babasının emaneti olan Urfa'ya hakim olmuştur.⁸⁰

Urfa'nın bir oldu bittiye getirilerek kaybedilmesine engel olan Nureddin Mahmud Zengî, Müslüman halkın gönlünde babasının yokluğunu aratmayacağına dair sağlam bir güven oluşturmuş, onun bu zaferini dönemin Arap şairleri de en güzel mısralarıyla övmüştür.

İbn Münîr, Urfa'nın fethi dolayısıyla şu övgü şiirini kaleme alır;
*Öyle bir hükümdar ki, bir yeri fethederek zelîl kılrsa da
 Fethettiği yeri koruyarak yüceltmıştır.*

*Urfa yıkılmaya yüz tutmuşken, cesaretiyle karanlık günlerini aydınlattı.
 Öyle bir kükreyişle ona atıldın ki, boynundan esaret yularını çıkardın.*

Bu onun fetihlerinin başlangıcıdır. Ardından Şam ve Irak fethi uzak değildir.

Rum köpeğini kahreden babasının izlediği yoldur bu.

Din savunmasında öyle bir cihat gerçekleştirdin ki,

Onun için ne koşmaktan ne de harcama yapmaktan geri kaldın.⁸¹

*Urfa'nın fethi dolayısıyla el-İsfehânî'de şu övgüyü yapmıştır;
 Arzu edilen en yüksek makama ulaştın.*

Ulaşılabilecek en son arzuyu da elde ettin.⁸²

Haçlılar baskın ve yağma maksadıyla 543/1148-1149 yılında Halep üzerine yürümüşler bu durumu haber alan Nureddin Mahmud Zengî Haçlıların bu amaçlarını engellemek için saldırıya geç-

80 İbnü'l-Esîr, a.g.e., IX, 342; Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 125-126

81 Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 127-128.

82 el-İsfehânî, Dîvân, 446.

miş ve “Yağra”⁸³ denilen yerde çetin bir savaş gerçekleşmiştir.. Kaynaklarda Basra savaşı olarak da geçen⁸⁴ Nureddin Mahmud Zengî'nin zaferiyle sonuçlanan bu savaşın ganimet ve esirleri, kardeşi Seyfeddîn Gazi'ye, Bağdat' daki Halifeye ve Sultan Mahmut'a gönderilmiştir.⁸⁵

Onun bu savaşta ki başarısı karşında şairler övgülerini dile getirmişlerdir. İbn Kayserânî de başarısını şu beyitlerle övmüştür;

*Sultan (Nureddin) Mahmud iken övünülecek yaşamımızı nasıl övmeyelim
Arzuların gölgesindeki insanlar adaletin direğinin uzamasına şükretsinner!*

Mutlu bir devletin doğuşu ve ışığının yükselmesinden dolayı.

Övülmede İslam'ın kılıcının keskinliği yanında

Küfrün bedeninin parçalanması da

Bir menkıbe ki yeryüzünde benzeri yok Nureddin'den başka.

En yükseklere hakim oldu. O Süleyman ve Davut'tur kanımca

Şirkin krallarının da tanıklık ettiği bir çok zafere attı imza

Frenkler azgınlıkları terk ettiler. Sanki Hud (Peygamber) yerleşti oraya ⁸⁶

544/1149 ilkbaharında Nureddin Mahmud Zengî, Frenklerin ellerinde ki Harim Kalesi üzerine sefere çıkmış orayı ve daha sonrada yakınlardaki İnnib Kalesini⁸⁷ kuşattı. Bunun üzerine Frenkler Antakya, Harim ve civarın hakimi II. Raymond'un etrafında toplanarak kalenin yardımına koştular. Nureddin kuşatmayı kaldırarak geri çekildi. Fakat fazla uzaklaşmayarak Raymond'u izlemeye aldı. Frenk ordusu İnnib Kalesi ile Gab bataklığı arasındaki bir tepe yanında konakladığı gece, Nureddin, birlikleriyle sessizce yanaşarak kuşatmaya aldı. 28 Mayıs 1149 sabahı Raymond etraflarının tama-

83 Antakya ve Tarsus arasında bir şehirdir. Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, II, 245;

84 İbnu'l-Esîr ve Ebû Şâme bu savaşı Basra savaşı olarak da kaydederler. Bkz, İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 91; Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 144-45.

85 İbn Kalânîsî, Zeyl Târîh Dımaşk, 302; İbnu'l-Esîr, el-Kamil fi't-Târîh, IX, 354; a.mlf, et-Târîhu'l-Bâhir, 91; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/I, 144.

86 İbnu'l-Esîr, el-Kamil fi't-Târîh, IX, 354; Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 145-46; İbnu'l-'Adîm, Zübdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb, (Tahk: Sami ed-Dehân), Dımaşk 1954, II, 293; İbn Tağrıberdî, en-Nucûmu'z-Zâhire, V, 285.

men çevrildiğini görüp dehşete düştü. Kuşatmayı tüm çabalarını rağmen yarmayı başaramadı. Nureddin'in en ön saflarda yer aldığı ordusunun zaferi gecikmedi. Bu savaşta öldürülen Antakya Prinkepsi II. Raymond'un⁸⁸ yanı sıra, Frenklerin Maraş senyörü Renaud, onlara destek veren Haşhâşî reisi Ali b. Vefa ile birlikte pek çok önemli şövalyede canlarını kurtaramadılar.⁸⁹

Antakya Prinkepsinin öldürülmesi, Müslümanlar arasında büyük bir sevince neden olmuştur. İbn Kayserânî bu zafer dolayısıyla Nureddin'i şu beyitlerle över;

Bunlar, kesin azimler ve kararlardır.

Kılıç sallayarak yapılan çığırtkanlıklar değil.

Bunlar, cömertlik ve keremlerdir.

Kitapların yazdığı değil.

Öylesine himmetler ki, ne zaman konuşacak olursa,

Sürçülisan ederler şairler ve hatipler peşi sıra

Ey İmadeddin'in oğlu, geride emek ve yorgunluk bırakarak

Tırmandın başarının en doruğuna .⁹⁰

545/1150-1151 yılında Nureddin Mahmud Zengî, Şeyzer ve Hama civarındaki yüksek bir tepenin üzerinde kurulu yörenin en müstahkem ve sağlam kalelerinden biri olan Efâmiye Kalesini Haçlıların ellerinden emanla almıştır.⁹¹

87 Halep'in yerleşim birimlerinden 'Azâz beldesi civarındadır. Hamevî, a.g.e., I, 105; Ma'arratu'n-Numân'ın kuzeyinden 18 km. kadar batıdadır. Alptekin, Çoşkun, Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, 143, dipnot 369.

88 İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 98-99; a.mlf, el-Kâmil fi't-Târih, IX, 362; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/1, 152; Çoşkun Alptekin, II. Raimond'u öldüren kişinin Selahaddin Eyyûbî'nin amcası Esedüddîn Şirkûh olduğunu belirtmektedir. Bkz. Alptekin, a.g.e., 144.

89 Demirkent, Haçlı Seferleri, 117.

90 İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 99; a.mlf, el-Kâmil fi't-Târih, IX, 366; Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 152-153; İbn Kesîr el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, 226.

91 İbn Kalânîsî, Zeyl Târîh Dimaşk, 305; İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 100-101; a.mlf, el-Kâmil fi't-Târih, IX, 36; Alptekin, Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler), 144.

Bu başarısından dolayı, İbn Münîr'e ait olan şu beyitlerde Nureddin Mahmud Zengî şöyle övülmektedir;

Ülkelerin en aydınlık olanı, senin uzun süre aydınlattığın

Ve korkusuzca kılıcını keskinlettiğin yerdir.

Ülkeyi ve halkını yönetmeye en layık olan kişi de,

Adaleti bütün bölgeleri kuşatmış olan kişidir.

Ey Mahmud! Sen Ahmed'in milletini (Muhammed'in Ümmetini)

Yok olmaya yüz tuttuktan sonra yeniden dirilttin.⁹²

547/1152-1153 yılında Nureddin Mahmud Zengî ile Frenkler arasında halkın da yakından şahit olduğu Dülûk yakınlarında çetin bir savaş gerçekleşmiş sonunda Nureddin Mahmud'un kesin zafereyle sonuçlanmış ve Dülûk şehrini ele geçirmiştir.⁹³

Bu zafer karşısında İbn Münîr Nureddin Mahmud Zengî'ye şu beyitleriyle övgüde bulunmuştur.

Peygamberin zamanını ve fetihlerini

Bu fetihlerle kendi çağında yaşattın.

Peygamberin muhacirleri sana tabi oldu.

O'nun Ensarı da sana yoldaş.

Selman-ı Farisî'nin⁹⁴ İslamı'nı yeniledin.

Uzattın ömrünü sahabe Ammar'ın⁹⁵

568/1172'de Haçlıların Dimaşk'a bağlı Havrân şehrine baskın düzenleyip yağmalamak için toplandıklarını haber alan Nureddin Mahmud Zengî askerleriyle Haçlıların üzerine yürümüştür. Dimaşk'a bağlı Sevâs ve Taberiye üzerine yaptığı baskınlarla Frenkleri hezimete uğratarak, mallarını ele geçince, savaş daha da kızışmış neticede Haçlıların büyük bir hezimetle sonuçlanan bir savaş gerçekleştirmiştir.⁹⁶

92 İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 101; a.mlf, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 366; Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 160.

93 İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 104, a.mlf, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 375..

94 Hz. Muhammed zamanında İslam'ı kabul etmiş İran asıllı bir sahabelidir.

95 İbnu'l-Esîr, et Târîhu'l-Bâhir, 104; Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 193-194.

96 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, X, 40.

Bu çarpışmalar esnasında Nureddin yanında bulunan el-İsfehânî'ye, "Bu olanları nasıl tasvir edersin?" diye sorunca el-İsfehânî, sultanın sorusunu şairlik meziyetini ortaya koyarak cevaplamıştır;

Zaferinle imanın bayrağı dikildi.

Senin zamanında iyiliğin alameti ortaya çıktı.

Ey kralları galip gelerek yenen Sultan Mahmud!

Aslan avcılarını avlayan avcı, en büyük savaşçı!

Taçları sahiplerinden alıp taç giyenlerin üstünde bir mevki kazanan!

Tüm ülkelerde ve tüm dillerde insanlar arasında en büyük övgüleri kazanan!

Senin Frenklere karşı gerçekleştirdiğin nice savaşı

En uzak diyarlarda bile kalmadı duymayan!'.⁹⁷

2.1.3. Selahaddin Eyyûbî

2.1.3.1. Doğumu ve Hayatı

Selahaddin Yusuf b. Eyyûb, 532/1137 yılında babası Necmeddin Eyyûb b. Şâzî'nin valilik yaptığı günümüz Irak sınırları içerisinde yer alan Haçlı Seferleri döneminde büyük önem arz eden Tekrit Kalesinde dünyaya gelmiştir.⁹⁸

Bu meşhur kale, Bağdat ile Musul arasında yer almakta olup Dicle nehri üzerine kurulmuş müstahkem bir kaledir. İkinci Halife Hz. Ömer zamanında fethedilmiştir. Müslüman devletler arasında sürekli el değiştiren Tekrit Kalesi, son olarak Selçukluların hakimiyetine geçmiştir. Daha kale Bağdat'ta Selçuklu valilerinden biri olan Mücahidüddin Bihrûz'a ıktâ olarak verildi. Bihrûz, Selahaddin'in dedesi Mervan b. Şadî'yi ailesiyle birlikte Duvin'den Irak'a çağırarak Tekrit'e vali tayin etti. Kısa bir müddet sonra Şadî'nin ölümünün ardından, Bihrûz, onun büyük oğlu Necmeddin Eyyûb'u tayin etti. Küçük oğlu Eseduddîn Şirkûh'da onun yardımcısı oldu.⁹⁹

⁹⁷ el-İsfehânî, Divân, 410-418; Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 529-530.

⁹⁸ İbn Şeddâd, en-Nevâdiru's-Sultâniyye, Dâru İbn Haldûn, Kahire H. 1346, 4.

⁹⁹ İbn Şeddâd, a.g.e., 3; İbn Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, X, 15; Ramazan Şeşen, Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet, Çağ Yay., İstanbul 1987, 36-37; Muhammed Zağlûl Sellâm, el-Edeb fi 'Asri Selâhaddin el-Eyyûbî, Muessesetu's-Sekâfeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye 1959, 20.

Tam Selahaddin'in doğduğu günlerde Eyyûbî ailesi hayati bir tehlike ile karşı karşıya kaldı. Selahaddin'in amcası Eseduddîn Şirkûh, kale komutanlarından birinin bir kadının şerefini lekelemesi üzerine, kendisinden yardım talep eden kadını himaye etmek amacıyla, komutanı çıkan olaylar sonucunda öldürdü. Onların bir zarar görmelerinden endişe eden Bihrûz, Tekrit'i terk etmelerini emretmek zorunda kaldı. İki kardeş, ailelerini alarak Musul'a doğru yola çıktılar. Şehirden gece vakti sessizce ayrılan Eyyûbî ailesinin, yeni doğan ferdi ileriki yılların Mısır Sultanı Selahaddin'in ağlamaları şüphesiz ki gecenin hüznünü daha da artırmaktaydı. Ailenin bu şekilde şehri terk edişi ileride pek çok şair tarafından Yusuf Peygamberin Kenan diyarını terk etmesi ve Mısır'a sultan oluşuyla kıyaslanacaktır.

Tekrit'ten ayrılmak zorunda kalan Eyyûbî ailesi, Musul'a gelerek daha önceden tanıştıkları Musul hakimi İmadeddin Zengî'nin yanına geldiler. Burada büyük itibar gördüler. Eyyûbîlerin İmadeddin Zengî ile tanışmaları 526/1131 yıllarında gerçekleşmişti. Zengî, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'taki topraklarını genişletmişti. Selçuklu Sultanı Mahmud'un ölümünden sonra meydana gelen taht kavgalarına karıştı. Yaşanan çarpışmalarda Abbasî Halifesi Müsterşidbillâh (512-529) ile Karaca es-Sâkî'nin kuvvetlerine Tekrit yakınlarında yenilerek Musul'a çekildi. Bu esnada Tekrit valisi olan Selahaddin'in babası Necmeddîn Eyyûb, Zengî'yi düşmanlarının takibinden kurtararak tahsis ettikleri bir gemi ile Dicle nehrini aşarak Musul'a ulaşmasına yardımcı oldu.¹⁰⁰ Hatta Eyyûb ve kardeşi Şirkûh, İmadeddin Zengî'nin yaralarını tedavi ettiler ve yanlarında geçirdiği on beş gün boyunca ona özel ihtimam gösterdiler. Kendisine gerekli eşyaları ve pek çok binek hayvanı hediye ettiler.¹⁰¹

Selahaddin'in sîretini yazan dönemin canlı tanığı İbn Şeddâd, Eyyûbî ailesinin Zengîler ile tanışmalarını şu şekilde anlatır; "Ab-

100 Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 329.

101 Ali Beyyûmi, Kuruluş Devrinde Eyyûbîler, (Çev: Abdulhadi Timurtaş), Kent Yayınları, İstanbul 2005, 65-66.

*basî Halifesi Müsterşidbillâh ile H. 526 yılında İmadeddin Zengî arasında gerçekleşen savaşta yenilen Zengî'yi koruyup Dicle'yi gemiyle geçmesine yardımcı olmuşlardır. Daha sonra Musul'a Zengî'nin yanına giderek güvendiği komutanları arasına girmişlerdir."*¹⁰²

İmadeddin Zengî, kendisine yapılan bu iyiliği hiçbir zaman unutmamış, yanına sığınan bu aileyi hemen himayesine almıştır. İlk önce aileye Şehrazur ve el-Mevzîr'de iktalar verdi. Daha sonra 1134 yılında Şam bölgesinin en büyük merkezlerinden Ba'albek'i alınca, Necmeddin Eyyûb'u şehrin valiliğine getirdi.¹⁰³ Selahaddin ilk çocukluk yıllarını babasının yönetimini üstlendiği Ba'albek'de geçirdi. İlk eğitimini burada aldı. Kur'an, hadis ilimleri, fıkıh, nahiv, ensab, tarih vb. İslamî ilimlere dair dersleri özel bir ihtimamla tahsil etti.¹⁰⁴

Selahaddin'in amcası Eseduddîn Şirkûh'da Zengî'nin önde gelen komutanları arasına katıldı. 1144 yılında Zengî'nin Urfa'yı fet-hinde bizzat yer aldı. İmadeddin Zengî'nin Frenklere karşı verdiği mücadelelerde büyük katkıları oldu. 14 Eylül 1146 yılında Zengî'nin Ca'ber kalesini muhasarası esnasında şehit edilmesi üzerine devleti, oğullarından Seyfeddîn Gâzî ile Nureddin Mahmud arasında taksim edildi. Musul'da Seyfeddîn Ali Küçük yardımıyla Seyfeddîn Gâzî, Halep'te Esedüddîn Şirkûh'un yardımıyla Nureddin Mahmud idareyi ele aldı. Şirkûh, Nureddîn'e bu konuda yol göstererek, Halep'e hakim olanın Suriye ve el-Cezîre'ye sahip olacağını işaret etmiştir. Bu tarihten sonra da Şirkûh Nureddin'in en büyük yardımcısı ve ordu komutanı olmuştur. 1151-1154 yılları arasında Nureddin Mahmud Zengî'nin Dimaşk'ı muhasarası ve ele geçirmesinde Eyyûbî ailesinin büyük hizmetleri dokunmuştur. Selahaddin Eyyûbî'de bu sıralarda Nureddin'in hizmetinde yer almaya başlamıştır.¹⁰⁵

102 İbn Şeddâd, en-Nevâdiru's-Sultâniyye, 3; Sellâm, el-Edeb fî 'Asri Selahaddîn, 20.

103 Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/II, 330.

104 Beyyûmî, a.g.e., 82.

105 Ramazan Şeşen, Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet, 37-39.

Selahaddin Eyyûbî 550/1155-56 yılında Nureddin Mahmud Zengî tarafından Şam'da Dimaşk Şahne'liğine (Emniyet Müdürlüğü) tayin edilmiştir.¹⁰⁶ Şam'da asayiş en güzel şekilde sağlanması üzerine şairler kendisine övgülerde bulunmuşlardır.

Şam'lı şair 'Arkale ed-Dimaşkî, Selahaddin'in şehrin koruyuculuğunu çok iyi yerine getirmesinden dolayı bir şiirinde övmektedir. Şair, Şam'ın hırsızlarını uyararak Selahaddin'in hırsızlara uygulayacağı ceza olan hırsızların ellerini kesmesini, geçmişte Yusuf peygamberin güzelliği karşısında kadınların dalgınlıkla ellerini kesmeleri olayıyla benzerlik kurarak ifade eder;

Ey Şam'ın hırsızları, ağır olun bakalım.

Size nasihatim var kulak verin!

Güzellik ve akıl sahibi Yusuf Peygamberin

Benzerine karşı sizi uyarıyorum,

O (Yusuf peygamber) kadınların ellerini kestiriyordu¹⁰⁷,

Bu ise (Selahaddîn Eyyûbî) erkeklerin ellerini.¹⁰⁸

Arkale ed-Dimaşkî, bir başka beyitlerinde de Şam'ın hırsızlarını Selahaddin'e karşı şu sözleriyle uyarır;

Ey Şam'ın hırsızları tövbe edin!

Cezası hapis ve kelepçe olan günahlarınıza,

Fesadınızdan bir hayır çıkmaz,

Aksine Selahaddîn fesadınız olur!¹⁰⁹

106 Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/I, 251; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 233.

107 Kur'an-ı Kerîm'de Yûsuf ve Züleyha kıssası Yûsuf Sûresinde 111 ayette anlatılmaktadır. Kıssaya göre, Yusuf Peygamberin güzelliği karşısında kendisini gören kadınlar büyük bir hayranlıkla bakarken meyve soydukları bıçakla ellerini kesmişlerdir. Şair şiirinde kıssaya gönderme yaparak biri peygamber diğeri sultan olan iki Yûsuf arasında benzerlik kurmaya çalışmaktadır.

108 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 251; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 233.

109 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 251.

2.1.3.2. Eyyübîler Devletinin Kuruluşu

İsmi Selahaddin'in babasından alan Eyyübîler Hanedanı, Eri-
van'ın güneyinde bulunan Duvin bölgesinden olup saygın bir aha-
li olan Hazbânîyye Kürtlerinin Ravâdiyye (veya Zerzâriyye) koluna
mensupturlar.¹¹⁰ Ravâdiler, Basra'nın Musul bölgesinden 758 yı-
lında Azerbaycan'a Tebriz bölgesine göçmüşlerdir. En eski ataları
Ravvâd b. el-Musennâ el-Ezdî Arap'tır. Yerleştikleri bölgedeki Haz-
bânî Kürtleri ile karışarak Kürtleşmişlerdir.¹¹¹ Bölgeye Selçuklular
geldiğinde onlarla kaynaşarak Selçukluların beyleri arasında yer
almışlar bunun neticesinde de Türkleşmişlerdir.¹¹² Nitekim, Sela-
haddin'in ağabeyi Tûranşah, kardeşleri Tuğtigin ve Böri Öztürkçe
adlar taşırlar. Selahaddin'in anası Şihâbeddîn Mahmud b. Tüküş
(Tokuş) el-Hârimi'nin kardeşidir. Kızkardeşi Rabîa Hatun önce Sa-
deddîn Mes'ûd b. Üner'le, sonra Muzafferüddîn Gökbori ile evlen-
miştir. Abisi Şâhinşah, Kutlukız Hatun ile evlenmiş, bu evlilikten
Ferruhsah doğmuştur. Selahaddin'in kendisi de Nureddin Mah-
mud Zengî'den dul kalan İsmetüddîn Amine Hatun bint Üner'le ev-
lenmiştir. Bu sebeple Eyyübîler ve Selahaddin'in melez bir aileden
geldiği belirtilmiştir.¹¹³

İbnu'l-Esîr, Selahaddin'in Ravâdiyye adlı şerefli bir kabileye
mensup olduğunu söylemekte¹¹⁴, bazı tarihçiler de; neseplerinin
Peygamberin amca çocukları olan Emevî Araplara dayandığını be-
lirtmektedirler. Bazı Eyyüb oğulları da nesepleri konusunda; "Biz
Arabız Kürtlerin bölgesine yerleştik ve onlarla evlendik" şeklinde beyanlar-
da bulunmuşlardır.¹¹⁵ Bu beyanlara karşılık, bazı araştırmacılar,

110 Ebû Şame, a.g.e, I/II, 329; Ramazan Şeşen, "Selehaddin-i Eyyubi Şahsiyeti ve Zamanı", USES, 23.

111 Ramazan Şeşen, Salâhaddîn Devrinde Eyyübîler Devleti, (Hicrî 569-589/Milâ-
dî 1174-1193), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2864, İstanbul 1983, 33;
a.mlf., "Selehaddin-i Eyyubi Şahsiyeti ve Zamanı", USES, 23.

112 Ramazan Şeşen, "Selehaddin-i Eyyubi Şahsiyeti ve Zamanı", USES, 23.

113 Ramazan Şeşen, Salâhaddîn Eyyübî ve Devlet, 9.

114 İbn Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, X, 15.

115 İbn Vâsıl, a.g.e., I, 3; Sellâm, el Edeb fî 'Asri Selahaddîn Eyyübî, 19.

Eyyûbîler'in ihtişamı devirlerinde Araplaştırılmaya çalışıldığını da belirtmektedirler.¹¹⁶ Selahaddin'in hayatını kaleme alan İbn Şedâd, Eyyûbîlerin kökeni hakkında hiçbir malumat vermemektedir.

Selahaddin'in kurmuş olduğu Eyyûbîler Devletinin bir Türk devleti olduğunda şüphe yoktur. Ramazan Şeşen, *"Eyyubîler, Zengîlerin bir uzantısıdır. Memlûklarda Eyyûbîlerin uzantısı olup bu devletleri birbirinden ayıran sadece başlarındaki hanedanlardır."* Görüşüyle konuya açıklık kazandırmaktadır.¹¹⁷

İmadeddin ve Nureddin Zengî'nin hizmetinde iken nüfuz kazanan Eyyûbîlerin Devletleri Türk Memlûkları yardımı ile Türk zeâmet usûlüne göre kurulmuştur.¹¹⁸ İslam Tarihçisi İbn Kesîr, Selahaddin'in bir Türk Atabeği olarak tanımlamaktadır. İbn Kesîr, eserinde 570/1174-75 yılı olaylarını anlatırken, Haçlılar'a karşı koymak amacıyla Şam'a hareket eden Selahaddin'e iki şeyin engel olduğunu belirtmektedir bunlardan birinin Sicilya'dan hareket ederek İskenderiye'ye saldıran Frenk donanmasının gelişinin diğer nedeninde, el-Kenz'in Ağustos 1174 yılındaki isyanından kaynaklandığını belirtirken şunları söylemektedir;

*"Melik Selahaddin'i Şam'a gelmekten alıkoyan sebeplerden biri de şuydu: Bazılarının Abbas b. Şâdi dedikleri Kenz adındaki biri Asvan şehrinde adam toplamaya başlamıştı. Bu, Mısır diyarının ve Fatimî devletinin önde gelenlerinden bir kişiydi. Etrafında yerli halktan bedevilerden ve zencilerden bir grup toplandı. Onlara Fatimî devletini yeniden kuracağını, Türk Atabeğini perişan edeceğini vadediyordu. Etrafında çok sayıda insan toplandı"*¹¹⁹

İbn Kesîr, bu ifadeleriyle, o dönemde Selahaddin'e karşı genel yargının bir Türk Atabeği olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır.

Dönem içerisinde Selahaddin Eyyubî için kaleme alınan şiirlerde de bir Türk olarak tanımlanmaktadır.

116 C. H. Becker, "Eyyûbîler", İA., IV, 424; Aydın Taneri, Türkistanlı bir Türk Boyu Kürtler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983, 21.

117 Ramazan Şeşen, "Eyyubîler", DGBİT, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, VI, 301.

118 László Rásonyi, Tarihte Türklük, 166.

119 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, 288.

Selahaddin Eyyûbî, amcası Eseduddin Şirkûh ile birlikte Nureddin Mahmud Zengî'nin emriyle Mısır'ı ele geçirmek için hareket ettiğinde, Mısırlı şair 'Arkale, Mısır'ı alması için onu teşvik ettiği şiirinde gelen ordunun ve komutanlarının Türk olduğunu şu şiirinde ifade eder;

Diyorum ki, Türkler, bedevilerle savaşmak için Mısır'a geldiler.

Ey Rabbim! önceleri bu diyarı Yakup oğullarından doğru sözlü Yusuf'a (Peygambere) verdiğin gibi,

*Şimdi de çağımızda burasını Eyyûb oğullarından Yusuf'a (Selahaddin'e) ver.*¹²⁰

Dönemin en önemli şairlerinden biri olan İbn Senâ' el-Mülk, Türk Devleti olarak gördüğü Eyyûbîler Devleti ve Selahaddin sayesinde Haçlı gruplarının yok edildiğini, böylece Türkler eliyle Arap ulusunun da yüceltildiğini ifade ettiği oldukça uzun bir şiirine Selahaddin'i ve devletini Türk olarak tanımlayarak, yaşadığı dönemdeki genel kabulü ortaya koymaktadır;

Türk Devleti sayesinde Arap milleti yüceldi.

*Eyyûb oğlu sayesinde Haçlılar perişan oldu.*¹²¹

15 Şubat 1175 yılında Selahaddin Hıms şehrini ele geçirdi. Şairler kendisini tebrik için sultanın otağına gelmişlerdi. Tebriklerini sunan şairlerden biri de aynı zamanda Hıms'ın önde gelen müderris ve fakîhlerinden bir olan el-Mühezzebe b. Es'âd el-Mevsîlî idi. Bu şair daha önce Mısır Fâtımî hilafetinin veziri Talâ'î b. Ruzzeik'e yazdığı Türklerin şiirden anlamadığını belirten şiiriyle ünlüydü. Vezirden yardım talep ettiği şiiri şöyleydi.

Ey iyilik ve ihsanın kabesi, fakirlik beni zelîl etti.

Sen dururken gidip de Türkleri mi öveyim?

120 Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 364; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 233.

121 İbn Senâ' el-Mülk, Dîvân, (Tahk: Muhammed İbrahim Nasr, Murâca'a D. Hu-seyn Muhammed Nassâr), Dâru'l Kâtibi'l-'Arabî li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, Kahire 1969, II, 1-4; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/II, 141; İbn Vâsıl, Muferricu'l-Kurûb, II, 145.

*Yanlarında şiirin itibar görmediği Türkleri*¹²²

Şair, Hıms'da Selahaddin'e övgü ve tebrik şiirini sunduğunda Selahaddîn veziri Kâdı el- Fâdıl Selahaddin'e eğilerek; *"bu Türklerin şiirden anlamadığını söyleyen şairdir"* dedi. Bunun üzerine Selahaddîn onun sözünü yalanlamak amacıyla Mühezzeb b. Es'âd'a paranın yanı sıra bazı hediyeler de vermiştir.¹²³ Görüldüğü gibi, dönemin tarihçi ve edebiyatçıları Selahaddin'i bir Türk sultanı gibi algılayıp o şekilde takdim ettikleri gibi Selahaddin'de kendisini Türklüğün ve temsil ettiği değerlerin bir parçası olarak görmüştür.

Selahaddin Eyyûbî'nin tarih sahnesine çıkış zeminini Zengîler Devleti hazırlamıştır. İmadeddin Zengî'nin bu aileye sahip çıkmasının ardından, oğlu Nureddin Zengî zamanında Eyyûbî ailesinin yıldızı parlamıştır. Nureddin ve Selahaddin, Haçlı Seferleri döneminin en parlak iki ismidir. Gerek tarihî gerekse edebî metinlerde bu ikili her zaman ön plana çıkmaktadır. Nitekim Ramazan Şeşen, bu konuya dikkat çekerek şunları söylemektedir:

*"Nureddin ile Selahaddin'in tarihî rollerini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Türk tarihinde, ancak Alpaslan ve Fâtih ile mukâyese edebileceğimiz bu iki büyük hükümdar tarihte oynadıkları rol bakımından birbirlerini tamamlarlar. Nureddin olmasa Selahaddin gelmezdi. Selahaddin olmasa Nureddin'in eseri ölümüyle sona ererdi. Ayrıca, Selahaddin ve Eyyûbîler, Nureddin'in meydana getirdiği eserde çok büyük bir paya sahiptirler...Bazı kişiler Nureddin'e fazla ehemmiyet vermeyip sadece Selahaddin üzerinde dururlar. Bazı kişiler ise her şeyi Nureddin hazırlamıştı diyerek Selahaddin'in rolünü ikinci plana atmak isterler. Bu iddiaların her ikisi de devrin tarihini iyi anlamamaktan ileri gelir. Nureddin ile Selahaddin'in tarihlerini yazan 'İmadeddin el-Kâtib el-İsfehânî, onun yolunu takip eden Ebû Şâme ve İbn Vâsıl eserlerinde takip ettikleri tarz ve düşünce ile bizim görüşümüzü desteklerler. Nureddin ile Selahaddin'in tarihlerini beraberce işlerler. Nureddin olmasa Selahaddin gelmezdi. Selahaddin gelmese Nureddin'in eseri elde ettiği düzeye ulaşamazdı ve ölümüyle köpük gibi sönerdi."*¹²⁴

122 Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 615.

123 Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 615; 'Abdullatîf Hamzâ, Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, Dâru'l-fikri'l-'Arabî, Kahire 1984, 112.

124 Ramazan Şeşeri, Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet, 12-13.

Nureddin Mahmud Zengî'nin Dımaşk'ı fethi ile Şam'da varlıkları iyice zayıflayan Haçlılar, Mısır'a doğru yayılma yollarını aramaya başlamışlardı. Zengin ve geniş Mısır topraklarını ele geçirmeleri stratejik açıdan kendilerine büyük avantaj kazandıracığını biliyorlardı. Nureddin'in de Mısır'ı ele geçirme planlarının farkındaydılar. Şayet bu gerçekleşirse iki ateş arasında kalacaklar ve sahil şeridinde kalan birkaç kalelerinin ve yerleşim birimlerinin de uzun süre dayanamayacağını kestirmekteydiler. Mısır'da Fatımî Halifelerinin konumu zayıflamış, aynı zamanda sultan ünvanını da taşıyan vezirler Mısır'ı idare etmeye başlamışlardı. Nureddin'e olan hayranlığı ile tanınan ve Frenklerle mücadelede en büyük gayreti gösteren son büyük Fatımî veziri Talâ'î b. Ruzzeik'in 11 Eylül 1161 tarihinde bir suikaste kurban gitmesinin ardından Frenklerin bekledikleri fırsatlar ellerine geçmiş oldu. Bu tarihten sonra Mısır'da bir vezirler savaşı başladı. Önce Yukarı Mısır'daki Kûs şehrinin valisi Şâver, 10 Ocak 1163'de vezir tayin edildi. Onun da idaresi sonuç vermedi. Dırgam adlı bir başka şahıs onu devirerek yeni vezir oldu. Bu durumu hazmedemeyen Şâver, Nureddin'den yardım talep etmek amacıyla Kahire'den kaçarak Dımaşk'a geldi. Nureddin, en büyük kumandanı Esedüddîn Şirkûh komutasında göndereceği askerî bir birlikle Şâver'in yeniden iktidarı kazanmasına yardımcı olmaya söz verdi. Şâver'de Şirkûh'un Mısır'da Nureddin'in naibi (yüksek komiseri) olması ve doğrudan doğruya Nureddin'den emir alması şartının yanı sıra, gönderilen askerlere Mısır'da iktâlâ verilmesi ve Mısır'ın vergilerinin üçte birinin Nureddin'e bırakılması şartlarını kabul etti.¹²⁵

Yapılan hazırlıklardan sonra, Şirkûh kumandasındaki büyük çoğunluğu Oğuzlardan meydana gelen bir birlik 15 Nisan 1164 Perşembe günü Mısır'a hareket etti. Bu esnada 27 yaşında olan Selâhaddin Eyyûbî'de amcasının beraberindeki kumandanlar arasındaydı. Bu birlik, Eyle-Sadr-Süveys'ten geçen güney yolunu takip

125 İbnu'l-Esrîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 465, Şeşen, Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet, 41-42.

ederek 10 Mayıs'ta Kahire'nin doğusundaki Bilbis'te bekleyen büyük bir Mısır ordusunu yendiler. Daha sonra Şirkûh, Kahire'yi kuşatınca Dırgam şehri terk etmek zorunda kaldı ve Seyyide Nefise'nin türbesi civarında öldürüldü. 25 Mayıs 1164 tarihinde Şâver'in tekrar Mısır'da vezir olmasını sağlamıştır.¹²⁶

Bu zaferin ardından Şirkûh, Kahire dışına karargah kurdu. İktidarını iyice sağlama alan Şâver, Nureddîn'e ve Şirkûh'a ihanet ederek verdiği sözleri yerine getirmede. Bununla da kalmayarak Nureddin adına Mısır'da bulunan ve kendisine iktidar yolunu açan Şirkûh'un Mısır'ı terketmesini istedi. Bu durum karşısında Şirkûh, Mısır'da bulunan sünnî muhalefetle işbirliği yaparak Bilbis'i şehrini teslim aldı ve Mısır'ın doğusundaki yerlere hakim oldu. Bu durum karşısında Şâver, Haçlılara haber yollayarak Nureddin'in Mısır'ı ele geçirebileceğini söyleyerek onları korkuttu. Bu durumun aleyhlerine olacağını bilen ve Mısır'a bir an önce yerleşme planları yapan Haçlılar Şâver'in bu teklifini iyi bir fırsat olarak gördüler. Üstelik Şâver, iktidar hırsıyla Haçlılara yardımları karşılığında bol miktarda para ve malzemedeki göndermişti. İbnu'l-Esîr'in "*ileri görüşlülük ve hilekarlık itibarıyla Haçlıların en kabiliyetlisi*"¹²⁷ olarak tanımladığı Kudüs Kralı Amaury (1162-1174) kumandasındaki Haçlı ordusuyla Şâver'in ordusu Selahaddin tarafından tahkim edilen Bilbis şehrini kuşattılar. Şirkûh ve yeğeni Selahaddin şehri kahramanca savundular. Tüm gelişmeleri dikkatle takip eden Nureddin Mahmud Zengî, Suriye'de boş durmuyordu. Haçlıları Mısır üzerinden çekmek amacıyla Haçlıların ellerinde bulunan Harim üzerine yürümekteydi. Musul'dan ve Artuklu beylerinden aldığı takviyelerle Harim önünde Bizans ve Haçlı kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratarak Ramazan ayında (Temmuz-Ağustos 1164) Antakya civarında bulunan Hârim Kalesini, ardından da 543/1149 yılından beri Frenklerin ellerinde bulunan Banyâs'ı Haçlıların elinden aldı. Ülkesinin tehlikede olduğu haberleri kendisine ulaşan Kudüs Kralı Amaury, hemen dönmeye karar verdi. Şâver'in Şirkûh'a 30.000 dinar tazmi-

126 Şeşen, Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet, 42-44.

127 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, X, 67.

nat vermesi, Oğuzlarla Haçlıların aynı anda Mısır'ı terketmeleri ve Mısır'da Şâver'in iktidarda kalması şartıyla üç taraf arasında 26 Ekim 1164'te anlaşma yapıldı.¹²⁸

Eseduddîn Şirkûh, yukarıda zikrettiğimiz birinci Mısır seferinin ardından Şam'a Nureddin'in yanına döndü. Fakat Şâver'in Nureddin'e ve kendisine yaptığı kallesliği hiç unutmadı. Şirkûh'un yeni hedefi Mısır'dı. İbnu'l-Esîr, *"Sürekli olarak Mısır'dan ve orayı ele geçirmekten söz ediyordu. Bu meseleye büyük bir hırsı vardı."*¹²⁹ şeklindeki beyanıyla Şirkûh'un geleceğe yönelik planları Mısır üzerinden yaptığı anlaşılmaktadır. Şirkûh, Mısır'da kaldığı süre içerisinde ülkenin durumunu çok iyi gözlemlemişti. Mısır'ın siyasî durumunu, zenginliklerini, ordusunun ülkeyi savunmaktan aciz olduğunu görmüş, oradaki Fatimîler aleyhtarı sünnî unsurlarla temasını kesmemişti.

Şâver daha sonra Nureddin Mahmud Zengî ve Şirkûh'un Mısır'ı ele geçirmesinden korkarak Frenklerle gizli anlaşmalar yaptı. Onun Haçlılarla anlaşması, Nureddin ve Şirkûh'u telaşa düşürdü. Mısır'a yeni bir sefer yapmaya karar verildi. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Nureddin'in emriyle Şirkûh komutasındaki 2000 kişilik seçkin bir süvari birliği 9 Ocak 1167'de Mısır'a doğru hareket etti. Bu birlik içerisinde, Selahaddîn, dayısı Şihâbeddîn Mahmûd el-Hârimî gibi hassa kumandanları ile Şerefüddîn Bozkuş, Câvlî, Kutluğaba b. Mûsa, İbn Bahram gibi memlûk kumandanlar yer almaktaydı.¹³⁰

Nureddin, birinci Mısır seferinde olduğu gibi, Frenklerin Şirkûh'un yolunu kesmelerini önlemek için, Ra's el-Mâ ordugâhında kalarak Kudüs Krallığı hudutlarında keşif harekâtında bulundu. Şirkûh, Haçlı ve Mısır kuvvetlerinin yolunu keseceğini öğrenince Bilbis'in güneyinden geçerek Nil'in batısına ulaştı ve Kahire önlerinde Cize'de karargahını kurdu. Onbinlerce kişiden oluşan düş-

128 İbnu'l-Esîr, a.g.e., IX, 465-67; Ramazan Şeşen, Salâhaddîn Eyyübî ve Devlet, 44.

129 İbnu'l-Esîr, a.g.e., X, 3.

130 Şeşen, Salâhaddîn Eyyübî ve Devlet 45.

man kuvvetlerine direnen Şirkûh yönetimindeki ordu İbn Esîr'in "2000 süvarinin Mısır ve sahil Frenklerinin askerlerini mağlup etmesi tarihinde kaydedilen en büyük başarılarından birisidir" dediği büyük bir başarı kaydettiler. Askeri başarının yanı sıra Şâver'le yapılan antlaşma neticesinde diplomatik bir başarı da elde eden Şirkûh ve yeğeni Selahaddin salimen Dimaşk'a döndüler.¹³¹

Mısır üzerindeki heveslerinden bir türlü vazgeçmeyen Kudüs Kralı Amaury, Bizans ve Avrupa'dan gelen yeni Haçlı kuvvetlerinin de yardımıyla, Mısır'ı ele geçirmek için tekrar harekete geçti. 4 Kasım 1168 tarihinde Bilbis şehrini kuşatarak ele geçirdi. Ardından 13 Kasım'da Kahire'yi kuşattı. Yaşanan işgal ve vahşete karşı bir başarı gösteremeyen Fatimî Halifesi el- Adid ve vezir Şâver Nureddin'den bir kez daha yardım talep ettiler. Bunun üzerine Nureddin, Şirkûh ve Selahaddin komutasında ki 7000 kişilik İbn Esîr'in Oğuzlar diye bahsettiği güçlü ve donanımlı orduyu Mısıra sevk etti. Nureddin'in ordusunun gelişini haber alan Amaury baş edemeyeceğini çok iyi bildiği bu güç karşısında savaşmayı göze alamayarak geri çekildi.¹³²

Fatimî halifesi ve Mısır halkı tarafından kurtarıcı gözüyle bakılan Şirkûh saraya davet edilerek halife tarafından hilatle taltif edildi. İki yüzlü politikaları yüzünden Mısır'ı sürekli zora sokan ve halkın gözünden iyice düşen Şâver, Şirkûh ve Oğuzlar hakkında entrikalar çevirmeye devam etti. Bu durumu ve iki başlı bir iktidarın ülke için zararlı olacağını gören Selahaddin başta olmak üzere bazı genç kumandanlar, " bu iş böyle devam edemez. Yanımızda bu kadar asker var, Şâver sağ oldukça bizim ülkeye sahip olmamız imkansız. Bilhassa, bizi bu şekilde oyaladıkça bir şey yapamayız." Dediler. Bu ortak kararın ardından Şâver tevkif edildi. Fatimî halifesi el-Adid'ın da pek istekli kararıyla Şâver idam edildi ve kafası halifeye gönderildi. Aynı gün saraya davet edilen Şirkûh Mısır'ın yeni veziri ilan edildi.¹³³

131 Şeşen, a.g.e., 47-48.

132 Şeşen, a.g.e., 50.

133 Şeşen, a.g.e., 51.

Şâver'in Nureddin ve Şirkûh'a verdiği sözleri yerine getirmeye-
rek ihanet etmesi Arap tarihçileri tarafından eserlerinde eleştiril-
mesine neden olmuştur. Şaver'in bu ihaneti edebiyatta da yankı-
sını bulmuştur. Şam'lı şair, 'Arkale ed-Dımaşkî¹³⁴, bir şiirinde iha-
netinden dolayı Şâver'i hicvetmiştir. Şirkûh'un ünvanı olan Ese-
düddîn (Dinin Arslanı) ismiyle istiare yaptığı ve Şâver'i bu arslana
bir av olarak yerdiği şiiri şöyledir;

Doğu'da ve Batı'da dillerdeki ismiyle müsemma

Muzaffer komutan, namı arslan Şirkûh,

Birgün Dımaşk'da niyetlenince ava,

*Şâver'i avlamaya geldi ta..Mısır'a.*¹³⁵

el-İsfehânî, Selahaddin Eyyûbî'nin Şâver'i öldürmesini, Davut
Peygamberin Câlût'u öldürmesine benzetmektedir;

Kutlanım Yûsuf'un Mısır'ı ele geçişi

Bu Râhman'ın vakti belirlenmiş bir emri

Yusuf'un orada Şâver'i öldürmesi,

*Sanki Davud'un Câlût'u öldürmesi*¹³⁶

el-İsfehânî, 564/1168 yılında Esedüddîn Şirkûh'un Mısır'ı fethi
ve daha sonra da Fatimî hilafetine son verilmesi dolayısıyla bir
tebrik şiiri kaleme alarak Esedüddin Şirkûh'a göndermiştir.¹³⁷

134 Tam adı Ebu'n-Nedâ Hassân b. Numeyr b. 'İcl b. Hulâc olan şair, Benû Kelb
adlı kabileye mensubiyetinden dolayı 'Arkale el-Kelbî, veya 'Arkale ed-Dı-
maşkî adıyla tanınmaktadır. 481/1087 yılında Dımaşk'da doğmuştur. Şam'da
Eyyûbî ailesine yakın biri olan şair Selaheddîn Eyyûbî'ye de yakınlığıyla ta-
ninmektedir. Selaheddîn için pek çok medhiye kaleme almıştır. Selaheddîn
Mısır'a hakim olunca o da Mısır'a gitmiş ve bir süre Selaheddîn'in etrafında
bulunmuştur. Eyyûbî ailesinin yanısıra Mardîn Emiri Hüsâmuddîn b. Temur-
tâş (H. 516-547), Dımaşk Emiri Mucîruddin Abak (H.534-549) hakkında da
pek çok medhiyesi bulunan 'Arkale'nin dîvân'ı günümüze kadar ulaşmıştır.
Şair, 567/1171-1172 yılında Dımaşk'da ölmüştür. 'İmâd el-İsfehânî, Hârîde-
tu'l-Kasr-Kısmu Şu'arâ'i's-Şâm, I, 178-229; 'İmâd el-Hanbelî, Ebu'l-Fellâh
'Abdî'l-Hayy b. Ahmed, Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb, Dâru'l-Kutu-
bi'l-İlmiyye, Beyrut Tsz., IV, 219-220.

134 Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 338.

136 el-İsfehânî, Dîvân, 86; Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 455; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Ni-
hâye, XII, 253.

137 el-İsfehânî, Divan, 79-81; Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 403-404; İbn Vâsıl, a.g.e., I,
166; el-Hanbelî, Şifâ'u'l Kulûb, 42 ; Mehdi, a.g.e., 62.

Ey tüm sapkın ve cahilleri doğru yola çağıran!

Müslüman ümmeti zalimlerden koruyan!

Allah'ın beklenen sevabına ulaşmak için çabaladın.

Herkesin umduğu sevaba nail oldun.

Adaleti yerine getirip zalimin başını mızrağın ucuna taktın.

Günahsız tertemiz bir vezir oldun.

Abbâsî hilafetini yeniden tesis ettin.

*Artık dâîyi orada bırak. Ahiret'te cezasını göreceksin*¹³⁸

Amcasının ölümünden sonra Selahaddin Eyyûbî vezirliğe yükselerek Halife el-Âdîd tarafından el-Melik en-Nasır lakabını almıştır. Halife kendisine oldukça kıymetli hilatler de giydirmiştir.¹³⁹

Selahaddin, Haçlılarla mücadelede başarılı olabilmenin tek şartının Müslüman cephenin birliği olduğuna inanmaktaydı. Nureddin Mahmud Zengî'nin ölümünden sonra, Şam ve el-Cezîre'de meydana gelen gelişmeleri dikkatle takip etmekteydi. Nureddin'in yerine geçen oğlu on iki yaşında ki el-Meliku's-Sâlih'in yetersiz kalışı sonucu Dimaşk'ta ki karmaşaya son vermek amacıyla Dimaşk'ı 570/1174 yılında Selahaddin ele geçirmiştir.

"Ben el-Meliku's-Sâlih'in bir memlûküyüm, ona yardım ve hizmet maksadıyla geldim. Ondan alınan yerleri tekrar ona iade edeceğim" diyerek gerçek niyetini ifade etmiş, bu seferden önce de onun adına hutbe

138 el-İsfehânî, Divan, 79-81; Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 403-404; İbn Vâsıl, a.g.e., I, 166; el-Hanbelî, Şifâ'u'l Kulûb, 42 ; Mehdi, a.g.e., 62.

139 İbn Kesîr, bu hilatleri şu şekilde tarif etmektedir. " kenarı altınla süslenmiş, beyaz bir sarık, kenarları altın süslemeli bir elbise, altın yıldızla süslenmiş bir cübbe, altın tellerle işlenmiş bir taylesan, 10000 dinar değerinde mücevher bir gerdanlık, 5000 dinar değerinde altın süslemeli bir kılıç, 8000 dinar değerinde altın süslemeli bir başka kılıç, 8000 dinar değerinde bir kemer, üzerinde de altın gerdanlık ve boyunbağı bulunan bir mücevher, başında da 200 cevher tanesi, ayaklarında dört cevherden halhal, başında altın bir şerit ve üzerinde beyaz bir çıkıntı, miğferi beyaz renkli olup hilatin yanı sıra altın dolu birkaç kese, bir at ve başka armağanlar. Bunlara ek olarak atlastan beyaz bir keçe içinde dürülü vezirlik fermanı yer almaktadır". İbn Kesîr, a.g.e., XII, 465.

okutuyor olmasıyla bunu ispatlamıştır.¹⁴⁰ Selahaddin'in Dımaşk'ı ele geçirdiğini öğrenen Vehîş el-Esedî¹⁴¹ ona bu tavrından dolayı destek vererek bir şiirinde desteğini dile getirir. Selahaddin'i övdüğünü kasidesinde, Mısır'dan sonra Şam'ı da diriltip adaleti geri getirdiğini, eğer Şam'ı ele geçirmeseydi kısa sürede karmaşa içerisinde Frenklere yem olup gideceğini şu şekilde ifade eder;

*Sana birlikte geldi zafer ve başarı,
Bekle bu zaferlerin kat kat fazlasını!
Allah için, Selahaddin öyle bir arslansın ki,
Bir sıçramada avlarsın en uzaklardaki avını
Eşi görülmemiş bir gedik gördün
Koşup geldin de o yıkıntıyı ördün
Yurdundan dehşetle ardına bile bakmadan kaçan halk,
Yardımcısız kaldığından imdada seni çağırdı
Mısır'ı dirilttiğin gibi dirilttin burayı
Geri getirdin çekip gitmiş adaleti
Bu İslam'ın zaferidir, yolunu sen açtın
Zelîl ettin küfrü ve haçı
Zühdün ve cömertliğin anlatıldığında methin artar,
Bağışladığında önemsizdir dünyanın değeri
Dimyat'da ve İskenderiye'de kazandığın zaferler,
Yeryüzünde oldu dillerin darb-ı meseli
Şam'ın ve halkının yardımına koşmasaydın,
İzi silinir, toz olur giderdi eserleri.¹⁴²*

140 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, X, 65.

141 Ebu'l-Vahş Seb' b. Halef b. Muhammed b. 'Abdillâh el-Mirâr el-Esedî, H. 504 yılında doğmuştur. el-İsfehânî, Hârîdetu'l-Kasr-Kısmu Şu'arâi's-Şâm, I, 242-246.

142 Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, VII, 606.

Şam Halkı, Selahaddin'i büyük bir coşkuyla karşılamıştı. Herkes Selahaddin'in adaletini, Müslümanları biraraya getirme gayesini ve Kudüs'ü de fethetmeye olan azmini bilmekteydi. Selahaddin derhal adliyyede oturarak şikayet davalarına baktı. Hak sahiplerine haklarını iade etti. Valilerin koyduğu haksız vergileri kaldırdı. Nureddin Mahmud Zengî'nin ölümünden sonra artan zulüm ve fenalıklara son verdi. Usâme b. Munkız'de Selahaddin'in Şam'ı fethini kutlayarak adaletiyle herkesin gönlünü fetheden Selahaddin'in bu davranışını şu şiiriyle över;

Haydi yürü senindir artık Şam

Tertemiz melekler saf saf önünde serencam

Sana muhtaç ve ümitvardır Şam

Adaletle, yerleşen fesadı yok et!

Andolsun sana karşılığını verecektir

Kitabında vadettiği gibi Cenab-ı Yezdân¹⁴³

2.1.3.3. Haçlılara Karşı Mücadeleleri

Selahaddin Eyyûbî, Şam'da işlerini yoluna koyduktan sonra kardeşi Tuğtekin b. Eyyûb'u yerine naib bırakarak Şam'dan ayrıldı. Haçlılara karşı Mısır-Suriye birliğini sağlamak gayesiyle 570/1174-1175 yılında Hims ve Hama üzerine yürüyerek buraları da yönetimi ellerinde bulunduran Nureddin'in valilerinden geri aldı. Daha sonra Selahaddin Eyyûbî, Nureddin Mahmud Zengî döneminden itibaren Yümn adlı bir hadımın valiliğini yaptığı Ba'albek Kalesini kuşatarak emanla teslim aldı.¹⁴⁴

Selahaddin'in bütün fetihlerini şiirlerle tescil eden el-İsfehânî, Ba'albek Kalesini fethi üzerine, Selahaddin'i tebrik etmek amacıyla şu övgüleri kaleme alır;

¹⁴³ Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 605.

¹⁴⁴ İbnu'l-Esrîr, el-Kâmil fi't-Târîh, X, 67; Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 631.

*İslam övünç içinde çağında gerçekleştirdiğin fetihlerle
 Zaferlerinin ışıyla günler aydınlık içerisinde,
 Ba'albek Kalesini fethinle bu topraklar düzene,
 Şam'ın işi de yoluna girdi şanlı zaferinle
 Sana haset edenler kanlı yaş akıttı.*

En uç sınırlara kadar sevinç ve mutluluk yayıldı. ¹⁴⁵

Frenkler, Banyâs yakınlarında Mahâzatu'l-Ahzân¹⁴⁶ adlı, Dımaşk yoluna hakim bir noktada müstahkem bir kale yapmışlardı. Bu kaleyi, daha sonra da Templier şövalyelerine teslim ettiler. Bu haberi alan Selahaddin Eyyûbî, 575/1179 yılında hızla hareket ederek kaleyi kuşatmıştır.¹⁴⁷ Selahaddin'in kuşatmasına engel olmak için harekete geçen Kral IV. Baudouin kumandasında ki Frenk ordusu, Merc 'Uyûn¹⁴⁸ adlı mevkide Selahaddin'in orduyla karşı karşıya gelmiştir. Dımaşk kuvvetleri kumandanı Ferrûhşah bu savaşta üstün başarılar göstererek Frenk ordusunu bozguna uğratmıştır. Kudüs kralının kaçarak kurtulduğu savaşta çok sayıda da esir ele geçirilmiştir. Esirler arasında kraldan sonra en önde gelen kişi olan Remle ve Nablûs hakimi İbn Barzân,¹⁴⁹ Cubeyl Emirinin kardeşi,¹⁵⁰ Taberiyye Hakimi,¹⁵¹ Cenin'in Emiri ve çok sayıda Templier ve Hospitalier tarikatı şövalyeleri önderleriyle esir edilmiştir.¹⁵²

¹⁴⁵ el-İsfehânî, Divân, 377-78; Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 631; İbn Vâsıl, Muferricu'l-Kurûb, II, 30; Abdüllatîf Hamzâ, Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, I 13.

¹⁴⁶ Mahazatu'l-Ahzân; Bugünkü Ürdün'de ölü denizin güneyinde bulunmaktadır. İbn Kesîr burada bulunan kalenin Sıf'da yakın bir yerde olduğunu belirtir. İbn Kesîr, el-Bidâye, XII, 290.

¹⁴⁷ Ebû Şâme, a.g.e., II/I, 22; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 290.

¹⁴⁸ Mercu 'Uyûn: Sahille Şekîf 'Arnûn arasında yüksek dağ ovasında bir mevki olup Banyâs civarındadır. Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, V, 248.

¹⁴⁹ Balian of İbelin (Baudouin d'İbelin)'dir. Arap tarihçi ve edebiyatçıları İbn Barzân olarak adlandırmaktadırlar. Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 22, haşiye, 6.

¹⁵⁰ Raymond III, Ebû Şâme, a.g.e., II/I, 22, haşiye 5.

¹⁵¹ Taberiyye hakimi Hugh, Ebû Şâme, a.g.e., II/I, 22, haşiye 4.

¹⁵² Templier şövalyelerinin reisi Hugue esir edilmiştir. Ramazan Şeşen, Selahaddin Eyyûbî ve Devlet, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, 103.

Selahaddin, daha sonra Banyâs'a geri dönerek Beytu'l-Ahzân adlı bu kaleyi 24 Ağustos 1179'da ele geçirerek yerle bir etmiştir.¹⁵³

Kadı el-Fadıl, bu kalenin yıkılışı ile ilgili Bağdat'a gönderdiği mektupta bu kalenin oldukça müstahkem olduğunu ele geçirmenin de oldukça zor olduğunu şu şekilde anlatmıştır; " Kalenin duvar kalınlığı on zira'dan fazlaydı. Her biri yedi zira veya daha fazla veya daha az uzunlukta büyük taşlar bu kalenin duvarları için temin edilmişti. 20.000'den fazla taş kullanılmıştı. Bu taşlardan her biri binaya ancak dört dinar veya daha fazla para sarf edilerek yerleştirilmişti. İki duvar arasında ses geçirmez kalın taşlar kullanılmıştı. Bunları Cibâlu's-Şâm tepesinden getirmişlerdi. Duvardaki harç kireçle yoğurulmuştu ki, bu bir taş sındığında onunla yekpare hale geliyordu. Artık ondan kopması mümkün değildi. Bu duvarları demirle yıkmak bile imkansızdı.." ¹⁵⁴

Selahaddin Eyyûbî'nin gerçekleştirdiği bu zafer münasebetiyle şairler kendisine övgülerini sunmak için şiirler kaleme aldılar. Bu şairlerden biri olan ve o sıralar Mısır'da bulunan el-Cuveynî¹⁵⁵ şu övgü dolu tebrik şiirini gönderir;

Senin en iyi yardımcındır Göklerin Rabbi

Emrine amâde kılar tüm dileğini

Hamdolsun bize ne güzel bir zafer

Kesin bir fetih lûtfetti.

Gözü pek kişi savaştığında öcünü aldı.

Düşmanı olan küffara da korku saldı.

153 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, X, 95; Ebû Şâme, a.g.e., II/I, 22; Şeşen, Selahaddin Eyyûbî ve Devlet, 101-104.

154 İbn Kesîr, el-Bidâye, XII, 290.

155 Ebû Ali b. el-Hasan b. Ali b. İbrâhîm el-Cüveynî el-Bağdâdî: Fahu'l-kâtib isimle lakaplanan şair, Nişâbur'un büyük yerleşim birimlerinden Cüveyn nahiyesindendir. İmadeddin ve Nureddin Mahmud Zengî ile yakın ilişkiler içerisinde yer aldı ve hürmet gördü. Mısır Fâtîmî Halifesi'nin veziri olan Talâ'î b. Ruzzeik zamanında Mısır'a yerleşti. Bir rivayette göre H. 584 bir başka rivayete göre de H. 586 yılında Kahire'de öldü. İbn Hallikân, Vefâyâtü'l-A'yân, II, 131; Ebû Şâme, a.g.e., II/I, 24, haşiye 3.

Onlar için sığınacak tek bir delik kalmadı.
 Aslan gibi kral, daima zafer kazanan
 İnsanların efendisi Selahaddin'dir bu
 Kaleler, içindeki zalimleri senin önüne attı;
 Sen de toplayıp esir ettin onları
 Zihinlerde bile geçmeyen bir şeyi
 Göklerin Rabbi kılıçların sayesinde gösterdi.
 Savaş meydanında senin korkusuz bir yüreğin,
 Onlarsa binbir hiledir sermayesi
 Ey savaşları Allah'ın gücüne sarılıp
 Ona gerçekten inanarak karşılayan kral
 Bu kesin zafer yüreklere ferahlık, gözlere de aydınlıktır.
 Bu Huneyn savaşı gibi bir zaferdir.
 Allah o sarp arazide zaferini müyesser kılmıştır. 156

Sıbt b. Te'âvîzî, Selahaddin'in Merc 'Uyûn savaşında Frenkleri bozguna uğratması üzerine kaleme aldığı dizelerinde şu şekilde nesîble giriş yaparak övgülerini sunar;

Keşke kavuşmayı sevgiliden esirgeyen kişi,
 Hoşgörüyü Selahaddin'den öğrenseydi.
 O öyle bir hükümdardır ki, onun korumasına yapışan el
 Sağlam bir vefa ipine sarılmıştır.
 Fikir ve görüşlerinden oluşan sağlam kaleleri olmakla birlikte,
 Atlarını bazı müstahkem kalelere doğru sürmüştür.
 Eğer arslan Selahaddin gibi saldırabilseydi inine kaçıp sığınmazdı.
 Eğer denizdeki su onun ahlakıyla karışsaydı,
 Denizin sularında hiçbir bozulma olmazdı.
 Yeryüzü onun övgüsünün güzel kokusuyla karıştırılırdı

156 Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, II/I, 24-25.

Hırî (şebboy) ve nesrînden başka bir şey yetişmezdi.

Senin yerleştiğin Dimaşk, kovulmuş zavallının barınağı ve sığınağı oldu. ¹⁵⁷

Bu zafer dolayısıyla Selahaddin Eyyûbî'ye övgülerini sunan bir diğer şair de İbn Sâ'âtî'dir. Şair, onun ve askerlerinin savaşlardaki başarılarını şu dizelerle övmektedir;

Senin gayretin ve ciddiyetin sayesinde mızrakların uçları düşmanlara yöneldi

Senin şerefine karşısında düşmanların gözleri kamaştı.

Sen, delici ışıklar saçan karanlık gecelerdeki bir yıldız,

Allah'ın itaati altında olan keskin bir hidayet kılıcısın.

Frenklere karşı yüksek boylu atlar, kat kat zırhlar,

Hint yapısı keskin kılıçlar ve delici mızraklarla savaşıldı.

Kılıçlar, senin sancaklarını bir an dahi geri çeviremediler.

Sancaklarının karşısında düşmanların siyah ciğerleri tiril tiril titredi.

Nice hac ve kiliseler, Selahaddin karşısında aciz kaldı.

Onunla Hanîf Dini ve Kur'an yüceldi.

Yemin ederken yalan yere yemin eden bir topluluk,

Nasıl olur da peygamberlerin yurdunda yaşayabilir.

Ben size öğüt verdim. Dinde öğüt vermek vaciptir.

Yakup' un evini terk edin, işte Yusuf gelmiştir. ¹⁵⁸

Bu zafer dolayısıyla Dimaşklı şair, Ahmed b. Nekkâde ed-Dimaşkî¹⁵⁹ şu övgüleri kaleme almıştır;

Haçlıların helakı acilen geldi.

¹⁵⁷ Sibt b. Te'âvîzî, Dîvân, 421-422.

¹⁵⁸ İbn Sâ'âtî, Dîvân, II, 409; Ebû Şâme, a.g.e., II/1, 32-33; İbn Vâsıl, a.g.e., İbn Ke-sîr, a.g.e., XII; 290. Türkçe Trc. Büyük İslam Tarihi, (Çev: Mehmet Keskin), Çağrı yayınları, İstanbul 2000, XII, 531-32.

¹⁵⁹ Ahmed b. Addurrahman b. Ali b. Mubarek es-Selâmî, Dimaşk Kalesinde Selahaddin Eyyûbî'nin haznedarıydı. H. 601 yılında vefat etmiştir. Selahaddin ve çocukları hakkında pek çok övgü şiiri kaleme almıştır. İmâd el-İsfehânî, Haridetu'l-Kasr- Kısmu Şu'arâ'i's-Şâm, I, 329-334.

Haçlarının kırılmasının vakti de gelmişti.

Onların ölümlerinin vakti gelmiş olmasaydı,

Beytu'l-Ahzân onarılıp şenlenmezdi.¹⁶⁰

Selahaddin Eyyûbî, 579/1183 yılında Ayntab'tan Halep üzerine yürüdü. Burayı da alarak durumunu sağlamlaştırmak istiyordu. Şair, İbn Sâ'âtî, bu esnada Selahaddin'in askerî karargahına gelerek Halep'i fethetmesi konusunda bir şiirini okumuştur. Şiirinde Halep'i fethetmeye teşvik ederek, şehri herkesin evlenmek için can attığı bir dilbere benzetmiştir;

Şayet Selahaddin'in gayretleri olmasaydı,

Ülkelerin eğilip bükülen onuru düzelmezdi.

Ona senden başka münasip koca yoktur

Zinetten yoksun kalmıştır.

Onu zinetsizlikten kurtararak kendine helal et.¹⁶¹

Selahaddin Halep'i kuşatarak Cebel-i Cûşen Dağının tepesine karargah kurdu. Bir ay süren karşılıklı saldırıların ardından Halep hakimine Sincar, Nusaybin, Habur, Rakka ve Serûc verilerek anlaşma ile Halep teslim alındı.¹⁶² Şehre giren Selahaddin Halep Camiî'ne gidip iki rekat namaz kılmış, sonra insanlara hayır hasenatlar da bulunmuş, daha sonra da tebrikleri kabule başlamıştır.

Bu esnada kendisine gelen İbn Senâ el-Mülk, tebriklerini sunarak bu zafer dolayısıyla kaleme aldığı kasidesini okumuştur.¹⁶³

İbn Senâ' el-Mülk, kasidesinin girişinde Türk Devleti olarak gördüğü Eyyûbîler Devleti ve Selahaddin sayesinde Haçlı gruplarının yok edildiğini böylece Türkler eliyle Arap ulusunun da yüceltildiğini ifade etmiştir;

Türk Devleti sayesinde Arap milleti yüceldi.

Eyyûb oğlu sayesinde Haçlılar perişan oldu.

160 Ebû Şâme, a.g.e., II/1, 32; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, 290.

161 İbn Sâ'âtî, Dîvân, II, 382-383.

162 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, X, 121.; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, II/1, 136.

İbn Eyyûb zamanında Halep Mısır'ın bir parçası

Mısır'da Halep'in bir parçası oldu.

Bütün krallar savaşla, barışla ya da yağmayla

İbn Eyyûb'e boyun eğdi.

Tam anlamıyla muzafferdir.

Zor işlerde ki, kararlılığı ile tanınır.

Felek kesin olarak kaderle, yeryüzü bütün yaratıklarla,

Gökyüzü de parlak yıldızlarıyla ona hizmet ediyorlar.¹⁶⁴

Şiirden de anlaşıldığı gibi, Mısırlı şair İbn Senâ' el-Mülk, Selahaddin'in devletini bir Türk devleti olarak tanımlamaktadır. Haçlı Seferleri döneminde yaşayan bütün şairlerin ortak yargısı bu şekildedir. Selahaddin döneminde yaşayan Arap tarihçileri ve şairler, Selahaddin Eyyûbî'yi çoğunlukla eserlerinde bu şekilde tanımlarken, onun kurmuş olduğu Eyyûbîler Devletini de her zaman bir Türk Devleti olarak görmüşlerdir.¹⁶⁵

Ramazan Şeşen bu konu da şöyle demektedir; "Selahaddin'in devletinin bir Türk devleti olduğunda şüphe yoktur. Bu devlet Zengîler Devleti'nin uzantısından başka bir şey değildir. Memlûklar Devleti de Eyyûbîler Devleti'nin uzantısıdır. Bu üç devleti birbirinden ayıran sadece başlarındaki hanedanlardır. Teşkilatları, bayrakları ve dayandıkları maddî ve manevî unsurlar aynıdır, aralarında fark yoktur. Her üç devletin bayrağı sarı renkte olup üzerinde doru kartal resmi vardı. Her üç devletin siyâsî ve askerî kadroları aynı unsurlardan meydana geliyordu. Devlet ve ordu teşkilatı, Türk devletlerinde görülen devlet ve ordu teşkilatının aynıydı. Kültür unsuru bakımından ise

¹⁶³ Hamzâ, Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 129.

¹⁶⁴ İbn Senâ' el-Mülk, Dîvân, (Tahk: Muhammed İbrahim Nasr, Murâca'a D. Huseyn Muhammed Nassâr), Dârul Kâtibi'l-'Arabî li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, Kahire 1969, II, 1-4; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, II/1, 141; İbn Vâsıl, Muferricu'l-Kurûb, II, 145.

¹⁶⁵ İbn Haldûn, Eyyûbîler ve Memlûklar devletlerini tek bir Türk Devleti olarak kabul eder. İbn Haldûn Mukaddime, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1984, II, 778.

Araplar ve Araplaşmış olanlar ön plandaydılar. Bu sebeple bürokratların ve ulemânın çoğu Araplardandı.” 166

Selahaddin'in Haçlı Seferleri esnasında gerçekleştirdiği en büyük zaferi şüphesiz ki Frenklerin ellerinde 88 yıl kalan İslam'ın en kutsal mekanlarından biri olan, Müslümanların ilk kiblesi Kudüs'ün fethedilmesi olmuştur. Selahaddin 1187 yılında büyük bir taarruza geçmiştir. Frenklere karşı verilen savaşlardan en büyüğü sayılan Hittin savaşında Kudüs Haçlı Krallığı silahlı kuvvetlerinin büyük bir kısmı imha edilmiştir. Bu büyük zaferin ardından, Taberiyye, daha sonra da ülkenin en büyük ticaret merkezi ve limanı Akka'yı, ardından Nâsıra, Hayfa, Nablus, Cînîn, Arsûf'u fethetti. En nihayetinde de 27 Receb 583/2 Ekim 1187 yılında Mirac gecesinde Kudüs şehrini emanla teslim aldı.

Frenklerin 1099 yılında Kudüs'ü ele geçirdiklerinde uyguladıkları katliamların hiç biri yaşanmadı. Şehirde bulunan Frenkler ya esir alındılar ya da fidye ödeyerek kurtuldular. Bu durum Hz. Ömer'in Kudüs'ü teslim aldığı anda gösterdiği alicenaplığın bir devamı niteliğinde oldu. Üç kutsal dinin mensupları içinde büyük öneme sahip olan Kudüs şehrine, içinde yaşayan halklarıyla birlikte, tarihte en büyük saygıyı gösteren kesimin Müslümanlar olduğu bir kez daha ortaya çıkmış oldu.

Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs'de sergilediği hoş görü Batı dünyasının da takdirini kazandı. Bizaslı tarihçi Niketas Khoniates¹⁶⁷, 1204 yılında Latinlerin İstanbul'u zaptı sonucu gerçekleştirdikleri yağmalama ve barbarlıkları Selahaddin'in Kudüs'de yaptıkları ile karşılaştırarak şunları yazar;

“Latinler, altın ve gümüş uğruna haçın üzerinde tepinmeye bile çekinmediler. İncileri avuçlayarak İsa'yı reddettiler. En adi hayvanlara en değerli, en kutsanmış incileri dağıttılar. İsmailoğulları böyle davranmamıştı. Çünkü onlar Sion (Kudüs)'u zapt edince Latinlere merhamet ve iyilikle davranmışlardı. Ne yaşamı ölüme, ne de dirilişi felakete döndürdüler, aksine herkesin birkaç al-

166 Şeşen, Selahaddin Eyyûbî ve Devlet, 10.

tın kurtuluş parası ödemek karşılığında rahatça gitmesine izin verdiler...İşte İsa'nın düşmanları olan Müslümanlar Hristiyan Latinlere böyle davranmışlardı. Kılıç çekmeden, yangın çıkarmadan, aç bırakmadan, dayak atmadan, işkence yapmadan onlara karşı merhametli olmuşlardı.”¹⁶⁸

Runciman, Selahaddin'in bu takdire şâyan davranışı ile 1099 yılında Haçlıların Kudüs'ü ele geçirdiklerinde uyguladıkları mezalimi şu sözlerle karşılaştırır;

“ Galipler gayet adil ve insanca davrandılar. Frenklerin seksensekiz yıl önce kurbanlarının kanı içinde yüzmüş oldukları yerlerde ne bir bina yağma edildi, ne de bir insana sataşıldı. Selahaddin'in emriyle, şehirde sokaklarda ve şehir kapılarında nöbetçi mangaları dolaşüyor ve Hristiyanlara karşı herhangi bir taşkınlık yapılması önleniyordu.”¹⁶⁹

Peş peşe gelen bu fetihlere şairler, şiir yetiştiremez hale gelmişlerdir. Her gün gerçekleşen bir yeni fetih, bir önceki fetih için yazılan şiiri gündemden düşürür hale gelmiştir. Tüm Müslümanlar gibi şairlerde büyük bir coşku içine girmişler, elliye yakın şair, Selahaddin Eyyübî için şiir kaleme almıştır. Ahmed Bedevî, Selahaddin'e övgü şiirleri kaleme alan dönemin tüm şairlerini tesbit etmiştir.¹⁷⁰

Bu övgü yarışında Mısır'ın en büyük şairlerinden olan İbn Senâ' el Mülk, Arap edebiyatının en güzel örneklerinden biri sayılan bir şiirini, Selahaddin'in veziri, Kadı el-Fadıl'a Sultana sunması için göndermiştir. Selahaddin'in başlıca Hittin, Taberiyye, Nâblus, 'Askalân, Beyt Cibrîl, Tebnîn gibi Şam şehirlerini ve kalelerini fethi dolayısıyla onu şu şekilde övmüştür;

167 1155 yılında Phrigya Denizli yakınında Honas'da doğmuştur. 21 kitaptan oluşan eserinde, yaşadığı döneme ve Haçlı Seferlerine dair önemli bilgiler vermiştir. Hakkında bilgi için bkz.; Işın Demirkent, Niketas Khoniates'in 'Historia'sı' (1195-1206), Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004.

168 Işın Demirkent, a.g.e., 151, 152.

169 S. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, II, 390.

170 Ahmed Bedevî, el-Hayâtü'l-Edebiyye fî 'Asri'l-Hurûbi's-Salîbiyye bi Mısır ve Şâm, 434-439.

Hangi fetihden dolayı kutlanıyorsun bilmiyorum

Ey dilediğini İslam'a kazandıran kişi!

Her fetih ben öncelikliyim der, doğrusu öncelikli olan odur.

Çünkü mübarek olan da odur.

Seni Şam'ı ele geçirdiğin için mi kutlayalım yoksa

Adn Cenneti'ni elde ettiğin için mi?

Şam'ı kale kale ele geçirdikçe

Cennet'te de birbiri ardınca saraylar ele geçiriyordun.

İslam dini bütün mahlukata lütuf da bulunmuştur.

Senin ise dine lütfun var,

Ölmüş iken canlandırdın o dini, sonra köle iken azat ettin,

Yeryüzünde yaptığından dolayı, Allah sana merhamet etti.

Göklerin üzerinde sana övgüler yağmakta,

Melekler bulundukları yerden seni övmeye,

Cebrail bile evi Beytu Cibrîl'i özlemi içerisinde iken çıka geldi.

Sen oradaki işkalcileri çıkardın, ev sahibi orda oturmaya daha layıktır.

Öyle bir kral ki, ordusu adeta ikişer ikişer gelen Allah'ın melekleridir.

Şam'a gelen yardımlar hep gecikmişken senin harekete geçişinde gecikme olmadı. 171

İbn Senâ' el-Mülk, ilerleyen beyitlerinde Frenklerin Selahaddin karşısında hezimete uğramalarını edebî üslubu ile tasvir eder;

Büyükükte dağlar gibi saldırıyorlardı. Fakat senin atlılarının saldırısı onları hallaç pamuğu gibi dağıttı. Sahip oldukları silahlar onlara yaramadı. Ne mızrak süzülüp gitti. Ne de kılıçları ses getirdi.

Cesaretleri korkuya dönüşünce, düşmanların uğultusu da sessizliğe dönüştü.

Onların en cesuru zırfı kaçış, kalkanı da yine saklanmak için kullanan kişidir.

171 İbn Senâ' el-Mülk, Dîvân, II, 340-343

Arslanı ve ceylanı aynı anda tuttuğun kementle onları avladın

Kanları deniz gibi aktı oluşan adacıklar da gemiler yüzdü.

*Onlardan vahşi hayvanlar için ziyafet yapıldı. Meşrefi kılıcı o ziyafette dansedip şarkı söyledi.*¹⁷²

İbn Sâ'âtî, Selahaddin'in Taberiyye fethi dolayısıyla yazdığı tebrîk şiirinde O'nun din için savaştığını söylerken diğerlerin genelde gösteriş amacıyla yaptığını dile getirir;

Tüm krallar gösteriş için savaşır,

*Sense düşmanla din uğruna savaşırın.*¹⁷³

Şair Mecdüddin Muhammed b. Zahîr el Erbilî'de, Eyyûbiler'e yazdığı övgüde Eyyûbî hanedanının Frenkler'e karşı verdikleri mücadeleleri şu şekilde övmektedir;

Onlar (Eyyûbîler), tevhîde yardımcı ve destek oldular.

Her yöredeki Müslümanlar onunla güç kazandılar.

Onlar cesaretleriyle Frenk topluluklarını perişan ettiler.

Frenkler de, içten gelerek değil kerhen onlara boyun eğdiler.

Şirkin zifiri karanlığında kalan Kudüs'ün nurunu tekrar iade ettiler.

*Hacıların yola çıkmalarını kolaylaştırıp onlara, azgın kafirin tehlikesine karşı güven sağladılar.*¹⁷⁴

Selahaddin Eyyubî, bir Türkmen kitlesinin mallarını gasbettikten sonra bir kısmını öldürüp bir kısmını da esir alması üzerine Ermeni Leon'a karşı saldırıya geçmiş 576/1180 yılında onu mağlup etmiştir.¹⁷⁵ Şair İbn Es'ad el-Mevsilî,¹⁷⁶ bu zafer dolayısıyla gele-

172 İbn Senâ' el-Mülk, Dîvân, II, 340-343.

173 İbn Sâ'âtî, Dîvân, 406. (Tahk: Enîs el-Makdîsî), Matba'atu Kulliyeti'l-Adâb ve'l-'Ulûm bi'l-Câmi'ati'l-Amerîkiyye, Beyrut 1938-1939, 406.

174 Ebû Şâme, a.g.e., II/I, 103; Mehdî, Beytu'l-Makdis, 135.

175 İbnu'l-Esrî, el-Kâmil fi't-Târih, X, 102.

176 Ebu'l-Ferec el-Mühezzeb 'Ubeydullâh b. Es'ad b. Dehhân el-Mevsilî, Musul'un Hims kentinde yaşayan ve müderrislik yapan ve şiirleriyle de beğeni kazanan Mevsilî, H. 581 yılında Hims'da ölmüştür. İbn Hallikân, Vefayâtu'l-A'yân, III, 57-60; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, 317.

rek, bizzat okuduğu övgü şiirinde, onun gibi davranmayarak savaşlardan kaçan bütün Müslüman idarecileri hicveder;

Bütün yüzler senin yüzündeki, edebe feda olsun! Küstah kişiden cömertlik istenecekse eğer,

Onların hepsi zulme batmış, eğlence ve sefayla meşgul krallardır.

Onlar, kahramanlar geldiğinde kaçıp giderler, kuşakları yerindedir.

Sen hayırlı işlerde infakı en iyi kazanç görürken o bunu kayıp görüyor.

Onlar topladılar sen dağıttın; ama dağıtırken silahlı adamlar topladın.

- Senin Beytülmâlin ile onların yığdıkları mal mülk arasında ne kadar da fark var.¹⁷⁷

Bu dönem şairleri, Frenklere karşı mücadele veren kahramanları ve onların hükümranlılık dönemlerini Asr-ı saadet dönemi olarak adlandırılan Hz. Muhammed'in yaşadığı döneme ve Hulefâ-i Raşidîn dönemi olarak adlandırılan İslamın ilk dört halifesinin dönemine İslamî kıssalarda çokça yer alan geçmişteki çeşitli peygamberlerin yaşantılarına benzetme yoluna gitmişlerdir. Ayrıca Frenklere karşı büyük zaferler kazanan sultan ve emirleri geçmişteki çeşitli kahramanların ve imparatorların zaferleri ile karşılaştırma yoluna gitmişlerdir. Bu tarz benzetme yapılanların başında Selahaddin Eyyûbî gelmektedir.

Şair el- Hakîm Abdul-Mun'im el-Cilyânî, Selahaddin Eyyûbî'ye Kudüs'ü fethi dolayısıyla yazdığı övgü şiirinde onun zaferini Hz. Ömer'in gerçekleştirdiği Kâdisiye zaferi ile mukayese etmektedir;

Lûbiyye çevresinde Kâdisiyye'nin fethedildiğini,

Apaçık fethedildiğini görmediniz mi?¹⁷⁸

İbn Sâ'âtî de 583/1187 yılında Selahaddin'in Kudüs'ü fethi dolayısıyla yazdığı övgü şiirinde, Selahaddin ile Hz.Ömer arasında bağlantı kurmaya çalışmaktadır;

177 Muhammed b. Şâhinşâh el-Eyyûbî, Mudmâru'lHhakâ'ik ve Sırru'l Halâ'ik, (Tahk: Hasan Habeşî), 'Âlemu'l-Kutub, Kahire Tsz., 47-48; Ebû Şâme, a.g.e., IV/1, 50; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 103.

178 Ebû Şâme, Kitâbu'r-ravzateyn, II/1, 117.

*Kudüs'ün fethi dilden dile dolaşarak diyarları
 Sağirlara kadar tüm kulaklara ulaştı
 Keşke Hattâb'ın oğlu (Ömer) onun fethine şahit olup
 Yusuf'un attığı okun nasıl öldürücü olduğunu görseydi.
 Kendisine ülkelerin ve malların fethi verilen
 Öyle bir sultanki ne bir fetih ne bir mal bırakmadı¹⁷⁹*

Şair el- Hakîm Abdul-Mun'im el-Cilyânî Selahaddin'in cengaverliğini ve savaşlarını İskender ve Zülkarneyn ile mukayese ederek Selahaddin'e şu övgülerde bulunur.

Bu melik, Peygamberin İslam fitne içerisinde kaldığında İslam'a yardım edeceğini müjdelediği melikdir.

Zülkarneyn'in meziyetlerini unutturdu. Raviler bunu itiraf etmek zorunda kaldılar.¹⁸⁰

Şair, er-Reşid b. Bedr en-Nablûsî de yazdığı bir övgü şiirinde Selahaddin'i İskender ile mukayese eder;

*Onun topraklarını ve fetihlerini gördüğünde,
 İskender'in kazanımlarına güler geçersin.¹⁸¹*

Frenklerle işbirliği yapması sebebiyle Arap şairler tarafından şiirlerde en çok hicvedilen kişi, Mısır'da Fatimî hilafetinin veziri Şâver'dir. İbn Kesîr'in naklettiği bir şiirde, Selahaddin Eyyûbî'nin Şâver'i öldürmesi, Davut Peygamberin Câlût'u öldürmesine benzetilmektedir;

*Mısır helak olmuştu. Yusuf oraya sahip oldu.
 Rahman'ın vakti belirlenmiş bir emri ile,
 Yusuf'un orada Şâver'i öldürmesi,
 Sanki Davud'un Câlût'u öldürmesi.¹⁸²*

179 İbn Sâ'âtî, Divan, II, 385 ; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, II, 107.

180 Ebû Şâme, a.g.e., II/1, 103.

181 Ebû Şâme, a.g.e., II/1, 116, Mehdî, Beytu'l-Makdis, 108.

182 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, 253.

Bir başka benzetme de Frenkler'e karşı mücadele eden sultanları, emirleri ve orduyu şairler, genelde avlarını parçalayan arslanlara benzetmişlerdir. Bu tür benzetmelerle onların güçlü, cengaver ve savaşçı vasıflarını ön plana çıkarmaya çalışarak Frenklerin bu güç karşısında acziyetini vurgulamak istemişlerdir.

Ayrıca şairler Haçlı Seferlerine karşı mücadele veren sultanların saldırı güçlerini övmek amacıyla onları arslan olarak tasvir ederken hicvettikleri Frenkleri veya pasif idarecileri de arslanın karşısında yem olmaya hazır av hayvanlarına benzetmişlerdir.

575/1179 yılında Selahaddin Eyyûbî, Frenklerin Banyâs yakınındaki Mahâzatu'l-Ahzân'da kalelerini ele geçirip yerle bir etmiştir.¹⁸³ Bu zafer dolayısıyla Selahaddin Eyyûbî'ye övgülerini sunan İbn Sâ'âtî bu savaşta Selahaddin'in askerlerinin çokluğunu dile getirerek askerlerin savaş naralarını kükreyen arslanlara benzetmektedir;

Hısnü'l-Mehâd üzerinde durdun. O kale, öyle bir kaledir ki hiçbir yer ona benzemez

*Asker çokluğundan bir karış toprak dahi göze görünemedi. Her taraf askerlerle doldu. Öyle askerler ki, kükreyen arslanlar gibiydiler.*¹⁸⁴

Şair 'Arkale, Selahaddin'e yazdığı övgüde onu parçalayan bir arslana benzetirken Haçlılarla işbirliği yapan Mısır Fatimî hilafetinin veziri Şâver'i de ısıran bir köpeğe benzetmiştir;

Konumu yücelen parçalayan bir arslandır O (Selahaddîn),

*Şâver ise insanları ısıran bir köpektir.*¹⁸⁵

el-Cilyânî'de Selahaddin Eyyûbî'yi parçalayan bir arslana benzeterek onun zaferlerini avını pençeleriyle parçalayan bir arslan gibi kazandığını dile getirir;

183 Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, II/1, 22; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, 290.

184 İbn Sâ'âtî, Dîvân, II, 409; Ebû Şâme, a.g.e., II/1, 32-33; İbn Vâsıl, Muferricu'l-Kurûb, İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, 290.

185 İbn Şeddâd, en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yûsufiyye, 243; Bedevî, el-Hayâtu'l-Edebiyye fi 'Asri'l-Hurûbi's-Salîbiyye bi Mısır ve's-Şam, 58.

*Selahaddîn onlara (Frenkler'e) avlarını pençeleriyle parçalayıp zafere ulaşan arslan gibi atıldı.*¹⁸⁶

İbn Cubeyr'de aynı şekilde Selahaddin Eyyûbî'yi övdüğü bir şiirinde aslan olarak tasvir eder;

*Senin onları yok edişin, güçlü aslanların avlarını parçalamasına benziyor.*¹⁸⁷

H. 583 yılında Selahaddin Eyyûbî'nin Kerek'e gelişi ve Nablûs'u fethi dolayısıyla da İbn Senâ' el-Mülk, şu övgüyü kaleme almıştır;¹⁸⁸

Evlatlarını kaybetmiş mahzun Kerek yudum yudum içtiği bu acıdan sonra soyu kurudu mu?

Evlatları onun kolyesi gibiydiler ancak çözümlüp dağıldılar. Selahaddin'in ordusu da orayı zincir gibi bağladı.

Yolda ufka kadar göz alabildiğince uzanan kumlar gibi atlarıyla geldi.

Onlar öyle askerlerdir ki onların içeceği başka askerlerin canıdır onların savaşçılardan başka yiyeceği de yoktur.

Bu kalenin sakinleri gelen orduların öncülerinin hurma ağaçları gibi yüksek olduğunu görünce;

Prens eşini eşi de prensi lanetlemeye başladı.

Ordunun ve gelen bütün atlıların, şövalyelerin bütün ruhunu kapladığını görüyor.

Mancınıklar o kadını taş tuttuklarında melun, kafir, cahil, rezil adamı da taşıyorlardı.

O kadın öldü. Ölenin de saltanatı fethedilir. Onu dağların köke ağlaması gibi geride bıraktı.

Nablus mevkiine geldiğinde seni misafir hakkınca ağırlayıp ikram eder.

Bir sonbahar davulu duyar gibi oldular üstlerine sağnak yağmur gibi fışkıran ilkbahar oku gelince

186 Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, II/I, 116; Mehdî, Beytu'l-Makdis, 108.

187 Ebû Şâme, a.g.e., II/I, 106; Mehdî, a.g.e., 108; İbn Cübeyr, er-Rihle, 27.

188 İbn Senâ' el-Mülk, Dîvân, II, 223-226.

Daha önce yağmurun bolca suladığı arkasından kuraklıktan şikayet eden başka bir diyar görmedim.

Ordularını gördükleri zaman yutkunup salyayı değil atlıları ve piyadeleri yuttular.

Sen kılıç ve mızraklarla onlara karşı savaş kıvılcımını çaktın. Kanları da kaynamaya başladı.

Senin kılıçların kınına girmeyip onların yaşlısının da gencinin de üstüne gitmiştir.

Sen bir savaşla Hristiyanları da Yahudileri de yok ettin. Daha önce böyle bir bilgi nakledilmedi.

Bu topraklar onlarla kirlenmişti. Yıkınma da su yerine onların kanı bu pisliliği temizledi.

İri, güzel gözleriyle orduyu esir alan güzel bakireler olmakla birlikte onlardan geriye esir düşenden başkası kalmadı.

Bunlarda saçlarıyla dolgun bilek ve bacaklarına bağlanmış kelepçeli esirlerdi.

Artık onlar esirlikten dolayı kendi akrabasından ayrı kalmıştır. Sen ise Al-lah'a şükretmekle en güzel iştesin.

Selahaddin Eyyûbî'nin vefatının ardından yerine geçen Eyyûbî hanedanları da onun misyonunu devam ettirerek Haçlılarla mücadeleyi kesintisiz sürdürmüşlerdir. H. 618 yılında Melik Kamil, Dimyat'ı uzun süredir ellerinde bulunduran Frenklere Dimyat'ı biran önce terk etmeleri için çağrıda bulunmuştur. Onlara sunduğu teklifini reddetmeleri karşısında, onlara erzak getiren gemileri donanmalar ile sıkıştırarak Haçlı gemilerini ele geçirmiştir. Dimyat üzerine de yoğun saldırılar başlatması üzerine de Haçlılar hiçbir karşılık öne sürmeden barış isteğinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Melik Kamil'in yanında kardeşleri Muazzam İsa ve Musa Eşref'inde bulunduğu bir mecliste Haçlılarla barış imzalanmıştır. Bu anlaşma sebebiyle Melik Kamil bir ziyafet vermiş, bu ziyafette şairler ona övgülerini sunmuşlardır.¹⁸⁹

189 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XIII, 95; İbn Tağrıberdî, en-Nucûmu'z-Zâhire, VI, 242; 'İmâd el-Hanbelî, Şezeretü'z-Zeheb, III, 79; ez-Zehebî, el-'İber fî Haberi men Gaber, (Tahk: Selahaddin el-Müneccid), Matba'atu Hukumeti Kuveyt, Kuveyt 1948, V, 73.

Hilleli şair Râcih el-Hillî¹⁹⁰ Sultana bu ziyafette ayağa kalkarak şu övgü şiirini okumuştur;

Kutlarım şans sonsuza dek sizden yana döndü.

Rahman, yardım sözünü gerçekleştirip yerine getirdi.

Mahlukatın ilahı bize apaçık görünen bir fetih lütfetti.

Bize nimetler ve ebedî onur bahşetti.

Suratı asıldıktan sonra zamanın yüzü güldü,

Şirkin suratı ise zulüm nedeniyle karardı.

İşte bu dini, tıpkı keskin ve parlak kılıçların kınından sıyrılışı gibi,

Kınından sıyrarak dimdik hale getirdi.

Düşmanlardan geriye sadece, kopmuş yere saçılmış organları

Birde zincire vurulmuş esirleri kaldı.

- Kainatın dili yeryüzünde yüksek sesle, ufuklara doğru şöyle seslendi;

- Ey İsa'nın kulları! İsa ve taraftarları, ve tüm Museviler ile Musa, Muhammed'e hizmet ediyorlar artık.¹⁹¹

Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethinin ardından Haçlıların Kudüs üzerindeki emelleri hiçbir zaman son bulmamış, yoğun saldırıları ve geri alma arzuları her zaman devam etmiştir. H. 626 yılında Eyyubî Meliklerinin birbiriyle ihtilafa düşüp bölünmeleri sonucunda Frenkler, fırsatı değerlendirerek Eyyubîlerin Mısır'daki Hükümdarı Kamil Muhammed'den Selahaddin Eyyubî'nin kendilerinden aldıkları toprakları geri istediler. Neticede sadece Kudüs'ün teslimine karar verilerek bir anlaşma yapıldı. Kudüs on bir yıl

190 Şerefüddin Ebul'l-Vefâ Râcih b. İsmail b. Ebî'l-Kasım el-Esedî el-Hillî H. 627/1230 yılında ölmüştür. İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-A'yân, II, 134-136; Kutubî, Fevâtü'l-Vefeyât, I, 202; İbnu'l-Adîm, Buğyetu't-Taleb, fî Târîhi Haleb, VIII, 3545; Zehebî, el-İber, V, 108, 'İmâd el-Hanbelî, a.g.e., III, 123; Ziriklî, el-A'lâm, III, 3; Ferrûh, Târîhu'l-Edebil'l-Arabi, III, 500-502.

191 'İmâd el-Hanbelî, Şezerâtü'z-Zeheb, III, 79; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 95; İbn Tağ-rîberdî, a.g.e., VI, 242.

Ebû Şâme, şairin son beyitte İsa, Musa ve Muhammed kelimeleriyle birinci manada peygamberleri, ikinci manada da Muazzam İsa ile Eşref Musa ve Kamil Muhammed'e işaret ettiğini belirtmiştir. İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XIII, 95.

Frenkler'in ellerinde kaldıktan sonra H. 637 yılında Kerek Emiri Melik Nâsır Davut tarafından tekrar geri alınmıştır.¹⁹² Onun bu başarısı karşısında Cemaleddin İbn Matrûh¹⁹³ kendisini bir şiirinde şu şekilde övmüştür;

Mescid-i Aksa'nın bir adeti vardır, herkesin dilinde dolaşan bir mesel olmuştur.

Küfür ne zaman oraya yerleşse, Allah onun için muzaffer bir komutan göndermiştir.

Bir Nâsır (Selahaddin Eyyûbî) ilk olarak onu küfürden temizlemişti.

*İkinci bir Nâsır (Melik Nâsır Davut) onu son olarak kafirlerden temizledi.*¹⁹⁴

2.1.4. Sultan Baybars'a Övgüler

2.1.4.1. Doğumu ve Hayatı

Hem Haçlı Seferlerine hem de Moğol saldırılarına karşı büyük başarılar göstererek Türk-İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan Sultan Baybars, Mısır'da kurulan Türk Memlûk Devletinin en önde gelen ismidir.

Kendisi de bir Memlûk¹⁹⁵ olup aslen Kıpçak Türklerinden Ulu-

¹⁹² İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 182.

¹⁹³ Ebu'l-Huseyn Yahya b. İsa b. İbrahim b. Matrûh, H. 592 yılında Mısır'ın Asyût beldesinde dünyaya geldi. Eyyûbî Meliklerinden Melik Kamil ve Melik Salih Necmeddin b. Eyyûb'un hizmetinde bulundu. H. 649 yılında Mısır'da ölen şair, Mukaddem Dağı'nın eteklerine gömülmüştür. İbn Hallikân, Vefeyâtul-A'yân, VI, 266; 'İmâd el-Hanbelî, Şezeretü'z-Zeheb, III, 247-48; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 182; İbn Tağrîberdî, a.g.e., VII, 27.

¹⁹⁴ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 182; İbn Tağrîberdî, a.g.e., VII, 27; el-Hırfî, Şi'ru'l-cihâd, 109.

¹⁹⁵ "Memlûk" (çoğulu; Memâlîk ve Memlûkûn), Arapça ??? "Meleke" fiil kökünden türemiş bir "ism-i mef'ul" olup lügat manası "tasarruf edilen; sahip olunan; hizmetçi; beyaz köle" demektir. "Memlûk" kelimesi zamanla İslam Tarihi'nde istilâhî bir mana kazanmış ve "gerek harplerde ve gerekse satın alma yolu ile esir düşen beyaz adam" ve "bunların kurduğu devlet" anlamına kullanılır olmuştur. Bu manaları ile "memlûk" siyah köle demek olan "el-'abd" (çoğulu el-'abîd) kelimesinden farklıdır. "el-'abd" "ev işlerine bağlı bir nevi köle" demektir. "Memlûk" ise hükümdar veya emirlerin muhafız birliklerine dahildir. İlk defa, Abbasi halifesi Me'mûn (h.198-218) döneminde oluşturul-

barlı zümresine dahil Borçoğlu (Borçalı) kabilesine mensuptur.¹⁹⁶ Bir rivayete göre 620/1223, bir başka rivayete göre de 625/1228 yılında Deşt-i Kıpçak'ta doğdu.¹⁹⁷ Bazı tarihçilere göre dördüncü¹⁹⁸ Makrîzî'ye göre¹⁹⁹ beşinci Memlûk Sultanı olan, Kıpçak Türklerinden el-Meliku'z-Zâhir Rukneddîn Baybars²⁰⁰ tahminen 14 yaşlarında iken, Moğol istilasından kaçan kabilesi, Ulak Meliki Enes Han tarafından bir baskına uğramıştır. Bu baskında yakalanan Baybars, yanında süt kardeşi Bedreddîn Beysaray eş-Şemsî olduğu halde esir tüccarlarına satılmıştır. Anadolu üzerinden Sivas'a getirilen iki kardeş, Beysaray'ın ifadesine göre, burada ayrı ayrı şahıs-

lan Türk asıllı birliklerin sayısı, kardeşi Mu'tasım (H.218-227) tarafından artırılmış ve kendileri için ayrı bir şehir (Samarra) kurulmuştur. Bu gelenek daha sonra Mısır'da valilik yapanlar tarafından sürdürülmüş ve orada kurulan Tolunoğulları, İhşidîler, Fatimîler ve Eyyûbîler devletlerinde Memlûk asker istihdamı vazgeçilmez bir şart olmuştur. Son olarak Memlûklar adı altında ortaya çıkmış olan devlet, memlûk asker sınıfındaki komutanların sultanlığa getirilmesiyle kurulmuştur. İlk başta Türklerden oluşturulmuş birliklere özellikle Eyyûbîler döneminde, Türkmen, Rum, Çerkes, Sicilyalı ve Ermeni unsurlar da katılmıştır. Sellâm, el-Edeb fi'l-'Asri'l-Memlûkî, I, 15; Kazım Yaşar Kopraman, Mısır Memlûkleri Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları/1090 Ankara 1989, I; Rásónyî, Tarihte Türklük, 167; Nejdî Gürkan, Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi, 6, dipnot 33.

196 İbn 'Abdî'z-Zâhir, er-Ravdu'z-Zâhir fî Sîreti Meliki'z-zâhir, (Nşr. S.F. Sadeque) Dacca 1956, 243; Z. Velidî Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, (3.bsk.), İstanbul 1981, 179.

197 İbn Tağrıberdî, a.g.e., IX, 94-95.

198 D.S. Margoliouth, "Baybars I", İA., II, 357.

199 Makrîzî, Şecerü'd-Dürr'ü köle asıllı olması sebebiyle ilk Memlûk Sultanı olarak kabul eder. Bkz., es-Sulûk, I, 361. Baybars'a kadar memlûk Sultanlarının sırası şu şekildedir. a) Şecerü'd-Dürr (Mayıs 1250-Temmuz 1250) b) el-Melik Muiz Aybeg (1250-1257) c) el-Melik Mansur Nureddin Ali b. Aybeg (1257-1259) d) el-Melik Muzaffer Kutuz (1259-1260) e) el-Melik Zâhir Baybars (1260-1277) Süleyman Özbek, el-Melikü'z-zâhir Rükned-dîn Baybars Hayatı ve Faaliyetleri, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYLS., Ankara 1988, 33.

200 Baybars: Divân Lügat et-Türk' ten itibaren eski lehçelere ait lügat kitapları "bay" sözcüğünü "Zengîn" anlamında kaydetmektedirler. Bugünkü lehçelerde ise "bay" yine "Zengîn" anlamında kullanılır. Bu sözcük, doğu Türkçesinde bazı hayvan adlarının başında kullanılarak, bunların iyi ve iri cinslerini ifade eden bileşik sözcükler teşkil eder ki, bazıları şahıs adları olarak da kullanılır. Bay-sungur, Bay-Bars gibi. "Bay" kelimesi bazı lehçelerde "kahraman ve ser-

lara satılarak birbirlerinden ayrılmışlarsa da, Halep'deki Kılıç Hanında tekrar bir araya gelmişlerdir.²⁰¹ Halep'den Dimaşk'a esir pazarına götürülen Baybars, burada önce İmâdu's-Saik, daha sonra da Emir Alaaddin Aytigin es-Sâlihî el-Bundukdârî tarafından satın alındı.²⁰² Bu efendisine nispetle de el-Bundukdârî²⁰³ olarak lakaplanmışır.

Eyyûbî Devleti Sultanı el-Meliku's-Salih Necmeddîn Eyyûb'un efendisi Bundukdâr'ı mallarını müsadere ile hapsedmesi sebebiyle, O'na intikal etmiştir. Bu tarihten sonra da el-Meliku's-Salih'e nispetle es-Salihî diye isimlendirilmiştir.²⁰⁴

Memlûklere çocukluğunda önce tibâk adı verilen askerî okullarda Kuran, hadis ve İslam hükümlerinin yer aldığı dînî eğitim verilir, ardından askerî eğitim alırlardı.²⁰⁵ Reşit olduktan sonra azat edilirler harc denilen diploma töreninde hem askerî diploma hem

dar" anlamlarına da gelir. Bu anlamda bazan bir unvan olarak da kullanılmıştır. Tuman-Bay, Kayıt-Bay, Bars-Bay gibi. Bkz. Fahir İz, "Bay", İslam Ansiklopedisi, Maarif Matbaası, İstanbul 1944, II, 356 "Bars" ise av için Türkler'in besledikleri bir tür kaplandır (Pars). Eski Türk aylarından üçüncü ayın adı da "bars"dır. Bkz. B. Atalay, Türk Büyükleri veya Türk Adları, Devlet Basımevi, İstanbul 1935, s. 31; J. Sauvaget, "Noms et surnoms de Mamelouks" Journal Asiatique, Paris 1950, CCXXXVIII, 43. Baybars; Memluk emirlerinde adet olduğu üzere, kendisine şahsi arma olarak "Bars"ı kabul etmiştir. Bkz. Fuat Köprülü, "Baybars I", İ.A., II, 362; İnci Koçak, "Arap Kaynaklarında Türk Memluk Sultanı Baybars", X. Türk Tarih Kongresi, (Ayrı Basım) TTK. Ankara 1991, 1101.

202 İbn Tağrıberdî, en-Nucûm, IX, 95-96.

203 Alaeddîn Bundukdâr, Baybars sultan olduktan sonra onun emirleri arasına girmiştir.

204 Bundukdârî: "Bunduk" adı verilen yayı yapan kimseye mensup olan anlamındadır. "Bundukdâr", Farsça iki sözcükten oluşmuş bir isimdir. "Bunduk" fındık anlamındadır. Okla atılmak için fındık şeklinde yapılmış yuvarlak çamurlara denilir. Yayın kırışının ortasına yerleştirilerek atılırdı. "Dâr" sözcüğü de, Farsça'dır ve "tutan" anlamındadır. "Bundukdâr", hükümdarın veya emirin arkasında, deriden yapılmış fındık çuvalını taşıyan ve bu işe memur edilen kişiye verilen addır. Bkz. Şerefeddin Yaltkaya, Baybars Tarihi, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. XII; Kalkaşandî, Subhu'l-A'sâ, V, 458.

204 İbn Tağrıberdî, a.g.e., IX, 94. İbn 'Abdî'z-Zâhir, er-Ravdu'z-Zâhir fî Sîreti Melikî'z-Zâhir, 242; İbn Tağrıberdî, a.g.e., IX, 95.

205 Bâşâ, Edebu'd-Duvelî'l-Mutetâbi'a, 65-66; Rásónyî, Tarihte Türklük, 160.

de zatlık belgesi olan itâkalarını kazanırlardı.²⁰⁶ Bu eğitimden geçenler askerî alanda başarılı olarak Sultanlığa kadar yükselebildikleri gibi aralarında edipler ve alimlerde yetişmiştir. Türkistanlı Fârabi (ö.950), İbn Dukmak (ö.1386), İbn İyâs (ö.1528), İbn Cevzî (ö.1257), İbn Tağrîberdî (ö.1496) bunlardan bazılarıdır.²⁰⁷ Baybars'da bu eğitim süreçlerinden geçerek başarıyla tamamlamış ve Sultanlığa kadar yükselebilmıştır.

Zeka ve kabiliyeti sayesinde kısa sürede dikkatleri üzerine çeken Baybars, el-Meliku's-Salih tarafından Memlûklerin ileri gelenlerinin dahil olduğu Camedariye sınıfına alındı.²⁰⁸ Bu görevi sayesinde liderlik ve idarecilik vasıflarını gösterme imkanı bulmuştur. Bahrî Memlûkleri'nin lideri Fariseddîn Aktay tarafından yokluğunda Bahrî'lerin başına kendisi tarafından vekil olarak bırakacak kadar itibar kazanmıştır.

Uzun boylu, esmer, mavi gözlü, gür sesli, güzel ve kuvvetli bir genç olan Baybars zeka ve kabiliyeti, faaliyeti ile az zamanda kendisini gösterdi. 647/1249 yılında Eyyûbî sultanı el-Meliku's-Salih ölümü üzerine tahta çıkan oğlu Turanşah zamanında yıldızı daha da parladı. VII. Haçlı Seferiyle Mısır'a gelen Dimyat'ı ele geçirerek Mansûra'ya kadar ilerleyen Fransa kralı IX. Louis'in ordusuyla birlikte Mansûra'da gerçekleşen savaşta Memlûklere esir düşmesinde Baybars'ın büyük bir rolü olmuştur.²⁰⁹

2.1.4.2. Memlûk Devletinin Kuruluşu

Emevîler'in mevâlî'ye karşı gösterdikleri kibir ve onları aşağılayıcı davranışları sonucu, başta Acemler olmak üzere Arap asıllı olmayan halkların ortaya koyduğu şuûbiyye hareketi sonucu iktidarlara hızla çöküşe sürüklendi.²¹⁰ 750 yılında kurulan Abbasî devleti-

206 Samira Kortantamer, Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 75, İzmir 1993, 15.

207 Rásóny, a.g.e., 160.

208 İbn Abdi'z-Zâhir, a.g.e., 243.

209 D.S. Margoliouth, "Baybars I", İA., II, 357.

210 Emevîlerin çöküşü ve şuûbiyye hareketi ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz., Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.

nin ortaya çıkması Türkler için de yeni bir dönemi başlatmıştı. Abbasî Hilafetinin kuruluşunda önemli rol oynayan İranlı unsuruna karşı bir denge oluşturmak amacıyla özellikle halife el-Me'mûn (813-833) zamanından itibaren, İslam devleti sınırları dışından Türkler getirtilerek askerî birlikler oluşturulmaya başlandı. Kısa zamanda sayıları otuzbine ulaşan bu Türk birlikleri için halife el-Mûtasım (833-842) Bağdat'ın 80 km kuzeyinde yer alan Samarra şehrini kurarak oraya yerleştirdi. Sadece Türk beg ve asilzadelerinin komuta ettiği askerler için Arap ve Acemlerle evlenip karışarak bozulmamaları için hususî surette Türk kızları getirtilip onlarla evlenmeleri sağlandı.²¹¹ Savaşçı yetenekleri ve sadakatleri sonucu Türklerin güç ve nüfuzları hızla yükseldi. Halife el-Me'mûn'un bir Türk memlûkü olan Tolonoğlu Ahmed 868 yılında Türk Memlûkler'in desteğini de alarak Mısır'da ilk Müslüman Türk Devletini kurmaya muvaffak oldu.

Çeşitli tarihî süreçlerin ardından Eyyûbîler dönemine gelindiğinde, Eyyûbî sultanı el-Meliku's-Salih Necmeddin Eyyûb'un (1240-1249) tahta çıkmasına yardımcı olan Memlûklerin Mısır'da yeniden itibarları yükseldi. Sultan el-Meliku's-Salih, Memlûkleri kara ile irtibatını kesip müstahkem bir kale haline getirdikten sonra Nil nehri üzerindeki er-Ravza adasına yerleştirdi. el-Memâliku'l-Bahriyye (Bahrî=Deniz Memlûkleri) adı verilen bu askerî Türk gücü XIII. yüzyılın ilk yarısında sadece Mısır'ı değil bütün İslam alemini tehdit eden Haçlıları ve Moğol istilasını bertaraf ederek kendilerine gösterilen önemi haklı çıkarmışlardır.²¹²

Bahrî Memlûkler, Eyyubîler devletinin zamanla zayıflamasından da yararlanarak ordu içerisindeki güçlerinin ve nüfuzlarının da artmasıyla 1250 yılında son Eyyûbî sultanı Turanşâh'ı öldürerek iktidarı ele geçirmişlerdir. Söz konusu olay şu şekilde gelişmişti. VII. Haçlı Seferi'nin başarıyla atlatılmasının ardından Turanşâh ile memlûk kumandanlarının arası bozuldu. Kazanılan zaferin ardından kendisini çok güçlü hisseden Turanşâh, devlet makamlarına

211 Kazım Yaşar Koprıman, "Memlûkler", DGBİT, VI, 434.

212 Koprıman, a.g.e., VI, 438.

el-Cezire'den getirdiği gözde adamlarını yerleştirmek istedi. Sultanın bu davranışına savaşta büyük başarı göstermiş olan ve askerî gücü de ellerinde bulunduran memlûkler itiraz ettiler. Sultanın sarhoş olduğu bir esnada memlûklere yönelik kırıncı sözleri ilişkileri daha da gerdi. Memlûklerin desteğini sahip bulunan üvey annesi Şecerüddür'den babasına ait hazine ve mülkü geri istemesi bar dağı taşıran son damla oldu. Şecerüddür memlûk kumandanlarına durumu ileterek yardımlarını talep etti. Turanşâh'ın verdiği bir ziyafette Baybars kumandasındaki memlûk askerleri salona girerek kendisine kılıçlarla saldırdılar. Turanşâh yaralı bir halde nehir kenarındaki ahşap bir kuleye kaçtı. Kule ateşe verilince de Nil'e atlayınca ardından suya atlayan Baybars tarafından oracıkta öldürüldü. Bu olayın akabinde yapılanmalarının bânisi el-Meliku's-Salih'in dul eşi olan Türk asıllı Şecerüddür'ü ilk sultan ilan etmişlerdir.²¹³

Şecerüddür ilk iş olarak yedinci Haçlı Seferi ile Mısır'a gelerek Dimyat'ı işgal eden Haçlılarla ilgilenmeye başladı. Haçlıların başında Fransa kralı IX. Louis bulunuyordu. Mansûra'ya kadar ilerlemiş fakat burada el-Meliku's-Salih'in oğlu Turanşah tarafından pek çok Frenkle birlikte esir alınarak Mansûra'ya götürülmüştü. Şecerü'd-Dürr, Emir Hüsameddin Muhammed'i oraya göndererek onunla barış yaptı. Anlaşmaya göre Memlûkler, Fransa kralını ve ellerindeki bütün Frenk esirlerini salıvereceklerdi. Haçlılar da yarısı peşin olarak ödenmek kaydıyla sekizyüzbin dinâr ödeyecekler ve Dimyat'ı tahliye ederek Mısır'dan tamamen çekilip gideceklerdi. On yıl olarak imzalanan barış anlaşmasının ardından Memlûkler Dimyat'ı teslim aldılar ve fidyenin yarısını ödedikten sonra IX. Louis'yi de serbest bıraktılar.²¹⁴

Ancak Şecerüddür bu başarısına rağmen İslam tarihinde ilk kadın sultan olmanın getirdiği zorluklarla karşılaşmıştır. Hatta Abbâsî halifesi el-Mutasım, Şecerüddür'ün saltanatını tanımayarak Mı-

213 Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, 218-219.

214 Koprıman, a.g.e., VI, 441.

sır'a gönderdiği bir mektupla emirleri ayıplamış ve; "*Orada erkek kalmadıysa bize bildirin, size buradan bir tane gönderelim*" demiştir. iktidarı seksen gün sürerek 31 Temmuz 1250'de sona eren Şecerüddür, karşılaştığı bu durumdan kurtulmak için emirlerinden Atabekü'l-Asker İzzeddin Aybek ile evlenerek sultanlığı ona devretmiştir.²¹⁵

İzzeddin Aybek'in (1250-1257) ardından, oğlu Melik Mansur Nureddin Ali b. Aybek (1257-1259), Moğollar'a karşı Ayn-ı Câlut savaşındaki başarısıyla büyük bir sultan olduğunu ispatlayan Melik Seyfettin Kutuz (1259-1260) ve ardından da Haçlılar'ın yanısıra Moğollara karşı da kazandığı büyük zaferlerle tarihe geçen Sultan Baybars Mısır'da Memlûk sultanı olmuştur.

2.1.4.3. Haçlı ve Moğollara Karşı Mücadeleleri

1260-1277 tarihleri arasında Mısır'daki Memlûk sultanlarının dördüncüsü olan Baybars, Arap hikaye ve destanlarına adını yazdıracak kadar kahramanlıklar göstermiştir. Onu bu şöhrete ulaştıran, Haçlı Seferleri esnasında Frenklere karşı göstermiş olduğu üstün başarısı ve Moğol saldırılarına engel teşkil edecek kahramanlıklardır.

1260 yılında saltanat tahtına oturan Baybars, birbiri ardından baş gösteren iç ve dış meseleleri halletmiş ardından Haçlılarla mücadeleye girişmiştir. Memlûk Devleti kurulduğu sırada Haçlılar bütün Güney ve Kuzey Suriye'de bilhassa Akdeniz sahillerine yakın yerlerde kurmuş oldukları müstahkem kalelerde ve yerleşim birimlerinde hüküm sürmekteydiler. Memlûk Devleti'nin kuruluşundaki önemli rolüne binaen kendisini ikinci bir Selahaddin olarak görüyordu. Bu sebeple o, Suriye'yi Moğollara ve Haçlılar'a karşı koruyacak ve onları söküp atacak siyaset takip etmeye çalışmıştır.²¹⁶

1261 yılında VI. Bohemond'un İlhanlılar ile anlaşması üzerine hemen Antakya'ya hücum etti ve 1262 yılında bu saldırısını tekrar-

215 Koprıman, a.g.e., VI, 442-43.

216 Koprıman, a.g.e., VI, 463-64.

ladı. Haçlı, Moğol, Ermeni ittifakları sebebiyle tam zafere ulaşamadı. Çeşitli barış görüşmeleriyle düşmanlarının dikkatini başka taraflara çekmeye çalıştı. Başarılı olduğu bu siyaseti sayesinde 1265 yılında tekrar saldırıya geçerek Kaysariye, Yafa, Aslis, ve Arsuf şehirlerini haçlılardan geri aldı. Zaferini Akka'nın fethi ile taçlandırmak istemekteydi. Fakat Kıbrıs'tan Haçlılara sağlanan destek üzerine başarılı olamadı. 1266 yılında Akka'yı bir kez daha kuşattı. Ancak buranın çok iyi tahkim edildiğini görünce Safed'e yöneldi aynı yıl orayı Remle'yi aldı. 1267 yılında da Taberiye ve Akka mıntıklarını yağmalayıp ertesi yıl Yafa, Şakîf ve Arnun şehirlerini istila etti. 1268 Nisan'ında en büyük fetihlerinden birini gerçekleştirerek Antakya'yı ele geçirdi. Haçlıların 1097 yılında kurdukları Urfa'dan sonra ikinci prenslikleri olan Antakya Haçlı prensliğine son vermesiyle Haçlıların çöküşüne doğru sürüklenmelerini sağladı.

1271'de Trablus Haçlı kontluğuna saldırıya geçen Baybars, Safitâ, Hısnu'l-Ekrâd, ve Hısn-ı Akkâr kalelerini ele geçirdi. Aynı yılın Temmuz ayında Töton Şövalyelerinin elinde bulunan Akka'nın kuzey-doğusundaki Hısnu'l-Karîn kalesini istila etti. Haçlılara sürekli deniz yoluyla yardım gönderen Kıbrıs kralını bertaraf etmek için Kıbrıs'a askerî donanma göndermişse de kaza sonucu gemilerinin batması nedeniyle bir sonuç elde edemedi.²¹⁷

Haçlılara ve Moğollara verdiği mücadeleler sonucu büyük takdir kazanan Baybars'ı bir Arap tarihçisi şu cümlelerle tanımlar:²¹⁸

"Baybars, İncil mırıltılarını Kur'an tilavetlerine, çanların çınlamalarını müezzinlerin terennümlerine, kiliseleri mescitlere çeviren dinin desteği ve zamanın da İskenderidir."

Cemaleddin Yusuf b. Haşşâb, Frenk ve Tatar krallarının Baybars karşısında bağışlanma dilediklerini belirterek onu şu dizelerle över;

Melikler ve halifeler senin himayene sığınmışlardır.

İftihar et! Senin durumun, ikizler burcu gibidir.

217 Koprıman, a.g.e., 466-67.

218 Bâşâ, el-Edeb fî'l-Asri'l-Memlûkî, I, 28.

*Sen halk arasında emirleri melikler,
 Askerleri de emirler gibi olan bir kimsesin.
 Sen, adıyla ülkelerin süslendiği,
 Övgüsüyle akıcı konuşanların güzelleştiği bir hükümdarsın.
 Nice Frenk ve Tatar elçileri, kapısında özür ve bağışlanma dilediler.
 Onun, onların ülkesine giden yolu, basılmaktan dümdüz olmuş;
 Onların, onun ülkesine giden yoluna hiç ayak basılmamıştır.²¹⁹*

Türk asıllı bir Arap tarihçisi olan İbn İyâs, Baybars'ın çok fetih yaptığı için, "Ebu'l-Futûhât" diye de lakaplandırıldığını ifade ederek onun; cömert bir insan olduğunu kaydeder. Fethettiği ülkelerden kazanmış olduğu ganimetleri emrindekilere dağıttığını, heybetli ve güzel yüzlü, uzun boylu, beyaz sakallı bir sultan olduğunu, bilginleri ve iyilik yapmayı sevdiğini yazmaktadır. Mısır'daki Türk hükümdarlarının en seçkinlerinden biri olarak Baybars'ı göstermektedir. İbn İyâs "bu hususta şöyle söylüyorum" diyerek, Baybars'ı şu şiiiriyle övmüştür;

*Onun hükümdarlar içindeki tarihi,
 Arapları ve Arap olmayanları hayrete düşürdü.
 Bunu mürekkeple değil, altınla yazıyorum
 Ortaya koyuyorum onun olağanüstü işlerini
 Yiğit bir lider olarak Allah onu seçti.
 Kahretsin diye bozguncu kişileri
 Halk içerisinde adaleti izhar etti.
 Ortadan kaldırdı zulmü ve eziyeti ,
 Onun korkusuyla doludur hükümdarların kalpleri
 Artık mızraklara ve keskin kılıçlara ihtiyaç yoktur.
 Bu varlık durdukça, üzerinde olsun Allah'ın rahmeti!²²⁰*

219 İbn Abdiz'z-Zâhir, a.g.e., 91-92.

220 İbn İyâs, İbn İyâs, Ebu'l-Berekât Muhammed b. Ahmed b. İyâs, Bedâ'i'u'z-Zuhûr fî Vakâ'i'i'd-Duhûr, Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire 1311, 118; Koçak, a.g.e., 1110.

Yirmi iki yıllık saltanatını Şam'da, Irak'da, Küçük Asya topraklarında, Nübe'nin güneyinde ve Sudan'ın kuzeyinde Haçlılar'a ve Moğollar'a karşı savaş vererek geçiren Sultan Baybars, İslam toplumlarının gördüğü en büyük saldırılardan biri olan Moğol saldırılarına karşı göstermiş olduğu üstün başarılar sonucu büyük bir sevgi kazanmıştır.

Hicrî 656/1258 yılında Hülâgu'nün²²¹ başında bulunduğu Moğol ordusu Bağdat'a ulaşp şehri ele geçirdi. Süratle halkı katletmeye başlayan Moğol ordusu şehre dağılarak büyük bir yağmaya ve şehri yakıp yıkmaya girişti. Bu canî güruhlar öldürülenlerin kesik başlarından büyük bir yığınak yaparak üzerine çadır kurdular. Bağdat'ta ele geçirdikleri kitapları Dicle nehrine attılar. Moğol ordusu atlarının toynaklarıyla çiğnemedikleri ne bir toprak parçası, ne de kökünden sökülüp atılmamış bir yeşillik bırakmaksızın yakıp yıkarak ilerlemeye devam etti. Acı ve kedere boğmadıkları tek bir yerleşim birimi bırakmadılar.

1260 yılında Moğollar, güneye uzanarak Gazze, Nablûs ve Kerek'e ulaştı. Bu zaman diliminde Suriye ve Mısır'da hüküm süren Eyyûbîler Devleti zayıf durumdaydı. Kahire'yi tehdit etmeye başlayan bu orduyu durdurabilecek bir güç ortada yoktu. Memlûk sultanı Kutuz²²² ve onun sağ kolu Baybars'ın başındaki Mısır ordusuyla harekete geçti. Ona Suriye ordusu ve vatanını savunmaya katılan

221 Hicrî VII-VIII. yüzyıllarda İran'da hüküm süren ve Moğol hanedanının bir kolu olan İlhanlılar devletinin hükümdarı Hülâgu Han (ö.664/1265)'dir. Cengizhan'ın torunudur. Hicrî 656/1258 yılında Abbasi hilafetinin başşehri olan Bağdat'ı ele geçirerek 508 yıllık Abbasi dönemini fiilen sona erdirmiştir. Bkz. Spuler, Bertold, "İlhanlılar", İslam Ansiklopedisi (M.E.B.), İstanbul 1987, V/2, 968-970; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, (Komisyon), İstanbul 1989, IX, 63 vd.

222 Türk Memlûk Devletinin üçüncü sultanı olan el-Melik Muzaffer Kutuz 1259-1260 yılları arasında kısa bir dönem hükümlanlık sürmüştür. Ayn-ı Câlût savaşındaki başarısı nedeniyle İslam tarihinde kendine müstesna bir yer edinmiştir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şehabettin Tekindağ, "Kutuz", İslam Ansiklopedisi, VI, (M.E.B.), İstanbul 1967; Ali Aktan, "Sultan Kutuz ve Ayn Câlût Zaferi", Atatürk Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı 10, Erzurum, 1991, s. 187-188; Ahmet Gökbek, Kıpçak Türkleri, Ötüken Yay., İstanbul 2000, s. 105-107.

vatanperverler de eşlik etti. Filistin'in kuzeyinde bulunan Bey-sân'da Ayn-ı Câlût mıntıkasında 3 Eylül 1260 yılında büyük bir savaş gerçekleşti.²²³ Moğol ordusu hezimete uğrayarak ricat etti ve tekrar geçtikleri yerleri yakıp yıkarak kuzeye çekilmek zorunda kaldı. Bu savaş neticeleri bakımından tarihte gerçekleşen önemli savaşlardan biridir. Moğollar bu savaşta galip gelselerdi Mısır'a kadar ilerleyecekler, Mısır'da yerleşmeseler bile Irak'da yerleştikleri gibi Suriye'de de yerleşecekler ve Yakın-Doğu'daki bütün İslam ülkeleri Moğol hakimiyeti altına düşecekti. Bu sebeble Ayn-ı Câlût zaferi sadece Mısır'ı değil aynı zamanda Suriye'yi de Moğol hakimiyetinden kurtarmıştır. Bu büyük zaferin İslam dünyası için önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul eden Arap tarihçisi Nikola Ziyâde, şayet bu savaşla Moğollar durdurulmasa İslam dünyasının başına gelebilecekleri şu sözleriyle özetler;

"Moğollar Ayn-ı Câlût'ta galip gelselerdi olabilecekleri tasavvur edebilir miyiz? Bunu tam olarak bilemesek de bu konu üzerinde bir fikir jimnastiği yapabiliriz.

Şayet Moğollar bu cephelerde muzaffer olsalardı Halep de Bağdat gibi bir yıkıntı hâline gelirdi. Dimaşk yerle bir olurdu. Moğollar Halep'e yaptıklarını ona yapamadılar; çünkü Memlûkler süratle savaşa girdiler.

Bu belanın Suriye'yi içine aldıktan sonra Mısır'a ulaştığını bir düşünün, Moğolların medeniyet adına ne varsa yok ettikleri konusunda benimle aynı fikirde değil misin? Kahire'yi de ikinci bir Bağdat veya ikinci bir Halep'e çevirebileceklerdi. Bende ki hakim görüş Arap dilinin çok gerileyeceğidir. Ölebileceğini söylemiyorum. Çünkü Arap dili hayat için yaratılmış ve bu sebeple Allah'ın kitabının dili olarak seçilmiştir. Fakat bu dil geriler ve üretim hareketi orada sona ererdi. Şayet Moğollar hâlâ Suriye sahillerinde bir devletleri bulunan haçlılarla birleşselerdi, bunun sonucu ne olurdu? O sıralar Hristiyan Avrupa dünyası Moğolları Hristiyanlaştırmayı düşünüyor ve bu amaçla sık sık heyetler gönderiyordu. Şayet Moğollar haçlılarla doğrudan birleşselerdi neler olabileceğini düşünebiliyor musun? Böyle bir pozisyonda ne yapılabilirdi.

²²³ Bu görüşler ve Ayn-ı Câlût savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, VI, s. 453-455; Özbek, Süleyman, "Moğol İstilasının Durak Noktası Ayn-Câlût Savaşı ve Sonuçları", Askeri Tarih Bülteni, XVI/31, Ankara 1991, s. 11-21.

*Ayn-ı Câlût zaferi tarihimizde büyük öneme sahiptir. Yermûk, Hittîn ve Ayn-ı Câlût üçgeni millî ve ruhî hayatımızın temel noktasıdır. Ona bu açıdan bakalım ve hiç aklımızdan çıkarmayalım.”*²²⁴

Muhyiddin b. ‘Abdi’z-zâhir (ö. 692/1293) Moğol ordusunun çokluğunu da dile getirdiği bir şiirinde, onların sonunda Türk sultanlarının ve kahraman askerlerinin karşısında yok oluşlarını anlatır;

Moğol sultanları kum taneleri sayısınca geldi,

Ovaları tepeleri taşarcasına doldurdu.

Günler aramızda verdiği hükümde insafli davrandı.

Dolayısıyla ilk günler de zafer onun,

*Son günler de kesin zafer bizim oldu.*²²⁵

Sultan Seyfettin Kutuz ve yardımcısı Baybars’ın bu büyük başarıları sayesinde Türk İslam dünyasında Moğollara karşı duyulan büyük korku giderilmiş oldu. Baybars’ın devam eden mücadeleleri sayesinde Suriye Fırat sınırına kadar Memlûklerin ellerine geçti.

1265 yılında Moğollar, Fırat üzerimdeki el-Bîre (bugünkü Birecik) kalesine hücum etmişler ve şehri kuşatmışlardı. Baybars bu tehlikeyi defetmek için Suriye’ye müteddit defalar asker gönderdi ise de nihayet 1265 Ocak sonunda bizzat kendisi sefere çıktı. Baybars’ın gelişini haber alan Moğollar derhal geri çekildiler. 1272 yılında tekrar el-Bîre’yi kuşatmaları üzerine ordusunun başında süratle harekete geçen Baybars’ın Fırat’ı geçmesi üzerine Moğollar bütün kuşatma aletlerini ve erzaklarını terkederek hızla kaçtılar.²²⁶

Baybars’ın hızla hareket ederek bölgeye ulaşması ve Moğolları püskürtmesi üzerine halk büyük bir sevinç yaşamış sultanın bu başarısını bir çok şair şiirlerinde dile getirerek Baybars’ı övmüştür.

224 Nikola Ziyâde, “Ayn-ı Calût’da Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı” (Çev: İbrahim Ethem Polat), Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl: III, Sayı: 11, Ankara 2003, 155-156.

225 Selîm, ‘Asru Selâtini’l-Memâlik, VIII, 69.

226 İbn Kesîr, el-Bidâye ve’n-Nihâye, XIII, 263; ‘İmâd el-Hanbelî, Şezerâtü’z-Zeheb, II, 333; Koprman, a.g.e., 459-60.

Kadı Şihâbuddîn Mahmud el-Kâtib, bu zaferi şu dizelerle över;
Her nereye gidersen git her şeye hakim olan Allah komşundur.
Dilediğin hükmü ver, kader muradına uygun olacaktır.
Senin ortaya koyduğun ve rüknünü oluşturduğun din,
Artık düşmanlar tarafından saldırıya uğramayacaktır.
Kelleler dans ederken, kırışlar de yayların verdiği coşkuyla hareket ederler.
Askerleriyle birlikte Fırat'a daldın ve dalgalar sizi karşı tarafa ulaştırdı.
Fırat'ın dalgaları seni taşıdı. Bir denizin sadece seni taşıdığını kim görmüş-
*tür.*²²⁷

Bir Arap şairi şu beyitleriyle Baybars'ı över;
Melikü'z-Zâhirdir bizim sultanımız
Feda olsun ona ailelerimiz ve mallarımız
Moğollar'dan dolayı ateşlenen kalbin hararetini,
*Söndürmek için sulara atıldı sultanımız*²²⁸

Kahire'nin önde gelen şairlerinden İbn Nekîb²²⁹ Sultan Baybars'ın Fırat nehrini geçerek Moğollar'a karşı kazandığı zaferi şu beyitleriyle över;

Atlarımızla Fırat'a daldığımızda,
Mızrak ve kılıçlarımızla suların üstünü adeta örtmüştük.
Dalgalara daldık, ama hareketimiz, suların akışını durdurmuştu.
*Sonunda Zengînlük ve ganimetlerle geri döndük.*²³⁰

227 İbn Tağrîberdî, en-Nucûmu'z-Zâhira, VII, 159; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 264; 'İmâd el-Hanbelî, a.g.e., II, 333.

228 İbn Kesîr, el-Bidâye, XIII, 264; Sellâm, el-Edeb fî'l-'Asri'l-Memlûkî, I, 20.

229 Nâsiruddin Hasan b. Şâver b. Tarhân b. Nekîb el-Kinânî, Nefîsî olarak da tanınan şair hicri yedinci yüzyıl başlarında Kahire'de dünyaya gelmiştir. Zamanının önde gelen şairlerinden olan İbn Nekîb Memluk sultanlarını pek çok mehiye kaleme almıştır. Kahire'de H. 687/1288 yılında ölmüştür. Kutubî, Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-Zeylu 'Aleyhâ, (Tahk: İhsân 'Abbâs), Beyrut 1973, I, 151-156; 'İmâd el-Hanbelî, Şezerâtu'z-Zeheb, V, 400-401.

230 İbn Tağrîberdî, en-Nucûmu'z-Zâhira, VII, 160; İbn Kesîr, el-Bidâye, XIII, 264. Sellâm, el-Edeb fî'l-'Asri'l-Memlûkî, I, 21.

Yine bir Arap şairi onu şu dizelerle övmüştür;
Ey Türk arslanı ve onların direği!
Ey korku ve endişeden sonra intikam alıcı!
Azınları bozguna uğrattın, bizi selamete çıkardın.
*Fırat'ı geçtin, hilafete ulaştın.*²³¹

2.1.5. Orduya Övgüler

Haçlı Seferlerine karşı koyan Müslüman ordunun temelini Türk askerî yapısı oluşturmaktaydı. Bu yapının içerisinde Türkler, Araplar ve Kürtler başarı ve becerileri nispetinde görev almaktaydı. Haçlı Seferlerine karşı mücadele veren Türk sultanlarının en büyük güvencesi orduydu. İçerisinde şiirlerde tek tek isimleri geçmeyen sayısız kahramanı barındırmaktaydı. Dönem içerisinde yaşayan şairler, 'sultan, emir ve komutanlara yazdıkları övgü, zaferleri müjdelere ve tebrikler başta olmak üzere, çeşitli vesilelerle yazılan şiirlerde onları zafere ulaştıran ordularını da övmüşlerdir.

İmadeddin Zengî'nin 534/1140 yılında Frenkler üzerine saldırıya geçmesi üzerine aralarında Kudüs Kralı Baldwin'in de bulunduğu kalabalık Haçlı orduları ile savaşa tutuşulmuştur. Zengî, Bârin civarında Frenkleri hezimete uğratarak Bârin kalesini de ele geçirmiştir.²³² Usâme, bu savaşı vassfettiği şiirinde, Zengî'nin askerlerinin dilinden orduya övgülerini sunmuştur;

Eğerlerimiz yumuşak birer minder, zırhlarımız gömlek,
Dikilmiş çadırlarımız da bizim için saray gibidir.
Ufukta beliren yıldızlar gibi görürsün askerleri,
Bu ihtişamını parlak yıldızlar kıskanma da
Kralların tek derdi bebek yüzlü ve beyaz tenli kadınlar iken,

231 İnci Koçak, "Arap Kaynaklarında Türk Memluk Sultanı Baybars", X. Türk Tarih Kongresi, TTK., Ankara 1991, 1101.

232 İbn Kalânîsî, Zeyl Târih Dımaşk, 259; İbnu'l-Esîr, et-Târihu'l-Bâhir, 49-50; Ebû Şâme, Kîtabu'r-Ravzateyn, I/I, 87-88.

Bizim derdimiz keskin kılıçlar ve mızraklardır.

Kılıçlarımızın vurduğu yerden kızıl kan akar,

*Kabzaları da cömertliğimizden yeşil ve bereketlidir.*²³³

İbnu'l-Esîr, İmadeddin Zengî'nin 539/1144'de Urfa'yı fethetmesini eserinde anlattıktan sonra kendisi de İmadeddin Zengî için bir şiir kaleme almıştır. Şiirinde, Zengî'nin Urfa'yı fethetmek üzere yola çıkan ordusunu oluşturan süvarilerin coşkusu ve mızraklarıyla ilerleyişlerinin oluşturduğu görüntüyü denizin dalgalarına benzeterek, kara üzerinde değil de denizde hareket ediyorlarmış izlenimi verdiğini ifade eder. Söz konusu beyitleri şu şekildedir;

Süvarilerin coşkusuyla hareket eden öyle bir orduyla harekete geçtin ki,

Onların silahlarının çokluğundan karayı deniz zannettim.

Zifiri karanlık geceyi ürküten bu muhteşem ordu,

*Atların beyazlığı ile de sabahın ilk ışıklarını kışkandırır.*²³⁴

Haçlılara karşı mücadele veren Türk Sultanlarının askerlerini savaşta cinlere ve ifritlere benzetme geleneği yaygındır. Türk askerlerinin savaşçı vasıfları ve savaş meydanlarındaki cengaverlikleri, Arap edebiyatçılarının ifadelerinde her zaman insan üstü davranışlar olarak tanımlanmıştır.

İbrahim b. Osman b. Muhammed Ebu İshak el-Gazzî (ö.1050 / 1129) Türk askerlerinin barışta oldukça mülayim ve sıcakkanlı insanlar olup savaş meydanlarında bir anda değişerek insan üstü varlıklara dönüşümünü şu şekilde dile getirmiştir;

Öyle bir kavim ki, karşılaşıldığı zaman, meleklere benzer

*Kendileriyle savaşılırsa, ifrit kesilirler.*²³⁵

Mısır Fatımî hilafetinin veziri olan Talâ'i' b. Ruzzeyk, Mısır cephesinden Frenklere saldırı başlatan sayılı insanlardan biridir. Ruzzeyk, başarıya ulaşmanın sadece Nureddin Mahmud Zengî'nin komutası altında olacağına inanmıştı. Bu inancını Şam'da Nured-

²³³ Usâme b. Munkız, Dîvân, 201-203.

²³⁴ İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 68; Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 95; Hamza, a.g.e., 37.

²³⁵ İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, X, 238.

din'in yakınında bulunan emir ve şair Usâme b. Munkız'e yazdığı şiirleriyle ifade etmiştir. Yine Nureddin'e ulaştırması için yazdığı savaşa teşvik edici beyitlerinde Frenklere karşı Mısır cephesinden mücadele veren ordusunu ve askerlerini şu dizeleriyle över;

Öyle ordularımız var ki; en küçüğüne bile geniş yeryüzü dar gelir

Bu ordularımız sağanak yağmur yerine Şam'a dökülür.

Düşmanın kanından kına yakmış gelinler gibidirler,

Şafak sökerken düşmanın kafalarına inen kılıçların şakırtısı coşku doludur.

Onların bütün kalelerdeki malları ya terkedilmiş, ya da yağmalanmıştır.

*Bu da Allah'ın kudreti sayesinde. Kim Allah ile savaşmaya kalkarsa mağlup olur.*²³⁶

575/1179 yılında Selahaddin Eyyûbî, Frenklerin Banyâs yakınlarında Mahâzatu'l-Ahzân'daki kalelerini ele geçirip yerle bir etmiştir.²³⁷ Bu zafer dolayısıyla Selahaddin Eyyûbî'ye övgülerini sunan İbn Sâ'âtî bu savaşta Selahaddin'in askerlerinin çokluğunu dile getirerek askerlerin savaş naralarını kükreyen arslanlara benzetmektedir;

Mehâz Kalesi üzerinde durdun. O kale, öyle bir kaledir ki hiçbir yer ona benzemez.

Savaşmak için gelen askerlerin çokluğundan bir karış toprak dahi göze görünmez

*Öyle askerler ki, kükremeleri insanı ürperten aslanlardan başkasına benzemez.*²³⁸

H. 583 yılında Selahaddin Eyyûbî'nin Kerek ve Nablûs'u fethi dolayısıyla İbn Senâ' el-Mülk, kaleme aldığı övgüde sultanı bu zafere taşıyan ordusunu da övmeyi ihmal etmez;

²³⁶ Talâ'î' b. Ruzzeyk, Dîvân, 62-63.

²³⁷ İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, X, 95; Ebû Şâme, a.g.e., II/1, 22; İbn Kesîr, el-Bidâye, XII, 290.

²³⁸ İbn Sâ'âtî, Dîvân, II, 409; Ebû Şâme, a.g.e., II/1, 32-33; İbn Vâsıl, Muferricu'l-Kurûb, İbn Kesîr, a.g.e., XII, 290.

Onlar öyle askerlerdir ki onların içeceği başka askerlerin canıdır

Onların savaşçılardan başka yiyeceği de yoktur.

Bu kalenin sakinleri gelen orduların öncülerinin hurma ağaçları gibi yüksek olduğunu görünce;

Ordularını gördükleri zaman yutkunup salyayı değil atlıları ve piyadeleri yuttular.²³⁹

İbn Senâ' el Mülk, Selahaddin'in başlıca Hittin, Taberiyye, Nâblus, 'Askalân, Beyt Cibrîl, Tebnîn gibi Şam şehirlerini ve kalelerini fethi dolayısıyla sunduğu övgü şiirinde sultanı zaferden zafere taşıyan ordusunu gökten yardıma gelen melekler olarak tanımlar;

Öyle bir kral ki, ordusu adeta ikişer ikişer gelen Allah'ın melekleridir.²⁴⁰

Muhammed b. Danyâl el-Mevsilî de Eşref Halil'in Akkâ'da son Haçlıları da kovduğu kesin zaferinin ardından yazdığı övgü şiirinde, büyük başarısı dolayısıyla Türk Sultanına ve Türk ordusuna hayranlık ve takdirlerini belirterek Haçlı ordularını darmadağın eden orduyu şu sözlerle övmüştür;

Öyle bir ordu ki şirkin dağına çarptığında

Dümdüz eder atların toynaklarıyla²⁴¹

Muhyiddin b. Abdizzahir (ö. 692/1293) Sultan Baybars'ın Moğollara karşı elde ettiği başarısı karşısında yazdığı övgüde kahraman ordusunu şu şekilde över;

Allah'ın askerleri, savaş günü kahramanları hayret ve kıskançlığa sürükleyecek bir teşhizatla geldiler,

Demirden bir set ile onlara doğru yüzmeye daldık ve düşman onda bir tek delik açamadı.²⁴²

239 İbn Senâ' el-Mülk, Dîvân, II, 223-226.

240 İbn Senâ' el-Mülk, Dîvân, II, 340-343

241 el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 75.

242 Selîm, 'Asru Selâtinî'l-Memâlik, VIII, 24-27; Ömer Ferrûh, Târîhu'l-Edebî'l-Arabî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1989, III, 664.

2.2. FRENKLERE HİCİVLER

Haçlı Seferleri dönemine tanık olan ve şiirlerinde bu savaşları konu olarak işleyen Arap şairler, çeşitli vesilelerle yazmış oldukları şiirlerinde Frenklerin kötü sıfatlarından ve meziyetlerinden bahsetmişlerdir. Şiirlerinde bunu yaparken gayeleri, Haçlıları küçümseyerek onları Müslümanlar'ın gözünde küçük düşürmek onların zayıflık, korkaklık, hilekar, nifakçı, tedirgin ve savaştan firar etmeye meyilli gibi özelliklerini ortaya çıkararak Müslümanları hamasete ve onlara karşı savaşılmaya teşvik etmeye çalışmaktı. Frenklere karşı verilen her başarılı mücadeleden sonra özellikle galip komutanları ve orduyu övmek veya tebrik etmek için yazılan bu şiirler bir sonra ki karşılaşmada Müslüman cepheye cesaret ve güçlü savaşma azmi vermek amacını da gütmektedir. Şairler, Frenklerin ordu ve askerlerini, başlarındaki kral, prens ve idarecilerini bu şiirlerde rencide eden kelimeleri kullanarak ifade etmekte, askerlerini de Müslümanlar'ın gözlerinde küçültmek için her zaman kolayca yenilebilecek zayıf ve güçsüz kalabalıklar topluluğu olarak göstermeye çalışmaktadırlar.

Haçlılar, Müslümanları Sarazenler olarak adlandırmaktaydı. Bu kelime Hz. İbrahim'in karısı Sara'dan gelmekteydi.²⁴³ Sarezen ifadesini Avrupa Bizans'dan almıştı. Kelimenin yanlış bir etimoloji üzerine kurgulandığı belirtilmiştir.²⁴⁴ Çünkü Araplar'ın kökeni Hz. İbrahim'in diğer karısı Hacer'den doğma Hz. İsmail'e dayandırılmaktaydı. Sara'nın çocukları manasına gelen Sarazen ifadesi yanlışlıklar üzerine kurgulanmıştı. Bu ifade gibi pek çok konuda Batı'nın Araplar, İslamiyet ve Müslümanlar hakkında çok da fazla bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir.

Haçlı Seferlerine katılarak Müslüman Doğu'ya savaşmaya gelen Hristiyanlar için hiciv şiirlerinde "Frenk", "Salîbiyye", "Rûm", "Be-

243 Maxime Rodinson, *İslam'ın Mirası*, (Çev: Cemil Meriç), Pınar Yay., İstanbul 2003, 21.

244 Franco Cardini, *Avrupa ve İslam*, (Çev: Gürol Koca), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2004, 8-9.

nu'l-Asfar", "el-Ilc" gibi özel isimlendirmeler kullanılmıştır. En çok kullandıkları ifade, Frenk kelimesidir. Bu ifadeyi Müslümanların yanı sıra Bizanslılar, Doğu Hristiyanları ve Yahudiler'de kullanmaktaydı.²⁴⁵ Bu adla genel olarak Hristiyanlar veya Fransızlar kastedilmemiş, Türkçe'de de alışılmış olan İtalya-Avusturya-İskandinavya'nın doğu sınırlarından geçen çizginin batısında kalan Hristiyan ülkelerinde yaşayanlara verilen umûmî bir isimdir.

Salîbî ve Salîbiyye kelimeleri, Haçlı Seferleri sebebiyle bu savaşlara katılanların omuzlarına haç işareti taşıyan bir bez parçası taşımalarından dolayıdır. Haçlı ve Haç taşıyan anlamlarına gelmektedir.

Rûm kelimesi, Arap kaynaklarında çok eskilerden beri Roma için kullanılmıştır. Bu kelime, Bizans Devletini ve onun tüm coğrafi boyutlarını ifade etmek için kullanılmıştır.²⁴⁶

Benu'l-Asfar, Asfar Oğulları (Sarılar) ifadesini Frenkler için kullanmışlardır. Bu ifade daha önceleri Araplar tarafından Bizanslılar için kullanılan bir terimdir. Arap kaynaklarına göre Rumların soyu Hz. İbrahim'e dayanmakta olup Rûm b. 'İsû b. İshak'ın soyundan gelmektedirler. Rûm b. 'İsû sarı olduğu için Asfar lakabıyla anılmaktaydı.²⁴⁷

Haçlı Seferlerine katılan Frenkler için kullanılan bir diğer ifade de görgüsüz, kaba ve barbar anlamlarında kullanılan Ilc terimidir. Frenkler, o dönemde Müslümanlarla kıyaslanamayacak kadar geri bir medeniyetin fertleriydi. Tavrı ve hareketleri oldukça kaba ve haşindi. Ayrıca uyguladıkları vahşet ve barbarlıklar sebebiyle de bu ifade ile tanımlanmışlardır.

Şairler bu tarz şiirlerine, Frenklerin kalabalık ordularını ve askerlerinin sayılarının çokluğunu dile getirerek başlamakta, hemen ardından da bu kalabalık orduları İslâmî cephenin darmadağın ettiğini, bir kısmını öldürüp bir kısmını da esir ettiklerini dile getire-

245 Franco Cardini, a.g.e., 70.

246 Franco Cardini, a.g.e., 34.

247 Casim Avcı, İslâm Bizans İlişkileri, Klasik, İstanbul 2003, 18.

rek Müslüman cephenin moral ve direncini artırmayı hedefledikleri anlaşılmaktadır.

2.2.1. Kalabalık Ordularının Hezimetleri

Bir anda Avrupa'dan kopup gelen Haçlı orduları Müslümanları korkutacak kadar kalabalıktı. Onlarla 1096 yılında İstanbul'da ilk karşılaşan Bizanslılar dahi bu kalabalıktan ürkmüştü. Anna Komnène'nin ifadesine göre *"sayıları kumsaldaki kum tanelerinden, gökteki yıldızlardan daha çoktu."* Anadolu'ya geçişlerini eserinde ilk haber veren İbn Kalânîsi; *"Bu sene Frenk askerlerinin Kostantiniye denizinden sayılamayacak kadar çok geçtiler"*²⁴⁸ şeklindeki ifadeleriyle dikkatleri sayılarına çekmektedir.

İlk Haçlı dalgasını Anadolu'da püskürten Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıçarslan ardından gelen kalabalık Haçlı kuvvetleri karşısında çaresiz kalmış başkent İznik'i de kaybetmişti. 1 Temmuz 1097'de Eskişehir civarında Dorylaion savaşı adı verilen muharebede yine haçlı ordusunun sayıca üstünlüğü karşısında başarıya ulaşamadı. Hatta Kılıçarslan'ın bu konuda; *"Bu kadar sayısız ve müthiş silahlara, parıldayan mızraklara, miğfer ve zirhlar giyinmiş ölümden korkmadan ilerleyen bu insanların kana susamış hayvanlar gibi saldırışlarını, tutsak almadan herkesi öldürdüklerini, dağ, tepe ve ovaları doldurduklarını gördükten sonra ne yapılabilirdi?"* dediği rivayet edilmiştir.²⁴⁹

Şam'ın ünlü şairi İbn Hayyât (ö.517/1123), Müslüman Doğu'ya oldukça kalabalık ordularıyla gelen Haçlı ordusunun sayı bakımından çokluğunu ve azametli görüntülerini taşan sellere benzetmektedir;

Müşrikler, taşan nehirleri bile korkutan bir sel gibi akarak,

*Sürüklenen dağlar gibi bir orduyla Frenk diyarından kopup geldiler.*²⁵⁰

248 İbn Kalânîsi, Zeyl Tarih-Dımaşk, 134.

249 Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, 36.

250 İbn Hayyât, Dîvân, 182 ; Mehdî, Edebu'l-Makdis, 140.

Şair Cilyânî²⁵¹, Selahaddin'e yazdığı bir övgü şiirinin ilk mısra-sına Frenkler'in gücü ve kalabalık ordularına dikkatleri çekerek baş-lar;

*Selle sürüklenen çer çöp gibi kalabalık bir orduyla kopup geldiler.*²⁵²

Şairler, şiirlerine bu şekilde Frenklerin ve ordularının kalabalık oluşlarını dile getirerek giriş yaptıktan sonra, ilerleyen beyitlerin-de Müslüman cephenin savunucuları ve orduları karşısında hezi-metlerini ifade ederek hicivlerini ortaya koymuşlardır.

İbn Kuseym el-Hamevî (ö.542/1145), 532/1137-1138 yılında Haçlıların İmadeddin Zengî'ye karşı yardım isteklerini yerine getir-mek amacıyla Kostantiniyye'den yola çıkan Rum ve Frenk askerle-rinden oluşan bir orduyla hareket eden Bizans İmparatoru'nun²⁵³ ordusunun büyüklüğünü ifade ettikten sonra hezimetlerini dile ge-tirerek hicveder;

Rum Kralı, zifiri karanlık bir gece gibi olan,

Büyük bir orduyla, çölleri atlarla aşıp geldi.

Savaşın sonunda yaşamı seçti ve kaçtı gitti.

*Yoktur artık ona ölümden başka dost olan.*²⁵⁴

İbn Münîr et-Trablûsî, 1144 yılında Urfa'nın fethi dolayısıyla İmadeddin Zengî'ye yazdığı övgüde Zengî'nin ordusunun karşı-sına çıkan Frenk ordularının onların iki katından fazla olmalarına rağmen hezimetten kurtulamadıklarını ifade eder;

251 el-Cilyânî, Hakîmüzzemân Abdulmun'im b. Ömer el-Vâdiâşî, 1136 yılında En-dülüste dünyaya gelmiştir. Endülüsten Doğu'ya gelerek Dimaşk'a yerleşmiş-tir. Edipliğinin yanı sıra felsefeci, kimyacı ve tabîp idi. Bilhassa göz tıbbında zamanın en yetkili kişilerindendi. Dimaşk'ta bir muayenehane açtı. Selahad-din'i yakından tanıma fırsatı buldu. Selahaddin'in fetihlerine destek verdi. Selahaddin ile arası çok iyiydi. Özellikle Kudüs fethiyle ilgili pek çok şiiri bu-lunmaktadır. On tane dîvânı vardı. Şiirlerinde zamanındaki edebî konuların hepsini işlemiştir. 1206 yılında Dimaşk'da ölmüştür.

252 Ebû Şâme, a.g.e., II/1, 370; Mehdî, a.g.e., 141.

253 II.Yuhanna (1118-1143) İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 55.

254 İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 56-57; a.mlf., el-Kâmil fi't-Târih, IX, 301; Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 82-83; el-İsfehânî, Haridatu'l-Kasr- Kısmı Şu'arâi's-Şam, I, 470.

Rum kralının ordusu, senin ordunun iki katı,
 Kum gibi kalabalık askerleriyle sana ulaştı.
 Zoru görünce de savaşı bırakıp ardına bakmadan kaçtı
 Ganimet olarak alınınca kendisinden sahip oldukları ve malı,
 Yağmacıların son nefesidir geriye kalan sermayesi.²⁵⁵

Fityânu'ş-Şâgûrî²⁵⁶, şirk ordusu olarak tanımladığı Frenklerin kalabalık ordularının giydiği zırhlar ve görünen silahlarının hareketini çoşan bir denizin dalgalarına benzetmekte savaşın sonunda ise güçlü arslanlara benzettiği kendi ordusunun askerlerinin onları bir av gibi parçalayarak yok ettiklerini ifade eder;

Karşı karşıya geldiğimiz savaş gününde coşmuştu şirkin ordusu
 Sanki bir ileri bir geri hareket eden denizin dalgalarına benziyordu
 Zırhlar, silahlar ve mızrakların görüntüsü
 Sonunda (Frenklerin) arslanları zelîl tilkiye dönüştü.
 Bütün arslanları parçalayan arslanlara av oldu.
 Susuzluk içinde her biri tadarken zorlu ölümü,
 Sel gibi akan kanlarıyla giderdi keskin kılıçlar susuzluğunu.²⁵⁷

el-İsfehânî, H. 569 yılında Nureddin Mahmud Zengî için yazmış olduğu bir övgüde Frenkleri hicvederek onları "Benû Asfar" olarak tanımlayarak Nureddin'in gücü karşısında korkudan sapsarı kesildiklerini ifade etmiştir;

Benû Asâfir (Frenkler), senin intikamının korkusundan sapsarı kesildiler.

Küfür için zafer asla olmayacak. Küfür zaten hiçbir zaman zafer kazana-madı.²⁵⁸

255 Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 83-84; Hamza, Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 39.

256 Ebû Muhammed Şihâbuddîn Fityân b. Ali eş-Şâgûrî 530/1136 yılında Ban-yas'da doğdu. Selahaddin Eyyubî ile diğer Eyyübî hükümdarları hakkında pek çok övgü şiirleri kaleme almıştır. Ömrünün sonlarına doğru doğru Dimaşk Camii'nde nahiv ve edebiyat dersleri vermek geçirdi. Döneminin önde gelen dil ve edebiyatçılarından biri olan şair, 615/1218'de Dimaşk'da öldü. Ferrûh, Tâ-rîhu'l-Edebi'l-'Arabî, III, 462-463; Şeşen, Salâhaddîn Eyyübî ve Devlet, 385.

257 Fityânu'ş- Şâgûrî, Dîvân, (Tahkik: Ahmet el-Cündî), el-Matba'atu'l-Hâşimiy-ye, Dimaşk 1387/1967, 143; Mehdî, a.g.e., 140.

258 el-İsfehânî, Dîvân, 76.

2.2.2. Müslümanlar Tarafından Esir Alınmaları ve Öldürülmeleri

Müslüman Doğuyu bir anda istila ederek kendilerine ait dört tane Haçlı kontluğu kuran Frenkler, Müslümanları bir anda sindirmiş, büyük korku ve endişeye neden olan zulüm ve katliamlara girişmişlerdir. İlk şaşkınlıklar ve bölünmüşlüklerden kurtulduktan sonra İslamî cephenin güçlü ve kararlı saldırılarının ardından, Frenkler hezimete uğramaya başlamışlardır. Peş peşe gelen zaferlerle, savaş meydanlarında bir çoğu öldürülmekte, büyük bir kısmı da esir alınmaya başlanmıştır. Türklerin komutasındaki Müslüman ordunun karşı saldırısının ardından düştükleri durumlar şiirlere konu olmuştur. Şairler, muzaffer komutanlardan mücahit askerlere kadar kahramanların hem başarılarını tebrik etmek hem de zaferlerin devamını sağlamak amacıyla şiirleriyle moral vermeye çalışmışlardır.

532/1137-1138 yılında Haçlıların İmadedin Zengî'ye karşı yardım isteklerini yerine getirmek amacıyla Kostantiniyye'den oldukça kalabalık Rum ve Frenk askerlerinden oluşan bir orduyla hareket eden Bizans İmparatoru önce Haleb yakınlarında ki Buza'a'yı zorlu bir muhasara sonucunda eman ile teslim almış, şehre girdikten sonra sözünü tutmayarak halkı katletmiş, daha sonra Şeyzer kalesini muhasara etmiş, fakat İmadeddin Zengî'nin üzerlerine hareketi karşısında korkuya kapılarak yirmi dört günlük muhasaranın ardından muhasara aletlerini ve mancınıklarını geride bırakarak çareyi kaçmakta bulmuşlardır.²⁵⁹

İbn Kuseym el-Hamevî, İmadeddin Zengî'nin yanında savaşa katılan ve Hama'yı savunan Hama Emiri Selahaddin Muhammed b. Ey-yûb el-İmâdî'ye, bu büyük başarısı dolayısıyla yazdığı tebrik şiirinde, güçlü ordusuyla Şam'a saldıran Rum kralını köpek olarak tanımlayarak hicveder. İmadeddin Zengî'nin ordusunu güçlü aslanlara benzetererek bu gücün karşısında tüm güçlerin aciz kalacağını dile getirerek Frenkleri kaçıp giden korkaklar olarak tanımlar;

259 İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 55-56; a.mlf., el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 301; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/I, 81-82.

Rum köpeği Hama'yı ele geçirmeye geldi.
 Köpek aslana üstün gelebilir mi?
 Zorla Şam'a hakim olmak istedi.
 Halbuki orayı güçlü arslanlar bile alamadı.
 Şam'ı rencide etmeden sana tosladı.
 Kalbi kırıldı kanadı eğildi.
 Üstüne ölümle çullanan yıldızlar gibi
 Mızrakların ucunu görünce kaçıp gitti.²⁶⁰

Haçlılara karşı büyük mücadeleler veren Müslüman lider ve komutanları ve kalabalık Frenk ordularını darmadağın eden orduyu her fırsatta öven şairler, onların cesaret ve güçlülüğünü överken Frenkleri bu güç karşısında uyararak, hiçbir şansları olmadığını, canlarını kurtarmak için tek yapacaklarının çekip gitmek olacağını ifade ederek Frenkleri aciz ve çaresiz olarak da hicvederler.

İbn Kayserânî Frenkleri karşı karşıya kaldıkları İslâmi güç karşısında uyarıcı dizeler kaleme alarak onları güçsüz göstermeye çalışırken kendi cephesine de moral sunmaya çalışır Frenk krallarının Müslüman sultanların karşısında acizini ifade eder;

Sakin bizden, ama neye yarar sakınman!
 Öyle kılıçlar vardır ki, ne eman dinler ne aman
 Atlarının zafer kazandırdığı, ordusunun kaderi belirlediği
 Kurtulamaz şirkin kralları böylesi bir sultandan.²⁶¹

Sıbt b. Te'âvîzî, Selahaddin'in Merc 'Uyûn savaşında bozguna uğrattığı Frenkleri, her zaman karşılaşacakları keskin kılıçlara karşı tehdit ederek şu dizeleriyle uyararak hicveder;

Selahaddin, düşman için sıra sıra dizilmiş
 Keskin hint kılıçları ve mızraklar hazırlamıştır.
 Bu sebeple düşmanın göz kapakları korkudan kapanmaz.
 O'nun keskin kılıçları kinsiz yaratılmıştır.²⁶²

260 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 83.

261 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 88.

262 Sıbt b. Te'âvîzî, Dîvân, 421-422.

H. 583 yılında Selahaddin Eyyûbî'nin Kerek'e gelişi ve Nablûs'u fethi dolayısıyla da İbn Senâ' el-Mülk, kaleme aldığı övgüde Kerek'te Frenklerin hezimetlerini ve esir alınışlarını tatlı bir üslupla hicvetmektedir;

İri, güzel gözleriyle orduyu esir alan güzel bakireleriyle birlikte

Onlardan geriye esir düşenden başkası kalmadı.

Bunlarda saçlarıyla dolgun bilek ve bacaklarına bağlanmış kelepçeli esirlerdi.

Artık onlar esirlikten dolayı kendi akrabasından ayrı kalmıştır.

*Sen ise Allah'a şükretmekle en güzel iştesin.*²⁶³

Şairler, savaş meydanlarında büyük hezimetleri yaşadktan sonra esir alınan Frenk liderlerinin isimlerini de açıkça zikrederek, esaret zilletini Frenklerin en üst tabakasına kadar tattırdıklarını gurur ve mutlulukla sadece Müslüman cepheye değil adeta tüm dünyaya ilan etmek istemektedirler.

Usâme b. Munkız, Frenklerin önde gelen prenslerinden Joscelin'i esir aldıklarını bir şiirinde dile getirerek hicveder;

Biz Joscelin'i de yenilgiye uğratarak esir aldık

*Kendisi daha önce hiçbir felaketten korkacak adam değildi.*²⁶⁴

Usâme b. Munkız bir başka beyitlerinde bir diğer Frenk emirini 543/1148-1149 yılında Nureddin Mahmud Zengî'nin Urayma Kalesini ele geçirdiğinde esir alarak hapsettiğini dile getirerek Frenkleri hicvetmektedir;

*Frenklerin önde gelen liderlerinden İbn Funiş zindanımızda*²⁶⁵

Gururu kırık bir şekilde esir aldık onu Urayma Kalesinde

*Bedenlerinden ayrıldı başları onun şövalyelerinin de*²⁶⁶

263 İbn Senâ' el-Mülk, Dîvân, II, 223-226.

264 Usâme b. Munkız, Dîvân, 203.

265 İbn Funiş, 478/1085 yılında Tuleytula'yı ele geçiren Frank krallarından Alfonso'nun oğludur. Alfonso'nun oğlu manasına gelen, İbn Alfonso kelimesi İbn Funiş olarak Araplar tarafından Arapçalaştırılmıştır. İbnü'l-Esir, et-Târîhu'l-Bâhir, 90.

266 Usâme b. Munkız, Dîvân, 203.

Bu büyük fetih dolayısıyla şair İbn Münîr, İmadeddin Zengî'ye övgüsünü dile getirerek Allah'a Frenk krallarının ona feda olması için yakarıшта bulunarak yok olmalarını niyaz eder. İmadeddin Zengî sayesinde İslam'ın ve Müslümanların yok olmak tehlikesinden kurtulduğunu ifade ederek şu övgüde bulunur;

(Frenkler) yanında birer emanet (esir) oldular,

Artık onları sorana dilediğin fiyata satarsın.²⁶⁷

2.2.3. Hilekâr, Yalancı ve Zalim olmaları

Haçlı Seferleri dönemi şairlerinin Frenkleri hicvederken değindikleri bir diğer konuda Frenklerin verdikleri sözleri tutmamaları, anlaşmalara riayet etmemeleri ve anlaşmalara ihanetleridir. Müslümanların dinlerinin temel öğretilerinden olan güvenilirlik ve ahde vefa ilkesinin Frenklerde eksikliği hiciv şiirleriyle dile getirilerek, davranış ve ahlakî üstünlük sağlanmaya çalışılmakta, aynı zamanda da Müslümanlar temel öğretilerine de davet edilmiş oluyordu.

Haçlılar emanla teslim aldıkları yerlerde bile Müslümanlara verdikleri sözleri tutmayarak katliamlara girişmişlerdir. Raymond ve Bohemund komutasında 27 kasım 1099'da Maarratünnumân'ı ele geçirmişlerdi. Bohemund, ana kapının yanındaki binada toplananlara af tanıyacağını ilan etmişti. Bu söze inanan pek çok kişi ona teslim olmayı kabullendi. Ertesi gün binaya giren askerler, Bohemund'un korumasını kabul eden herkesi istisnasız kılıçtan geçirdiler.²⁶⁸

Frenkler, Müslümanlarla yapmış oldukları pek çok ateşkes ve barış anlaşmalarına ihanet etmişlerdir. 515/1121 yılında İlgâzi ile yapmış oldukları barış antlaşmasına Urfa kontu Coselin ihanet ederek İlgâzi'nin Halep'ten Mardin'e dönmesini fırsat bilerek Halep üzerine saldırmıştır. Bunun üzerine Halep valisi tarafından anlaşmaya riayet konusunda bir mektupla uyarılmıştır.²⁶⁹

267 Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 89; Hamza, a.g.e., 37.

268 Demirkent, Haçlı Seferleri, 46.

269 İbnu'l-Adîm, Zubdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb, (Tahk: Sami ed-Dehhân), Dırmaşk 1954, II, 197; el-Azimî, a.g.e., 43; Muhammed Mâhir Hammâde Vesâ'iku'l-Hurûbi's-Salîbiyye ve'l-Gazvi'l-Mogûliyyi li'l-?Aleml-i-İslâmî, Menşûrât Müesseset'r-Risâle, Beyrut 1402/1982, 104.

İlgâzi'nin oğlu Timurtaş tarafından Baldwin ile birlikte birkaç Frenlerin ileri gelenleri esir edilmişti. Aralarındaki anlaşmaya binaen yüklüce bir fidye karşılığında ve A'zâz ve Kefertâb gibi Halep civarındaki birkaç yerleşim birimini ve kalelerinin teslimi karşılığında serbest bırakıldı. Baldwin Kudüs'e döndüğünde anlaşma şartlarına ihanet etmiştir.²⁷⁰

İmadeddin Zengî, 534/1140 yılında Kudüs Haçlı kontluğunun lideri Baldwin'in de bulunduğu kalabalık Haçlı ordularını Bârîn civarında hezimete uğratarak Bârîn kalesini de ele geçirmiştir.²⁷¹ Usâme b. Munkız, bu savaşı vassettiği şiirinde, savaşın sonunda kaçarak canını zor kurtaran Kont Baldwin'in kaçışını Müslüman komutanlarda olmayan Frenklere ait bir davranış olarak ele alarak hicveder;

Dini ihanet olan o hain ölesice meluna bir sor bakalım, ihanet ona neler yaptı?

İnsanların huzurunda İncil'e yemin ettikten sonra ordusuna ihanet etmesinde bir özür var mı?

*Yeminini bozmaya ve sözünden caymaya sevkeden şey neydi aşağılık bir ruh ve hilekarlıktı.*²⁷²

552/1157-1158 yılında Nureddin Mahmud Zengî ile aralarında ateşkes anlaşması bulunmasına rağmen sözlerine ihanet etmişler, anlaşmayı bozmaları üzerine Nureddin Mahmud Zengî Frenklere karşı saldırıya geçmiş ve sonuçta Müslümanlardan sadece iki kişinin onlardansa çok sayıda insan öldürüldüğü bir savaş gerçekleşmiştir.²⁷³

İbn Kalânîsî, eserinde Frenklerin ahde vefasızlıklarını dile getirerek, bir Arap şairinin Frenklerin bu büyük hezimetini hak ettiklerini dile getirdiği şu şiiri nakleder;

270 İbnu'l-Adîm, a.g.e., II, 222.

271 İbn Kalânîsî, Zeyl Târih Dımaşk, 259; İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 49-50; Ebû Şâme, Kîtabu'r-Ravzateyn, I/1, 87-88.

272 Usâme b. Munkız, Dîvân, 201-203.

273 İbn Kalânîsî, Zeyl Târih Dımaşk, 341.

Verilmiş en güzel sözlerle teyit etmelerine rağmen barışı cahilce bozdular.

Bu haksızlıklarının karşılığında bozgun ve saldırıya maruz kaldılar.

Keskin kılıçların üzerinde saçılmış birliklerini Allah korumadı.

Öldürülme ve esir alınmadır Frenklerin cezası,

Sürekli sağlanan nimetlere karşı

Şükredenlerin mükafatı ise mükafatların en güzeli,

İnsanların Rabbine sonsuz hamd ile şükredilmeli.²⁷⁴

Şam'lı şair İbn Sâ'âtî, Selahaddin'e yazdığı bir şiirinde, Frenklerin sözlerine riayet etmemelerini ve yeminlerini de yerine getirmeyişlerini şu dizeleriyle hicveder;

Sancaklarının karşısında düşmanların siyah ciğerleri tiril tiril titredi.

Nice haç ve kiliseler, Selahaddin karşısında aciz kaldı.

Yemin ederken yalan yere yemin eden bir topluluk,

Nasıl olur da peygamberlerin yurdunda yaşayabilir.²⁷⁵

Mısır Fatımî hilafetinin veziri Talâ'i' b. Ruzzeik, Frenklerle mücadelede Nureddin'i örnek alarak Müslümanları başarıya götürecek kişinin o olduğunu görmüş ve Şam'da Nureddin'in yanında bulunan Usame b. Munkız'e gönderdiği şiirlerinde bu görüşünü sık sık dile getirmiştir. Yine bir şiirinde, Nureddin'e mesaj göndererek Frenklerle barışın fayda getiremeyeceği gibi Frenklerin barış anlaşmalarına hiçbir saygı göstermeden ihanet edişlerini dile getirir;

Nureddin'e deyin ki; yarası ağır kişi için o yarayı kesip açıp dağlamaktan başka bir şey yoktur.

Ağır hastanın aklı başından giderse, akıllı kişiye hastalığın kökünü kurutmak daha evladdir.

Frenklere meyledip barışmaya kalkışma; o barışla onlar değil biz hata yapmış oluruz.

274 İbn Kalânisî, a.g.e., 342.

275 İbn Sâ'âtî, Dîvân, II, 409; Ebû Şâme, a.g.e., II/1, 32-33; İbn Vâsıl, a.g.e., İbn Ke-sîr, a.g.e., XII; 290. Türkçe Trc. Büyük İslam Tarihi, (Çev: Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2000, XII, 531-32.

*Bir hatırla önceden nice şartlar koşulmuş, ve nice ahde de ihanet edilmiş-
ti.*²⁷⁶

İbn Hayyât ed-Dımaşkî Frenkler'in zalimliklerini hicvederek on-
ları şu şekilde tanımlar;

*Şirkin çocukları fesatı inkar etmezler, zulmün yanında da nazik görün-
mezler.*

*Ölümden bir tek kişiyi bile alıkoymazlar (sağ bırakmazlar)*²⁷⁷

İbn Münîr, Nureddin Mahmud'un Harim kalesini ele geçirmesi
münasebetiyle yazdığı methiyesinde Frenkler'in nifak ve hilekarlık-
larını dile getirir;

Düşmanlar nifak ekip tuzak biçmeye kalkarlarsa,

*Senin azmin onların tüm çirkin hasatlarını darmadağın eder.*²⁷⁸

İbnu'l-Kayserânî 544/1149 yılında Nureddin Mahmud Zengî'nin
Sincar, Fırat kıyısında bulunan Rahbe ve diğer Fırat kıyılarına ha-
kim olması sebebiyle yazdığı övgü dolu tebrik şiirinde Frenklerin
hilekarlık ve hainliklerini dile getirmektedir;

Hilekar Comes'in bağırışını görüyorum.

Azdı ve zülmetti.

Hukuk gözetmeden yapılanda ihanet etti.

Ama artık saklanacağı bir ini kalmadı.

*Hainin kurduğunu iyilik helak etti.*²⁷⁹

Şairlerin şiirlerinde sadakatsizlik de Frenklerin temel özellikle-
rinden biridir. İbn Münîr, Frenk komutanı Joscelin'in bu özelliğini
dile getirerek savaş meydanında askerlerinin sadakatsizlik göstere-
rek savaşı terkedip kaçmalarını onun mukadder akıbeti olduğunu
belirterek hicveder;

276 Tal â'î b. Ruzzeyk, Dîvân, 69-70; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/1, 298.

277 İbn Hayyât, Dîvân, (Tahk: Halil Merdum), Matba'atu'l-Hâşimiyye, Dımaşk
1377/1958, 184, 185; Mehdî, a.g.e., 132.

278 Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/1, 254.

279 Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 176.

Güçlü olduğu halde ardarda ihanet etti.

*Sonunda adamları da ona ihanet etti.*²⁸⁰

Haçlı Seferleri döneminin en önemli tanıklarından ve Frenklerle ateşkes ve barış süreçlerinde ikili ilişkiler kurmayı başarabilen Usame b. Munkız, Frenklerin sadakatsizliklerini, verdikleri sözlere ve ettikleri yeminlere bağlı kalmayışlarını, şiirlerinde sık sık dile getirmiştir. İmadeddin Zengî'nin 534/1140 yılında Frenkler üzerine saldırıya geçmesi üzerine aralarında Kudüs Haçlı Kontluğunun Kralının²⁸¹ da bulunduğu kalabalık Haçlı orduları ile savaşa tutuşmuş, Bâîn civarında Frenkleri hezimete uğratarak Bâîn kalesini de ele geçirmiştir.²⁸² Usâme, bu savaşı vassfettiği şiirinde, bu konuda şöyle hicveder;

Dini ihanet olan o haine, ölesice meluna

Bir sor bakalım ihanet ona neler yaptı?

İnsanların huzurunda İncile yemin ettikten sonra,

İhanet etmesinde bir özür var mı ordusuna,

Yeminini bozmaya ve sözünden caymaya sevkeden şey neydi?

*Tabiki aşâğılık bir ruh ve hilekarlıktı.*²⁸³

Görüldüğü gibi şairler Frenklerin kendi bakış açılarından ortaya çıkarmaya çalıştıkları tüm çirkin yönlerini şiirleriyle anlatmaya çalışmışlar, bununla da Müslümanların uyanık olmaları ve onlarla mücadelelerinde cesur olmaları gerektiğini vurgulamışlardır. Kalabalık ordularıyla bir anda İslam topraklarını ele geçirip Müslümanları çaresiz bırakan Frenkler büyük bir korku yaratmıştır. Fakat za-

280 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 219 ; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 174.

281 Urfa Kontluğunun kurucusu Baudoin de Boulogne'dur. Urfa Haçlı Kontluğunun kurucusu olmakla beraber üç yıla yaklaşan Urfa'daki faaliyeti dışında, Kudüs Haçlı Devletinin resmî ilk kralı olarak 1118 yılına kadar yaşamıştır. İdârî, siyasî ve askerî icraatıyla doğu frank devletinin gerçek anlamda kurucusu olmuştur. Runcıman, Haçlı Seferleri Tarihi, I, 252; Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, I, 1.

282 İbn Kalânîsî, Zeyl Târîh Dımaşk, 259; İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 49-50; Ebû Şâme Kîtâbu'r-Ravzateyn, I/I, 87-88.

283 Usâme b. Munkız, Dîvân, 203.

manla onlara karşı büyük mücadeleler veren komutanları görünce moralleri düzelmiştir.

İbn Senâ' el-Mülk, Frenklere karşı büyük mücadeleler veren Sela-haddin Eyyûbî yönetimindeki İslam ordusunun, büyük korku yara-tan Frenklerin sesini kısıtığını dile getirir. Onların eski güçlerinin kalmadığını yok oluşa doğru sürüklendiklerini belirtir;

Küfrün haykırışı sessizliğe dönüştü.

O melun cesareti de korkaklığa.²⁸⁴

2.3. FRENKLERLE İŞBİRLİKÇİ MÜSLÜMANLARA HİCİVLER

İslam dünyası, Haçlı Seferlerine karşı güçlü ve donanımlı ordu-lara, uzun süre savaşabilecek ekonomik zenginliğe sahip olmasına rağmen ilerleyişlerini durdurmayı başaramadı. Haçlıların yaklaşık iki yüz yıl İslam coğrafyasında varlıklarını sürdürebilmelerinin en önemli sebepleri bölünmüşlük ve şahsî düşünme idi. Frenklerin ele geçirdikleri topraklar, öldürdükleri insanlar, çaldıkları zenginlikler, bir bütün olarak görülmemiş, Türklerin veya Arapların, Sün-nîlerin veya Şîîlerin, komşu emirliğin veya muhtemel rakibin top-rağı, şehri, malı ve canı olarak görül müştür. Haçlı Seferleri dönemi bu bakış açısını haksız çıkarmayacak sayısız örneklerle doludur.

Haçlılar Anadolu içlerinden Suriye'ye doğru ilerlerken yerel Arap hanedanları Türk kudretinin kırılmasından memnunluk duy-maktaydılar. Pek çoğu Haçlılar ile anlaşmaya hazırdı. Onları bir an önce kendi topraklarından hızlıca geçirmenin derdindeydiler. Da-ha ilk Haçlı Seferinde, Maarra katliamının ardından Kefertâb'a ula-şan Raymond'a Şeyzer emirinin elçisi, efendisinin Haçlılara erzak ve rehber vereceğini bildirerek, iyi yolculuk temennilerini iletmiş-ti. Masyâf emiri, Hama ve Trablus emirleri Şeyzer emirini taklit et-mede gecikmemişti. Sanki Batı'dan yola çıkan bu ordular onlarla değil, sadece Türklerle savaşmak için gelmişlerdi. Bu Arap emirle-

284 İbn Senâ' el-Mülk, Divan, II, 342 ; İbn Vâsıl, Muferricu'l- Kurûb, II, 234 ; Meh-dî, Beytu'l-Makdis

re, Haçlılar daha sonra ellerinde ne var ne yoksa alarak minnettarlıklarını göstermişlerdir.

Haçlı Seferleri döneminde yaşayan ve bu savaflara bizzat şahit olan Arap şairleri, şiirlerinde sadece Frenkleri değil, onlarla savaşmakta pasif davranan, savaflara müdahil olmakta tereddüt eden veya kendi çıkarları için Frenklerle işbirliği yapan Müslüman emirleri ve komutanları da hicvetmekten geri durmamışlardır. Onları sadece hicvetmekle kalmamışlar, başında bulundukları halkı bu zulüm ve boyunduruktan kurtarmak için Müslüman bir yöneticiye yakıştığı gibi davranmaya davet etmişlerdir. Arap şairler, keleme aldıkları hicivlerle eleştirilerini kamuoyu adına dile getirerek, Müslüman idarecileri birliğe ve Haçlılara karşı savaşmaya teşvik etme amacı gütmektedirler.

Bu konuda fazla sayıda hiciv şiiri bulunmamaktadır. Oysaki, Frenkler Müslüman Doğu'ya geldiklerinde büyük bir bölünme içerisinde olan emir ve sultanlar, Arap şairlerinin hicivlerine bolca malzeme olacak kadar karşı saldırıdan uzak kalmışlar ve Haçlılarla anlaşma yoluna gitmişlerdir. Emir ve idarecilerin Frenkler karşısında pasifize olmaları ve kendi çıkarları için işbirliği yapmaları, İslam tarihinde hoş karşılanmayan bir davranış olmasına rağmen şiirde yansması fazla olmamıştır. Bunun sebebi olarak şairlerin idarecilere yakın olmaları ve onları böylesine ağır ithamlarla suçlamaktan çekinmelerinden kaynaklanmaktadır.²⁸⁵

Müslüman idareciler de böylesi bir eleştiri tarzını hoş karşılamadıkları gibi, bu tarz şiir yazan bir şairin de toplumların da yaşama ve barınma hakkının pek fazla olmayacağı da kesindir. Bunun en büyük ispatı olarak Arap edebiyat tarihi incelendiğinde yönetime aykırı şiir yazan şairlerin en hafif ceza olarak şehirden kovulmasını gösterebiliriz.

Korkusuzca bu tarz şiirler yazabilecek şairlerin olmasının en önemli nedeni, onların Müslüman halklara örnek olarak sunabilecekleri başta İmadeddin Zengî ve oğlu Nureddin Mahmud Zengî

285 el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd fi'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 176.

ile Selahaddîn Eyyûbî olmak üzere İslamî cephenin savunucusu konumundaki örnek liderlerin varlığıdır. Onlar, İslam birliğini sağlayarak Frenklere karşı cesur mücadelelerini başlatmışlardır. Büyük kahramanlıklar sergileyerek diğer emirlere de örnek teşkil etmişlerdir. Böylece şairler, işin doğrusunu gösterebilecekleri örnek modelleri şiirlerinde sunarken, yanlışa düşen emirleri de eleştirme hakkına sahip olmuşlardır.

Bazı şairler, Müslüman idarecileri şiirlerinde doğrudan korkaklık vasfıyla yerme yerine hamasete ve cihada teşvik şiirleri yazarak bunun tersi davranışlarda bulunanların eleştirisini ustaca beyitlerin arasına yerleştirmişlerdir.

Usâme b. Munkız, Frenklerle kendi emirliğini korumak amacıyla işbirliği yapan Dımaşk Emiri Mucîreddîn'in²⁸⁶ veziri, Muîneddîn Üner'i (ö.1149) Frenklerle işbirliği yapması nedeniyle bir şiirinde eleştirmiştir. Söz konusu şiirine neden olan olay şu şekilde cereyan etmiştir;

İmadeddin Zengî, Haçlılarla daha güçlü mücadele edebilmek amacıyla Dımaşk'ı ele geçirmek arzusundaydı. 1140 yılında başa geçen Dımaşk emiri Mucîreddîn Abak'ın veziri Muîneddîn Üner, bütün gücü elinde toplamıştı. Zengî, emirler arasında ihtilafın olabilme ihtimali ile bir kere daha Dımaşk önlerine geldi. Zengî'nin Dımaşk'ı ele geçirme kararlılığı karşısında güç durumda kalan Abak, Vezir Üner'in teklifi ile Haçlılarla anlaşmak zorunda kaldı. Bu maksatla Usâme b. Munkız'ı, Kudüs Haçlı Kralı Fulk'a elçi olarak gönderdi. Dımaşk'ı korumaları halinde her ay yirmi bin dinar²⁸⁷ ödemeyi ve Zengî'nin valisi İbrahim b. Turgut'un elinden Banyas'ı alırsa burayı da kendisine vereceğini vaat etti. Zengî'nin Dımaşk'ı ele geçirmesi, Kudüs krallığı için de bir tehlike arz ettiğinden Kral

286 Dımaşk Emiri Atabek Mucîreddîn Abak b. Muhammed b. Börî b. Tuğtekîn, 1140-1145 yılları arasında Dımaşk'a hükmetmiştir., İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 106.

287 İslam tarihinin en eski devirlerinden itibaren, İslam ülkelerinin hepsinde kullanılan temel para birimi olup, 829 (1426) tarihine kadar 1 miskal ağırlığında (4,25 gr.) ve umûmiyetle %98 saflıkta altın idi.

Fulk, Abak'ın bu teklifini kabul ederek söz konusu paranın hemen gönderilmesi ve bir kısım rehinelerin her hangi bir ihaneti önlemek üzere Kudüs'e teslimini istedi. Kral Fulk, isteği yerine getirilince ordusundan bir birliği Dımaşk'a yolladı ve diğer Haçlı liderlerine de haber göndererek Musul Atabekliği'ne karşı taarruza geçmelerini istedi. Abak'ın Kral Fulk ile bir anlaşmaya vardığını öğrenen İmadeddin Zengî, bir müddet kaldıktan sonra Dımaşk muhasarasından vazgeçti. Zengî'nin bölgeden çekilmesi ile harekete geçen müttefik kuvvetler, Zengî'nin idaresindeki Musul Atabekliği'ne bağlı Banyas kalesini muhasara altına aldılar. Zengî'den yardım alamayan şehir teslim olmak zorunda kaldı. Abak, Kral Fulk ile daha önce yapmış olduğu anlaşmaya uyarak Banyas'ı Haçlılara terk etti.²⁸⁸

Kendinin de görev aldığı bu olay karşısında sonradan pişman olduğu anlaşılan Usâme, övgü şiiri olarak yazdığı kasidesinde, eleştirisini ustaca gizleyerek sunmuştur. Söz konusu kasidesine şu şekilde övgüyle giriş yaparak başlamıştır;

*Emirim Muîneddîn'e benden mektup ulaştırın!
Kendisinden uzak birisinden fakat sevgisi yakın
Türklerin en iyisi olduğunu ve şunları ona deyin
Ön plana çıkarır seni haya, cesaret ve cömertliğini!*²⁸⁹

Usâme, emire olan sevgi ve özlemini dile getirerek kendisine ve çevresindekilere sunduğu ihsanlarını ve başarılarını ard arda sıraladıktan sonra ilerleyen beyitlerinde ustaca eleştirisini şu dizelelerinde dile getirmiştir;

*Hiçbir özrü'n temizleyemeyeceği bir günah işledik.
Peki, neydi günahı kadınların ve çocukların?
Onları, yaptıkları Rahmanı bile kızdıran
Azgın Frenklerin insafına terk ettik!*²⁹⁰

288 İbn Kalanisi, Zeyl Târîh Dımaşk, 271-272; Çoşkun Alptekin, "Dımaşk Atabekliği, DGBİT, VII, 501-502.

289 Usâme b. Munkız, Dîvân, 146.

290 Usâme b. Munkız, Dîvân, 147.

Görüldüğü gibi Usâme b. Munkız, yöneticilerin kendi çıkarları için Frenklerle anlaşma yoluna gitmelerini edebî bir dille eleştirerek, Frenkler tarafından öldürülen tüm kadın ve çocukların vebalinin onların üzerinde olduğunu dile getirmiştir.

Dımaşk Emiri Mucîreddîn Abak, Nureddin zamanında da kendi emirliğinin devamını sağlamak için Frenklerle yaptığı anlaşma sonucu, onlara her yıl haraç ödemeye devam etmekteydi. Nureddin, bu durumun fazla devam etmeyeceğini, Frenklerin Dımaşk'a saldırıp orayı almak istediklerini biliyordu. Bu duruma engel olmak isteyen Nureddin Dımaşk'ı muhasara etti ve elçilerini Dımaşk'a göndererek;

*"Ben bu işleri Müslümanların iyiliği için yapıyorum Frenklerle savaşarak ellerindeki Müslüman esirleri kurtarmak istiyorum. Dımaşk askeri de bu gayeyle bana katılırsa onlarla savaşacağım, benim tek amacım budur."*²⁹¹ demiştir. Fakat elçilerine bir cevap verilmemiş, bunun üzerine Nureddin Mahmud Zengî, Dımaşk'ı muhasara etmiştir. Fakat Müslüman kanı dökmekten çekinerek muhasaradan vazgeçmiştir. Dımaşk'ı daha sonra Mucîreddîn Abak'dan 549/1154 yılında emanla teslim almıştır.²⁹²

Nureddin'in Frenklerle işbirliği yapan Dımaşk yönetimine karşı harekete geçmesi sebebiyle İbn Münîr, hastalığı sebebiyle katılmadığı Dımaşk muhasarasına, Hama'dan Nureddin'e bir şiir yazarak destek vermiştir. Şair, gönderdiği şiirinde, Nureddin'e babasının ismi İmadeddin (Dinin Direği) kelimesiyle kinaye yaparak, bu işe devam etmesini, Frenklerle işbirliği yapanları savaşarak cezalandırmasını istemiştir;

Ey Allah'ın dininin ışığı ve dininin direğinin oğlu! Ey Kevser oğlu Kevser!

Kılıcının keskin ucuyla atlarını Frenklerin yolundan geri çeviren dar-ı eşâ'ib'i cezalandır.

Onlar nifak kalesini yükseltip kurdular ve mahşer günü kendilerini yakacak ateşi kendileri tutuşturdular.

291 İbn Kalânîsî, Zeyl Târih Dımaşk, 312-316; Ebû Şâme, a.g.e., VI, 200; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 274.

292 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, IX, 396.

*Ey İslam'ın sığınağı olan kişi, sana sınıksız sarılan inanmış,
İsyan eden de İslam dinini inkar etmiş olur.*²⁹³

İbn Münîr, ilerleyen beyitlerinde, Enfâl süresi 57. ayetten; “Eğer savaşta onları yakalarsan, ibret almaları için (onlara vereceğin ceza ile) arkalarında bulunan kimseleri de dağıt” istifade ederek şu şekilde Kuran-ı Kerîm’den iktibas yapmıştır;

Onları ve arkalarında onlara destek olanları defet gitsin.

*Kafirlerle işbirliği yapan da kafir olmuştur.*²⁹⁴

593/1147 yılında Haçlılar Beyrut önlerine gelerek buradaki kaleyi ele geçirmeye çalışmışlardır.²⁹⁵ Bunun üzerine Beyrut Emiri İz-zeddin Usâme el-Cebelî²⁹⁶ savaşmadan kaleyi Frenklere teslim etmiştir. Bu durum Müslümanlar tarafından çok yadırganmış, Müslüman bir idareciye yakışmadığını düşündükleri bu tavrı kınamışlardır. Bu durumu şiirlerinde hicveden şairler, emirin bu davranışının Müslüman bir yöneticiye yakışmadığını ve tarihe onun kötü adeti olarak geçtiğini ifade etmişlerdir.

Usâme el-Cebelî’nin bu davranışını, İmadeddin el-İsfahânî, Peygamberin; “Kim İslam’a kötü bir adet yerleştirirse onun günahıyla birlikte onu devam ettiren diğerlerinin günahı da o kişinin üzerine yazılır.”²⁹⁷ hadisinden de tazmin yaparak şiirinde şu şekilde hicvetmektedir;

Savaşmadan kaleleri satmak öyle bir adet ki, Beyrut’un emiri yaptı.

*Allah bu şekilde pazarlık ederek satış yapana lanet etsin ve onu rezil etsin.*²⁹⁸

293 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 196; el-Hırfî, a.g.e., 275.

294 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 196; el-Hırfî, a.g.e., 275.

295 İbnu'l-Esîr, a.g.e., X, 246; İbn Kesîr, el-Bidâye, XIII, 15. İbn Vâsıl, bu olayı H. 594 yılı içerisinde vermektedir. Muferricu'l-Kurûb, III, 108;

296 Eyyûbîler Devletinin ileri gelen emirlerinden birisi olan Usâme, Kevkeb ve 'Aclûn Emiri olup kendisine Beyrut iktâ' olarak verilmişti. İbnu'l-Esîr, a.g.e., X, 246..

297 en-Nisâbü'rî, Sahihu Müslim, (Tahk: Muhammed Fuad Abdulbaki), Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut Tsz., III, 566; İbn Kesîr, Tefsîru İbn Kesîr, Dâru'l-Fikr, Beyrut H. 1401, III, 2059; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 176.

298 el-İsfahânî, Dîvân, 445-446. İbn Kesîr, bu olayı ve şiiri H. 593 yılı olayları içerisinde vermektedir. Bkz. el-Bidâye, XIII, 15.

Haçlı Seferleri dönemi bu konuda ki yergilerin büyük bir kısmı Mısır Fatımî Halifesi el-'Adîd'ın veziri Şâver²⁹⁹ için yazılmıştır. Şâver vezirlik mücadelesinde Dırgâm'ın galip gelmesi üzerine Suriye'ye kaçarak 559/1164 yılında Nureddin'e sığınmıştır. Nureddin'in vezirliği tekrar elde etmesine yardımcı olması karşılığında askerlerine iktâlâr verilmesi yanı sıra, Mısır'ın geri kalan gelirinin üçte birini Nureddin'e ait olması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşma üzerine Nureddin, Esedüddîn Şirkûh komutasında ki askerlerini Mısır'a göndermiştir.

Yaşanan mücadeleler sonucu Dırgâm öldürülmüş, 25 Mayıs 1164 de Şâver'e vezaret hilati giydirilmiştir. Fakat Şâver'in Esedüddîn ve Nureddin'e verdiği sözleri tutmaması üzerine Nureddin harekete geçerek Bilbîs şehrini teslim almıştır. Şâver'de bunun üzerine Nureddin'e karşı Frenklerden yardım istemiştir. Frenklerin güçlü bir orduyla Nureddin'in üzerine yürümeleri bir sonuç getirmemiş Nureddin, Hârim önünde onları yenerek Hârim'i de ele geçirmiştir.³⁰⁰

Mısır'da iktidarını bir süre daha devam ettiren Şâver, Nureddin'in Mısır'ı ele geçirmesinden korkarak sürekli Frenklerle işbirliği içinde olmuş, Mısır'da Frenklerin güçlenmelerini de zemin hazırlamıştır. Öyle ki Frenkler, Kahire'de bir temsilci (şahne) görevlendirmişler ve şehrin kapılarını da teslim almışlardır. Mısır'da kendilerine karşı mücadele edecek bir kuvvet göremeyince de Suriye'deki Frenk kralı Amaury'e haber gönderip Mısır'ı ele geçirmek için harekete geçmişlerdir.³⁰¹

Frenkler 13 Kasım 1168'de Kahire'yi muhasara altına almışlar, Şâver bu durum karşısında şehrin yakılmasını emretmiş, Mısır halkının mal ve servetlerini de yok eden yangın elli dört gün devam etmiştir.³⁰²

299 Ebû Şecâ Şaver b. Mecîd b. Nizâr (öl.564/1169), Mısır Fatimi Halifesi el-'Adîd'ın veziridir. İbn Hallikân, Vefâyâtü'l-A'yân, II, 156.

300 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 476.

301 İbnu'l-Esîr, a.g.e., X, 12.

302 İbnu'l-Esîr, a.g.e., X, 12; el-Cebertî, Tarîhü 'Acâ'ibi'l-Asâr fi't-Terâcîmi ve'l-Ah-bâr, Dâru'l-Ceyl, Beyrut Tsz., I, 26.

Mısır Fatimî Halifesi el-Âdîd, Nureddin'e haber göndererek Müslümanların Haçlıları uzaklaştırmaktan aciz olduklarını belirtmiş ve yardım istemiştir. Hatta halife haremindeki kadınların saçlarını mektubun içine koyup; *"İşte bunlar saraydaki karılarımın saçlarıdır. Kendilerini Haçlıların elinden kurtarman için senden yardım istiyorlar."* diyerek çaresizliğini ifade etmiştir.³⁰³

Nureddin Mahmud Zengî, Esedüddîn Şirkûh ve yeğeni Selahaddin Eyyûbî, komutasındaki ordusunu gönderince, Şâver tekrar Frenklerden yardım istemiş, fakat Haçlılar Nureddin'in ordusundan korkarak geri dönmüşlerdir. Mısır'ı teslim alan Esedüddîn Şirkûh, Şâver'i asmıştır. Bunun üzerine Halife el-Âdîd kendisine hilat giydirmiştir.³⁰⁴

Mısır'ın fethi, Fatimî Hilafetinin ortadan kaldırılarak Abbasî Hilâfetinin orada da tesisi nedeniyle başarıları övülen başta Nureddin Mahmud Zengî, Mısır'ı fetheden Esedüddîn Şirkûh ve yeğeni ve yardımcısı Selahaddin Eyyûbî olmak üzere hemen hemen bütün komutanların övgülerinde yer alan şiirlerde, Şâver eleştirilmiştir. Ebû Şâme, Usâme b. Munkız'e nisbet ettiği bir şiirde³⁰⁵ Selahaddin Eyyûbî'ye hitaben yazdığı övgüsünde nisbesi Sa'd b. Bekr b. Hevâzin olan Şâver'i hicvetmektedir;

Azgın Frenkler ve Sa'd zorbalıkları ve zulmü ile

Dinin direğini eğmek üzereyken sen onu düzelttin.

Kafirlerle mücadele edip onları rezil rüsvâ ettin.

*Böylece onlar üstlerinde zilletin ve geri püskürtülmenin izlerini taşırlar.*³⁰⁶

el- İsfehânî de, Mısır'ın fethi dolayısıyla Esedüddîn Şirkûh'a yazdığı övgüde Şâver'i hicveder;

Frenklerin bütün evlerinde başlarına gelen felaketin matemine ağlayan kadınlar var.

Kulları Şâver'in şerrinden kurtardın. Müminler için nice amaca ulaştın.

303 İbnu'l-Esîr, a.g.e., X, 12; el-Cebertî, a.g.e., I, 26.

304 el-Cebertî, a.g.e., I, 26.

*İslam ülkesinde Frenkleri cesaretlendiren oydu, onlar da amaçlarına ulaşmak için çalıştılar.*³⁰⁷

Şair 'Arkale ed-Dımaşkî, Selahaddin'e yazdığı övgüde O'nu parçalayan bir arslan'a benzetirken Şâver'i de ısırان bir köpek olarak vafsetmekte, işbirlikçi, ahde vefasız ve haddi aşan biri olarak tanımlamaktadır;

Selahaddîn konumu yücelen, parçalayan bir arslandır,

Şaver ise insanları ısırان bir köpektir,

O kadar haddi aştı ki, böylesine sürekli lanet olsun denilir.

Ne Allâh toprağına rahmet etsin,

*Ne de kabrinden eksik olsun Münker ve Nekîr!*³⁰⁸

el-İsfehânî, 22 Cemaziylâhir 564/23 Mart 1169 tarihinde Selahaddin Eyyûbî'ye amcası Esedüddîn Şirkûh'un ölümü üzerine yazdığı taziye ve aynı zamanda da yeni iktidarını tebrik şiirinde bir kez daha Şâver'i hicvetmeyi ihmal etmez;

Heybetinizle müşriklerin ordusunu bozguna uğrattınız.

Hâlâ korku ve ürperti içindedirler

Bir zaferle onların topluluğunu Mısır'ın etrafından söküüp attınız.

Mısır halkının yarası da böylece iyileşti.

Adaletinizle o halkı güvende yaşattınız.

Şaver'in şerrinin getirdiği o kor ateşi de söndürdünüz.

305 Ebû Şâme bu beyitleri Usâme b. Munkız'ın divanında okuduğunu belirtir. Bkz. Kitâbu'r-ravzateyn, I/II, 395. Ancak bu beyitler şu an elimizde bulunan Usâme b. Munkız'ın divanında yer almamaktadır. Usâme b. Munkız, Dîvân, (Tahk: A. Ahmed Bedevi, Hamid Abdülmecîd), Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire 1953.

306 Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 395

307 el-İsfehânî, Dîvân, 79-81; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/II, 403-404; İbn Vâsıl, Muferricu'l- Kurûb, I, 166; el-Hanbelî, Şifâ'u'l Kulûb, 42 ; Mehdî, Beytu'l-Makdis, 62.

308 İbn Şeddâd, en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yûsufiyye, Dâru İbn Haldûn, Kahire, H. 1346, 243; Bedevî, el-Hayâtü'l-Edebiyye fi 'Asri'l-Hurûbi's-Salibiyye bi Mısır ve's-Şam, 58.

Kan dökerek daha çok kan dökülmesini önlediniz.

*Bu yaptıklarınızla da hamd ve şükür kazandınız.*³⁰⁹

Haçlı Seferleri döneminde şairlerin en çok hicvettiği kişi olan Şâver'in, iktidar hırsı hiçbir zaman bitmemiş, onun entrikalarına kendi oğlu bile karşı çıkmıştır. Esedüddîn Şirkûh Mısır'a girdiğinde Şâver bir komplo ile onu tutuklamayı planladığında oğlu el-Kamil kendisine mani olmuş, *"Allah'a yemin ederim ki, bunu yapmaya karar verirsен Şirkûh'a haber veririm"* demesi üzerine Şâver oğluna; *"Vallahi eğer biz bunu yapmazsak hepimiz öldürölürüz"* şeklinde cevap verdiğinde oğlu el-Kamil; *"Evet, doğru söyledin; fakat biz öldürülürsek bile Müslüman olarak öldürüleceğiz ve bu ülke İslam ülkesi olarak kalacak. Bizim öldürülmemiz bu ülkenin Haçlıların eline geçmesinden daha hayırlıdır; çünkü Frenklerin geri gelmeleri için Şirkûh'un yakalandığını duymaları yeter. İşte o zaman bizzat el-'Adid Nureddîn'in yanına gitse onunla beraber bir tek süvari dahi göndermez, Frenkler de ülkeyi ele geçirirler."*³¹⁰ Oğlunun bu davranışı karşısında Şâver bu fikrinden vazgeçmiştir.

Selahaddin Eyyûbî'nin Mısırdaki Fatimî hilafetine son vermesinin ardından tekrar Şii Fatimî Hilafetini tesis etmek için çeşitli faaliyetler yürütülmüştür. Bunlara katılanlardan biri de şair 'Umâre el-Yemenî'dir (ö.569/1174).³¹¹ Tarih ve coğrafya alanında kaleme aldığı eserleriyle de tanınan bu alim aslında Selaheddine övgü şiirleri de kaleme almıştı. Fatimîler'den sonra ekonomik durumu bozulan, Eyyûbîler'den de bir ihsan göremeyen 'Umâre, Eyyûbîler iktidarını devirmek için oluşturulan ekibin içerisinde yer almıştır. Bu komplo ekibi, Frenklerle işbirliğine giderek onlara yardım çağrısında bulunmuş, mektubu da bizzat 'Umâre kaleme almıştır. Planla-

309 el-İsfehânî, Dîvân, 161.

310 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, X, 13.

311 515/1121 yılında Yemen'de doğan şair, Fatimî Halifeleri ve vezirlerine sunduğu övgü şiirleriyle meşhur olmuştur. Eyyûbîler Mısır'da idareyi eline alınca durumu bozulmuş, Selahaddin'e halinden şikayet eden "Şikâyetu'l-mutazallim ve nikâyatu'l-mute'allim" adlı mimiye kasidesini yazmıştır. Selahaddin'in iktidarına karşı kurulan komplo da yer aldığı için 6 nisan 1174 Cumartesi günü Kahire'de idam edilmiştir. İbn Hallikân, Vefeyâtul-A'yân, III, 107-111; Şeşen, Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet, 375.

rı doğrultusunda Fatımîler'den birini de halife olarak seçmişler, ayrıca vezir ve emirleri de tayin etmişlerdir.

Titizlikle planlanan ve uygulamaya konan bu komplo Selahaddin Kerek mıntıkasında bulunduğu bir esnada meydana gelmiştir. 'Umâre, Haçlıların kendilerine yardıma gelmesi durumunda Mısır ordusunun onlara karşı direnecek gücü bulamaması için Selahaddin'in kardeşi Şemsüddavle Turanşah'ı Yemen'e sefer yapmaya teşvik etmiş ve Turanşah'da Yemen'e gitmiştir. Fakat Sultan Selahaddin 569 /1174 tarihinde bu olayı son anda haber alınca komplo önlenmiş, 'Umâre'de idam edilmiştir.³¹²

Şairler, 'Umâre'nin kendi ihtiras ve çıkarları için Frenklerle bile ittifak yapmasını ve ihanetini şiirlerinde hicvetmişlerdir.

Şair Tâcüddîn el-Kindî³¹³, bu konuda yazdığı bir şiirinde 'Umâre'yi hicvederek Frenklerle işbirliği yapmasını şu beyitleriyle kınar;

'Umâre İslamda açıkça bir cinayet işledi.

Orada anlaşmaya vararak haça ve kiliseye biat etti.

Ahmed'e (Hz. Muhammed) buğz ederek şirkin ortağı oldu.

Haç sevgisinden dolayı idam edildi.

Yarın kendi nefsi için çabalamalarının karşılığını bulacak,

Cehennem alevleri içinde irin içecektir.³¹⁴

Konunun girişinde de kısaca bahsettiğimiz gibi bu tarz şiirlerin sayısı azdır. Şairler de Müslüman idarecileri doğrudan suçlamaktan kaçınmışlardır. Haçlıların iki yüz yıl gibi uzun bir süre Müslüman Doğu'da kalmalarının en önemli sebebi; Müslümanların güçlü bir birliktelik içerisinde olmamaları ve bazı Müslüman emirlerin kendi çıkarları için onlarla işbirliği halinde bulunmalarıydı.

İslam uleması da şairler gibi yöneticilerin beğenmedikleri bir yönünü gördüklerinde eleştirilerini ortaya koymaktan çekinmemiş-

312 Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/II, 560-61; İbn Kesîr, el-Bidâye, XII, 267.

313 Ebu'l-Yemen Zeyd b. Hasan b. Zeyd el-Kindî, H. 520 yılında Dimaşk'da doğmuş H. 613 yılında yine orada ölmüştür. İbn Hallikân, a.g.e., I, 196-198.

314 Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/II, 566; İbn Kesîr, el-Bidâye, XII, 268.

lerdir. Dımaşk Emiri Salih İsmail, H. 638 yılında kardeşinin oğlu olan Mısır emirine karşı Frenklerle işbirliği yaparak, Sayda ve Şekîf'i onlara vermiştir. Bu durum karşısında İzzeddîn b.'Abdisselâm minberde Salih İsmail'in adına okunan duayı terk etmiştir. Sultan da onu Emevî Camiî'ndeki görevinden azlederek, Dımaşk kalesinde hapsedmiştir. Fakat daha sonra başta alimler olmak üzere halkın tepkisinden korkarak serbest bırakmıştır.³¹⁵

Doğu'da yaşanan Frenk istilalarını Batı'da Endülüste yaşananlarla mukayese ettiğimizde, Endülüslü şairlerin Müslümanların bölünmüşlük ve saldırılar karşısında korkaklıklarını ve pasif direnişlerini daha sert eleştirilerle ifade ettiklerini görmekteyiz.

Örneğin Kadı Ebu'l-Mutarraf b.'Amîra (ö.656/1258), Balensiya (Valencia)³¹⁶ için yaktığı ağıtta Müslümanları bu yenilgiler sebebiyle ihanetle suçlamaktadır;

Şirkin azimli taraftarları, İslam'ı yenip kovmuşlardır.

*Çünkü İslam'ın taraftarları, kendisine ihanet etmişlerdir.*³¹⁷

Fakih İbn 'Assâl (ö.487/1094), Berbeştr (Barbastro)³¹⁸ şehrinin düşmesi üzerine söylediği mersiyede Müslümanları ağır bir dille suçlamaktadır;

Müslümanlar'ın kalpleri, onların korkularıyla dolmuştur. Bizi koruyanlar, onlarla savaşmaktan çekinmişlerdir.

Gizlenmesi mümkün olmayan büyük günahlar işleyen Müslümanların bu günahları olmasaydı,

315 İbn Verdî, Tetimmetu'l-Muhtasâr fî Ahbârî'l-Beşer, Matba'atu'l-Vehbiyye, Kahire H. 1285, II, 171; es-Subkî, Tabakâtu's-Şafi'yyeti'l-Kubrâ, Matba'atu'l-Hüseyniyye, Kahire H. 1324, V, 80-83; Bâşâ, Edebu'd-Duvelî'l-Mutetabî'a, 69.

316 Endülüs'ün önemli şehirlerinden biri olan Balensiya, 487/1094 yılında Hristiyanlar'ın eline düşmüş, 495/1102'de Müslümanlar tarafından geri alınmış, 636/1238 yılında nihâî olarak Müslümanları'nın yönetiminden çıkmıştır.

317 İbn Hatîb, A'mâlu'l-A'lâm, (Yay., Levi Provençal), Dâru'l-Makşûf, Beyrut 1956, 273; Faruk Toprak, Endülüs Şiirinde Mersiye, 188.

318 XI. Yüzyılın başlarında Endülüs'de Emevî Hilafetinin yıkılmasının ardından her şehirde bağımsız bir krallık kurulmuştur. Mulûku't-Tavâ'if adı verilen bu dönemde Müslümanlar arasında siyasi birlik bozulup iç çekişmeler başlayınca Hristiyanlar'ın 456/1064 yılında ilk ele geçirdikleri şehirdir.

Hıristiyanlardan hiçbir atlı, onlara karşı zafer kazanamazdı. Günah kötü bir hastalıktır.

Onların (Hıristiyanların) kötülüklerini gizlemiyorlar, dürüst görünenlerin (Müslümanların) dürüstlüğü riyadır.³¹⁹

2.4. SAVAŞA TEŞVİK

Haçlılar'ın Avrupa'dan oldukça kalabalık ve donanımlı ordularıyla Müslüman Doğu'ya gelerek birer birer yerleşim birimlerini, şehirleri ve ülke zenginliklerini ele geçirmeye başlamaları; kadın, yaşlı, çocuk demeden ürpertici katliamlar yapmaları, bir kısmını da esir almaları, Müslümanlar üzerinde büyük bir panik ve korkuya neden olmuştur. Bu durum karşısında İslamî cephenin cesaretleri kırılmış, Müslüman emirlerin birbirleriyle iç çekişmeleri sebebiyle de Haçlı ordularının karşısında savaşacak güçlü orduların bir türlü ortaya çıkamaması, halkı iyice ümitsizliğe düşürmüştür. Bu durumların farkında olan dönem şairleri yöneticileri öncelikli olarak birliğe ve bu istilalara karşı koymaya davet edip, Müslüman idarecileri bir an önce ordularını toplayarak bu istila hareketini durdurmaya ve Frenk ordularına karşı savaşmaya davet etmişlerdir. Bu düşünce ile savaşmaya teşvik edici şiirler kaleme almışlardır.

2.4.1. Sultan, Emir ve Komutanları Savaşa Teşvik

Haçlı ordularının Bilâdu's-Şâm'a doğru geldikleri haberi yayılınca; Şam'ın ünlü şairi İbn Hayyât ³²⁰ Dimaşk'ta bulunan Şam ordularının komutanı olan Azbu'd-Devle'yi savaşta teşvik etmek ama-

319 el-Himyerî, Sıfâtü Cezîreti'l-Endelus, (Yay., Levi Provençal), Kahire 1937, 41; Faruk Toprak "Edebî Kaynaklara Göre Son Dönem Endülüs Müslümanlarının Durumu", Endülüsten İspanya'ya, TDVY/189, Ankara 1996, 5.

320 Tam adı Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Ali et-Taglibî olup babasının terzi olması sebebiyle İbn Hayyât olarak meşhur olmuştur. 450/1058-59 yılında Dimaşk'ta doğmuş ve orada 517/1123 yılında vefat etmiştir. Dönemin önemli şairlerinden biridir. İbn Hallikân, Vefayâtü'l-A'yân, I, 144; el-İsfehânî, Haridetu'l-Kasr- Kısmu Şu'arâ'i's-Şâm-,224-226; 'İmâd el-Hanbelî, Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 54; Brockelmann, Gal, I, 294; Ziriklî, el-A'lâm, I, 207.

cıyla uzun bir kaside kaleme alarak onu bir an önce orduyu hazırlayarak gelen Haçlı ordularına karşı koymaya ve onlarla savaşarak ülkeyi korumaya davet etmiştir. Söz konusu kasidesine şu şekilde giriş yapar;

*Kişneyerek ve şahlanarak koşan atlarıyla
Kavmin yaşlısı genciyle en ileri gelenleri sana feda olsun!
Düşmanlarının kılıçları keskin kılıçlarına,
Esnek mızrakları da senin sert mızraklarına boyun eğsin!*³²¹

İbn Hayyât, övgüyle dolu beyitlerden sonra, şiirinde yumuşak üslup kullanarak, komutana nasihatta bulunup yol gösterdiğini özellikle vurgular. Daha sonra gerçek arzusunu dile getirerek, müşriklerin İslam beldelerini işgal edişlerini ve her yeri dolduracak kadar çok olduklarını anlatmaya çalışır;

*Ben sana içinde nasihat olan bir şiir sunuyorum.
Nasihat de hediye olarak verilir.
Sel gibi bir orduyla gelip çatan düşmana
Sel gibi akan bir ordu gerekirken bu ne gaflettir?*³²²

Şair, nasihat ve mevcut durumu izahtan sonra gafletin ve tembelliğin zamanı olmadığını, derhal komutası altında ki orduları hazırlayarak Frenkler'in karşısına çıkması gerektiğini belirtir;

*İş bu kadar ciddileşmişken kayanın devrilmesine karşı
Bu ne uyku ve ne ilgisizliktir?
Zaten kin doldurup uyutmadığınız o gözlerle nasıl uyuyabilirsiniz ki?
Kinlerin en kötüsü de küfürle birlikte yoğrulup gelen kindir.*³²³

İbn Hayyât, bu beyitlerden sonra da şiirinde Frenkler'in zulümlerini tasvir etmeye geçerek Müslümanlar'ın yaşadıkları büyük trajediyi anlatmaya çalışır. Şirk ehli olarak tanımladığı Frenkler'in,

321 İbn Hayyât, Dîvân, (Tahk: Halîl Merdum), Matba'atu'l-Hâşimiyye, Dımaşk 1377/1958, 182; el-Hırfî, a.g.e., 92.

322 İbn Hayyât, Dîvân, 182; el-Hırfî, a.g.e., 92.

323 İbn Hayyât, Dîvân, 182; el-Hırfî, a.g.e., 92.

Müslüman beldelerde gerçekleştirdikleri katliamların hiçbir insanın tahammül edemeyeceği boyutlara ulaştığını anlatır;

Şirkin çocukları fesadı inkâr etmezler, zulmün yanında da nazik değillerdir.

Ölümden bir tek kişiyi bile alıkoymazlar (sağ bırakmazlar)

Nice genç kız onların korkusundan boynunu ve yanağını çizmiştir

Nice özgür kadınlar vardır ki, her biri esir olmuştur

Sen o manzarayı bir görsen onlar için hüznü duyup

Neredeyse korkudan eriyip helak olacaksın.³²⁴

İbn Hayyât, Müslümanların en duyarlı oldukları din, vatan, namus gibi kutsal değerlere özellikle atıf yaparak Müslüman ordusu savaşıma teşvik etmeye çalışır;

Ölümü kayıp görmeyen kişiler gibi dininizi ve mahreminizi koruyun!

Boyunları vurarak sınırları kapatın! (koruyun)

Zaten sınırların hakkı da korunmaktadır.

Müşriklerin kafaları olgunlaştı. Kesip biçmeyi ihmal etmeyin!

Keskin tarafları budanmalı, temelleri de devrilmelidir.³²⁵

Ülkesini işgal eden düşmanla savaşmanın bir Müslüman'ın ilk görevi olduğunu belirterek, kendilerinden beklenen bu saldırıyı gerçekleştirmelerini ister. Aksi takdirde, esaretin onların şerefiyle bağdaşamayacağını dile getirerek esaret zincirlerini kırmak için cihada teşvik etmek istediği beyitlerine şu dizeleriyle son verir;

Kim şerefi onurlu bir şekilde giymek isterse bugün üstündeki demir zırhı atmaz.

Olaylar karşısında insanların en kolayına gelen şey, savaşmak yerine kaçmaktır.³²⁶

Haçlı saldırılarına karşı Müslümanlar'ın birliğini sağlamaya çalışan ve önderlerini onlara karşı savaşmaya teşvik eden bir başka

324 İbn Hayyât, a.g.e., 182; el-Hırfî, a.g.e., 92.

325 İbn Hayyât, a.g.e., 182; el-Hırfî, a.g.e., 92.

326 İbn Hayyât, a.g.e. 182; el-Hırfî, a.g.e., 125.

şair de Mısır'da Fatımî Devleti'nin veziri olan Tala'i' b. Ruzzeyk'dir. Önemli bir devlet adamı olmasının yanında edebiyata olan ilgisi ve şairliğiyle de ön plana çıkan bu ünlü vezir, Haçlı Seferleri'ne karşı çağrısını yaymada edebiyatı ve onun en etkileyici unsuru şiiri seçmiştir. Bu arzusunu yine bir şair olan arkadaşı ve aynı zamanda Nureddin Mahmud Zengî'nin de vezirlerinden Usâme b. Munkız aracılığıyla yapmaya çalışmıştır. Kendisiyle bu konuda aynı arzu ve gaye içerisinde olan Usâme b. Munkız'e İslam birliğini sağlamada ve Haçlı saldırılarını püskürtmede tek önder gördüğü Nureddin Mahmud Zengî 'ye ulaşmak için bir aracı görevi yüklemiştir. Usâme'ye gönderdiği şiirlerinde Haçlılar'ın kuşattığı İslam beldelerini kurtarmak için yapılması gereken en önemli şeyin onlara karşı savaşmak olduğunu belirterek cihada davet eden şiirlerini Nureddin Mahmud Zengî'ye ulaştırmasını ister. Ruzzeyk'in asıl amacı; Mısır cephesinden de bir saldırı hareketinin başlatıldığını Şam'a Usâme'ye yazdığı şiirler aracılığıyla ulaştırarak Şam ile Mısır arasında bir birlik kurularak top yekûn mücadele edecek beklenen İslam birliğinin kurabilmek oluşturmaktadır.

Talâ'i' b. Ruzzeyk, Usâme b. Munkız'e gönderdiği bir şiirinde cihada olan bakışını ve Frenkler'e karşı savaşma arzusunu dile getirerek bir Müslüman'ın ilk görevinin de bu olduğunu belirterek şu şekilde giriş yapar;

Ey Munkızî, sen uzakta olmana rağmen bizim dostumuzsun ve ne de iyi dostsun.

Hakkı arayan için senin yaptığın iyi işlerde yanlış bir şey yoktur.

Bu yüzden seninle sürekli yazışmayı gerekli görüyoruz.

Önemli işleri sana açıyoruz. Çünkü o işi üstlenmeye sen layıksın.

İşlerin en önemlisi küfürle savaşmaktır. Bize kulak ver hakikat bizde. (biz gerçeği araştırdık)

Birliklerimiz ard arda gitti. Gece ve gündüz yaptığımız baskınlarla onları hezimete uğrattık.

Yürüyüşümüz sırasında Nureddin'in geleceğini bildiğimiz için onun iyileşmesini bekledik.

O şimdi Allah'tan güvendedir. Onu engelleyecek bir şey de yoktur.

Ey dinin şanı şerefi! Bu görevi senden başkası yerine getiremez. Haydi onu yerine getir.

*O'na deki; görüşsüz kalmasın hayra ileten yoldan da mahrum kalmasın
Kafirlerin zalim başkanından gelen sıkıntıyı bertaraf etmede ümit sensin.*

*Cihat yaparak sevabını ganimet olarak al ki, bu kazanç sana yoldaş olsun,
o ne güzel yoldaştır.³²⁷*

Usâme, aynı vezin ve kafiye Ruzzeyk'e cevap verdiği şiirinde, Nureddin Mahmud Zengî'nin Frenklere karşı bakışını ve onlarla savaşarak İslam beldelerinden çıkarılmaları konusunda ki azim ve gayretini aktarır;

Ey orduların komutanı, sen İslam için hâlâ güçlü bir dayanak ve direksin.

Cihat daveti haber saldı. Meziyetli bir hükümdar da buna icabet etti.

O (Nureddin Mahmud Zengî) adil bir hükümdardır, din onunla aydınlanmıştır. Onun parıltısı İslamı kaplamıştır.

Onu küfürle savaşmaktan, adaletten ve hayırlı işleri yapmaktan alıkoyacak bir şey yok.

O keskin bir kılıç gibidir; yüzeyi parlak, dokunuşu yumuşak, ucu da keskindir.

O kadar ağır başlı ki bilmeyen cahil ve aceminin hantal zannedeceği bir vakara sahiptir. Ama onda düşmanları savan bir ölüm vardır.

Karanlığın elbisesini güçlü bir şimşek nakışladığı sürece onlar İslam için iki barınak oldular.³²⁸

Frenklere karşı başarılı bir savaşın gerçekleştirilebilmesi için öncelikle Müslümanlar arasında birliğin sağlanması gerektiğini vurgulayan Talâ'i' b. Ruzzeyk, Usâme' ye yazdığı kasidesinde, Haçlılara karşı savaş için bu birliğin önemini vurgulayarak bu birliği ger-

327 Talâ'i' b. Ruzzeyk, Dîvân, (Tahk: A. Ahmed Bedevî), , Mektebetu Nahdati Mısır bi'l-Feccâle, Kahire Tsz., 81-82; Usâme b. Munkız, Dîvân, (Tahk: A. Ahmed Bedevî, Hâmid 'Abdu'l-Mecîd), Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire 1953, I 36; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/I, 291-292.

328 Usâme b. Munkız, Dîvân, 188-189; Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 292.

çekleştirebilecek yegane kişinin Nureddin Mahmud Zengî olduğuna inandığından danışmanı Usâme b. Munkız aracılığı ile onu savaşa teşvik eder;

Yemin olsun ki, dinde nasihat verenin ecri Allah katındadır.

Düşmanla bizzat ve sözle cihat her Müslüman'ın üzerine farzdır.

Savaş yayıldığından beri her iki işte de en yüksek makam senindir.

Orada cesur olan sensin, savaşta dövüştü senin bir dengin yok.

Cihada sözlü teşvik ettiğin zaman, söylediğin sözde mükemmel bir şair ve hatipsin.

Sen bir şeye işaret ettiğinde akıl senden gelen emrin isabetli olduğunu inkar etmez.

Birinin görüşü zayıf olsa, senin uyanık ve haçı taşıyanlara karşı acımasız bir görüşün vardır.

Kalk acele et, istenen şeye senin gibilerle ulaşılır.

Bizden Nureddin'e bu mektubu ulaştır. İçeriğinde rahatsız edecek şüpheye düşürecek yanlış bir şey yok.

Ona de ki; devleti daim olsun! Üstünde güzel bir zafer elbisesi vardır.

Ey dinin için genç ve savaşlarda Şebîb³²⁹ olan adil kişi.

Ve ey eskiden beri azmi sayesinde acıların İslamdan uzaklaştınlığı kişi

Ve ey Frenkler bir gün kendisiyle karşılaştıklarında çok çetin günlerin olduğu kişi!

Eğer onların kinini bitirmek isterse, her yürekte mızrağının gireceği bir çukur vardır.

Onun yapamadığı işleri sayıp döken bizden başkasıdır.

Biz sana yazdık, bu mektuplara ne cevap vereceğini açıkla.

Maksadımız bu yürüyüşümüzde bizim de sizin de belirlenmiş bir süremizin olmasıdır.³³⁰

329 Şebîb b. Yezîd eş-Şeybânî, H. 77 yılında ölen Benî Ümeyye kabilesinin meşhur bir savaş kahramanıdır.

330 Talâ'i' b. Ruzzeik, Dîvân, 61-62; Usâme b. Munkız, Dîvân, 165-166; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/II, 295-296.

553/1158 yılında Nureddin Mahmud Zengî'nin de hasta olmasından faydalanan Frenkler, Hârim Kalesini ele geçirmişlerdir. Bu durumu haber alan Mısır'daki Fatimî Hilafetinin veziri Talâ'î b. Ruzzeyk, Gazze ve Askalân'a denizden de donanma desteğinin sağlandığı büyük bir ordu göndermiş, Frenklerin büyük bir kısmının öldürülüp esir alındığı bir zafer kazanmıştır.³³¹

Bu zafer dolayısıyla Şam'da ki Usâme b. Munkız'e bu durumu anlatan ve savaşını açıklayan şiirini göndermiş, Usâme b. Munkız'i Nureddin Mahmud Zengî'yi Frenklere karşı savaşa teşvik etmiştir;

Kılıcı kırılmayasica ve zalim geceler ona hükmetmeyesice Nureddin'e deyin ki,

Düşman toprağına hazırlanıp sefere çık! Harim şehri elinden çıkmış olsa da gevşeklik gösterme.

Rabbinin sana öyle lütufları var ki, onlar sayesinde Allah'ın sana rahmet ettiğini kesin olarak biliyoruz.

Küfür ordusunun Şeyzer toprağında çadır kurduğu, esirlerin sürüklenip götürüldüğü ve mahreminde kirletildiği bir zamanda,

Ülkenin başına bir takım şeylerin geldiği ve oranın büyük musibetlere maruz kaldığı bir zamanda,

İnsanların Allah'ın takdir ettiği hastalığa yakalandığını iddia etmelerinden sonra seni dinç olarak geri getirmesini isteriz.

Kalk onlara karşı bir hareketle (Müslümanlara yardım et) Allah'a şükret, şükür bütün insanlara gereklidir.

Bildiğin gibi onlardan ürküyoruz. Yemin de ediyoruz ki onlarla da barış yapmayacağız.

Onlara olan saldırılarımız kesintisiz devam edecek. Milleti hezimetten başka bir şey de kurtarmayacak

Donanmamız onlara giden donanmadan kat kat fazla. Onları ondan koruyacak bir sığınak da yok.

○ donanmayla onların geriye kalanlarının kökünü kazımayı umuyoruz.

331 Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 288.

Onlardan esir ve ganimet elde edilir.

Öyle bir şan elde edeceğiz ki, o şanla büyük krallara karşı övünüp direniyoruz.

*Bizim takatimiz ve gayretimiz ölçüsünde de bir karşılık istiyoruz. Allah verir vermez; ama biz istiyoruz.*³³²

İbn Ruzzeik, yine Usâme'ye gönderdiği beyitlerinde, Allah'ın Müslümanların zaferini arzu ettiğini, onların da bu gaye ile mücadele ettiklerini dile getirir;

Allah bütün alemin bize boyun eğmesini, şeref ve zaferin de emrimizde olmasını ister.

Biliyoruz ki o malın servetin binlercesi yok olup gider. Bize sevap ve adımız kalır.

Biz cömertlikle gücü birleştirdik. Hem gürleyip ışıldayan, heybetli hem de yağmur yağdıran bulutlarız.

Bir kez harbe gittiğimizde misafir ağırladığımızı görürsün. Misafirlerimiz arasında kurt ve akbaba vardır.

*Aynı zamanda barışta da son derece cömertiz. Bizim soframızdan köle de hür de faydalanır.*³³³

Usâme, aynı kafiye ve vezinle cevap vererek İbn Ruzzeik ile aynı görüşleri paylaştığını ifade eden beyitlerine şu şekilde giriş yapar:

Allah'ın kabul edeceği tek şey bizim dediğimiz şeyin olmasıdır.

Dünya bizimle hayat bulsun ve zaman bizimle övünsün diye.

Felek ve zaman da elimizdeki yulara seve seve boyun eğecek.

Krallar bizim şerefimize boyun eğecek;

Uzak olmamıza rağmen adımız onları korkutacak.

Bizim konuğumuz yerde her türlü olaya karşı bir güvence var.

Diğer taraflarda bizim gücümüzden doğan bir korku var.

³³² Talâ'i' b. Ruzzeik, Dîvân, 99-101; Usâme b. Munkız, Dîvân, 223-224; Ebû Şâ-me, Kitabu'r-Ravzateyn, I/I, 290.

³³³ Talâ'i' b. Ruzzeik, Dîvân, 63-64.

*Allah'a olan itaatimizden dolayı insanlar da bize itaat ettiler,
İnsanlardan bizim emrimize karşı koyma söz konusu olmaz.*³³⁴

Şiirinde idarecileri Frenklere karşı savaşılmaya teşvik eden bir diğer şair de İbn Nebîh el-Mısırî'dir. Şair, Frenkler Şam'ın sahil şehirlerine hücum ettiklerinde Halep Emiri Melik Azîz'in dinin koruyucusu olduğunu, bu sorumlulukla ordularını bir an önce harekete geçirerek düşmanla savaşması gerektiğini belirterek savaşa teşvik eder.³³⁵

Ey koruyucusu uykuda iken dini koruyan ve dağınık halden kurtarıp birliğini tesis eden!

*Ordunu hazırla, sınırlar Frenklerin varlığı ile kirlendi ve düzeni bozuldu.*³³⁶

Haçlı saldırılarına karşı Şam ve Mısır'da bulunan Arap şairleri idarecilere savaşa teşvik şiirlerini nazmederken, Avrupa'da hızla çöküşe doğru sürüklenen Endülüs Müslümanları da kendilerine en yakın olan Mağrib Müslümanlarına seslenerek, yardım istemekte ve onları savaşa teşvik etmekteydiler.

Endülüslü şair ve yazar İbn Abbâr el-Kudâî Balensiya (Valencia) şehrinin 636/1238 yılında İspanyollar tarafından kuşatılması üzerine Tunus sultanı Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Hafs'ın (ö. 676/1277) huzuruna çıkarak okuduğu ünlü siniyyesinde savaşa teşvik etmeye çalışmıştır;

Allah'ın ordusu olan ordunla Endülüs'e yetiş. Onun kurtuluşuna uzanan yollar yok oldu.

İsteddiği değerli yardımı ona bağışla. Senden hâla bu yardım beklenmektedir.

Ardı ardına gelen haberler senin, Hristiyan kralları öldürerek Endülüs'ü yaşattığını bildiriyor.

334 Usâme b. Munkız, Dîvân, 201.

335 el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 130.

336 İbn Nebîh el-Mısırî, Dîvân, (Tahk: Ömer Muhammed el-Es'ad), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1969, 364.

*Ülkeni onlardan temizle, onlar pisliktir. Sen pisliği yıkamadıkça temizlik olmaz.*³³⁷

2.4.2. Kudüs'ü Kurtarmaya Teşvik

Bir anda kalabalık Haçlı ordularıyla karşı karşıya kalan Müslüman Doğu, bölünmüşlüğü ve lidersiz kalmanın sonucunda kendi topraklarında esir konumuna düşmüş, hızla ilerleyen Frenkler parçalanmış yapıdan da faydalanarak Müslümanların en kutsal mekanlarından biri olan Kudüs'ü 23 Şaban 492/15 Temmuz 1099 yılında Cuma günü ele geçirmişlerdir.

Haçlılar Kudüs'ü ele geçirmeden önce üç kutsal dinin mensuplarıyla birlikte çeşitli milletler bir arada barış ortamında özgürce yaşamakta ve ibadetlerini yerine getirmekteydiler. Bu barış ortamı VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar bu şekilde devam etmiştir. Hatta Avrupa'dan gelen Hristiyan hacılar bile karşılaştıkları ufak aksaklıklar dışında, kutsal yerlerini hiç rahatsız edilmeden ziyaret etmişlerdir.

Kudüs'te her grup kendine ait bir bölgede yaşamaktaydı. Müslümanlar şehrin kuzeydoğu ve orta kesimlerinde, Haremu's-Şerif'in etrafında ikamet ediyordu. Hristiyanlar şehrin kuzeybatısında, İsa'nın mezarının bulunduğu inandıkları kutsal kabre yukarıdan bakan bölgede, Ermeniler ile Gürcüler güneybatıda Sion (Zeytindağı) yakınlarında ve büyük değer verdikleri St. James Kilisesi'nin civarında, Yahudiler şehrin güneyinde, Doğu Hristiyanları ile tapınağın " batı duvarı" arasındaki bölgede toplanmışlardı. Franco Cardini'nin ifadesiyle; "1096-1187 yılları arasındaki Haçlı ordusunun işgali dönemi hariç, şehrin bu etnik-dini taksimine yaşanan sayısız çatışmaya rağmen yıllarca, en azından 1948-67 Arap-İsrail savaşlarına kadar, saygı gösterilmiştir."³³⁸

337 el-Makkarî, Nefhu't-Tîb, Dâru't-Tibâ'a'l-Mısıryye, Kahire H.1279/1862, II, 1230-1232; Toprak, Faruk, Endülüs Şiirinde Mersiye, s. XXVI.

338 Franco Cardini, Avrupa ve İslam, (Çev: Gürol Koca), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2004, 65-66.

Frenkler bu geleneği bozarak aralıksız büyük bir katliama başlamış, yaş ve din farkı gözetilmeden üç gün boyunca yaklaşık 70000 insanı katletmişlerdir. Kudüs'te kendini zühd hayatına adanmış zahid, alim ve imamlar da dahil olmak üzere insanlar büyük bir kıyımdan geçirilmişlerdir.³³⁹ Hristiyan tarihçi William es-Surî, "Müslümanların kanlarından, görende tiksinti oluşturacak bir kan göleti meydana geldi" ifadeleriyle katliamın boyutlarına dikkat çeker.³⁴⁰ Nitekim, Runciman da aynı ifadelerle "dökülen kanların dizlere ulaştığını" belirtmektedir.³⁴¹ İslam tarihçileri ve araştırmacılar büyük bir katliam yaşandığı konusunda ittifak etmektedirler.³⁴²

Oysaki bu tarihten 461 yıl önce Kudüs, Hz. Ömer komutasındaki Müslümanlar tarafından fethedildiğinde yaşananlara bir Batılı tarihçinin ifadeleriyle bakmak faydalı olacaktır.

"Milâdî 638 yılının şubatında bir gün halife Ömer beyaz bir deve üzerinde Kudüs'e girdi. Giysileri yırtık, pırtık, toz içinde ve kendisini izleyen ordu kaba görünüşlü, üstü başı dökülen, ama disiplinine denecek bir şey olmayan bir ordu idi. Yanında, itaate alınan şehrin büyüğü sıfatıyla patrik Sophronios bulunuyordu. Ömer doğruca, dostu Muhammed'in göğe çıkmış olduğu Süleyman Tapınağı'nın bulunduğu yere gitti. Onun buradaki tutumunu izlerken patrik, Hristos'un sözlerini hatırlıyor ve gözlemlerinden akan yaşlarla İncil'in şu sözlerini mırıldanıyordu: "Peygamber Daniyal vasıtasıyla sözü edilen tahribatın dehşetine bak!."

Halife bundan sonra Hristiyanların kutsallaştırılmış yerlerini görmek istedi. Patrik onu Kutsal Mezar Kilisesine götürdü ve görülecek ne varsa göster-

339 İbn Kalânîsî, a.g.e., 137; İbn Verdî, Tetimmetu'l-Muhtasar, II, 11; İbn Tağrîberdî, a.g.e., V, 149; Arif el-Arif, el-Mufasssal fî Târîhi'l-Kudüs, Dâru'l-Eytâmî'l-İslâmîyyeti's-Sinâiyye, Kudüs 1380/1961, 156; Joseph Nesîm Yûsuf, el-'Arab ve'r-Rûm ve'l-Lâtîn fî'l-Harbi's-Salîbiyyeti'l-Ülâ, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut 1981, 265.

340 Philip Hitti, Târîhu Suriye ve Lübnan ve Filistin, (Trc. Corc Haddâd, 'Abdu'lkerîm Râfik), Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1959, II, 229; Mehdî, Beytu'l-Makdis, 18.

341 Runciman, a.g.e., I, 404-405; Mehdî, a.g.e., 18.

342 İbn Kalânîsî, a.g.e., 137; İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fî't-Târîh, IX, 19; İbnu'l-'Adîm, Zubdetu'l-Haleb, II, 141-145; Aşûr, el-Hareketu's-Salîbiyye, I, 238-246; Mehdî, a.g.e., 18.

di. Onlar kilisede iken Müslümanların namaz vakti yaklaşmıştı. Halife seccadesini nereye serebileceğini sordu. Sophronios ondan, bulunduğu yerde kalmasını rica etti, fakat Ömer, müteassıp adamlarının, onun ibadet ettiği yeri İslam için alıkoyacaklarından korktuğunu söyleyerek meşhedin avlusuna çıktı ve namazını orada kıldı. Söylediği de gerçekleşti. Ön avlu Müslümanlar tarafından alındı. Fakat kilise, eskiden ne ise o, Hristiyanlığın en kutsal yeri olarak kaldı.”³⁴³

Kudüs’ün kaybı, İslam aleminde büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Haçlıların zamanla ilerleyişi ve diğer İslam beldelerini de ele geçirmeleri, Müslümanlar arasında bir ümitsizliğe neden olmuştur. Müslümanların ilk kıblesi olması sebebiyle de kutsal sayılan Kudüs’ün kaybı, Arap şiirinde gerektiği kadar yer almamıştır. Bu konuda *Beytu’l-Makdis fî Edebi’l-Hurûbi’s-Salîbiyye* (Haçlı Seferleri Edebiyatında Kudüs) adlı eserinde geniş kapsamlı bir araştırma yapan ‘Abdu’l-Celîl Hasan ‘Abdu’l-Mehdî; “İlk başlarda Kudüs’ün işgalinin büyüklüğü kadar Arap şiirinde bir yankısı olmamıştır. Sanki Arap şiiri, hezimelerin şiiri değil de zaferlerin şiiridir.” Şeklindeki yorumuyla bu konuda yazılmış şiirlerin azlığına dikkatleri çekmektedir.³⁴⁴

Arap şairler, özellikle İmadeddin Zengî’nin Urfa’nın fethiyle başlayan zaferleri ile bir anda ümitsizlik ve korku ortamından sıyrılarak Müslüman cephenin ve önderlerin zaferlerine şiirleriyle destek vermeye başlamışlardır. Şiirlerdeki bu coşku Nureddin Mahmud Zengî ve Selahaddin Eyyûbî’nin başarıları ile zirveye çıkmış, Haçlılar’a karşı başarılar Müslümanlar arasında yeni bir ümidin doğmasına ve Kudüs’ün de yeniden ele geçirilmesi konusunda beklentiye neden olmuştur.

Halkın duygularını şiirlerinde dile getiren şairler, Haçlı ordularına karşı zafer kazanan liderlere yazdıkları gerek övgü şiirlerinde, gerekse bu zaferleri müjdeleyip tebriklerini sundukları ve Haçlılar’a karşı savaşmaya davet ettikleri şiirlerinde, Kudüs’ü kurtarmaya davet etmişlerdir. Hemen hemen bütün şiirlerinde Kudüs’e atıf-

343 Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1, 3.

344 Mehdi, *Beytu’l-Makdis*, 15-16. Mehdi, *Beytu’l-Makdis*, 15-16.

lar yaparak sürekli hafızalarda tekrar geri alma beklentisini canlı tutmaya çalışmışlardır. Zaferlerin peşpeşe gelişiyile davetlerin sayısı da Kudüs'ün kurtarılacağına olan ümit de artmıştır.

İbn Münîr, 10 Mart 1098'de kurulan Urfa Haçlı Kontluğu'na, 539/1144 yılında Urfa'nın fethi ile son vermesi münasebetiyle, İmadeddin Zengî'ye yazdığı övgü şiirinde, onu tebrik ettikten sonra insanların ondan Kudüs'ü kurtarma konusundaki beklentilerini dile getirir. Şam'ın ünlü şairi, şiirinde Kudüs'ü de kurtarmaya şu şekilde davet etmektedir;

İmadeddîn sayesinde gerçekleşen bu apaçık fetihle dinin sağlamlaştı desteği

O, yarın derdi nasır bağlamış Kudüs'ün üzerine atılarak

*Siler süpürür oradaki bütün pisliğin izlerini.*³⁴⁵

İbn Kayserânî, Musul veziri Cemaleddin'i Urfa'nın fethi münasebetiyle tebrik ettiği şiirinde, Urfa ile Kudüs'ün denizle sahil gibi olduklarını belirterek deniz ile sahilin ayrılmaz bir ikili oldukları gibi bu iki beldenin fethinin de ayrılmaz bir ikili olduğunu ve bir an önce Kudüs'ün de Haçlıların ellerinden kurtarılması konusunda duygularını dile getirir:

Deniz nasıl ki sahilinden ayrı kalmazsa Urfa'nın sahili Kudüs de ondan ayrı kalmaz.

*Bu diyarın halinden ve orada oturanların göçüp gidişinden haberin var mı*³⁴⁶

İbn Münir et-Trablusî, 543/1148 yılında Ramazan ayı münasebetiyle, Nureddin Mahmud Zengî'ye yazdığı bir tebrik şiirinde, İsa AS. ın Kudüs'ün Frenklerin elinde olmasına razı olmadığını, Nureddin Mahmud Zengî'ye savaşlarda zafer kazanması ve Haçlı boyunduruğu altındaki Kudüs ve Mescid-i Aksâ'yı kurtarması için yardımı geldiğini dile getirmektedir;

345 İbn Münîr, *Dîvân*, 199; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/I, 100-101; 'Abdu'l-câbir, *Su'ûd*, Şi'ru İbn Münîr et-Trâblusî, *Dâru'l-Kalem*, Kuveyt 1402/1982, 191; Mehdî, a.g.e., 30.

346 el-İsfehânî, *Harîdatu'l-Kasr*- Kısım Şu'arâ'i's-Şâm, I, 108-110; Ebû Şâme, a.g.e., VI, 127; Mehdî, a.g.e., 31.

Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın karanlık gecelerini boyunduruktan kurtaran kişi olarak, Dünyada ve Ahiret'te Allah sana merhamet etsin!

*Bu konuda İsa'yı Kudüs'ten kalkmış, senin kılıcının galibiyeti için yardıma geldiğini görüyorum.*³⁴⁷

544/1150 yılında İnnib Kalesinin fethi³⁴⁸ dolayısıyla, İbn Kayserî, Nureddin Mahmud Zengî'ye yazdığı övgü dolu tebrik şiirinde, Kudüs'ün ve Mescid-i Aksâ'nın bütün Müslümanların da temennisi olduğu üzere kurtarılmayı beklediklerini dile getirerek, sırada Kudüs'ün olduğunu ve derhal harekete geçerek onu kurtarmasını ister;

Sahip olduğun muhteşem ordunla Mescid-i Aksâ'yı kurtarmaya giriş!

Beklemede olan Kudüs seni en uzak arzulara ulaştırır.

Sen bir denizsin, onun en ücra köşelerine kadar

*Sahili senin dalganla temizlenecek.*³⁴⁹

563/1167-1168 yılında Nureddin Mahmud Zengî, Menbec'in³⁵⁰ Emiri İbn Hasan'ın kötü davranışları nedeniyle üzerine yürümüş ve orayı ele geçirmiştir.³⁵¹ el-İsfehânî, bu başarısından dolayı Nureddin'e yazdığı bir övgü şiirinde; fetihlerinin devamını dileyerek tüm fetihlerin anahtarını elde ettiğini dile getirmiş, bu fetihten sonra özlemle beklenen Kudüs'ü de fethetmesini dilemiştir;

Menbec Kalesinin fethi bütün diyarlara müjdelenmede,

Her yerde dalgalanan bu zafer tebrik edilmede,

347 İbn Münîr, Dîvân, 207; Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 148-149; Su'ûd, Şi'ru İbn Münîr, 96.

348 İbnü'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 98-99; a.mlf, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 375; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/I, 152.

349 Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 154; İbn Vâsıl, Muferricu'l-Kurûb, I, 121; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 375-76; İbnü'l-'Adîm, Zubdetu'l-Haleb min Târîhi'l-Haleb, (Tahk: Sami ed-Dehhân), Dımaşk 1954, II, 300; ez-Zehebî, Siyeru A'lâmu'n-Nubelâ', II, 15; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 99.

350 Menbec; Fırat'a üç fersah, Haleb'e 10 fersah mesafede büyük bir yerleşim alanı. Hamevî, Mu'cemu'l-buldân, V, 205.

351 Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 381.

Bu fethe, yeryüzünde kapalı bütün kapıları açacak bir anahtar sundun.

Bu fetih şana gerideki fetihleri müjdelemede,

Muzaffer ordunla ilerle, zirvelere yüksel!

Menbec'in fethini Kudüs'ün takip ettiğini müjdele!

Menbec diğer fetihlere bir örnektir.

Haydi durma koş Kudüs'e savaşmaya

Ardından ulaş Trablus ve Nablus'a!³⁵²

Kudüs'ü kurtarmaya davet ve teşvik konusunda en çok şiir kaleme alan şair, el-İsfehânî'dir. Hem Zengîler hem de Eyyûbîler döneminin önemli devlet adamlarından biri olan ve yaşadığı dönemin de en ön- de gelen katiplerinden ve edebiyatçılarından biri olması yanında Haçlılara karşı verilen mücadelelerde de bir çok savaşa bizzat katılmış olan bu ünlü şair, 572/1176-77 yılında Selahaddin Eyyûbî için yazdığı bir övgü şiirinde Selahaddin için methiyelerini dile getirdikten sonra son beyitlerini, onu Kudüs'ü almaya teşvik ederek bitirir. Söz konusu şiirinin son beyitleri şu şekildedir;

Sefere çık ve Kudüs'ü fethet!

Orada Frenklerin kanını dökerek temizliği gerçekleştire!

Zalim Hospitalier şövalyelerine doğru yolu göster!

Tavanları piskoposların başlarına yık!

Bu yurdu küfürden arındır!

Buna karşılık Allah'da senin konumunu yüceltir.³⁵³

Abdullatîf Hamzâ, el-İsfehânî'nin bu şiiri hakkında, "Selahaddîn gibi iman dolu bir yürek için bundan daha etkili ve teşvik edici bir cümle ola-

352 el-İsfehânî, Dîvân, 102-103; Ebû Şame, a.g.e., I/II, 380-381; Hamza, Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 94; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 146.

353 el-İsfehânî, Dîvân, 304; a.mlf, Harîdetu'l-Kasr- Kısmu Şu'arâ'i'l-Mısr, I, 15; Ebû Şame, Kitâbu'r-Ravzateyn, I, 269; İbn Vâsıl, Muferricu'l-Kurûb, II, 56-57; Mehdî, Beytu'l-Makdis, 45; Abdullatîf Hamza, el-Edebu'l-Mısrî min Kıyâmi'd-Devleti'l-Eyyûbiyye ilâ Mec'î'i'l-Hamleti'l-Fransiyye, Mektebetu'n-Nahdati'l-Misriyye, Kahire Tsz., 73.

bilir mi?"³⁵⁴ diyerek bu beyitlerin kılıç ehli üzerinde yarattığı etkiye dikkatleri çekmektedir.

el-İsfehânî, 564/1168-69 yılında Selahaddin Eyyûbî'ye yazdığı bir diğer övgü şiirinde tüm sahili ve Kudüs'ü Frenkler'den temizlemeye davet eder;

Ey elleri (cömertliği) ile denizi utandıran!

Senden şimdi beklenen sahili fethetmen

Kudüs'ü rezillerin küfründen,

*Arındır kir ve pisliğinden!*³⁵⁵

Mısır'da Fatimî hilafetinin veziri olan ve Haçlılarla mücadele konusunda Mısır cephesinde en azimli kişi olan Talâ'î b. Ruzzeyk, Şam'da Nureddin Mahmud Zengî'nin yanında bulunan Usâme b. Munkız'e gönderdiği şiirinde onu vesile kılarak Nureddin Mahmud Zengî'yi Kudüs'ü kurtarmaya davet etmektedir;

Beklenen ve arzu edilen kişi olan Melik Adil'e sözümüzü ulaştırınız!

Küffarla savaşma konusunda nicelerinin dini savsakladığını ona söyleyiniz!

Ve geciken işin öfkesine karşı onu uyarınız!

(Nureddin) Kudüs'e yürüyüp Allah'ın rızasını kazan !

Senin seferin giderir ancak susuzluğu!

Sen de eğer gecikirsen artık Allah yardımcımız olsun.

*Doğrusu Allah ne güzel yardımcıdır.*³⁵⁶

Usâme b. Munkız de cevap verdiği şiirinde, Nureddin Mahmud Zengî liderliğindeki Müslüman ordularının savaşlarını anlatarak Kudüs'ü kurtarma konusundaki gayret ve ümitlerini dile getirir;

Temiz Kudüs'ü onlardan geri alacağız!

Kubbetu's-Sahra da Allah'ın izniyle Kuran okunacak,

354 Hamza, Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 118.

355 el-İsfehânî, Dîvân, 326; Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 453; İbn Vâsıl, Muferricu'l-Kurûb, I, 177; Makrîzî, el-Hitât, II, 19; Mehdî, Beytu'l-Makdis, 42.

356 Talâ'î b. Ruzzeyk, Dîvân, 87.

*Onlardan yok olanların toprağında yaptığımız işler gibi,
Onların krallıklarından geriye bir karış toprak kalmayacak.*³⁵⁷

582/1186-87 yılında el-İsfehânî, el-Melik Muzaffer Takiyeddin Ömer³⁵⁸ için Ramazan ayında Dimaşk'da yazdığı övgü şiirinde onun Frenklere karşı verdiği savaşları dile getirdikten sonra Kudüs'ü Eyyûbilerin fethedebileceğini dile getirerek teşvikte bulunur;

*Beytu'l-Makdis sizden başkası tarafından fethedilemez.
Bu zafer, bütün ayıplardan arınmış soyunuza yakışır.*³⁵⁹

el-İsfehânî, 572/1176-77 yılında Selahaddin Eyyûbî'nin denizde Frenklere karşı büyük başarılar elde eden Mansûr donanmasının esir aldığı cariyelerden talep eder ve bu isteğini Kudüs'ün fethine olan talebi ile ilişkilendirerek her iki arzunun da beklentisi içerisinde olduğunu dile getirir. el-İsfehânî aşağıdaki beyitlerinden dolayı daha sonra şöyle demiştir;

*"Bana bu sene kendisinden dilediğim şeyi hibe etti. ve aynı yıl arzu ettiğim Kudüs'ün fethini de bana bahşetti."*³⁶⁰

Köleniz, yalnızlığına ülfet edecek bir cariye arzu etmede.

Güneşin doğuşu gibi aydınlığıyla kölenizi gecenin karanlığından çıkarcak,

Dün donanmanın esir ettiklerinden istediğim birini lütfet.

*Bundan sonra Kudüs'ün fethiyle de arzularımı ihya et!*³⁶¹

Haçlı Seferleri dönemini yaşayan edebiyatçıların ortak görüşü, Frenklerle mücadele için Mısır ve Şam idaresinin tek bir çatı altında birleştirilerek topyekün bir savaşın gerçekleştirilmesidir. Zafere giden yolun bu birliktelikten geçeceğine inanmaktadırlar.

Kudüs'ün fethi için Mısır ve Şam'ın birliğinin şart olduğuna inanılardan biri de el-İsfehânî'dir. Müslümanların tek bir vücut hali-

357 Usâme b. Munkız, Divan, 204.

358 Selahaddin Eyyûbî'nin kardeşinin oğludur.

359 el-İsfehânî, Divan, 238; Ebû Şâme, a.g.e., II, 72.

360 el-İsfehânî, Divan, 239-240; el-Bundârî, el-Feth b. Ali, Sena'l-Berki's-Şâmî, (Tahk: Ramazan Şeşen), Beyrut 1971, I, 226; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, 46.

ne gelmeleri gerektiğini çeşitli vesilelerle yazdığı şiirlerinde dile getirmiştir.

Esedüddin Şirkûh'un Mısır'ı ele geçirmesi dolayısıyla Nureddin Mahmud Zengî'ye bir tebrik kasidesi kaleme alan el-İsfehânî, Mısır ile Şam arasındaki birliğin tesisiyle birlikte Frenklere karşı daha güçlü bir birlikteliğin oluşturulduğuna olan inancı artmıştır. Bu inaçla, Nureddin Mahmud Zengî'yi savaşa ve en büyük ideal olan Kudüs'ü kurtarmaya teşvik eder;

Mısır'ın fethini gerçekleştiren halkların önderini tebrik eder,

Allah'ın zaferini mutlulukla müjdelirim.

Frenklerle savaş! onlarla savaşmanın zamanıdır şimdi.

Onların birliklerini keskin mızraklarla darmadağın et!

Kudüs'ü Frenklerin kirinden arındır.

Oradaki ayak takımını da sürüp defet! ³⁶²

el-İsfehânî, Mısır'ı fethi dolayısıyla Esedüddîn Şirkûh'a yazdığı tebrik şiirinde bu düşüncelerini tekrar dile getirdikten sonra onun artık beklenen zafere ulaşmasını, yani Kudüs'ü fethetmesi için savaşmaya teşvik eder. Bu düşüncesini şu dizeleriyle Şirkûh'a iletmeye çalışır;

Mısır'ı fethettin en kısa zamanda Kudüs'ün fethini de başarmanı dilerim.

Dinin arslanına ülkelerin fethi bir av olmuştur. Artık Kudüs'e doğru atıl! ³⁶³

2.5. FETİHLERİ MÜJDELEME VE TEBRİK

Haçlı Seferleri karşısında bir anda şaşkınlık yaşayan, kaybedilen şehir ve beldelerin haberleriyle üzülen, öldürülen ve esir alınan yakınlarının acısıyla sarsılan Müslümanlar, bu saldırıların başlangı-

361 el-İsfehânî, Divan, 239-240; el-Bundârî, a.g.e., I, 226; Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 46.

362 el-İsfehânî, Dîvân, 380-382; Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 443.

363 el-İsfehânî, Dîvân, 80; Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 403-404; İbn Vâsıl, a.g.e., I, 166; el-Hanbelî, Şifâ'u'l Kulûb, 42 ; Mehdi, Beytu'l-Makdis, 62.

cında büyük ümitsizliğe düşmüşlerdir. Abbasî-Fatımî hilafetlerinin siyasî mücadelesi ve yönetimi ellerinde bulunduran sultan ve emirlerin kendi iktidarlarını muhafaza etme arzuları sebebiyle iç çekişmelerin yaşanması nedeniyle Avrupa'dan bir sel gibi kalabalık ordularıyla istila hareketine girişip Doğu'da dört tane de Haçlı kontluğu kuran Frenklere karşı birlik oluşturmamışlardır. Müslüman idarecilerin bu şekildeki ihtilaflarından dolayı Frenklerin artık durdurulamayacağı konusunda büyük bir ümitsizlik yaşanırken Türk emirlerin küçük çaplı mücadelelerinin ardından İmadeddin Zengî'nin Urfa'yı Haçlılardan geri alarak Urfa Haçlı kontluğuna son vermesiyle bir anda ümitsizlik ümide, üzüntü de sevince dönüşmüştür.

Daha sonra Nureddin Mahmud Zengî ile ardı ardına gelen zaferler, Selahaddin Eyyûbî tarafından Müslümanların kalplerinde en büyük yarayı açan Kudüs'ün tekrar geri alınması gibi Türklerin komutasındaki Müslüman orduların bu savaşlara karşı verdiği başarılar bu sevinçleri pekiştirmiştir. Kazanılan zaferlerin yankısı Arap şiirinde de etkisini göstermiş; Arap şairler, bu zaferleri kazanan Türk sultanlara övgülerinin yanı sıra tebriklerini sunmaya başlamışlar, Sultanlara, emirlere, savaşlara katılan komutanlara, ve Abbasî Halifesine bu zaferleri müjdeleyen ve tebrik eden şiirler nazmetmeye başlamışlardır.

Kaleme alınan bu tür müjdeleme ve tebrik şiirlerinde zaferi kazanan sultan ve emirler övülmekte, savaşı kaybeden, ele geçirdikleri İslam beldeleri ellerinden geri alınan Frenkler hicvedilmekte, "marifet iltifata tabidir" sözü gereğince bu zaferlere büyük alkış desteği sağlanarak bir sonraki fetih ve zaferler için de Müslüman sultan, emirler ve askerler savaşa teşvik edilmektedir.

Daha önce geçtiği üzere Haçlı Seferlerine ilk kapsamlı saldırı hareketini başlatan İmadeddin Zengî'nin en büyük başarısı Frenklerin 1098 yılında ele geçirdikleri Urfa'yı 1144 yılında geri alarak burada kurulan ilk Haçlı Kontluğuna'da son vermesi olmuştur. Bu zafer II. Haçlı Seferlerine de neden olacak kadar büyük bir etki yaratmıştır. İmadeddin Zengî'nin Ca'ber kalesini muhasarası esnasında öldürülmesi şüphesizki bu mücadeleye büyük bir sekte vur-

du. Ama geride bıraktığı oğlu Nureddin Mahmud Zengî, babasının mirasına derhal sahip çıkması ve zaferlere kaldığı yerden devam etmesi Müslüman cephe için büyük bir şans, Frenkler için de yeni bir keskin kılıçla karşı karşıya kalmaları demektir.

İmadeddin Zengî'nin ölümünün ardından Frenkler, Urfa üzerindeki emellerini gerçekleştirme ve kontluklarını yeniden tesis etme hayallerine kapıldılar. 541/1146-47 yılında Halep'in kuzeyinde bulunan Tell Başır ve civarını, Urfa kontu ünvanıyla elinde bulunduran, daha önce de babasından devraldığı Urfa'nın dördüncü Haçlı kontu olan Joscelin II. De Courtenay (1131-1144) Urfa halkı ve şehirdeki Ermenilerle anlaşarak Urfa'da ki Müslümanlara karşı isyana teşvik etme konusunda yerli halkla gizlice anlaştı. Joscelin onlara geleceği günü bildirdi ve Urfa üzerine yürüyerek şehri zapt etti. Fakat kalede bulunan Müslümanlar kaleyi teslim etmeyerek direnmeye devam ettiler. Bu durumu haber alan ve o esnada Halep'de bulunan Nureddin Mahmud Zengî, Türkmenler ve diğer gruplardan oluşan yaklaşık on bin süvarisiyle derhal Urfa üzerine harekete geçti. Nureddin Mahmut Zengî'nin gelişini haber alan Joscelin kaçmış, Nureddin Mahmud Zengî şehri tekrar geri alarak babasının emaneti olan Urfa'ya hakim olmuştur.³⁶⁴

Bu münasebetle İbn Kayserânî, Musul Veziri Cemaleddin'e gönderdiği bir şiirinde bu büyük zaferi müjdeleyerek tebriklerini sunmuştur. Şiirinde Nureddin Mahmud Zengî'nin bu zaferle büyük sevaplar kazandığını ifade ederek onu övmekte eski Urfa kontu Joscelin'i de ilerleyen beyitlerinde hicvetmektedir;

Melik Adil'in (Nureddin Mahmud Zengî) kazandığı bu sevinç veren zaferden dolayı kutlarım.

Allah için en güzel şekilde savaşarak ahirette en yüksek mevkileri elde etti.

Yazılı kaderin kendisinden yana olduğu bir fatihten surlar korunabilir mi?

Görüyorum ki, Komes³⁶⁵ keskin mızraklardan kurtulmayı ümit etmekte, ama ne mümkün,

364 İbnu'l-Esîr, el-Kâmîl, IX, 342; Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 125-126.

365 Urfa kontu olan Joscelin kastedilmektedir. Komes kelimesi eserimizin "kültürel etkiler" bölümünde ayrıntılarıyla açıklanmaktadır.

Büyük bir azimle kalelerini güçlendirmeye çalışıyor, ne kadar ahmakça

*Önüne çıkan heryeri fetheden böyle bir kralın karşısında nasıl korunulur.*³⁶⁶

Nureddin Mahmud Zengî, 547/1152-53 yılında Frenklerin ellerinde bulunan Antartus Kalesi³⁶⁷ üzerine yürüyerek burayı fethetmiştir. Kalede bulunan pek çok Frenk öldürülmüş bir kısmı da esir alınmıştır.³⁶⁸ İbn Münîr, Nureddin'in bu başarısı dolayısıyla yazdığı şiirde bu fethi tebrik eder;

Sonsuza kadar gülen yüzlerle

Muştulanacak senin bu zaferin

Kağıttaki resmin silinmesi gibi

İzlerini sildin Antartûs Kalesinin,

Asanı yere bırak itaat eden etsin!

Karşı duranların topraklarını yerle bir et!

*Öyle bir saldırı ki, ateşi kafirlere mezar et!*³⁶⁹

564/1168-69 yılında Nureddin Mahmud Zengî'nin ordularının başında Mısır'a ilerleyerek ele geçiren Esedüddin Şirkûh ve yeğeni Selahaddin Eyyübî'nin Mısır'da Fatimî Hilafetine de son vermesi bu devrin en önemli siyasi olaylarından birisidir.³⁷⁰ Bu iki hilafetin siyasi mücadelesi yüzünden ortak düşmana karşı bir türlü birlik sağlanamamış, Haçlılar'a karşı mücadele eden tüm sultanlar bu birliğin sağlanabilmesi amacıyla her zaman Mısır'ı fethederek Fatimî hilafetine son vermek istemişlerdir. İslamî birliğin tek bir hi-

366 Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 127; Hamza, Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 61; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 148.

367 Kaynaklarda Antartûs veya Antarsûs olarak geçen bu kale Şam sahili üzerinde kurulmuş olup Dimaşk yerleşim sınırının en sonunda Hıms'ın da sınırlarının en başında bulunan bir mevkide olup Frenklerin ellerinde bulunan önemli bir kaledir. el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, I, 359; Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 215, haşiye 3.

368 İbn Kalânîsî, Zeyl Târih Dimaşk, 318; Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 215-216.

369 Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 217; Mehdî, Beytu'l-Makdis, 138.

370 İbnu'l-Esîr, et-Târihu'l-Bâhir, 156; a.mlf, el-Kâmil fi't-târih fi't-Târih, X, 16; Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 389-392; İbn Kesîr, el-Bidâye, XII, 234.

lafet çatısı altında toplanarak Frenklere karşı mücadelenin başarılı olması için de çalışmışlardır. Çünkü, iki zıt kutuplu hilafet çatısı altında Frenklerle mücadeleler sürdürülememekte her iki hilafet de kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmekteydi. Bunun neticesinde Frenkler iki hilafet arasındaki topraklarda serbestçe yayılma imkanı bulmuştur. Haçlı Seferleri döneminde Mısır'ın ele geçirilerek Fatımî hilafetine de son verilmesi beklenen neticeyi vermiş ve Frenkler artık eskisi gibi rahat hareket edememişlerdir.

el-İsfehânî, 564/1168 yılında Esedüddîn Şirkûh'un Mısır'ı fethi ve daha sonra da Fatımî hilafetine son verilmesi dolayısıyla bir tebrik şiiri kaleme alarak Esedüddin Şirkûh'a göndermiştir.³⁷¹ İsfehânî, Mısır'ın fethini azim ve gayretle gerçekleştirerek nice liderlerin başaramadığını başararak hem insanların hem de Allah'ın sevgisini bu zaferle kazandığını, ifade ettiği şiirinde orada gerek Şiî taraftarlarına gerekse Frenklere yaptıklarını anlatarak başta Şâver olmak üzere Şiî taraftarlarını da hicvetmiştir. el-İsfehânî'nin Şirkûh'a tebrik şiiri şu şekildedir;

Elde ettiklerini, oyunla değil, çalışıp çabalayarak elde ettin.

Zahmet ağacından nice meyveler devşirdin.

Ey Şâzî oğlu Şirkûh olarak çağrılan kral!

Hayırlı bir babanın hayırlı bir evladı olduğunu gösterdin.

Gelip geçen krallar dört nala koşarak zafere ulaşamazken

Sen aheste aheste yol alarak amacına ulaştın.

Mısır ülkesinde, diğer hükümdarların ulaşamayacağı ve her mevki-i içine alacak bir rütbe aldın.

İftihar et! Yeryüzünün bütün kralları hep birden senin yörünge etrafında dönüyor.

Sen cesaretinle öne çıkarsın. Din de azmin sayesinde karanlıklardan kurtulmuştur

371 el-İsfehânî, Divan, 79-81; Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 403-404; İbn Vâsıl, a.g.e., I, 166; el-Hanbelî, Şifâ'u'l Kulûb, 42 ; Mehdî, a.g.e., 62.

İslam'ın sana bahşettiği bu zaferden dolayı ellerimizi Rahman'a kaldırıp şükrettik.

Allah'ın dinine intikam için değil, Allah'ın rızasını kazanmak için hırsla sahip çıktın

Sen heybette küfrün üzerine atılıp onu Cehennem ateşine odun olarak attın!

*Küfrün üzerine yürüyüp hezimeye uğrattığında Allah'ın Resulünün zaferleri gibi bir zafer elde ettin!*³⁷²

Bu fetih dolayısıyla, el-İsfehânî, Selahaddin Eyyûbî'nin babası Necmeddîn Eyyûb'a da bir tebrik şiiri kaleme almıştır. İkisi daha önceden Tekrit şehrinde tanışmışlardı. Daha sonra Başkadı Kemâleddîn eş-Şehrezûrî'nin kendisini Dimaşk'da bulunan Bâbu'l-Ferec dahilindeki Medresetu'n-Nûriyye eş-Şaffiyye'ye konuk etmiş ve orada kalması sebebiyle de bu medreseye İmâdiye medresesi adı verilmişti. 567/1171-72 yılında Şeyh Fakih İbn 'Abd'dan sonra medresenin müderrisliğine atanmış, kendisini ilk olarak Necmeddin Eyyûb ziyarete gelmişti.³⁷³

el-İsfehânî, bu tebrik şiirinde Necmeddin Eyyûb'u oğlu Selahaddin'in ve kardeşi Şirkûh'un başarısından dolayı tebrik etmekte, Kur'an'da Yusuf süresine deki ayet ve lafızlara da telmihte bulunarak Selahaddin Yusuf b. Eyyûb ile Yusuf Peygamber arasında da benzerlik oluşturmaktadır:

Kardeşin ve oğlun Allah'a olan sağlam inançları sayesinde inkar edilemez, beklenen zaferi kazandılar.

Mısır'da Yusuf yerleşip otoritesini kurdu. Onun sayesinde, ayrılıktan sonra Yakub'un gözleri aydınlandı.

*Yusuf orada kardeşleriyle buluştu. Kınama olmaksızın Allah onları bir araya getirdi.*³⁷⁴

372 el-İsfehânî, Divan, 79-81; Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 403-404; İbn Vâsıl, a.g.e., I, 166; el-Hanbelî, a.g.e., 42 ; Mehdi, a.g.e., 62.

373 İbn Kesîr, el-Bidâye, XII, 253.

374 el-İsfehânî, Dîvân, 83-84; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/II, 369; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 253.

Yine bu konuyla ilgili olarak bir diğer şair Şemsu'l-Me'âlî Ebi'l-Fedâ'il Huseyn b. Muhammed b. Berekât'da Yusuf Peygamberle kıyasladığı Selahaddin'i, şu şiiri ile Bağdat'ta bulunan Halife'yi müjdelemektedir.

Peş peşe gelen fetihlerin sebebiyle seni kutlarım ey efendim!

Süvarilerin dalışları hep senin için ve sana doğrudur.

Bu sayede Mısır'ı ele geçirdin ve orada şirke engel oldun.

Ümitsiz dillerde artık hak dile getiriliyor.

İmamımızın adıyla Allah'a hamd olsun, Mısır tekrar ele geçti.

Bütün beldelere artık hakim oluyorsun sen.

Mısır, Yusuf'a boyun eğmişse bunda tuhaf bir durum yoktur.

Mısır zaten onun yüceliğine göz dikmişti.

Küfrün kabzasından yakalayan Yusuf ona sahip olurken

Rafizî'lerin taassubundan da bir diğer Yusuf kurtarmıştır.³⁷⁵

Bu Yusuf, peygamber Yusuf'a yaratılış, huy ve iffet bakımından benzetilmektedir.

Rahmandan gelen şeylerin hepsi, yeryüzünde peş peşe gelmektedir.³⁷⁶

Bu vesileyle Fatimî halifeliğine son veren Eyyûbî hanedanını tebrik eden bir başka şair de 'Arkale'dir. Şair, şu beyitlerle Esedud-dîn Şirkûh'un Mısır'ı fethini tebrik etmiştir:

Ali ailesinden³⁷⁷ sonra hakimiyet, Şâdî ailesinden olan hükümdarlarla parladı.

Şark mıntıkası, millet için garb mıntıkasını kıskanır oldu. Mısır, Bağdat'a karşı yükselip parladı.

375 Ebû Şâme ve İbn Kesîr'e göre birinci Yusuf kelimesi ile Selahaddin b. Yusuf el-Eyyûbî kastedilirken ikinci Yusuf kelimesiyle farklı rivayetlerle Halife Müstencid veya oğlu Müstedî kastedilmiştir demektirler. Bkz. Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 501; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 265.

376 Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 501; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 265.

377 Ebû Şâme, Ali ailesi hakkında şunları aktarır; "Ali ailesiyle Fatimîler kasdedilmiştir. Gerçi Fâtimîler, Ali ailesinden değildirler, ama kendileri böyle bir iddiada bulunuyorlardı. Aslında onlar Ubeyd'e mensupturlar. Ubeyd'in asıl adı ise Said olup Yahudi bir demirciydi ki Silmiyeli idi." Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 509-510.

*Orayı azim ve akıllılıkla ele geçirdiler, kılıçların ciğerlere vurulması ile de-
ğil.*

Mısır'daki hasîb ve üstad³⁷⁸ , Firavun ve Aziz gibi değildir.³⁷⁹

Şüphesizki, Müslümanların gönlünde en büyük sevince Ku-
düs'ün fethi sebep olmuştur. Şairler pek çok şiirlerinde başta Se-
lahaddin Eyyûbî olmak üzere yazdıkları şiirlerinde Kudüs'un fethi-
ni tebrik etmişlerdir. el-İsfehânî'de bu zaferin Müslümanları her
zaman akıllarında olduğunu ve özlemle beklediğini, ancak Müslü-
manların birliğiyle gerçekleşebileceğini herkesin bildiği bu zaferi,
Halife en-Nâsır'a yazdığı beyitlerinde müjdele;

*Müminlerin Emirine, bütün yeryüzünü dolaşan vasiyetinin bu fetihle ger-
çekleştiğini müjdele!*

Hayal bile edilemeyen, tüm kapıların kapandığı bu zor fetih gerçekleşti.

*Geçmiş sultanların ele geçirmekten çekindiği, uzun yıllar sıkıntısından in-
sanların ölüp gittiği Kudüs zaferidir bu!*

Artık dillerde destan olan Selahaddin'in yerine getirdiği bir zaferdir bu!

Onun keskin kılıcıyla hak dirildi, şirk öldü. Hak geldi batıl zail oldu.

*Onun Kudüs'ü fethedip azgın müşrikleri bastırmasıyla İslam'a yeni kapı-
lar açıldı.*

*Kabe'den fal okları ve putların uzaklaştırıldığı gibi Kudüs'den haç kovulup
atıldı.³⁸⁰*

el-İsfehanî, bu tebrik şiirinde de pek çok edebî sanatı kullan-
mıştır. Son beyitlerinde de Selahaddin Eyyubî'nin "en-Nâsır" ünva-
nı ile Halife Ebu'l-Abbâs'ın "en-Nâsır" ünvanını bir arada kullanarak
birinci ile Selahaddin'i ikincisi ile de halifeyi kastederek beyit-
lerine güzellikler katar;

*Her zaman muzaffer olan Nâsır'a (Selahaddine) intisab ettiğim sürece za-
man bana yardımcıdır.*

378 Ebû Şâme, Üstad ve Hasîb kelimeleri hakkında şu açıklamayı yapmaktadır.
"yukarda geçen üstad kelimesi ile Kâfur el-İhşidî, hasîb kelimesi ile de er-Re-
şîd zamanında Mısır'ın vergilerinden sorumlu valisi Hasîb b. 'Abdî'l-hamid
kastedilmektedir" Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 509.

379 Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 509; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 268.

380 el-İsfehânî, Dîvân, 75-76; el-Bundârî, Sena'l-Berku's-Şâmî, 174; Ebû Şâme,
a.g.e., II/I, 102; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 105.

*Ebu'l-Abbâs en-Nâsir Ahmed'e (halifeye) itaat ettikçe günler de bana dosttur.*³⁸¹

2.6. FRENKLERLE SAVAŞLARI TASVİR

İslam tarihinin ilk fetihlerinden itibaren yapılan savaşları, Müslümanların başarılarını, düşmanlarının durumunu tarihî bir vesika olarak kabul edebileceğimiz şekliyle vasfetmek geleneği başlamıştır. İslam'ın ikinci büyük halifesi Ömer zamanında Doğu ve Batı'ya yönelik başlayan İslamî fetihleri şairler şiirlerinde konu olarak ele almaya başlamışlardır.³⁸²

Haçlı Seferleri döneminde yaşayan ve bu savaşlara şahit olan şairlerin şiirlerinde değindikleri en önemli konulardan biri de Müslümanlar ile Frenkler arasında gerçekleşen savaşların tasvirleridir. Şiirlerinde Frenklere karşı verilen mücadeleleri, karşılıklı orduların saldırılarını, tekrar geri alınan beldeleri ve kaleleri, yenilgiye uğrattıkları Frenk ordularını, esir alınan veya öldürülen lider ve komutanlarını, askerlerinin durumlarını canlı tasvirlerle dile getirdikleri gibi bu çarpışmalarda kullanılan silahları, kale duvarlarını yıkmada kullanılan mancınıkları, değişik savaş araçlarını ve savaş yöntemlerini şiirlerinde konu olarak işlemişlerdir.

Bu dönemde yaşayan şairlerin bu savaşlara bizzat katılmaları veya gözlemlemeleri sonucu ele aldıkları bu şiirler, savaşların gerçekleştiği mekanları, orduların başlarındaki Müslüman ve Frenk liderlerinin isimlerini, savaşların sonuçlarını dile getirmeleri nedeniyle tarihi birer vesika özelliği taşımaktadır. Sürekli el değiştiren kaleler, bu çarpışmalarda önemli mekanların başında gelmektedir. Çünkü şehirlerin etrafı kalelerle çevrilmiş, yerleşim birimlerini savunmada stratejik öneme sahip olmuşlardır. Kaleleri ele geçiren güç şehre hakim olmuştur. Bu yüzden oldukça müstahkem ve zor-

381 el-İsfehânî, Dîvân, 75-76; el-Bundârî, a.g.e., 174; Ebû Şâme, a.g.e., II/I, 102; el-Hırfî, a.g.e., 105.

382 Numan 'Abdu'l-muteali'l-Kâdî, Şi'ru'l-Futûhi'l-İslâmiyye fî Sadri'l-İslâm, Dâru'l-Kavmiyye li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, Kahire 1385/1965, 127.

lu mekanlara kurulan kaleler, savunmada ve kuşatmada büyük mücadelelere sebep olmuştur.

Şairler özellikle Frenklerin sahip oldukları mekanların ve kalelerinin düşüşlerini, İslam ordularının ve komutanlarının savaşlarda ki cesaretlerini ve mücadelelerini tasvir etmişlerdir. Bu savaşlarda kullanılan kılıçları, mızrakları, düşmana atılan okları şiirlerinde tasvir etmişlerdir. Bu tasvirlerindeki canlılık; onların bu savaşlara bizzat katılmaları ya da savaşın canlı tanıklarının şahit oldukları bilgilere dayanmaktadır. Bu savaşları büyük bir hamasetle anlatmalarındaki gaye Müslümanları cesarete ve savaşa teşvik etme düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Bu tip örneklerin en güzellerini, Frenklere karşı Fatımîler cephesinden ilk ciddi mücadeleyi veren Mısır Fatımî Hilafetinin veziri Talâ'î' b. Ruzzeyk,³⁸³ Şiî Sünnî kavgasından uzaklaşmış olması daha önemli gaye olarak Frenkleri ortak düşman kabul etmesi önemlidir. Aynı zamanda şair olan Fatımî Hilafetinin veziri Ruzzeyk, Şam'da Nureddin Mahmud Zengî'nin yanında bulunan Usâme b. Munkız'e Frenklere karşı yaptığı mücadelelerini anlattığı şiirlerini sıkça göndermiştir. Mısır ve Şam cephesinde ortak düşmanları Frenklere karşı çarpışan iki idareci şair arasında aynı kafiye ve vezinlerde yazılan, karşılıklı şiir mektuplaşmalarının büyük kısmı Haçlı Seferlerine ayrılmıştır.

Talâ'î' b. Ruzzeyk'in Şam'da Zengî'nin yanında bulunan Usâme b. Munkız'e, Mısır cephesinden Frenklere karşı verdiği mücadeleleri anlatmaya çalıştığı bir şiirinin başlangıcı şu şekildedir;

Allah'ın kabul edeceği tek şey feleğin bize itaat etmesi,

*Şeref ve zaferin de saltanatımızda bize hizmet etmesidir.*³⁸⁴

383 el-Melik Talâ'î' b. Ruzzeyk, Mısır Fatımî Halifesi el-Fâiz zamanında vezir olup görevini öldürüldüğü H. 556 yılına kadar sürdürmüştür. İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-a'yân, (Tahk: İhsan 'Abbâs), Beyrut tsz., II, 526. Divanını tahkik eden Ahmed Ahmed Bedevî, şairin isminin Ruzzîk olarak yazılmasının yanlış olduğunu belirterek doğrusunun Ruzzeyk olduğuna dikkatleri çekerek bu şekilde harekelemiştir. Biz de çalışmamızda bu şekilde kullanmayı uygun gördük. Talâ'î' b. Ruzzeyk, Dîvân, (Tahk: A. Ahmed Bedevî), Mektebetu Nahdati Mısır bi'l-Feccâle, Kahire Tsz.

384 Talâ'î' b. Ruzzeyk, Dîvân, 3-64; Usâme b. Munkız, Dîvân, 201.

Usâme b. Munkız, bu dizelere aynı vezin ve kafiye yazdığı cevabında, Haçlılara karşı Şam'dan yaptıkları savaşları dile getirmiş, özellikle ilk kapsamlı mücadeleleri başlatan İmadeddin Zengî ve oğlu Nureddin Mahmud Zengî'nin gerçekleştirdiği savaşları şiirinde tasvir etmiştir. Şiirinin başında 543/1148-1149 yılında Nureddin Mahmud Zengî'nin 'Urayma Kalesini ele geçişi'ni anlatmıştır. Alman kralıyla birlikte Şam'ı ele geçirmek için gelen daha sonra 'Urayma kalesini ele geçiren Sakaliye hakimi Alfonso'nun bu zafer sonucunda esir edilmesi olayını³⁸⁵ arkadaşına şu dizelerle aktarmıştır;

*Allah'ın kabul ettiği tek şey iradenin bizde olmasıdır,
Böylece dünya bizimle var olacak çağımızda gurur duyacak.
Frenklerin önde gelen liderlerinden İbn Funiş zindanımızda³⁸⁶
Gururu kırık bir şekilde esir aldık onu Urayma Kalesinde,
Bedenlerinden ayrıldı başları onun şövalyelerinin de
İklimdeki vadiye onların durumunu bir soruver?
Bugün bile onların kanlarından oluşan göletler durmakta
Vadide süvarilerimize karşı koymak için yayılmışlardı
Akıbet, Mahşer günü vadinin toprağından canlanacaklar.³⁸⁷*

Bu beyitlerden sonra şairin, Haçlı Seferleri döneminin önemli bir olayından bahsettiğini görüyoruz. Bu, Frenk lideri Joscelin'in esir alınmasıdır. Bu olay şu şekilde gelişmiştir;

546/1151-1152 yılında Nureddin Mahmud, Joscelin'e ait Halep'in kuzeyinde yer alan, Tell-Bâşir, Ayntab, Azâz gibi şehirlerin bulunduğu topraklara yürümüş, fakat Nureddin'in ordusu yenilmiş, pek çok kişi de esir olmuştur. Hatta esirler arasında Nured-

385 İbn Kalanisi, a.g.e., 300-301; İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 354; a.mlf., et-Târîhu'l-Bâhir, 90; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/I, 142.

386 *الفنیش*: Hicri 478/1085 yılında Tuleytula'yı ele geçiren Frank krallarından Alfonso'nun oğludur. *إبن الفونسو* kelimesi *ابن الفنس* olarak Araplar tarafından Arapçalaştırılmıştır. İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 90.

387 Usâme b. Munkız, Dîvân, 201-203.

din'in silahtarı da bulunmaktaydı. Joscelin silahdarı yakalayıp Nureddin'in silahı ile birlikte Konya ve Aksaray'a hakim olan Nureddin Mahmud Zengî'nin kayınpederi Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud b. Kılıç Arslan'a göndermiş, *"İşte bu senin damadının silahıdır; onun başına gelenlerin daha büyüğü yakında senin başına da gelecektir"* demiştir. Bu durum çok ağrına giden Nureddin bir tuzak hazırlamış, Türkmen casusları onu yakalamaları için görevlendirmiş ve Joscelin ava çıktığı bir esnada esir alınmıştır.³⁸⁸

Joscelin gerçekten de Müslümanların gözünde tehlikeli bir şahıstı. İbnu'l-Esîr, *"Joscelin Haçlıların karşı konulmaz bir şövalyesi, ileri görüşlü ve cesur bir şahıstı.. Joscelin'in esir alınması büyük zaferlerden biriydi, çünkü o azılı bir şeytan olup Müslümanlara karşı çok şiddetli ve katı kalpliydi. Onun esir düşmesi bütün Hıristiyanlar için büyük bir felaket oldu."*³⁸⁹ Demektedir.

Ebu Şame de onun hakkında şunları söyler: *"Joscelin'in esir alınması Müslümanların en büyük fethiydi. O, Frenk şeytanlarının en azılı olanlarından biriydi. Müslümanlara karşı büyük düşmanlık içindeydi. Sözüne ve yapılan anlaşmalara ihanet ederdi."*³⁹⁰

Usâme, şiirinde Joscelin'in esir edilmesini şu beyitleriyle ele alır;
 Biz Joscelin'i de yenilgiye uğratarak esir aldık,
 Kendisi daha önce hiçbir felaketten korkacak adam değildi.
 Keskin uçlu kılıçları biz bir bedel karşılığı satıyoruz zannetti.
 Böyle düşünen nice tecrübesiz kişi helak oldu gitti.
 Onun ülkesini ve saltanatını yıkıp geçtik.
 Bırakmadık geriye yağmalanacak ne bir malı ne de bir toprağını.³⁹¹

Usâme b. Munkız, bir başka önemli fetih olan Urfa'nın ikinci kez Nureddin Mahmud Zengî tarafından fethine değinir. Bu olay İmadeddin Zengî'nin öldürülmesi üzerine Tell Başır ve civarını elinde

388 İbnu'l-Esîr, el-Kamil, IX, 369; Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 184.

389 İbnu'l-Esîr, a.g.e., IX, 369.

390 Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 184.

391 Usâme b. Munkız, Dîvân, 201-203.

bulunduran, daha önce de Urfa kontu olan Joscelin'in Urfa halkı ve şehirdeki Ermenilerle anlaşarak Urfa'daki Müslümanlara karşı isyana teşvik etme konusunda yerli halkla anlaşarak Urfa'yı zapt etmesidir. Bu durumu haber alan Nureddin Mahmud Zengî derhal Urfa üzerine harekete geçmiştir. Nureddin Mahmud Zengî'nin gelişini haber alan Joscelin kaçmıştır. Zengî, şehri tekrar geri alarak babasının emaneti olan Urfa'ya hakim olmuştur.³⁹²

Usâme Urfa'da yaşanan ihaneti de dile getirerek şu mısraları kaleme alır;

Düşmanlarımız Urfa'nın mahrem yerlerine dokunduğunda fethettik.

İhanet de oranın yönetimini onlara kolaylaştırmıştı.

Şövalyelerin boyunlarını kılıçlarımızın kını yaptı.

*Bakire fettan güzelleri de gönlümüzü çaldılar.*³⁹³

Daha sonra da şair, Nureddin Mahmud Zengî'nin Frenk lideri Joscelin'in esir almasından sonra onun elinde bulunan kaleleri ele geçirişinden bahseder. İbnu'l-Esîr fethedilen kaleleri şöyle sıralar: "Joscelin esir alınca Nureddin onun kaleleri üzerine yürüdü ve ele geçirdi. Bu kaleler arasında Tell Bâşir, Ayntâb, A'zâz, Tell Hâlid, Kuris, Râvendân, Burcu'r-rasâs, Hısnu'l-bâre, Keferlâsâ, Dülûk, Maraş, Nehru'l-Cevz ve ona ait başka bazı yerler vardı."³⁹⁴

Usâme de şiirinde ele geçirilen bu yerleşim birimlerini tek tek zikrederek şiirine şu şekilde devam eder;

Sonra da Tell-Bâşir'i ele geçirdik. Halbuki daha önce ihtişamlı Kısralar onu fethetmede başarısız kalmışlardı.

Tell-Bâşir halkı itaat ederek anahtarlarını bize getirdiler. Açıkça kapımıza kadar gelmişlerdi.

Ne her güçlü kral kendisini kabul ettirir, ne de her gayret eden duruma hakim olur.

392 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 342; Ebû Şâme, a.g.e., I/1, 125-126; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 136-38.

393 Usâme b. Munkız, Dîvân, 204.

394 İbnu'l-Esîr, a.g.e., XI, 138.

Ordularımız sabahtan Tell-Azâz'a saldırdı; orayı bizden ne adamlar ne de duvarlar koruyabildi.

Sonra Burcu'r-Rasâs'a yöneldik; bir çelik set gibiydi ama bizim alev toplarımız kurşunu eritti.

Antakya halkı boğazına kılçık kaçmış gibi dili tutulmuş bir şekilde apışıp kaldı.

Zirvesi sıra sıra yıldızlara yuva olan Keferlâtâ ve Hâb kaleleri biz yaklaşıncaya boyun eğdi.

Bâsutâ ve Kavrıs kalelerinde zorluklar karşımızda dize geldi. Zaferden önce sabır gelir.

Efâmiye ve el-Bâre kaleleri de, çabalarımız sonucu kurtarılmıştır.

Beserfûd ve İnnîb kaleleri bize kolayca teslim oldu. Bizim için zorluk kolaylığa dönüşür.

Ele geçirdiğimiz Tell-Ammâr, Tell-Hâlid'i ve Selkîn kalesinde hükümdarlık sarayları vardı.

Ravendân gibi müstahkem bir kale yoktu. Buna rağmen gücümüz oraya boyun eğdirdi.

Nice sayısız kale köy ve mezrayı kuşatmadan ele geçirdik.

Orayı kafirlerden geri alıp orada onlara ait bir tek iz bırakmadıktan sonra,

Şam halkına topraklarını ve mülklerini geri verdik. Fakirlik de onlardan uzaklaştı.³⁹⁵

İmadeddin Zengî'nin 534/1140 yılında Frenkler üzerine saldırıya geçmesi üzerine aralarında Kudüs Haçlı kontluğunun lideri Baldwin'in de bulunduğu kalabalık Haçlı orduları ile savaşa tutuşulmuştur. Zengî, Bârîn civarında Frenkleri hezimete uğratarak Bârîn kalesini de ele geçirmiştir.³⁹⁶ Usâme, bu savaşı vasfettiği şiirinde, savaşın sonunda Kont Baldwin'in kaçmasını hicvetmiştir:

395 Usâme b. Munkız, Dîvân, 204.

396 İbn Kalânîsî, Zeyl Târîh Dimaşk, 259; İbnu'l-Esrî, et-Târîhu'l-Bâhir, 49-50; Ebû Şâme, Kîtabu'r-Ravzateyn, I/I, 87-88.

Baldvin'i hezimete uğrattık, hezimete uğrattığımız kişinin iyileşip düzelmesi mümkün değil.

Dini ihanet olan o hain ölesice meluna bir sor bakalım, ihanet ona neler yaptı?

Dünya genişliğine rağmen ona dar geldi. Onu himaye edecek ne bir deniz ne de bir kara var.

İnsanların huzurunda İncil'e yemin ettikten sonra ordusuna ihanet etmesinde bir özür var mı?

Yeminini bozmaya ve sözünden caymaya sevk eden şey neydi aşağılık bir ruh ve hilekarlıktı.

Atları renk renkti; savaştan sonra kan renginden dolayı kızıla döndü.

Boş yere aklımızı ağır başlılığımızı anlamaya çalıştı. Bu acizlik de katıksız cahilin akıbetidir.

Bu sapıklığı sürdürüp ne yasaklama ne de nehiy onu cehlinden vazgeçirmeyince,

Biz ininden fırlayan ve özelliği avını kırıp parçalamak olan arslan gibi üzerine yürüdük.

Bizimle karşı karşıya gelmekten korkup gücümüzün ona zarar ve tehlike getireceği ortaya çıkınca üstüne yürüdük.³⁹⁷

Usâme b. Munkız, 544/1149-1150 yılında Nureddin Mahmud Zengî'nin İnnîb ve Hârim kalelerini ele geçirmesi üzerine bu bölgenin hakimi olan Antakya Prinkepsi³⁹⁸ ile aralarında gerçekleşen zorlu savaşın sonunda Frenklerin büyük bir yenilgiye uğramaları ve prinkepsin öldürülmesi olayına da³⁹⁹ değinerek bu zaferi şu mısralarla tasvir eder:

Büyük ve kalabalık ordusu ve şövalyeleri onu kuşattığı halde cahilce sefere çıkan prensi öldürdük.

397 Usâme b. Munkız, Dîvân, 201-203.

398 Antakya prinkepsi Raymund'dur. Bkz. Stevenson, W.B., The Crusaders in the East, Cambridge, 1907, 165; H.A.R. Gibb, The Damascus Chronicle of the Crusades, London 1932, 292.

399 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 362; Ebû Şâme, a.g.e., I/I, 149-150.

Esir aldığımızdan başka kimse kalmadı. Üstüne keskin kılıçların indiği kimse nasıl sağ kalır?

Sağanak gibi yağan oklarımızla yarışircasına kaçtı. Kulağında da kılıçlarımızın darbesinden gelen bir ağırlık vardı.

Şövalyelerini ve muhafızlarını bize bıraktı. Yarısı öldürülmüş, yarısı esir.

Kartallar onu alıp gökyüzüne uçsa bile atlarımızla ardına düşüp onu izlemekten vazgeçmeyeceğiz.

Tâ ki zifiri karanlık bir yerde Joscelin'e yoldaş oluncaya kadar o karanlık gecenin aydınlığı yoktur.

Temiz Kudüs'ü onlardan geri alacağız. Kubbetu's-Sahra da Allah'ın izniyle Kur'an okunacak.

Onlardan yok olanların toprağında yaptığımız işler gibi, onların krallıklarından geriye bir karış kalmayacak.

O müstahkem kaleler kapansa bile ucu kan kırmızı kılıçlar olan anahtarları bizdedir.

Bir yeri istemek krallara zor gelse de, biz göz dikersek zorluk boyun eğerek ve çetin olan kolaylaşır.

Orada oklar, kılıçlar ve atların koşmasından dolayı gök gürültüsü, şimşek ve yağmur olur.

Allah bizimle ülkeleri geri getirip kullarına güven bahşedecek ve onlara ne korku, ne mağlubiyet olacak.⁴⁰⁰

Sultan Baybars'ın ardından Mısırda bulunan Memlûklular sultanları Haçlılarla mücadeleye devam ettiler. 1279-1290 yılları arasında sultanlığı devam eden Melik el-Mansûr Seyfeddin Kalavun el-Elfî Haçlılara karşı büyük zaferler elde etti.

684/1285 yılında Melik Mansûr Kalavûn idaresindeki ordu, sürekli el değiştiren ve stratejik önemi bulunan daha önce Selahaddin Eyyübî ve Sultan Baybars tarafından da çok uğraşıldığı halde fethedilemeyen Merkab kalesini ele geçirmiştir.⁴⁰¹ İbn Kesir'in, "de-

400 Usâme b. Munkız, Divan, 201-203.

401 İbn Kesir, el-Bidâye, XIII, 305.

niz tarafında oldukça müstahkem bir kaleydi, ona ne ok ulaşır ne de mancınık taşı"⁴⁰² diyerek anlattığı bu zorlu kalenin ele geçirilişini ve bu çetin savaşı, Şihâb Mahmud b. Süleyman el-Halebî⁴⁰³, bizzat şahit olduğu için bu zorlu kalenin fethini şiirinde vasfederek savaş alet ve edevatını da anlatmakta, kale duvarlarını dövmede ve yıkmada kullanılan mancınığı da tasvir etmektedir. Söz konusu şiirine eski Arap şiirinden esinlenerek, Nesîb adı verilen üslubu kullanarak ve Antara'nın amcasının kızı ve sevgilisi Able için yazdığı şiirden tazmin⁴⁰⁴ yaparak giriş yapar:

*Hayat kötü, ölüm Merkab Kalesi altında pusuda iken seni andım
Çakan şimşek gibi parlayan keskin kılıçlar,
Bulutların arasından boşanan sağanak yağmurlar gibi oklar,
Yaldızlı bir elbise içerisinde salınan bir genç kız gibi görünmede kale,
Saplanan demirlerin kızılığundan,
Mancınıktan atılan taşlar, zemberekten fırlayarak kavisle dönmede,
Boynunu uzatıp bakmak için göğü aşmalı insan,
Ölüm canlarla oyunda; benimse aklım bir hoş bu manzaradan⁴⁰⁵*

2.7. AĞITLAR (Mersiyeler)

2.7.1. Kahramanlara Ağıtlar

Haçlı Seferleri'ne karşı en büyük mücadeleleri Müslüman Doğu'da yönetimi ellerinde bulunduran Türk Devletleri ve onların yö-

402 İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 305.

403 Şihâb Mahmûd b. Süleymân b. Fahd el-Hâlebî ed-Dımaşkî, 644/1246 yılında Haleb'de doğmuş, Dımaşk'da büyümüştür. 674/1275'de Dımaşk'da Dîvânü'l-İnşâ'da görev almasının yanında fıkıh alimi de olan şair Dımaşk'da Hanbeliler için kadı tayin edilmiştir. İbn Abdî'z-zâhir'in ölümünün ardından 692/1292'de Mısır'da inşâ divanında çalışmıştır. Sultan Baybars zamanında da Dîvânü'l-İnşâ başkanlığını üstlendi. 725/1325'de Dımaşk'da öldü.

404 Tzmin, Sözlükte bir şeyi kaba koymak anlamına gelen tazminin istilâhî manası; konuşanın sözleri arasına başka bir şiirden sözler katmasıdır.

405 İbn Hâcib, Durretu'l-Eslâk fî Devleti'l-Etrâk'dan(mahtutat) naklen, el-Hırfî, Şiru'l-Cihâd fî Hurûbi's-Salîbiyye fî Bilâdi's-Şâm, 137, 330; Dâvadârî, Kenzu'd-Durer ve Câmi'i'l-Gurer, (Tahk: E. Herman) Matba'atu 'İsâ el-Halebî, Kahire H. 1391, VIII, 270.

neticileri vermişlerdir. Frenkler'in ilk saldırılarını püskürten Büyük Selçuklu Sultanı Kılıçarslan'dan Şam'da kalan son Haçlıları da Akkâ'dan çıkaran Melik Eşref Kalavûn'a kadar, sürdürülen yaklaşık iki yüzyıl aralıksız mücadelelerin öncülüğünü Türkler yapmışlardır. Bu mücadeleler esnasında İslam toplumunun en gözde savaşçıları Urfa Haçlı kontluğuna son veren Zengîler hanedanının Emiri İmadeddin Zengî, daha sonra yerine geçen ve bütün ömrünü Haçlılarla savaşarak geçiren oğlu Nureddin Mahmud Zengî, Müslümanların kalbinde en büyük yarayı açan Kudüs'ün kaybını zaferle kazanca çeviren Eyyûbîler Devletinin kurucusu Selahaddin Eyyûbî, hem Haçlılara hem de yaşadığı dönemde Moğol saldırılarına karşı büyük mücadeleler veren Memlûk Devletinin önde gelen Sultanı Baybars olmuştur. Arap ediplerinin şiirlerinde onlar, İslam toplumunun savunucuları ve gerçek kahramanları olarak ifade edilmiştir. Onların bu savaşlardaki başarılarına pek çok övgüler kaleme alınmıştır.

Vefat ettiklerinde Türk-İslam dünyası büyük üzüntü yaşamış, dönemin Arap edebiyatçıları şiirlerinde onların ölümlerinin acısını halkları adına dile getirmişlerdir. Ölümleri ardından gerek edebî gerekse tarihî kaynaklarda en büyük övgü ve saygı ifadeleriyle hem yaşadıkları dönem insanlarına hem de sonraki nesillere en güzel meziyetleriyle tanıtılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmamızda, içerisinde Haçlı Seferleri zamanında Türk-İslam dünyasının önde gelenlerinden olan ve bu dönem içerisinde iz bırakmış özellikle dört şahsiyeti İmadeddin ve Nureddin Mahmud Zengî, Selahaddin Eyyûbî ve Sultan Baybars'a yazılan övgüleri yer verdiğimiz gibi onlar için oldukça çok sayıda yazılmış ağıtlar olması sebebiyle de özel bir bölüm ayırmayı uygun gördük.

2.7.2. İmadeddin Zengî'ye Ağıtlar

Frenklere karşı azimli ve kararlı mücadeleleri devam ederken 6 Rebiulâhîr 541/14 Eylül 1146) yılında Musul ve Suriye hakimi İmadeddin Zengî, Ca'ber Kalesini muhasarası esnasında hunharca şehit edildi. Farklı rivayetlere göre, Yarınkuş adındaki Frenk asıllı hadım kölesi tarafından veya bir Frenk esirinin saldırısı nedeniyle ve-

ya birkaç memlûkü tarafından saldırıya uğrayarak şehit edilmiştir.⁴⁰⁶

İbnu'l Esîr, bu ünlü Türk Sultanı hakkında şu bilgileri aktarır;

*"Zengî, güzel yüzlü, esmer tenli, mavi gözlüydü. Yaşlılıktan saçına kır düşmüştü, yaşı altmışı geçmişti. Babası öldürüldüğünde de küçük bir çoçuktu. Askeri ve halkı üzerinde büyük bir heybet ve itibarı vardı. Onlar tarafından çok sayılır ve hürmet edilirdi. Büyük bir idareciydi. Kuvvetliler zayıfa zulmetmeye cesaret edemezdi. Ülke ondan önce zulüm, valilerin yer değiştirmesi ve Haçlılara yakın olmaları sebebiyle harabe halindeydi. Zengî ülkeyi mamur hale getirdi ve bunun sonucunda şehirlerin nüfusu arttı."*⁴⁰⁷

İbnu'l-Esîr, halkı arasında adil davranışlarıyla tanınan her kimseden emri altında ki insanlara adaletle hükmeden İmadeddin Zengî hakkında şunları anlatır;

"Babamın anlattığına göre el-Cezireye kış mevsiminde varmış olan büyük emirlerinden olup Dakûkâ ve diğer bazı yerlerin sahibi Emir İzzeddin ed-Debîsî bir Yahudinin mülkünü de kapsayan bir alana yerleşmişti. Bu Yahudi, Zengîye başvurup yardım istedi ve durumunu anlattı. Bunun üzerine Zengî, ed-Debîsî'ye şöyle bir baktı, ed-Debîsî hemen geri çekildi ve şehre girip hayvanlarını ve çadırlarını dışarı çıkardı. ed-Debîsî'nin maişeti çadırlarını çamur sahaya kurdular ve çamurdan korunmak için de altlarına saman koydular".

"Musul meyvesi az olan şehirdi fakat Zengî devrinde ve ondan sonra meyve, güzel koku vs. İtibariyle diğer şehirleri geride bıraktı. Kadınların özellikle askerlerin karılarının iffet ve namuslarını koruma hususunda çok hassas ve

406 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 339; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/1, 107-108; İbnu'l-Ezrâk, Târîhu Meyyâfârikîn ve Amid, (Artuklular kısmı), (Nşr: A. Savran,), Erzurum 1987; İbn Kalânîsî, Zeyl Târîh Dimaşk, 288.; a.mlf, et-Târîhu'l-bâhir, 74-76; İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân, II, 328; İbnu'l-'Adîm, Buğ-yetu't-taleb fi târîhi Haleb, 267, İbn Cevzî, el- Muntazam fi Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem, Haydarabat 1357, X, 119; İbnu'l-'Adîm, Zubdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb, (Tahk: Sami ed-Dehhân), Dimaşk 1954, II, 281-286; İbn Vâsıl, Muferricu'l-kurûb, I, 99-100; Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Trc: H.D. AndreAsyan), TTK. Yayınları, Ankara 2000, 298-99; Çoşkun Alptekin, Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler), 132; Ramazan Şeşen, Selahaddin Eyyûbî ve Devlet, 37.

407 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 340.

*hamiyyetliydi. 'şayet askerlerin karılarının namusunu korumazsak seferler dolayısıyla kocalarından uzun müddet ayrı kaldıkları için doğru yoldan ayrılırlar' derdi.*⁴⁰⁸

İbn Kalânîsî, eserinde 541/1146-1147 yılı olaylarına, İmadeddin Zengî'nin şehit oluşu ile başlar ve yaşanan elim hadiseyi naklettikten sonra, Zengî için kaleme aldığı mersiyesini sunar.. Şiirinde, hayatını, topraklarını ve halkını korumaya adanmış, Frenklerin karşısına bir dağ gibi dikilmiş, birçok kaleleri beldeleri geri almayı başarmış, Müslümanlar'ın üzerinden Haçlı zulmünü kaldırarak, İslam'ı ve Müslümanları kanatları altında himaye eden bu ünlü Türk Sultanı'nın övgüye değer meziyetlerini hüznle dile getirdikten sonra kralların bile karşısında bir şey yapamadığı ölümü de vasederek Zengî'ye şu beyitleriyle ağıt yakar;

İşte böyle, İmadeddin Zengî'den şansı yüz çevirdiğinde ayakları yere kapaklandı.

Beytu'l-Mâl'de nice altın, mücevher, çeşit çeşit ipekli elbiselere sahipti.

*Askerlerinin ve hizmetkarlarının koruduğu yüksek sağlam kalelerde ika-
met ederdi.*

Katipler onun özelliklerini kaleme alsalardı, tam olarak vasedemezlerdi.

*Kılıcıyla üzerine atıldığı nice müstahkem zorlu kaleler ona ganimet olmak-
tan kurtulamamıştı.*

*Valiler ona itaat etmiş, o da onları hükmü ve yönetimi altında güvende kılmış-
tı.*

Nice beldelerde Arap ve Acem'i de korkudan uzak tutmuştu.

Zalimler onun adaletini işitince zulüm ve düşmanlıklarını terk ettiler.

Kılıcıyla ülkelere sultan oldu. Bu konuda ona ne benzer ne de rakip vardır.

*Cesareti ve gücü kralların üzerine çıktı. Ona karşı koyacak yeryüzünde tek
bir kral kalmadı.*

*Allah'ın kesin kıldığı ecel geldiğinde, kim var ecelin elinden sağ salim kur-
tulacak?*

408 İbnu'l-Esîr, a.g.e., IX, 340.

Ecel kendisiyle uğraşırken, kim var saf ve duru bir yaşam isteyecek?

Sakin hiçbir hükümdarı saltanatından dolayı kıskanma! Çünkü felek onu alaşağı edecektir.

Kendisini korumak için kaleler yapana de ki: yavaş ol, felek yaptıklarını yıkacaktır.⁴⁰⁹

İbnu'l-Esîr, Cesareti konusunda da şunları söylemektedir;

"İnsanların en cesuruydu. Daha Atabeyliğin başına geçmeden önceki durumu da bunu ispata kafidir. Zengî, Musul valisi Mevdûd ile beraber Haçlı hakimiyetindeki Taberiyye'yi muhasara etmiş ve attığı ok şehrin kapısına varmış ve kapıyı delmişti."⁴¹⁰

Bir başka şair de İmadeddin Zengî için yazdığı mersiyede onun savaşlardaki başarısını ifade ederek savaşlarda ordusunu bizzat idare edip en ön saflarda korkusuzca ve cesaretle yer aldığını zaferden zafere koştaki azim ve gayretini şu mısralarla anlatır;

Kişiliği ataklık ve cesareten oluşan ve orduları yöneten kişiye hayretle bak!

Günün sıcak ve boz bulanık olduğu bir sırada, süvari birliklerinin üzerine tek başına bir süvari birliği gibi atılır,

Elinde keskin kılıcıyla tek başına bin kişiyle dövüşmekten çekinmez,

Cesaret ve azmiyle, sağlam görüşüyle, kılıcıyla fetihler peşpeşe dizilirdi.

Ecel ansızın gelip kaderde yazılmış olanlar gerçekleştiğinde;

Ölümlle karşılaştı. Ölümün bile ölümle karşılaşacağından emin değildi.⁴¹¹

2.7.3. Nureddin Mahmud Zengî'ye Ağıtlar

Haçlı Seferlerine karşı verdiği büyük başarılarla tüm İslam aleminin gönlünde taht kuran, "Arap ve İslam aleminin birleştiricisi" olarak adlandırılan Nureddin Mahmud Zengî'nin 11 Şevval 569/15

409 İbn Kalânîsî, Zeyl Târîh Dimaşk, 286-87; Ebû Şame, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/1, 116-117; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 178-179; Hamza, Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 41-42.

410 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 340.

411 İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 74; el-Hırfî, a.g.e., 179.

Mayıs 1174 yılında boğaz anjiniinden vefatı şüphesiz ki büyük bir üzüntüye neden olmuştur. Nureddin önce Dimaşk kalesine defnedilmiş, daha sonra da Sûku'l-Havvâsîn civarında kendisinin yaptırdığı medreseye nakledilmiştir.⁴¹²

İbnu'l-Esîr, Nureddin'i tedavi eden dönemin önde gelen tabiblerinden olduğu anlaşılan et-Tâbîbu'r-Rahbî'nin son anında yaşadıklarını kendisine anlattığını belirterek şunları nakleder; "Nureddin, ölümünden önceki son hastalığı sırasında beni ve daha başka tabipleri çağırdı. Dimaşk kalesinde küçük bir evde yatıyordu. Yanına gittik. Boğazı fena halde tahriş olmuştu, ölmek üzereydi. Sesi çıkmıyordu. İbadet için orada yalnız başına kalırdı. Hastalığa burada yakalanmış, ve oradan ayrılmamıştı. Huzuruna girip onu o vaziyette görünce " keşke hastalığın bu duruma gelinceye kadar bizi çağırmakta geçikmemiş olsaydın. Şimdi derhal daha geniş ve aydınlık bir eve geçmen gerekir; çünkü bu durumun bu hastalık üzerinde etkisi vardır, dedik ve onu tedavi etmeye koyulduk, kan aldırması gerektiğini söyledikse de, o, altmış yaşına gelmiş bir kimseye bu müdahalenin yapılamayacağını söyleyerek bundan kaçındı. Neticede başka ilaçlar tatbik ettik ama fayda etmedi. Hastalığı gün geçtikçe arttı ve nihayet vefat etti."⁴¹³

el-İsfehânî, Nureddin Mahmud Zengî için kaleme aldığı mersiyesinde, İslam'ın bir ışığını kaybettiğini, büyük bir liderini yitirdiğini hazin beyitlerle ifade ettikten sonra, onun yokluğuyla İslam dünyasında büyük bir boşluk oluştuğunu söyler. İslam'ın ve Müslümanların zaferlerinden Frenklerin hezimetinden, meliklerinin esir alınışlarından bahseder;

Onunla (Nureddin Mahmud Zengî) ışığını kaybettiğinden din karanlıkta,
Liderini kaybettiğinden zaman da gam içinde.

İslam, Şam'ı en uç sınırlarına kadar içindeki halkıyla koruyanâ yas tutsun!

Direği ve beli бүкүlmüş olan İslam'a kim savaşlarında yardımcısıdır artık?

Frenkleri ve krallarını kim esir edecek, esiri olan azgınları kim ıslah edecek?

412 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, X, 55.

413 İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 161-162; a.mlf., el-Kâmil fi't-Târîh, X, 56; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, I/II, 228.

Ülkeyi ve ordusunu kim zafere götürececek? Artık kim cihat emrini yerine getirecek?

Erkenden savaşıllara gidişiiyle öncü fetihlere artık kim çabalayacak?

Muhammed'in dinini onun ölümünden sonra yeniden diriltendin sen!

Dinin geçmişte kalmış nice rüknünü yeniden tesis eden!

Nice kalenin altına hendekler kazıp, tahtını o kalelerin oyukları üzerine kurdun!

Nice Rum kralını saraylarıyla birlikte keskin kılıçların insafına terk ettin.

Kalelerini fethedip, halkını esir ettin, topraklarının merkezine kurulduñ, sarayda oturanlarını esir aldın!

Ey (Nureddin'in) naşını taşıyanlar! Yavaş olun! Hayret ediyorum, Sebîr Dağı'nı⁴¹⁴ nasıl kaldıracak sunuz?

Göğün melekleri onu defnetmek için kabrinin kenarında toplandılar,

İpekli Cennet elbiselerini giydin, Allah'ın rızasını kazandın,

Bütün mükafatları hak etmiş olarak Firdevs Cennetinin en üst katlarına kurulduñ.⁴¹⁵

İbnu'l-Esîr, Nureddin hakkında şu bilgileri aktarır;

"Esmer tenli, uzun boylu bir zattı. Çenesinden başka yerde sakalı yoktu. Alnı genişti. Yakışıklı, güzel gözlü ve endamlıydı.⁴¹⁶ Hakimiyet sahası gerçekten çok genişlemişti. Haremeyn-i Şerîf'de ve Şemsüddevenin ele geçirdiği tarihten sonra Yemen'de de adına hutbe okunmuştu. Adaleti ve güzel ahlakı bütün yeryüzünü tutmuştu. Ben daha önceki hükümdarlarında ahlak ve yaşayışlarını inceledim. Dört halife ve Ömer b. Abdülaziz'den başka ondan daha güzel ahlaklı birini veya adalet için ondan daha fazla araştırıp tetkik eden birini görmedim."⁴¹⁷

414 Sebîr Dağı, Mekke'de büyüklüğü ve yüceliği ile atasözlerine bile konu olan yüksek bir dağdır. el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, I, 917-19; İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, (Tahk: Abdullah Ali Kebîr vd.), Dâru'l-Me'ârif, Kahire Tsz., IV, 99-100.

415 el-İsfehânî, Dîvân, 212-216; Ebû Şâme, a.g.e., I, 244; el-Hırfî, a.g.e., 180.

416 İbnu'l-Esîr, et-Târîhu'l-Bâhir, 162; a.mlf., el-Kâmil fi't-Târîh, X, 57.

417 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, X, 57.

İbnu'l-Esîr, onun adaleti hakkında da şunları ifade eder;

"Nureddin yemek ve elbise ile diğer ihtiyaçlarını sadece kendi malı olan emlakın geliriyle karşıları. Elde edilen ganimetlerden şahsına bir mal ayırmaz, Beytülmalden kendisi için en ufak bir şey almazdı. Karısı ona içinde bulundukları sıkıntıdan şikayet ettiği zaman hıms'ta kendisine ait üç dükkânı vermişti. Bunlardan senede yaklaşık yirmi dinar elde ediyordu. Karısı bunu az bulunca : "Benim bundan başka param yoktur. Elimdeki bütün mallar Müslümanların hakkıdır. Bu konuda Müslümanların hazinedarıyım ve onlara asla ihanet etmem. Senin yüzünden de kendimi cehenneme atamam cevabını verdi.geceleyin çok namaz kılardı. Güzel tesbih ve zikirleri vardı. Hanefî fıkhnı bilirdi, fakat mezheb taassubu yoktu. Hadis tahsil etti ve Allah rızası için hadis okuttu."

"Adaletine gelince; o kadar geniş olmasına rağmen ülkesinde Mısır, Suriye, el-Cezire ve Musul'da mükus (bir çeşit örfî vergi) ve ösrü tamamen kaldırdı. Hukuka saygı duyar ve onun hükümlerine göre hareket ederdi. Bir şahıs onu mahkemeye davet etmiş, o da onunla birlikte mahkemeye gitmiştir. Kadı Kemaleddîn b. Şehzîrûrî'ye haber gönderip: "ben davalı olarak geldim, davalılara nasıl davranıyorsan bana da öyle davran" demiştir. Muhakeme sonunda Nureddin haklı çıktı ve hakkını kendisini mahkemeye getiren şahsa bağışlayıp: "iddia ettiği şeyi ona verip gitmek istedim, fakat bunun beni gurura ve kibire sevk edip hukuk meclisine gitmeme mani olmasından korktum da geldim, sonra da iddia ettiği şeyi ona verdim." Dedi. Ülkesinde adliye binaları yaptırdı. Kadı ile buraya gelir ve ister Yahudi olsun, ister kendi oğlu veya isterse yanındaki en büyük emir olsun, mazlumun hakkını zalimden alırdı."⁴¹⁸

İbnu'l-Esîr, Nureddin Mahmud Zengî'nin cesaret ve yiğitliği hakkında şunları anlatır;

"Cesaret ve yiğitliğine gelince; son derece cesurdu. Savaşlarda savaşlarda carpmak için yanına iki yay ve iki ok kabını (terkeş) alırdı. Fakih el-Kutbu'n-Neşâvî ona; "Allah için kendini, İslâmı ve Müslümanları tehlikeye atma. Eğer bir savaşta yaralanacak olursan kılıçtan geçirilmeyen hiç kimse kalmaz" dedi. Bunun üzerine Nureddin; "Bu sözlere muhatap olacak kadar övülen de kimmiş? Benden önce ülkeyi ve İslâm'ı koruyan kimdi? İşte o kendisinden başka ilâh olmayan Allah Teâlâ'dır" demiştir."⁴¹⁹

418 İbnu'l-Esîr a.g.e., X, 57.

419 İbnu'l-Esîr, a.g.e., X, 57.

Nureddin Mahmud Zengî, Önce Dimaşk kalesine defnedildi. Daha sonra Ebû Hanife ailesi için yaptırdığı medreseye yakın olan türbeye defnedilmiştir.⁴²⁰ Defnedildiği bu medrese ve türbesi ile ilgili olarak şair 'Arkale şu mersiyeyle kaleme alır;

Bir medrese ki orada bütün dersler verilir.

Orası ilim ve ibadetin himayesinde baki kalır.

Ünü, Doğu'ya ve Batı'ya yayıldı,

Nureddin Mahmud b. Zengî sayesinde.

Söyler, onun sözlerini hak ve gerçektir.

Sözlerinde kinaye ve şüphe yoktur.

Dimaşk, şehirler arasında hükümdar hanesidir.

Bu medresede hükümdar hanesidir.⁴²¹

Nureddin Mahmud Zengî, her zaman savaş halinde olan ülke-
sinde pek çok imaret ve medreseler de inşa etmiştir. İbnu'l-Esîr,
onun bu imar faaliyetleri hakkında şunları kaydeder; "Şafiiler için çok
sayıda medrese yaptırdı. Musul'da Nureddin Camii (el-Câmiu'n-Nûrî)'ni
yaptırdı. Ayrıca bîmâristanlar ve yollarda hanlar yaptırdı, ülkenin her tara-
fında sufiler için hankâhlar inşa ettirdi. Hepsine çok sayıda vakıf tahsis etti.
Vakfın aylık gelirinin dokuz bin Suriye Dinarı olduğunu duydum. Alimlere ve
Yaptığı iyi işlere gelince ; Suriye'deki bütün şehir ve kalelerin surlarını yaptırdı.
Bunlar arasında Dimaşk, Hims, hama, Haleb, Şeyzer, Ba'albekk ve diğer
şehirler vardı. Hanefiler din adamlarına saygı gösterir, ikramda bulunur, on-
lara tahşşat ayırır, bağışlarda bulunurdu. Onlarla düşer kalkardı. Onların
hiçbir sözünü geri çevirmezdi. Kendi eliyle onlara mektup yazardı. Mütevazi ol-
masına rağmen vakur ve heybetliydi. Hasenetî çok menkıbeleri boldur."⁴²²

2.7.4. Selahaddin Eyyûbî'ye Ağıtlar

Üçüncü Haçlı Seferini büyük bir başarıyla savan Selahaddin, 2 Eylül 1192 yılında İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard ile imzala-

420 Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 583; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 284.

421 Ebû Şâme, a.g.e., I/II, 583-84; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 284.

422 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, X, 57.

dığı barış antlaşmasının ardından istirahata çekildi. Ramazan ayını Kudüs'te geçirdikten sonra, Kasım ayının başlarında Dımaşk'a döndü. Sağlığında ciddi bir sıkıntı görünmüyordu. Kardeşi Melik Adil ile Dımaşk'ın Doğusundaki çöle 15 günlük ava bile çıkmış eğlenmişti. Adeti üzere, 15 Safer Cuma günü, içlerinde kardeşi, Yemen Emiri Seyfu'l-İslam Tuğtekin'in büyük oğlu el-Meliku'l-Muizz İsmail'in de bulunduğu Mekke'den dönen hacıları karşılamak için atıyla yola çıkan Selahaddin, hacıları görünce gözlerinden yaşlar boşanır. Kardeşinin oğlunu hürmet ve ikramla ağırlayan sultan, ondan Mekke'nin ve Mekke Emirinin ahvali hakkında malumatlar almıştır.⁴²³

Ertesi gün rahatsızlanarak şiddetli ateş ve halsizlik yaşayan sultana, doktorları derhal müdahale etmişler, vücudun su kaybını engellemek için çeşitli içeceklerin yanı sıra arpa sırası içirmişlerdi. ilerleyen saatlerde durumu düzelmeyen sultan, artık verilenleri bile içemeyecek kadar kötüleşmiş ve tedavilere cevap vermeyerek birkaç gün içerisinde hayatını kaybetmiştir.⁴²⁴

Vefatıyla büyük bir şok etkisi yaratarak, Müslümanları derin üzüntüye sevk eden Selahaddin Eyyûbî, 27 Safer 589/ 4 Mart 1193'te 56 yıllık şanlı hayatına veda etti.⁴²⁵ İbn Şeddâd, sabah namazından vefat eden sultanın yanında kendisinin, vezir Kadı el-Fâdıl, Kadı İbn Zekî, oğlu Melik Efdal ve sultana Kuran okuyan, Kulâse Camii İmamı Şeyh Ebû Cafer'in bulunduğunu, dört halifenin ölümü dışında böylesine bir elem ve kederin yaşanmadığını ifade eder.⁴²⁶ el-İsfehânî, 27 Safer Çarşamba günü sabah saatlerinde hayata gözlerini kapatan sultanın ölümünün kendisinde yarattığı şoku şu sözleriyle dile getirir; *"Allah, onu a'lâ-i 'illiyîn'e yükselti. Kahrmanların temennisi ile öldü. Ölümüyle aydınlık güneşin kayboluşu gibi iyile-*

423 İbn Şeddâd, en-Nevâdiru's-Sultâniyye, 288; el-İsfehânî, el-Fethu'l-Kussî fî Fethi'l-Kudsî, (Nşr: Carlo de Landberg), Leyde.-E.J. Brill, 1888, 454; Şeşen, Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet, 192.

424 İbn Şeddâd, a.g.e., 288

425 İbn Şeddâd, a.g.e., 234; İbnu'l-Esîr, a.g.e., X, 224; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 3; Şeşen, Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet, 192.

426 İbn Şeddâd, a.g.e., 234-235.

rin dünyası karardı. Cömertlik kayboldu. Rızıklar kesildi. Ufuk karardı. Umut içerisinde olanların umudu kırıldı, güvende olan korkuya kapıldı. Onunla beraber kerem gömüldü. Onun ölümünden sonra gece ile gündüzü ayıramaz hale geldim. Gönüm karardı aklım başından gitti.”⁴²⁷ İbn Kesîr, “O’nun vefatı nedeniyle Dimaşklılar benzeri görülmemiş bir üzüntüye maruz kaldılar. Keşke, oğullarımız, dostlarımız arkadaşlarımız ölseydi de, o ölmeseydi dediler. Vefatı nedeniyle çarşı pazar her taraf kilitlendi.” ifadeleriyle ölümünün yol açtığı üzüntüyü anlatmaya çalışır.⁴²⁸ Halkın duygularına tercüman olan yazarların ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Selahaddin’in ölümü büyük üzüntüye sebep olmuştur. Çünkü yitirdikleri sıradan bir devlet adamı değil, onların gözünde adil ve cömert bir sultan olmakla birlikte Kudüs’ün fatihiydi.

Dönemin ünlü kadısı, Selahaddin Eyyûbî Kudüs’ü fethettiğinde bizzat çağırdığı ve Mescid-i Aksa’da ilk hutbeyi de irad eden Kadı İbn Zekî, cenaze namazını kıldırdıktan sonra, Selahaddin önce Mansûre Kalesindeki evine, daha sonra da H.592 yılında Kulâse mintikasının kuzeyinde kendisi için yapılan türbe içerisindeki lah-dine savaşlarda kullandığı kılıcı ile birlikte nakledilmiştir.⁴²⁹

İbn Şeddâd, Selahaddin’in dindar bir insan olduğunu, İslam’ın emirlerini mümkün mertebe yerine getirmeye çalıştığını eserinde şu şekilde anlatır;

“Selahaddin, Allah’ı çokca anan, inancı sağlam biriydi. Bu inancını, ilim ehli hocalardan ve önde gelen fıkıh alimleri vasıtasıyla yaptığı sohbet ve tartışmalar yoluyla edinmişti. Bu ilim erbabıyla yapılan dinî sohbetlerde, fıkıh alimlerinin literatür diliyle konuşmasa da sohbe iştirak edebilecek kadar biliyordu. Bu sayede şüpheden uzak sağlam bir inanç sahibi olmuş, inancı ve düşünceleri ulemanın takdirini kazanmıştı. Şeyh Kutbeddîn en-Nisâbûrî, kendisi için, dinin önemli tüm hükümlerini içeren bir ilmi hal hazırlamıştı. Selahaddin bu ilmi hale derin bir bağlılık gösterdiği gibi, erken yaşta kafalarında yer etmesi için çok küçük yaşlarda çocuklarına da öğretmeye çalıştı.”⁴³⁰

427 el-İsfehânî, el-Fethu'l-Kussî, 455.

428 İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 3.

429 İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 3; İbn Şeddâd, a.g.e., 236.

430 İbn Şeddâd, a.g.e., 5-6.

Selahaddin'e en yakın insanlardan biri olan el-İsfehânî, Selahaddin'in için kaleme aldığı bir mersiye de şu beyitleriyle, sultanın bu sağlam akîdesine dikkatleri çekmek ister;

Sultan Selahaddin, Ahiret'te ebedî hükümdarlığı diledi.

*Çünkü o dünyada hükümdarlığın ebediyetine inanmadı.*⁴³¹

İbn Şeddâd, Selahaddin'in diğer dini vecîbelerini yerine getirme konusunda ki gayretlerini de şu sözlerle ifade eder,

*"Allah'ın rahmeti üzerine olsun, sultan vakit namazlarına büyük ihtimam gösterir, cemaatle birlikte kılmaya gayret ederdi. Hatta bir gün kendisi, yıllarca namazlarını cemaatsiz kılmadığını söylemişti. Gece kalkıp, sabah namazı öncesi kıldığı nafîle namazları vardı. Ölüm döşeginde, şuurunu kaybetmiş olarak geçirdiği hayatının son üç günü hariç, akli erdiğinden beri namazını hiç aksatmamıştı. Namaz vakti girdiğinde, yoldaysa derhal durur, namazını eda etmeden yola devam etmezdi."*⁴³²

el-İsfehânî, Selahaddin'in ölümü ardından yazdığı mersiye de şunları dile getirir.

Yüksekliklere, zirvelere, hidayetlere koruyucu kim vardır?

Emellere ulaşan cesaret sahibi kim vardır artık?

Sultan Selahaddin, ahirette ebedî hükümdarlığı diledi.

Çünkü o dünyada hükümdarlığın ebediyetine inanmadı.

O öyle bir denizdi ki iyilik ve ihsanıyla bütün karaları denize döndürdü.

Kılıcıyla da sahil beldeleri fethedildi.

Onun zamanında hak ehli kimseler,

Onun izzet ve şerefiyle batıl ehlini püskürttüler.

Onun fetihleri ki fetihlerinin öncüsü Kudüs'tür,

Tarih sayfalarında üstünlüğü ebedî olarak kaydedilmiştir.

Senden başkası tarafından bolca ihsan görmedim.

431 İmad el-İsfehânî, Dîvân, 340; Ebû Şâme, a.g.e., II, 217; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 72; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 181.

432 İbn Şeddâd, a.g.e., 6.

Senin cömertliğinin, sağanak yağmurları bile utandırdığını gördüm.

Allah'ın hoşnutluğu bir su gibi sana içirilsin,

*Çünkü ben gökten yağın yağmurların suyunu içmene razı değilim.*⁴³³

56 yıllık bir ömre, Zengîler'den devraldığı mirasa sahip çıkarak, Orta Doğu'dan Kuzey Afrika'ya uzanan bir hakimiyet sahası tesis eden, Selahaddin'in hükümrانlık sınırlarını Ramazan Şeşen, şu şekilde çizer; "Öldüğü sırada Mısır, Libya, Hicaz, Yemen, Filistin ve Ürdün'de, Suriye-Lübnan (Şam)'ın deniz sahilinde Malatya ve Ahlat'a kadar Güney ve Doğu Anadolu'da Hemedan'a kadar Kuzey Irak'ta adına hutbe okunup para bastırılıyordu. Musul, Ahlat, Artuklu beylikleri ona tâbî idiler."⁴³⁴

el-İsfehânî, Selahaddin Eyyûbî hakkında yazdığı yüz otuz iki beyitlik bir başka mersiyesinde, tanıyan herkesin hayran olduğu sultanının hükümrانlık sınırlarını göklerin üzerine taşıır;

Nerede hidayet yolunu ve ülkeyi dağınık hale düşmüşken derleyip toparlayan?

Düzen bozulup iyilikler yok edildiğine gelip düzelten,

Nerede o hükümdar ki her zaman heybetinden korkulan?

Varlığından da her zaman ümit beklenen,

Nerede o hükümdar ki kendisine bütün varlığımızla itaat edilen?

Kendisi de her zaman rabbine itaatte olan,

Allah aşkına söyleyin, nerede o muzaffer kral?

Allah'a karşı bütün niyetleri saf ve halis olan,

Nerede o sultanımız ki her zaman bağışlanma dilenen?

Azamet ve kudretinden korkulan,

Nerede o hükümdar faziletiyle zamanı şereflendiren?

Onun şereflendirmesi ile fazilet kazanılan,

Nerede o hükümdar ki, Haçlıları kudretiyle zelim edip aşağılayan?

433 İmad el-İsfehânî, Dîvân, 340; Ebû Şâme, a.g.e., II, 217; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 72; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 181.

434 Şeşen, a.g.e., 192.

İntikamları düşmanın boyunlarına dolanmış zincir olan,

Ey göklerin en üstünde yeri olan sultan!

*Yerin altına sen nasıl razı oldun?*⁴³⁵

el-İsfehânî, 589/1193 yılında Selahaddin Eyyûbî için yazdığı bir diğer mersiyede cömertliğini ön plana çıkararak üzüntüsünü dile getirir;

O öyle bir denizdi ki iyilik ve ihsanıyla bütün karaları denize döndürdü

Kılıcıyla da sahil beldeleri fethedildi.

Senden başkası tarafından bolca ihsan görmedim.

*Senin cömertliğinin, sağanak yağmurları bile geri de bıraktığını gördüm.*⁴³⁶

2.7.5. Baybars'a Ağıtlar

Hem Haçlılara hem de Moğollara karşı verdiği mücadelelerle Türk-İslam tarihinde müstesna bir yere sahip olan Sultan Baybars'ın, 676/1277 yılında ani ölümü de büyük üzüntüye neden olmuştur.⁴³⁷ Baybars'ın hayatını kaleme alan İbn Şeddâd, ani ölümü hakkında şu bilgileri vermektedir;

"Muharrem'in ondördüncü Perşembe günü sultan âdeti üzere kırmızı içmek üzere köşke çekildi. Bu defa her zaman içmekte olduğu miktardan fazla içti. Ertesi Cuma günü vücudunda bir kırıklık hissetti. Bu kırıklık ve ateşini Emiri Şemseddin Sungur el-Elî es-Silahdâr'a açtı. Bu da ona kusmak tavsiye etti. Sultan kusmak istediye de kusamadı. Cuma namazından sonra âdeti üzere vücudundaki kırıklığı gidermek için köşkten meydana gitti. Hastalık ilerliyordu. Güneş batacağı sırada köşke döndü. Cumartesi günü sabahleyin bir ateşle kalktı. Yanındakiler kendisine bir ilaç yaptılar. Bu ilacın bir tesiri olmadı. İlerlemekte olan hastalığı durdurmak için hekimler çağrıldı. Hekimler kendi

435 el-İsfehânî, Dîvân, 86-91; Ebû Şâme, a.g.e., II/1, 215; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 3-4; İbn Tağrîberdî, a.g.e., VI, 60, el-Hanbelî, Ahmed b. İbrahim, Şifâ'u'l-Kulûb, (Tahk: Nâzım Reşîd), Bağdad 1979, 181; Mucîruddîn el-Hanbelî, el-Unsu'l-Celîl bi Târîhi'l-Kudüs ve'l-Halîl, Matba'atu'l-Haydariyye, Necef 1968, I, 395; el-Hırfî, Şi'ru'l-Cihâd, 184.

436 el-İsfehânî, Dîvân, 340.

437 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XIII, 467.

görüüşleri alınmadan yapılmış olan müdahaleyi ve verilmiş olan ilacı doğru bulmadılar. Padişahın bedenindeki fazlaları izale etmek için kendisine müşhil vermek konusunda ittifak ettiler. Verilen müşhil tesirini icra etmedi. Bu müşhilin tesirini uyandırmak için başka bir ilaç daha verdiler. Bu da müfrit bir ishal yaptı. Pıhtı pıhtı kanlar gelmeğe başladı. Bundan dolayı ateşi arttı ve tamamiyle kuvvetsiz kaldı. Yanındaki adamları bunun kendisine verilmiş olan bir zehirden dolayı kara ciğerinin paralandığını ve kendisinden parça parça gelen kanın bunun ciğeri olduğunu zannediyorlardı. Hastalık daha da kötüleşerek Muharrem'in yirmisekizinci Perşembe günü öğle namazından sonra rahmanın rahmetine kavuştu.”⁴³⁸

Ölümü derin üzüntü yaşatan Baybars'a şairler tarafından içten mersiyeler yazılmıştır. Muhyiddîn b. Abdu'z-Zâhir (1223-1292) tamamı yetmiş iki beyitten oluşan şu ağıt dolu sözleri kaleme almıştır;

Allahu Ekber, Bu ne felaket!. Bu felaketten dolayı korkudan dağlar yerinden oynayacaktır.

Dünyanın kendisiyle güzel olduğu ve bütün ıssız yerlerin oturulan bir yere dönüştüğü hükümdara olan üzüntüm ne de büyük!

Herkesin üzerinde onun iyilik ve ihsanının minneti vardır.

Onun, her zorluğu ok gibi yaran fikirlerine yanarım.

O kararlara yanarım, nasıl gaflete düşüldü? Oysa ki ondan önce hiç gaflet olmazdı.

Bize isabet eden ok öyle bir oktur ki, daha önce böyle bir oku kimse atmamıştır. Bu ok, bütün kalpleri paramparça etmiştir.

*Kan ağlarsam, özürüm açıktır. Sabredersem de yeridir.*⁴³⁹

Kahirede doğup büyüyen Baybars'ın zaferlerine bizzat şahit olan şair İbn Nakîb el-Kinânî (ö. 687/1288) sultanın ölümüyle yaşanan üzüntüsü şu beyitleriyle dile getirmiştir;

Senden sonra yeryüzünü bir titreme aldı.

Üzerindeki hiçbir ağırlık bu titremeyi gideremedi.

438 İbn Şeddâd, Baybars Tarihi, (Çev: M. Şerefüddin Yaltkaya), Maarif Matbaası, İstanbul 1941, 112-113.

439 İbn İyâs, Bedâ'i'ü'z-Zuhûr fî Vakâ'i'i'd-Duhûr, Matba'au'l-Emîriyye, Kahire H. 1311, 110-111.

Erkekler kadınlar gibi ardından yaş akıttı.
 Düşmanlarının kanlarıyla kan ağlattığın
 Savaş meydanları, kılıçlar, mızrak ve atlar yetim kaldı.
 Ey dünyayı istediği gibi alan ve istediği gibi istediğine veren
 Ey gelmiş geçmiş bütün padişahları padişahlığıyla unutturan
 Ey cennet kapılarını kendi eliyle açıp giren
 Sen neredesin? Seni görmez olduk yokmu senden bir haber alan.⁴⁴⁰

2.7.6. Kaybedilen Diyarlara Ağıtlar

Haçlı Seferleri esnasında Arap şairler şiirlerinde sadece bu saldırılara karşı koyan dönemin önde gelen kahramanlarına ağıtlar yakmamışlar, Frenklerin ele geçirdikleri İslam beldeleri ve içinde katledilen insanlar için de hüznü dolu mersiye kaleme almışlardır.

Müslümanların başlarına gelenler ve yaşadıkları, şehirlerin uğradığı zararlar etkili ve dokunaklı bir dille kaleme alınan bu mersiyelerde tasvir edilmiş, şairler Müslüman halkın hüznüne de tercüman olmaya çalışmışlardır.

Yola çıktıkları Avrupa'dan itibaren barbarlıklarını sergileyerek çeşitli halkları katliama tabi tutarak ilerleyen Haçlıların ilk kurbanları, Almanya ve Macaristan'daki Yahudiler oldular. Ren nehri kıyılarında Mainz, Spire ve Worms'da binlerce Yahudi kıyıma uğradı. Macar, Sırp, Bulgar ve Rum ahali yağma ve talandan kurtulamadı. Ardından İstanbul'a ulaşan gurupların hemen hepsi Ortodoks Hristiyan halka da zulmetmekten mallarını gasp edip, savunmasız insanları öldürmekten çekinmediler. Bu durumdan ürperen Bizans İmparatoru Alexius, onları hızla Anadolu'ya geçirmeye çalışarak kendi tebasını kurtarmaya çalışmıştır.

Anadolu üzerinden Kudüs'e yol alan Haçlıların en büyük katliamlarını yolları üzerindeki Türkler yaşadılar. Karşılaştıkları masum köylülerin ellerinde ne var ne yoksa aldılar. Halkı bazı yörelerde is-

440 İbn Şeddâd, Baybars Tarihi, 123.

tisnasız kılıçtan geçirildi. Frenkler, yanlarında götüremeyecekleri hayvanları telef ettiler. Bereketli ve verimli toprakları harap edip mahsulleri ateşe vererek Müslümanlara karşı olan kin ve nefretlerini kustular.

Haçlıların İznik civarında Türklere karşı yaptıkları katliamları Bizans İmparatoru Alexios'un kızı Anna Komnena, Alexiad adlı eserinde şu sözleriyle dile getirir; *"Sayıları 10000 kadar olan Normanlar ordunun geri kalanından ayrıldılar ve herkese karşı zalimliğin son mertebesi ni göstererek, İznik dolaylarını talan etmeye koyuldular. Örneğin, ana kucağındaki süt bebeklerini ya sakat ettiler ya da şişlere takıp ateşte kızarttılar; yaşı ileri insanları ise, her çeşit işkenceden geçirdiler."*⁴⁴¹

Anadolu'da sayılamayacak kadar kalabalık kitleler halinde üşüşen Haçlıların karşısına ilk dikilen Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan oldu. İlk başı bozuk Haçlı güruhuna Anadolu'yu mezar etti. ardı arkası kesilmeyen Haçlı ordularının gelişlerine halkı gibi kendisi de şaşıp kalmıştı. 1 Temmuz 1097 de Eskişehir civarında gerçekleşen Dorylaion Savaşı'nda durduramadığı bu vahşi ve barbar kitleler karşısında yaşadığı şaşkınlığı şu sözleriyle dile getirdiği rivayet olunmaktadır; *"kana susamış hayvanlar gibi saldıran, tutsak almadan herkesi öldüren bu insanlara karşı ne yapılabilirdi?"*⁴⁴²

Haçlıların en büyük vahşet ve katliamlarının yaşandığı bir diğer Türk toprağı Antakya oldu. Türk vali Yağısıyan idaresindeki 400 kule ile donanmış 12 km uzunluğunda sağlam surlarla çevrili şehri aylarca muhasara altına aldılar. Frenkler, uzayan muhasaranın getirdiği öfke ve çaresizlikle çevre yerleşim yerlerini talan ve tahrip ettiler. Kendi tahribatları sonucu kıtlık ve açlık günden güne arttı. Ot, ağaç kabuğu ve kökü, at, eşek, köpek hatta fareleri ve atların koşumlarını ve kayışlarını bile yemeye başladılar. Dayanılmaz raddelelere ulaşan açlık, Usâme b. Munkız'ın *"Frenkler (Allah onları çaresiz bıraksın) cesaret dışında insanların faziletlerinden hiç birine sahip değildir."*⁴⁴³ sözüyle de teyit ettiği gibi insanî duygularını tamamen kay-

441 Anna Komnena, Alexiad, 306.

442 Demirkent, Haçlı Seferleri, 36.

443 Usame b. Munkız, İbretler Kitabı, 103.

bettiler. Tek olanak olarak büyük bir hevesle, insan etiyle karınlarını doyurmaya başladılar.

Bu olay konusunda, sefere katılmış olan Richard de Pelerin (Hacı Rışar)'ın yazdığı Chanson d'Antioche (Antakya Destanı) adındaki eserde kaleme alınan şiirlerde bu işi zevke dönüştürdükleri görülmektedir,

"Asaletli Piyer L'Ermite otağının önünde oturuyordu.

Kral Tafur bir çok adamları ile çıkageldi.

Bunlar bin kişiden fazla ve açlıktan şişmiştiler.

Asaletmeab! Rahmeti rahman adına bana yol göster,

Zira açlıktan ve zayıflıktan ölüyoruz, dedi.

Piyer cevap verdi: Cebin⁴⁴⁴ olduğunuzdandır, dedi.

Haydi, şurada ölmüş yatan Türkleri toplayınız,

Tuzlar ve pişirerseniz, pekâlâ yenir onlar,

Kral Tafur, doğru söylüyorsunuz, dedi.

Otağdan ayrıldı, avanesini çağırdı,

Toplandıklarında on bin kişiden çoktular.

Türkler yüzüldü, bağırsakları çıkarıldı,

Etlerinden haşlama ve kebab yapıldı.

Doyasıya yediler, amma ekmezsiz olarak,

Bunu gören putperestler (Türkler?) pek korktular,

Et kokusundan hep duvarlara dayandılar.

Yirmi bin putperest, bu avaneyi seyretti;

Ağlamadık Türk kalmadı.⁴⁴⁵

492/1099 yılında Frenkler uzun bir muhasaradan sonra Ma'arra-tu'n-numân'ı ele geçirmişler burada çok büyük katliamlar yapmış-

444 Cebin: Korkak, yüreksiz.

445 Func Brentano, Les Croisades, Paris 1934, 57-58'den naklen, Râşid Erer, Türklere Karşı Haçlı Seferleri, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993, 45-46.

lardır.⁴⁴⁶ İnsanları genç, yaşlı, kadın, çocuk demeden büyük bir katliama tabi tutmuşlar, sokaklarda rastladıkları herkesi istisnasız öldürmüşlerdir.⁴⁴⁷ İbnu'l-Esîr bu vahşeti şöyle anlatır: “Haçlılar Ma'arratu'n numân'a girince üç gün boyunca onları kılıçtan geçirdiler. Yüz binden fazla insan öldürdüler, çok sayıda kadın ve çocuğu da esir aldılar.”⁴⁴⁸

Antakya'da olduğu gibi, vahşetle yapılan tahrip sonunda burada da yiyeceksiz kalan Haçlılar açlıklarını Müslümanları pişirip yiyerek giderdiler. Tarihçi Radulfus Cadomensis, “askerlerimiz yetişkin Müslümanları yemek kazanlarında pişirdiler, çocukları şişe geçirip ızgara yapıp yediler” diye yapılanları tasvir etmiştir. Daha sonra Haçlılar Papa'ya bir mektupla beyan ettikleri mazerette neden olarak açlığı göstermişlerdir.⁴⁴⁹

Haçlı tarihçisi Guibert de Nogent Historia Hierosolyminita adlı eserinde, Haçlı barbarlık ve yamyamlığını şu şekilde tasvir etmektedir; “Haçlı ordusundaki fakir insanlardan bazıları beş parasız, yalınayak ve silahsız bir şekilde sefere katılmışlardı. Tamamen pislik içinde, çaresiz bir hayatları olduğu için ve diğer insanlar gibi rahat yaşama kavuşmak hevesiyle herkesten önce ilerlemişlerdi. Norman kökenli Haçlılardan belli bir kısmı, hayat şartları bakımından bu tarzda rezil insanlardan oluşmaktaydı. Bunlar kral ve lider tanımıyorlar, kendi başlarına oraya buraya serseri hareket ediyorlardı. Hatta ellerine verilen silahları ve zırhlarını da atmışlardı. Bunlar Tafur diye anılan birinin etrafında toplanarak, oraya buraya yıllarca saldırıp durdular. Biz Ma'arra'dayken etrafta Müslümanların ölü bedenlerinden kopmuş et parçaları doluyken, askerlerimiz arasında açlık baş gösterince, Haçlı askerleri ölülerin etlerini yeme işine başladılar.”⁴⁵⁰

“Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri” adlı, tarihî arka planlı olarak kaleme aldığı romanıyla tüm dünyada yankı uyandıran Lübnan

446 İbn Kalânîsî, Zeyl Târîh Dımaşk, 136.

447 Runcıman, Haçlı Seferleri Tarihi, I, 369.

448 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 16.

449 Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, 47.

450 Güray Kırpık, Haçlılar (1096-1120), Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ tarihi Bilim Dalı, YDT., Ankara 2004, 228.

asıllı yazar Emin Malûf, "Maara Yamyamları" başlığıyla oluşturduğu üçüncü bölümünde bu vahşete yer ayırmıştır. Yazarın, tüm insanlığı özellikle de başta Türkler ve Araplar olmak üzere Müslümanları geçmişin travmasını yeniden yaşamaya sevk eden cümleleri şu şekildedir;

"Türkler, Batılıların yamyamlığını asla unutmayacaklardır. Onların destan edebiyatının tümü boyunca, Frenkler hep insan yiyen kişiler olarak tasvir edileceklerdir. Bu Frenk imgesi haksız mıdır? Batılı istilacılar, kurbanları olan kentin halkını yalnızca hayatta kalabilmek için mi yemişlerdir? Önderleri, ertesi yıl papaya gönderdiği resmi bir mektupta bunu iddia edecektir: Maara'da orduya korkunç bir kıtlık saldırı ve onu Müslümanların cesetleriyle beslenme zorunluluğuyla karşı karşıya bıraktı. Fakat bu çabucak söylenmiş bir söze benzemektedir. Çünkü Maara bölgesi halkı, bu uğursuz kış boyunca, açlığın açıklamaya yetmediği davranışlara tanık olmuştur. Nitekim bu insanlar, Tafurlar denilen fanatikleşmiş Frenk çetelerinin kırsal alana yayılarak, Müslüman eti çiğnemek istediklerini bağırarak söylediklerini ve akşamları ateşin etrafında avlarını yemek üzere toplandıklarını görmüşlerdir. Zorunluluğun doğurduğu bir yamyamlık mı? Fanatizmden gelen bir yamyamlık mı? Bütün bunlar gerçek dışı şeylere benzemektedir, ama tanıklıklar, hem tasvir ettikleri olaylar, hem de bu anlatıların üzerine çöken sapık havadan ötürü bunaltıcıdır."⁴⁵¹

Anadolu'nun ardından Ma'arra şehrinde karşılaşılan vahşet, Müslüman cephenin, korkunç bir düşmanla karşı karşıya olduğunun farkına varmasına neden oldu. Parçalanmış ve ihtilaf halindeki emirliklerden oluşan yapı, çaresizlik ve karşı karşıya kaldıkları kalabalık ordulara karşı bir birlik oluşturmamanın verdiği ümitsizlikle Müslümanlar, büyük bir çöküşe doğru sürüklenmeye başladı. Her bölge kendi başının çaresine bakmanın derdine düştü. Haçlı gruplarının kendilerine ve topraklarına dokunmamaları dile-

451 Amin Maalouf, Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri, (Çev: M. A. Kılıçbay), Telos Yay., İstanbul 1997, 64.

ğıyle onlara hediyeler ve barış mektupları sunmaya başladılar. Haçlı komutanı Raymund'a Dımaşk Emiri, Şeyzer Emiri, Hıms Emiri, Trablus Emiri, Beyrut Emiri başta olmak üzere emirler hediyeler sunmaya ve cizyeler ödemeye başlamışlardır.⁴⁵²

Ma'arra'da yaşanan vahşeti ve insanlık dramını anlatan şair Vecîh b. Abdillâh b. Nasr et-Tenûhî, mersiyesine nesîble giriş yaparak, üzüntüsünü şu şekilde dile getirir;

Ey Arkadaşım! Gördüğün gibi burası öyle bir beldedir ki,

Allah, oranın kaderine haraplığı yazmıştır.

Deveni kısa bir an için durdur!

Ve o beldenin yaşlısı ve genci için ağla!.

Oraya bir gün girecek olursan ibret al!

Burası bir zamanlar sevdiklerimizin vatanıydı.⁴⁵³

Müslümanların kalplerinde en büyük yarayı, Kudüs'ün Frenklerin ellerine geçmesi açmıştır. Bu kutsal mekan sadece bir toprak parçası olarak kaybedilmemiş aynı zamanda insanlık tarihi en büyük vahşetlerden ve zulümlerden birini de yaşamıştır. Tarih boyunca Kudüs'ü teslim almada gerek Hz. Ömer gerekse değişik emirliklerin idaresi altına giren şehir ve halkına saygılı davranılmış, şehir kansız alınmaya çalışılmıştır.

Müslümanlar tarafından da paylaşılamayan Kudüs, tarihin her devresinde sorunlu bir belde ve savaşırlara sebep olan bir mekan olmuştur. Haçlı Seferleri öncesinde Müslümanlar arasında Kudüs için savaşlar gerçekleşmiş, birkaç kez el değiştirmiştir. Selçuklular ile Fatımîler arasında da büyük kavgalara sebep olmuş, Atsız b. Abak et-Türkmânî Selçuklu Sultanı Melikşah'ın izniyle Kudüs'ü hükmü altına almıştır.⁴⁵⁴ Haçlılar gelmeden önce de Fatımîler ge-

452 İbn Kalânîsî, a.g.e., 138-39; İbnu'l-Esrî, a.g.e., IX, 17, ; Runciman, a.g.e., I, 376-379; Mehdî, a.g.e., 26.

453 İbn Tağrıberdî, a.g.e., V, 200; el-Hırfî, Şiru'l-Cihâd, 93.

454 İbn Kalânîsî, Zeyl Târîh Dımaşk, 98,99,112,114; İbnu'l-Esrî, el-Kâmil fi't-Târîh, IX, 19; İbn Tağrıberdî, a.g.e., V, 125,127,130; 'Aşûr, el-Hareketu's-Salîbiyye, I, 102,113; Runciman, a.g.e., I, 117-118, II, 22, 28, 33; Hitti, Tarihu Suriye ve Lübnan ve Filistin, II, 205; Mehdî, Beytu'l-Makdis fi Edebi'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 19.

ri gelerek şehri eman ile Şaban 489/Temmuz-Ağustos 1096 yılında geri almışlardır.⁴⁵⁵

Frenkler bu geleneği bozarak aralıksız büyük bir katliama başlamış, yaş ve din farkı gözetilmeden Kudüs'de kendini zühd hayatına adanmış zahid, alim ve imamlar da dahil olmak üzere insanlar büyük bir kıyımdan geçirilmişlerdir.⁴⁵⁶ Hristiyan tarihçi William es-Surî, "Müslümanların kanlarından, görende tiksinti oluşturacak bir kan göleti meydana geldi" ifadeleriyle katliamın boyutlarına dikkat çeker.⁴⁵⁷ Nitekim, Runciman da aynı ifadelerle "dökülen kanların dizlere ulaştığını" belirtmektedir.⁴⁵⁸ İslam tarihçileri ve araştırmacılar büyük bir katliam yaşandığı konusunda ittifak etmektedirler.⁴⁵⁹

Kudüs'te gerçekleştirilen vahşet ve katliam İslam dünyasında büyük bir infiale neden olmuştur. Hentch, "bu vahşetin sırası geldiğinde Müslümanların da "kafirlerle" karşı açacakları cihatta epeyce etkili olacaktır"⁴⁶⁰ sözleriyle Haçlılara karşı ciddi tepkilerin ve birliğin oluşmasında Kudüs katliamının etkisine dikkatleri çekmektedir.

Şehirlere mersiyeler yazılmasında hedeflenen amaçlardan biri de Müslümanlara yöneltilen suçlama ve kınamalardır. Düşmana karşı savaştan çekinen ve şehri savunmaktan aciz kalan kişiler, korkak, cesaretsiz, gibi niteliklerle anılmışlar ve bazen daha ağır hakaretlere uğramışlardır. Bu tip şiirlerin yazılmasında amaç, onların korkaklığını ön plana çıkararak diğer idarecileri cihada teşvik etme amacına yönelik olmuştur.

455 İbn Kalânisî, a.g.e., 135.

456 İbn Kalânisî, a.g.e., 137; İbn Verdî, Tetimmetu'l-Muhtasar, II, 11; İbn Tağrîberdî, a.g.e., V, 149; Arif el-Arif, el-Mufasssal fî târihi'l-Kudüs, Dâru'l-Eytâmî'l-İslâmîyyeti's-Sinâ'iyye, Kudüs 1380/1961, 156; Joseph Nesîm Yûsuf, el-'Arab ve'r-Rûm ve'l-Lâtîn fi'l-Harbi's-Salîbiyyeti'l-Ülâ, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut 1981, 265.

457 Philip Hitti, Târihu Suriye ve Lübnan ve Filistin, (Trc. Corc Haddâd, 'Abdu'lkerîm Râfik), Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1959, II, 229; Mehdî, Beytu'l-Makdis, 18.

458 Runciman, a.g.e., I, 404-405; Mehdî, a.g.e., 18.

459 İbn Kalânisî, a.g.e., 137; İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, IX, 19; İbnu'l-'Adîm, Zubdetu'l-Haleb, II, 141-145; Aşûr, el-Hareketu's-Salîbiyye, I, 238-246; Mehdî, a.g.e., 18.

460 Hentch, Hayali Doğu, 56.

Kudüs'ün Frenkler tarafından ele geçirilmesi üzerine söylenen anonim bir mersiyede şöyle denir;

Küfür İslam'a öyle bir zulüm getirdi ki,
 Ona uzun uzun ağlayacak İslam
 Bir hak ki kaybedilmiş, ihlal edilmiş mahremiyet,
 Nice Müslüman erkek kaçırılıp esir edilmiş,
 Nice Müslüman kadının da ırzı çalınmış,
 Nice camiler manastıra dönüşmüş,
 Mihrabının üzerine haç dikilmiş,
 Onlar için büyük bir zevk olmuş orada
 Domuz kanının oluşu ve Kur'anların yakılması
 Müslüman kadınlar her cephede esir edilirken,
 Müslüman erkeklerin rahat bir şekilde yaşamaları mümkün mü?
 Savunulacak bir hakkı yok mudur?
 Gençleri ve yaşlıları tarafından Allah'ın ve İslam'ın
 Basiret sahiplerine her nerede iseler de ki;
 Allah'a karşılık verin, ne olur karşılık verin.⁴⁶¹

492/1099 yılında Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmeleri üzerine Kâdı Ebû Sa'ad el-Herevî yanında bir grup heyetle Bağdat da halife-nin huzuruna çıkıp herkesi ağlatan bir konuşma yapmış ve bu şiire benzer sözler söylemiştir. Bu etkileyici sahne Müslümanlar üzerinde öylesine derin izler bırakmıştır ki, dokuz yüzyıl sonra bile bu sözler etkisini yitirmemiştir.

Emin Malûf, aslına tamamen uygun olan bu ateşli hitabet ile romanına giriş yaparak bu trajik sahneyi şu şekilde ifade eder;

"Ulu kadı Ebu Saad el-Herevi, sarıksız, kafası matem işareti olarak kazanmış bir şekilde, MustazhirBillah'ın geniş divanına bağırarak girer. Peşinde,

461 İbn Tağrıberdî, en-Nucûmu'z-Zâhira, V, 151-152; el-Hırfî, Şi'ru'l Cihâd fî'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 94; M. Faruk Toprak, Endülü's Şiirinde Mersiye, YDT, Ankara 1990, 184.

genç yaşlı bir sürü yoldaşı vardır. Bunlar onun her sözünü gürültülü bir şekilde onaylamakta ve tıpkı onun gibi, kazıtılmış kafanın altında haşmelli bir sakaldan meydana gelen tahrik edici bir görüntü sunmaktadırlar. Sarayın ön- de gelenlerinden bir kaçı onu sakinleştirmeye çalışır, ama onları horlar bir şekilde iten kadı, salonun ortasına doğru kararlı bir şekilde ilerler, sonra kürsüsünden konuşan bir vaizin coşkulu hitabeti içinde, mertebeleri hiç dikkate almaksızın herkese birden nutuk çeker.

Suriye'deki kardeşlerimizin deve eğeri veya akbabanın midesinden başka oturacak yerleri yokken, siz bir çiçek gibi uçarı bir hayatın içinde, huzurlu bir güvenliğin gölgesinde uyuklamaya nasıl cüret ediyorsunuz? Ne kadar çok kan döküldü! Ne kadar çok güzel kız, tatlı çehrelerini utançtan elleriyle örtmek zorunda kaldı! Yiğit Araplar hakarete alıştılar mı ve kahraman İranlılar şeref-sizliği kabul mü ettiler?"⁴⁶²

Halifenin huzurunda gerçekleşen bu nutuk hakkında İbnu'l-Esîr; "gözleri yaş içerisinde bırakacak ve kalpleri coşturacak sözlerdi demiştir."⁴⁶³

'Abdu'l-Mehdî, Şam'dan Bağdat'a gelen bu heyetin tavrını Abbasî halifesinin pasifliğine ve zayıflığına, en önemli görevi olan İslam'ı ve ümmetini müdafaayı yerine getirmemesine karşı bir ayaklanma hareketi olarak kabul etmektedir.⁴⁶⁴

Bütün Arap tarihçi ve edebiyatçıların ortak görüşü, Müslümanların başlarına gelen bu büyük felaketi ve Kudüs'ün kaybının acısını en hüzünlü beyitleriyle Ebiverdî'nin⁴⁶⁵ dile getirdiğidir.⁴⁶⁶

462 Maalouf, a.g.e., 11.

463 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil f'it-Târîh, IX, 20.

464 Mehdi, Beytu'l-Makdis, 49.

465 Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Ebi'l-Abbâs el-Ebîverdî, Emir Porsuk'un Bağdat şahnesi olduğu 1064 yılında Bağdat'a gelmiştir. Daha sonra İsfahan'a giderek Nizamulmülkün hizmetinde bulunmuştur. İsfahanda 507/1113 yılında ölmüştür. Ferrûh, Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, 216-217.

466 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil f'it-târîh, IX, 19-20; en-Nuveyrî, Nihâyetu'l-ereb, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1931, V, 226; İbn Kesir, el-Bidâye ve'-Nihâye, XII, 156; İbn Tağrıberdî, a.g.e., V, 150; Muhammed Abdulazîz el-Kefrâvî, Târîhu'l-Şi'ri'l-'Arâbî, Kahire 1967, III, 153.

Şiirin Ebiverdî'ye mi yoksa bir başkasına mı ait olduğu konusunda ihtilaf vardır. en-Nuveyrî, "Nihâyetu'l-Ereb" adlı eserinin mersiyeler ve ağıtlar bölümünde şiirin Ebiverdî'ye ait olduğunu zikreder.⁴⁶⁷ İbnu'l-Esîr, Frenkler beldeyi ele geçirince Ebiverdî bu manada beyitler söylemiştir demektedir.⁴⁶⁸ Onun bu görüşünü Ebu'l-Fedâ⁴⁶⁹, İbn Verdî⁴⁷⁰; ve Suyûtî⁴⁷¹ paylaşmaktadır. İbn Kesîr, Kadı Ebu Sa'ad el-Herevî'nin bu konuyla ilgili bir manzume yazdığını ve bu manzumenin divanlarda ve minberlerde okunduğunu Ebiverdî'nin de bu konuda şiir nazmettiğini zikreder.⁴⁷² İbn Tağrîberdî, şiirin Kadı Ebû Sa'ad el-Herevî'ye ait olduğunu belirtmekle birlikte kendisi de şüpheye düşerek, "şiirin Ebiverdî'ye ait olduğu söylenmiştir" demektedir.⁴⁷³ Ebiverdî'nin divanında⁴⁷⁴ Haçlılarla ilgili sadece bu şiiri yer almaktadır. Bu durum bazı araştırmacıların da, Haçlı Seferleri döneminde yaşayıp da konuyla ilgili tek bir şiir kaleme alması sebebiyle şüpheye düşmesine neden olmuştur.⁴⁷⁵

Kaynak eserlerde farklı düzen içerisinde farklı rivayetleri yer alan şiir şu şekildedir;

Akan göz yaşlarımız kanlara karıştı.

Bizden geriye merhamet edecek bir tek insan bile kalmadı.

Savaşın ateşi keskin kılıçlarla tutuştuğu zaman,

Kişinin en kötü silahı akıttığı göz yaşları.

Şam'daki kardeşleriniz öğlen vakti ya atların sırtında,

467 en-Nuveyrî, Nihâyetu'l-Ereb, V, 164.

468 İbnu'l-Esîr, a.g.e., IX, 20.

469 Ebu'l-Fedâ, el Muhtasar fî Ahbari Benî'l Beşer, Dâru'l-Ma'rife li't-Tıba'ati ve'n-Neşr, Beyrut. Tsz. II, 211.

470 İbn Verdî, Tetimmetu'l-Muhtasar, II, 20.

471 Suyûtî, Târîhu'l-Hulefâ', (Tahk: Muhammed Muhyiddîn 'Abdilhamîd), Matba'atu's-Se'âde, Kahire 1371/1952, 394.

472 İbn Kesîr, a.g.e., XII, 157.

473 İbn Tağrîberdî, en-Nucûmu'z-Zâhire, V, 150.

474 Ebiverdî, Dîvân, II, 156. (Tahk., Dr. Omer el-Es'ad), Matba'atu Zeyd b. Sâbit Dimaşk, 1975.

475 Mehdî, Beytu'l Makdis, 20-22; el-Hirfî, a.g.e., 95,127.

Ya da parçalanmış cesetleri akbabaların karnında.
 Rumlar onları aşağılamayı reva görürken siz,
 Barış yapan kişi gibi geri çekilmektesiniz
 İffetinden güzelliğini gizleyen nice genç güzel kızlar kirletilmiş
 Ve nice masumun dökülen kanlarıyla
 Beyaz kılıçların ve mızrakların ucu dönmüş kırmızıya
 Her uyuyanı uykusundan kaldıran toz bulutu ortalığı kaplamışken
 Emniyetin gölgesinde huzur içerisinde,
 Korudaki narin goncalar gibi olan bir yaşam içerisinde ne uykudur bu!
 Ümmetimin mızraklarını düşmana fırlatmadığını görüyorum.
 Dinin temelleri böylesine zayıflamışken
 Ölüm korkusundan dolayı ateşten kaçarak
 Savaşmamayı da artık bir utanç saymayarak
 Eziyete rıza mı gösterecek Arapların ileri gelenleriyle Acemleri?
 Kafirlerin savaşçıları Müslümanlara boyun eğdirirken
 Savaş akbabaların bakışlarıyla bize ısrarlı bakıp çağırırken
 Bizden Araba yakışır bir saldırı bekleniyordu.
 Haçlıların uzun süre parmaklarını ısırtacak
 Hamiyet gösterip savunmadınız o güzide dini bari
 Kıskaçlık gösterip savunsaydınız ya mahreminizi ⁴⁷⁶

Kudüs Haçlı Seferleri esnasında sadece Frenkler tarafından tahrip edilmemiştir. Savaş stratejisi gereği Müslümanlar tarafından da Frenklere savunmasız bir şekilde bırakılması amacıyla H.616 yılında el-Melik Muazzam İsa (ö.624/1227) tarafından tahrip edilmiştir. Eyyûbî emirleri ittifakla bu kararı almışlar, "Şam da asker kalmadı Frenkler orayı alırlarsa oraya hükmederler, eğer Beytu'l-Makdis'i alırlarsa içinde kim

476 Ebiverdî, Dîvân, II, 156. (Tahk. Dr. Omer el-Es'ad), Matba'atu Zeyd b. Sâbit, Dimaşk 1975; İbnu'l-Esîr, el-Kâmîl, I X, 20; İbn Tağrîberdî, a.g.e., V, 151; Suyûtî, a.g.e., I, 427; Kefrâvî, a.g.e., III, 153.

varsa öldürürler, bu yüzden orayı tahrip etmeliyiz" diyerek surları da yıkarak şehri tahrip etmişlerdir.⁴⁷⁷

Mecduddin Muhammed b. Abdullah el-Hanefî, Kudüs'ün tahribinden dolayı başına gelenler için üzüntüsünü dile getirir; bir önceki dönemde onun imarı için yapılan çalışmaları anlatır. Şimdi de harap oluşunu belirterek onun için kendisinin feda olmaya hazır olduğunu söyler;

Geriye yıldızlar gibi duran evleri kalmış

Kudüs'e selam vererek uğradım.

Göz yaşlarım, geçmiş günlerde yaşanan

Artık ondan geride kalanlar için boşaldı.

Kafirin biri onun izlerini silmek istedi.

Alçakça bir işe girişmek için kollarını sıvadı.

Ona dedim ki, eli kuruyasica onu bırak!

Ona soru soracak, selam verecek ve görüp ibret alacak kişi için,

Eğer fidiye olarak can feda olsaydı Beytu'l-Makdîs'e kendimi feda ederdim.

*Bütün Müslümanlar da bu kanaattedir.*⁴⁷⁸

H. 616 yılında Kudüs'ün Melik Muazzam İsa tarafından tahribi esnasında, Kudüs'te hatip olan Muhammed b. Mübarek el-Karkasânî Kudüs'ün başına gelen bu felaketi tasvir etmekle birlikte bu üzücü olaydan dolayı matem elbisesi giydiğini belirtir. Müslümanların üzüntüsünü ve şehrin başına gelenleri şu hüznü dolu beyitlerle dile getirir;

Kudüs'ün acısı uykumuzu kaçırdı. Ve hatibi matem elbisesine büründü.

Mescid-i Aksâ "cihadı farz kılan Allah bu yapıları razı mı?" diye haykırdı.

Aziz minberi korkudan inliyor, mihrabın başına gelenden dolayı da titriyor.

Kubbetu's-Sahrâ'ya" hiçbir gözyaşı ulaşmıyor.

O kubbe ki, gönülleri üzüntüden nice defalar yaralamıştır.

477 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XIII, 79; İbn Tağrîberdî, a.g.e., VI, 244; Mehdî, a.g.e., 176.

478 İbn Tağrîberdî, a.g.e., VI, 245; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 83; 'İmâd el-Hanbelî, Şezerâtu'z-Zeheb, V, 66; Mehdî, a.g.e., 178.

Medreseler hıçkırır hıçkırır ağlar hale geldiler.

Fetvanın hokkaları da (gözyaşı yerine) mürekkep akıtmaya başladılar.

Bütün ülkelere sahip olsa da teselli arayan bir göz için artık avuntu yoktur.

Halîl'inin evi Kudüs'ün başına gelenden dolayı ürperti ve titreme içindedir.⁴⁷⁹

Karkasânî, şiirinin son bölümünde, Kudüs'ü ziyaret edenleri muhatap alarak onların ağlamalarını ister; Kudüs ile Mekke arasında bağ kurarak, bu felaketten dolayı Mekke'nin matem elbisesi giydiğini şu şekilde ifade eder;

Orayı ziyaret edenler İslam'ın başına gelenlere ağlayın ve külleri yatak edinin

Mekke yavrusunu kaybetmiş bir anne gibi ağlamakta,

Kardeşinin başına gelenden dolayı da siyahlara bürünmüştür.

Haçlı saldırılarının yaşandığı esnada, İslam coğrafyası bir de Moğol saldırılarına maruz kalmıştır. İbnu'l-Esîr, Moğollar'ın İslam topraklarında yaptıkları tahribat ve katliamlar karşısında Müslümanların aczini ve çaresizliğini ve yaşananların ızdırabını biraz abartılı da olsa korku dolu şu cümlelerle anlatır;

"İnsanoğullarının yeryüzünde yaşadığı en büyük musibet ve felaketlerden birisi olarak Buhtunnasr'ın İsrail oğullarına karşı girdiği katliam ve Kudüs şehrini tahrip etmesi olayı kaydedilir. Bu lanetli adamların tahrib ettiği ve Müslümanlar'ın başına getirdiği felaket ne İsrail oğullarının başına gelen felakete benzer, ne de Kudüs'ün tahrib edilmesine. Harabeye çevrilen her bir şehir Kudüs'ün başına gelen felaketi yaşamıştır. Müslümanlardan öldürülenlerin sayısı İsrail oğullarından öldürülenlerle kıyaslanamaz. Moğolların bir şehirde öldürdükleri Müslüman sayısı belki yer yüzünde yaşayan bütün Yahudiler'in toplamından çok daha fazla idi. Dünyanın sonlarına doğru zuhur edecek olan Deccâl, kendisine tabi olan insanlara dokunmayacak, fakat kendisine muhalefet edenleri ise yok edecektir. Ama Moğollar yer yüzünde hiç kimseyi sağ bırakmadılar. Kadınları, erkekleri, küçük yaştaki çocukları toptan kat-

479 Mehdî, Beytu'l-Makdis fî Edebi'l-Hurûbi's-Salîbiyye, 179.

480 İbnu'l-Esîr, a.g.e., X, 481-82.

liama uğrattılar; hatta hamile kadınların karınlarını deşerek taşıdıkları ceninleri bile öldürdüler.”⁴⁸⁰

656/1258 yılında gerçekleşen Moğol istilası esnasında Abbasî döneminde kültür ve medeniyet şehri olan Bağdat yerle bir edilmiş Abbasî halifeliğinin de bu istila sonunu getirmiştir. İbn Tağrîberdî bu istilanın vahâmetini bize şu cümlelerle özetler;

“Bağdat korkunç bir şekilde harap edildi. Çeşitli ilimer ve sanatlar alanında yazılmış sayısız kitap yakıldı. Onların bu yakdıkları kitaplarla tuğla yerine çamurdan ve sudan bir köprü yaptıkları söylenmiştir.”⁴⁸¹

İbn Kesîr, Bağdat'ta yaşayan bu olayları uzun uzadıya anlatmakta öldürülen insanların sayısının sekiz yüzbin ve daha ziyade olarak rivâyetlendirmektedir.⁴⁸²

Moğol istilasıyla yakılıp, yıkıldıktan sonra, tarihini, kütüphanelerini ve yüzyılların birikiminden oluşan ilmî mirasını kaybeden Bağdat'a Şemsuddin Muhammed el-Kufî el-Vâîz (ö.675/1276) 100 beyitlik bir mersiye kaleme alarak bir devrin sona erişinin merkezi olan Bağdat'a karşı üzüntü ve ıstırabını şu beyitleriyle dile getirir;

Ne evler kaldı geride, ne halkım olan insanlar,

Ne bir tek kapı komşum,

Siz ayrıldıktan sonra yöneldim bir eve,

Orada şaşkın şaşkın durakladım.

Sessizce konuştum onunla,

Sessizce konuştum ev benimle,

Halâ ağlıyorum o yitiklere ve üzümlere güzelliklere

Yıkılmış köşelerini öpüyorum.

Vah üzüntülerim, vah teklîğim, vah şaşkınlığım,

*Vah yalnızlığım, vah sıkıntılı kalbimin ateşi.*⁴⁸³

481 İbn Tağrîberdî, a.g.e., V, 5.

482 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XIII, 200-203.

483 Yasin el-Eyyûbî, Afaku's-Şi'ri'l-'Arabî, 177; Gürkan, Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi, 63.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NESİR

Haçlı Seferleri döneminin canlı tanıkları olan Arap edebiyatçıları bu savaşlarla ilgili gözlemlerini ve birikimlerini, şiirlerin yanı sıra nesir olarak da işlemişlerdir. Bu dönemde özellikle sultanların divanlarında katip olarak yer alan Kâdı el-Fâdı, İmâdeddîn el-İsfahânî gibi katipler, özel sultanlık divânı yazışmalarında, edebî ifadeler ve edebî sanatların en güzel örnekleriyle bu savaşları vasfetmişlerdir. İbn Şeddâd, İbn Abdizzâhir, Usâme b. Munkız gibi edebiyatçıların bu savaşlara karşı başarılı mücadeleler veren sultanların gerek biyografilerini içeren gerekse Haçlı Seferleri ile ilgili gözlemlerini anlattıkları otobiyografik eserleri döneme edebî olarak ışıktır. Önemli siyasî ve sosyal olayların yaşanması ve uluslararası diplomatik yazışmaların artması sonucu bu dönem de nesir sanatı büyük önem kazanmıştır.¹

Devletin himayesinde gelişme kaydetmesi ve önem kazanması sonucu nesrin şiire üstünlüğünü savunan pek çok edebiyatçı, bu konuda görüşlerini içeren yazılar kaleme almışlardır. Kâdı el Fâ-

1 el-Halebî, Şihâbüddin Mahmud, *Husnu't-Tevessu'l ilâ Sinâ'ati't-Teressu'l*, (Tahk: Ekrem Osman Yûsuf), Bağdat 1980, 335.

dıl'ın el-Fâdıliyye metodu² hem kendi döneminde hem de Memlûkler döneminde etkisini göstererek bir çok katip ve nesir ustası tarafından taklit edilmiştir.³

el-Kalkaşendî, (ö.821/1418) nesrin şiire üstünlüğü hakkında şunları yazmaktadır:⁴

"Nesir daha yüksek derecede, daha üst rütbe ve makamda, daha düzgün bir tertiptedir. Çünkü şiir, kâfiye ve vezinle sınırlı olup; şair kelime ilavesine, takdîm ve te'hire ihtiyaç duyar. Nesirde ise böyle bir şeye ihtiyaç olmaz. Lafızlar anlama tabidir. Nesir anlamlarının şiire aktarıldığı zaman değerinin düşüğünü görmek bunu teyit eder."

Katipler, Haçlı Seferleri olaylarını şairlerden daha rahat ve nesrin sağladığı daha geniş anlatım kolaylığı ve avantajıyla en güzel üsluplarla dile getirmişlerdir. Nesrin gücü onlara anlatımda kolaylık sağlamaktadır. Bu sebeble yazılan metinlerin oldukça uzun olduğu göze çarpmaktadır.

Nesir olarak kaleme alınan yazılarda genelde en önemli üslup özelliği cümlelerin secili⁵ olarak son bulmasıydı. Bu konuda Kuran'ın üslûbu nesir sanatında doğrudan etkili olmuştur. Seciyle biten cümlelerin uzunluğu hakkında âyetlerin birbirine olan orantıları göz önüne alınarak belli ölçüler getirilmiş ve nasıl olması gerektiği hakkında Kuran'dan istişhâtlar yapılmıştır.⁶

2 Fâdıliyye Ekolü; Kâdî el-Fâdıl'ın ortaya koyduğu fennî nesir olup uzun, secili cümleler, istiare, tıbak, mûraatî'n-nazîr, ve telmih gibi sanatlara önem vermiş, özellikle tevriye ve cinasta aşırılık göstermiştir. Onun bu anlayışı Mısır, Suriye ve Endülüs'te revaç bulmuştur. 'Abdulmunim Hafacî, *el-Hayâtü'l-Edebiyye Ba'de Sukûti Bağdat Hatte'l-'Asri'l-Hadîs*, Beyrut 1990, 65.

3 Ferrûh, *Târîhu'l Edebi'l 'Arabî*, II, 33; Selîm, *'Asru Selâtinî'l-Memâlik*, VI, 275.

4 el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, I, 89-90.

5 Seci; sözlükte güvercin sesi anlamına gelmekte olup istilahta; cümlelerin, şiirdeki gibi aynı harfle bitmesine denmektedir. Nesirde kullanılan sanatların en başta geleni olan seci, şiirdeki kafiye karşılık olarak kabul edilmektedir. Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, (Tahk: Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmirâî), Beyrut 1988, I, 214; el-Halebî, *a.g.e.*, 207.

6 el-Halebî, *a.g.e.*, 206-214; Selîm *a.g.e.*, VI, 141-142; Gürkan Necdet, *Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi (656/1258-923/1517)*, Süleyman Demirel

Bu dönemde nesrin yaygınlaşması ve itibar kazanması sonucu kitapların isimlendirilmesinde secili cümlelerin seçimi tercih edilmeye başlanmıştır. Örneğin İbn Ebî 'Usaybi'a'nın (ö. 668/1269) ""Uyûnu'l-Enbâ' fî Tabakâtî'l-Etibbâ'", İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) "Vefeyâtu'l-A'yân ve Ebnâ'i Enbâ'i'z-Zemân", el-İsfehânî'nin "el-Fethu'l-Kussî fî Fethi'l-Kudsî", İbn Şeddâd'ın "en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yûsufiyye" gibi eserleri bunlardan sadece bir kaçını oluşturmaktadır.

Nesir sanatının sergilendiği en önemli mekanların başında İnşâ Dîvânları gelmekteydi. İslam devletlerinde çeşitli divanlar (bakanlıklar) olmakla birlikte bunlar başlıca üç ana divana bağlıydılar. Bunlar Dîvânu'l-İnşâ, Dîvânu'l-ceyş, Dîvânu'l-Mâl'dır. Dîvânu'l-İnşâ, devlet idaresinde bürokrasinin merkezi konumunda olup başında vezirler bulunurdu. Bu divanın eyaletler ve vilayetlerde şubeleri bulunurdu. Her türlü iç ve dış yazışmalar, tayin, azil ve nakil kararları bu dîvândan çıkardı. Bu dîvânın başkanına aynı zamanda *Kâtîbu's-Sırr* denirdi. Görevleri ülke içinden ve dışından sultana gönderilen evrakı okumak, onlara cevap vermek, merasimleri idare etmek, Dâru'l-Adl'de sultanın önünde oturup yapılan şikayetleri okumak ve gerekli cevapları yazmaktı.⁷

Dîvânu'l-İnşâ'nın başında kalemi güçlü dönemin önde gelen edebiyatçıları bulunmaktaydı. Örneğin, Nureddin'in Dîvânu'l-İnşâ başkanı el-İsfehânî, Selahaddin Eyyûbî'nin Kâdı el-Fâdıl ve yine yardımcısı el İsfehânî, Mısır'da Kadı el-Fâdıl'a vekaleten dönemin ünlü şairi ve muvaşşah ekolünün temsilcisi İbn Senâ' el-Mülk, Yahyâ b. el-Cerrâh bulunmaktadır. Şâm'da el-İsfehânî'nin yanı sıra ünlü nesirci Ziyâeddîn b. el-Esîr'de divanda yer almaktaydı.⁸

Dîvânu'l-İnşâ'da yazılan evraka son derece dikkat edilmekteydi. Yazılar ayrıca büyük bir diltcinin kontrolünden geçerdi. Örneğin Ey-

Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, YDT., İsparta 2000, 201.

7 Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, 215.

8 Şeşen, *a.g.e.*, 216.

yûbîler döneminde bu işi ünlü dilci İbn Berrî yapmaktaydı.⁹ Ayrıca Dîvânu'l-İnşâ'dan çıkan evrakta sultanın tuğrası veyahut tevkîî yer alırdı.¹⁰ Örneğin, Nureddin Mahmud Zengî, yazışmalarının başında kendisine ait tevkîî olarak "Elhamdulillâh" ibaresini kullanmıştır.¹¹

Düz nesirde de Haçlı Seferleri döneminin canlı tanığı olan Usâme b. Munkız, döneme ışık tutan önemli bilgiler vermektedir. "Kî-tâbu'l-i'tibâr" adlı eserinde özellikle Frenkler ve yapılan savaşlar hakkında orijinal bilgiler içeren gözlemleri döneme çok büyük ışık tutmaktadır.

3.1. Nutuklar (Hitabet)

Hitabet, tarih ve edebiyatçılar tarafından "küfür" ve "şirk grubu" olarak adlandırılan Frenklere karşı Müslümanları cihada davet etmede ve onlara karşı koymada en önemli araçlardan bir tanesiydi. Hatipler minberlerden, dinleyicilere, komutanlar savaş meydanlarında en ön saflardan ordularına en güzel sözlerle ve hitabet üslubuyla, özellikle İslâmî ifadeleri kullanarak, savaşa teşvik etmeye ve savaşlarda cesaretlendirmeye yönelik konuşmalar yapmaya çalışmışlardır. Minberlerden yapılan bu hitabetleri hatiplerin gönüllü olarak yaptığı bazen de idarecilerin teşvikiyle yaptığı görülmektedir. Örneğin, Haçlılar Dimyat'da Mısırlılar üzerine baskıyı artırınca el-Muazzam İsa, Sıbt İbn Cevzî'den halka onları savaşa teşvik edici vaazlarda bulunmasını istemiştir.¹²

Frenkler 1210 yılında Kudüs üzerine yeni bir saldırıya hazırlanıyorlardı. Eyyûbî Sultanı Melik Muazzam bunu haber alınca karşı saldırıya geçmişti. İbnu'l-Cevzî'nin (ö.597/1201) torunu olan "Mir'âtu'z-Zemân" adlı eserinde sahibi, dönemin önde gelen ulema-

9 es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, Matba'atu'l-Huseyniyye, Kahire H. 1324. IV, 234.

10 Şeşen, *a.g.e.*, 216.

11 Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/I, 216, Bahattin Kök, Nureddin Mahmud Zengî ve İslami Kurumlar İçerisindeki Konumu, İstanbul 1994, 56.

12 Bedevî, *el-Hayâtu'l-Edebiyye fi 'Asri'l-Hurûbi's-Salîbiyye bi Mısır ve's-Şâm*, 381.

sından Şemseddîn Sıbt İbn Cevzî (ö.654/1256), Dımaşk'da minberden verdiği destek vaazında ulemanın gücünü ortaya koymuştur.

Sıbt İbn Cevzî, Müslüman süvarilerin atlarına yular yapılması için kadınların gönderdiği saç örgülerini önüne koyarak, çıktığı vaaz kürsüsünden şu konuşmayı gerçekleştirmiştir;

"Ey cihatla dünyayı fethedenlerin evlatları! Ey tüm dünyaya hakkı ve adaleti getiren millet! Ey şehit çocukları! Sizlere ne oldu ki cihadı terk ettiniz? İzzet sizlere ait olduğu halde onu müşriklere mi bıraktınız? Düşmanların şehit kanlarıyla sulanmış topraklarımızda olması sizleri etkilemiyor mu? Cephedeki kardeşlerimizin çektiği sıkıntılardan rahatsız olmuyor musunuz? Bizler nimetler içerisinde yüzerken, kardeşlerimiz düşmanın ateşi altında yanmaktadır.

Ey Cemaat! Cihat tüm şiddetiyle devam etmektedir. Sizler savaççı değilseniz bayanlara yol verin, onlar cihada çıksınlar. Siz sürme sürün, kına yakın. Ey sakallı ve sarıklı kadınlar! Ey cemaat elimdeki yuların neden örüldüğünü biliyor musunuz?Evet, bunlar, kadınların örgülerinden yapılmıştır. Örgülerini kestiler. Cihat erlerinin atları için yular olsun diye gönderdiler. Süslenme ve zevk-ü safa dönemi sona erdi. Cihat dönemidir. Ey cemaat! Örgülerden yapılmış bu yuları cihatta kullanamazsanız, bari kendinize takın "örülü ve zülüflü erkekler olun"

Sıbt İbn Cevzî, bu sözlerin ardından elindeki yuları olduğu gibi cemaatın üzerine fırlattı ve ekledi: *"Ey kubbe! Ey mescit! Ağlayın halimize! Erkekler kalmadı"* şeklindeki sözleri cemaatın üzerinde büyük etkisi olmuştur. Kendisinin önderliğinde bütün cemaatın sultanın yanına gönüllü olarak savaşa katılmaları sonucu Haçlılar ağır bir yenilgiye uğratılmıştır.¹³

Halkın ve askerlerin vatanperverliklerine hitap eden bu tarz hitabetler genelde edebî kaygı taşımamakta, îcaz, secî ve tekellüften uzak dini literatür ağırlıklı olarak dinî imgelerle süslenerek irticalen söylenmektedir.¹⁴

Bazen de vatanperver hatiplerin minberlerden Frenkler'e karşı pasif kalan emir ve sultanları yerdikleri görülmektedir. Dımaşk Camii hatibi İzzeddin İbn 'Abdisselâm, Melik Salih, Dımaşk'a hakim

13 Abdulcelil Candan, *Ulemanın Gücü*, Bilge Adam Yay., Van 2004, 85-87.

14 Selim, *'Asru Selâtinî'l-Memâlik*, Mektebetu'l-Adâb, Kahire 1962, VI, 63.

olup Frenklerle yapılan bir anlaşma gereğince Safed ve Şekıf'ı verince onu bu yaptığı nedeniyle eleştirmiş bu durum karşısında Melik Salih onu görevden alarak hapsettirmiştir.¹⁵

Hatiplerin bu hitaplarını icra ettikleri en uygun yer ve zaman Cuma günleri Cuma hutbeleriydi. Selahaddin Eyyûbî'nin kadısı ve hayatını kaleme alan Bahaeddîn İbn Şeddâd, eserinde Selahaddin'in savaşımlara gitmek için cuma günlerini özellikle de Cuma Namazı saatini, hatiplerin minberlerden ettikleri dualardan nasiplenmek için en uygun zaman olduğu için tercih ettiğini yazmaktadır.¹⁶ Bu yüzden İslam tarihinin en büyük zaferlerinden biri olan Hittîn savaşına 2 Temmuz 1187 Cuma günü başlanmış, ertesi günü zaferle sonuçlanmıştı. Nitekim Kudüs 2 Ekim Cuma günü fethedilmiştir.

Haçlı Seferleri döneminde Şam, Irak ve Mısır'da önemli hatipler bulunmakta idi. Bu hatipler özellikle Cuma hutbelerinde hutbelerini irâd etmekteydiler. Bugün elimize bu hatiplerin hutbelerini içeren divanları elimize ulaşmamıştır. Bu dönemin önde gelen hatipleri arasında Şemîm el-Hillî¹⁷, İbn Münîr es-Sekenderî¹⁸, İbn Dakîk el-'İydî¹⁹, Yahya b. Selâme el-Haskefî²⁰, Yahya b. Mutî²¹ yer almaktadır.

Bu dönemde hatipler cihada teşvik hutbelerinde yaklaşık yüzyıl önce ölen Halep'in ünlü hatibi İbn Nubâte'yi²² örnek almakta ve onun üslubunu taklit etmektedirler. İbnu'l-Esîr, İbn Nubâte'nin hi-

15 Kutubî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, I, 288; Bedevî, *el-Hayâtü'l-Edebiyye fî 'Asri'l-Hurûbi's-Salîbiyye bi Mısır ve's-Şâm*, 382.

16 İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yûsufiyye*, Kahire H.1346, 61.

17 el-Hamevî, *Mucemu'l-Udebâ*, XIII, 71.

18 Kutubî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, II, 72; Bedevî, *el-Hayâtü'l-Edebiyye fî 'Asri'l-Hurûbi's-Salîbiyye bi Mısır ve's-Şâm*, 382.

19 Suyûtî, *Husnu'l-Muhadara*, I, 128.

20 İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 238.

21 Bedevî, *a.g.e.*, 382.

22 Ebû Yahya 'Abdirrahim b. Muhammed b. İsmail b. Nubâte el-Fârûkî, Meyyâfârik'in'de H. 335 yılında doğmuştur. Emir Seyfûddeve b. Hamdân'ın emrinde haleb hatibi olarak görev almıştır. Büyük savaşlar gerçekleştiren Seyfûddeve'yi hutbeleriyle destekleyerek halkı savaşa teşvik etmiştir. 39 yıl yaşayan İbn Nubâte H. 374 yılında Meyyâfârik'in'de ölmüştür.

tabet yeteneği hakkında, "o bu zamanın 'Ukâz'ı olmuştu" demektedir.²³

İbn Nubâte'nin cihada davet ve ona teşvik edici bir hutbesi şu şekildedir.²⁴

" Cihat, Allah'ın rızasını bolca kazanacağınız bir hazine, bedenleriniz için Allah'ın temiz kıldığı bir barınak, Müslümanlığınız içinse Allah'ın bahşettiği bir şereftir. Eğer Allah'a yardımcı olursanız O da size yardım ederek varlığını devam ettirmenizi sağlar. Allah hepinize merhamet etsin, gruplar halinde savaşmaya koşarak düşmanlarınızın üzerine atılınız. Sağlam kaleler üzerine atıldığınızda cesaret sahibi olunuz. En samimi duygularınızla düşmanlarınızla savaşın. Kendileri zelîl duruma düşmedikçe Allah bir kavmi kendi topraklarında mağlup etmez. Kendileri yok etmedikçe şereflerini de korumaktan vazgeçmez. Biliniz ki, azıksız yolculuk başarılı olamayacağı gibi çalışmadan cihat da başarıya ulaşmaz. Düşmanlarınızla savaşa girmeden önce nefislerinizi yenerek kalplerinizi bu aşkla doldurunuz. Bu şekilde ıslah edilmiş gönülllerle saldırınız. Allah'ın rızasını kazanmak için itaat edip çabalayanlardan olunuz. Cennetlerine sahip olmak için yarışınız."²⁵

Haçlı Seferleri döneminde yaşayan hatipler tarafından hutbelelerinde örnek alınan Hatib İbn Nubâte'nin divanında; bu şekilde cihada teşvik edici 17 adet hutbesi yer almaktadır.²⁶

Görüldüğü gibi ilk şoku atlatan İslam dünyası kısa sürede kendisini toparlamış, İmadeddin Zengî'nin başlattığı ilk kapsamlı saldırı hareketleriyle Frenkler püskürtülmeye başlanmıştır. İslam dünyasını özellikle de sultan ve emirleri harekete geçirmeye ilk çalışanlar İslam uleması ve edipler olmuştur.

Haçlı Seferleri üzerine araştırma yapan bazı Arap ve Türk araştırmacılar, bu tür cihada davet edici gerek sözlü gerekse yazılı ürünleri ortaya koymayan bazı İslam ulemasını da eleştirmişlerdir.

23 Bedevî, a.g.e., 382.

24 İbn Nubâte, *Dîvânu Hutabî İbn Nubâte*, Matba'atu Cerîde, Beyrut H. 1311, 183-184

25 İbn Nubâte, a.g.e., 183-184

26 İbn Nubâte, a.g.e., 177-240.

Bunların başında Haçlı Seferlerini yaşamış zamanın önde gelen alimi İmam Gazâlî'nin (ö.1111) bu konuda tekbir kelime etmemesine dikkatleri çekerek garip karşıladıklarını ifade etmelerine neden olmuştur.²⁷ Örneğin İlber Ortaylı, 23-25 Haziran 1997 yılında İstanbul'da yapılan Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu'nun genel değerlendirme bölümünde; *"İslam'ın her şeyiyle ilgilenen bu büyük adam, büyük mütefekkir nasıl oluyor da bu konuda bir reaksiyon duymuyor? Bir şeyler yazmıyor? Bu çok enteresan bir bilgidir. Hakikaten problemidir."*²⁸ ifadeleriyle bunu garip karşıladığını dile getirmektedir.

3.1.1. Askerî Nutuklar

Bir savaş ortamında şüphesiz ki ordunun başındaki sultan veya komutanın askerlerine yapacağı konuşmanın moral bakımından büyük önemi vardır. Türk-İslam tarihinde sıkça örnekleri bulunan bu tür hitabetler, zafere ulaşmayı sağlayan en büyük amillerden birini oluşturmuştur. Bu tür konuşmalar, edebiyat ve tarih kitaplarında sıkça yer almakta ve halkın ezberinde kalarak nesillerden nesillere aktarılmaktadır. Tarık b. Ziyâd'ın ve Alparslan'ın askerlerine yaptığı savaş öncesi hitaplar bunun en güzel örnekleridir. Ordunun önünde en ön saflarında bizzat savaşlara katılan komutanlar, askerlerine bu cesaretleriyle en büyük moral ve güveni sağlıyorlardı. Hücum emri vermeden askerlerine etkileyici konuşmalar yaparak bu cesaretlerini destekliyorlardı. Bu tür konuşmalar edebî kaygı taşımamakla birlikte dinî literatür ağırlıklıdır ve sıkça bir nesir ustası gibi Kur'an'dan ve hadislerden cümleler içermektedir.

İbn Şeddâd, Selahaddin Eyyûbî'nin, bir defasında ordusuna saldırı emri vermeden önce komutanlarına şu şekilde hitap ettiğini kaydeder;

"Allah'ın adıyla, O'na hamd olsun, en güzel dualar O'nun Resulü'nün üzerine olsun. Biliniz ki bu, Allah'ın ve bizim düşmanımızdır. Ülkemize gelmiş ve İslam topraklarını çiğnemiştir. Allah izin verirse, Onlara karşı zafer kazan-

27 Ferrûh, *Târihu'l-Edebî'l-'Arabî*, III, 147.

28 İlber Ortaylı, "Genel Değerlendirme", UHSS, (23-25 Haziran 1997), TTK. Yay. İstanbul 1999, 229.

manın zamanı gelmiştir. Düşmandan sadece şu önemsiz topluluk geride kalmıştır. Onun da kökünü kazımak gerekir. Bunu yapmayı Allah bizim üzerimize zorunlu kılmıştır. Hepiniz biliyorsunuz ki bu bizim askerimizdir ve Melik Adil'den başka da ona yardımcı olabilecek hiç kimse geride yoktur. O da Allah'ın rahmetine nail olmuştur. Eğer bu düşman burada kalır ve kalışı da uzarsa denize kadar yayılır ve oradan büyük yardım elde eder. Benim görüşüm onunla savaşılmasından yanadır. Bu konuda başka bir görüşü olan bizi haberdar etsin..."²⁹

İbn Şeddâd, Selahaddin'in kendisinden Frenklerin tekrar geri almak için Kudüs üzerine yürümelerini engellemek için onlara karşı saldırıya geçmeden önce emir ve komutanlarını bir araya topladığı çadırında bir konuşma yapmasını istediğini, bunun üzerine kendisinin şu giriş konuşmasını yaptığını belirtir:

"Düşmanla karşılaşıldığında ve işler son raddeye geldiğinde, sahabe biz, ölümlü göze alanların öncüleriyiz diyerek taşın yanındaki toplantı da ölümüne Peygambere biat etti. Belki de bu niyetin bereketiyle bu düşman püskürtülür."³⁰

İbn Şeddâd, kendisinin bu sözlerinin ardından kısa bir sessizliğin yaşandığını daha sonra Selahaddin Eyyûbî'nin emir ve komutanlarına şu konuşmayı yaptığını ifade eder;

"Kendisine hamd edilen Allah'ın adıyla, salat ve selam Resûlü'nün üzerine olsun. Biliniz ki sizler bugün İslam'ın ordusu ve savunucusu konumundasınız. Ve yine bildiğiniz gibi Müslümanların kanları, malları ve canları sizin korumanız altındadır. Allah'a yemin olsun ki, Allah-u Azze ve Celle sizlere Kıyamet gününde onların hesabını soracaktır.

Sizlerden başka bu düşmanla savaşarak kulları ve beldeleri koruyacak kimse yoktur. Şayet sizler sırt çevirerseniz –Allah korusun- ülkeyi baştan başa kateder, insanları öldürür, malları, çocuk ve kadınları ele geçirir, Kuran'ı ve

29 İbn Şeddâd, *a.g.e.*, 93; İbn Vâsıl, *Muferricu'l-Kurûb*, II, 304; Ebû Şâme, *a.g.e.*, I, 146; Ömer Musa Bâşâ, *Edebu'd-Duvelî'l-Mutetâbi'a 'Asri'z-Zengiyyîn ve'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, Daru'l-Fikri'l-Hadîs, Kahire 1967, 782; Muhammed Mâhir Hammâde, *Vesâ'iku'l-Hurûbi's-Salibiyye ve'l-Gazvi'l-Mogâliyyi li'l-Alem'l-Islâmî*, Menşûrât Müesseseti'r-Risâle, Beyrut 1402/1982, 193; Bedevî, *el-Hayâtu'l-Edebiyye fi 'Asri'l-Hurûbi's-Salibiyye bi Mısır ve's-Şâm*, 380.

*namazı mescitlerden uzaklaştırarak oraya haçı yerleştirirler. Tüm bu olacıklar sizin tasarrufunuzdadır ve tüm bunlara engel olabilecek sizlersiniz. Bu zayıf hallerinde onlara yardımcı olacak olan sizlersiniz. Müslümanları düşmanlarına karşı müdafaa etmek için Beytu'l-Mâl'lerinden nasiplendiniz, çeşitli yerleşim birimlerindeki Müslümanlar sizden bunu beklemektedir, vesselâm."*³¹

Selahaddin Eyyûbî'nin devletin ve ordusunun ileri gelenlerine yaptığı; onların hamasetine ve dinî duygularına hitap eden bu kısa fakat etkili konuşmasının ardından önde gelen komutanlarından İbn Meştûb tüm komutanlar adına yaptığı konuşmada sultana şunları arzeder;

*"Ey Efendimiz, bizler senin hizmetkarlarınız, sen bizlere ihsanda bulunan, seviyemizi artırıp yüceltensin, yoluna boynumuz fedadır ve emrine amâdeyiz. Ölene kadar hiçbirimiz sen zafere ulaşınca dek geri dönmeyiz."*³²

Nureddin Mahmud Zengî, Şirkûh'un kumandasındaki 2000 kişilik seçkin bir süvari birliğini 9 Ocak 1167'de Dımaşk'tan Mısır'a göndermişti. Bu seçkin birlikte Selahaddin'in, dayısı Şihâbeddîn Mahmûd el-Hârimî gibi hassa kumandanları ile Şerefüddîn Bozkuş, Câvlî, Kutluğ-aba b. Mûsa, İbn Bahram gibi memlûk kumandanlar vardı. Frenklerle işbirliği yapan Fatımî veziri Şâver'in ordusunun yanı sıra Frenklerle de mücadele etmeleri sebebiyle Mısır'da kalış süreleri uzamıştı. Çoğunluk, yurtlarından uzakta bulunan 2000 kişinin onbinlerce düşmanla karşılaşmasının hezimetle neticeleneceğini, en iyisi Dımaşk'a geri dönmek olacağını söylemekteydi. Şirkûh'un konuyu istişare ettiği toplantı da söz alan Şerefüddin Bozkuş'un, Şirkûh ve Selahaddin'in de onayladıkları şu sözleri Mısır'da mücadelelerine devam etmelerini sağlamıştı.

"Ölmekten, yaralanmaktan korkan kişiler hükümdarların hizmetinde çalışmasınlar. Ya çiftçi olsunlar veya evlerinde kadınlarla otursunlar. Eğer bir

30 İbn Şeddâd, *a.g.e.*, 201.

31 İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye*, 201; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, II/1, 69; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, 348-49; Hammâde, *Vesâ'iku'l-Hurûbi's-Salâbiyye*, 192.

32 İbn Şeddâd, *a.g.e.*, 201; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 349; Hammâde, *a.g.e.*, 226.

zafer kazanmadan veya mazur görülecek bir sebep yokken geri dönersek, Nureddin elimizdeki iktâları (dirlikleri) ve tahsisatları alır. Şimdiye kadar harcadığımız bütün mal ve paraları geri ister. Bize, “Müslümanların mallarını (paralarını) yer, düşmanlarından kaçır, Mısır gibi bir ülkeyi kâfirlere teslim mi edersiniz? der”

Bu sözler karşısında Şirkûh ayağa kalkarak “işte en doğru görüş budur! Ben buna göre hareket edeceğim” dedi. Yeğeni Selahaddin de aynıısını söyledi. Sonra onları destekleyenler çoğaldı ve savaşa karar verdiler.³³

1259 yılında Memlûk sultanı olan ve el-Muzaffer lakabını alan Seyfeddin Kutuz iktidara döneminin hemen başında Moğol tehlikesiyle karşılaştı. Hülagu’nun elçisi gelerek mukavemet edilmeksizin teslim olunmasını aksi durumda başlarına getirilecek kötülükleri sayarak tehdit etti. Bu tehditlere aldırış etmeyen Kutuz, Mısır’da bulunan ordusuyla birlikte Suriye’de bulunan el-Bahriyye Memlûklerinin de etrafında birleşmesiyle Moğollara karşı büyük bir cephe açtı. Ordusunun başında Kahire’den hareket eden Kutuz, es-Salihiyye’ye yaklaştığında bazı emirler, Moğollar hakkında anlatılan ürkütücü hikayelerden dolayı tereddüt gösterdiler. Kutuz, emirlerine; “Ey Müslümanlar emirleri! Yıllardır beytül-malın ekmeğini yiyorsunuz ve şimdi de savaşmak istemiyorsunuz. Ben işte gidiyorum. Savaşmak isteyenler benimle gelsin. Kim savaşmak istemezse o da evine dönsün. Allah hepimizi görmektedir. Müslümanlar’ın vebali geride kalanların boynundadır” diyerek müessir bir nutuk irad etti.³⁴ Aynı zamanda ordusunun başkumandanı olan sultan, bu etkili hitabetinin ardından 1260 Haziran’ında Suriye’ye yöneldi ve burada Türk İslam tarihinin en büyük zaferlerinden biri olan Ayn-ı Câlut zaferinin kazanmaya müyesser oldu.

Komutanlar savaş meydanlarında ordularına hitap ederken geride hatipler de minberlerden hitaplarıyla desteklerini sürdürmekteydi.

33 İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, X, 4, a. mlf., *et-Târîhu'l-Bâhir*, 133; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 46.

34 Kazım Yaşar Koprıman, “Memlûkler”, DGBİT., VI, 453.

Hatipler bu dönemde çeşitli İslamî konulara hutbelerde değindikleri gibi ülkelerinin savaş halinde olduğunu göz önüne alarak cengaverliğe ve savaşıma teşvik edici askerî hitabetlerde bulunmuşlardır. İnsanları cengaverliğe ve cihada teşvik edici bu tarz vazalar düşmana karşı halkı cesaretlendirmekte ve sürekli teyakkuz halde bulunmaya sevk etmekte idi. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren ideal bir Müslüman'ın vasıfları arasında cengaverlik ve düşmana karşı cihat azmi ve kararlılığı yer almaktaydı. Müslüman erkekler iyi birer süvari olmaya, savaş aletlerini özellikle kılıç kullanmayı ve ok atmayı bilmeye teşvik edilmekteydi. Bu konuda aydınlatıcı ve teşvik edici pek çok eser edebî bir üslup ile kaleme alınmıştır.

Arapça *furûsiyyâ*, *funûnu'l-furûsiyya*, veya *ilmu furûsiyye* terimleri, bir süvari için gerekli olan at bakımı, atların yetiştirilmesi ve tedavileriyle ilgili tüm teorik ve uygulamalı bilgileri, kılıç, ok-yay ve mızrak gibi değişik silahları kullanma bilgilerini, kabak ve bircâs gibi askerî açıdan önemi olan oyunlar ile askerî taktik ve strateji bilgilerini içeren kapsamlı bir disiplini ifade eder. Çünkü ortaçağda yetkin bir Müslüman askerin cihada hazır olabilmesi için tüm bu bilgilerle donanması gerekiyordu. Önemli bir bölümü 14. ve 15. yy.'larda Memlûk hakimiyeti zamanında olmak üzere askerlikle ilgili yetmişin üzerinde Arapça eser yazılmıştır.³⁵

Şihâb Mahmûd el-Halebî (ö.725/1324) bir hutbesinde dinleneylere ok atmanın faziletini anlatmıştır.³⁶

Söz konusu hutbesine geleneksel olarak başladıktan sonra şöyle devam etmiştir:

"Atıcılık düşman için hazırlanmış en iyi şey, küfür ehline vurulan en mükemmel helak elbisesi, savaşıya gönderilen ölüm elçilerinden en etkilisi, savaşta, din düşmanlarının ödediği borçların en faydalısı, en uzak olmakla beraber; yakın görünen bir şeyde, kendisiyle hedeflere ulaşılan şeylerin en hızlısıdır. Hi-

35 Öztopçu, Kurtuluş, *Kitâb fi 'İlm an-Nuşşâb*, Türk Dilleri ve Araştırmaları Dizisi :34, İstanbul 2002, 142.

36 Bâşâ, *Edebu'd-Duvelî'l-Mutetâbi'a*, 782.

lallerden atılan ölüm yıldızlarının en yaralayıcısı, mızraklar tanımadan veya kılıçlar yerini hissetmeden önce, hedefe ulaşanların önderidir.”³⁷

Konuyla ilgili hadislerden faydalanarak ok atmanın önemini daha genel ifadeyle cesur ve savaşta yetenekli olmanın Müslümanın görevi olduğunu dile getirerek dinleyicilerini savaşa teşvik eder:

“Hakkında Peygamber (a.s.) sözü bulunan atıcılığın yüksek değeri, Peygamber’in (s.a.v.), Allah Teâlâ’nın murad ettiği şu sözüne dikkat çekmesiyle ortaya çıkar: “onlara gücünüzün yettiği kuvveti hazırlayın”³⁸ Hz. Peygamber’in, Eslem’den Müslüman olan gençlere söylediği “Ey İsmail oğulları ! Ok atınız. Çünkü büyük babanız ok atıcısı idi.” hadisi³⁹ değeri kendisiyle yücelen, övüncü artan, yağmuru zafer ufkunda akan kıymetinin sebeplerindendir.”⁴⁰

3.1.2. Dinî Nutuklar

Dinî nutukların yapıldığı en önemli merkezler, cami ve mescitlerdi. Özellikle Müslümanların kalabalık bir şekilde toplandıkları Cuma günleri ve Cuma namazları vakti dinî hutbelerin okunduğu en yoğun zamanlardı. Cuma hutbeleri geleneksel olarak özel şekliyle icra edilmekteydi. Hatip önce minbere çıkarak hutbesine yarıcıya hamd ve senâ ile başlar, ilk hutbesini dinleyicilere ayakta yüksek sesle anlatır, sonra oturarak kısa bir süre dinlendikten sonra tekrar ayağa kalkarak ikinci hutbesini okur, önce halifeye ardından sultana daha sonra da tüm Müslümanlara ve dinleyicilere dua ile tamamlardı.⁴¹ İbn Cubeyr, 578/1183 yılında Doğu’ya yaptığı bir seyahatinde Kahire camilerini tanıtırken hutbelerin okunuş şekilleri ile ilgili olarak şu gözlemlerini aktarır; “İmam hutbeyi Sünnî geleneğe göre okur; önce sahabeye sonra tabiine ve diğerlerine, Peygambere, müminlerin anneleri olan eşlerine, iki amcası Hamza ve Abbas’a dua eder. Öğüt ve hatırlatma-

37 Bâşâ, a.g.e., 782.

38 Kur’an-ı Kerîm, VII/60.

39 Mehmet Sofuoğlu, *Sahih-i Buhari ve Tercümesi*, İstanbul 1987, VII, 3172.

40 el-Halebî, *Hüsnü’t-Teveşşül*, 351.

41 Bâşâ, a.g.e., 782.

*lardan oluşan hutbeler, katı kalpleri bile yumuşatır. Gözlerden yaşlar akıtır.....İmam, Abbasî halifesi Ebu'l-Abbas Ahmed en-Nasır Lidinillah b. el-İmam Ebû Muhammed el-Hasan el-Mustadî Billah b. el-İmam Ebu'l-Muzaffer Yusuf el-Müstencid Billah'a ve devleti ayakta tutan Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Eyyûb Selahaddin ile kardeşi veliaht Ebû Bekir Seyfeddin'e dua eder."*⁴²

Savaşlar öncesi cengaverlik ve hamasetin övüldüğü minberler zafer sonrası ordunun ve komutanların övülüp tebrik edildiği mekanlara dönüşmekteydi.

Kudüs'ün seksen sekiz yıl Frenklerin ellerinde kaldıktan sonra Selahaddin Eyyûbî tarafından fethi Müslümanlar arasında büyük bir sevince neden olmuştu. Hatiplerde şairler gibi minberlerden bu büyük fethi edebî cümleleriyle tebrik ederek müjdelemeye çalışmışlardır

Kudüs'ün fethi münasebetiyle Dımaşk'ın baş kadısı Kadı Muhyiddîn b. Zekî,⁴³ Cuma hutbesini irâd etmek için özel olarak Selahaddin Eyyûbî tarafından Dımaşk'dan getirtilmişti.⁴⁴ Kadı Zekî'nin, Selahaddin Eyyûbî H. 579 yılında Halep'i fethettiğine şahit olduğunda, yakında Kudüs'ün de fethedileceğini dile getirdiği mısraları döneminde oldukça meşhur olmuştur. Söz konusu beyitleri şu şekildedir;

- *Safer'de Halep'i fethin Receb'de Kudüs'ün fethini müjdeliyor.*⁴⁵

Kadı Muhyiddîn Zekî'nin ifade ettiği gibi Kudüs H. 583 yılı Receb ayında fethedilince bu şiiri meşhur olmuştur.⁴⁶

Selahaddin Eyyûbî, Kudüs'ü Cuma günü fethetti. Frenkler Mes-cid-i-Aksâ'da ek yapı ve binalar yaparak orada ikamet etmelerin-

42 İbn Cübeyr, *er-Rihle*, 27.

43 Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Ebi'l-Hasen, H. 550 yılında Dımaşk'da doğmuş, H. 588 yılında Dımaşk baş kadılığına getirilmiştir. Eyyûbîler döneminin en önde gelen kadısı olup H. 598 yılında Dımaşk'da vefat etmiştir. Bedevî, *el-Hayâtü'l-Edebiyye fî 'Asr'il-Hurûbi's-Salîbiyye bi Mısır ve's-Şâm*, 382.

44 Bâşâ, *Edebu'd-Duvelil'l-Mutetâbi'a 'Asri'z-Zengiyyîn ve'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlîk*, 782.

45 Keylânî, *Eseru Hurûbi's-Salîbiyye fî Edebi'l-'Arabî*, 56.

46 Keylânî, *a.g.e.*, 56.

47 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, X, 154; Ferrûh, *Târîhu'l Edebi'l-'Arabî*, III, 155.

den dolayı, kirli ve ibadete elverişsiz durumdaydı. Bu yüzden fetih gününde orada Cuma namazı kılınamamıştır.⁴⁷ Nureddin Mahmud Zengî, Kudüs için Halep'de yaptırdığı minberi Selahaddin Eyyûbî Kudüs'e getirtip Mescid-i Aksâ'ya yerleştirmiştir.⁴⁸

Kadı Zekî, Abbasîler'in rengi olan ve o dönemde hatiplerin giydiği siyah elbisesi içerisinde ilk hutbeyi irâd etmiştir.⁴⁹

İbn Cübeyr'de Kahire mescitleri ile ilgili gözlemlerinde; " İmam, Abbasî geleneğine göre siyahlar giyerek hutbeye çıkar. Giysi siyah bir hırka ile Mağrip'te ihram denilen siyah ipekten kolsuz bir cüppedir. Sarığı da siyahtır ve kılıcını kuşanmıştır. Minbere tırmanırken kılıcın kınının ucundaki demirle, cemaati dinlemeye davet edercesine, başta, ortada ve sonda birer kere vurur. Sonra sağa ve sola dönerek cemaate selam verir. Minberin tepesinde beyaz çizgili, dikili iki siyah sancak arasında durur." diyerek bize bu konuda gözlemlerini aktarmaktadır.⁵⁰

Kadı Zekî'nin bu hutbesi belîğ üsluplar ve bedîî sanatların en güzel örnekleriyle dolu olup Arap edebiyatçıları tarafından büyük beğeni kazanmıştır.⁵¹ Fetihten sonraki ilk Cuma hutbesi olan bu hutbesine, seksen sekiz yıldır Haçlıların ellerinde kalan ve Müslümanlarca son derece kutsal olan Kudüs'ün Selahaddin Eyyûbî eliyle gerçekleşen bir zaferle yeniden kazanılması sebebiyle Allah'a hamd ve şükranlarını dile getiren ayetlerin yanı sıra özellikle şirk, küfür ve zulüm grubu olarak adlandırdıkları Frenklere eleştiri mahiyeti taşıyacak; ayrıca savaş halinde oldukları düşmanlarının dini olan Hıristiyanlığın, İslam dinince reddedilen, tahrif edilmiş olarak kabul edilen âkidelerine cevap verici ve eleştirici özenle seçilmiş ayetlerle başlamıştır.⁵²

48 Bu minber 1187 yılından, Yahudi Michael Denis Ruhin tarafından 1969 yılında yakılmasına kadar Mescid-i Aksâ'da kalmıştır. Mescid-i-Aksâ'nın hatipleri Kudüs İsrail işgalinden kurtuluncaya kadar geçici bir minbere çıkmaktadırlar. İkrime Sa'îd Sabrî, "Kudüs ve Haçlı Seferleri", USES, 111.

49 Bâşâ, a.g.e., 782.

50 İbn Cübeyr, *er-Rihle*, 27.

51 Bâşâ, a.g.e., 782.

52 İbn Vâsıl, *Muferricu'l-Kurâb*, II, 218.

Kadı İbn Zekî'nin hutbesi şu şekildedir;

"Böylece, zulme saplanan topluluğun kökü kesilmişti; hamd olsun âlemlerin Rabbine.⁵³ Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'ındır. Rahmandır, Rahîmdir O, Din gününün Mâlik'i, sultanıdır.⁵⁴ Hamd Allah'adır. O ki gökleri ve yeri yaratmış, karanlıklara ve nura vücut vermiştir. Sonra, gerçeği örtener bunları Rablerine denk tutuyorlar.⁵⁵ Şöyle de: "Hamd, o Allah'a özgüdür ki, çocuk edinmemiştir; mülk ve yönetiminde ortağı yoktur; âcizlik yüzünden dost edinmemiştir." Ve tekbir edip yücelt O'nu."⁵⁶ Hamd o Allah'a ki, kuluna Kitabı, kendisinde hiçbir eğiklik ve çelişme yapmaksızın indirdi. Katından dosdoğru gelen açık bir söz olarak indirdi onu. Ki, zorlu bir iş ve oluş konusunda uyuysın ve barışa yönelik hayırlı ameller sergileyen müminlere, kendileri için güzel bir ödül öngördüğünü muştulasın. Onlar, o hal üzere sonsuza dek kalıcıdır. Ve "Allah bir çocuk edindi" diyenleri uyuysın diye indirdi onu. Ona ilişkin ne kendilerinin bir ilmi vardır ne de atalarının. Söz olarak ne büyüktür ağızlarından çıkıveren! Onlar bir yalandan başka şey söylemiyorlar.⁵⁷ De ki: "Hamd olsun Allah'a, selam olsun Onun seçip yücelttiği kullarına! Allah mı hayırlı, yoksa onların ortak tuttıkları mı?⁵⁸ Hamd, göklerde ve yerde bulunanlar kendisine ait olan Allah'adır. Ölüm ötesi âlemde de hamd Onadır. Hakîmdir O, Habîrdir. Yerin içine gireni, oradan çıkanı, gökten ineni, oraya yükseleni O bilir. Rahîmdir O, Gafûrdur.⁵⁹ Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikiye şer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamd olsun⁶⁰...⁶¹

Kâdı Zekî bu şekilde özenle seçilmiş ayetlerle hutbesine giriş yaptıktan sonra, tekrar Allah'a Müslümanlara lütfettiği bu zafer do-

53 Kur'an-ı Kerîm, VI/45.

54 Kur'an-ı Kerîm, I/1,2,3.

55 Kur'an-ı Kerîm, VI/1.

56 Kur'an-ı Kerîm, XVII/111.

57 Kur'an-ı Kerîm, XVIII/1-5.

58 Kur'an-ı Kerîm, XXVII/59.

59 Kur'an-ı Kerîm, XXXIV/1-2.

60 Kur'an-ı Kerîm, XXXV/1.

61 Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, II/I, 349-354; İbn Vâsıl, a.g.e., II, 218-224; İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-A'yân, I, 468; Bâşâ, Edebu'd-Duvelî'l-Mutetâbi'a, 790; Bedevî, el-Hayâtü'l-Edebiyye, 385.

layısıyla dinî ve secili cümlelerden oluşan edebî ifadelerle şükranlarını dile getirerek hutbesine şu şekilde devam etmiştir:

“Ey İnsanlar! Sizlere yaklaşık yüzyıldır müşriklerin ellerinde kirlenen, “Allah’ın yüce tanınmasına ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği”⁶² bu evin sapkın bir millettten kurtarılaraq temizlenmesini ve İslamdaki yüce konumuna geri getirilmesini Allah’ın size nasip ettiğini, ve bu sebeble de Allah’ın en büyük rızasını ve en yüksek derecesini kazandığınızı sizlere müjdelirim...Burası babanız İbrahim AS.’ın vatanı Nebiniz Muhammed AS.’ın Mi’râc’a çıktığı yerdir. İslam’ın başlangıcında yönelip namaz kıldığınız kible, peygamberlerin meskeni, evliaların ulaşmayı istedikleri bir mekan, resullerin ikametkahıdır. Vahyin beşiği, emir ve yasakların indiği yerdir. Burası mahşer ve dirilme yeridir.Burası Allah’ın kutsal kitabında zikrettiği, kutsal bir yer, Resulullah’ın (SAV) meleklerle birlikte namaz kıldığı, Allah’ın Meryem AS.’a ve Allah’ın kitabını bildirmekle ve peygamberlikle görevlendirdiği, “ne Mesîh, ne en yakın melekler, Allah’ın kulu olmaktan asla çekinmez”⁶³ Burası iki kiblenin ilki, meccsitlerin ikincisi, iki haremın üçüncüsüdür... İslam’a Kâdisiyye, Yermuk, Hayber zaferinde yaşanan günlerini yeniden yaşattınız?⁶⁴

Kâdî Zekî, Kudüs’ün fethinden dolayı Selahaddin Eyyûbî’nin ve Müslüman ordunun kazandığı sevarları dile getirdikten sonra bu zaferi kazanan ve Kudüs’ü Müslümanlara yeniden iade eden Selahaddin Eyyûbî’ye uzun uzadıya dua ederek hutbesine şu şekilde devam etmiştir:

“Allah’ım haşmetine boyun eğen, nimetinde şükreden, nimetlerini itiraf eden, keskin kılıcınla ve parlak şimşeginle koruyucu dinini savunan, haram bölgeden engelleri kaldıran, yüce melik, muzaffer, iman kelimesini birleştiren, haşa tapanları yok eden, kulun, dünya ve dinin salâhı, İslam’ın ve Müslümanların sultanı, kutsal evinin temizleyicisi, Ebu’l-Muzaffer, müminlerin emirinin devletini ihya eden Yusuf b. Eyyûb’un saltanatını daim et. Allah’ım,

62 Kur’an-ı Kerîm, XXIV/36.

63 Kur’an-ı Kerîm, IV//171-2.

64 Ebû Şâme, Kitâbu’r-Ravzateyn, II/1, 349-354; İbn Vâsıl, Muferricu’l-Kûrub, II, 218-224; Bâşâ, Edebu’d-Duvelî’l-Mutetâbi’a, 790; İbn Hallikân, Vefeyâtu’l-A’yân, I, 468; Bedevî, el-Hayâtu’l-Edebiyye, 385.

onun devletini yaygınlaştırdı. Meleklerini onun bayrağının kuşatıcısı et. Hanif dini hatırına onun ecrini ver. Muhammed (A.S.) ümmeti hakkı için azmini ve gayretini kabul et. Allah'ım, İslam için onun hayatını bâki kıl. İman için hükümlerini koru. Davetini batıda ve doğuda yay. Allah'ım, şüpheler çoğalıp, Müslümanlar sıkıntıya düştükten sonra onun eliyle kutsal evi nasıl fethettinse, yine onun eliyle yer yüzünün en ücra köşelerini de onun saltanatıyla kafirlere boyun eğdir. Onunla karşılaşan tüm orduları dağıtsın. Tüm gruplarını parçalasın. Karşılaştığı her taifeye eskilerine yaptığını yapsın. Allah'ım, Muhammed (A.S.) hatırına onun gayretlerini kabul et. Emir ve yasaklarını batıda ve doğuda geçerli kıl. Allah'ım, ülkelerin içini, dışını kenar ve köşelerini onunla ıslah et. Allah'ım, bu kafirlerin kendisiyle soluk aldıkları şeydir. Onunla günahkarların burunlarını sürt. Onun saltanatını her yere yay. Ülkelerin yolunda ordularını sabit kıl. Allah'ım, Kıyamete kadar orada ve oradan sonra da mülkünü sabit kıl. Selahaddin'i ve iyi melikler olan Eyyûb oğullarını koru! Onların bekasıyla onun gücünü artır. Onun eliyle İslam'da günler var oldukça baki kalacak, aylar ve yıllar geçtikçe ebedî kalacak bu iyiliği gerçekleştirdiğin gibi, ona muttakilerin yurdunda tükenmeyecek ebedî mülkü de ver! Onun duasını; Süleyman'ın (A.S.) "Ey Rabbim bana ve ana babama lütfettiğin nimetine şükretmemi ve (geri kalan ömrümde) senin razı olacağın iyi işler yapmamı bana ilhâm et rahmetinle beni de (Cennette) salih kullarının arasına sok."⁶⁵ dediği gibi kabul et."⁶⁶

Kadı Zekî daha sonra halifeye, tüm Müslümanlara uzun uzadıya dualar ederek bu ünlü hutbesini tamamlamıştır.

Siyasî Nutuklar

Siyasî hitabetin de en önemli mekanı mescitler ve minberlerdi. Hatipler, ve devletlerin himayesi ve özel görevlendirmeleriyle söz sahibi olan alim ve kadılar, devletin siyasî otoritesini korumak amacıyla konuşmalar yapmaktaydılar. Cuma hutbeleri bir araya toplanan halka hitap için en elverişli zamandı. Bağdat'ta Moğollar

65 Kur'an-ı Kerîm, XXVII/19.

66 Ebû Şâme, a.g.e., II/I, 349-354; İbn Vâsıl, a.g.e., II, 218-224; İbn Hallikân, a.g.e., I, 468; Bâşâ, a.g.e., 790; Bedevî, a.g.e., 385.

tarafından Abbasî hilafeti ortadan kaldırılınca sultan Baybars Kahire'de Abbasî hilafetini yeniden tesis etmiş, asıl adı Ahmed olan daha sonra Hâkim Biemrillah lakabını alan şahsı⁶⁷ halife tayin etmiştir. Ebû Şâme'nin Abbasî halifelerinin otuz dokuzuncusu halifesi⁶⁸ dediği bu halife, Sultan Baybars ve ileri gelen emirlerinin de bulunduğu Cebel kalesinde, sultanın yanında kendisine serilen halı üzerinde oturtulmuş, insanlara nesebi okunduktan sonra sultan Baybars'ın önce kendisi daha sonrada halk yeni halifeye biat etmiştir.⁶⁹

H. 661 yılında Halife biatten sonraki ikinci gün olan ilk Cuma hutbesinde halife hutbeye çıkarak Cuma hutbesini okumuştur.⁷⁰ Yeni halife hutbesine geleneksel şekilde başlayarak Peygamber'e halifelerine ve ashabına dua ile başladıktan sonra İslam'da imametnin gerekliliğine değinerek yeniden tesis edilen hilafetinin konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Hutbenin ilerleyen bölümlerinde de o sıralarda Müslümanları büyük sıkıntıya sokan Moğol saldırısını ve Moğollar'ın Bağdat'ta yaptığı mezalimi anlatarak halkı düşmana karşı savaşa teşvik etmiş ve başarıya ulaşmak için Sultan Baybars'ın liderliğinde Müslümanları birliğe ve savaşmaya davet etmiştir. Halifenin irad ettiği söz konusu hutbe şu şekildedir:

"Abbas ailesi için güçlü bir rüknü ortaya koyan, kendi katından onlara yardımcı bir sultan gönderen Allah'a hamd olsun. Sevinçte ve tasada Rabbi-me hamd eder, bahşettiği bunca nimetlerden ötürü kendisine gerektiğince şükredebilmem için bana gerekli gücü vermesini diler, savaşta düşmanı yenebilmemiz için bize zafer nasip etmesini temenni ederim. Kendisinden başka ilah bulunmayan, bir ortağı olmayan Allah'ın varlığına, Muhammed'in de O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederim. Allah, Muhammed'e onun ailesine ve hidayet yıldızları olup izlerinden gidilecek imamlar olan ashabına, özellikle ra-

67 Halifenin tam adı Ahmed b. Emir Ebû Ali el-Kubbî b. Emir Ali b. Emir Ebû Bekir b. İmam el-Müsterşid Billah Ahmed el-Abbasî el-Haşimî'dir. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 237.

68 Ebû Şâme, *a.g.e.*,

69 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 237.

şit halifelere ve Abbas'a salât-ü selam eylesin. O, Abbas ki, Allah'ın resulünün gam ve kederini gidermiş, efendimiz olan halifelerin dedesidir. Allah'ın duası ve selamı diğer sahabilere ve Kıyamet gününe kadar güzel yola tâbi olan kimse-
lere de olsun.

Ey insanlar! Biliniz ki imamet (halifelik) İslam'ın farzlarından biridir. Cihat bütün halka yüklenmiş zorunlu bir görevdir. Cihat bayrağı ancak kulların sözbirliği etmeleriyle ayakta durabilir. Haramlar işlenmedikçe ırzlar kirlenmez. Cürümler irtikab edilmedikçe kanlar akıtılmaz. İslam düşmanlarının İslam ülkesine girdiklerini, Müslümanların kanlarını akıttıklarını, mallarını yağmaladıklarını, adamları ve çocukları öldürdüklerini, çocukları ve kızları esir aldıklarını, çocukları anneden ve babadan yoksun bırakıp öksüz hale getirdiklerini, hilafetin haremını kirllettiklerini, o uzun günde insanların korkudan ötürü çığlıklarının yükseldiğini, nice yaşlı kimselerin vücutlarından akan kandan ötürü ak saçlarının ve sakallarının kana boyandığını, nice çocukların ağladıkları halde merhamet görmediklerini gördüğünüz zaman ey Allah'ın kulları, gayrete gelin, birlik olun cihat farzını yerine getirin. Gücünüz yettiğince Allah'a karşı takvalı olun. "Allah'ın buyruklarını dinleyin itaat edin; kendinizin iyiliğine olarak mallarınızdan sarfedin. Nefsinin tamahkarlığından korunan kimseler, işte onlar saadete erenlerdir."⁷¹

Din düşmanlarına karşı tembelce oturmanın ve Müslümanları himaye etmekten kaçınmanın mazereti artık kalmamıştır. İşte din ve dünyanın rüknü olan muzaffer bir mücahit, alicenap, alim ve adil bir sultan olan Melikü'z-Zahir, yardımların azlığı anında hilafete destek vermek üzere harekete geçmiştir. Ülkenin kontrolünü ellerine geçirdikten sonra küfür askerlerini ülkeden kovmuştur. Onun himmeti sayesinde halifeye usulüne uygun olarak biat edilmiştir. Abbasî devleti onun vasıtasıyla büyük bir orduya kavuşmuştur. Ey Allah'ın kulları! Bu nimete karşı şükretmek için hemen harekete geçin. Niyetinizi halis tutunuz ki zafere ulaşasınız. Şeytanın dostlarıyla savaşın ki muzaffer olasınız. Ortada cereyan eden olaylar sizleri korkutmasın. Savaş değişebilir ama sonuç takva sahiplerinin lehine olacaktır. Zamanın iki anı vardır. Biri si-

70 İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 237; Suyûtî, Husnu'l Muḥadara, II, 48; Bedevi, el-Hayâtu'l-Edebiyye, 387.

71 Kur'an-ı Kerim, LXIV/16.

zin lehinize, diğeri başkasının lehine olandır, ama sevap müminlerindir. Allah işinizi hidayet yolunda kolaylaştırsın. İmam sayesinde zaferinizi güçlendirsın. Kendim için ve diğer Müslümanlar için Allah'tan bağışlanma diliyorum. Allah'tan sizde bunu dileyin. Çünkü o bağışlayan ve merhamet edendir.”⁷²

Bu sözlerin ardından halife hutbenin ikinci bölümünü de okumuş daha sonra minberden inerek Cuma namazını kıldırmıştır.⁷³

YAZIŞMALAR (Kitâbet)

Sadru'l-İslam döneminde yazışmalar, Hz. Muhammed'in İslam'a davet amacıyla Ali b. Ebî Tâlib ve Zeyd b. Sâbit gibi katipleri tarafından kaleme aldirdığı mektuplarla başlamıştır. Emevi döneminde halifelerden sâdır olan risalelerin yazılmasına olan ihtiyaç artınca Halife Mu'âviye b. Ebî Süfyân döneminde Dîvânü'r-resâil'in kurulmasıyla resmileşmiş, son Emevi Halifesi Mervân b. Muhammed'in kâtibi Abdülhamid b. Yahya (ö.132/749) ile kuralları tespit edilen bir sanat konumuna gelmiştir.⁷⁴

Hilafetin Doğu'da ve Batı'da üstün bir otoriteye sahip olması, ve devlet işlerinin son derece genişlemesi sonucu I. Abbasi devrinde, Dîvânü'l-harac ve'n-nafakât, Dîvânü'l-mezâlîm ve's-şurta, Dîvânü'd-dıyâ ve'l-iktâât, Dîvânü'l-ceyş, Dîvânü'l-hisbe ve Dîvânü'l-kadâ gibi pek çok divanın kurulmasıyla yazışmalar artmış, kitabet sanatı büyük önem kazanmıştır.⁷⁵

Divanlarda çalışanlar tüm edebî bilgilerini ve maharetlerini sunmaya çalışmışlardır. Çünkü bu divanlarda başarılı bulunanlar çalıştığı divana başkan olarak atanmakta, buradan valiliğe hatta vezirliğe kadar yükselebilmektedirler.⁷⁶ Katiplerin bütün edebî ma-

72 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 237; Suyûtî, *Husnu'l Muhadara*, II, 48; Bedevi, *el-Hayâtü'l-Edebiyye*, 387.

73 İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII, 238.

74 el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, VI, 285-86; Hafâcî, *el-Hayâtü'l-Edebiyye Ba'de Sukûti Bağdat Hatte'l-'Asri'l-Hadîs*, Beyrut 1990, 64-65.

75 Kenan Demirayak, *Abbasi Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yayınevi, Erzurum 1998, 151.

76 Şevki Dayf, *el-'Asru'l-'Abbâsî el-Evvel*, Kahire 1973, 465. Demirayak, *a.g.e.*, 152.

haretlerini sergilemeye çalıştığı yazışmaların belli kurallar ve ıstılahlara tabiydi. Özellikle Abbasi döneminde gelişme gösteren kitabet sanatı İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) "Edebu'l-Kâtib", Ebû Hilâl el-'Askerî'nin (ö. 395/1005) "es-Sinâateyn", İbnu's-Sayrafi'nin (ö. 542/1147) "Kânunu dîvânî'r-resâil" ve "Kitâbu'l-işâre ilâ men nâle'l-vizare" adlı eserleriyle İbnu'l-Esîr'in (ö. 637/1239) "el-Meselu's-sâir" adlı eserlerinde belli kurallara bağlanmıştır.

Sultanların en önemli divanlarından biri olan İnşâ divanında dönemin en önde gelen nesir ustaları tarafından kaleme alınan yazışmaların bazı kurallar ve formatlara bağlı olarak ele alındığını görmekteyiz. Katibin yazdığı kaleminden⁷⁷ kağıda⁷⁸, sultanların ve devletin prestijini yansıtan edebî ifadelerle kadar her şey belli bir düzen içerisinde yer almaktadır.

İslamî döneme ait bir çok yazışmayı zikretmekle birlikte özellikle ele aldığımız Haçlı Seferleri dönemine ait iç ve dış yazışmaları *Subhu'l-a'şa* adlı eserinde geniş bir şekilde ele alan el-Kalkaşandî, (ö. 821/1418) yazı sanatıyla ilgili kağıt boşluğundan, besmele, hamdele, salvele, emmâ ba'du yazımına kadar tüm detayları örneklerle eserinde ele almıştır.

Resmî yazışmalarda saygı ifadeleri de oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür ifadeler çoğalarak çok sayıda lakap kullanmaya başlanmıştır. el-Eşref, el-Kerîm, el-âîlî, el-Kâdî gibi lakapların so-

77 Her kağıdın ölçüsüne uygun bir kalem kullanılmıştır. Mısırdaki divanda, Bağdadî kağıt için Kalem-i muhtasar-ı tomar, 2/3 ölçüsünde bir kağıt için es-Sülû's-sakîl, 1/2 ölçüsündeki kağıt için; es-Sülûsü'l-hafif, 1/3 ölçüsündeki için Kalemî't-tevkiyât, normal (el-Adet) kağıt için; er-Rika' kalem kullanılmaktadır.

78 Bağdat ölçüleri esas alınmış olup, en büyük kağıt boyu olan Bağdâdî üzerine, halife bey'atları, ahitler ve büyük meliklere gönderilen yazılar, dört parmak daha kısa olan kağıda ise ikinci derece kral ve meliklere yazılır. Yazıya muhatap olanın derecesi ve görevi düştükçe kağıdın ölçüsü de düşmektedir. Mısır ve Şam'daki divanlarda farklı ölçüler kullanılmaktadır. Şam bölgesinde Şam kağıdı, Hamevî adlı kağıdın yarısı, kuş kağıdı (kuşların taşıdığı ebat) gibi çeşitleri kullanılmaktadır.

79 Hannâ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1986, 1026.

nuna bir de nispet yası ilâve edilerek daha çok mübalağa amaçlanmıştır.⁷⁹ Mektuplarda yazılan hitap şekillerinin büyük önemi vardı. Mektubu alan muhatap bu hitaba dikkat etmekteydi. Selahaddin Eyyûbî, Frenklerle karşı giriyeceği bir savaşta Mağrip ve Endülüs hükümdarı Sultan Ebû Muhammed Yakup b. Yusuf b. Abdülmümin'den yardım istemişti. Yazdığı mektupda "Emirü'l-Müminin" diye hitap etmediği için, öfkelenmiş, Sultan Selahaddin'in yardım isteğini geri çevirmiştir.⁸⁰

3.2.1. Barış ve Ateşkes Yazışmaları

Yaklaşık iki yüzyıl süren Haçlı Seferleri tamamen savaşlarla geçmemiş, bazı dönemlerde ateşkes sağlanmıştır. Silahların azalması, ekonomik durumların kötüleşmesi sonucu ortaya çıkan zorluklar bir yerde ateşkes ortamını da zorunlu kılmıştır. Örneğin Mısır'ın durumu hakkında Selahaddin'e bilgi veren el-İsfehânî, halkın durumunu ve toprakların işlenemez hale geldiğini bildirerek kısa süreli de olsa barış ortamının gerekliliğini belirtmiştir.

Ateşkesin sağlanması amacıyla kaleme alınan kayıtlarda her iki tarafında en kutsal saydığı değerler üzerine yemin ettiği, anlaşmayı bozmaları halinde de cezayı dinî bir değer üzerine oturttukları görülmektedir. Anlaşma metinlerinde ateşkesin başladığı zaman, sona erdiği zaman yıl, ay, gün, saat olarak net olarak kaydedilmiştir. H. 682 yılında, Sultan Mansur Kalâvûn ile Frenklerin Akka Emiri arasında gerçekleşen ateşkes metninde; Mansûr Kalâvûn, İslam'da kutsal sayılan değerler üzerine tekrar tekrar yemin ederek anlaşmaya onayını şu şekilde tasdik etmiştir:

"Vallaîhi, Vallaîhi, Vallaîhi, ve Billaîhi, ve Billaîhi, ve Billaîhi, ve Tallaîhi, ve Tallaîhi, ve Tallaîhi, yüce olan, galip gelen, zarar ve fayda veren, gizli ve âşikarı, kapalı ve açığı bilen Rahîman ve Rahim olan Allah'a yemin olsun, Kuran'ın ve onu indirenin ve kendisine indirilen Abdullah'ın oğlu Muhammed (A.S.)'in ve içindeki sûre, sûre, ayet, ayet söylenen tüm sözlerle birlikte Kuran'ın üzeri-

80 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 19.

ne yemin ederim. Ramazan ayının hakkı için yemin ederim ki, ben hicri altı yüz seksen iki senesi Rebi'u'l-evvel ayının beşinci günü olan Perşembe günü başlayıp on yıl, on ay, on gün, on saat, sürececek olan ve benimle Akka krallığı ve önde gelenleri arasında düzenlenmiş olan Akka, Asîlet (Akka'nın içindeki ve ona tabi yerleşim yerlerindeki soylularla birlikte) Sayda ve bu beldelerin yerleşim birimlerini kapsayan bu kutlu anlaşmaya başlangıcından bitimine kadar sadık kalacağıma yemin ediyorum.

Anlaşmanın içerisinde belirtilen tüm şartlarını yerine getirip uyacağıma, süresi bitene kadar hükümlerini icrâ edeceğime, içerisindeki herhangi bir şeyi yorumlamayacağıma, Akka, Sayda ve Asilet beldelerinin hakimleri devam ettiği süre zarfında anlaşmayı bozma konusunda bir fetva isteme talebim olmayacağına söz veririm.

Asîlet'ten kastedilen şunlardır; Akka krallığı ailesi, Templier tapınağı önderi, Hospitalier Tapınağı önderi ve şu an bu tapınağın güvenliğini sağlayan yardımcısı, onlardan sonra krallığın teminatı olanlar ve yönetime gelecek olanlar, veya adı geçen krallığın önde gelenleri olup bana ve oğlum el-Melik es-Salîh'e ve oğullarıma kararlaştırılmış bu anlaşmayı sonuna kadar sürdürüleceklerine yemin ederek söz verenlerdir.

Şayet bu yemini bozarsam; Mekke'de bulunan kutsal Kabe'ye otuz kerre hac yapacağıma, dinen yasaklanmış günler haricinde ömrümün sonuna kadar oruç tutacağıma söz veririm. Söylediklerimize Allah vekildir.”⁸¹

Müslüman cephe adına Sultan Mansûr Kalâvûn bu şekilde Allah'ın adına ve İslam'ın kutsal saydığı dinî değerler üzerine yemin ederek anlaşmayı kabule ve bitim süresine kadar sadık kalacağına yemin etmektedir. Karşı cepheden Frenkler adına Akka Emiri ile Melik Mansur Kalâvûn ile aralarında yapılan ateşkes anlaşmasına riayet edeceklerine Hıristiyanlığın kutsal değerleri üzerine yemin ederek söz vermektedir:

81 İbn Furât, *Târîhu lbnî'l- Furât*, (Tahk: Esad Rüstem vd.), Matba'atu'l-Emrîkiyye, Beyrut 1942, VII, 270-272; Kalkaşandî, *Subhu'l- A'sa*, XIII, 312; İbn 'Abdizzâhir, *Teşri'f-u'l-Enâm ve'l-'Usûr fî Sîreti'l-Meliki'l-Mansûr*, (Tahk: Murâd Kâmil), Vizâretu's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Kahire 1969, 213-215; Hammâde, *Vesâ'îku'l-Hurûbi's-Salîbiyye*, 315-316; Bedevî, *el-Hayâtu'l-Edebiyye fî 'Asri'l-Hurûbi's-Salîbiyye bi Mısır ve's-Şâm*, 312;

"Vallahi, Vallahi, Vallahi, ve Billahi, ve Billahi ve Billahi, ve Tallahi, ve Tallahi, ve Tallahi, Mesih'in üzerine yemin olsun, Mesih'in üzerine yemin olsun, Mesih'in üzerine yemin olsun, haçın üzerine yemin olsun, haçın üzerine yemin olsun, haçın üzerine yemin olsun, kendisiyle baba, oğul ve kutsal ruhun ifade edildiği tek bir özde var olan üç özün üzerine yemin olsun, muazzam bir şekilde insan yapısında bulunan ikramda bulunan kutsal varlığın üzerine yemin olsun, temiz olan İncil'in ve içindekiler üzerine yemin olsun, Matta, Markus, Luka ve Yuhanna'nın naklettiği dört İncil'in üzerine yemin olsun, o dördünün duaları ve kutsallığı üzerine yemin olsun, on iki tilmizin üzerine yemin olsun, gökten Ürdün Nehri üzerine inen ve onu bağırarak defedenin üzerine yemin olsun, Tanrı'nın ruhu ve sözü olan Meryem oğlu İsa'ya İncil'i indiren Allah'ın hakkı için, Nur annesi Azize Mariya ve Meryem üzerine yemin olsun, büyük oruca, dinime ve mâbuduma, Hristiyanlığın tüm kutsallığına yemin olsun! Ben şu anda tüm samimiyet ve içtenliğimle; Akka ve Sayda emirleri ile Sultan Mansûr ile oğlu el-Meliku's-Salih arasında gerçekleşen ve Haziran ayında Perşembe günü başlayıp on yıl, on ay, on gün, on saat sürecek olan bu kutlu anlaşmanın tüm içeriğine madde madde sonuna kadar uyacağıma söz veririm. Eğer yeminime sadık kalmazsam, dinimden, tanrımdan ve inancımdan berî, kiliseye de muhalif olayım. Kudüs'e otuz hac gerçekleştireceğime ve Frenklerin ellerinde esir olan bin Müslümanı da serbest bırakacağıma yemin ederim. Tanrı ve İsa söylediklerimize vekildir." 82

3.2.2. Tehdit Yazışmaları

Haçlı Seferleri sebebiyle yaşanan yoğun savaş atmosferi içerisinde karşılıklı orduların birbirlerini demoralize etmek için kullandıkları taktik ve propagandalar sadece savaş arenalarında gerçekleşmemiş, çeşitli vesilelerle aralarında gerçekleşen yazışmalarda da birbirlerini tehdit ederek korkutmaya çalışmışlardır.

513/1119 yılında Mardin Artuklu Emiri İlgâzî, Halep'e hakim olduktan sonra Halep'i sürekli tehdit eden Antakya Haçlı Prensi Ro-

82 Kalkaşandî, a.g.e., XIII, 313-15; Hammâde, a.g.e., 313-14; Bedevî, a.g.e., 312;

83 İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fî't-Târih, IX, 185.

ger de Salerno'ya karşı Bitlis ve Erzen Emiri Togan Arslan, Munkî-zî Emiri Usâme ile birlikte saldırıya geçmiş Tellu İfrîn'de yapılan çarpışmada onları büyük bir bozguna uğratmıştır. Bu savaşta Roger de Salerno öldürülmüştür.⁸³

Bu savaş esnasında İlgâzî'nin kendilerine doğru hareket ettikleri haberini alan Frenkler, "*Bizim yanımıza gelmek için kendini zahmete sokma, biz senin yanına varmak üzereyiz*"⁸⁴ şeklinde bir mektup kaleme alarak İlgâzî'yi tehdit ederek korkutmaya çalışmışlardır.

Mardin ve Halep Emiri İlgâzî ile Frenkler arasında daha sonra bir sulh akdi imzalanmıştır. Bunun üzerine İlgâzî, Halep'ten ayrılarak Mardin'e dönmüştür. Fakat Urfa kontu Coselin, bu anlaşmaya riayet etmeyerek Halep üzerine saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Bunun üzerine İlgâzî'nin Halep valisi Coselin'e şu uyarı mektubunu göndermiştir;

"Necmeddîn İlgâzî bu diyarı ne terk etmiş ne de askersiz bırakmış değildir. O sadece barış metnine sadakatinden çekilmiştir."⁸⁵

532/1137-38 yılında Haçlıların İmadeddin Zengî'ye karşı yardım isteklerini yerine getirmek amacıyla Kostantiniyye'den oldukça kalabalık Rum ve Frenk askerlerinden oluşan bir orduyla hareket eden Bizans İmparatoru⁸⁶ önce Halep yakınlarında ki Buza'a'yı zorlu bir muhasara sonucunda eman ile teslim almış, şehre girdikten sonra sözünü tutmayarak halkı katletmiş, daha sonra Şeyzer kalesini muhasara etmiş, fakat İmadeddin Zengî'nin üzerlerine hareketi karşısında korkuya kapılarak yirmi dört günlük muhasaranın ardından muhasara aletlerini ve mancınıklarını geride bırakarak çareyi kaçmakta bulmuşlardır.⁸⁷

Bu savaş esnasında Bizans İmparatorunun dağlara sığınarak yüz yüze savaşmaktan kaçması üzerine İmadeddin Zengî, elçisi aracılığıyla ulaştırdığı mektubunda şu çağırışı onlara iletir;

84 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, IX, 185; Hammâde, *a.g.e.*, 104.

85 İbnu'l-'Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, II, 197.

86 II.Yuhanna (1118-1143) İbnu'l-Esîr, *et-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye*, 55.

"Benden korkup bu sağılara sığındınız. Aşağıya düzlüğe inin de savaşalım. Eğer ben sizi yener ve zafer kazanırsam Müslümanları sizin elinizden kurtarmış olurum. Eğer siz beni yenerek zafer kazanırsanız o takdir de rahat eder, Şeyzer ve diğer yerleri ele geçirirsiniz." ⁸⁸

569/1174 yılında Nureddin Mahmud Zengî'nin ölümünü fırsat bulan Frenkler toplanıp Dimaşk'a bağlı Banyâs kalesini muhasara etmişler bunun üzerine Şemseddin Muhammed b. el-Mukaddem Dimaşk'ta yanında bulunan askerleri toplayarak yola çıkmış, Frenklerle haberleşerek yumuşak sözlerle onları muhasaradan vazgeçirmeye çalışmış fakat daha sonra onlara sert ve kaba ifadelerle yazdığı mektup da Frenkleri tehdit ederek korkutması üzerine Müslümanların yanlarındaki Haçlı esirleri serbest bırakmaları koşuluyla barış anlaşması yapmışlardır. ⁸⁹

el-Mukaddem tarafından Frenklere yazılmış söz konusu mektup şu şekildedir;

" Eğer bizimle anlaşırda Banyas'dan geri çekilirseniz bizde eski pozisyonumuzda kalınız, aksi takdirde Musul hakimi Seyfeddin'e haber gönderir ve anlaşarak ondan yardım isteriz. Aynı zamanda Mısır hakimi Selahaddin'e de durumu bildirir ondan da yardım isteriz ve böylece her taraftan ülkenize saldırırız. Bize karşı koyamazsınız. Sizde biliyorsunuz ki, Selahaddin Nureddin ile buluşmaktan korkardı. Artık böyle bir korkuya da gerek kalmadı. Onu sizin ülkenize saldırmaya çağırırsak reddetmez." ⁹⁰

1248-52 yılları arasında Mısır'a yönelik Yedinci Haçlı Seferinin başında bulunan Fransa kralı IX Louis bulunuyordu. Tek saplantısı Müslümanları yok etmek olan Louis, Haçlı Seferinin Tanrının isteği olduğuna inanıyordu. ⁹¹ Kıbrıs üzerinden yola çıkarak 1249 yılında yüzyirmi büyük ve çok sayıda küçük gemiyle denize açılarak

87 İbnu'l-Esîr, *el-Târihu'l-Bahir fî d-Devleti'l-Atâbekiyye*, 55; a mlf., *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, 301; Ebû Şâme, *Kitabu'r-ravzateyn*, I/I, 81-82.

88 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, 301; Hammâde, *Vesâ'iku'l-Hurûbi's-Salîbiyye*, 106.

89 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, 60.

90 İbn Vâsıl, *Muferricu'l-Kurûb*, II, 7.

91 Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 211.

Dimyat önlerine geldi. Bu sırada Eyyûbîler Devletinin başında bulunan Melik Salih Necmeddin b. Eyyûb'e bir mektup yazarak onunla savaşmak için Mısır'a geldiğini bildirmiş ve şu şekilde tehdit etmiştir:

*"Bildiğin gibi ben senden korkmayan Hristiyanların güvenilir kişisiyim. Söylendiği gibi sende Muhammed Ümmetinin güvenilir kişisisin. Bildiğin gibi Cezayir ve Endülü's halkı bize mal ve hediye sunmaktadır. Biz onları sığır pazarına sürmekteyiz. Erkekleri öldürüp kadınları dul bırakıp kız ve erkek çocuklarını da esir ediyor, ülkeleri bomboş bırakıyoruz. Bu hususta sana yeterince bilgi sundum. Sonuna kadar nasihat ettim. Tüm inancınla bana yemin edersen, papaz ve ruhbanların huzuruna girip şamdanı taşırsan, sana en kutsal mekanlarda öldürülmense bunları yapmanı tavsiye ederim. Eğer ülkeyi biz alırsak benim elimle aldığım bir hediye olur. Eğer sende kalırsa ve bana da galip gelirsen senin yüksek elin bana ulaşmış olur. Ova ve dağları doldurmuş kum taneleri kadar olan bana itaat eden ve 'sana kılıçlarıyla ölüm sunacak olan askerlerimden seni haberdar edip uyardım."*⁹²

Melik Salih Necmeddin Fransa Kralı IX Louis'in bu tehditkar mektubuna divanının inşa katibi Kadı Bahaeddin Zuheyr b. Muhammed'in kaleminden Kuran'dan ayetlerden yapılan iktibaslarla şu şekilde cevap vermiştir:

"Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Onun salatı efendimiz Muhammed'e, ailesine ve arkadaşlarının hepsinin üzerine olsun.

İmdi: Mektubun ulaştı ve sen ordularının çokluğuyla tehdit ediyorsun. Halbuki biz, kılıç erbabıyız, bizden öldürülen birinin yerine bir başkasını tekrar koyarız, bize azgınlık edeni harap ederiz. Ey Mağrur, eğer gözün kılıçlarımızın keskinliğini, savaşlarımızın haşmetini, kalelerinizi ve sahillerinizi nasıl fethettiğimizi, evvelki ve sonrakilerinizin yurtlarını harap ettiğimizi görseydin, pişmanlıktan parmaklarını ısırırdın. Başı lehimize sonu da sizin aleyhinize olan günden ayağını bir an önce çekmelisin. O gün senin bütün zanların boşa çıkacak. "zalimler nasıl ters çevrileceklerini görecekler" Bu mektubumu okuduğunda Nahl süresinin başındaki; "Allah'ın emri geldi, artık acele etme-

yin"⁹³ ayetindeki gibi ve Sad süresinin sonundaki; "Her halde onun mühim haberini bir zaman sonra bileceksiniz" ⁹⁴ gibi olacaksın. Ve yine en doğru söyleyen Allah'ın sözüne dönecek olursak, " Nice az bir topluluk, kendisinden daha çok topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir." ⁹⁵ büyüklerin de dediği gibi; "Azgının ölümü haktır" senin azgınlığın da seni yok edecek ve belalara düşür edecek. Vesselam."⁹⁶

Fransa Kralı IX. Louis'in sonunda esaretiyle sonuçlanan bu saldırı Necmeddin Eyyûb'un ölümünün ardından yerine geçen oğlu Turanşah tarafından bertaraf edilmiştir.

3.2.3. İşbirlikçi ve Savaşmada Pasif Müslümanları Yergi

Frenklere karşı mücadele halinde olan sultan ve emirler kendileri gibi aynı şekilde mücadele etmeyen bazı Müslüman idarecileri çeşitli vesilelerle yazdıkları mektuplarda eleştirerek onları Müslüman bir idareciye yakıştığı şekilde davranmaya davet etmişlerdir. Bu tür yazışmalardaki ifadeler şiirdeki kadar sert üsluplar taşımamakta, nesrin sağladığı ifade özgürlüğüyle daha nazik cümlelerin yer aldığı ifadeler kullanılmaktadır. Bu tür yazışmaların ana hedefi Müslüman idarecileri cesaretlendirerek savaşmaya teşvik amacı taşımaktadır.

506/1112-1113 yılında Frenkler, Mısır'daki Şîh Fatımî hilafetinin hakimiyetindeki Sûr şehrini ele geçirmek üzere muhasara altına aldılar. Bu durum karşısında Sûr halkı şehri Fatimîler'in koruyamadığı gerekçesiyle Dımaşk Emiri Tuğtekin'den yardım talep ettiler. Bu çağrıya olumlu cevap veren Tuğtekin, Frenkler'i şehirden uzaklaştırmıştır. Frenkler'in geri gelmesinden korkan Sûr halkı Tuğtekin'den onları sürekli korumasını istemişler, bu durum karşısında da Dımaşk Emir'i askerlerini oraya yerleştirmiştir. Sûr şehri Fatımî

93 Kur'an-ı Kerîm, XVI/1.

94 Kur'an-ı Kerîm, XXXVIII/88.

95 Kur'an-ı Kerîm, II/249.

96 Makrîzî, *el-Hitât*, I, 386; a.mlf., *Kitabu's-Sulûk*, I/II, 334-35; Hammâde, *a.g.e.*, 250-51.

Devleti'ne ait olduğu için Tuğtekin, vezir el-Efdal'a bir mektup yazarak burayı korumasını ve Mısır donanmasını hızla göndererek denizden de destek sağlamasını istemiştir.⁹⁷

Mısır Fatimî hilafetinin veziri el-Efdal'a Tuğtekin'in yazdığı sa-vaşa teşvik edici mektubu şu şekildedir:

*"Frenklerin lideri Baldwin güçlü ve kalabalık bir ordu ile Sûr'u ele geçirmek için toplanmış bulunmaktadır. Sûr halkı bu konuda benden yardım talep ederek bu gruba karşı onları savunmamı istediler. Ben de bu durumu engellemek için buraya geldim. Eğer Mısır'dan buradaki idareyi ele almak ve bu belayı defedip Sûr şehrini korumak için bir yetkili görevlendirilirse şehir ona teslim edilecektir. Ben bu konuyu ihmal etmemenizi ve güçlü donanmanızı oraya sevk etmenizi ve orayı takviye etmenizi dilemekteyim."*⁹⁸

570/1174-75 yılında Selahaddin Eyyubî, Haçlılar'a karşı tek çatı altında İslâmî birliği sağlamak amacıyla Dımaşk'ın yönetimini ele geçirdikten sonra Nureddin Mahmud Zengî'nin oğlunun idaresinde bulunan Halep'e de hakim olmak istemiştir. Bu durumu olumlu karşılamayan Halepliler, Trablus Kontu Komes'e⁹⁹ haber göndererek Selahaddin'i Halep'den uzaklaştırması durumunda kendisine bol miktarda para verecekleri vaadinde bulunmuşlardır. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Kont Raimond, Halep'e ait yerleşim birimlerinden Hıms'a hareket ederek 1 Şubat 1175 yılında şehri muhasara etmiştir. Selahaddin'in bu durumu önlemek amacıyla yaklaştığını duyunca Hıms önlerinden ayrılmıştır.¹⁰⁰ Selahaddin daha sonra Halep'e gelip karargah kurmuş, uzun bir muhasaranın ardından Halepliler kendisine elinde bulunan Hama ve Humus'a ek olarak Kefertâb, Ma'arrâ, ve Mardin'i vermişlerdir. Sonuçta Selahaddin de

97 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, 146.

98 İbn Kalânîsî, *Zeyl Târîh Dımaşk*, 182; Hammâde, *Vesâ'iku'l-Hurûbi's-Salîbiyye*, 103.

99 İbnu'l-Esîr'in bu şekilde tanımladığı kont; Raimond de Saint-Gilles'dir. Nureddin Mahmud Zengî sağlığında H. 569/1163 yılında bu kontu Hârim önlerinde esir almış ve on sene kadar tutuklu olarak yanında tutmuştur. Daha sonra 150.000 Suriye dinarı ve 1000 Müslüman esir vererek kont kendini kurtarmıştır. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 67; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 288.

100 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X, 67; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 288.

Halep'den çekilerek artık Nureddin'in oğlu Halep emiri Melik Salih ile savaşmayacağına yemin etmiş ve kendi ülkesinin minberlerinde de onun adına hutbe okutacağını bildirmiştir.¹⁰¹

Selahaddin'in Halep'i muhasarası esnasında Kâdı el-Fâdıl, onun adına Halepliler'e yazdığı ve Hatip Şemseddin eliyle ulaştırdığı mektubunda, Haleplilerin Frenklere karşı savaşmadıkları gibi onlarla işbirliği içerisinde olmalarını eleştirerek mektubunun ilerleyen satırları arasına nazmettiği beyitlerde de Selahaddin'in mücadelerine karşı diğer emirlerin nakışlı yastıklarda rahatı seçtiklerini belirtmektedir:

"Eğer teslim olmak takdir edilmiş ise onu kabullenmek haktır. Samimiyetle dua edin ki, asılsız olmayan büyük hadiseler tekrarlansın. İşler yoluna girsin. Her ne kadar bu konularda dedikodular yapılmışsa da bu büyük hadiselerin çoğu cereyan etmiştir. İhlasla dua edin ki kalpler ferahlasın, göğüsler genişlesin, müjdeli durumlar açığa çıksın. Zira Allah'a gizlice ibadet edilmez.

Hayret ki umulanın dışında yeryüzünde garip hadiseler cereyan etmekte, Tıpkı sırtında su taşıyan devenin susuzluktan ölmesi gibi.

Bizler ateşi avucumuzda taşıyoruz, ama o ateşin aleviyle başkaları aydınlanıyor. Suyu elimizle yerden çıkarıyoruz ama o sudan başkası istifade ediyor. Bağrımızı oklara hedef kılıyoruz ama başkaları resimli ve nakışlı yastıklara dayanıyorlar. Gasp edilen şeylerin geri verildiği, adalet terinde bedenler bizim eşyalarımızı elimizden alıyorlar. İtaatımızı açıkca gösteriyoruz ama payı siz alıyorsunuz. Tıpkı gönüllerin pay alışı gibi. Önceleri bizler bizzat gaza yaparak askerlerimizi öne sürüp kafirlerle cihat ederek Şam'ı fethediyorduk. Bunu biz, babamız ve amcamız yaptık. Darbe vurmaksızın, savaşmaksızın hangi şehir fethedildi, düşmanlardan hangi kale ele geçirildi? Askerler veya İslam safları öne sürülmeden hangi fetih gerçekleşti? Bizim yaptıklarımızı bilmeyen yoktur. Ateşlere atıldığımızı, yeryüzüne sahip olduğumuzu, toplulukları öne sürdüğümüzü, saf halinde düşman askerleriyle savaştığımızı, halkı organize ettiğimizi hiçbir düşmanımız inkar edemez. Bu sayede Şam'da bizim mükafata layık eserlerimiz ayan beyan ortadadır. Bu yararlı işleri başkalarının yaptığı söylemek bize zarar vermez."¹⁰²

101 İbnu'l-Esîr, a.g.e., X, 68; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 288.

102 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, 289-290.

Kâdi el-Fâdil'ın ilerleyen satırlarında, Selahaddin Eyyûbî'nin Mısır'da "kafirleri kırıp yok ettiği, kötülüğü ortadan kaldırdığı, Haçlıların kökünü kazıdığı, bidat ve hurafeleri kaldırıp adaleti ve fazileti yaydığı, Mısır, Yemen, Nûbe, Afrika ve diğer yerlerde Abbasîler adına hutbe okumak gibi yararlı işler yaptı" şeklinde mücadelelerini yazmış, bu satırlar karşısında; Halep cephesi oldukça kötü ifadelerin yer aldığı bir cevap yazmışlardır.¹⁰³

Selahaddin Eyyûbî tarafından, M. 1190 yılında Bağdat'da Hali-felik Dîvânı, Dîvânü'l-'Azîze gönderilen bir mektupta, Haçlıların inat ve azminden bahsedilerek, Halife'ye Akkâ'daki zorlu durum anlatılarak , Frenklerin azmi kadar bazan Müslümanların azim ve cesaret gösteremediklerinden yakınmaktadır:

"Frenklerden davaları uğrunda ölümü hiçe sayan, bu uğurda vatanlarından ve ailelerinden severek ayrılan, denizin dalgalarına binerek canlarını tehlikeye atan kimselerle İslam'ın başı dertte. Onlar bütün bunları papazlarına itaat, markizlerinin emirlerini yerine getirmek, inançlarını korumak, peygamberlerinin kabri uğrunda ölmek için yapıyorlar. İhtiyaçları olduğu halde mal istemiyorlar, çok zahmet çekmelerine rağmen vaz geçmiyorlar. Aksine, kılıçların üzerine pervaneler gibi üşüşüyorlar, sabır ve sebatla tehlikelere dalıyorlar. O derecede ki, kadınları bile ülkelerinden deniz yoluyla geliyorlar. Onlardan bir markiz 500 süvari, yaya, okçu ve mızraklıyı peşine takmış, bütün masraflarını üzerine alarak yola çıkmıştı. Onun gemisine İskenderiye yakınında rastlanıp el konuldu. Başka bir melîke (prens) Alman imparatoru ile geldi. Nice Frenk kadınları zırh giyip savaşmak için kalkanlar ve kuntariyeler (uzun saplı mızrak) taşıyorlar.Yapılan çarpışmalarda onlardan bazıları ölü olarak bulundu. Zırhları çıkarılmadan kadın olduklarını kimse anlamadı.

Müslümanlar ise tam aksine sızlanıyorlar, sabır göstermiyorlar, bölük bölük oluyorlar, toplanmıyorlar. Sıvışıp gidiyorlar, dönmüyorlar. Kalırlarsa para verilince kalıyorlar, gelirlerse kalplerinde birlik olmadan geliyorlar."¹⁰⁴

103 İbn Kesir, a.g.e., XII, 290.

104 İbn Furât, Târîhu lbnî'l- Furât, (Tahk: Esad Rüstem vd.), Matba'atu'l-Emrîkiyye, Beyrut 1942, IV,229-230; Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, II, 161; İbn Vâsıl, Mu-ferricu'l-Kurâb, II, 332; Hâmmâde, Vesâ'iku'l-Hurubi's-Salibiyye, 207-208; Şeşen, Sâlahaddîn Eyyûbî ve Devlet, 143.

3.2.4. Fetihleri Bildirme ve Müjdeleme

Şiir bölümünde örneklerini sunduğumuz şiirlerin yanı sıra bu dönemde Frenklere karşı mücadele veren sultanların dîvânlarından çıkan edebî yazışmalarda kazanılan zaferler ve Frenklerden geri alınan şehir, belde ve kalelerin haberleri başta Bağdat'ta bulunan halifeye ve çeşitli merkezlere bildirilmiştir.

Selahaddin Eyyûbî, emirlerden birine Gazze'nin fethini ve orada bulunan Dîviyye (Templier) şövalyelerini yok edişini dîvânından çıkan bir yazıyla şu şekilde müjdeler:

"Allah meclisin şanını daim etsin. Ona düzen ihsan etsin. Hayatını sıkıntıdan arındırsın. İsteddiği en güzel şeylerin olmasını lütfetsin. Yüzünü büyüklerden ve yücelerden etsin. Ecelinin geciktirsin. Bahtını yaver etsin."

Gazze şehrinin zaferi güçlendirmek, küfrün bağlarını kesmek için Cuma günü fethedildiğini meclise bildiririz. Bu şehir, Allah biliyor ya, Medain'in en geniş yeri, Kenan'ın en dolusu, madenlerin en zengin olduğu yerdir. Orası Dîvilîğin tahtı, ana yurtları, nefislerinin emeli, eniklerinin ve köpeklerinin korunağı, haçlarının hatta nesillerinin mekânıdır. Bizden önce hiçbir göz ona istekle bakmadı ve hiç bir güç de buna yetmedi. Bir kalesi var ki, burnu göğe doğru yükselmiş, sancak direğinden kaşları havaya kalmış, yüksek bir biçimde havaya yükselmiş, geceleyin ıslıl göz kırpar ve bulutların elbisesine bürünmüştür. Günlerin eli onu felaketlerden korumuştur. Bu günü ona bağışlayan kendisine verilinceye, din konusunda gerekli şeyler kısmet edilinceye, en kötü sabaha uyanıncaya, havlamasını kesen kükreme onu sarsıncaya kadar korkularından emin olmak üzere günlerin olayları onunla barış yapmıştır. Gelen habere göre, hücumla geçtiğimiz, etrafında döndüğümüz, savaş kadehlerini tokuşturduğumuz sırada soyluları ve kahramanlar orduya katıldı, zafer neşesi saf tutma düzenini hızlandırdı ve binekleri üzerinde aniden ona saldırdılar, susuz insanın suya saldırması gibi oraya hızla yürüdüler, sancaklar haber güvercinlerini uçurup asla barışa ulaşamayacaklarını gösterir bir biçimde yangın alevi gibi dalgalandı. Ölüm her yandan geldi. Kılıçlardan şimşek yağdı. Sevgili yurtlarını ve verimli yerlerini gördüler. Heves atları orada şahlandı, ibret selleri aktı, kaderin temrenleri soyuldu, ateş aceleyle alevlendi, yanakları kızar-

*dı. Birikmiş azıkları, nemalanmış malları helal yük, helak olmuş öz, umumi ve kaybolmuş ganimet olarak binekler bol bol onunla dolduruldu. Onunla eler genişledi, karşılaştığı şeyden dolayı yer yüzü onunla daraldı.”*¹⁰⁵

İslam Tarihinin en büyük fetih günlerinden biri de şüphesizli 583/1187-88 yılıdır. Bu yılda Selahaddin Eyyûbî, Kerek, Taberiyye, Akka, Yafa başta olmak üzere bir çok belde ve kaleyi Frenklerden geri almış, Hittin zaferini kazanmış, Müslümanların yıllarca en büyük beklentisi olan Kudüs'ü fethetmiştir. Selahaddin Eyyûbî, İmâdeddîn el-İsfehânî'nin kitabetiyle kaleme alınan bir yazışmada Yemen hakimi olan kardeşi Seyfu'l-İslam Zahirüddîn Tuğtekin'e Kudüs'ün fethi başta olmak üzere 1187 yılında yaptığı fetihleri müjdelemiştir.

el-İsfehânî, Yemen'deki meclise iyi niyet ve temennîlerini sunduğu secili girişin ardından Kudüs'ün fethini ve kazanılan zaferleri müjdeler:

“Sizi her mü'minin müjdesiyle sevineceği büyük fetihle müjdeleriz. Bu seksen küsür sene Haçlıların elinde kalan Kudüs'ün fethidir ki, daha önceki hükümdarlar onu Haçlıların elinden kurtarmak ümidiyle ömürlerini geçirmişlerdi. Allah, bu büyük üstünlüğü bize ve bu asra nasip etti.

Şöyle ki, biz 583 yılını hac'ın kökünü kazımak ve İslam'ın yardımına yetişmek gayesini güden bir işle açtık. Muharrem ayında, askerlerimizin başında kesin bir azimle Dimaş'tan çıktık. Frenklerin hac yolunu kesmelerinden endişelendiğimiz için, üzerlerine yürüyerek onları oyaladık. Kerek'e doğru hareket ederek Busrâ'nın dışında kararkah kurduk. Suların bulunduğu yerlere keşif kolları gönderdik. Nihayet, hacılar sağ salim döndüler.

Daha önce her taraftaki askerlerimizi cihada çağırmıştık. Onların gelmelerini beklemedik. Oğlumuz el-Melik el-Efdal'e Ra's el-Mâ'da beklemesini ve gelen bütün emirlerin onun maiyetinde toplanmasını emrettik. Maiyetimizdeki müfred hassa askerlerimizle Kerek ve Şevbek üzerine yürüyüp mamûrelerini tahrip ettik, ekinlerini yaktık, ağaçlarını kesdik, sakinlerinin huzurunu kaçırdık.

¹⁰⁵ Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, VII, 22-23; Hammâde, *a.g.e.*, 127.

Bu sırada, biz el-Karyeteyn'de iken Mısır'dan çağırdığımız askerler geldiler... Ra's el-Mâ'adaki el-Efdal'ın karargahında ise Şam, Fırat, el-Cezîre, Musul ve Diyarbekir askerleri toplandı. Oğlumuz eline geçen bu fırsatı değerlendiren Haçlıların üzerine bir seriye (birlik) gönderdi. Bunlar neşe ile gittiler. Yağma yapıp ganimet ve esir aldıktan sonra dönerken küfrün birliklerinin yollarını kestiklerini gördüler. Fırtınaların önünde dağların durduğu gibi, küfrün reislerinin önünde ayaklarını direyip onların kanlarıyla mızraklarını suladılar. Bu birliğin kumandanı Muzafferüddîn Gökböri b. Zeyneddîn Alî Küçük idi. Yanında memlûkümüz Sarimüddîn Kaymaz el-Necmî vardı. Askerlerimizle düşmanın yaya ve süvari askerleri üzerine hücum ettiler. Frenkleri helak dairelerine aldılar. Sapıklık perişan, hidayet muzaffer oldu. Frenklerden pek çok kişi öldürüldü veya esir edildi. Müslümanlar büyük sevinçle döndüler. Bu haber Kerek toprağındayken bize ulaştı. İlk zaferi için Allah'a şükrettik. Bu, daha sonraki zaferin müjdecisi oldu.

Kerek toprağında yapacaklarımızı yaptıktan sonra Mısır'dan gelen arkadaşlarımızla birleştik. Nezdimizde üstün gelme delilleri çoğaldı, zafer emareleri görüldü. Şam'a (Ra's el-Mâ'ya) döndük. Orada İslam askerleri toplanmış, feza denizi onların bayraklarıyla dalgalanıyordu... oradan kalkıp bir ay kadar Aşterâ'da çadır kurduk. Frenkler bizim toplandığımızı duyunca, ülkelerinde dellâllar çağırıp bu çağrıya koştular. Safer ayı sonlarında Safûrriye'de toplandılar. Gerçek hacı ortaya çıkarıp pervaneler gibi onun ışığına kendilerini attılar. Keşif birlikleri dolaşıyor, seriyeler doğup batıyordu.

Topluluğumuz tamamlanınca arz (teftiş) günü denen bir günde askerlerimizi teftiş ve kontrol ettik. Allah'a tevekkül ederek Ürdün (Şeria) ırmağını geçtik... bunlar 23 Rebî'u'l-Evvel Perşembe günü gerçekleşti. Bu arada el-Melik el-Adil yanımızda yoktu. Mısır'da onun yanında da birliklerimiz vardı. El-Ukhvâne'ye indiğimiz sırada Taberiyye üzerine yürümeden, Frenklerin topluluğu üzerine vardık. Onların karşısına dikildik. Yerlerinden ayrılmadılar. Kahramanları ve süvarileriyle harekete geçmediler.¹⁰⁶

el-İsfehânî, ilerleyen satırlarında "Bu sene şu şehirler ve kaleler fethedildi" diyerek, fethettikleri yerlerin listesini vererek buralarda yaptıklarını Tuğtekin'e şu şekilde bildirir;

106 el-İsfehânî, el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethi'l Kudî, 102.

Taberiyye, Akkâ, Zîb, Ma'leyâ, İskenderûne, Tibnîn, Hûnîn, Nâsıra, Tûr, Safûriyye, Fûle, Cînîn, Zer'în, Deburiyye, Afrêlâ, Beysan, Sabastiye, Nab-lus, Lecîn, Erîhâ, Sencil, Bîre, Yafa, Arsuf, Kaysariyye, Hayfa, Sarfend, Say-da, Kal'atü Ebi'l-Hasan, Cebel'i Celîl, Beyrut, Cübeyl, Meydelyâba, Mecde'l-Habâb, Dârûm, Gazze, Askalan, Tell el-Sâfiye, Tell el-Ahmar, Natrûn, Beyt-i Cibril, Cebel el-Halîl, Beyt-Lahm, Lüdd, Remle, Kartiyyâ, Kudüs, Sûbe, Hürmüz, Sal', Afrâ, Şakîf.

Bunlar arasında köyleri, çiftlikleri, kale mesabesindeki burçları saymadık. Bahsettiğimiz bu yerlerden her birinin âmillikleri, köyleri, çiftlikleri var. Müslümanlar buralara girip meyvelerinden ve ekinlerinden faydalandılar. Dimaşk'tan çıkıp cihad için askerlerimizi teftiş ettiğimiz sırada, kardeşimiz Seyfeddîn el-Adil'e yazıp Mısır askerleriyle kendi tarafından Frenk ülkesine girmesini bildirdik. Askerlerimizin muzafer olduğuna dair mektubumuzu beklemesini emrettik. Frenklerin yenildiğine ve Taberiyye ile Akkâ'nın fethedildiklerine dair müjdeyi aldığı sırada, ordusuyla Sevâde'ye gelmişti. Zafer haberini alınca el-Arîş'i geçip Dârûm yanından Yafa'ya geldi ve bu şehri kılıçla keşfetti. Sonra, Mecdelyâba'yı muhasara edip amanla aldı. Bundan sonra, ona o tarafta kalmasını, acele fethi mümkün olan yerleri almasını emrettik. Biz ise Nâsıra, Safûriyye, Hayfa, Kaysariyye gibi yerleri fethedecek birlikler göndermiştik. Allah, onlardan Nâsıra ve Kaysariyye'yi karhan ve diğer yerleri amanla almaya muvaffak kıldı. Biz ise şiddetli muharebelerden sonra Tibnîn ve Beyrut'u aldık. Sayda sahibi ise, sağ salim çıkıp gitmesi şartıyla şehri teslim etti. Cübeyl sahibiyse şehrini bize teslim ederek esaretten kurtuldu.

Bundan sonra, geri dönüp Askalanda, kardeşimiz el-Adil ile birleştik. Mancınıklarla surlarını yıktık. Şehir halkı mahvolacaklarını anlayınca aman dilediler. Bu seneki fetihleri Kudüs'ün fethiyle sona erdirdik. Bu müjdenâmeyi memlûkümüz Hüsameddîn Sungur el-Halâtî'ye verip yakın adamlarından biriyle göndermesini emrettik." 107

el-İsfehânî, 583/1187 yılında gerçekleşen Hittin savaşını ve arkasından Kudüs'in fethi ve diğer kazanımları şu şekilde anlatmaktadır;

107 el-İsfehânî, *el-Fethu'l-Kussî fi'l-Fethil-Kudsî*, 111-112; Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, 118-122.

".... Frenkler, Taberiyye'nin fethedilmesine çok üzölmüşler, orasını kendi haline terk ettiklerine pişman olmuşlardı. Bu sırada emirlerimizin elçileri gelip Frenklerin harekete geçtiğini haber verdiler Korkları tutuşmuş, denizleri harekete gelmiş, bütün hazırlıkları, süvarileri ve yayalarıyla harekete geçmişlerdi... kendilerini felaket meydanına, ölüm sahasına attılar.

Frenklerin yaklaştıklarını duyunca savaşmak için üzerlerine yürüdük. Karşlarına dikildik. Toz duman gökyüzünü bürüdü. Öncüler harekete geçtiler. Tüylü oklar uçu. Atlar rüzgar gibi esti. Çok çetin bir orduyla onlarla karşılaştık. Cuma günü hareket edemez, yaralarından yerlerine çökemez bir halde onları durdurduk. Safları dağılmıyor, birbirlerine kenetlenmişler, fakat kanatları kırılmıştı. Nihayet, sel geceleyin vadide durdu. Her iki taraf tabya halinde yerlerinde geceledi.

Cumartesi sabahı olduğunda Müslümanlar oldukları yerde duruyorlardı. Hamleler birbirini takip ediyor, mızraklar birbirlerine karşı sığıyorlar, kollar kılıç sallıyordu. Kılıç kılıcı kucaklıyordu. Şiddetimizi, azmimizin sağlamlığını görüyorlardı. Sıcak her tarafı kavuruyordu. Su aramaya giriştiler. Gölün yolunu tuttular. Önerine çıkıp suya varmalarına mani olduk. Bunun üzerine, Hittîn, tepesine sığındılar. Biz onları sarmıştık. Onların arasında kılıç hükmediyordu. Kendilerini meydana attılar, yerlere serildiler. Kan denizi dalgalandı. Vadiler ölümler ve esirlerle doldu. Kral, kardeşi, Kerek Prinkepsi ve yardımcıları, küfrün ileri gelenleri ve kumandanları, Templierlerin reisi ve yardımcıları, Cübeyl hakimi, Onfroi b. Onfroi, İskenderûn sahibinin oğlu, Markiye sahibi esir edildiler. İçlerinden sadece İbn Barzan (Balian d'İbelin) ve kont Raymond kurtuldular. Her ikisi de karşılaşma anında çarpışma, kaçma zamanında hile ilham edilmiş kişilerdi. Konta gelince, Trablus'a varınca ölüm onu yakaladı. O gün ceberut sahibi kimseler perişan oldular. Gerçek hac ele geçirildi. Şeytanın dostları mahvoldular.

Prinkepsi getirip nezrimizi yerine getirmek için boynunu vurduk. Ahdine vefa etmeyenlerin gidecekleri yer olan ateşe gitmesini çabuklaştırdık. Templier ve Hospitalier şövalyelerini de onun gibi yaptık. Savaş halinde olmadıkları halde onlara ölüm kadehini sunduk. Kılıçlarımızı onların kanlarıyla suladık. Sahradaki kurtlara ziyafet çektik.

Bundan sonra Taberiyye'ye dönüp kalesini teslim aldık. Sonra Akkâ'ya yürüyüp bu şehri amanla aldık. Orada İslam'ın şîârını yücelttik. Arkasından, Sur hariç, Cübeyl ve Trablus hududundan Dârûm'a kadarki sahili zaptettik. Sur suruyla karşı koydu. Kardeşi diğer şehirlerin fethiyle meşguliyetimiz sırasında vakit bulup muhasara aletlerini çoğalttı. Askalan'ı fethedince 13 Receb Cuma günü Kudüs'ü muhasaraya başladık. Kudüs halkı şehirlerini koruyacaklarını ve bizim şiddetimizden korunacaklarını sanıyorlardı. Şehrin surlarını mancınıklarla bombardımana tuttuk. Nihayet şehrin surunun burçları secde etti. Mancınıklardan atılan taşlar Kubbet el-Sahra'nın imdadına yetişti. Surlarda lağımlar açtık. Haçlılar üstün geldiğimizi ve yenileceklerini anlayınca, kumandanları şehirden çıkıp itaatlerini bildirdiler. Yalvararak aman dilediler. Şiddetle reddettik. Adamların kanlarını dökeceğimizi, kadınları ve çocukları esir edeceğimizi bildirdik. Bunun üzerine, yanlarındaki Müslüman esirleri öldürmek, mamûreleri tahrip etmek, binaları yıkmakla tehdit ettiler. Bu tehdit üzerine, esir edildikleri takdirde ödemeleri gereken paraya eşit fidyе ödemeleri şartıyla aman verdik. İçlerinden kimi fidyelerini ödeyip âzâd edilerek şehirden çıktı. Kimi ödemekten âciz kalarak esaret boyunduruğu altına girdi. Beytu'l-Makdis'in teslim alınmasıyla İslam eski kudsiyetini kazandı. Babü'r-Rahme sahiplerine açıldı. Kubbetu's-Sahrâ eski kudsiyetine kavuştu. Dostların eleri Hz. Peygamber'in ayağının izine sürüldü. Mescid-i Aksâ rûkû ve secde edenlerle doldu. Bu diyar Kur'an okunması, hadis rivayeti ve ders takririyle inledi.

Kudüs'ün tanzimini bitirdikten sonra Sur'a vardık. Ordumuzla Sur'u muhasara ettik. Sur'da küfrün şiddetli kişileri, elimizden kurtulanları vardı. Şehir müstahkem surla çevrili, gemi gibi denizin ortasında. Mancınıklar kurup bombardıman ettik. Serkeşlik etse de, Allah'ın izniyle, ona sahip olacağız. Ona sahip olunca kalan bütün Frenk şehirlerini alacağız. Sonra, Sur'un muhasarasının ve askerlerin harp durumunun uzadığını görünce, bu şehrin fethinin elimizden kaçmayacağını düşündük. Askerler uzun savaşlardan bıkmışlar, kış gelmiş, hava soğumuştı. Yağmurlar başlamıştı. Sur'un etrafındaki kalelere, orayı gözetleyecek ve oraya akınlar yapacak birlikler yerleştirdik. Nevrûz'a kadar istirahat etmeleri için askerlere izin verdik. Şimdilik Frenklerden at üzerinde harbeden kalmadı.

İbn Şeddâd'da Hittin savaşı ve Akka ile Kudüs'ün fethini, el-İs-fehânî'nin anlatımına yaklaşık olarak ayrıntılarıyla anlatmaktadır.¹⁰⁸

3.3. EDEBÎ METİNLERDE FRENKLERİ TASVİR

Bu dönemde Arap edebiyatçılarının şiirlerinde olduğu gibi manzum eserlerinde de Frenkleri tasvir ettiklerini görmekteyiz. Edebiyatçılar bunu yaparken genelde onların olumsuz yönlerini ön plana çıkararak büyük korku saldıkları Müslümanların gözünde küçük düşürmek ve onlara karşı cesaretlendirmek amacını gütmüşlerdir. Ama bazen de objektif olarak değerlendirmeler yapılmaktadır. Bunun en güzel örneğini Usâme b. Munkız'de görmekteyiz. Savaştığı düşmanlarına karşı ateşkes dönemlerinde samimi diyaloglara giribilmiş bir edebiyatçı olan Usâme'nin gözlemleri genelde Frenkleri eleştiri ve küçümseme üzerine kuruludur. Bunun başlıca sebebi onlara karşı Haçlı seferlerinin başlangıcından itibaren savaşmış bir insan olmasıdır. Usâme, eleştirilerinin yanında Frenklerin üstünlüklerini de kaleme almış yegane edebiyatçıdır.

Usâme, Frenklerin tıbbî konularda geri kalmışlıklarını anlatırken başarılı oldukları alanları da yazmaktan çekinmez. Onları kaba ve güçlü hayvanlara benzetirken savaşmada ki yeteneklerini ve cesaretlerini göz ardı etmez. Bu davranışıyla Usâme dönemin en objektif gözü olarak kabul edilip yazılarına itimat edilebilir. Usâme'nin ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı "Kitabu'l- İ'ti-bâr"adlı eserinin büyük bir kısmı bu gözlemlere dayanır. Ve bizzat yaşadığı olayları büyük bir dürüstlikle aktarır.

3.3.1. Zorba ve Kaba Oluşları

Usâme b. Munkız, zorba ve kaba olarak tasvir ettiği Frenkler hakkında şu bilgileri kaydeder;

¹⁰⁸ İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yûsufiyye*, 59-80.

"Her şeyden münezzehtir olan Allah'a hamd olsun. Frenklerin davranışlarından insanoğlu haberdar olsa Allah'ı tesbih ve kudretini takdir eder. Onlar güç ve taşımacılıktan başka bir özelliği bulunmayan hayvanlar gibidirler. Savaşma ve cesurluktan başka da bir meziyetleri yoktur. Şimdi size onların yaptıkları işlerden ve garip düşüncelerinden birkaç örnek vereceğim;

Fülk'ün oğlu kral Fülk'ün ordusunda saygın bir Frenk şövalye vardı. Aramızda öylesine bir yakınlık oluştu ki bana "kardeşim" diye hitap etmeye başladı. İşlerini tamamlayıp deniz yolu ile ülkesine dönmeye karar verdiğinde bana şöyle dedi:

"Kardeşim ben ülkeme geri dönüyorum ve senden oğlunu ülkemde ki savaşçılarla tanışıp, bilgelik ve şövalyelik öğrenmiş, meziyetli bir adam olarak geri dönmesi için benimle beraber göndermeni istiyorum" O zamanlar oğlum (Ebu'l Fevaris Mürhef) ondört yaşındaydı ve yanımda bulunuyordu. Bu duyduğum sözlerin akıllı bir adamın ağzından çıkması mümkün değildi. Zira, oğlum esir bile olsa, o esaret ona Frenklerin ülkesine götürülmek kadar kötülük getirmezdi. Bu sözü üzerine ben de ona şöyle dedim:

"İnan bana ben de hep bunu düşünürdüm. Beni bunu yapmaktan alıkoyan tek şey ninesinin ona çok düşkün olmasıdır. Hatta onu kendisine geri götürüleceğime dair yemin almadan benimle gelmesine izin vermedi."

Bu cevabım üzerine "Annen hala yaşıyor mu?" diye sordu. "Evet" dedim. "Öyleyse ona itaatsizlik etme " dedi.¹⁰⁹

Usâme, "Frenk diyarından yeni gelenler, Müslümanlar ile uzun süre ilişkide bulunmuş ve alışmış olanlara nispetle daha kabadır. Şu olay onların bu özelliklerini gösteriyor" sözleriyle, Frenklerin kabalıklarına bir diğer örnek olarak eserinin ilerleyen sayfalarında yaşadığı şu anıyı aktarır;

"Her Kudüs'e gidişimde, yanında Frenklerin kiliseye çevirdikleri küçük bir mescit bulunan el-Aksa Camii'ne girerdim. Benim tanıdığım mabet şövalyelerinin denetiminde bulunan bu camiye girdiğimde şövalyeler, benim namaz kılmam için bitişikte ki, küçük mescidi boşaltırlardı. Bir gün gene bu mescide girdim. Tekbir getirip kıyama durdum. Frenklerden birisi gelip, üzerime atıldı ve yüzümü doğu tarafına çevirerek şöyle dedi: "Bu tarafa dönerek namaz kılma-

109 Usâme b. Munkız, Kitabul-l-İ'tibar, 132.

lısını!" Şövalyelerden birkaçı ona doğru koştular, tutup benden uzaklaştırdılar. Ben namazımı kılarırken diğerleri başka bir şeyle meşgul olduğu sırada o adam tekrar üzerime geldi, yönümü doğuya çevirerek, "bu tarafa döneceksin" dedi. Şövalyeler tekrar gelip onu uzaklaştırdılar. Şövalyeler bana " bu Frenk diyarından yeni gelmiş ve şimdiye kadar doğudan başka hiçbir yöne ibadet eden kimseyi görmemiş bir yabancısıdır." Diyerek özür dilediler. Bunun üzerine kendi kendime, "bu kadar namaz yeter" dedim. Sonra dışarı çıktım. O iblis herifin kibleye doğru ibadet eden birini gördüğünde ki davranışı, yüzünün renginin değişmesi, titremesi, ruh hali beni hayrete düşürmüştü."¹¹⁰

3.3.2. Ahlakî Tavırları

Usâme b. Munkız, Frenklerin ahlak anlayışlar hakkında şunları anlatır;

"Frenkler kıskançlık ve hassasiyetten tamamen yoksundur. Biri, karısıyla birlikte yürürken başka bir adamla karşılaşsa, karşılaştığı adam karısını eliyle kenara çekip konuşabilir. Koca da sohbet bitene kadar karısını kenarda bekler. Sözün uzaması halinde karısını adamla baş başa bırakır ve çeker gider."¹¹¹

Usâme, Müslümanları en hassas oldukları namus konusunda Frenkler'in farklı davranışlarını işte, bizzat tanık olduğum bir örnek diyerek şöyle anlatır:

"Nablus'a gidişlerimde daima Mu'izz adlı, evi Müslümanlar için bir misafirhane özelliğinde olan adamda kalırdım. Evin yola bakan pencereleri vardı. Pencerelerin karşısında, yolun öte yakasında tüccarlara şarap satan bir Frenkin evi vardı. Şişeye biraz şarap doldurur ve "evet, tacirler! Bu şarabın fıcsı yeni açıldı. Almak isteyenler filan yerde bulabilirler" diye bağırarak çevrede dolaşırdı. Frenk'in bu ilana karşılık aldığı ücret, şişesindeki şaraptı. Bir gün bu Frenk eve gitti ve karısının yatağında bir adam gördü. Adama, "karımın odasına ne cesaretle girdin?" diye sordu. Bu soru karşısında adam hiç istifini bozmadan, "yorgundum, dinlenmek için girdim" diye cevap verdi. Frenk, "ama, yatağıma nasıl girdin?" diye sordu. Adam şöyle cevap verdi: "serilmiş bir yatak

¹¹⁰ Usâme b. Munkız, a.g.e., 135.

¹¹¹ Usâme b. Munkız, a.g.e., 135

buldum, girip uyudum." Frenk, "ama karım da seninle birlikte uyuyor!" öteki, "doğru, ama yatak onun. Onu kendi yatağında yatmaktan nasıl men edebildim?" Frenk, "dinim hakkı için, bunu bir daha yapacak olursan, bozuşuruz." Frenk'in itirazını ve kıskançlığını ifadesi bundan ibaretti." 112

Usâme kitabının ilerleyen sayfalarında bir başka örnek diyerek konuyla ilgili olarak babasının hamamından sorumlu olan Salim adlı şahıstan dinlediği hikayeyi onun ağzından şu şekilde nakleder:

"Maişetimi temin için Ma'arra'da bir hamam açmışım. Bu hamama bir Frenk şövalyesi geldi. Frenkler hamamda peştamal takılmasından hoşlanmazlar. Bu Frenk, peştamalıyı belimden çekip çıkardı ve attı. Eteğimin traşlı olduğunu görünce aynı şeyin kendisine de yapılmasını istedi. Ben de yaptım. Sonra, "salim, dinim hakkı için aynısını madama da yap" dedi. Adam madam kelimesiyle karısını kastediyordu. Adamlarından birine "madama söyleyin buraya gelsin!" dedi. Adam, çıkıp kadını hamama getirdi. Şövalye tekrar etti, "bana ne yaptıysan ona da yap!". Ben de kocasının gözlerinin önünde, söyleneni yaptım. Sonunda adam bana teşekkür etti ve hizmetime karşılık para verdi."

"Şu tezata bakın! Bunlarda ne kıskançlık vardır ne de hamaset. Ancak cesurdurlar. Gerçi cesaret de kötü bir üne sahip olmaktan kaçınma gayretinin ürününden başka bir şey değildir." 113

Usâme, Frenkler'in bu davranışları ile ilgili olarak da bu sefer bir başka hamamda bizzat şahit olduğu bir olayı bizlere şöyle anlatır:

"Sûr'daki umumi hamama girdim ve müstakil bir bölmede yerimi aldım. Kölelerimden biri bana, "hamamda bizimle birlikte bir kadın var!" dedi. Dışarı çıktığımda, taş çıkıntılarında birine oturdum. Birde ne göreyim, hamamda ki kadın çıkmış, babasıyla birlikte karşıda dikiliyor. Ancak kadın olduğuna tam olarak emin olamadım. Yanımdakilerden birine, "bak bakalım gerçekten kadın mı?" dedim. Bu sözümle gidip sormasını kastetmişim. Ancak o gitti, eteğini kaldırdı ve dikkatle ona baktı. Bunun üzerine babası bana döndü ve

112 Usâme b. Munkız, a.g.e., 136.

113 Usâme b. Munkız, a.g.e., 136-137.

"kızımdır, annesi öldü de, başını yıkayacak kimsesi olmadığı için onu hama-ma getirdim ve başını yıkadım." Frenk'in bu sözü üzerine ben de, "aferin iyi yapmışsın!, Allah bunun mükafatını sana verir" dedim." ¹¹⁴

3.3.3. Hukuk Anlayışları

Usâme b. Munkız, Frenklerin o dönemde ki hukuk anlayışları hakkında da bize şu gözlemlerini aktarır;

"Bir gün Nablus'ta iki Frenk arasındaki bir düelloya tanık oldum. Düellonun sebebi bazı Müslüman korsanların Nablus'un köylerinden birine yaptıkları baskındı. Köylülerden biri, köye gelen korsanlara yol göstermekle suçlanıyordu. Köylü kaçıyordu. Kral adamlarını gönderdi ve köylünün çocuklarını yakalattı. Bunun üzerine köylü krala geldi ve "adalet yerini bulsun, eşkiyaya yol gösterdiğimi söyleyen adamı düelloya çağırıyorum" dedi. Kral, köyü arpalık olarak elinde bulunduran mutasarrıfa "bununla düello edecek birini bul" dedi. Adam köyüne gidip yabancı bir nalbantı tuttu ve ona düello etmesini emretti. Böylelikle kendi köylülerinin ölmemesi ve malının eksilmemesini garantiye almıştı. Nalbantı gördüm. Güçlü, genç bir adamdı. Ancak yüreksizdi. Birkaç adım atıp oturdu ve içki istedi. Düello çağırısında bulunan köylü yaşlı bir adamdı. Ancak ruhen güçlüydü. Düellodan korkmadığını göstermek için parmaklarını şıklatıyordu. Sonra viscount yani köyün sahibi geldi ve iki rakibe birer kalın sopa verdi. Orada bulunanlarında etraflarında halka olmalarını sağladı.

İki adam karşılaştılar. Yaşlı adam, nalbantı, seyircilerin yanına kadar itti, sonra meydanın ortasına döndü. İki adam, kana bulanmış direkler gibi oluncaya kadar birbirlerine vurmaya devam ettiler. Kavga uzadı. Viscount "çabuk olun" diye bağılıyor, kavgayı hızlandırmaya çalışıyordu. Doğrusu, çekiç sallamış olmak, mesleği dolayısıyla nalbanta büyük avantaj sağlıyordu. Yaşlı adam yorulmuştu. Nalbantın bir vuruşu onu düşürdü. Sopası da arkasından düştü. Nalbant adamın üzerine çöktü, parmaklarını rakibinin gözlerine sokmaya çalıştı. Ancak fışkırmakta olan kanın çokluğundan dolayı başaramadı. Sonra kalktı ve adamı öldürünceye kadar sopayla kafasına vurdu.

¹¹⁴ Usâme b. Munkız, a.g.e., 137.

Sonra, ölen adamın boynuna bir ip bağladılar, sürüklediler ve astılar. Nalbantı getiren efendi nalbanta kendi pelerinini giydirerek onu yanında ki ata bindirdi ve onunla birlikte gitti. Bu hadise Frenklerin ne biçim bir hukuka ve hükümlere sahip olduklarını gösteriyor. Allah onlara lanet etsin." ¹¹⁵

Usâme Frenklerin hukuk anlayışıyla ilgili olarak şahit olduğu bir başka olayı kendi edebî üslubuyla bizlere şu cümlelerle anlatır;

"Bir defasında Emir Muineddin ile (Allah rahmet eylesin) Kudüs'e gitmiştim. Nablus'ta durduk. Orada, Müslümanlardan, henüz genç ve iyi giyimli olan kör bir adam kendisini emire takdim etti. Yanında emire hediye etmek üzere meyveler vardı. Emir'in kendisini Şam'da hizmetine almasını istiyordu. Emir kabul etti. Adamı soruşturdum, annesinin bir Frenkle evlendiğini, sonrada o Frenki öldürdüğünü öğrendim. Kadının oğlu Frenk hacılara saldırıyor, onları annesiyle yardımlaşarak öldürüyordu. Sonunda onu suçladılar ve Frenk adetlerine göre cezalandırdılar. Büyük bir fıçı getirip suyla doldurdular. Üzerine de tahtadan bir iskele kurdular. Suçladıkları adamın ellerini bağladılar omuzlarının etrafına bağladıkları iple fıçıya sarkıttılar. Düşüncelerine göre adam masumsa suya batacaktı. Onlar da suyun içinde boğulup ölmesin diye iple adamı çekeceklerdi. Suçluysa suya batmayacaktı. Adam, kendisini suya attıklarında, batmak için elinden geleni yaptı, ancak başaramadı. Mecburen, verdikleri cezaya razı oldu. Allah onlara lanet etsin! Kızgın şişle gözlerini dağladılar.

Sonra bu adam Şam'a geldi. Emir Müineddin (Allah Rahmet eylesin) ona, bütün ihtiyaçlarını karşılayacak bir maaş bağladı ve kölelerinden birine "onu Burhaneddin-i Belhi'ye (Allah rahmet eylesin) götür. Ondan, benim adıma bu adama Kuran ve fıkıh öğretmesi için birini görevlendirmesini rica et" dedi. Kör adam bunu duyunca, "daima muzaffer ve galip olasin! Ama ben bunu düşünmüyorum" dedi. Muineddin, "senin için ne yapmamı bekliyordun?" diye sordu. Kör, "bana bir at, bir katır, bir zırh verip beni savaşçı yaparsın diye düşünüyordum" dedi. Bunun üzerine Muineddin "kör bir adamın savaşçı olabileceğini sanmam" dedi." ¹¹⁶

¹¹⁵ Usâme b. Munkız, a.g.e., 138-39.

¹¹⁶ Usâme b. Munkız, a.g.e., 139-140.

3.3.4. Müslümanlara Uyum Sağlamaları

Yaklaşık iki yüzyıl süren Haçlı Seferleri nedeniyle frenklerin Doğu'da kalışları uzamış bu sürede Müslümanların bir çok adet ve geleneklerine alışarak uyum sağlamışlardır. Bu konuda Usame, yaşadığı şu olayı anlatır;

"Frenkler arasında Müslümanlara alışıp uyum sağlayanlarda vardır. Bunlar, Frenk topraklarından yeni gelmiş olanlara nazaran daha iyidirler. Ancak bunlar istisnadırlar ve genel bir yargı olarak kabul edilemezler.

İşte bir misal. Adamlarından birini bir iş için Antakya'ya göndermiştim. O sıralar Antakya'da, aramızda bir dostluk bulunan Reis Theodoros Sophianos (Tadrus İbnü's-Saffi) vardı. Antakya'daki nüfuzu kuvvetliydi. Bir gün adamıma şöyle dedi: "bir Frenk dostum beni davet etti. Sen de bizimle gel de adellerini öğrenirsin" adamım hikayeyi şu sözlerle anlattı. Onunla birlikte gittim. Frenklerin önceki seferlerinde gelmiş yaşlı kuşaktan bir şövalyenin evine vardık. Kütükten düşülmüş hizmetten alınmıştı. Antakya'da bir mülkü vardı ve o mülkün geliriyle geçiniyordu. Şövalye son derece temiz ve leziz yiyeceklerle dolu olağanüstü bir sofrayı kurdu. Yemekten kaçındığımı görünce "gönül rahatlığıyla yiyebilirsin. Ben Frenk yemekleri yemem. Yemekleri, kendi pişirdiklerinden başka bir şey yemeyen Mısırlı kadınlarımız pişiriyor. Ayrıca, evime kesinlikle domuz girmez" dedi. Ben de çekinerek yedim. Sonra oradan ayrıldık." ¹¹⁷

3.3.5. Sağlık ve Tıp Anlayışları

Usâme b. Munkız, "Kitâbu'l-i'tibâr" adlı döneme ışık tutan eserinde, o dönemde Müslümanların gelişmiş tıp yöntemleri ve tedavileri karşısında Frenklerin oldukça ilkel ve basit yöntemler ile hastaları tedavi yoluna gittiklerini "garip tedavi yöntemleri" başlığı altında şu gözlemleri ile bizlere aktarır;

"Onların ilginç tedavi uygulamalarından biri de şu olaydır;

Muneytira (Kuzey Lübnan'da İbrahim nehri civarında ki Afkah yakınında) hakimi amcama bir mektup yazarak halkı arasında ki bazı hastaları iyi-

¹¹⁷ Usâme b. Munkız, a.g.e., 139-140.

leştirecek bir tabib göndermesini istedi. Bunun üzerine amcam da ona Sabit isimli Hristiyan bir tabib gönderdi. Sabit orada on gün kalıp geri döndüğünde ona "hastaları ne çabuk iyileştirip döndün" dediğimizde bizlere şunları anlattı;

Bana, bacağımda büyümekte olan bir çıban bulunan bir şövalye ile kuruluk hastalığına yakalanmış bir kadın getirdiler. Şövalyeye çibanı açıp iyileştirecek bir merhem, kadına da mizacını nemlendirecek bir diyet uyguladım. Bu şekilde tedaviye devam ederken Frenk bir tabip geldi ve onlara, "bu adam tedavi konusunda hiçbir şey bilmiyor" dedi. Sonra şövalyeye dönerek "tek bacakla yaşamayı mı yoksa iki bacakla ölmeyi mi istersin?" diye sordu. Bu soru karşısında şövalye "tek bacakla yaşamak isterim!" cevabını verince, tabip, "bana güçlü bir asker, bir de keskin balta getirin" dedi. Elinde keskin balta ile bir şövalye çıkageldi. Bütün bu olaylar gözlerimin önünde cereyan ediyordu. Frenk tabip, hastanın bacağına bir kütüğün üzerine koydu ve elinde balta ile bekleyen şövalyeye baltayla bacağına vurup bir defada kesip atmasını emretti. Gözlerimin önünde asker balta ile vurdu, ama adamın bacağı kopmadı. İkinci defa vurunca bacağın iliği çıktı ve adamcağız oracıkta ölüverdi.

Daha sonra da kuruluk hastalığına yakalanmış kadını muayene etti ve "bu kadının başında şeytan var, ona sahip olmuş, derhal saçını kazıyın" dedi. Hemen gelip kadının saçını kazıdılar ve bundan sonra da kadın yeniden onların hardal ve sarımsaktan ibaret olan perhizlerine devam etti. Kadının kuruluk hastalığı dahada arttı. Bunun üzerine hekim, "şeytan onun başının içine girmiş" dedi. Bir ustura aldı ve kafa derisini haç şeklinde çizdi. Çiziğin ortasından itibaren kafatası kemiği açılıncaya kadar deriyi soydu ve orayı tuzla doldurdu. Kadın oracıkta ölüverdi. Bunun üzerine benim hizmetime artık ihtiyaçları olup olmadığını sordum. Olmadığını söylediklerinde de döndüm. Daha önce tedavi şekillerinin nasıl olduğunu bilmiyordum öğrenmiş oldum." 118

Usâme b. Munkız, eserinin ilerleyen satırlarında; Haçlı Seferleri döneminde Frenklerin garip tedavi yöntemleriyle ilgili olarak "Bir başka garip tedavi" adıyla ara başlık vererek bir Frenk hakiminden dinlediği şu bilgileri de aktarır;

118 Usâme b. Munkız, Kitâbu'l-İ'tibâr, 133.

"Onları garip tedavileriyle ilgili bir başka hikaye de Frenklerin büyük liderlerinden biri olan Taberiyye hakimi William de Bures'in bana anlattığı hikayedir. Akka'dan Taberiyye'ye giderken William Emir Muineddin'e (Allah rahmet eylesin) eşlik ediyordu ve ben de onlarla beraberdim. Yolda William bize şu hikayeyi anlattı:

"Memleketimizde, hastalanmış, ve ölüm noktasına gelmiş sevilip sayılan bir şövalye vardı. Büyük rahiplerimizden birine gittik ve kendisine " bizimle gel de filan şövalyeyi bir muayene et" dedik. "Olur" dedi ve bizimle geldi. Hepimiz içten içe, bu rahibin elini sürmesiyle hastanın iyileşeceğine inanıyorduk. Rahip hastayı görünce, "bana balmumu getirin" dedi. Hemen, biraz balmumu bulup getirdik. Rahip balmumunu yumuşatıp parmak gibi yuvarladı ve adamın burun deliklerine doldurdu. Şövalye oracıkta öldü. "öldü" dedik. Rahip, "evet!, büyük acı çekiyordu. Burun deliklerini tıkadım ki, ölsün ve rahatlasın." ¹¹⁹

3.4. EDEBİ VE TARİHİ METİNLERDE SAVAŞLARI VE ALETLERİNİ TASVİR

Haçlı Seferleri döneminde yaşayan bu savaşlara bizzat şahit olan aktif olarak katılan veya katılanların anlattıklarına dayalı bilgileri aktaran Arap edebiyatçıları eserlerinde bu savaşları tüm canlılığıyla savaşlarda kullanılan aletlerle birlikte tasvir etmişlerdir. Bu tasvirler bu savaşlara bizzat katılmış veya gözlemleyerek en yakından bilgi alan kişilere aittir. Bunlar arasında; el-İsfehânî, Usâme b. Munkız, İbn Şeddâd, İbn Esîr yer almaktadır. Bunlar, İslam tarihinin önemli savaşlarından sayılan başta Hittîn, Akkâ savaşı ve Kudüs'ün fethi olmak üzere önemli zaferleri ayrıntılarıyla anlatmakta, bu savaşlarda kullanılan kılıçlar, mızraklar, mancınıklar ve değişik saldırı ve savunma aletlerini ve saldırı taktiklerini anlatmaktadırlar. Müslüman ve Haçlı askerleri süvariler ve piyadelerden olmak üzere iki sınıftan oluşmaktaydı. Tarihî kaynaklarda genellikle süvarilerin adedi verilmektedir. Müslüman askerler, daîmî ve gerektiğinde silah altına alınan gazîler adı verilen gönüllülerden oluşmaktaydı.

¹¹⁹ Usâme b. Munkız, a.g.e., 137-38.

Frenk süvarileri, iki kısımdan oluşmakta; birinci sınıfı belli sınamalar ve törenlerden geçerek yükselen şövalyeler, ikinci sınıfı, Türkopoller (Türkoğullar) adı verilen Memlûk sınıfının Haçlılar ve Bizanslılardaki karşılığı olan ve satın alınarak yetiştirilen veya ücret karşılığında savaşan sınıf oluşturmaktaydı. Haçlıların kumandanları, baron, dük, kont gibi ünvanlar taşımaktaydı. Haçlıların atları daha kuvvetli, zırhları ağırdı. Müslümanların atları daha küçük ve çevik, genellikle zırları hafifti. Müslüman askerler özellikle de Türkler oku, Frenkler ise Kantâriye adı verilen uzun saplı mızrakları iyi kullanırlardı. Haçlıların zırh üstünlüğüne karşılık, Müslümanların ateşli naft silahlarında üstünlüğü vardı. Deniz hakimiyetinde Haçlılar üstünlüğe sahiptiler. Müslümanların özellikle İskenderiye de bulunan güçlü donanmaları vardı.¹²⁰ Haçlılar bu savaşlar sonucunda Türk ve Memlûk süvarisinden örnek alınan atlı okçular sistemi ile Mağrip kargısı ve topuzu Müslümanlardan görerek kullanmaya başlamışlar ve Batıya taşımışlardır. Müslümanların savaşlarda Frenklerin bilmedikleri özel savaş teknikleri vardı. Haçlılar bu taktiklerle karşılaştıklarında şaşırıp kalmışlardır. Örneğin Türklerle ilk temaslarından biri olan 1097 yılındaki Eskişehir savaşından tükenmez enerjileri ve amansızca savaşmaları sonucu kurtulabilmişlerdir.¹²¹

Arap tarihçi ve edebiyatçıları gerek Müslümanların gerekse Frenklerin savaş aletleri ve savaş teknikleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu bilgiler arasında İbnu'l-Esîr'in Selahaddin Eyyûbî'nin sahil beldesi olan Eyle'yi ele geçirmek için kullandığı teknik oldukça ilginçtir.

İbnu'l-Esîr, 566/1170 yılı olaylarında Selahaddin'in ayrı parçalar halinde gemiler yaptırdığını ve bunları parçalar halinde develere yükleyip Eyle üzerine yürüyerek sonra bu parçaları monte ettirip denize saldıgını böylece Eyle'yi hem denizden hem de karadan ku-

120 Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, 14-15.

121 C.W. Oman, *Ok, Balta ve Mancınık*, (Çev: İsmail Yavuz Alogan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2002, 61-62.

şattığını on gün içerisinde (12-21 Aralık 1170) Eyle'yi fethettiğini anlatmaktadır.¹²²

Savaşlar esnasında sürekli saldırılara maruz kalan ve her zaman korunmaya hazır bir şekilde bulunan kaleler ve şehirleri çevreleyen surlar, saldırıya geçenler tarafından mancınık adı verilen ağır taşları fırlatarak duvarları yıkan aletlerle dövülmüştür. Mancınıklar aynı şekilde savunmaya geçenler tarafından da içten dışarıya doğru fırlatılarak saldırgan tarafın savaş malzemesini ve askerlerini ezip parçalama amacıyla mekanizmalarından fırlatılmaktaydı.

Usâme b. Munkız, savaşlarda en ağır hasarı veren özellikle kaleleri yıkmada kullanılan mancınıkları şöyle anlatır:

"532/1138 Bizanslılar gelip Şeyzer önlerinde karargahlarını kurduklarında yanlarında getirdikleri, ağır şeyleri fırlatmakta kullanılan korkunç mancınıklarını da kalenin karşısına yerleştirdiler. Bu mancınıklar bir taşı okun ulaştığı mesafeden daha uzağa atarlar. Taşların ağırlığı da 20-25 okka (ritl) ağırlığındadır.

Bir defasında Yusuf İbn Ebî'l-Garîp adlı bir arkadaşımın evine büyük bir kaya fırlatmışlardı. Bu taş en üstten dibe kadar bütün evi yıkmıştı.

*Emirin ikamet ettiği kulenin üzerinde ucuna bayrak bağlı bir mızrak dikiyordu. Kale halkının geçtiği yol tam bayrağın altına isabet ediyordu. Mancınıktan çıkan bir taş mızrağa isabet etmiş ve ortasından ikiye bölmüştü. Kırılan ve mızrağın uç kısmının bulunduğu parça fırlamış ve tam da adamlarımız oradan geçerken yola düşmüştü. Bu sivri uçlu yarım mızrak o yükseklikten düştü ve adamı köprücük kemiklerinin arasından vurarak yere kadar indirdi. Adam oracıkta öldü."*¹²³

Usâme anlattığı bir diğer olayda da şunları yazmaktadır;

"Babamın Memlûku Kutluk bana şu hikayeyi anlattı. Bizanslıların Şeyzer muhasarası sırasında tüm teçhizat ve kılıçlarımızla kalenin girişindeki açıklıkta oturmuyorduk. Birden bire yaşlı bir adam bize doğru koştu ve ey Müslümanlar! Hareminiz! Bizanslılar şehre girdiler! Diye bağırdı. Hemen kılıçlarımızı çektik ve çıktık.

¹²² İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, X, 31.

¹²³ Usâme b. Munkız, *Kitâbu'l-İ'tibâr*, 113-114.

Mancınıklarının dış duvarda açtığı bir gediği tırmanıp geçmeye çalıştıklarını gör-
dük. Onları oradan söküp atıncaya kadar dövuştük, arkadaşlarının yanına varın-
caya kadar onları kovaladık. Sonra döndük ve dağıldık.

Olayı haber veren yaşlı adamla ikimiz baş başa kaldık. Ayağa dikildi, su
dökmek için yüzünü sura çevirdi. Ben de dönüp ayrıldım. Ayrılır ayrılmaz dü-
şen bir şeyin kütürtüsünü işittim. Etrafıma baktım. Bir de ne göreyim! Bir
mancınık taşı adamın başına vurmuş parçalayıp duvara yapıştırmış. Beyin de
fırlayıp duvara akmış. Adamı alıp götürdüm. Cenaze hizmetini yaptıktan son-
ra onu kabrine defnettik.

Bir başka mancınık taşı da adamlarımızdan birinin bacağına çarpmış ve
kırmıştı. Onu, kalenin girişindeki açıklıkta oturmakta olan amcamın yanına
getirdiler. Amcam, "kırıkçıyı çağırın" dedi. Şeyzer'de kırık çıkıktan çok iyi an-
layan Yahya isminde bir usta vardı. Geldi, kale kapısının dışındaki girintiye
oturdu ve adamın bacak kemiklerini onarmaya başladı. Bir başka taş gelip ba-
cağı kırık olan adama isabet etti ve onu öldürdü. Sınıkçı içeri döndü. Amcam,
"kemiği ne çabuk onardın" deyince adam, "efendim, bir taş daha geldi ve onu
bu tamir ameliyesinden kurtardı" diye cevap verdi.¹²⁴

Haçlı Seferlerinde gerçekleşen savaşlarda savunulan veya ele
geçirilmeye çalışılan şehir surları ve kaleler müstahkem yapılardan
oluşmaktaydı. Kampman; "Haçlılar bu kaleler sayesinde hakimiyetlerini
senelerce uzatabilmişlerdi" demektedir.¹²⁵ Bu kaleleri ele geçirmek için
bir grup asker kale önünde mücadele ederken ordu içerisinde bir
kol olan ve Nakkâblar (lağımclar) adı verilen grup da; kalelerin al-
tını oyarak alttan yıkmaya ve sızmaya çalışmaktaydı.

el-İsfehânî, 583/1187 yılında Selahaddin Eyyûbî'nin kardeşi Ye-
men Hakimi Tuğtekin'e yazdığı o yılın zaferlerini haber veren mek-
tubunda, Taberiyye muhasarası esnasında, lağımcların yaptıkları-
nı şu şekilde anlatır;

"Bundan sonra, düşmanla çarpışmak için Lübya ovasında bir yer seçtik. .
Kahraman askerlerimizle sağ ve sol kanatlar, merkez halinde tertiplenerek ora-

124 Usâme b. Munkız, a.g.e., 114.

125 A.A. Kampman, " Yakın-Doğuda Haçlılar Devrine Ait Kaleler" Belleten, TTK.
No. 89-92, Ankara 1959, XXIII, 621.

da geceye girdik. Akşamleyin Hassa birliğimiz ve Candarlarla yalın halde gelip Taberiyye'yi kuşattık. Hemen nakkablar, lağım açmaya başladı. Surun bir tarafı yıkıldı. Geceleyin yağma için insanlar oraya girdiler. Gece çok karanlıktı. Ateşe verilip evler araştırıldı. Halkı kaleye sığındı. Kaleyi muhasara ederek sabahladık." 126

Usâme b. Munkız, lağımçılar adı verilen grubun savaşlardaki başarılarını şu olayla anlatır;

"509/1115-1116 yılında babam ordunun başında sultanın emrettiği bir sefer için gelmiş olan Sipahsalar Porsuk b. Porsuk'a katılmak için çıkmıştı. Porsuk, aralarında Emiru'l-Cuyûş Musul hakimi Özbek, Rahbe Emiri Sungur Dıraz, Emir Kundugadi, Hâcibu'l-Kebîr Begtimur, büyük bir kahraman olan Zengî b. Porsuk, İsmail el-Bekcî ve diğerleri gibi çok sayıda büyük emirlerin bulunduğu büyük bir orduya komuta ediyordu. Kefertab önlerinde konakladılar. Frenklerin başında Theophile'in iki kardeşi bulunuyordu. Onlara saldırdılar. Horasanlı askerler hendeğe girdiler ve bir yer altı tüneli kazmaya başladılar. Durumlarının iyiden iyiye tehlikeye girdiğini gören Frenkler kaleyi ateşe verdiler. Çatılar yandı ve atların, yük hayvanlarının, koyunların, domuzların ve esirlerin üstlerine çöktü. Hepsi yandı. Frenkler, kalenin tepesinde, duvarlara tutunur halde kaldılar.

Yer altı tüneline girip kontrol etmek istedim. Oklar ve taşlar yağmur gibi üzerimize yağarken hendeğe indim ve tünele girdim. Kazı işinin çok büyük bir maharetle yapılmış olması beni hayrete düşürdü. Tünel, hendekten gözetleme kulesine doğru yapılıyordu. Tünelin yanlarına ikişerli direkler dikilmiş ve üzerlerine, yukarıdan toprak çökmesin diye tahtalar konulmuştu. Tünelin tümü, kulenin temeline kadar böyle bir ahşap iskeleyle tahkim edilmişti. Sonra kule duvarının altını eştiler ve kulenin temeline kadar gittiler. Tünel dardı. Sadece kuleye ulaşmak için bir vasıtaydı. Kuleye ulaşır ulaşmaz, kulenin duvarına isabet eden yerde tüneli genişlettiler, kalaslarla takviye ettiler ve taşlar oyulup sökülürken dökülen taş parçalarını azar azar dışarıya taşımaya başladılar. Kazıdan çıkan toprak, tüneli çamura bulamıştı. Tüneli dolaşp inceledikten sonra, Horasan askerleri beni tanımadan dışarı çıktım. Beni tanısaydılar, yüklü bir bahşiş almadan dışarı bırakmazlardı.

126 el-İsfehânî, el-Fethu'l-Kussî, fi'l-Fethi'l-Kudsî, 105-106.

Sonra kuru ağaç keserek tünelin içine yığdılar. Ertesi sabah ateşe verdiler. Biz de tam o sırada, kule yıkılınca kadar kaleye bir saldırı yapmak üzere silahlандık ve yoğun bir taş ve ok yağmuru altında hendeğe yürüdük. Ateş etkisini gösterir göstermez taşların arasındaki harçlar düşmeye başladı. Sonra bir çatırtı koptu. Çatırtı büyüdü, büyüdü ve kule çöktü. Kule çöker çökmez düşmana ulaşabileceğimizi düşünüyorduk. Ama duvarın sadece dış yüzü çökmüş, iç duvar sağlam kalmıştı. Güneş bizi iyice kızdırınca kadar orada bekledik. Sonra çadırlarımıza döndük. Üzerimize fırlayan taşlar bize epeyce zayılat verdimişti.”¹²⁷

İbnu'l Esîr, 586/1190-1191 yılı olayları bölümünde burçların naft (günümüz Arapçası'nda bu isim Petrol için kullanılmaktadır) adı verilen yanıcı madde ile yakılmasını şu şekilde anlatır;

“Haçlılar Akka önlerinde kaldıkları sırada çok yüksek üç tane ahşap burç yapmışlardı. Bu burçların yüksekliği altmış arşın idi. Her bir burç beş tabakadan oluşuyordu. Ve her tabaka savaşçılarla doluydu. Burçlar için ağaç ve keresteyi adalardan toplamışlardı. Çünkü böylesine büyük burçlar için uygun ağaç çok nadir bulunuyordu. Burçların üzerini derilerle, sirke ve çamurla ve yanmayı önleyecek muhtelif ilaçlarla örtmüşlerdi. Bu burçlara giden yolları düzenleyip üç burcu da Akka'nın üç tarafına yerleştirdikten sonra (27 Nisan 1190'da) hücumla geçtiler. Burçları surlara yaklaştırdılar. Burçlarda ki Haçlılar Müslümanlarla savaşa girdiler. Sonra hendekleri doldurmaya başladılar. Şehir az kalsın zorla ele geçirilecekti. Müslümanlar Haçlıları uzaklaştırmaktan aciz kalmışlardı. Her çareye başvurmalarına rağmen hiçbir fayda görmemişlerdi. Burçların üzerine devamlı naft atmalarına rağmen hiç etkili olmuyordu. Bu sebeple mahvolacaklarına kesin olarak inanmışlardı. Sonunda Allah Müslümanlara yardım edip burçların yakılmasına izin verdi. Burçları tutuşturmayı şu şekilde öğrenmişlerdi;

Dimaşklı biri, naftçıların kullandıkları alet ve malzemeye ve yanmayı kolaylaştıran bir takım ilaçları elde etmeye çok meraklıydı. Onu tanıyanlar bu hevesinden dolayı onu kınıyor ve ayıplıyordu. Fakat adam: “bu benim tek başıma yapabileceğim bir iş değil. Ben sadece öğrenmek istiyorum.” Dedi. Ak-

127 Usâme b. Munkız, a.g.e., 114.

ka'da Allah'ın dilediği iş oldu ve bu adam Akka önlerine kurulmuş olan bu burçları görünce öğrendiği yanmayı ve kolaylaştıran ve tutuşmayı sağlayan ilaçların yapımına başladı. Öyle ki, çamur ve sirke vs. dahi burçların yanmasına mani olamayacaktı. Adam ilaçları hazırlayınca Akka'da idareye hakim olan ve yönetimi elinde bulunduran Emir Karakuş'un yanına geldi ve ona: "Mancınıklara emir ver de mancınıkları şu burçlardan birinin hizasına kur-sunlar. Ben bu ilaçla o burcu yakacağım" dedi. Karakuş mancınıkçıya bu adamın emrine uymasını emretti. Adam içine ateş konulmamış birkaç kap naft ve ilaç attı. Haçlılar atılan kapların hiçbir şeyi yakmadığını görünce ba-ğırıp çağırıyorlar, burçların üzerinde oynayıp dans ediyorlardı. Adam atılan yakıcı maddelerin burçlara ulaştığını anlayınca bu defa içine ateş konmuş ve yakıcı maddelerle doldurulmuş kapları burçlara attı, bunun üzerine de burç-lar derhal tutuştu bunu iki üç defa tekrarladı ve burcun her tarafı alev aldı. Burcun beş tabakasında bulunan Haçlı savaşçıları kaçıp kurtulmak için ko-şuştular. Burç, içindeki adamlarla yandı. Burçlarda zırhlar, silahlar ve pek çok alet vardı." 128

Selahaddin Eyyûbî, 566/1170 yılında Mısır'dan hareket ederek Haçlı topraklarına sefer düzenlemiş, Askalan ve Remle'ye bağlı bölgelerle Gazze'nin varoşlarına akınlar düzenlemiş, onları oradan uzaklaştırmak için gelen Frenkleri de yenilgiye uğratarak Mısır'a dönmüştür.¹²⁹

Kadı el-Fâdıl, Kavs şehrine gönderdiği mektubunda Selahad-din'in adı geçen bölgelere yaptığı saldırıları şu şekilde vasfeder.¹³⁰

"5 Rebi'ü'l-evvel Perşembe günü Birketu'l-cubb'e¹³¹ yöneldik. Aynı ayın 27'sinde de ulaştık. Çarşamba sabahı Dîr'de kaledeki herkesi korku içinde bıra-kan bir savaşla uyandık. Mancınıkları oraya doğrulttuk, devamlı ateş altında

128 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X, 191.

129 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 31; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/II, 486.

130 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/II, 489-491.

131 Kahire'nin kuzeyinde şehrin dışında bir mevki. Selahaddin'in avlanmak ama-cıyla çıktığı bir alan, Makrizî'nin yaşadığı dönemlerde de "Birketu'l-Hacc" ola-rak isimlendirilip hacıların Hicaz'a gitmek için toplandıkları bir merkezi bu-luşma noktası. Makrizî, *es-Sulûk*, I, 58, haşiye, 2; Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/II, 489, ha-şiye, 4.

tuttuk. Gün yükseldiğinde kalenin çevresini ele geçirdik. Oraya ateşler attık. Erkeklerin kanlarını döktük, kadınları da dul bıraktık. Burçlarına tırmandık. O burçlar belaya elbise hazırlamış gibiydiler. Herkesi dağıtıp parça parça ettik. Oklarla onlara ölüm elçileri yolladık. Burçlardan birini ve evleri savaşta kapısız girilecek hale getirmeyi hedefledik. Oraya halebiyye ulaştı ve gece orayı sardı. Kazmaların dilleri gece boyunca konuştu (Bütün gece kazma işlemi devam etti). Gün ağardı ve kaleye tırmanmak kolaylaştı. Yakması kolaylaştı. Bu düğümme yangın aletlerini yerleştirdik. Biraz tutuştuktan sonra hızla yere devrildi. Dinleyen ve itaat eden bir halde önümüzde toprağa karıştı. Adamlar taşları üzerinde diziliydi. Burçlardan ve gözetleme deliklerinden üzerlerine bu taşlar atıldı. Orada bulunanlar kalkamadılar. Kılıç ve ateşle azap oraya hakim oldu. Nefes almaya ve yerlerinde durmaya mecalleri kalmadı. Perşembe günü kalenin önüne gelmeye ve mancınıkları öne almaya, savaş yolu kolaylaştırmaya, yolu temizlemeye karar verdik. Orada mahzenlerde gizlenenler ortaya çıkarıldı. Yer de fişkıran kanlarını ortaya çıkardı.

Cuma sabahı erkenden kralın atlıları, piyadeleri, okçuları, mızraklıları, ülkesinin eşrafı ve yardımcılarının ordularıyla birlikte Gazze'den ayrıldığı haberi geldi. Onun ayrılışını kutlayarak, sonunun geldiğine inanarak atlarımıza bindik. Ona yetiştik, önden ve arkadan muhasara altına aldık. Yağız atlar ona hücum etti. Boyunlara vurulan prangalar gibi etrafını kuşattı. O günden önceki günde beklenen hamlesi ve savaşçıların yeri olan çarpışma beklenmeye başlandı. Allah kalbine korku doldurdu. Sadakatini yalana çevirdi. Hâlâ hile kurmakta, savaşmamakta. Vaziyeti idare etmekte, saldırmamakta. Ölüm onun akıbetidir. Ellerim onu cezalandırmadan geri durmayacak kılıçlar kollarım ise mızraklardır. Ta ki atlıları ve piyadeleriyle birlikte Dir'de ele geçirildi. Şam'da ayağının bastığı yerden başka mülkü kalmadı. R.Ahir'in başı Cumartesi gecesi, belki ortaya çıkar ya da çarpışır, saklanmaz meydana gelir, sesi soluğu kesilir, aslanlarının havası iner diye atlılarla hücum edip geri çekilerek muhasarayı daralttık. Onu arkamızda bıraktık, ülkesinin önümüze aldık. Onunla karşılaşmada maksadımız Allah'ın rızasını kazanmaktır.

..Gazze'de muzafer ordumuzla bir araya geldik. En güzel bir biçimde do-laştık. Bilindiği gibi orası, olayların zarar veremediği bir bekarette, hiçbir art niyetlinin el değdiremediği korunaklıktadır. Orası şirkin elebaşı, fitnenin merkezi olan Diviliğin (Templer şövalyelerinin) kalesidir. Allah yapılarını direksiz

kılsın! Zaferle oradaki doğru vadini gerçekleştirsin! En güzel bir şekilde oraya ulaştık ve orayı fethettik. Bir altın kadehken üzerine bastık ve içinde ne varsa, elinin altında ne biriktirdiyse bize attı. Çıktıkları ülkenin harap edilmesi için koşanların, sanki bineklerimize bağlanmış ve eyerlenmiş olan besili atların, ağırlık taşıyanlar arasından askerlerimize hafifleştirildi ve başarılı kılındı. Çok miktarda erzak ve zincire vurulmuş Müslüman esirler ordularımızın eline geçti. Allah'ın takdiriyle çirkin bir tuzaktan ve sıkıntıdan kurtuldular. Kesik başlar ve elleri boyunlarında toplanmış Frenk esirlerine gelince, gümüş renkli gökyüzü onların kanından yüz çevirip gitti. Onlardan cehennem ateşini tutuşturana ve alevlendiren şey akmakta. Derhal ateşe onlarla ilgilenmesini ve tutuşmasını, yıkarak onu tarumar etmesini emrettik o da harekete geçti. Geriye sadece; ibret alan için ibret, hatırlayan için anı, kafiri perişan eden Müslüman için nasihat kaldı.

R.Ahir ayının ikici günü Pazar sabahına çıktığımızda kazanç savaşa ağır basmış, Allah'ın zaferi köküne kadar ulaşmıştı. Küçük büyük tüm askerimiz selamet içinde yola çıktık. Düşmansa yurdunda boğazlanmış, saltanat merkezinde zelil olmuş, aşağılanmıştı. 11 R.Sânî Pazartesi günü sultanımızın makamına vardık. Efendimizle karşılaştık, Allah'ın salâtı üzerine olsun. Onun teşrifi, karşılaması ve bizimle konuşması, duasının kabul olması ve icabet edilmesi ne büyük ve yüce bir nimet. Onunla yolların engelleri kalktı ve ortaya çıktı. Hep üzerimizde olan hediyelerini göğü cömert davrandı ve kendini belli etti.

570 /1174 yılında Selahaddin Eyyûbî'ye karşı komplo hazırlığında olan bazı Mısırlılar Suriye sahillerindeki Franklarla Sicilya Krallığına haber salarak Mısır'a gelip Selahaddin'i bertaraf edip Mısır'dan çıkarmalarını istemişlerdir. Bunun üzerine Sicilya kralı atları taşıyan altı büyük gemi ve erzak taşıyan kırk gemiden oluşan ve içerisinde elli bin piyade ve bin beşyüz süvariden oluşan asker taşıyan ve sayıları iki yüzü bulan savaş gemisiyle büyük bir donanma oluşturarak 28 Temmuz 1174 de İskenderiye sahiline çıkarak şehri kuşatmıştır.¹³² İskenderiye halkının zorlu savunması ve karşı sal-

132 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, X, 63; İbn Kesîr, donanmanın ve içindeki askerlerin sayısı hakkında İbnu'l-Esîr'den biraz farklı olarak şunları kaydeder, "bu donanmada bir çok gemi, savaş aleti, savaşçı vardı. Donanmada her birinin içinde 150 savaşçı bulunan 200 gemisi ve 400 parça da irili ufaklı başka gemiler vardı." İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 288.

dırısı yanında Selahaddin'in hızla bölgeye hareket ettiği haberlerinin yarattığı korkuyla İskenderiye de tutunamayarak büyük bir yenilgi yaşamışlardır.¹³³

Selahaddin Eyyûbî, kaleme aldirdığı bir mektup da bu donanmanın içindeki askerler ve savaş malzemeleri ile geliş ve gerçekleşen zorlu savaş Şam'a bildirilir.¹³⁴

Donanmanın İskenderiye önüne geliş öğleden ikindiye kadar devam etti. Donanmanın geleceği tarafımızdan bilinmesine rağmen, gözetleme görevlilerinin gafleti anına rastladı. Bu donanmanın haberleri ve çeşitli ülkelere saçtığı dehşet meşhurdur. Kuzey Afrika ülkelerinde İbn Abdülmümin'i, Akdeniz adalarında Bizans İmparatoru'nu tehdit etmiştir.

Bu sırada İskenderiye valisinin iktâlarına gitmişlerdi. Pek azı yanında bulunuyordu. Sicilya askerleri ertesi sabah kıyıya çıktılar. Türklerden akıllı bir grup, halkın düşmana sahilden uzakta, sura yakın bir yerde karşı koymasını tavsiye ettiler. Sahil boşaltıldı. Sicilya donanması çıkarma yapma imkanı buldu. Tardalardan atlarını, galerilerden yayalarını indirdiler. Esir alınanların ifadesine göre, düşman süvarilerinin sayısı 1500'dür. Bunlardan 1000'i mızraklı şövalye, 500'ü Türkopoldü. Her galeride 150 piyade vardı. 200 galerileri olduğuna göre toplam 30000 piyade eder. At taşıyan tardaların sayısı ise 36 idi. Kereste ve muhasara aletleri taşıyan gemilerin sayısı 6 idi. Muharipler için erzak ve eşya taşıyan gemiler 50 taneydi. Diğer piyadeler, at uşakları, gemilerdeki hücum kuleleri, debbâbe ve mancınık ustalarıyla beraber bütün personel 50000'e ulaşıyordu.

Düşman karaya çıkınca Müslümanlar üzerine hamle yaptı. Bu hamle sırasında kumandanlarımızdan Mahmûd el-Bâsârû vardı. Bu kumandan çarpışırken şehit düştü. Düşman, Müslümanları surlara kadar püskürttü. Bunun üzerine, düşman gemileri limana girmeye başladılar. Bu sırada limanda çeşitli harp ve ticaret gemileri vardı. Adamlarımız düşmandan önce davranarak limanda bulunan gemileri batırdılar veya yaktılar. Harp akşama kadar devam etti. Sicilyalılar akşamleyin çadırlarını karaya çıkarıp çadırlarda gecelediler. Çadırlarının sayısı 300'dü.

133 İbnu'l-Esîr, a.g.e., X, 63; İbn Kesîr, a.g.e., XII, 288.

134 Ebû Şâme, Kitâbu'r-Ravzateyn, VII, 598-99.

Düşman geceyi muhasara aletlerinin hazırlanmasıyla geçirdi. Sicilyalılar, Salı sabahı hücumla geçtiler. Üç debbâbe, üç büyük mancınık diktiler. Bu mancınıklarla yanlarında getirdikleri siyah taşları atıyorlardı. Debbâbeler burçlar gibi büyüktü. Bunlarla hücumla geçip surlara yaklaştılar. Çarpışma bütün gün boyunca devam etti.

Biz, Fâkûs'taki karargahdayken, düşmanın gelişinin üçüncü günü, (Salı günü) haber güvercinle bize ulaştı. Hemen İskenderiye ve Dimyat cephelerine asker gönderdik. Yanımızda bulunan Bedreddîn Eyyûb ile Fârisüddîn Temîrek askerleriyle İskenderiye'ye koştular. İskenderiye etrafında ve Buheyrâ'da bulunan müfred ve başka sınıftan askerler Salı ve Çarşamba günleri onların kuvvetlerine katıldılar. Berka'daki Araplara karşı gönderilen Takiyüddîn'in askerlerinden bir kısmı da geri döndü. Düşmanın mancınıkları ve debbâbeleri surun bir ok atımlık yakınına kadar yaklaştı.

Bu sırada, şehirde toplanan kuvvetlerimiz, ansızın mancınıkların ve debbâbelerin karşısındaki sur kapısını açarak hücumla geçtiler. Hazır bulunan emirler ve süvariler atlarına binerek kılardan çıkıp düşman üzerine atıldılar. Cephe halkı her taraftan koşarak düşmanın hücum kulelerini yakttılar. Var güçleriyle çarpıştılar. Kılıç kılıca mücadele Çarşamba akşamına kadar devam etti. Düşman perişan olmuş, muhasara aletleri yakılmıştı. Müslümanlar alış-veriş yapmak için şehre gelmişlerdi. Biz de imdada gelmekte olduğumuzu bildirmesi için memlûklarımızdan Akkûş adında birini önden göndermiştik. Akkûş, yanına iki at yedek alarak hareket etti. Rastladıklarına, bizden el-Ma'adiye'de ayrıldığını bildirerek Çarşamba günü ikindiden sonra İskenderiye'ye girdi. Geliş müjdemizi verdi.

Bu müjdeyi duyan halk galeyana geldi. Her taraftan naralar yükseldi. Namaz kılmak ve alış-veriş yapmak için gelen halk surların kapılarından çıktılar. İskenderiye halkı ve bu havalideki kabileler birbirini düşmanla çarpışmaya çağırdılar. Ben aralarında olunca Allah Müslümanların yüreklerine cesaret verdi. Evinden çıkan herkes önümüzden düşmanla çarpışmaya koşuyor, sanki kahramanlığının tarafımızdan görülüp takdir edilmesini istiyordu. Nihayet, zafer Müslümanlara nasip oldu. Çadırlarında bulunan Frenklere hücum ettiler. Ortalık kararırken şehir halkı, düşmanın çadırlarını içlerindeki kıymetli eşya ile birlikte ele geçirdiler. Düşman piyadesine çok büyük kayıat

verdirdiler. Adamlarımız düşman süvarilerini esir aldılar. Onlardan ancak üzerindeki zırhı çıkartıp kendini denize atanlar kurtuldu. Adamlarımız denizde bulunan düşman gemilerine de hücum edip bazılarını batırdılar. Bunun üzerine, diğer gemiler demir alıp kaçtılar. En sonunda 300 süvari bir tepede tutunmaya çalıştılsa da atları ellerinden alındı. Kimi öldürüldü, kimi esir alındı. Esir alınanlar arasında 50 yaşında büyük bir adam da vardı. Ganimet olarak alınan hayvanların, koyunların, âletlerin ve silahların haddi-hesabı yoktu. Şam Frenklerinin bundan daha çoğuna sahip olamayacağı söyleniyor. Ele geçirilen atlar iğdiş ve erkektir. Beraberlerinde hiçbir at götürmemişlerdir.

Bu donanma, 1 Muharrem (30 Temmuz) Perşembe günü İskenderiye önünden ayrıldı. Onda savaşacak takat kalmamıştı. Büyük ve tehlikeli bir düşmandı. Yalnız, söylediklerine göre muharebe hileleri zayıftı. Esir alınan şövalyelerin akıllılarından biri, sefer hakkında bilgi edinmek için huzura çağrıldı. Doğru söylemesi emrolundu. Onun söylediğine göre; donanmada 1000 süvari vardı. Her süvariye beş aylık nafaka verilmişti. Bu 1000 süvariden 700'ünün aylığı 15 ilâ 30 dinar arasında değişiyordu. İçlerinde 50 dinar aylık alanlar vardı. Hatta meşhurları arasında 100 dinar aylık alanlar bile vardı. İktâa (dirlik) bağlığa süvari sayısı 300'dü. Türkopoller 500 kişiydi. Atların sağ kalması şartıyla bunların masrafları krala aitti. Bunların her birinin aylık harçlığı 20'şer dinardı. 5000 kişi olan çarhçılar ve sergentler dışındaki muhاریlerin sayısı 40.000'e yaklaşıyordu. Donanmanın üç kumandanı vardı. Bunlardan biri Sicilya kralının amcasının oğluydu." 135

135 el-Bundârî, Sena'l-Barkî-Şâmî, (Nşr. Ramazan Şeşen), Beyrut 1971, I, 170-175; Şeşen, Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet, Çağ Yay., İstanbul 1987, 65-68.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAÇLI SEFERLERİNİN SOSYAL VE KÜLTÜREL ETKİLERİ

4.1. SOSYAL HAYAT VE HAÇLI SEFERLERİNİN ETKİSİ

Haçlı Seferleri öncesi Doğu'daki İslam dünyasında Avrupa'ya nazaran daha gelişmiş sosyal bir yapı mevcuttu. Bu yapı içerisinde, sağlam ve köklü müesseselerin birlikte uyumlu bir şekilde işlediği bir ortam yaşanmaktaydı. Toplumu oluşturan çeşitli sosyal tabakalar, büyük bir düzen içerisinde bir arada yaşamakta ve Avrupa'dan önde bir medeniyeti oluşturmaktaydı. Doğu dünyasının kütüphanelerindeki kitap sayısı aradaki medeniyet uçurumunu ortaya koymaya yetmektedir. Mesela X. yüzyılda yani Haçlı Seferlerinden bir asır önce, Bağdat'taki saray kütüphanesinde bir milyon altı yüz bin cilt, halk kütüphanesinde bir milyon cilt, Kahire'de saray ve halk kütüphanelerinde birer milyona yakın cilt, Lübnan'daki Trablusşam'da bulunan kütüphanede üç milyon cilt, bir Türk şehri olan Mevr'de içinde yedi yüz bin cilt kitap bulunan kütüphanelerden on tane bulunuyordu. Buna karşılık Avrupa'nın en büyük kütüphanesi Vatikan'da sadece doksan altı yazma nüsha vardı. Avrupa'nın toplamındaki kitap sayısı beş bin bilemediniz on bini geçmiyordu.¹

1 Halil Ersin Avcı, *Tapınağın Gizli Kapısı*, Truva Yayınları, İstanbul 2005, 24.

Haçlı grupları bu savaşlar esnasında büyük mücadeleler, kanlı savaşlar içerisinde izlediği güzergah üzerinde kendilerinden oldukça farklı ve gelişmiş bir medeniyetle, farklı kurum ve idari yönetimler, İslam medeniyetinin örneklerini sunan sanat eserleri, kapsamlı bir eğitim faaliyeti, sosyal, iktisadî canlılık içerisinde göz alıcı bir medeniyetle tanışmıştır.

Doğu'da baskı ve zulüm altında yaşadıklarını zannettikleri Hristiyanları da bu sosyal yapı içerisinde yerlerini aldıklarını inançlarını da rahatça yaşadıklarını gördüklerinde şüphesiz ki büyük bir şaşkınlık yaşamışlardır. Frenklerle tanıştıktan sonra Doğu Hristiyanlarının, Müslüman idareyi Latinlerin hakimiyeti altında yaşamaktan daha iyi bulmalarından da bu anlaşılmaktadır.²

Bu dönemde Sünnî anlayışı temsil eden Bağdat'da Abbasî halifeliği, Şîî anlayışı temsilen de Kahire'de Fatımî hilafeti yer almaktaydı. Bağdat'da halifelik Türk devletlerinin ve emirliklerinin karşısında oldukça zayıf bir konumda olup sadece dinî bir otoriteyi temsil ediyordu. Türk devletleri askerî faaliyetlerini yürütmek ve halifelik desteğiyle fetihlerini ve zaferlerini onaylatmak zorundaydılar. Halifeliğin onayladığı fetihler İslam'ın bir kazanımı olarak görülürken, sultan ve emirler de İslam'ın birer temsilcisi olarak tanınmaktaydı. Fethedilen yerlerde okunan hutbelerde önce Abbasî halifesinin ardından da sultanın adının okunması bu ikilinin arasındaki zorunlu ilişkiyi açıkça ortaya koymaktaydı. Aynı şekilde Şîîliği benimseyen sultan ve emirler de bu düzen içerisinde kendi varlığının tanınması için Fatımî hilafetinin adını yüceltmesi gerekmektedir. Haçlı Seferleri öncesi Doğu'da neredeyse Müslümanlar arasında gerçekleşen tüm savaşlar, hutbelerde gerek sultanların gerekse halifeliklerin isimleri adına okunması üzerine kurulmuştur.

İki ayrı hilafet çatısı altında Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu Müslüman Doğu'da çeşitli dinlere ve inançlara mensup halk-

2 W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Başlangıç, İzah ve Düzeltmeler M. Fuad Köprülü), TTK. Basımevi, Ankara 1963, 18.

lar yerel toprak mücadeleleri dışında büyük bir hoşgörü ve güvenlik içerisinde yaşamaktaydılar. Türklerin özellikle on birinci yüzyılın ortalarından itibaren bölgede bir üstünlüğü söz konusuydu. Türk sultan ve emirlerinin bu hoşgörü ortamına katkıda bulundukları da unutulmamalıdır.

4.1.1. Sosyal Tabakalar ve Sosyal Hayat

Haçlı Seferleri zamanında kozmopolit bir yapıya sahip olan Doğu'da Arap, Türk, Kürt, Rum, Ermeni gibi milletler başta olmak üzere farklı etnik yapılar, Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler olmak üzere üç semavi dinin mensupları ayrıca, değişik inanç ve akîde sahipleri bir arada yaşamaktaydı.³ Tarihî ve edebî kaynaklara göre halk tabakaları, sultan ve emirler, devlet bürokratları, askerler, ulemâ sınıfı (müderrisler, fukehâ, kadılar), tüccarlar, avam (köylüler, çiftçiler ve sanatkarlar) tabakalardan oluşmaktaydı.⁴ İslam tarihçisi Makrizî, bu tabakalara orta halli esnaflar ile ihtiyaç sahibi ve yoksulları da eklemektedir.⁵

Toplumda hakim olan sınıflarla avam sınıfı arasında bir fark olduğu ve avamdan çeşitli nedenlerle yükselenlere her zaman bir küçümseme ile bakıldığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde meşhur olmuş "Abdüsselam'ın oğlu da olsan sen bir avamsın" halk sözü bu iddiayı destekler görünmektedir.⁶ Özellikle Mısır'da siyah tenli fellahlar

3 Selîm, 'Asru Selâtinî'l-Memâlik, VI, 291; Muhammed Zağlûl Sellâm, *el-Edeb fî 'Asri'l-Memlûkî, Dâru'l-Me'ârif*, Kahire 1971, I, 48; a.mlf., *el-Edeb fî 'Asri Selahaddîn el-Eyyûbî*, Muessesetu's-Sekâfeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye 1959, 48; Kasım 'Abdûh Kasım, *Mâhiyetu'l-Hurûbi's-Salîbiyye*, Kahire 1993, 193; Ferrûh, *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî*, III, 147.

4 el-'Umerî, *Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâlikî'l-Emsâr*, (Tahk., Doroty Krawulsky), 49-50.

5 el-Makrizî, *İğasetu'l-Ummu bi Keşfi'l-Gumme*, (Nşr., Muhammed Ziyâde-Kemâluddîn eş-Şeyyâl), Kahire 1957, 72-75; Bâşâ, *el-Edeb fî Bilâdi's-Şâm*, Dımaşk 1989, 68.

6 İbn Şâkir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, Matba'atu Bulak, Kahire 1881, I, 367; Ömer Musa Bâşâ, *Edebu'd-Duvelî'l-Mutetâbi'a 'Asru'z-Zengiyyîn ve'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik, Dâru'l-Fikri'l-Hadîs*, Kahire 1386/1967, 71.

halkın çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Genelde toprak işlerinde ve tarım alanında çalışan bu çiftçi sınıfı toplum eliti tarafından genel de açık bir tahkir şeklinde olmasa da küçümsenmektedir. Usâme b. Munkız, toplumda fellahların ve hallaçların küçümsendiğini hatıraları arasında nakletmektedir.⁷ Toplumda birinin diğerine sövmek istediğinde fellah kelimesini aşağılama ve küfür olarak kullanmasından da bu sonucun açıkça ortaya çıktığı görülmektedir.⁸

Bunun yanı sıra savaşlarda esir olarak alınma veya küçük yaşlarda kaçırılma gibi nedenlerle köle statüsünde olan insanlar da, çeşitli iş sahaları yanı sıra mezralarda köle olarak çalıştırılmaktaydı. Bu insanların çocukları köle olarak kalmakta ve ebeveynlerin kullanıldığı iş alanlarında çalışmaktaydılar.⁹ Haçlı Seferleri dönemi Müslüman Doğu'da, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın veziri Nizamülmülk'ün tavsiyesiyle iktâ¹⁰ düzeni uygulanmaya başlanmıştır. İktâ kelimesi kurumsal manasıyla hicrî birinci asrın sonlarına doğru yaygınlaşmıştır.¹¹ Sultana bağlı emir ve komutanlar başta olmak üzere geniş topraklar üzerinde malî ve askerî açıdan bağımlı toprak idareleri verilmiştir. Bu düzen birbirine zıt iki tabakadan oluşmaktaydı. Birinci tabakayı emirler, iktâ sahipleri, ve onlara bağımlı tüccar ve ileri gelenler oluştururken, ikinci tabakayı da fakir halk tabakası hiçbir şeye sahip olmayan tarlada saray hizmetinde silah ve harp aleti yapımında çalışanlar oluşturmaktaydı. İktâ sahibi yönetiminde bulunan toprağı, insanı ve hayvanı kendi tasarrufunda kullanmakta özgür olup hiçbir denetime tabi tutulmadan sa-

7 Usâme b. Munkız, *Kitâbu'l-İ'tibâr*, 125.

8 Bâşâ, *a.g.e.*, 72.

9 Makrîzî, *el-Hitât*, II, 138; Bâşâ, *a.g.e.*, 72.

10 İktâ kelimesi Arapça ___ K-T-A kökünden türetilmiş olup "îf'al" veznine soku-
larak master yapılmıştır. Kelime olarak kesmek, koparmak, parçalamak, yar-
mak kesip devirmek gibi manaları taşımaktadır. İstılâhta ise, arazi veya gay-
ri menkulün veya bir hak kullanımının ve imtiyâzının, devlet başkanı tarafın-
dan bir kimseye tahsis edilip verilmesine denmektedir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-
'Arab*, (Tahk: Abdullah Ali Kebîr vd.), Dârü'l-Me'ârif, Kahire Tsz., VIII, 276-281.

11 Mustafa Demirci, "İkta" DİA, İstanbul 2000, XXII, 43-47; a.mlf., *İslâmın İlk Üç
Asrında Toprak Sistemi*, Kitabevi Yay. İstanbul 2003, 224.

dece sultana karşı yükümlüydüler ve ihtilaf halinde de kadılara bağımlıydılar.¹²

İktâ (dirlik) sistemi Zengî'ler, Eyyûbî'ler, ve Memlûkler dönemlerinde de sürmüştür. Sultanlar tarafından emir ve komutanlara ve başarıları görülen askerlere iktâ olarak verilen topraklar süreklilik arz etmekte ve toprak sahibinin ölümünden sonra da erkek çocuğa geçmektedir. Topraklar kendisine iktâ olarak miras kalan kişinin eğer yaşı küçükse onun yerine söz sahibi olan vasîsi büyüyene kadar toprakların sorumluluğunu üstlenmekteydi.¹³

Toplum içerisinde en rahat sınıfı tüccar sınıfı oluşturmaktaydı. Tüccarlar, savaşlarda bizzat savaşmak zorunda olmamakla beraber savaşları ekonomik olarak desteklemekteydiler. Tüccar sınıfı, devletin ekonomik açıdan ihtiyaç duyduğu bir sınıf olup devletin paraya ihtiyaç duyduğu zamanlarda savaş masraflarını ve borçlarını Bağdat Halifesinin özel tevki'i garantisinde üstlenmekteydiler.¹⁴ Devlet-tüccar ilişkisinin her zaman dostane olmadığı da Haçlı Seferleri dönemi içerisinde gerçekleşen yoğun savaş ortamı dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Bu yoğun savaş ortamlarında tüccarların mallarının bir kısmının müsadere edildiği de görülmektedir. Memlûkler zamanında Moğol saldırılarına karşı koymak için tüccar sınıfının mallarının üçte birine Mısır'da el konulması bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.¹⁵

Toplumda ulemânın özel bir yeri ve önemi vardı. Başta sultanlar olmak üzere halk tarafından büyük bir saygı görmekteydiler. Ortaçağ İslam dünyasında ulemâ ne bir toplumsal-ekonomik sınıf, ne soya dayalı bir kast, ne bir hukukî-siyasî topluluk ve ne de bir meslektir. Onlar, medrese hocaları, bilgili kadılar, kitleleri harekete geçiren aktörler, sultanların özel danışmanları, manevî rehberler İslam toplumunun en hayatî unsurlarıdır.¹⁶

12 Sellâm, *el-Edeb fî 'Asri Selahaddîn el-Eyyûbî*, 44-45.

13 İbn Vâsıl, *Muferricu'l-Kurûb*, I, 280; Bâşâ, *Edebu'd-Duveli'l-Mutetâbi'a*, 72.

14 Bâşâ, *a.g.e.*, 72.

15 İbn Verdî, *Tetimmetu'l-Muhtasar*, II, 223; Bâşâ, *a.g.e.*, 75.

16 R. Stephen Humphreys, *İslam Tarihi Metodolojisi*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004, 233.

Ulemâ ve yüksek devlet erkânı o dönemde toplumsal-siyasî liderliğin iki ucunu oluşturmaktadır. Ulemânın yeri geldiğinde sultanları bile rahatça eleştirebildiği çeşitli rivayetlerden anlaşılmaktadır. Onların bu eleştirileri genelde hoş görülmekteydi. Eleştiri yapan alimin, sultan veya emir ve idarecilerle aynı dinî inanç ve mezhepten olması şüphesiz ki, çok önemliydi. Çünkü Şîî- Sünnî gerginliğinin çok sert ayrımlarla yaşandığı toplumda statükonun taraf olmadığı bir düşünceyi temsil eden alimin eleştirisinin zındıklık ve mülhidlikle suçlandığı sıkça gözlemlenmektedir.

Haçlı Seferleri döneminde Sünnî inançtan yana olan Türk devletlerinde sultanların kabul ettiği mezhepler, devletin de resmî mezhebi olarak kabul edilmiştir. Zengîler, Hanefî mezhebini devletlerinin resmî mezhebi yapmışlardır.¹⁷ Eyyûbîler'de, Selahaddin Eyyûbî'nin de müteassıp bir bağımlısı olduğu ve Melik Muazzâm İsâ hariç tüm Eyyûbî meliklerinin tabi olduğu Şâfi Mezhebi benimsemiştir.¹⁸ Memlûkler, dört mezhebe de önem vererek dört mezhep için ayrı kadılar atamışlardır.¹⁹ Bu durum Sultan Baybars tarafından 663/1265 yılında bazı anlaşmazlıkları ve şikayetleri ortadan kaldırmak için baş kadı sayısını birden dörde çıkararak her Sünnî mezhebine birer baş kadı tayin etmesiyle uygulamaya konmuştur.²⁰

Haçlı Seferleri döneminde öne çıkan, kitabımızda biyografilerine özel yer verdiğimiz İmadeddin Zengî, Nureddin Mahmud Zengî, Selahaddin Eyyûbî, Baybars gibi liderlerin alimlere gösterdikleri hürmet ve saygı sıkça ve övgüyle tarihî ve edebî kaynaklarda yer almaktadır. Bu ifadelerin büyük bir kısmı doğru olmakla birlikte saygı duyulan alimlerin aynı din ve inanç birlikteliğinde oldukları da göz ardı edilmemelidir. Zira, dönem içerisinde yaşamış başta Şîî inanç mensubu alimler olmak üzere, Sünnî geleneğin dışında gö-

17 Bâşâ, *a.g.e.*, 85.

18 İbn Verdî, *Tetimmatu'l-Muhtasar*, II, 130; Bâşâ, *Edebu'd-Duvelî'l-Mutetâbi'a*, 87.

19 Makrîzî, *es-Sulûk*, I, 471; Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara*, II, 99; Bâşâ, *a.g.e.*, 91.

20 Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 75, İzmir 1993, 113.

rüşler ifade eden alimlere aynı hoşgörünün istisna teşkil etse de, gösterilmediği kaynakların ışığı altında ortaya çıkmaktadır. Selahaddin Eyyûbî'nin dönemin önde gelen alimlerinden Suhreverdi'yi²¹ Sünnî ulemânın dayatması sonucu farklı görüşlerinden dolayı idam ettirmek zorunda kalması bu görüşü desteklemektedir.

Alimlere büyük saygı gösteren ve her türlü ihtiyaçlarını karşılayan onlara çalışma alanı olarak çeşitli vakıflar ve medreseler kuran sultanlardan biri de Nureddin Mahmud Zengî'dir. Her zaman alimlerin sohbet ve derslerine katılan biri olmuş, alimlerin eleştiri ve uyarılarını hoş karşılamıştır.

Vaiz Ebû Osman el-Müntehâb b Ebî Muhammed el-Vâsitî, vazlarından birini dinlemeye geldiği sırada Nureddin Mahmud Zengî'yi uyaran nazım beyitlerini incelediğimizde, alimlerin toplum içerisindeki konumu ortaya çıkmakta, Mısır ve Şam'ı yönetimi altında barındıran bölgenin en önemli sultanlarından birine hitap ettiğini düşündüğümüzde de alimlere gösterilen hoşgörüyü kavramamıza yardımcı olmaktadır. el-Vâsitî'nin söz konusu beyitleri şu şekildedir;

Ey mağrur kişi, Kıyamet gününde huzuru ilahide duruşunu

Ve o esnada göklerin de çarpışmakta, titreşmekte olduklarını göz önüne getir hele.

21 Şihâbüddîn Ebî'l-Futûh Yahya b. Habeş b. Emîrek es-Suhreverdi, H. 550/1155 yılında dünyaya gelmiştir. Azerbaycan'ın yerleşim birimlerinden Meraga'da felsefe ve fıkıh eğitimi almış, çeşitli alimlerden aldığı derslerle eğitimini tamamlamıştır. II. Kılıçarslan'ın (551-571) Konya'da sarayında bulunmuş, Dimaşk ve Meyyâfârikîn'i gezmiş, 579/1183 yılında Bağdat'tan Halep'e gelmiştir. Selahaddin Eyyûbî'nin oğlu el-Melik Zâhir'in görüşleriyle ilgisini çekmiş ve itibarını kazanmıştır. Dönemin ileri gelen alimleri öne sürdüğü düşünce ve görüşleri eleştirerek kendisini zındıklık ve mühlidlikle suçlamışlardır. Alimlerin yoğun baskısı karşısında Selahaddin Eyyûbî, oğluna onu öldürmesini Kadı el-Fâdıl'ın kalemıyla yazdırdığı bir mektupla emretmiştir. Babasının bu kesin emri karşısında el-Melik Zâhir, istemeyerek de olsa H. 587/1191 yılında Halep Kalesinde Suhreverdi'yi öldürmüştür. İbn Usaybi'a, 'Uyûnu'l-Enbâ' fî Tabakâtu'l- Etibbâ', Dâru Mektebeti'l-Hayat, (Tahk: Nizâr Rıza), Beyrut Tsz., I, 641-642; İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-A'yân, VI, 268-274.

Ey dinin nuru! (Nureddin)Haydi git bakalım, denildiğinde.

Nursuz olarak kalmaktan kork ve sakın.

İnsanları içki içmekten men ettin ama dikkat et !

Kendin haksızlıklar kâsesini içerek sarhoş olma!

Mezara götürülüp yalnız başına kaldığında,

Mezarın sıkıntılı darlığın da başını duvara yasladığında,

Zorlu bir hesap yerinde çaresiz olarak bırakıldığında,

Münker Nekir gelip de sual eylediğinde,

Hesap vereceğin zaman ne diyeceksin?

Keşke dünyada hükümdarlık yapmasaydım,

Keşke insanlar bana sultan demeselerdi, diyeceksin.

Hüzünlenip ağlayarak, ızdırap çekerek, çıplak olarak haşredileceksin

O zaman halk içinde senin bir yardımcın ve eman vericin olmayacak.

İster misin ki sen yaşayacaksın da kalbin çürümüş olsun.

Cismin sağlam olsun da kalbin harabe olsun,

İster misin ki sen azapta terk edilesin de,

Allah'a yakın olma saadetine başkaları ersin?

Öyleyse Kıyamet Gününde gizliliklerin açığa çıktığı zamanda

Kendini kurtaracak bir hücceti şimdiden hazırla! ²²

İbn Kesîr, Nureddin'in bu beyitler karşısında hıçkırığa hıçkırığa ağladığını ve ülkenin her tarafındaki vergilerin kaldırılmasını emrettiğini yazmaktadır.²³

Nureddin yaşadığı dönemin bütün tasavvuf ve ilim erbabıyla yakın ilişki içerisinde olmuş, görüşlerine saygı göstermiştir. Bunlar arasında, Musul'da inşa ettirdiği büyük caminin ve inşaatın mütevelliliğiyle görevlendirdiği Ebû Hafs el-Erdebilî (ö.1173'ten sonra)²⁴, Dimaşk, Baalbek, Hıms, Hama ve Halep'teki ribatların ve

22 Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/I, 28-29; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 282

23 İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 282.

24 Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, 365; Brockelmann, *GAL*, I, 438, SUPPL, I, 783.

hankâhların idaresinden sorumlu İmâdeddin Ebu'l-Feth Muhammed b. Ali b. Hammûye el-Cuveynî (ö.1181)²⁵ gibi isimler sadece bir kağıdır.

Selahaddin Eyyûbî'de alimlere hürmet ve ikram konusunda Nureddin'in yolunu takip ettiği görülmektedir. Her iki sultanın da dönemlerinin önde gelen alimi İbn Asâkir (571/1176) Selahaddin'in meclisinde gördüğü disiplinsizlik üzerine yapılan toplantılara katılmama kararı almıştı. Bir müddet sonra Selahaddin'in ısrarı üzerine onun meclisine yeniden devam etmeye başladı. Bir ara kendisine neden gelmediği sorulunca;

*"Ben kendimi senin meclisine gelmekten tenzih ettim; çünkü ben bu meclisi aşağı tabakalardan insanların meclisi olarak gördüm. Ne konuşan dinleniyor ne de konuşana cevap veriliyor. Biz daha önce Nureddin'in meclisinde bulunurduk, biz o toplantılarda, başlarımızın üstünde kuş varmış gibi vakar ve heybet yükselen bir durumda bulunuyorduk. Kendisi konuştuğu zaman biz onu dinlerdik. Biz konuştuğumuz zaman da o bizi dinlerdi."*²⁶ Şeklindeki ifadeleriyle eleştirisini rahatça dile getirmiştir. Selahaddin, bu sözler üzerine arkadaşlarını uyarmış, alimlere saygı içerisinde meclislerde davranılmasını ihtar etmiştir.²⁷

Sultan Baybars'ın zamanında da alimler büyük itibar görmüşlerdir. Baybars'ın da alimlere karşı saygılı ve hoşgörülü olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Mecdüddîn İsmail el-Vâsitî'nin bir hitabeti esnasında sultan Baybars'ın da gelmesi üzerine konuşmasına sultanı işaret ederek şu şekilde devam etmiştir.

*"Kıyamet gününde sen Sultan olarak değil, isminle çağrılacaksın, herkes nefsinin hesabını verirken sen halkından sual edileceksin, halkının büyüklerini baba, yaşıtlarını kardeş, küçüklerini evlat kabul et!"*²⁸

Doğu'da Müslüman idareciler bu saygı ve hoşgörü ortamını sadece kendi dindaşlarına değil yönetimleri altında yaşayan gayri-

25 Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, 365.

26 İbnu'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir*, 173.

27 İbnu'l-Esîr, *a.g.e.*, 173.

28 İbn Verdî, *Tetimmetu'l-Muhtasar*, II, 224; Bâşâ, *Edebu'd-Duvelî'l-Mutetâbi'a*, 70.

Müslimlere de göstermişlerdir. Gayr-i Müslimler tam bir dînî hürriyet içinde yaşamışlar, özel dînî günlerini ve törenlerini rahatça düzenlemişlerdir.²⁹ XII. Asırda İslam dünyasını gezen Benjamin (1165-1173) ve Petachia (1170-1187) adlı Yahudilere ait seyahatnamede Yahudilerin ve Hristiyanların tüm İslam coğrafyasında rahat ve huzurlu bir hayat sürdürdükleri objektif gözlemlerle anlatılmaktadır.³⁰

Bölgede hakimiyeti ellerinde bulunduran ve Haçlı Seferlerine karşı en büyük mücadeleleri veren Türk Devletlerinin sultanları, yönetimleri altında yaşayan tüm milletlere ve inanç gruplarına her zaman büyük bir müsamaha ile yaklaşmışlardır. Selçukluların yönetiminde hakim olduğu bölgede tüm halklar, dinler, kültürler hiçbir baskıya maruz kalmaksızın büyük bir özgürlükler ortamında yaşamışlardır. Örneğin, günümüzde tarih boyunca Türklerin baskı ve asimilasyonuna maruz kaldığını iddia eden, Selçukluların hakim olduğu bölgelerde yüzyıllarca yaşayan Ermenilerin, toplum olarak varlıklarını, din ve kiliselerini Türkler sayesinde koruyabildikleri yadsınamaz bir gerçektir. Bugün Ermenilerin milli kiliseleri varsa, yeryüzünde Ermeni milleti mevcutsa bunu Türklerin, hoşgörüsüne borçludurlar. Tarihi süreç içerisinde Selçuklu-Ermeni ilişkilerini irdeleyen Erol Kürkçüoğlu bu konuda şu görüşlerini ifade eder;

*"Türkler Ermeniler'e ve onların dini inanışlarına sahip çıkmamış, müsamaha göstermemiş olsaydı, bugün bir Gregoryen Ermeni Kilisesi olmayacaktı ve belki de Kafkasya'da bağımsız Ermenistan Devleti mevcut olmayacaktı."*³¹

Tarihî olayları doğru olarak incelediğimizde bugün için iddia edilen pek çok şeyin asılsız olduğu ortaya çıkmaktadır. Konu olarak ele aldığımız bölgenin en güçlü devletlerini oluşturan ve haki-

29 Bâşâ, a.g.e., 80.

30 Tudela'lı Benjamin, Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, (Çev: Nuh Arslantaş), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, 31-121.

31 Erol Kürkçüoğlu, "Tarihi Süreçte Selçuklu-Ermeni İlişkileri", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Ankara 2003, 341.

miyeti ellerinde tutan Türkler'in bu hoşgörülerini hem karakterleri hem de mensubu oldukları dinin bir icabı olarak sergilenmiştir.

Yahudi ve Hristiyanlar Müslümanlarla birlikte, cizye³² ödeyerek kalelerde ve yerleşim birimlerinde yaşamaktaydılar. Vatan bilinciyle karşılaştıkları düşman saldırılarında hep birlikte hareket ederek topyekün savaşmaktaydılar.³³ Ortak yaşam genelde bu şekilde sürüp gitmekle birlikte, İbn Cübeyr, Gayr-i Müslimlerin bazı bölgelerde Müslümanlardan ayrı olarak bir arada yaşadıklarını da aktarmaktadır.³⁴

Haçlı Seferlerinin bu huzurlu yapıyı etkilediği bir gerçektir. Haçlı Seferlerinin sonuçlarından biri de Avrupa Hristiyanları, Doğu Hristiyanları, Müslümanlar ve Yahudiler arasında ortaya ve günümüze kadar uzanan çıkan kin ve düşmanlıklardır.³⁵ Bu savaşlar dolayısıyla yaşanan savaş vahşeti özellikle Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında taassubu iyice artırmıştır. Barış içerisinde yaşayan toplumlar Haçlı Seferleri öncesi birbirlerine olan hoşgörülerini eskisi kadar muhafaza edememişlerdir. Frenklerin Müslüman Doğuda dört Haçlı kontluğu kurarak yaklaşık iki yüzyıl bu bölgede aralıksız ateşkeslerin yaşanmasıyla birlikte savaş halinde olması şüphesiz ki, Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında husumetin doğmasına neden olmuştur.

Müslümanlar, Hristiyanlık adına hareket ettiğini iddia ederek Doğuyu istila hareketi başlatan Frenklerle tanıştıktan sonra, Hristiyanlara eskisi kadar hoşgörüsüyle yaklaşmadığı görülmektedir. Müslümanların idaresi altında Hristiyanlar geçmişte kendi dinleri üzerinde her hangi bir baskıya maruz kalmadan yaşamalarına rağmen bölgede Frenklerin hakimiyetinin artmasının ardından Müs-

32 İbn Vâsıl, Nureddîn Mahmûd Zengî'nin yayınladığı özel bir bildiriyle her şehirde ki gayr-i Müslimlerden 2000 Mısır Kırâtı cizye aldığını yazmaktadır. İbn Vâsıl, *Muferricu'l-Kurûb*, II, 284.

33 Bâşâ, *Edebu'd-duveli'l-mutetâbi'a*, 79.

34 İbn Cübeyr, *er-Rihle*, 194.

35 İsmail Râci el-Fârûkî, *İslam Kültür Atlası*, (Çev: Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu), İnkılâb Yay., İstanbul 1997, 285.

lûmanların azınlıkta olduğu bölgelerde Hıristiyanlar tarafından öldürülme ve tehcir edilme korkusuyla Müslümanlar din değiştirmeye zorlanmışlardır.³⁶

Zaman içerisinde hoşgörü ortamı zedelenmiş, karşılıklı husumetler iyice artmıştır. Memlûkler zamanında divanlarda Gayr-i Müslimlerin çalışmaları yasaklanmıştır. Hatta ata ve katıra binmeleri çan çalmalarının bile yasaklandığı görülmektedir.³⁷

Sultan Nâsır Kalavûn döneminde H. 689 yılında yayınlanan bir mersûm ile Hıristiyanların sarıkları mavi, Yahudilerin sarı, Samiriyyûn'un kırmızı olması ve sarıklarının boyu 7 zira' ile 10 zirâ'yı geçmeyecek şekilde belirlenmiştir.³⁸

Dîvânlara ve eski itibarlı işlerine geri dönebilmek için bazıları din değiştirerek Müslüman olmak zorunda kalmışlardır. Deyyân el-Yehûd, et-Tabîb el-Kehhâl, 'Abdüsseyyîd b. Mühezzeb bunlardan bazılarıdır.³⁹

Haçlı Seferleriyle birlikte Moğol işgalinin de yaşanması toplumu hoşgörü ortamından iyice uzaklaştırmıştır. Moğollar, başta Bağdat'ta olmak üzere Müslümanlara büyük darbe vurmuşlar, Haçlı Seferlerinde Frenklerin yaptıklarını aratmayacak katliamlar gerçekleştirmişler. Hıristiyanlar, Moğolların Dimaşk'a girişini sevinçle karşılamışlar, kiliselerin çanlarını çalarak onları selamlamışlardır. Bu durumu hazmedemeyen Müslümanlar da Mısır'dan yardım gelmesi sonucu Moğollar geri püs-

36 Kâsım, *Mahiyetu Hurûbi's-Salîbiyye*, 207.

37 Bâşâ, *a.g.e.*, 80.

38 Bu şekilde belirleyici unsurlar taşımalarının nedeni şu olaya dayanmaktadır. Mağribli taassub bir Müslümanın kale kapısının yanında otururken, bazı divan katipleri beyaz sarıklarıyla geçerken Mağribliler onları Müslüman zannederek saygı amacıyla ayağa kalkmışlar, gayr-i Müslim olduklarını öğrenince de bu duruma kızarak Sultan Nâsır Kalâvûn'un huzuruna çıkarak Müslümanlardan ayırt edilebilmeleri için kıyafetlerinin değiştirilmesini talep etmişlerdir. Sultan Kalâvûn'da bunun üzerine bu mersûmu yayınlamıştır. İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-Zuhûr fî Vakâ'i'u'd-Duhûr*, Matba'au'l-Emîriyye, Kahire 1311, I, 143; Suyûtî, *Husnu'l-Muhâdara*, Matba'atu's-Şarkıyye, Kahire 1327, II, 179; Bâşâ, *Edebu'd-Duvelî'l-Mutetâbi'a*, 80.

39 Bâşâ, *a.g.e.*, 82.

kürtülünce, Yâkûbî Kilisesi tahrip etmişler, kutsal Meryem Kilisesi'ni de yakmışlardır.⁴⁰

Bu durum karşısında Hıristiyanlar da bazı kutsal mekanları gizlice yakmış, hatta bazı Müslümanları kaçırarak Frenklere satmışlardır. Olay Sultan Baybars'a ulaşınca Kârâ adlı yerleşim biriminde ki Gayr-i Müslimlerin çocuklarını Memlûk yapmak amacıyla almış, eğitilmeleri ve orduya kazandırılmaları için Mısır'a göndermiştir.⁴¹

Yukarda bahsedilen olaylardan da anlaşıldığı üzere Haçlı Seferleri ve ardından Moğol istilaları Müslüman olmayanlar ile Müslümanların arasında ki hoşgörü ve sevgi ortamını yok etmiştir. Bu durum Arap şiirine de yansımış şairler şiirlerinde Gayr-i Müslimleri de hicvetmeye başlamışlardır.

Busîrî, (ö.696/1296) ülkelerini işgal eden Hıristiyan milletleri kutsal kitaplarını inceleyerek dinlerinin eksikliklerini ortaya koymaya, İslam dinini yüceltmeye çalışmış bu düşüncelerini şiir yoluyla aktarırken hiciv sanatını kullanmıştır. Hicviyeleri o kadar etkili olmuştur ki, onun dilinden kurtulmak isteyen Hıristiyan topluluğu her bayramda ona hediye getirmek zorunda kalmıştır. Hıristiyanlar bir bayram hediye vermeyi ihmal ettiklerinde onları tekrar eleştirip Yahudileri onlara tercih ettiğini dile getiren hicviyesini kaleme almıştır.

Her bayramda Bülbey's Yahudileri benim yanımda Hıristiyanlar'dan daha üstündür,

*Katırı görmez misin, katır katırken değerce eşekten daha üstündür.*⁴²

Yahudiler'de zaman zaman Busîrî'nin eleştirilerinden kurtulamamışlardır. Hıristiyanlarla birlikte Yahudileri de hicvederek onları "buzaya tapmaları", "hulûl" (tanrının bir bedene girmesi) ve Al-

40 İbn Verdî, *Tetimmetu'l-Muhtasar*, II, 218; Bâşâ, *a.g.e.*, 81-82.

41 İbn Verdî, *a.g.e.*, II, 218; Bâşâ, *a.g.e.*, 81-82.

42 Busîrî, *Dîvân*, (Tahk., M. Seyyîd Keylânî), Kahire 1955, 168; Nejdîet Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi*, (656/1258-923/1517), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, YDT., Isparta 2000, 52.

lah'ı insan şeklinde telakki etmelerini, Hristiyanların da "teslis" (baba, oğul, kutsal ruh olarak tanrıyı üçleme), gibi İslamî düşünceye aykırı fikirleri çürütmek için hicivler kaleme almıştır. Busîrî'nin Yahudi ve Hristiyanları hicvettiği bir şiiri şu şekildedir;

Hristiyanlar ve Yahudiler sapıttılar. Sen hak yollarda onları kılavuz edinme.

Teslîs iddia edenler nakil ve akla aykırı gelen şeyleri caiz gören bir kavimdir.

Buzağıya tapanlar, onunla büyülediler, onlar ki, resullerin buzağı edinmesini arzu ettiler.

*Ve yine onlar İsrail'in Rabbi ile görüşmesi ve onu İsrail'e şükran olarak (yere) çarpması iddialarında da sapıttılar.*⁴³

Bu dönemin en önemli olaylarından birisi de toplumda tasavvuf hareketlerinin artmasıdır. Tasavvuf hareketlerinin topluma yayılması sonucu, garip elbiseler giymek, def nameleriyle şarkılar söylemek ve raksetmek gibi bir çok adet ve davranış halk arasında yerleşmeye başlamıştır.⁴⁴

Özellikle çeşitli beldelerden Doğu'ya gelen sufîlerin bölgede yerleşmeleri veya geçtikleri yörelerde insanlar üzerinde etkiler bırakması sonucu halk arasında tasavvufa olan ilgi büyük oranda artmıştır. Haçlı saldırıları karşısında çaresiz kaldığını hisseden Müslüman halk Frenklerin yaptıklarından ve Müslümanların başına gelen felaketlerden dolayı özellikle sufistik hareketlere sığınmış, şeyhler ve dervişlerden mucizeler beklentisi içine girmiştir.⁴⁵

Halkın cihattan kaçınması ve çekingen davranmasına neden olan bu durumun temelinde dervişlerin insanları savaşmaya değil zühde, takvaya ve ölümden sonraki hayat olan Ahiret hayatını talep etmeye ibadete ve zikre davet eden vaazlar vermesi yatmaktadır. Cihadı düşman ile savaşma olarak değil kendi nefsiyle müca-

43 Busîrî, *Dîvân*, 182; Gürkan, *a.g.e.*, 53.

44 Sellâm, *el-Edeb fî'l-'Asrî'l-Memlûkî*, I, 197-217.

45 'Abdu'llatîf Hamzâ, *el-Hareketu'l-Fikriyye fî Mısır fî'l-'Asreyni'l-Eyyûbî ve'l-Memlûkî'l-Evvel*, Kahire 1968, 95-104; Kasım, *Mahiyetu'l-Hurûbî-Salîbiyye*, 203.

dele olarak ele almaları sonucu Frenklere karşı vatani ve İslam'ı savunmaya vaazlarında ve tasavvufi eserlerinde nerdeyse hiç yer vermemişlerdir.

Savaşlar uzayınca halk savaşlardan kaçmaya başlamış mescitlere sığınmış tekkelere ve sufi hareketlere kaymış bir kısım halk savaştan uzaklaşmak ve kendisini tamamen ibadete vermek amacıyla Mekke'ye göç etmiştir.⁴⁶ Savaştan kaçarak Mekke ve Medine'ye yerleşen bu züht tabakasına savaş meydanlarında Frenklere karşı mücadele verenler, eleştiri oklarını yöneltmişlerdir. Savaşa katılanlardan biri savaşlardan kaçarak kendini ibadete adanmak amacıyla Mekke'ye yerleşen arkadaşına şu eleştiri dolu beyitleri göndermiştir;

*Şayet bizi görseydin Ey iki haremin (Mekke ve Medine) dindarı anlardın
ibadetle oyalandığını*

Batıl bir yerde atını kim yoruyor, bizim atlarımız kötü günde (savaş zamanında) yorulmakta,

Yanakları göz yaşlarıyla ıslanan kişi, bizim boğazlarımız kanlarımızla boyanmakta

*Sizler güzel kokular içerisinde iken bizler atların toynaklarından yükselen
gri toz bulutlarını koklamaktayız.*

Peygamberimizin doğru güvenilir ve yalanlanamaz sözü bize geldi,

Kişinin burnunda tüten Allah yolunda ki atın tozları

Ve alevlenmiş bir ateşin dumanının yoktur dengi.⁴⁷

Bu şekilde zühd hayatı yaşayan gruplara zaman zaman Frenklere karşı mücadeleler veren Türk sultanları çağrılar yaparak cihada davet etmişlerdir. 1164 yılında Nureddin sayesinde Mısır'da vezir olan Şâver, Nureddin'e ve kendisine Nureddin'in emriyle destek olan Esedüddîn Şirkûh'a ihanet etti. Onlara karşı Kudüs kralı Amaury komutasındaki Haçlı ordusunu yardıma çağırdı. Bu iki şer gü-

46 Ferrûh, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, III, 146.; Keylânî, *el-Hurubu's-Salibiyye ve Eseruha fi'l-Edebi'l-Arabî fi Mısır ve's-Şâm.*, 35.

47 Keylânî, *a.g.e.*, 35.

cü Bilbis şehrinde Şirkûh ve Selahaddin komutasındaki orduyu kuşattığı esnada, Nureddin Frenkleri geri döndürmek amacıyla elle-
rindeki Suriye'de bulunan Harim Kalesi üzerine yürümeye karar kıl-
dı. Nureddin'in bu saldırıya geçmeden önce, Musul ve el-Cezire
bölgesinin hakimi olan kardeşi Kutbeddin Mevdud'a, Hısn-ı Keyfâ
hakimi Fahreddin Kara Arslan'a, Mardin hakimi, Necmeddin Al-
pı'ya başta olmak üzere çevredeki hükümdarlara haber göndererek
yardım istedi. İbn Esîr, bu gelişmeleri anlatırken, zühd ve tasavvuf
ehlinin de Nureddin tarafından cihada davet edildiğini şu sözlerle
ifade eder;

*"Hısn-ı Keyfâ hakimi Fahreddin'e gelince, bana anlatıldığına göre, yakın
adamları ve nedimleri ona: "Neye karar verdin?" diye sordular, o da: "Gitme-
meye" dedi; "çünkü Nureddin fazla namaz kılıp oruç tutmaktan elbiselerini es-
kitti. O halk ile beraber canını tehlikeye atıyor, hepsi bu fikri destekliyor." de-
di. Fakat ertesi gün gazilere sefere hazırlanmalarını emretti. Bunun üzerine
yakın adamları; "Ne oldu da önceki fikrinden caydın? Biz dün senin yanın-
dan ayrıldığımızda şöyle düşünüyordun, şimdi ise tam tersini görüyoruz." de-
diler. Fahreddin Kara Arslan, "Nureddin öyle bir siyaset takip etti ki, eğer ona
yardım etmeyecek olursam ülkemiz halkı bana itaatten ayrılır ve bu beldeleri
benim elimden alırlar. Çünkü Nureddin ülkedeki zahidlere, abidlere ve tasav-
vuf erbabına mektuplar yazarak Müslümanların Haçlıların ellerinden neler
çektiklerini, onların Müslümanları öldürdüklerini, esir aldıklarını anlattı. On-
ların dualarıyla kendisine yardım etmelerini ve bütün Müslümanları cihada
teşvik etmelerini istedi. Bunların her biri oturmuş, yanlarındaki adamları ve
müridleriyle Nureddin'in mektuplarını okuyup ağlıyor, beni lanetliyor ve ba-
na beddua ediyorlar, sefere mutlaka katılmalıyım." dedi ve ardından hazırlık-
larını yapıp bizzat yola çıktı." 48*

4.1.2. Şîî-Sünnî Ayrılığı ve Toplumsal Bölünme

Haçlı Seferleri dönemi Müslümanlar arasındaki en belirgin ayrıl-
lık Şîî-Sünnî çatışmasıydı. İslam tarihinde çok derin ayrılıklara

48 İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, 467.

neden olan bu çatışmanın tarihi çok eskilere dayanmaktaydı. Haçlı Seferleri döneminde bu dinî çekişmeler devam etmiş, Müslümanların bölünmesine neden olması sebebiyle de Frenklere karşı güçlü bir İslam birliği oluşturulamamasına neden olmuştur. Şiîliği Mısır'da hüküm süren Fatimî Devleti⁴⁹ temsil ederken Bağdat'ta bulunan Abbasî hilafeti de Sünnîliği temsil etmekteydi.

Bu dönemde Şiî ideolojiden kısmen kopan Bâtınî hareketi, zaman zaman Frenklerle de işbirliği içerisine girerek Sünnî taraftarlarla suikast şeklinde gerçekleştirdiği saldırılarla büyük mücadelelere girişmiştir. Sünnîliğin önemli temsilcilerini başta Sultan Melikşah döneminin (1040-1092) önemli devlet adamı ve veziri Nizamülmülk olmak üzere pek çok Türk devlet adamını "fedaî"⁵⁰ adı verilen guruplar eliyle öldürmüşlerdir. Bu saldırılar, Haçlı Seferlerine karşı başarıya büyük darbe vurmuş, Frenklere karşı mücadele veren pek çok sultan, emir ve devlet adamının öldürülmesi sonucu karışalara neden olmuştur.

Şiîlerin Sünnî İslam'ın savunucularına karşı mücadeleleri Moğollar döneminde de devam etmiştir. Haçlı saldırıları zamanında bir de Moğol saldırısıyla karşı karşıya kalan İslam dünyası büyük güçlüklerle karşılaşmışlardır. Şiîler, zaman zaman Moğollarla da işbirliği içerisine girmişlerdir. Hatta dağlık bölgelerde yaşamakta olan Batınî Hakimiyye ve Nusayriyye fırkaları Moğollara destekle yetinmemişler yağma yapmış, Müslüman çocukları ve kadınları

49 'Ubeydullah Mehdî (909-934) tarafından Kuzey Afrika'da kurulan Fatimîler Devleti, el-Mu'iz zamanında (953-975) H. 969 yılından itibaren Kahire'ye yerleşerek burasını başkent edinmiştir. Mağrib'den sonra Mısır'da zapt edilerek Fatimîlerin hakimiyeti bu bölgelerde tesis edildi. Halife el-Azîz Billâh (975-996) döneminde Fatimîler Devletinin sınırları doğu'da Arabistan'a, batıda Atlas Okyanusu'na, kuzeyde Anadolu'ya kadar genişlemiş, onun zamanında Halep ve Musul gibi önemli merkezler ele geçirilerek, adına hutbe okunmuş ve para basılmıştır. Hasan İbrahim Hasan, *Târîhü'd-Devleti'l-Fâtimiyye*, Kahire 1981, 224-230; a.mlf., *İslam Tarihi*, (Trc: İ. Yiğit, S. Gümüş vd.), İstanbul 1987, III, 48-56; N. A. Koenig, "Azîz Billâh", İA., II, 152-54; E. Graefe, "Fâtimîler", İA., IV, 521-26; Eymen Fuâd Seyyîd, "Fâtimîler", DİA., İstanbul 1995, XII, 228-237.

esir alarak dağa kaldırmışlardı. Esir ettikleri Müslüman kadın ve çocukları Kıbrıslı Hıristiyanlara köle olarak satmışlardır.⁵⁰

Gerek Şîî ideoloji gerekse onların bir kolu olan Batınî hareketi ile mücadeleler, ilmî alanda da sürmüş, zamanın önde gelen alimleri bu konuda bir çok eser kaleme alarak ideolojilerini çürütmeye çalışmışlardır. Bunlar arasında Selçuklular döneminin önde gelen alimlerinden eş-Şehristânî⁵¹ (ö.1153), sultan Sencer'in veziri Abdulkasım Muhammed b. el-Muzaffer'in (ö.1135) hizmetinde on iki sene kalarak "Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihâl"⁵² adlı eserini telif ederek vezire ithaf etmiştir. Dönemin meşhur kalamcı ve felsefecisi Fahreddîn er-Râzî'de (ö.1209) "İtikâdâtü Fırakî'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn"⁵³ adlı eserinde Şiilik, Batınîlik⁵⁴ ve Karmatilik⁵⁵ gibi firkalardan bahsederek İslam'a ters düşen yönlerini açıklamaya çalışmıştır.

Şîîliğe ve Batınîliğe karşı en büyük mücadeleyi kalemini kullanarak verenlerin başında Hüccetü'l-İslam olarak adlandırılan büyük alim İmam Gazâlî (ö.1111) gelmektedir. Gazâlî'nin bu konudaki en meşhur eseri bizzat Abbasî Halifesi'nin emriyle kaleme aldığı ve Batınîlerin fikirlerini çürütmeye çalıştığı "Fedaihu'l-Bâtiniyye"⁵⁶ adlı eseridir. Gazâlî daha sonra bu eserini muhtasar hale ge-

50 İrfan Aycan-Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999, 98.

51 Bkz., Muhammed Tancî, "eş-Şehristânî", İA., XI, 393 vd.

52 Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, Kahire 1961.

53 Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *İtikâdâtü Fırakî'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, (Tahk: M. Muhammed el-Bağdâdî), Beyrut 1407/1986.

54 Geniş bilgi için bkz., Gazalî, *Batıniliğin İç Yüzü*, (Çev: Avni İlhan), Ankara 1993; Muhammed Hammadi b. Malik b. Ebî'l-Fedâ'il, *Keşfu Esrârî'l-Bâtiniyye ve Ahbârî'l-Karâmita*, (Çev: İsmail Hatip Erzen), *Batıniler ve Karmatilerin İç Yüzü*, Ankara 1948; Ahmet Ateş, "Bâtiniye" İA., II, 339-342; Avni İlhan, "Batiniyye", DİA., V, 191.

55 Geniş bilgi için bkz., L. Massignon, "Karmatîler", İA., İstanbul 1982, VI, 352-59; Abdullah Ekinci, IX.-XI. yüzyıllarda Karmatiler'in Siyasi, Sosyal, ve İktisadi Faaliyetleri, Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, YDT., Elazığ 2002.

56 Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *Fedaihu'l-Bâtiniyye/el-Mustazhirî*, *Bâtıniliğin İç Yüzü*, (Trc: Avni İlhan), Ankara 1993.

tirerek bir risale şeklinde özetleyerek “Kitâbu Kavâsimi'l-Bâtiniyye”⁵⁷ adıyla yayınlamıştır. Bir diğer eseri, “el-Munkizu mine'd-Dalâl”⁵⁸ de ise Bâtînîlerin delillerini aklî metotlarla çürütmeye çalışmıştır.

661/1263 yılında Harran'da doğan ve Moğolların yörede yaptıkları zulümler üzerine ailesiyle birlikte Şam'a göç etmek zorunda kalan İbn Teymiyye (ö.728/1328) Şiîlerin Moğollara yardımları karşısında onlara savaş açmıştır.

İbn Teymiyye, Moğol saldırıları esnasında sürekli onlara lojistik desteğin yanı sıra asker yardımında bulunan ve onların lehine Suriye ve Mısır'da casusluk yapan Batınî Şiîler üzerine yürünmesi ve onlarla savaşılması gerektiğini savundu. Memlûklı sultanı en-Nâsır Kalavun'a (1299-1309) Şiîler ile ilgili fikirlerini içeren bir mektup gönderdi. Mektubun içeriği bize hem İbn Teymiyye'nin hem de Sünnî taraftarlarının bakışını açıkça resmetmektedir. Söz konusu mektup şu şekildedir;

“Üzerlerine sefer düzenlenen ikinci grup ise (Şiîler) dinden badat sahipleri, sapık münaflıklar, Sünnet ve cemaatten ayrılanlar, Allah'a itaatten ve onun şeriatinden uzaklaşan, Sultan'ın emriyle kendilerine karşı Kesrevân, el-Cerd ve dağlık bölgelerde savaşan kimselerdir. Allah'ın bu isyankar gruba karşı Sultana bahşettiği zafer, Allah'ın, Sultan'a ve Müslümanlara verdiği büyük nimetlerdendir.

Bunlar ve bunlara benzeyen şahıslar, din ve dünya işlerini bozanların ileri gelenlerindendir. Bunların inançlarına göre Ebû Bekr, Ömer, Osman, Bedir ehli, Biatu'r-Rıdvan'a katılanlar, Ensar ve Muhacirin tümü, tabiin, Müslüman imamlar, dört mezhebin ve diğer mezheplerin bilginleri, İslam'ın ileri gelenleri ve zahitleri, Müslüman sultanlar, İlk İslam orduları ve Müslüman halk tüm bunlar kafir ve mürtettirler. Bunlar Yahudi ve Hristiyanlardan daha kafirdirler. Çünkü bu insanlar onlara göre irtidat etmişlerdir. Mürted ise kafirden daha kötüdür. İşte bundan dolayı bu insanlar Haçlıları ve Moğolları Kuran ve iman ehline tercih ettiler.

57 Ahmet Ateş, “Gazâlî'nin Bâtînîlerin Belini Kıran Delilleri”, “Kitâb Kavâsim al-Bâtiniyyâ”, A.Ü. İ.F.D. III/1-II, Ankara 1954, 23 vd.

58 el-Gazâlî, *el-Munkizu Min ad-Dalâl*, (Trc: H. Güngör), İstanbul 1990.

Bu nedenden dolayı bu insanlar, Moğollar İslam ülkesine saldırdıklarında, Müslüman askerlere sayılamayacak kadar çok kötülükte bulundular. Kıbrıslı Hristiyanlara haber gönderdiler, onlar da Suriye'nin sahil kısımlarına hakim oldular. Haçlı bayrağını taşıdılar, Müslümanların sayısız oranda at, silah ve esirlerini Kıbrıs'a taşıdılar. Sahildeki pazarlarında 20 gün sayısız miktarda at, silah ve esir ettikleri Müslüman'ı Kıbrıslılara sattılar...bunlar ve bu lanetli mezhebin taraftarları Moğolların gelişine sevindiler..."⁵⁹

Sünnî ideolojiden yana tavırlarını ortaya koyan İslam alimleri çeşitli eserleriyle Şiflik ve Bâtınîlikle mücadele ederken dönem şairleri de bu mücadele ve tartışmalar içerisinde yer almışlardır. Benimsedikleri tarafı öven diğer tarafı yeren şiirler kaleme almışlardır. Bu şairlerden Mısır'da yaşayanlar, Fatimî hilafeti ortadan kaldırıncaya kadar Fatimî halifelerini ve vezirlerini öven şiirler kaleme alırken başta Şam olmak üzere Abbasî hilafeti çatısı altında ki şairler de Abbasî halifelerini öven şiirler kaleme almışlardır. Örneğin Selahaddin Eyyûbî'nin katibi ve veziri Kâdı el-Fâdıl'ın Fatimî halifelerini ve vezirlerini öven pek şiiri bulunmaktadır.

Her zaman Sünnî düşünceden yana olan el-İsfehânî, Nureddin Mahmud Zengî'nin emriyle Esedüddîn Şirkûh Mısır'ı ele geçirdiğinde tebrik amacıyla kaleme aldığı bir şiirinde Şîî Hilafete olan düşmanlığını dile getirerek Şirkûh'a işi yarım bırakmamasını tembihleyerek Fatimî halifesini de öldürmeye teşvik etmektedir:

Abbasî hilafetini yeniden tesis et! (Fatimîlerin) Da'îsini⁶⁰ orada bırak belasını Ahiret'te bulacak.

Yılanın kuyruğunu koparıp saliverme! Bana göre bir işi sağlam yapmak, kuyruğu gibi başını da koparmaktır.⁶¹

Son Fatimî Halifesi el-'Adid Lidinillâh⁶² H. 567 yılında Kahire'de vefat edince el-İsfehânî, şu şiirle sevincini dile getirerek Sünnî ideolojiden yana tavrını koyduğunu da açıkça belirtmiştir.

59 İrfan Aycan-Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, 99-100.

60 Fatimî hilafetinin propagandasını yapanlara Dâ'î denilmekteydi. Carra de Vaux, "Dâ'î", İA., III, 461-62.

61 el-İsfehânî, *Dîvân*, 81.

62 Asıl adı Abdullaktır. Künyesi Ebû Muhammed olup soy kütüğü, Abdullah b. Yusuf el-Hafız b. Müstansır b. Hakim b. Aziz b. Mu'iz b. Mansur el-Kâhîrî

Soysuz Adıd öldü. Artık bid'atçılar Mısır'da ağızlarını açamazlar.

Mısır Firavununun çağı sona erdi. Artık Mısır'ın Yusuf'u işleri ele alacaktır.

Azginların ateşi söndü. Yanan şirk ateşleri küllendi.

Selahaddin'in işleri yoluna girdi. Doğruluk cevherleri ipe dizildi.

Abbas oğullarının şiarları gerçek olarak ortaya çıktı. Batıl ise gizlendi.

Tevhidin davetçisi beklemekteydi. Şimdi şirk davetçilerinden öc alacaktır.

Sapıklık ehli kimseler, karanlıklara daldılar. Ahmaklık ve körlüklerinden ötürü böyle oldu.

Cahiller, alimlerin minberi aydınlandığında, karanlıklara dalıp geri döndüler.

Müstedî sayesinde hakkın binası yükseldi. Oysa daha önce yıkık haldeydi.

Ezilen ve horlanan devlet, yeniden ortaya çıktı. Çiğnenen din, şimdi muzafer oldu.

İslam'ın omuzu mehabetli bir şekilde harekete geçti. İslam'ın ön dişleri göründü ve gülümsedi.

Hidayet yüzleri muştalanıp sevindiler. Küfür ise pişmanlıktan dolayı ağzını yumrukladı.

Düşmanların harimi artık çiğnenecek. Zorbalar arasında paylaşılacak.

Konak ve saray sahiplerinin kâşâneleri yıkılacak, kemal hanesi onarılıp yükselecek.

Sakinleri sustuktan sonra konuşacak, delalettekiler ise zilletten ötürü gebercek, burunları toprağa sürülecektir.⁶³

Fatîmî halifesi el-Adîd'in ölümünün ardından bir süredir Mısır'ı hakimiyeti altında bulunduran Selahaddin Eyyûbî bu durumu çok

Ebu'l-Genâ'im el-Mehdî'dir. H. 546 yılında doğmuş yirmibir yıl yaşamıştır. Onunla Ubeydîler'in Mısır'daki hakimiyeti sona ermiştir. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 265.

63 el-İsfehânî, *Dîvân*, 376-77; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/II, 496; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 265; Bedevî, *el-Hayâtü'l-Edebiyye fî 'Asri'l-Hurâbi's-Salîbiyye*, 60.

iyi değerlendirerek Mısır'da Fatimî hilafetine son vermiştir. Bu konuda yazılan bir başka şiirde de Eyyûbîler'in Mısır'da yaptıkları övülmekte ve Fatimîler Zındık, Batınî hatta Mecûsî olarak adlandırılmaktadır.

Mısır'daki 'Ubeyd oğullarının küfür devletini yıkan siz değil misiniz? Bu yaptığınız faziletin ta kendisidir.

Onlar Zındık, Şîf, Batınî ve Mecûsî idiler. Onların, Salih kullar arasında yeri yoktur.

Cahillik ve düşmanlıklarını gizleyerek küfrü içlerinde saklarlar, görünürde Şîf olduklarını söylerlerdi. Oysa cahillik onların tamamını sarmıştı.⁶⁴

4.1.3. Eğlence Hayatı ve Edebiyata Yansımaları

Cahiliyye döneminden itibaren hemen hemen bütün şairlerin şiirlerinde şarap konusu yer almıştır. Arap Edebiyatında Ebû Nûvas (ö. 198/813) ile zirveye ulaşan şarap tasvirleri I. Abbasi döneminde altın çağını yaşamıştır.⁶⁵

Haçlı Seferleri döneminde sosyal hayatı olumsuz yönde etkileyen savaşların yoğunluğu insanları etkilemiştir. Ölmeden önce hayattan zevk alma anlayışı ile toplumda ahlaksızlığın artması, Frenklerin Doğu'da uzun süreli varlığı ve yerleşik düzene geçmeleri ile birlikte içki tüketiminin artması, kilisenin hoş karşılaması gibi sebepler, içkinin yaygınlaşmasına ve şarap tasvirlerinin şiirlerde sıkça geçmesine zemin hazırlamıştır.⁶⁶ Bu dönemde ayrıca "Haşhaşiler" adı verilen İsmailiyye Tarikatının da yaygınlaşması ve bu tarikatın haşhaş içimine destek vermesi nedeniyle haşhaş içimi de yaygınlaşmıştır.⁶⁷

Toplumda ki bu yoğun yönelişe karşı dönemin idarecileri çeşitli tedbirler almaya çalışmışlardır. Çünkü İslam toplumlarında bu

64 Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, VII, 515; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 268.

65 Yasin el-Eyyûbî, *Afâku's-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-'Asri'l-Memlûkî*, Trablus 1415/1995, 339; Nasuhi Karaaslan, "Ebû Nûvas", *DİA*, X, 205-207.

66 Bâşâ, *el-Edeb fi Bilâdi's-Şâm*, 583-584; Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlûkler Dönemi*, 75.

67 Kasım, *Mahiyetu'l-Hurûbi-Salibiyye*, 204.

tür davranışlar çoğu zaman hoş karşılanmamıştır. İdareciler, dinen günah sayılan bu tür eylemleri tamamen yasaklama yoluna gitmişler, getirdikleri yasaklarla bazen de aşırıya kaçan hareketlerde bulunmuşlardır. Özellikle Memlûkler, içki ve haşhaş içimini yasaklamaya çalışmışlar bu tavırları bazı kesimler tarafından hoş karşılanırken bazı kesimler tarafından da eleştirilerek istibdat ve zorbalık olarak değerlendirilmiştir. Yaşanan bu olaylar Arap edebiyatına da yansımıştır.

Bu dönemde şairlerin şiirlerinde şarabı veya esrarı birbirlerine üstün tuttıkları görülmektedir. Nureddîn el-İs'ardî (ö. 656/1258) bazen şarabı esrardan üstün tutmuş, bazen de esrarı şaraba tercih etmiştir. Bir diğer dönemin önemli şairlerinden Safiuddîn el-Hillî (ö. 750/1349) de bir beyitinde şarabı "*sarhoşluk verenlerin sultanı*" olarak tanımlayarak haşhaşa üstün tuttuğu ifade etmiştir.⁶⁸

Şairler, bazen dinî naslardan iktibas yaparak, veya mantık oyunları, bazen da nükte ve alaya varan bir anlayışla bu yasaklara karşı çıkmışlardır. Bu şairler arasında eş-Şâbbü'z-Zarîf (ö. 688/1289) "*Rahman abes olan bir şey yaratmadı ve şarap uzak durmamız için yaratılmadı?*"⁶⁹ beyitleriyle, Safiuddîn el-Hillî (ö. 750/1349) "*şarap zararlı ve günah ise niçin bağ dikilip üzüm üzümü yenilmektedir*" beyitleriyle dile getirirken Nasîruddîn b. Nakîb (ö. 687/1288), Şemsuddîn b. Danyâl el-Mevsîlî (ö. 711/1311) gibi şairler de içkiden yana tavırlarını şiirlerinde açıkça dile getirmişlerdir.⁷⁰

Özellikle Memlûkler döneminde bu tür yasaklara sıkça rastlanmaktadır. Sultan Baybars bu tür davranışların artması üzerine ülkede içki ve haşhaş içimini yasaklamıştır. Baybars'ın içki yasağını espirili bir dille eleştiren Nasîruddîn b. en-Nakîb (ö.687/1288) bu yasağı şeytanın diliyle bir şiirinde şu şekilde tenkit eder.

68 Safiyyüddîn el-Hillî *Dîvân*, Beyrut Tsz., 358.

69 Şemsüddîn eş-Şâbbu'z-Zarîf, *Dîvân*, (Şerh. Selâhuddîn el-Hevârî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1995, 69.

70 Mahmûd Rızk Selîm, '*Asru Selâtinî'l-Memâlik ve Nitâcuhu'l-İlmî ve'l-Edebî*, Mektebetu'l-Adâb, Kahire 1962, VIII, 328; Gürkan, a.g.e., 76.

Melik ez-Zâhir afyonla beraber şarabı yasaklayınca, şeytan Mısır'dan kaçtı.

Dedi ki: Benim için suyundan (şarabından) ve otundan (afyonundan) faydalanamadığım bir toprakta kalmanın anlamı yoktur. ⁷¹

Şair el-Hillî, eğlence dolu bir gecenin bin aydan daha hayırlı olduğunu şiirinde dile getirerek şarabı övmektedir.

Allah şarap içmeyi yasakladı. Çünkü o ancak cahillere yasaktır.

Kur'an'da faydası olduğunun ispatı vardır. Kur'an'da ancak onun sonuçlarından dolayı günah vardır.

Bu, içenlerin gücü ve aklına göredir. Bazıları için helal, bazıları için haramdır.

Her topluma haram olmasını dileseydi, Allah'ın resulü bağ dikilmesin derdi. ⁷²

Bir başka beyitlerinde de el-Hillî, insanları hayattan zevk alma-ya çağırarak haftanın yedi günü şarap içmeye davet eder.

Hayattan güzellik ve mekandan tad almaya çalış,

Yedi gününde şaraba ve neşeye koş,

Cuma'dan Cuma'ya, Cuma'dan Cuma'ya. ⁷³

İbnü'l-Verdî, İslam ve Emevi şairlerinden Ömer b. Ebî Rebi'a (ö. 93/711) Vaddâhu'l-Yemen (ö. 90/708) ve Ali b. Cehm'in (ö. 249/863) şiirlerinde de örnekleri bulunan⁷⁴ Memlûk döneminde de bir çok şairin üslup olarak kullandığı "Dedi.....Dedim" sözleriyle başlayıp devam eden şiirinde gece rüyada şeytanla yaptığı diyalogu ve kendisinin bu ayartmalara karşı çıkışını esprili bir dille şu şekilde tasvir eder;

Uyudum ve şeytan açık bir hile ile geldi.

İyi bir haşhaş için ne dersin ? dedi.

71 Sellâm, *el-Edeb fî 'Asr'il-Memlûkî*, I, 170; Ferrûh, *Târîhu'l- Edebi'l-'Arabî*, III, 619.

72 el-Hillî, *Dîvân*, 377; Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi*, 76-77.

73 el-Hillî, *Dîvân*, 386.

74 el-Halebî, *Husnu't-Teveessu'l ilâ Sina'ati't-Teressu'l*, (Tahk.: Ekrem Osmân Yûsuf), Irak 1980, 256-57.

Dedim ki: Hayır. Dedi: Güzel bir şaraba da mı hayır ?

Dedim ki: Hayır. Dedi: İnciye benzeyen bir oğlana da mı hayır ?

*Dedim ki: Hayır. Dedi ki: Uyu ! Sen ancak bir odunsun.*⁷⁵

İbnu'l-Verdî'nin şiirinin aksine bu çeşit uykuda şeytan ile geçen aynı tarz diyaloglara şair el-Hillî, bir şiirinde olumlu cevaplar vermektedir.

Dedim ki: Evet. Dedi ki: Emniyet içinde uyu!

*Ey fısk kabesi ve fesad yumağı!*⁷⁶

Bu dönemde bu şekilde karşılıklı dialoglar halinde yazılan şiirlerin sayısı oldukça fazladır. Bu tarzın dönem içerisinde revaç bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu tarz ifadeler aşk gazellerinde de görülmektedir. Muhammed b. İbrahim b.'Ubeyd el-Esedî bir şiirinde bu ifadeleri şu şekilde kullanır.

Dedim ki: defalarca geldiğimden ötürü herhalde ağırlık verdim size

Dedi ki: Ellerinle omuzlarımın üzerine çöküp ağırlık verdin.

Dedim ki: Uzattım. Dedi ki: Bilakis ayrılışın uzadı.

*Dedim ki: Parçaladım. Dedi ki: sevgi iplerimi parçaladın.*⁷⁷

Yine dönem şairlerinden İbn Sâhib, haşhaşı şu dizelerle övmekte, onu haram ve yasak kılanları hicvetmektedir.

Ey akıl ve anlayış sahipleri! esrarın sarhoşluğunda aradığım manalar vardır.

*Akla ve nakledilene dayandırmadan onu haram kıldılar. Oysaki haram olmayanı haram kılma haramdır.*⁷⁸

İbn Sâhib, bir diğer şiirinde de şarap ve haşhaşı birlikte övmektedir.

Ey nefis benim meylim aşk ve eğlenceyedir. Bir genç böyle yaşar.

75 İbn Verdî, *Dîvân*, Matba'tu'l Cevâ'ib, İstanbul 1300, 232.

76 el-Hillî, *Dîvân*, 450.

77 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 160.

78 İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIII, 264.

*Bir gün bile sarhoşluktan usanma! İhtiyacımız olan en önemli şey, şarap ve esrardır.*⁷⁹

Arap edebiyatında gazeller ve mucûn adı verilen müstehcen şiirler eskilere dayanmaktadır. Özellikle Ebû Nuvâs döneminde Tegazzul adı verilen erkeğe gazel şiirleri çoğalmıştır. Arap edebiyatının çeşitli dönemlerinde en önde gelen pek çok şairin bu konular üzerine yazılmış şiirleri divanlarda ve edebiyat kitaplarında yer almaktadır. Uzun süren savaşlar, Frenklerin yerleşik hayat yaşamaları sonucu ahlakî çöküşünde yaşanması, askerlerin evlilik hayatından uzak kalması gibi nedenler bu tür şiirlerin revaç bulmasına neden olmuştur.

Arap edebiyatçıları, bu duruma sebep olarak insanların evlilikten uzaklaşarak inzivaya çekilmelerinin ve uzun süreli savaşlar nedeniyle pek çok askerin evlenmeye yanaşmamaları uzun süren savaşlar nedeniyle de buna zaman bulamamaları ayrıca livatanın yayılmasına Frenk gılmanları adı verilen oğlanların da çokluğunu göstermektedirler.⁸⁰

Haçlı Seferleri döneminde yukarda saydığımız nedenlerin etkisiyle de çarpık ilişkilerin artmış ve buna paralel olarak da mucûn edebiyatının da geliştiğini görmekteyiz.

Erkeğe gazeller bu devirde çoğalınca İbn Kayyim el-Cevzî bu tür gazellere savaş açmıştır. el-Cevzî, "İgâsetu'l-lehfân fî mesâyidiş-şeytân" adlı eserinde bu konuya çokça yer vermiştir. Özellikle Memlûk döneminde yaşamış önde gelen şairlerin hatta bazı takva sahibi dindar şairlerin şiirleri arasında bile erkeğe tegazzül şiirlerine sıkça rastlanmaktadır. Bunların bir kısmının bu tür şiirlerin dönemlerinde revaç bulması sebebiyle kaleme aldıklarını kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. İbn Verdî, bu tarz yazmış olduğu şiirleri konusunda şu beyitlerle açıklama getirmiştir;

Geçmişte erkek için yazılmış şiirlerimden dolayı Allah'a sığınırım.

⁷⁹ İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 264.

⁸⁰ Keylânî, el-Hurûbu's-Salîbiyye ve Eseruhâ fi'l-Edebîl-'Arabî fi Mısır ve's-Şâm, 39-40.

Onları yazmaktaki amacım şiirimin revaç bulmasıydı.⁸¹

İbn Verdî'nin bu konudaki düşüncelerini açıkladığı bir diğer beyitleri de şu şekildedir;

Oğlanlar en büyük arzum değil ve nihâi bilgimde değil,

Ben Lût kavminden değilim, hâşâ takva sahibi ve ağır başlıyım,

Bu ancak zamanımın modasıdır. İşte şiirimi bu sebeple söyledim.⁸²

Bu dönemde erkeğe gazellerin yanı sıra dînî anlayış ve şiir mirasını muhafaza etme anlayışı sonucu, klasik şiirde yer alan iffetli (uzrî) gazel de şairler arasında taraftar bulmuştur. Bu şairler arasında dönemin önde gelen vaizlerinden Şeyh Burhânuddîn İbrâhîm b. Şeddâd el-Ceberî (ö. 687/1288), Hicaz Şeyhi Muhibbuddîn Ahmed b. 'Abdillâh et-Taberî (ö. 694/1294), Şeyh Radiyyuddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastalânî (ö. 695/1295), Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sirâcu'l-Varrâk (ö. 695/1295), el-Bûsirî (ö. 696/1296), 'Afifü't-Tilimsânî (ö. 690/1291), Şeyh 'Abdülgaffâr b. Ahmed el-Kûsî (ö. 708/1308), İbnü'l-Verdî (ö. 749/1348) gibi şairleri sayabiliriz.⁸³

Abdülgaffâr b. Ahmed el-Kûsî, insanları saf ve temiz bir sevgi olan iffetli (uzrî) sevgiye şu beyitleriyle davet etmektedir;

Ben aşkı terk etmenin günah olduğu fetvasını veriyorum, mezhebime göre sevmeyen günahkardır

Benim gibi arzunun acılarını tat ! ki (göreceksin) o lezzetlidir. Ve aşkın azabı tatlıdır.

İçinde uzrî aşk, sevgili olmayan her kalp, kalp değildir.⁸⁴

İffetli şiirinin temsilcilerinden kabul edilen bir diğer şair 'Afifü't-Tilimsânî'de (ö. 690/1291), seven ve sevilen arasında ki ilişkiyi, Tanrı-kul ilişkisiyle şu beyitleriyle ifade etmektedir;

81 Keylânî, a.g.e., 40.

82 İbn Verdî, Dîvân, 310.

83 Gürkan, Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi, 82.

84 Sellâm, el-Edeb fî 'Asri'l-Memlûkî, I, 227-228; el-Eyyûbî, Afâku's-Şi'ri'l-'Arabî, 142. Gürkan, a.g.e.,

*Aşkım için beni kınayan bırakın kınasın, belki uzrî sevgim ona da geçer,
Eğer kara sevdası olanın sana olan sevgisi doğruysa bu kadarı ona yeter,
Kulun şiddetli aşkından ölürse, ey ümidim sen! Lütfunla onu diriltten
güzellik ilahısın.* ⁸⁵

Şair 'Umâre el-Yemenî'de bir gazel şiirinde sevgilisi olduğunu belirttiği Reşâ için şu sevgi dolu beyitleri kaleme almıştır.

*Reşâ el-'Uzri'ye aşık olduğuma dair mazeretim vardır. Gözyaşı beni kah-
rettiğinden bu yana artık inkâr da edemiyorum.*

*Endamlara, yanakları öpmeye, memeleri göğsüme bastırmaya, benim ar-
zu ve ihtiyacım vardır.*

*Benim tercihim budur. Beğeniyorsan bana uy. Yoksa bırak beni aşkımla
baş başa kalayım.* ⁸⁶

4.1.4. Bölgede Türk Varlığı ve Edebiyata Yansımaları

Haçlı Seferleri döneminde Frenklere karşı en büyük mücadeleleri bölgede hakimiyeti ellerinde bulunduran Türklerin bu dönemde Arap şiirine savaşçı vasıfları ve fizikî güzellikleri sıkça konu olmuşlardır. Türklerin bu vasıfları hakkında Nuştekin adında bir Türkün oğlu olan ve hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybeden günümüze kadar ulaşan şiirleriyle Arap şiirine güzellikler katan Sıbt ibn Te'âvîzî (1125-1188) H. 576 yılında Halife en-Nâsır Lidînillâh (1180-1225) için kaleme aldığı övgüde Hilafet ordusunun temelini oluşturan Türklerin savaşlarda ki cesaretlerini ve fizikî güzelliklerini şöyle vasfeder.

Savaşlarda onun etrafını dolunay gibi güzel Türk gençleri kuşatırlar.

Şaşırtıcı bir güzellik onları kapsamıştır. İnsanlar onlardan yardım istemeksizin bir işe başlayamazlar,

Tolga, başlardaki saçları döker ama, onlar uzun bir süre tolga giyinmelerine rağmen, saçları çoğalmıştır.

85 Sellâm, a.g.e., I, 227-228; el-Eyyûbî, a.g.e., 142; Gürkan, a.g.e., 82.

86 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, 268.

Yay gibi kaşlarından attıkları her ok, ceylan gözlülere isabet edip öldürür verir.

*Tehlikeyi göze alarak yürüyerek savaşa giderler. Tehlike onları korkutmaz. Onlar savaşın alevleridir.*⁸⁷

İbn Te'âvîzî, H. 577 yılında yine Abbasi Halifesi en-Nâsır Lidî-nillâh için yazdığı başka bir methiyesinde, halifenin ordusunun temelini teşkil eden Türk askerlerini şu beyitlerle övmüştür;

Senin ordundaki Türk arslanları, kargılardan oluşan ormanlardan başka orman bilmezler.

Onlar ceylanlar gibidir fakat saldırdıklarında ürktülmüş kurtlar gibi hücum ve hamle ederler.

Ellerinde kınlarından sıyrılmış olan kılıçların yeşilimtırak yüzleri bir bahçe gibidir. Kendileri de havuzlardan zırh giymişlerdir.

*Savaş kızıştığında orman arslanı olup barışta da ovanın ceylanlarıdır.*⁸⁸

Doğu'da hakimiyeti ellerinde bulunduran ve savaşlarda büyük başarılar elde eden Türklerin savaşçı vasıfları ve fizikî güzellikleri de şiirlerde yer almıştır. Beyaz tenli Türk kızlarının güzellikleri ve gözleri de şairlerin şiirlerinde tasvirler olarak yer almıştır.

Bu dönemde Arap edebiyatının önde gelen isimlerinden Türk asıllı Zemahşeri (ö.538/1144) şiirlerinde sık sık Türk kızlarının gözlerinin güzelliklerini şiirlerinde vasfetmektedir.

O ne kutlu bir gün idi ki güzel Yafes kızlarından oynak ve cilveli bir kız bana hediye edilmiş idi.

O güzel kızın gözleri her ne kadar dar idi ise de sihir ve efsunkarlığı bakımından pek geniş idi.

87 Sıbt b. Te'âvîzî, *Dîvân*, (Tash: S. Margaliouth), Dâru Sâdır, Beyrut 1408/1988, 159; Şerafettin Yaltkaya, "Türlere Dair Arapça Şiirler", *Türkiyat Mecmuası*, Devlet Basımevi, İstanbul 1936, V, 323; İnci Koçak, "Selçuklu Türklerine Yazılmış Bazı Arapça Şiirler", A.Ü. DTCF. Dergisi, C. XXXII, Sayı, 1-2, Ankara 1988, 142.

88 Sıbt b. Te'âvîzî, *Dîvân*, 165.

Bakışlarında gözlerinin karaları görünse de güldüğü zaman bu siyahlığın hepsi kapanırdı.

Ah onunla bulunduğum günler ne güzel günlerdi. Onu her anışımda güzelliği içerisinde kalıyorum. Ondan sonraki geçirmekte olduğum hayatımın hiç tadı olmadı.⁸⁹

Zemahşerî, Türkler'in güzelliklerini bir diğer şiirinde şu şekilde vasfetmiştir;

Tanrı benim yardımcım olsun ben ahı Türkler'in ellerinden neler çekmekteyim. Bana her fenalık onlardan gelmiştir.

Öyle hasta bakışlı öyle kirpik bakışlı güzeller vardır ki, onların bir bakışına rastgelirsen o hasta göz sana şifalar verir.

Şarap da böyle değil midir? Kendi sarhoşluğunu kendi gidermez mi? Kendisinin ilacı kendisi değil midir? O hastalıkların en kötüsü veya devaların en hayırlısı değildir?

O güzel gözler insanın ciğerine geçmekte ok gibidir. O güzel gözlülerin boy ve posları da doğrulukta kargılara benzer

Onların yüzlerinin güzelliğini siyah saçlar bir kat daha süslemiştir. Onlar sabah ile akşamı bir yerde toplamışlardır.

Ah bilsem onlardan birine malik olmak benim için mukadder midir?⁹⁰

İbn Verdî, Türkler'in Moğollara karşı verdikleri mücadeleleri dile getirerek, Memlûklerin bazı yanlış uygulamaları olsa da yaptıkları olumlu katkılar yanında fazla önemli olmadığını ifade ederek onlara karşı minnettarlığını ve sevgisini şu dizeleriyle dile getirir;

Türkler asrımızda yeryüzünün tadı tuzudur. Dönen felek de onların saadetine döner.

Sen onların kadrini bilen, bilirsin; onlardan sonra Moğol zulmünü tadanları.

Allah onlardan ayırmasın! Onların baskısı onları kaybetmekten daha kolaydır.⁹¹

89 Şerefettin Yaltkaya, "Türlere Dair Arapça Şiirler", *Türkiyat Mecmuası*, V, 320.

90 Yaltkaya, "Türlere Dair Arapça Şiirler", *Türkiyat Mecmuası*, V, 319.

91 İbn Verdî, *Dîvân*, 266.

4.1.5. Savaşların Neden Olduğu Yoksulluk ve Sıkıntılar

Yaklaşık iki yüzyıl süren uzun süreli savaşlar, Frenklerin bölgede ele geçirdikleri toprakları işgali etmeleri ve bulundukları yerleşim beldelerinde geçim kaynaklarını sekteye uğratmaları ve halkın zenginliklerine el koymaları sebebiyle bu dönemde Müslümanlar büyük maddi sıkıntılar içerisinde düşmüşlerdir. Frenklere karşı mücadele eden sultan ve emirlerde savaş masraflarını karşılayabilmek amacıyla bazen vergileri çok yüksek derecelerde artırmak zorunda kalmışlardır. Üretim seviyesi zaten düşen halk, bu vergileri ödeyemeyecek duruma gelmiş, zaman zaman da yüksek vergilere karşı tepkilerini ortaya koymuşlardır. Sultan ve emirler, halkın çok büyük sıkıntı çektikleri dönemlerde bazen mükûs veya rûsûm adı verilen vergileri kaldırmışlardır. Örneğin Nureddin Mahmud Zengî 1157 yılında Şam'da yaşanan büyük depremlerin halka zarar vermesi üzerine Şam ve el-Cezîre'de vergileri kaldırmıştır.⁹²

Diğer Türk Devletleri gibi Mısır ve Suriye'de askeri teşkilatlanmayı büyük önem veren Eyyûbîler, uzun süren savaşların masraflarının artması üzerine orduyu güçlendirmek ve teçhizatını artırmak amacıyla ortaya çıkan harcamaları karşılayabilmek için vergileri ve vergi oranlarını⁹³ artırmışlar, devlete zekat adı altında vergiler toplamaya başlamışlardır. Uzayıp giden savaşlar, vergilerin günden güne artmasına sebep olmuştur. Halk bu durumdan sıkılarak şikayet eder olmuştur. XI, XII ve XIII. Yüzyıllarda vergilerin bu derece artmasından dolayı, Makrîzî; "*solunan havanın dışında her şeyden vergi alınmaktaydı*" demektedir.⁹⁴

Haçlı Seferleri döneminde Şam ve Mısır'da limanlarda ve sınırlarda gümrük büroları kurularak buralarda ticarî eşyalar büyük bir

92 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, XI, 322; Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, 265.

93 Örneğin su dolapları vb. ile sulanmayan topraklar, % 50, sulananlar ise, % 67 vergiye tabiydiler. Ayrıca vergi mükellefi, % 8 faiz, % 10 sarrafiye, % 1 makbuz pulu için olmak üzere % 19 ek vergi ödemekteydi. Ali Mazaherî, *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*, (Çev. Bahriye Üçok), Varlık yayınları, İstanbul 1972, 144, 147.

94 Makrîzî, *el-Hıtat*, I, 103.

titizlikle incelenerek vergilere tabî tutulmuştur. Bu vergilerin çok yüksek olduğu ve artık halkın ödeyemeyecek duruma geldiğini Doğu'ya yaptığı seyahatler esnasında gözlemleyen Endülüslü seyyah İbn Cübeyr, bu durumu seyahatnamesinin çeşitli bölümlerinde eleştirmektedir.⁹⁵

İbn Cübeyr, Doğu'ya yaptığı bir seyahati esnasında hacca gitmek için İskenderiye'ye gelen insanların vergi toplama memurları tarafından uğradıkları sert tutumları anlatmaktadır. İbn Cübeyr, adil ve merhametli olarak tanımladığı Selahaddin Eyyûbî'nin bu olaylardan habersiz olduğunu şayet haberdar olursa derhal engel olacağını ifade ederek bu kaba davranışların ondan habersiz yapıldığını özellikle açıklama gereği hisseder. Endülüslü seyyah, 578/1183 yılında Mısır'da karşılaştıklarını şöyle dile getirir;

"İskenderiye'ye varışımızın ikinci günü 1 Zilhicce Pazar günüydü. İskenderiye de ilk gördüğüm şey indiğimiz gün sultan tarafından görevlendirilmiş kişilerin herkesin yanında getirdiği malları ve yolcuları kayda geçirmek için gemilere çıkmasıydı. Tüm Müslümanların, adları, nitelikleri ve memleketleri tek tek kaydedildi. Üzerinden yıl geçmiş olsun veya olmasın, zekatı ödenmek üzere her birinin eşyası ve parası sorgulandı. Bu insanların çoğu hac için yola çıktıklarından, yanlarında erzaklarından başka bir şeyleri yoktu. Üzerinden yıl geçip geçmediğini sormadan mallarının zekatını vermeye zorlandılar. Kendisinden Mağrip hakkında bilgi alınmak ve eşyaları sorgulanmak üzere gemiden indirilen Ahmed b. Hasan, korumalar eşliğinde önce sultana, sonra kadıya, ardından divan üyelerine, sonunda da sultanın dostlarından bir topluluğa ifade vermek üzere dolaştırıldı. Bütün bu kişiler kendisine sorular sorup notlar aldılar ve en nihayetinde serbest bıraktılar. Müslümanlardan eşyalarının ve erzaklarının fazlasını indirmeleri istendi. Sahilde, indirilen eşyaları divana taşıyan görevliler vardı. Hepsi teker teker çağırılıp sorgulandı. Dîvân, insanlarla dolup taşmıştı. Büyük küçük bütün mallar gözden geçirildi. Eşyanın bir kısmı birbirine karıştı. Herkes malını bulmak için eşyaları araştırıyordu. Sonunda ortadakinden başka bir şeyleri olmadığına dair hepsinden yemin alındı.

95 Keylânî, el-Hurûbu's-Salîbiyye ve Eseruhâ fî'l-Edebî'l-'Arabî fî Mısır ve ş-Şâm, 37.

Bu sırada kargaşa ve kalabalıktan dolayı çoğunun eşyası kayboldu. Bir sürü küçük düşürücü ve yüz kızartıcı muameleden sonra serbest bırakıldılar. Allah'tan bunun ecrini bolca vermesini dileriz. Şüphesiz yüce sultan Selahaddin'in bütün bunlardan haberi yoktur. Zira o adalet ve merhameti ile tanındığından, bunları bilmiş olsa engel olurdu. Allah müminleri bu sıkıntılı yöntemden kurtarsın da zekatlarını en güzel şekilde alsınlar. Sultanın memleketinde, bu olaydan başka çirkin bir olayla karşılaşmadık."⁹⁶

İbn Cübeyr, zekat toplama memurlarının bu kötü muamelelerini seyahatnamesinin ilerleyen sayfalarında "Utanç verici durumlar" başlığı altında yeniden dile getirir:

"Yukarı Mısır'ın İhmin, Kus, Munyet İbni'l-Hasıyb kentlerinde hacılarla diğer yolcuların taşıtlarının önü kesilir, kontrol edilir; tacirlerin eşyasına el uzatılır, yanlarında taşıdıkları paraları aranır. Bunlar, duyulması ve anlatılması çirkin şeylerdir. Daha önce İskenderiye'de hacılara yapılanları anlattığımız gibi, bütün bunlar zekat vergisi altında yapılır. Nisaba ulaşıp ulaşmadığı sorulmaz, uygun yerlere verilmesi gözetilmez. Bazen de yolculardan görünenlerden başka malları olmadığı konusunda yemin alınır. Yemin Kuran'a el basıtılarak yaptırılır. Hacılar, bu işi yapanların karşısında ağır vergilerin alındığı günleri hatırlar ve aşağılayıcı durumlarla karşılaşır. Eminim ki, bu olanlardan Selahaddin'in haberi yok. Eğer bilmiş olsa, hemen kaldırılmasını emrederdi. Çünkü bunlardan daha kötüsünü kaldırmıştı. Bu işi yapanlarla da mücadele ederdi. Çünkü Allah için yola çıkıp Haremine varmak üzere hicret etmekte olan bu garibanlara yapılan şu muamele, bunca zulüm ve zorbalık cihadı gerektirir. Allah, zekatın sınırlarını geniş tutmuş mal ve ticaret sahiplerinden onun en güzel şekilde alınmasını emretmiştir. Ayrıca, vâcib olabilmesi için üzerinden tam bir yıl geçmiş olması gerekmektedir. Kendilerinden zekat alınması neyse de, zekat almayı hak eden, yolu oradan geçen bu gariplerin önlerinin kesilmemesini istedi. Bütün bunlar olmamalı ve adaleti bütün ülkeyi kaplayan ve dışarıdan dahi işitilen bu adil sultana söz getirilmemeli, iyi şöhretini karalayacak işler yapılmamalı ve hayırla anılan adı kirlenmemelidir."⁹⁷

İbn Cübeyr, Sultan Selahaddin'i yaşadığı bu kötü olaylardan habersiz ve günahsız olarak belirttikten sonra bu zekat toplamada

96 İbn Cübeyr, *er-Rihle*, 44, Trk. Trc. Endülüsten Kutsal Topraklara, 19.

97 İbn Cübeyr, *er-Rihle*, 59-60; Trk. Trc., Endülüsten Kutsal Topraklara, 36-37.

kaba davranışlarla ilgili olarak “Gördüğümüz en çirkin muamele” başlığı altında şu gözlemini de aktarır;

“Bir grup taşkın zekat toplayıcısının, ellerinde kabızalı uzun şişlerle gemilere tırmanıp eşyaların içindekileri aramaları çok çirkindi. Ellerindeki şişleri içi yiyeceklerle dolu bütün çuval ve bohçalara batırarak, para ve değerli eşya bulunup bulunmadığını yokluyorlardı. Halbuki bu, dinimizce lanetlenmiş çirkin bir davranıştır. Allah tecessüsü yasaklamışken, sahibinin değerli veya değersiz görerek başkasından gizlediği, gizlemekle de kimseye bir zarar vermediği eşyanın kurcalanmasına ne demeli! Allah'ın yardımıyla sultan bu zalimlerin hakkından gelecektir.”⁹⁸

İbn Cübeyr, seyahatnamesinde hacılara zekat toplama adı altında uygulanan bu eziyet verici davranışları aktarırken özellikle bütün bu olanlardan Sultan Selahaddin'in haberi olmadığını vurgulaması dikkat çekicidir. İbn Cübeyr, bununla yetinmeyerek Selahaddin Eyyûbî'yi muhatap aldığı bir de kaside yazarak sultana hacıların teftiş memurlarından çektiği sıkıntıları dile getirir.

Allah'ın evini ziyarete gelen hacılara zorluk çıkarıp onlara zalimane saldırır.

Ellerinde ne var ne yoksa ortaya döker. Bu aşağılık durum sana yeter!⁹⁹

Müslüman halkın özellikle Şam da ekonomik durumu kötüleşmiş, savaş masrafları için halkın malı ve serveti alındığı için açlık ve yoksulluk artmış, hırsızlık ve dolandırıcılık çoğalmış, fiyatlar yükselmiş, toplumun büyük bir kesimi geçim sıkıntısına düşmüştür.¹⁰⁰

Şair Ebu'l-Huseyn el-Cezzâr¹⁰¹ (ö. 679/1280) Mısır'da yaşadığı yoksulluğu şu sitem dolu sözlerle dile getirmektedir.

Ey Mısır halkı! Ellerinizi ihsan ve ikrama kapalı buldum.

Yanınızda yiyecek bir şey bulamadığımdan,

98 İbn Cübeyr, a.g.e., 60; Trk. Trc., a.g.e., 37.

99 İbn Cübeyr, a.g.e., 28-29; Keylânî, a.g.e., 38.

100 Keylânî, el-Hurûbu's-Salibiyye ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabî fi Mısır ve's-Şâm, 38.

101 el-Hanbelî, Şezerâtü'z-Zehebi, VII, 236; Ziriklî, el-A'lâm, VIII, 153.

*Kitap kurdu gibi kitaplarımı yedim.*¹⁰²

Frenklerle uzun süren savaşlar sonucu sultanlar zamanlarının büyük kısmını bu savaşlara harcadığından yönetimleri altındaki topraklarda tam hakimiyet kurmalarını da engellemiştir. Çeşitli beldelerde eşkiyalar ve yol kesen hırsızlar türemiş bunun yanı sıra özellikle hac yolunu kullanan hacıları emirinden memuruna herkes soymaya çalışmıştır.

İbn Cübeyr, Selahaddin Eyyûbî için *"eğer adil sultan Şam tarafında Frenklerle savaşıyor olmasaydı, Mekke emiri hacılarla ilgili bu kararı alamazdı."*¹⁰³ Diyerek bu gerçeği dile getirdiği satırlarında, başı bozuk kalan idarelerin zulümlerini "Hacıları Soyanlar" başlığı altında şu sözlerle ifade eder;

"Hicaz'da ve civar bölgelerde, belli bir dinleri olmayan yağmacı gruplar yaşıyor. Çeşitli inançlara sahiptirler. Bunlar, zimmîlere bile yapmayı düşünmediklerini hacılara yapmaya düşünürler. Sömürdükleri en büyük gelir kaynağı onlardır. Onları yağmalar, ellerinde avuçlarında ne varsa, soyup soğana çevirirler. Hacılar, ülkelerine dönene kadar bunlara borçlu olarak sıkıntı içinde yaşar. Şayet Allah bu yörede Selahaddin sayesinde bir takım şeyleri düzeltmese, öyle zulümler yaparlar ki, kimse ağzını açıp onlara da, çocuklarına da bir şey diyemez. Selahaddin tüm ağır vergileri kaldırdığı gibi, bir de Mekke Emiri Müksîr'e ulaştırılması için para ve gıda maddesi tahsis etmiştir. Fakat bu tahsisat biraz geçikti mi, emir hemen hacıları korkutmaya ve tutuklamaya girer. Cidde'ye vardığımızda bizim de başımızdan böyle bir olay geçti. Orada alıkonulduk. Emir Müksîr'e haber verildi. O da, her bir hacının diğerine kefil olması şartıyla Mekke'ye girebileceğimiz cevabını gönderdi. Eğer Selahaddin'in tahsisatı gelirse ne âlâ, aksi takdirde malını hacılara yedirmeyeceğini söyledi. Sanki Allah'ın Haremi babasından kalmış helal malıymış gibi orayı hacılara kiralıyor. Kanunları değiştiren Allah'ı tesbih ederim.

102 Yasin el-Eyyûbî, *Afâk'uş-Şîri'l-'Arabî*, 266; Suyûtî bu şiiri dilci ve şair 'Osmân b. Said el-Kuraşî'ye (ö. 685/1286) nisbet etmektedir. Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'at*, Beyrut 1413/1993, 550-51; Toprak, M. Faruk, "Arap Şiirinde Şehirlere Hiciv", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, Bahar Ankara 2001, 9.

103 İbn Cübeyr, *a.g.e.*, 69; Trk. Trc. Endülüsten Kutsal Topraklara, 48.

Selahaddin'in ona hacılardan toplayacağı vergiler yerine tahsis ettiği miktar iki bin dinar, iki bin irdeb buğdaydır. Bu da İşbiliyye ölçüsüyle yaklaşık sekiz yüz kafiz eder. Bu giderler için Yukarı Mısır ve Yemen tarafından tahsis ettiği araziler bunun dışındadır. Şayet bu adil sultan Şam tarafında Frenklerle savaşıyor olmasaydı, Mekke Emiri hacılarla ilgili bu kararı alamazdı. Allah'ın kılıçla ve uğrunda akıtılan kanlarla temizlenmeye en layık beldesi Hicaz'dır. Çünkü buradakiler İslam bağıını gevşetmeye, hacıların mal ve kanlarını helal görmeye başlamışlar.¹⁰⁴

Yoksulluk ve yokluğun getirdiği çaresizlik halkı oldukça bunaltmıştır. Özellikle Mısır'da halk Haçlı saldırılarını ve Moğol saldırılarını bertaraf eden Memlûkleri bile artık yokluk sebebiyle hicvetmeye başlamıştır. Kendileri açlık ve sefaletle boğuşurken Türk sultanlarının saraylarında rahatlık ve sefahat içerisinde yaşadıklarını bazen korkusuzca dile getirmişlerdir. Bunlardan Mısırlı şair, Şihabuddin el-A'rac (ö.785/1383), Memlûk sultanlarını ve yönetimi ve iktidarı ellerinde bulunduran Türk elitini ve üst düzey görevlerde bulunan Kiptîleri hicvetmektedir.

Karşısında Türkler kılıç ve kalkan ile dururken, akıllı biri Mısır'da nasıl rızık ister,

Kiptîler kendileri için her yönden dörtte bir, sekizde bir ve beşte biri topladılar,

Türkler ve sultanına üçte bir haraç, Kiptîlere yarısı, halayık (esir, hizmetçi) için altıda bir.¹⁰⁵

el-Busîrî, bir şiirinde, kendi ailesinin bir bayram günü yokluğunu hicvederken genelde toplumun sefaletini dile getirmeye çalışır;

Bayram geldi. Onların ne bir parça buğdayı, ne ekmeği ne de pastası var,

Onlara merhamet et! Eğer onlar bir çocuğun avucunda bir kek veya bir hurma görseler,

Ona gözlerini iç çekerek ve inleyerek dikerler.¹⁰⁶

104 İbn Cübeyr, a.g.e., 68-69; Trk. Trc. Endülüsten Kutsal Topraklara, 47-48.

105 el-Hanbelî, Şezerâtü'z-Zeheb, VIII, 494.

106 Busîrî, Dîvân, 268.

Geçim sıkıntısının artması nedeniyle bazı şairler de rızık peşinde koşmaya başlamışlar, şiirleriyle sultanlardan para talep etmeye başlamışlardır. Fakirliğin çoğalması sebebiyle şiirde bu dönemde bir rızık temini için vesile olmuştur. Bu dönemde atıyye için şairlerin sultan, emir, vezir, komutan gibi üst düzey insanlara bol miktarda abartılı övgüler yazma yarışına girdikleri de incelenen şiirlerin ışığında ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁷

Eyyûbîler döneminin önde gelen şairlerinden İbn 'Uneyn'de geçim sıkıntısına düşmüştür. İbn 'Uneyn, Melik Eşref Musa'ya yazdığı bir tekessüb (şiir söyleyerek para kazanma) şiirinde sultanın varlığından dolayı sıkıntı ve yoksulluk yaşayamayacağını dile getirerek, şiiriyle maddi beklenti içerisinde olmuştur;

Beni kınamaya meraklı olan nice kadınlar vardı ki; bütün kınayanları başıma toplamıştır.

Dedi ki; (o kadın) zamandan getirdiği felaketlerden ve malını heder etmekten korkuyor musun?

*Bende hayır dedim, Sultan Eşref'in cömertliği bütün insanlığı kaplamış-
ken fakirlikten korkar mıyım?*¹⁰⁸

Örneğin Haçlı seferlerine karşı en büyük mücadeleleri vererek Müslüman halkların ve Arap edebiyatçıların övgü ve takdirini kazanan Selahaddîn Eyyûbî'yi, veziri Kâdî el-Fâdil'ı, yardımcısı İmâd el-Kâtib'i, hatibi ed-Devle'î'yi, vaizi İbn Bâkâ'yı düştüğü geçim darlığı sebebiyle hicveden İbn 'Uneyn¹⁰⁹, Selahaddin Eyyûbî tarafından

107 el-Hırfî, *Şi'ru'l-Cihâd*, 65.

108 İbn 'Uneyn, *Dîvân*, 11; el-Hırfî, *Şi'ru'l-Cihâd*, 64.

109 Ebu'l-Mehâsin Şerefüddîn Muhammed b. Nasrullah b. Huseyn b. 'Uneyn, H. 549/ 1154 yılında Dimaşk'da doğdu. Lügat ve edebiyat alanında bilgili ve kabiliyetli bir şairdi. Yaşadığı dönemde toplumdan beklediği ilgiyi göremeyince herkesi hicve başlayan şair, Selahaddîn Eyyûbî'nin de içinde yer aldığı dönemin pek çok önemli ismini hicvetmekten çekinmemiştir. Özellikle Dimaşk'ın ileri gelenlerini hicvettiği Mikrâzu'l-A'râz (Namus makası) adlı beş yüz beyitten oluşan hicviyesi meşhurdur. H. 630/1233 yılında Dimaşk'da ölmüştür. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV, 106-110; Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Dâru'l-Meşrik, Beyrut Tsz., XIX, 81-92; Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, İstanbul 1931, V, 122-127; İbn Usaybi'a, *Tabakâtü'l-Elübâ*, II, 23-25; ez-

Hindistan'a sürgüne gönderilmiştir.¹¹⁰ Eyyûbîler'in hakimiyet alanlarında Mısır, Şam ve Yemende dahil olmak üzere hayatı boyunca bu ülkelerden sürülmüştür. İbn 'Uneyn Selahaddin Eyyûbî ve yardımcılarını şu beyitlerle hicvetmiştir;

Sultanımız (Selahaddîn Eyyûbî) topal, katibi (İmâd el-İsfehânî) şaşı, veziri (Kâdı el-Fâdil) kamburdur.

Hatib Devle'î itikâfa girmiştir. O, yumurta kabuğu üzerinde sığramaktadır.

İbn Bâkâ ise insanları vaazları ile aldatıyor. Abdullatif ise muhtesib (Paraları sayan) olmuş.

Sahibu'l-emr (Devle'î)'in mizacı huysuz, ordu kâtibinin (İbn Bâkâ) hastalığı şifa bulmaz.

*Bunların kusurları gök yüzünde toplansa, orada, yıldızlara hareket alanı kalmaz.*¹¹¹

İbn 'Uneyn, kendisini sürgün etmelerini de hicvederek Hindistan'dan Dimaşklılar'a hitaben şu şiiri kaleme almıştır;

Güvenilir kardeşi (yani benî) ne diye uzaklaştırdınız?

Oysa kendisi ne bir günah işlemiş, ne de hırsızlık yapmıştır.

Eğer doğru söyleyen herkes sürgün ediliyorsa,

*O zaman müezzini de şehrinizden sürgün edin.*¹¹²

İbn 'Uneyn'in hicivlerinden kurtulamayan emirlerden bir diğeri de Melik Adil Seyfeddin'dir. Bu Eyyûbî emirini de halka ihsanının kıtlığı sebebiyle şu beyitleriyle hicvetmiştir;

Kendisinden ümitvar olduğumuz sultanımızın,

Malı boldur ama kıttır harcaması,

Zehebî, el-İber, V, 122-23; ez-Zehebî, Şezerâtü'z-zeheb, V, 140; Red, İbn 'Uneyn, İA. III, 986-87 Brockelmann, GAL, I, 387-388; ez-Zirikli, el-A'lâm, VII, 348; Bâşâ, Edebu'd-Duveli'l Mutetabi'a, 344; Şeşen, Selahaddîn Eyyûbî ve Devlet, 387.

110 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XIII, 138.

111 İbn 'Uneyn, Dîvân, s. 210-211; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 138; Bâşâ, a.g.e., 348; Şeşen, Selahaddîn Eyyûbî ve Devlet, 387.

112 İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 138.

*Denildiği gibi o keskin bir kılıçtır,
Ama, kesiyor harçları ve rızıkları.*¹¹³

Savaşların uzaması ve ziraata elverişli tarlalar üzerinde gerçekleşmesi sürekli olarak geçim sıkıntısını artırdı. Halk artık dayanamaz noktaya geldi. Fiyatların aşırı derecede yükselmesi durumu daha da kötüleştirdi. Bir keresinde Frenkler, Selahaddin ile barış yapmak istemişler emir ve komutanlarını toplayan Selahaddin savaşa devam etme arzusunu dile getirince yardımcıları buna karşı çıkmışlar ve halkın içine düştüğü sıkıntıları dile getirmişlerdir. el-İsfehânî, onların söyledikleri konusunda şunları aktarır;

*"Ülkenin durumuna bakınız her yer harap ve darmadağın olmuş halk tamamen sıkıntı ve eziyet içerisinde ordu hastalıktan bitkin durumda atlar yorgunluktan telef olacak durumda, besili hayvanlar azaldı. Yapılar harap, mahsüller kuraklık içinde, toplum tefrika içerisinde, bu sıkıntılarla bu genişleme devam edemez. Gıda maddeleri yetersiz, savaş atları bulmak zorlaştı. Fakirlik diz boyu, saman altından daha değerli hale geldi. Buğday fiyatı çok yüksek olmasına rağmen keşke bulunabilse."*¹¹⁴

Haçlı Seferleri sebebiyle uzun süreli devam eden savaşlar sayesinde bir çok tüccar ve fırsatçı insanlar zengin olmuşlardır. Bu konuda 'Abdu'l-latîf Bağdâdî şu bilgileri aktarır:

*"Buğday ticareti sebebiyle bir çok insan zengin oldu. Bir kısmı da veraset yoluyla malların intikal etmesiyle bir kısım insanda nasıl olduğu anlaşılamayan sebepler ile zengin oldu."*¹¹⁵

Ordu için ürün , malzeme ve hayvan toplamakla görevli memurlar ve çalışanlar kendileri için de bu mallardan çalmaktaydılar. Bağdâdînin sebebini bilemediği olay bu olsa gerektir. Kendisi de bir süre devlet görevinde çalışan el-Busirî, (ö. 696/1296) kendi çalışmalarında bu şekilde emanete hıyanet eden kamu görevlilerini açıkça şiirlerinde tenkit ederek hicvetmektedir.

*Memur taifesini tenkit ettim, zira içlerinde güvenilir bir adam görmedim.
Onlarla birlikte yaşadım ve ömür boyu onları sınadım.*

113 İbn Kesîr, a.g.e., XIII, 138.

114 Keylânî, a.g.e., 38.

115 Keylânî, el-Hurûbu's-Salîbiyye ve Eseruhâ fi'l-Edebî'l-'Arabî fi Mısır ve's-Şâm, 42.

Onların hepsi uğursuz kişilerdir. İki yakalanı bir araya gelmesin.

*Adil Müslümanlar hıyanet ederken Hristiyan fâsıklar nasıl kınanır.*¹¹⁶

İbn Verdî rüşvet alan bir Mâlikî kadısını hicveder,

Onun keseleri altınla dolmuştur.

*Halbuki kalbide kötülüklerle doludur.*¹¹⁷

4.1.6. Karşılıklı Etkileşim

Haçlılar, mukaddes topraklara, burada yaşamakta olan Müslümanlardan kendilerini çok üstün görerek ve Müslümanları putperest ve Hz. Muhammed'e Tanrı olarak inanıp ona taptıklarına inandırılarak yollanmışlardı. Ortaçağ yazarları Hz. Muhammed ve İslamiyet konusunda her zaman hakikati değil de hayalleri konuşturmayı tercih etmişlerdi. Eserlerinde, Hz. Muhammed bir sihirbazdı ve bu sihirbazlığıyla Afrika'da ve Doğu'da kiliseyi yıkmıştı.¹¹⁸

Franco Cardini, Haçlı Seferlerinden Batı'da üç ismin simge olarak kaldığını bunların Doğu ve İslam'a bakış açısı hakkında bir imaj oluşturduğunu ifade eder; bunlardan biri zihinlerinde her zaman sapkın biri veya bir sihirbaz olarak tasvir edilen Hz. Muhammed tir. Voltaire'in onun hakkında yazdığı oyunda Peygamber fanatizmin ve zorbalığın simgesi olarak tasvir edilir. İkincisi, önceleri Haç'ın düşmanı ve Hz. Muhammed gibi Deccal'in habercisi olarak görülen Selahaddin'dir. Selahaddin daha sonra kibarlık ve hoşgörüyü ek olarak tüm erdemlerin bir simgesi haline gelmiştir. On sekizinci yüzyılda ise, Selahaddin, Lessing'in eserlerinde hoşgörünün simgesi haline gelmiştir. Üçüncü kişiye " Dağın Yaşlısı" adıyla bilinen Hasan Sabbah'dır. O da Doğu'nun egzotizmini yansıtmaktadır.¹¹⁹

116 Busîrî, Muhammed b. Said, *Dîvân*, (Tahk.: M. Seyyid Keylânî), Kahire 1955, 266; el-Kutubî, Muhammed Şakir, *Fevâtu'l-Vefeyât ve'z-Zeyl 'Aleyhâ*, (Tahk.: İhsan 'Abbas), Beyrut 1973, III, 362.

117 İbn Verdî, *Dîvân*, 92.

118 Maxime Rodinson, *İslâm'ın Mirası*, (Çev: Cemil Meriç), Pınar Yay., İstanbul, 2003, 26.

119 Franco Cardini, *Avrupa ve İslam*, (Çev: Gürol Koca), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2004, 99-100.

Frenklerin bu şekilde ki ön yargıları Doğu konusunda pek çok hayal kırıklığı yaşamalarına neden oldu. Gelmeden önce kafalarındaki şartlandırılmış tek bilgi doğrudu o da Doğu'nun zenginliği idi.

Doğu Hristiyanlarının Müslümanların baskı ve zulümleri altında olduklarını ve iyi birer Hristiyan olarak da dindaşlarını kurtarmayı hedefleri arasına koymuşlardı. Kalabalık kitleler halinde sürüklenerek geldikleri Doğuya ve buradaki yaşama ait izlenimleri büyük bir şaşkınlığa neden oldu. Bu şaşkınlık zaman içerisinde de düş kırıklığına dönüşmüştür. Savaşlar kadar sulh dönemlerinin de yaşanması her iki tarafın birbirini tanımasına yardımcı olmuş, ön yargılar ve birbirlerine olan duygularında değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Aralarında komşuluk ilişkileri hatta bazen de dostluk ilişkileri yaşanmıştır. Haçlılar yönetimleri altındaki topraklarda itimat ettikleri yerli işçi ve çiftçileri kendi işlerinde kullanmışlardır.¹²⁰

Haçlı Seferlerinden sadece Müslüman toplum etkilenmemiş, bu dönemde Yakın Doğuda Yaşayan Hristiyan kesim de etkilenmiştir. Doğu Hristiyanları'na yardım sloganıyla başlayan Haçlı hareketi, Yakın Doğu'nun Yerli Hristiyanları'na faydadan çok zarar verdi. Anadolu, Suriye ve Filistin'de yaşayan Hristiyanlar, başlangıçta Frenklerin kendilerini Türk ve Bizans hakimiyetinden kurtarıp bağımsızlıklarına kavuşturacaklarını sanmışlardı. Fakat kısa zamanda, bunların amaçlarının Doğuda kendi çıkarlarına uygun bir düzen kurmak olduğunu gördüler. Haçlılar Urfa, Antakya, Trablus ve Kudüs'de kurdukları devletlerde, asıl tebaayı oluşturan Yerli Hristiyanlar'a halifelerden ve Türk idaresinden daha sert davrandılar. Onların dinî geleneklerine saygı göstermediler. Onları küçümserdiler. Hatta Kudüs'te Hristiyanlığın her mezhebine açık Kutsal Mezar Kilisesinde ibadet etmelerini yasakladılar. Ayrıca yerli Hristiyanları mevkilerinden uzaklaştırdılar. Mal ve servetlerini ellerinden aldılar; zaman zaman bunları en acımasız şekilde öldürmekten bile çekinmediler.¹²¹

120 Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, IV, 1034.

121 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 277; Kâsım, *Mahiyetu'l-Hurûbi's-Salibiyye*, 206.

Haçlıların kendi dindaşlarına karşı işledikleri suçları dokuz yüz yıl sonra en yüksek makamları olan Papa tarafından da itiraf edilmiştir. Papa 2. John Paul Yunanistan'a 1300 yıl sonra ayak basan ilk Papa olma unvanı ile Ortodoks Kilisesi lideri Başpiskopos Hristodulos ile görüşmesi sırasında şunları söylemiştir:

*Geçmişte Katolik kilisesinin oğulları ve kızları, Ortodoks kilisesinin oğulları ve kızlarına karşı günahlar işlemiştir. Tanrıdan bizi affetmesi için ona yalvarıyoruz. Papa daha önce de kilisenin 2000 yılı dolayısıyla düzenlenen bağışlanma günü çerçevesinde düzenlenen ayinde Haçlı seferlerinde din adına işlenen işkence ve cinayetlerden ötürü bağışlanmak istemiş, biz bağışladık, sizden de bağışlanmak istiyoruz demiştir.*¹²²

Aslında Haçlılar gelmeden önce Doğuda ki kiliselerin ve Hristiyanların şikayet edecekleri bir durum yoktu. Üstelik Ortodoksların aleyhine olacak şekilde kendi durumlarını sağlamlaştırmaktaydılar. Bu kiliselere bağlı yazarlar Müslüman hükümdarlara karşı hiçbir düşmanlık ifade etmemiş, üstelik Selçukluları Bizanslılara yeğlemişlerdir.¹²³

Haçlı Seferleri esnasında Bizans birkaç kez yağmalanmış, Ortodoks dünyası, kendilerini din değiştirmeye zorlamakla suçladığı Papa ve Vatikan'ı can düşmanı olarak görmeye başlamıştır. Vatikan'a duyulan nefret, zamanla Yunanistan'da şu atasözüyle ifadesini bulmuştur: "*Türk'ün sarığı Papa'nın tacından iyidir*".¹²⁴

Bu dönemde Haçlılar da Müslümanlardan etkilendiler ve burada tanıdıkları pek çok yeniliği Avrupa'ya taşıdılar. Yiyecek olarak yerli zevkleri beğenip kabullenmişlerdir. Özellikle şekerli ve baharatlı, biberli maddeleri bol miktarda kullanma gibi yenilikler öğrenmişlerdir.¹²⁵ Şeker kamışını ilk kez Filistin'de gördüler ve kısa zamanda şekerkamışı yetiştirmesini ve öz suyunu çıkarmasını öğ-

122 Hürriyet, 5 Mayıs 2001, 16.

123 P.M. Holt, *Haçlılar Çağı*, 16.

124 Bu deyim hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Orhan Koloğlu, "Papanın Tacından Türk'ün Sarığı" Deyiminin Kökeni", HSHRS., (26-27 Mayıs 1997) *Bildiriler*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1998, 99-116.

125 Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, IV, 1034.

rendiler. Ayrıca limon, kayısı, zerdali, kavun, karpuz, susam, darı, pirinç, soğan gibi birçok yiyecek maddeleri, biber, karanfil, zencefil, tarçın, kimyon, gibi baharatlar artık Avrupalıların mutfaklarında yer almaya başlamıştır.¹²⁶

Öte yandan Doğu da yerleşen Haçlılar zamanla mahalli adetlerle alışıarak yerli kıyafetler giymeye, mahalli yemekler yemeye başlamışlardır. Haçlılar, Doğu'da bulundukları süre zarfında yerleşik hayata geçtiklerinde üstü açık geniş avlulara sahip, şarkın ev biçimini ve fiskiyeli havuzlarını tercih etmişlerdir.¹²⁷

Bernard Lewis, Antakya, Urfa, Trablusşam ve Kudüs'te kurulan feodal Latin prensliklerinin varlığının istilacıların işlerini kolaylaştırdığını bu başlangıcın kolonizasyon ve asimilasyon devresi olduğunu Frenklerin Suriye'ye yerleşerek Doğu'nun adetlerini benimsemelerine zemin hazırladığını ifade ettikten sonra Birinci Haçlı Seferi tarihçisi Fulcherius Carnotensis'in şu gözlemlerini aktarır; "Batılı olan bizler şimdi doğulu olduk. İtalyan yahut Fransız olan birisi şimdi bu memlekette Galileli yahut Filistinli oldu. Rheims yahut Chartres'in eski vatan-daşı Sur yahut Antakya vatandaşı haline geldi. Doğum yerlerimizi unuttuk. İçimizden çoğu artık oraları bilmiyor ve haber alamıyor. Sanki miras yoluyla babasından kalmış gibi bir eve ve eşyaya sahip oluyor; diğeri evlenmek için hemşehrisini değil, bir Suriyeli, bir Ermeni hatta Hristiyan olmuş bir Arap'ı alıyordu. Bir yabancı şimdi yerli olmuştu; göçmen şimdi yerli haline geldi. Her gün yakınlarımız, dostlarımız Batı'da sahip oldukları her şeyi terk edip büyük bir şevkle bizim yolumuzu takip ediyordu. Zira Batı'da fakir olanlar burada zengin oldular. Orada birkaç kuruşa sahip olanların şimdi burada sayısız altın parası vardı. Orada bir köyü olmayan burada Tanrı'nın lütfuyla bir şehir sahipti. Madem ki Doğu bizim için yaşanılacak güzel bir yerdir, o halde niçin Batı'ya dönelim."¹²⁸

126 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 280.

127 Hitti, *a.g.e.*, IV, 1035.

128 Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, 202-203. (Çev: Hakkı Dursun Yıldız), Anka Yayınları, II. Basım, İstanbul 2000; Ayrıca Bkz, Kula, Onur Bilge, *Alman Kültüründe Türk İmgesi*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, I, 66.

Suriye’de yaşamış olan ve Frenklerle yakın ilişkiler kurmuş olan Usâme b. Munkız’de, istisna olarak kabul etse de Doğu’ya gelip yerleşen ve uyum sağlayan Frenklerin varlığından şu görüşleriyle bahsetmektedir:

“Frenkler arasında Müslümanlara alışıp uyum sağlayanlarda vardır. Bunlar, Frenk topraklarından yeni gelmiş olanlara nazaran daha iyidirler. Ancak bunlar istisnadırlar ve genel bir yargı olarak kabul edilemezler.” ¹²⁹

Frenklerin mahalli yemekleri yediklerine dair dönemin canlı şahidi Usâme b. Munkız, bize eserinde Müslümanlara benzeyenler başlığı altında da şunları aktarmaktadır;

“İşte bir misal. Adamlarından birini bir iş için Antakya’ya göndermiştim. O sıralar Antakya’da, aramızda bir dostluk bulunan Reis Theodoros Sophianos (Tadrus ibnu’s-Saffi) vardı. Antakya’daki nüfuzu kuvvetliydi. Bir gün adamıma şöyle dedi: “bir frenk dostum beni davet etti. Sen de bizimle gel de adetlerini öğrenirsin” adamım hikayeyi şu sözlerle anlattı. Onunla birlikte gittim. Frenklerin önceki seferlerinde gelmiş yaşlı kuşaktan bir şövalyenin evine vardık. Kütükten düşülmüş hizmetten alınmıştı. Antakya’da bir mülkü vardı ve o mülkün geliriyle geçiniyordu. Şövalye son derece temiz ve leziz yiyeceklerle dolu olağanüstü bir sofraya kurdu. Yemekten kaçındığımı görünce “gönül rahatlığıyla yiyebilirsin. Ben frenk yemekleri yemem. Yemekleri, kendi pişirdiklerinden başka bir şey yemeyen Mısırlı kadınlarımız pişiriyor. Ayrıca, evime kesinlikle domuz girmez” dedi. Çekine çekine yedim. Sonra oradan ayrıldık.” ¹³⁰

Haçlıların iki yüzyıl Doğu’da kalmaları ve yerleşik hayata geçmesi sebebiyle, pek çok evlilik de gerçekleştirilmiştir. Haçlıların bir çoğu asil veya sıradan biri olsun, Yerli Hıristiyan kadınlarla evlenmişlerdir. Bu evliliklerden doğan çocukların oluşturduğu melez sınıfa, Pullani şeklinde Latince’de yer alan, “küçük çocuk, delikanlı” manalarına gelen “poulain” ler adı verilmiştir. Bu melez grup Arap-

¹²⁹ Usâme b. Munkız, *Kitâbu'l-i'tibâr*,

¹³⁰ Usâme b. Munkız, *İbretler Kitabı*, (Çev: Yusuf Ziya Cömert), Ses Yayınları, İstanbul 1992, 189.

ça, Ermenice ve Yunanca konuşmakla birlikte yörenin yaşam tarzını tamamiyle benimsemişlerdi.¹³¹ Alman Edebiyatında da yer alan kelime için Bilge Kula, Mayer'den yaptığı alıntıda; "I. Haçlı seferlerinden sonra "Pulanlar" diye nitelenen yeni bir küme oluştuğunu, bu kelimedenden kastedilenin Türk-Yunan veya Fransız-Suriyeli veya Alman-Türk evliliklerinden doğanlar olduğunu" ifade eder.¹³² Konuyla ilgili bize bilgi veren Philip Hitti bu kelime ile Arapça'da ki فُلَان (fulan) kelimesinin mukayese edilmeye değer olduğunu ifade etmektedir.¹³³ Bu tür evliliklerin sayısının artmasından dolayı, 12. yy. sonuna doğru artmış saf Frenk kanından olanların sayısının, melez sınıfından daha az bir rakama düştüğü görüşü ifade edilmiştir.¹³⁴

Her iki taraf da savaş esnasında birbirine kin duyuyor, barış da kaynaşıp, iyi muamelede bulunuyordu. Bu durum sonuçta Haçlıların bazılarının savaşlardan çekilerek Müslümanlara uyum sağlamalarına neden olmuş, onlar gibi yaşamaya başlamışlar, hatta bazıları da Müslüman olmuşlardır. Bu konuyla ilgili olarak Ömer Ferrûh, "Bugün Suriye ve Lübnan'da özellikle Hıristiyan ve bazı Müslüman isimleri sahiplerinin aslının haçlılardan olduğuna delalet eder hatta burada bundan bazı isimleri zikretmek istedim fakat sonra yorum olur diye vazgeçmeyi tercih ettim."¹³⁵ Demektedir.

Ayrıca Frenkler, bu devirde Batıya nazaran daha ileri seviyede bulunan Doğunun tıp bilgisinden yararlanmışlar, onların tıp konusundaki üstünlüklerini kabul ederek yerli doktorlara tedavi olmuşlardır. Frenklerle birlikte bazı hastalıklarda Doğuya gelmiştir. Mesela cinsel bir hastalık olan "sifilis" fakat daha çok "Frengi" olarak bilenen bu hastalık bunlardan birisidir.¹³⁶

131 Franco Cardini, *Avrupa ve İslam*, (Çev: Gürol Koca), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2004, 72.

132 Onur Bilge Kula., *Alman Kültüründe Türk İmgesi*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, I, 66.

133 Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, IV, 1035.

134 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 281-82.

135 Ferrûh, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî*, III, 148.

136 Keylânî, *el-Hurûbu's-Salîbiyye ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabî fi Mısır ve's-Şâm*, 39; Ferrûh, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî*, III, 148.

O dönemde, Haçlıların tıbbî bilgi açısından ne kadar geri olduklarını Batılı ve Doğulu yazarların kaynak eserlerinden öğrenmekteyiz. Hristiyan dünyası o dönemde hastalığın günahlardan kaynaklandığına inanmakta ve çareyi bu yönde aramaktaydı. Hristiyan hekimler aynı zamanda dinî misyon sahibi kimselerdi ve din dışı hekimlik kilise tarafından kuşkuyla karşılanmaktaydı. Nitekim, 1215 yılında Papa III. Innocentius'un buyrukları da bu doğrultuda olmuştur. *"Hekimlerin, günah çıkarmamış bir hastayı tedavi etmesi yasaktır ve bunu yapanlar aforoz edilecektir, çünkü hastalık günahattan gelir."*¹³⁷

Usâme b. Munkız, "Kitâbu'l-i'tibâr" adlı döneme ışık tutan eserinde, o dönemde Müslümanların gelişmiş tıp yöntemleri ve tedavileri karşısında Frenklerin oldukça ilkel ve basit yöntemler ile hastaları tedavi yoluna gittiklerini aktarmakta ve "garip tedavi yöntemleri" başlığı altında şu gözlemleri anlatmaktadır;

"Onların ilginç tedavi uygulamalarından biri de şu olaydır;

Muneytira (Kuzey Lübnanda İbrahim nehri civarında ki Afkah yakınında) hakimi amcama bir mektup yazarak halkı arasında ki bazı hastaları iyileştirecek bir tabib göndermesini istedi. Bunun üzerine amcam da ona Sabit isimli Hristiyan bir tabib gönderdi. Sabit orada on gün kalıp geri döndüğünde ona "hastaları ne çabuk iyileştirip döndün" dediğimizde bizlere şunları anlattı;

Bana, bacağında büyümekte olan bir çıban bulunan bir şövalye ile kuru-luk hastalığına yakalanmış bir kadın getirdiler. Şövalyeye çıbanı açıp iyileştirecek bir merhem, kadına da mizacını nemlendirecek bir diyet uyguladım. Bu şekilde tedaviye devam ederken frenk bir tabib geldi ve onlara, "bu adam tedavi konusunda hiçbir şey bilmiyor" dedi. Sonra şövalyeye dönerek "tek bacakla yaşamayı mı yoksa iki bacakla ölmeyi mi istersin?" diye sordu. Bu soru karşısında şövalye "tek bacakla yaşamak isterim!" cevabını verince, tabip, "bana güçlü bir asker, bir de keskin balta getirin" dedi. Elinde keskin balta ile bir şövalye çıkageldi. Bütün bu olaylar gözlerimin önünde cereyan ediyordu. Frenk tabip, hastanın bacağına bir kütüğün üzerine koydu ve elinde balta ile bekleyen şövalyeye baltayla bacağına vurup bir defada kesip atmasını emretti. Gözlerimin önünde asker balta ile vurdu, ama adamın bacağı kopmadı. İkinci defa vurunca bacağın iliği çıktı ve adamcağız oracıkta ölüverdi.

Daha sonra da kuruluk hastalığına yakalanmış kadını muayene etti ve "bu kadının başında şeytan var, ona sahip olmuş, derhal saçını kazıyın" dedi. Hemen gelip kadının saçını kazıdılar ve bundan sonra da kadın yeniden onların hardal ve sarımsaktan ibaret olan perhizlerine devam etti. Kadının kuruluk hastalığı daha da arttı. Bunun üzerine hekim, "şeytan onun başının içine girmiş" dedi. Bir ustura aldı ve kafa derisini haç şeklinde çizdi. Çiziğin ortasından itibaren kafatası kemiği açılıncaya kadar deriyi soydu ve orayı tuzla doldurdu. Kadın oracıkta ölüverdi. Bunun üzerine benim hizmetime artık ihtiyaçları olup olmadığını sordum. Olmadığını söylediklerinde de döndüm. Daha önce tedavi şekillerinin nasıl olduğunu bilmiyordum öğrenmiş oldum."¹³⁸

Usâme b. Munkız eserinin ilerleyen sayfalarında da, Haçlı Seferleri döneminde Frenklerin garip tedavi yöntemleriyle ilgili olarak "Bir başka garip tedavi" adıyla ara başlık vererek bir Frenk hakiminden dinlediği şu bilgileri de aktarmaktadır;

"Onları garip tedavileriyle ilgili bir başka hikaye de Frenklerin büyük liderlerinden biri olan Taberiyye hakimi William de Bures'in bana anlattığı hikayedir. Akka'dan Taberiyye'ye giderken William Emir Muineddin'e (Allah rahmet eylesin) eşlik ediyordu ve ben de onlarla beraberdim. Yolda William bize şu hikayeyi anlattı:

"Memleketimizde, hastalanmış, ve ölüm noktasına gelmiş sevilip sayılan bir şövalye vardı. Büyük rahiplerimizden birine gittik ve kendisine " bizimle gel de filan şövalyeyi bir muayene et" dedik. "Olur" dedi ve bizimle geldi. Hepimiz içten içe, bu rahibin elini sürmesiyle hastanın iyileşeceğine inanıyorduk. Rahip hastayı görünce, "bana balmumu getirin" dedi. Hemen, biraz balmumu bulup getirdik. Rahip balmumunu yumuşatıp parmak gibi yuvarladı ve adamın burun deliklerine doldurdu. Şövalye oracıkta öldü. "öldü" dedik. Rahip, "evet!, büyük acı çekiyordu. Burun deliklerini tıkadım ki, ölsün ve rahatlasın." ¹³⁹

Haçlılar sağlık konusunda Doğu'dan çok şey öğrenmekle kalmamışlar, bu bilgileri Avrupa'ya taşımışlardır. Avrupa'ya baharat ve diğer yiyeceklerin yanı sıra Doğu gelenekleri de girmiştir. Hatta

¹³⁸ Usâme b. Munkız, *Kitâbu'l-İ'tibâr*, 133.

¹³⁹ a.g.e., 137-38.

Arap giysisi giymek bir alim görüntüsü ve filozof olarak görülmeye başlanmıştır. Hatta Aziz Büyük Albert'in 1245'de Paris'e üzerinde Arap giysileriyle dönüşü kendisini alim ve filozof olarak göstermeye çalışmasına yorulmuştur.¹⁴⁰ Pisa asıllı olan Antakyalı Stephanus, 1127 yılında Antakya'da el-Mecusi'nin önemli bir tıp eserini Latince'ye tercüme etmiş ve Arapça asıllı olan bu eser Haçlılar tarafından Avrupa'ya götürülmüştür. Halk hamamlarının Avrupa'da yayılması, cüzzamlı hastaların barınabileceği bir çok hastahane ve bakımevinin birdenbire ortaya çıkmasından da bütün bunların Haçlı Seferleri döneminde İslam dünyasından öğrenilip batıya aktarıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴¹

Haçlılar ayrıca Hindistan da budist rahiplerinin dua ederken kullandıkları ve Müslümanların da benimsedikleri "*Tesbih*" Haçlılar vasıtasıyla batının Katolik kiliselerine girmiş, Haçlılar, yine Hint asıllı olup Müslümanlardan öğrendikleri "*Satranç*" oyununu Batı'ya taşıyıp tanıtmışlar, telli bir saz olan "*Tambur*" ile büyük bir davul olan "*Nakkare*" de Haçlılar tarafından Avrupa'ya götürülmüştür. O zamana kadar sadece trampet ve boynuzdan yapılmış borazanın kullanıldığı askeri bandolara bu yeni müzik aletleri de girmiştir.¹⁴²

Haçlı Seferleri döneminde Doğu ile Avrupa arasında ticareti sağlayan İtalyan şehir devletleri bu etkileşimi en hızlı yaşayan ve Avrupa'ya aktaran taraf olmuşlardır. Deniz yoluyla sağlanan bu canlı ticaretler sayesinde Doğu'nun lüks maddeleri, özellikle pamuklu ve ipekli kumaşlar ve dokuma teknikleri, baharat, boyalar, sabun, parfümeri gibi maddeler tüketimi Avrupa'da yayılmıştır.¹⁴³

Çeşitli kumaş isimleri dokundukları şehirlere nispeten, Musuldan Muslin, Bağdat'dan Baldakin (İtalyanca'da Bağdat'ın adı Baldocco'dur) Şam'dan Şam kumaşı adları geçmiştir. Ayrıca süslü

140 Franco Cardini, *Avrupa ve İslam*, 119.

141 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 282-83.

142 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 285.

143 İnalçık, Halil, "Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 6, Sayı:24, Ankara 2003, 55.

Arap yazısı büyük hayranlık uyandırmıştır. Batı'da kullanımda olan sikkelerin üzerine basılmaktaydı. "kûfî" yazılar on beşinci yüzyılda da kumaşların, mamüllerin ve resimlerin üzerinde kullanılmıştır.¹⁴⁴

İbn Kayserânî, 540/1145 yılında Haçlıların idaresinde bulunan Antakya'ya bir seyahatte bulunmuştur. Burada kaldığı esnada Haçlıların kiliselerini gezmiş, yaşam biçimlerini incelemiştir. Bu gözlemleri sonucu pek çok şiirinde, Frenkleri alaycı bir üslupla hicvederken, Frenk kadınlarının güzellikleri karşısında etkilenecek onlara gazeller de yazdığı görülmektedir. Mavi gözlerinin kendisini etkilediğini ifade ettiği bir Frenk kadınına şu gazeli kaleme alır;

Üzerine sinmiş hoş kokusunun esintisiyle,

Beni bir Frenk kadını cezbettili.

Yumuşacık fırfırlı elbisesi ve ay gibi parlayan tacıyla,

*Eşsiz mavi gözleriyle mızrak ucu gibi deldi geçti.*¹⁴⁵

İbn Kayserânî, Antakya'da Barbara adlı kilisenin papazını da alaycı ifadelerle bir başka şiirinde şöyle vafeder;

Dinin hakkı için söyle ey Barbara kilisesinin papazı!

Karanlıkta nasıl okuyorsun?

*Dua zamanı, rengârenk elbiseleriyle şık kadınlar geldiğinde.*¹⁴⁶

4.2. KÜLTÜREL HAYAT VE HAÇLI SEFERLERİNİN ETKİSİ..

4.2.1. Doğu'ya Etkisi

Haçlı Seferleri İslam toplumu üzerinde kültürel olarak da birtakım izler bırakmıştır. Müslüman yazarlar, Frenklerle temaslar sonucu bazı yabancı kelimeleri eserlerinde kullanmışlardır.

Kullanılan kelimelerin bazıları İngilizce olmakla beraber, büyük çoğunluğu Fransızca kelimelerdir. Bunun nedeni olarak İşin Demir-

144 Franco Cardini, *a.ge.*, 119.

145 Ahmed Bedevî, *el-Hayâtul-Edebiyye fî 'Asri'l-Hurûbi's-Salîbiyye bi Mısır ve's-Şâm*, Dâru Nahdati Mısır, Kahire 1979, 93.

146 Ahmed Bedevî, *a.g.e.*, 146.

kent'in verdiği bilgiler, konunun açığa çıkmasına katkıda bulunmaktadır; "İtalyan Normanları'nın kurduğu Antakya Prinkepsliği dışında ki, Doğu Frenk devletlerinde Başta Kudüs Krallığı, Trablus ve Urfa Haçlı kontluğunda bir nevi Ortaçağ Fransızcası konuşulduğu bilinmektedir."¹⁴⁷

Arap tarihçi ve edebiyatçıların, eserlerinde kullandıkları bu kelimelerin aslında Arapça'da karşılığı bulunmaktadır. Bizce, bu yabancı kelimelerin direkt olarak alınmasının en önemli sebebi bu kelimelerin Haçlı Seferleri döneminde günlük hayatta oldukça yoğun bir şekilde kullanılması sonucu dillerine girmiş olması ve halkın da bu şekilde kabullenmesidir. Biz öncelikli olarak, Arapça eserlerde kullanılan genelde Latince kökenli Fransızca kelimelerin bazılarını ele almaya çalışacağız.

Selahaddin Eyyûbî'nin biyografisini kaleme alan Haçlı Seferleri döneminin canlı tanıklarından biri de olan İbn Şeddâd, en-Nevâdiru's-Sultâniyye adlı eserinde, "Term" kelimesini kullanmaktadır. İbn Şeddâd, Selahaddin Eyyûbî döneminde Müslümanlar ile Frenkler arasında sulh yapıldığını, Frenkler'in bu ateşkese riayet etmeyerek Akka şehrini muhasara altına aldıklarını, bu durum karşısında, Selahaddin Eyyûbî liderliğindeki ordu tarafından şehrin muhasara edildiğini, Frenklerin şehir halkına eza ve cefa etmeden şehirden çıkmaları konusunda bir anlaşmaya varılarak Frenklerin fidye ödemelerine karar verildiğini eserinde anlatmaktadır. "Üç defa aylık olarak ödenecek olan bu fidye", İbn Şeddâd tarafından kaydedilmiştir.¹⁴⁸

Term ترم kelimesi İngilizce bir kelimedir.¹⁴⁹ el-Hırfî, İbn Şeddâd'ın kullanmayı tercih ettiği bu kelimenin Arapça'da Fasl kelimesinin karşılığının فصل olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁰

Makrîzî'de, Latince birer kelime olan "Comes" ve "Stabuli" kelimelerini eserinde kullanmaktadır. Trablus emiri III. Raymound'un

¹⁴⁷ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, (1098-1118) I. Cilt TTK. Basımevi, Ankara 1990, XIII.

¹⁴⁸ İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye*, 123.

¹⁴⁹ Term kelimesi, İngilizce de, süre, müddet, vade, dönem anlamlarına gelmektedir. Bkz, Akdikmen, Resuhi, *Langenscheidt Standart English Dictionary*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1989, 537.

¹⁵⁰ el-Hırfî, *Şi'ru'l-Cifâd*, 59.

kastedildiği bu kelimeyi Makrîzî, Frenkler'in kullandığı şekliyle Comes kelimesini, emir, prens, kont manasına kullanmaktadır. Comes kelimesi Endülüs'te de bilinen bir kelimeydi ve bu ülkede vezir seviyesinde kişiler için kullanılmaktaydı.¹⁵¹ Sultan Baybars'ın Antakya ve Trablus emiri VI. Bohemont'a yazdığı mektup hakkında bilgi veren Makrîzî, bu kelimeyi eserinde şu ifadeler arasında kullanmaktadır;

"Hristiyan ümmetinin önde geleni, Hristiyan topluluğunun başkanı saygıdeğer Comes Bohemont'a..."¹⁵²

Metnin ilerleyen satırlarında da Makrîzî, "esirler arasında bulunanlardan birinin de Kont olarak adlandırılan Stabuli de vardı"¹⁵³ şeklinde belirtirken bu kelimeyi kullanmıştır.

Stabuli kelimesi, Latince olan şeklinden Arapçalaştırılmıştır. Orta çağ tarihinde kale hakimi ve koruyucusu manasında olup Arapça'da دزدار Dizdâr kelimesi veya مستحفظ Mustahfız kelimesi ile karşılığını bulmaktadır.

Ayrıca Makrîzî, Fransızca aslından Mareşal kelimesinin el-Marşân المرشان olarak Arapçalaştırılmış şeklini kullanmaktadır.¹⁵⁴

Comes kelimesi şiirlerde de kullanılmıştır. Bu kelimeyi 568/1172 yılında Nureddin Mahmud Zengî'nin Dımaşk'a bağlı Hav-

151 Endülüs İslam Devletinde Müslüman unsurların dışındaki halklara büyük hoşgörü gösterilmektedir. Burada gayr-i müslim cemaatlerin evlenme, boşanma, miras, alış-veriş gibi cemaat içi meselelerde kendi dinî ve örfî kanunlarını kullanmalarına müsaade edilmisti. Cemaat içi davalara bakmak, kendi kadılarına bırakılmıştı. Öte taraftan devlet nezdinde cemaatin haklarını arama, problemlerini dile getirme yetkisine sahip Kûmis (Comes) denilen, vezir seviyesinde bir temsilcileri de olmuştur. Özdemir, Mehmet, "Haçlı Ruhunun Endülüs'de Bir arada Yaşama Tecrübesine Menfî Etkileri", *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri*, 26-27 Mayıs 1997 Bildiriler, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1998, 77.

152 Makrîzî, *es-Sulûk* (Tahk: Muhammed Mustafa Ziyâde), Kahire 1956, I, 966; Hâmmâde, *Vesâ'iku'l-Hurûbi's-Salîbiyye*, 484; *el-Hıfî, Şi'ru'l-Cihâd*, 59.

153 Makrîzî, *a.g.e.*, I, 966; Hammâde, *Vesâ'iku'l-Hurûbi's-Salîbiyye*, 484; Bedevî, Ahmed, *el-Hayâtu'l-Edâbiyye fî 'Asrî'l-Hurûbi's-Salîbiyye bi Mısır ve Şam*, Dârü Nahdati Mısır, Kahire 1979, 485.

154 Makrîzî, *a.g.e.*, I, 967; Bedevî, *a.g.e.*, 485.

rân şehri civarında Frenkleri hezimete uğrattığı zaferi¹⁵⁵ dolayısıyla övgüde bulunan el-İsfehânî'de bir şiirin de kullanılmaktadır.

Frenklerin Comes'ine¹⁵⁶ ölüm elbisesini giydirdin.

Prenslerinin başını da mızrağa geçirdin!¹⁵⁷

İbnu'l-Kayserânî, H. 544 yılında Nureddin Mahmud Zengî'nin Sincar Rahbe ve Fırat'a hakim olması sebebiyle yazdığı övgü dolu tebrik şiirinde Frenklerin hilekarlık ve hayinliklerini dile getirerek Comes kelimesini şu şekilde kullanmıştır;

Hilekar olan Kums'un (Comes) haykırışını görüyorum.

Azgınlaşıp zulmünü artırmıştı. Artık sığınacağı hiçbir yer kalmadı.¹⁵⁸

Ayrıca değişik eserlerde Fransa kralı IX Louis için "Fransa kralı" anlamına "Rîd Efrens" ريد أفرنس k. Bu kelime Fransızca olarak Roi de France (Fransa Kralı) olan aslından Arapça yazım şeklinde kelimesi kullanılmıştır.¹⁵⁹

Tarihçilerin ve edebiyatçıların eserlerinde yaygın olarak kullanılan kelimelerden biri de Emir manasına kullanılan برنس kelimesidir. Örneğin Sıbt b. Cevzî, 544/1150 yılında Nureddin Mahmud Zengî, Antakya üzerine yürüyüşe geçtiğinde bu kelimeyi şu şekilde kullanır; "Bu durum karşısında prens (el-birens) onun üzerine yürüdü ve aralarında büyük bir savaş gerçekleşti, Nureddin onları bozguna uğratarak beş yüz bin kişiyi öldürerek bir o kadar da onlardan esir aldı. Prens öldürüldü ve başı Nureddin'e götürüldü."¹⁶⁰

İslam tarihçilerinden İbn Tağrıberdî'nin de eserinde es-Seyyîd السيد efendi manasına İngilizcedeki Sir سیر kelimesini kullanmakta olduğunu görüyoruz; İbn Tağrıberdî söz konusu kelimeyi;

¹⁵⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmîl fî't-Târih*, X, 39.

¹⁵⁶ Ebû Şâme'nin eserinde konuyla ilgili verilen bilgide ve dipnotta bu savaşta Frenklerin 1143-1180 yıllarında hüküm süren Rum İmpatoru Manuel Comnenus olduğunu öğreniyoruz. Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/II, 528.

¹⁵⁷ el-İsfehânî, *Dîvân*, 411.

¹⁵⁸ Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 176.

¹⁵⁹ el-Hırfî, *Şi'ru'l-Cihâd*, 59.

¹⁶⁰ Sıbt b. Cevzî, *Mir'âtü'z-Zemân*, VIII, 201.

"680 yılında Trablus hakimi "Sîr" ile aralarında geçen savaş sonucunda Trablus'un fethi gerçekleşti." şeklinde kullanmıştır.¹⁶¹

Ayrıca İslam tarihçi ve edebiyatçıların el-Kont, el-İmbirûr, el-İnkîtar الإنكثار، الإمبرور، الكند kelimelerini kullanarak bunun ile Kont, İmparatorluk, İngiliz kelimelerini kastettiklerini anlamaktayız.¹⁶² Ayrıca Aslan Yürekli Richard'ı el-İnkîtar kelimesi ile tanımışlardır.

Yazışma metinlerinde Fransızca bir kelime olan Markiz kelimesini de Merkîs şeklinde kullanmışlardır. Selahaddin Eyyûbî tarafından, M. 1190 yılında Bağdat'daki Halifelik Dîvânı, Dîvânü'l-'Azîz'e gönderilen bir mektupta, Haçlıların inat ve azminden bahsedilen mektup da kelime şu şekilde kullanılmıştır;

"Frenklerden davaları uğrunda ölümü hiçe sayan, bu uğurda vatanlarından ve ailelerinden severek ayrılan, denizin dalgalarına binerek canlarını tehlikeye atan kimselerle İslam'ın başı dertte. Onlar bütün bunları papazlarına itaat, markizlerinin (Merkîsuhum) emirlerini yerine getirmek, inançlarını korumak, peygamberlerinin kabri uğrunda ölmek için yapıyorlar."¹⁶³

Haçlı Seferleri döneminde yaşayan Arap şairlerin de şiirlerinde yabancı kelimeleri kullandıkları görülmektedir. En yoğun olarak kullandıkları kelime Prens kelimesidir. Bu kelimeyi Birens, Ebrenz برنس veya أبرنز şeklinde yazmaktadırlar.

İbn Münîr, İmadeddin Zengî'yi Urfa'nın fethi dolayısıyla tebrik ettiği şiirinde şu şekilde kullanmaktadır;

*Coselîn'i (Joscelin) kuşattıktan sonra prensin başına bir zillet geldi.*¹⁶⁴

İbn Münîr, Nureddin Mahmud Zengî'nin 551/1156-1157 yılında Frenklerin elinde bulunan Hârim kalesini fethini¹⁶⁵ tebrik etmek amacıyla yazdığı şiirde de prens kelimesini kullanır;

161 İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhira*, VII, 320.

162 Sa'dâvî, Nezîr Hassân, *el-Harbu ve's-Selâm Zemânu'l-'Udvânî's-Salîbî*, 192.

163 Hâmmâde, *Vesâ'iku'l-Hurûbî's-Salîbiyye*, 207-208; Şeşen, *Sâlahaddîn Eyyûbî ve Devlet*, 143.

164 İbn Münîr, *Dîvân*, (Tahk., 'Abdusselâm Tedmîrî), Dârul-Ceyl, Beyrut 1986, 199; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/I, 100-101; Su'ûd 'Abdulcâbir, *Şî'ru İbn Münîr et-Trâblusî*, Dârul-Kalem, Kuveyt 1402/1982, 191; Mehdi, *Beytu'l-Makdis fî Edebi'l-Hurûbî's-Salîbiyye*, 30.

165 İbnu'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhîr*, 194; Ebû Şâme, *a.g.e.*, VI, 255.

*Hârim'de zillet içerisinde kukuletasını giyinmiş bir halde olan prens, Senden af beklemektedir. Ne var ki, avlanan avlanmıştır.*¹⁶⁶

İbn Kayserânî, prens kelimesini bazen de farklı yazım şekillerinden de kullanmıştır;

*İbrenzin (Prensin) kellesi mızrağın üzerinde uyumuş ve mızrak ona adeta yastık olmuştur.*¹⁶⁷

Frenklerin önde gelen şövalyelerinden olan Hospitallers (Hospitalier) ve Templier şövalyelerinin de isimlerinin Arapça şiirlerde geçmektedir.

Templers (Tapınak Şövalyeleri) Hristiyan Haçlı tarikatı Arapça'da ed-Dâviyye الداوية veya الديوية ed-Dîviyye olarak geçer. Bu kelime, *fakir* kelimesinin Süryanice de görülen bozuk bir şeklidir. Latince de bu Hristiyan tarikatına verilen addır. Haçlıların kullandığı şekli Pouperes Commilitones Christi (İsanın Fakir Kontları)dır.

Hugues de Payns (1119-1136) tarafından 1119 yılında kurulan ve bir şövalye tarikatı olan Templar, Yafa ile Kudüs arasında ki Haçlıları korumak amacına yönelik olarak kurulmuş daha sonra Müslümanlarla savaşa kendini adayan dindar savaşçı şövalyeler şekline dönüşmüştür.

Bir diğer Haçlı Tarikatı olan, Hospitallers Şövalyeleri ise 1099 yılında Frenkler Kudüs'ü işgal ettikten sonra kurulmuş, asıl hedefi de Kudüs'te Hospice adı verilen karargahların da Hristiyan hacıları tedavi etmek ve barındırmak amacını gütmektir.¹⁶⁸ Avrupa'da Hospitallers olarak bilinen bu Haçlı tarikatının diğer bir adı Sen John Kontları'dır. Onları Araplar, Esbitâr, İsbitâr veya Asbitâriyye olarak adlandırmaktadırlar.¹⁶⁹

166 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 255.

167 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I/I, 146.

168 Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, I/II, 421, haşiye 2; İbn Tağrıberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, VI, 33, haşiye 2; Makrizî, *es-Sulûk*, I, 68, haşiye 4; İbn Vâsıl, *Muferricu'l-Kurûb*, I, 188, haşiye 2.

169 Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, IV, 1036; Bâşâ, *Edebu'd-Duvelî'l-Mutetâbi'a*, 'As-rî'z-Zengiyîn ve'l-Eyyubiyyîn ve'l-Memâlik, 43.

Kuvvet ve cesaret bakımından Frenklerin en güçlü şövalyelerini oluşturan bu iki grup Müslümanlara en büyük eza ve cefayı da gerçekleştiren tabakaydı. Oldukça sert ve kaba olarak tarif edilen bu şövalyeler Usâme b. Munkız tarafından da "Kitâbu'l-i'tibâr" adlı eserinde vahşi hayvanlar gibi saldırgan ve zorba savaşçılar olarak tarif edilmektedir. "Frenkler (Allah onları çaresiz bıraksın) cesaret dışında insanların faziletlerinden hiç birine sahip değillerdir."¹⁷⁰ İngiliz Edebiyatında da izleri görülen bu şövalyeleri, Walter Scott, "Inanhoe" adlı romanında tapınak şövalyelerinin kötü üne sahip olduklarını, acımasız, pinti ve kendilerini kötü yaşam şartlarına kaptırmış kişiler olarak tarif etmektedir.¹⁷¹

Fakat tüm bu vahşiliklerine ve kabalıklarına rağmen Frenkler arasında en saygın grubu bu şövalyeler temsil etmektedir. Hatta onların almış oldukları kararlara kralların bile karşı çıkmaya cesareti olmadığı görülmektedir. Yine dönemin canlı tanığı ve Frenklerle zaman zaman yakınlıklar kurmayı başaran Usâme b. Munkız, onların yetkileri ve güçleri hakkında başından geçen şu olayla anlatmaktadır;

"Frenkler, şövalyelerden başka yüksek rütbe ya da imtiyaz tanımazlar, onlardan başka kimseye güvenmezler. Onların tavsiyesine itimad ederler. Hukukî kararları ve hükümleri onlar verirler. Bir defasında onların bir mahkemesinde bulundum. Konu bazı koyun sürülerinin aramızda ateşkes anlaşması olduğu bir esnada Banyâs hakimi tarafından alınmasıydı. O zaman ben Şam'daydım. Fulk'un oğlu Kral Fulk'a¹⁷² şöyle dedim: "Bu adam hakkımıza tecavüz etti. kuzulama zamanında sürülerimizi aldı. koyunlar doğurdu ve kuzular öldü. Pek çoğu zayi olduktan sonra koyunları iade etti. Kral oradaki altı yedi şövalyeye, kalkın, ve bu konuda hüküm verin dedi. Şövalyeler kabul salonundan çıktılar, bir tarafa çekilip aralarında istişare ettiler. Sonunda bir karar üzerine ittifak edip kralın kabul salonuna döndüler. Kararımız şudur ki, Banyâs hakimi onların koyunlarına verdiği zarar miktarınca cezalandırılsın.

¹⁷⁰ Usâme b. Munkız, *İbretler Kitabı*, 103.

¹⁷¹ S. Walter Scott, *Ivanhoe*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2002, 10.

¹⁷² Anjou kontu V. Fulk. II. Baldwin'in yerine 1131'de Kudüs kralı olmuştur.

Dediler. Kral da bu karar doğrultusunda ona cezayı ödemesini emretti. Dört yüz dinarı kabul edinceye kadar bana yalvarıp yakardı. Şövalyeler böyle bir karar verdikten sonra ne kral ne de Frenklerin herhangi bir rütbelisi değiştiremiyor ve iptal edemiyordu. İşte şövalyeler böylesine yüksek itibar sahibiydi."¹⁷³

el-İsfehânî, H. 572 yılında Selahaddin Eyyûbî'ye hitaben yazdığı şiirinde Haçlı şövalyelerinin en zalimleri olarak gördüğü Hospitallers şövalyeleriyle savaşmasını isteyerek bu kelimeyi şiirinde şu şekilde kullanmaktadır;

Sefere çık ve Kudüs'ü fethet orada Frenklerin kanını dökerek temizliği gerçekleştir!

*Zalim Esbitâr (Hospitalier) şövalyelerine doğru yolu göster, tavanları papazların başlarına yık!*¹⁷⁴

el-Hakîm Abdu'l-Mun'im el-Cilyânî de bu iki güçlü grubun H. 583 yılında Selahaddin Eyyûbî komutasındaki ordu karşısında yok edilmesini tasvir ettiği beyitlerinde bu iki kelimeyi şu şekilde kullanıldığını görmekteyiz.

Hayret Frenk kralını kafes içerisinde görüyorum. Nerde o asaleti, o kılıçlar, o mızrak?

*İsbitâr (Hospitaliers) ile Dâviyye (Temper) şövalyeleri bir araya geldiğinde sanki onlar üst üste Yecüc settidir.*¹⁷⁵

Bu dönemde Arap edebiyatçıları Frenk kral, prens ve emirlerinin ve komutanlarının isimlerini bazen Arapçalaştırarak bazen de telefuzda ki benzerliği gözeterek kendileri benzer lakaplarla yazmaya çalışmışlardır. Bu isimlerin yazım şekilleri yazardan yazara değişiklik göstermektedir. Joscelin'in adını جوسلين veya جسلين şeklinde, Frenk lideri Baldwin'in adını بالدون veya بردويل şeklinde, Bohemond'un adını Bûhîmund veya Bîmund بوهموند veya بيمند şeklinde yazmış-

¹⁷³ Usâme b. Munkız, *İbretler Kitabı*, 103-104.

¹⁷⁴ el-İsfehânî, *Divân*, 304; a.mlf, *Harîdatu'l-Kasr- Kısmu Şu'ara'i Mısır*, I, 15; Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, 269; Mehdî, *Beytu'l-Makdis fî Edebi'l-Hurûbi's-Salîbiyye*, 150.

¹⁷⁵ Ebû Şâme, *Kitâbu'r-Ravzateyn*, II, 116; Abdu'l-Mehdî, *Beytu'l-Makdis fî Edebi'l-Hurûbi's-Salîbiyye*, 150.

lardır. Benedeit'in ismini ابن دقاق İbn Dukâk, Guillaume de Bures için Kilyâm Debûr كليم دبور şeklinde yazmışlardır. Baudouin de Boulogne'nin¹⁷⁶ Haçlı müelliflerince adı Baldevinus, Balduinus, Baldoyuos, olarak yazılmakta İslam kaynaklarında buna uygun olarak بلدوين (Baldvîn) veya بغدوين (Bagdevîn) şeklinde yazarlar.¹⁷⁷

İbn Kalânîsî, Dımaşk hakimi Tuğtekin'in Fatimî veziri Efdal'a Sur kentinin durumunu haber vermek için yazdığı mektup da; "Bağdevîn Sûr'a gitmek için bir ordu topladı." şeklinde kullanır.¹⁷⁸ Bu Frenk liderinin ismini İbn Esîr ve İbnul' Adîm, Ebu Şâme, İbn Kesîr aynı şekilde yazmaktadırlar.

Usâme b. Munkız'de bir beytinde bu Frenk Kralının ismini şu şekilde kullanır,

Biz Bağdevîn'i (Baldwin) hezimele uğrattık,

Hezimele uğrattığımız kişinin şifası mümkün değil.¹⁷⁹

el-İsfehânî, ve Ebû Şâme, Philip of Flanders'in ismini İklendis şeklinde yazarak " Bu sene deniz yoluyla "İklendis" (Flanders) isminde kafilelerin azıllarından olan önde gelen bir kont sahile indi." şeklinde eserlerinde yazmışlardır.¹⁸⁰

Balian of İbelin'i (Baudouin d'İbelin) Arap tarihçi ve edebiyatçıları İbn Barzân olarak adlandırmaktadırlar.¹⁸¹

4.2.2. Batıya Etkisi

Haçlı Seferleri, kültürel olarak Avrupalıları da etkilemiş, Haçlılar Müslüman Doğunun tıp bilgilerini ve hastaneleri; hamamları,

176 Urfa Kontluğunun kurucusu Baudoin de Boulogne'dur. Urfa haçlı kontluğunun kurucusu olmakla beraber üç yıla yaklaşan Urfa'daki faaliyeti dışında, Kudüs haçlı devletinin resmî ilk kralı olarak 1118 yılına kadar yaşamıştır. İdârî, siyasî ve askerî icraatıyla doğu frank devletinin gerçek anlamda kurucusu olmuştur. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 252; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, I, 1.

177 Demirkent, *a.g.e.*, I, 1.

178 İbn Kalânîsî, *Zeyl Târîh Dımaşk*, 182.

179 Usâme b. Munkız, *Dîvân*, 203.

180 Ebû Şâme, *Kitâbur-Ravzaleyn*, I/II, 706.

181 Ebû Şâme, *a.g.e.*, I I/I, 22, haşiye, 6.

astronomi, geometri ve edebiyat kitaplarını; musikî âletlerini; askerlik sanatını ve hânedan armalarını; Şövalyelik değerlerini ve spor karşılaşmalarını; boyayı ve barutu; meyve ve sebzeleri; parfümleri ve şekeri; rüzgâr ve su değirmenlerini; tekstil ürünlerini; altın paraları; pusulayı ve denizcilik sanatını Avrupa'ya taşımışlardır.¹⁸²

İslam dünyasıyla özellikle ticari alanda ki temas sonucu Tüccarlar Arapça öğrenmiş, Arapça'dan birçok kelime ve terim batı dillerine girip yerleşmiştir. Bugün batı dillerine ait sözlüklerde A'dan Z'ye kadar bu kelimeleri görmek mümkündür.

Bu dönemde Avrupa dillerine Arapça, Farsça, Türkçe kelimeler girmiştir. Örneğin bazı renk isimleri leylak *lilac*, kırmızı, *carmine*, *crimson*, mavi manasına Ezrâk müennesi zerkâ kelimesi zırcon olarak Arapçası nâûre olan ve Batı dillerine *noria* şeklinde geçen su çarkları, ipekli bir kumaş olan tafta, *taffeta*, Musul kumaşı *mussolina*, Dımaşk dokumaları da *damask* adıyla Atlas pürüzsüs kumaş, batı dillerine girmiştir.¹⁸³ Ayrıca bu dönemde Hasan Sabbah'ın fedailerine verilen isim olan "haşhaşıyyûn" kelimesi Fransızca ve İngilizce'ye "Assassin" biçiminde geçmiştir.¹⁸⁴ Fransızcada gümrük anlamına gelen "douane" ve "tarif" sözcükleri de¹⁸⁵ Arapça, dîvân ve tarife sözcüklerinden geçmiştir.¹⁸⁶ Dîvân kelimesi İngilizce'ye Divan şeklinde geçmiştir.

İngilizce'ye geçen kelimelere birkaç örnek verecek olursak, Adobe, et-Tub kelimesinden tuğla, Albatroz veya Alcadroz, el-Kâdûs kelimesinden testi, Alcohol el-Kahûl kelimesinden pudra, Cable, Hable kelimesinden ip manasına, Arapça hakim manasında ki Kâ-

182 İsmail Râci el-Fârûkî, *İslam Kültür Atlası*, (Çev: Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu), İnkılâb Yay., İstanbul 1997, 285.

183 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 280-85.

184 Roux, Jean Paul, *Histoire des Turcs*, Fayard 1984, 163; Trk. Trc., *Türklerin Tarihi*, (Çev: Galip Üstün), AD Kitapçılık, İstanbul 1998, 127.

185 Douane: Gümrük, gümrük vergisi, Tarif: Tarife, kural, usul. Tahsin Saraç, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, *Grand Dictionnaire Francais-Turc*, Adam Yay., İstanbul 1990, 460, 1367.

186 Ali Mazaherî, *Ortaçağ'da Müslüman Yaşayışları*, 147.

di kelimesi Cadı, Cauzee şekline Arapça model manasındaki Kâlib kelimesi Calibre olarak, Kahve kelimesi Coffee, Kâfile kelimesi Coffle, Kutn pamuk kelimesi Cotton, Kubbe kelimesi Cuppola, Ter-cümân kelimesi Drogoman olarak geçmiştir.

Bu dönemde Haçlı Seferleri konusunu işleyen pek çok tarih kitabı yazılmış, Avrupa'da tarihi edebiyat gelişmiştir. Arap edebiyatı vasıtasıyla "Kelile ve Dimne" "Binbir Gece Masalları" "Yedi Uyuyanlar" gibi doğunun çeşitli hikaye ve masalları Avrupa'ya yayılmıştır.¹⁸⁷

Eyyûbîler'in kültürü Haçlı şövalyeler vasıtasıyla Batı-Avrupa'ya tesir etmiştir. Avrupa şövalyelik hayatının bazı unsurları, mesela armaların kullanışı Eyyûbî askerî hayatından etkilenmiştir.¹⁸⁸

Ayrıca Doğu'nun çeşitli giyim, kuşam tarz ve modelleri de Haçlı Seferleri vasıtasıyla Avrupa'ya intikal etmiştir. Örneğin, önceleri Orta Asya kadınları tarafından taşınan daha sonra Ön Asya'ya gelen koni biçimindeki keçeden ve astragandan başlıklar modası, Doğu'da kadınların peçeli olması sebebiyle erkekler tarafından uygulanmış, Frenkler vasıtasıyla bu moda Avrupa'ya geçerek XIII. Yüzyıl Avrupa kadınının sivri külahlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁸⁹

4.3. HAÇLI SEFERLERİNİN SONUÇLARI

Geçmişte pek çok medeniyetin ve dinin merkezi olan bugünkü Orta-Doğunun, 1096-1291 yılları arasında insanlık tarihinin en büyük çekişmelerinden biri olan Doğu-Batı mücadelesinin önemli bir evresi sayılan Haçlı Seferlerine maruz kalması, hem Doğu hem de Batı açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu saldırıların en

187 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 285; Togan, *Tarihte Usûl*, 40.

188 M. Sobernheim, "Salâh-Ad-Din Eyyûbî", İA., İstanbul 1966, X, 103-110; C.H. Becker, "Eyyûbîler", İA., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945, IV, 424-429; László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 39, Seri: III, Sayı: A11, Ankara 1971, 167.

189 Ali Mazaherî, *Ortaçağ'da Müslüman Yaşayışları*, 85-86.

önemli sonucu güven kaybı olmuştur. Her iki tarafta birbirine olan güvenini dokuz yüz yıldır tamir edilemediği anlaşılan şekilde kaybetmiştir. Doğu halklarının özellikle Müslümanların, Batıdan gelen her türlü tehdidi Haçlı Seferleri olarak adlandırmamasından bu anlaşılmaktadır. Batının da Doğuya karşı düzenleyeceği sömürü hareketlerine, 11 Eylül olaylarında Bush'un Haçlı Seferleri kavramını terennüm etmesinden, Hıristiyan halkların bilinçaltında yok olmadığı, Müslümanlara karşı kutsal bir eylem gerçekleştirildiği algısına hitap edilerek, taraftar edinme çabalarından anlaşılmaktadır.

İki yüz yıl süren devam eden Haçlı Seferleri Doğuda ve Batıda derin izler ve etkileşimler bırakarak sonuçlandı. Dinî, siyasî, sosyal, kültürel, iktisadî birçok hâdiselere sebep oldu. Bu savaşlarda pek çok kan döküldü ve milyonlarca insan hayatını kaybetti. Yine milyonlarca insan yakınlarını ve sevdiklerini kaybetti. Anadolu, ve Suriye başta olmak üzere pek çok ülke, şehir ve yerleşim birimi tahrip edildi, harap oldu. Katledilen ve malı gasp edilenler sadece Müslümanlar olmadı. Yahudiler, Ortodoks Hıristiyanları da büyük zarara uğradı. Seferlerin arkasındaki planlayıcı güç Bizans imparatorluğu da sonunda mağdurlar arasında yer aldı. Dördüncü Haçlı Seferleri sırasında 1204 yılında ortadan kaldırıldı.

Bu seferlerinin ana düzenleyicisi olan kilise ve papalık itibar kaybetti. Seferlere iştirak için kilisenin samimi dindarından, köylüsüne, Avrupalıların her kesimine ayrı ayrı vaatlerle yaptığı propagandaların asılsız olduğunun ortaya çıkmasıyla papalığın ve kiliselerin otoritesi temellerinden sarsıldı.

Doğuya ölüm ve yıkım getiren, Türklerin Batıya ilerleyişini geciktiren Haçlı saldırıları, Batıya kısmen de olsa bazı faydalar sağladı. Doğuda binlerce senyör ve şövalyenin ölmesi, bir kısmının topraklarını kaybetmesi Avrupa'da feodalite rejiminin zayıflamasına, derebeylik idaresinin güç kaybetmesine neden oldu. Bunun sonucunda, merkezî otoritenin hakimiyeti artıp, Avrupa'da krallık rejimi kuvvetlendi. Köle durumundaki köylü, toprak sahibi efendilerinden arazi alarak, mal mülk sahibi oldu. Avrupa'da aralarında büyük

eşitsizlik ve adaletsizlik uçurumu bulunan sınıflar arasındaki fark, kısmen azaldı.

Haçlı seferleri sonucunda, İslâm medeniyetini tanıyan Avrupa'da, ilim ve teknikte gelişmeler oldu. Haçlılar, Müslümanlardan sanat ve teknik alanda birçok yenilikleri ve keşifleri öğrendiler. Pek çok eseri yağmalayarak Avrupa'ya kaçırdılar. Bu ise, Avrupa'da ilim ve tekniğin gelişmesine sebep oldu. Kağıt ve matbaa, Avrupa'ya götürülmesi sonucu kültürel hayatta bir canlanma meydana geldi. Avrupalılar, dokuma, cam ve deri işleme sanatını öğrendiler. Bu da yaşam kalitelerinin yükselmesine neden oldu.

Müslümanlardan pusulanın yanı sıra pek çok gemicilik tekniğini de öğrenen Haçlılarda gemicilik çok gelişti. Venedik, Cenova, Marsilya, Pisa gibi şehirlerde büyük canlılık meydana geldi. Ticarî faaliyetler hız kazandı. Bu şehirler, serbest bölgeler mahiyetini alıp, Batı ve Doğunun ticareti gelişti. Papaların ve kralların seferlere mali destek sağlamak için İtalyan bankerlerine başvurmaları, bankacılığı geliştirdi. Ticaretin getirdiği zenginlik sonucu, Avrupa'da hayat standartları yükseldi. Zenginleşen halk, burjuva sınıfını oluşturdu.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdalcâbir, Su'ûd Mahmud, Şi'ru İbn Münîr et-Trâblusî, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1402/1982.
- Abdulmehdî, Abdülcelîl Hasan, Beytu'l-Makdis fî Edebi'l-Hurûbi's-Salîbiyye (492-648), Dâru'l-Beşîr, Amman 1988.
- Abdumelîk b. Karîb, el-Esma'îyyât, (Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, Abdusselâm Hârûn), Dâru'l-Me'ârif Kahire 1967.
- Akdikmen, Resuhi, Langenscheidt Standart English Dictionary, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1989.
- Aktan, Ali, "Sultan Kutuz ve Ayn Calut Zaferi", Atatürk Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı 10, Erzurum, 1991.
- Alptekin, Çoşkun, "Musul Atabegliği", DGBİT., VII, Çağ Yayınları, İstanbul 1989.
- "Zengî'nin Urfayı Fethi", AÜFEDAD., 14, Erzurum 1986.
- Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.
- "Zengî" İA., XIII, İstanbul 1987.
- The Reign of Zangi (521-541/1127-1146), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1978.
- el-Ârif, Ârif, el-Mufasssal fî Târîhi'l-Kudûs, Dâru'l-Eytâmî'l-İslâmiyyeti's-Sinâ'iyye, Kudûs 1380/1961.
- Arînî, Seyyîd Elbâz, eş-Şarku'l-Evsat ve'l-Hurûbu's-Salîbiyye, Mektebetu'n-Nahdatî'l-Mısıriyye, Kahire 1963.
- Arûsî, Muhammed, el-Hurûbu's-Salîbiyye fi'l Meşrik ve'l-Mağrib, Dâru'l-Kutubi's-Şarkıyye, Tunus H. 1374.
- Aşûr, Sa'îd 'Abdulfettâh, el-Hareketu's-Salîbiyye, Kahire C. I, 1975, C. II, 1976.
- Atalay, B., Türk Büyükleri veya Türk Adları, Devlet Basımevi, İstanbul 1935.
- Ateş, Ahmet, "Bâtîniye" İA., II, İstanbul 1967.
- "Gazâlî'nin Bâtînîlerin Belini Kıran Delilleri", "Kitâb Kavâsım al-Bâtînîyâ", AÜİFD., Ankara 1954.
- Atila, Marina, XI. XII. Yüzyıllar (1055-1171) Arasında Selçuklu-Fatimî İlişkileri, A.Ü. Sos. Bil. Enst. Tarih (Ortaçağ Tarihi), YDT, Ankara 1996.
- Avcı, Casim, İslâm Bizans İlişkileri, Klasik Yayınları, İstanbul 2003.
- Avcı., Halil Ersin, Tapınağın Gizli Kapısı, Truva Yayınları, İstanbul 2005.
- Avvâz, Muhammed Mu'nîs, el-Coğrâfiyyûn ve'r-Rihhâleti'l-Müslimîn fî Bilâdi's-Şâm Zamani'l-Hurûbi's-Salîbiyye, Kahire 1994.
- Aycan, İrfan-Mahfuz Söylemez, İdeolojik Tarih Okumaları, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.
- Azimî, Muhammed b. Ali, Azimî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44), (Yay: Ali Sevim), TTK. Yayınları, Ankara 1988.
- Bakırcı, Selâmî, "Arap Şiirinde Nûreddîn Mahmûd B. Zengî", Akademik Araştırmalar Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, İstanbul 1999.

- IV. Abbasi Asrında Edebî Çevre, YDT, Erzurum 1997.
- Banarlı, Nihad Sami Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1971.
- Barker, Ernest, el-Hurûbu's-Salîbiyye, (Trc: es-Seyyid Elbâz el-'Arîfî), Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut Tsz.
- Barthold, W., İslam Medeniyeti Tarihi, (Başlangıç, İzah ve Düzeltmeler, M. Fuad Köprülü), TTK. Basımevi, Ankara 1963.
- Bâşâ, Ömer Musa, el-Edeb fî Bilâdi's-Şâm, Dimaşk 1989.
- Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî (el-'Asru'l-Memlûkî), Dimaşk 1989.
- Edebu'd-Duvelî'l-Mutetâbi'a 'Asru'z-Zengiyyîn ve'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik, Dâru'l-Fikri'l-Hadîs, Kahire H. 1386/1967.
- Becker, C. H., "Eyyûbiler", İA., IV, İstanbul 1945.
- Bedevî, Ahmed, el-Hayâtu'l-'Akliyye fî 'Asri'l-Hurûbi's-Salîbiyye bi Mısır ve's-Şâm, Matba'atu Nahdati Mısır, Tsz.
- el-Hayâtu'l-Edebiyye fî 'Asri'l-Hurûbi's-Salîbiyye bi Mısır ve's-Şâm, Dâru Nahdati Mısır, Kahire 1979.
- Belazûrî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ, Futûhu'l-Buldân, Beyrut 1987.
- Beylî, Ahmet, Hayâtu Selahaddin el-Eyyubî, Matba'atu'r-Rahmâniyye, Kahire H.1345.
- Beyyûmi, Ali, Kuruluş Devrinde Eyyübîler, (Çev: Abdulhadi Timurtaş), Kent Yayınları, İstanbul 2005.
- Brockelmann, Carl, "Ebû Şâme", İA., IV, İstanbul 1945.
-"Kadı Fâdil", İA., VI, İstanbul 1955.
-"İbn Hallikân", İA., VII, İstanbul 1950.
-"İbn Kesîr", İA., VII, İstanbul 1950.
- İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, (Çev: Neşet Çağatay), TTK. Yayınları, Ankara 1992.
- GAL: Geschichte der Arabischen Litteratur, Leiden E.J. Brill 1943-49. (I-II)
- Suppl; Supplementband, Leiden 1937-42. (I-III)
- Buharalı, Eşref "Sultan Nureddin Mahmud Zengî", Kafalı Armağanı, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- Bundârî, Feth b. Ali, Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra, (Nşr. M.T. Houtsma), Leyden 1889.
- Sena'l-Berki's-Şâmî, (Nşr. Ramazan Şeşen), Beyrut 1971.
- Burslan, Kıvameddin, Irak ve Horasan Selçukluların Tarihi, İstanbul 1943.
- Busîrî, Muhammed b. Said, Dîvân, (Tahk.: M. Seyyid Keylânî), Kahire 1955.
- Cahen, Claude, Pre-Ottoman Turkey, London 1968.
- Orient et Occident au Temps des Croisades, Paris 1983.
- Câhız, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr, el-Beyân ve't-Tebyîn, (Nşr: Abdusselam Muhammed Hârûn), Kahire 1395/1975.
- Candan, Abdulcelil, Ulemanın Gücü, Bilge Adam Yay., Van 2004.
- Cardini, Franco, Avrupa ve İslam, (Çev: Gürol Koca), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2004.

- el-Cebertî, Abdurrahman b. Hasan, Tarîhü 'Acâ'ibî'l-Âsâr fi't-Terâcimi ve'l-Ahbâr, Dâru'l-Ceyl, Beyrut Tsz. (I-III)
- Çantay, Hasan Basri, Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, İstanbul 1980. (I-III)
- Çevik, Adnan, "Selçuklular Zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hüküm Sürmüş Bir Türkmen Beyliği: Dilmaçoğulları" Türklük Araştırmaları Der-gisi, Sayı 12, İstanbul Eylül 2002.
- Dayf, Şevkî, el-'Asru'l-'Abbâsî el-Evvel, Kahire 1973.
- Dehhân, Muhammed Sâmî, en-Nâsir Selahaddîn Eyyûbî, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1960.
- Devâdârî, Ebû Bekr b. 'Abdillâh b. Aybek, Kenzu'd-Durer ve Câmi'u'l-Gurer, (Tahk: E. Herman) Matba'atu 'İsâ el-Halebî, Kahire 1391.
- De Vaux, Carra, "Dât", İA., III, İstanbul 1945.
- De Joinville, Jean, Bir Haçlının Hatıraları, (Çev: Cüneyt Kanat), Vadi Yayınları, An-kara 2002,
- Demirayak, Kenan, Abbasi Edebiyatı Tarihi, Şafak Yayınevi, Erzurum 1998.
- Demirayak, Kenan, Çöğenli, M. Sadi, Arap Edebiyatında Kaynaklar, AÜFEF Yay-ını, Erzurum 1994
- Demirci, Mustafa, "İkta" TDVİA., XXII, İstanbul 2000.
- İslâmın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi, Kitabevi Yay. İstanbul 2003.
- Demirkent, Işın, "Haçlı Seferlerinin Mâhiyeti ve Başlaması" Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri, 26-27 Mayıs 1997 Bildiriler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1998.
- Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004.
-"Haçlılara Karşı Mücadelede Başarılı Bir Türk Kumandanı Sa-var", Belleten, TTK., Ankara 1984, C. XLVIII.
- Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan, TTK Yayınla-rı, Ankara 1996.
- Haçlı Seferleri, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, (1098-1118) I. Cilt TTK. Basımevi, Ankara 1990, II. Cilt, (1118-1146) Ankara 1994.
- Dirimtekin, Feridun, Haçlı Seferlerde İnönü ve Eskişehir Meydan Muharebeleri, İstanbul 1946.
- Durant, Will, Kısatsu'l-Hadare, (Trc. Muhammed Bedrân), Cami'atu'd-Duvelî'l-'Arabiyye, 1957.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Komisyon, Çağ Yayınları, İstanbul 1992-93. (I-XIV).
- Ebîverdi, Muhammed b. Ahmed b. İshak, Dîvân, (Tahk: Ömer el-Es'ad), Matba'atu Zeyd b. Sâbit, C.I, Dimaşk 1394/1974, C.II, Dimaşk 1395/1975.
- Ebû Şâme, Şihâbuddîn b. 'Abdirrahman b. İsmail el-Makdisî, Kitâbu'r-Ravzateyn fi Ahbârî'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye, (Tahk: Muhammed Hil-mî, Muhammed Ahmed), Matba'atu Dâri'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1998, C. I/I, I/II, II/I. H. 584/ 597 yılı arasındaki olaylar için; Kitâbu'r-ravzateyn, (Tahk: İbrahim ez-Zeybek), Muessesetu'r-risâle, Beyrut 1997, C. IV.

- Ebu'l-Fedâ'il, Muhammed Hammadî b. Malik, Keşfu Esrârî'l-Batîniyye ve Ahbârî'l-Karâmita, (Yay: Muhammed Kevserî), Kahire 1955; Trk. Trc., Batınîler ve Karmatîlerin İç Yüzü, (Çev: İsmail Hatip Erzen), Ankara 1948.
- Ebu's-Salt Umeyye b. 'Abdilazîz ed-Dânî, Dîvân, (Tahk: Muhammed elMerzûkî), Dâru'l-Kutubî's-Şarkîyye, Tunus 1974.
- Ebu'l-Fidâ, İmâduddîn İsmail, Kitâbu'l-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer, Dâru'l-Ma'rife li't-Tîba'ati ve'n-Neşr, Beyrut. Tsz.
- Ehvânî, 'Abdulazîz, İbn Senâ' el-Mülk ve Müşkiletu'l-'Akmi ve'l-İbtikâr fi's-Şi'r, Dâru's-Şu'ûnî's-Sekâfiyyeti'l-'Amme, Bağdad 1986
- Ekinci, Abdullah, IX.-XI. Yüzyıllarda Karmatîler'in Siyasi, Sosyal, ve İktisadi Faaliyetleri, Fırat Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, YDT., Elazığ 2002.
- Emecen, Feridun, "Akka", TDVİA., II, İstanbul 1989.
- Emin, Ahmed, Zuhru'l-İslam, Kahire 1955.
- Erer, Raşit, Türkler'e Karşı Haçlı Seferleri, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.
- Eskikurt, Adnan, "Musul Atabeg Hakimiyeti Döneminde el-Cezîre Bölgesinin Tarihî Coğrafyası (521-660/1127-1262)" Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı: 12, İstanbul Eylül 2002.
- el-Eyyûbî, Muhammed b. Takiyyiddîn Ömer b. Şâhinşâh, Mudmâru'l-Hakâ'ik ve Sirru'l Halâ'ik, (Tahk: Hasan Habeşî), 'Âlemu'l-Kutub, Kahire Tsz.
- el-Eyyûbî, Yasin, Afâkû's-Şi'ri'l-'Arabî fi'l-'Asri'l-Memlûkî, Trablus 1415/1995.
- el-Fâhûrî, Hannâ, Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, Matbaatu'l-Bulusiyye., Beyrut, Tsz.
-, el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî (el-Edebu'l-Kadîm), Beyrut 1986.
- el-Fârûkî, İsmail Râci, İslam Kültür Atlası, (Çev: Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu), İnkılâb Yay., İstanbul 1997.
- Ferrûh, Ömer, Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1989. (III)
- Fityânû's-Şâgûrî, Şihâbüddîn b. Ali, Dîvân, (Tahkik: Ahmet el-Cündî), el-Matba'atu'l-Hâşimiyye, Dimaşk 1387/1967.
- Gazâlî, Ebû Hâmid, el-Munkizü min Ad-Dalâl, (Trc: H. Güngör), İstanbul 1990.
- Fedaihu'l-Bâtîniyye/el-Mustazhirî, Bâtîniğin İç Yüzü, (Trc: Avni İlhan), Ankara 1993.
- Gâzî, Muhtâr, Eserü Medîneti'l-İslâmiyye fi'l-Hadâratî'l-Garbiyye, el-Ehrâm, Kahire 1972.
- Gibb, H.A.R., The Damascus Chronicle of the Crusades, London 1932.
- Gibb, Hamilton, Selahaddîn Dirâsât fi't-Târîhi'l-İslâmî, (Nşr: Yusuf Aybaşı), el-Müessesetü'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Beyrut 1973.
- Gibbon, Edouard, Histoire de la Decandence et de la Chute de l'Empire Romain, Mairat et Fournier, Paris M. DCCCXLI.
- Goldziher, Ignace, Klasik Arap Literatürü, (Çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er), İmaj Yay. Ankara 1993.
- Gordlevski, V., Anadolu Selçuklu Devleti, (Çev: Azer Yaran), Onur Yayınları, Ankara 1988.
- Gökbek, Ahmet, Kıpçak Türkleri, Ötüken Yay., İstanbul 2000

- Graefe, E., "Fâtımîler", İA., IV, İstanbul 1945.
- Günaltay, Şemseddin, İslam Tarihinin Kaynakları, (Nşr: Yüksel Kanar), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.
- Gündüz, Şinasi, Dinsel Şiddet, Etüt Yayınları, Samsun 2002.
- Gürkan, Necdet, Arap Edebiyatında Memlûkler (Moğollar) Dönemi (656/1258-923/1517), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, YDT., Isparta 2000.
- Habeşî, Hasan, el-Harbu's-Salîbiyyeti'l-Ulâ, Matba'atu'l-İ'timâd, Kahire 1947.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, İcâzet ve Belâgat Deyimleri, Ekev Yayınevi, Erzurum 2001.
- Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri, (26-27 Mayıs 1997) Bildiriler, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi İstanbul 1998.
- Hafacî, 'Abdûlmünim, el-Hayâtu'l-Edebiyye Ba'de Sukûti Bağdat Hatte'l-'Asri'l-Hadîs, Beyrut 1990.
- Hamdani, A.; "A Possible Fatimid Background to the Battle of Manzikert", A.Ü.DTCF. Tarih Araştırmalar Dergisi VI/10-11 Ankara 1968.
- Hâmmâde, Muhammed Mâhir, Vesâ'iku'l-Hurûbi's-Salîbiyye ve'l-Gazvi'l-Mogûliyyi li'l-?Aleml-i-İslâmî, Menşûrât Müesseseti'r-Risâle, Beyrut 1402/1982.
- Hamza, 'Abdullatif, Edebu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1984.
- el-Edebu'l-Mısırî min Kıyâmi'd-Devleti'l-Eyyûbiyye ilâ Mecî'i'l-Hamleti'l-Fransiyye, Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısıriyye, Kahire Tsz.
- el-Hareketü'l-Fikriyye fî Mısır fî'l-'Asreyni'l-Eyyûbî ve'l-Memlûkî'l-Evvel, Kahire 1968.
- Harîrî, Alî, el-Ahbâr-u's-Seniyyefi'l-Hurûbi's-Salîbiyye, Matba'atü'l-'Umûmiyye, Kahire H. 1317.
- Hasan, H. İbrahim, İslam Tarihi, (Trc: İ. Yiğit, S. Gümüş vd.), İstanbul 1987. (VI)
- Târîhü'd-Devleti'l-Fâtîmiyye, Kahire 1981.
- el-Fâtîmiyyûn fî Mısır, el-Matba'atu'l-Emiriyye, Kahire, 1442.
- Hâtûm, Nureddin, Târîhu'l-'Asri'l-Vasît fi Avrupa, Dâru'l Fikri'l-Hadîs, Beyrut 1386/1967.
- el-Halebî, Şihâbuddîn Mahmûd, Husnu't-Teveessu'l İlâ Sinâ'ati't-Teressul, (Tahk., Ekrem Osman Yusuf), Bağdat 1980.
- el-Hanbelî, Ahmet b. İbrahim, Şifâ'u'l-Kulûb fî Menâkibi Benî Eyyûb, (Tahk: Nâzım Reşîd), Bağdat 1979.
- el-Hanbelî, Muciruddîn, el-Unsu'l Celîl bi Târîhi'l-Kudûs ve'l-Halîl, Matba'atu'l-Haydariyye, Necef 1968.
- Hentch, Thierry, Hayali Doğu Batının Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı, (Çev:Aysel Bora), Metis yayınları, İstanbul 1996.
- el-Hillî, Safiyyüddîn 'Abdülazîz b. Serâyâ, Dîvân, Beyrut Tsz.
- el-Hırfî, Muhammed b. Ali b. Ahmed, Şi'ru'l-Cihâd fî'l-Hurûbi's-Salîbiyye fî Bilâdi's-Şâm, Daru'l-İ'tisâm, Kahire 1399/1979.
- Hîb, Ahmed Fevzî, el-Hareketü's-Şi'riyye Zemene'l-Memâlik fî Halebi's-Şehbâ, Beyrut 1986.
- Himyerî, Muhammed b. 'Abdillah, Sifâtu Cezîreti'l-Endelus, (Yay., Levi Provençal), Kahire 1937.

- Hitti, Philip K., Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, (Çev: Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981.(IIV).
- Târîhu Suriye ve Lübnan ve Filistin, (Trc: Corc Haddâd, 'Abdülkerîm Râfik), Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1959.
- Vd., Târîhu'l-'Arab, Beyrut 1965.
- Humphreys, R. Stephen, İslam Tarih Metodolojisi, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Huseyn, Muhammed Kâmil, Dirâsât fi'ş-Şi'r fi 'Asri'l-Eyyûbîyyîn, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire 1957.
- Huseyn, Muhsin Muhammed, "Haçlı Savaşlarındaki Dinî Faktör", USES., 23-24 Kasım Diyarbakır 1996.
- el-Ceyşu'l Eyyûbî fi 'Ahdi Selahaddin, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1406/1986.
- Huizinga, Johan, Ortaçağın Günbatımı, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 1997.
- Hürriyet Gazetesi, 14 Mart 2000.
- İşıltañ Fikret, Urfa Bölgesi Tarihi, İstanbul 1960.
- İbâdî, 'Abdülhamîd, vd., ed-Devletu'l-İslamiyye Târihuḥâ ve Asâruhâ, Matba'atu'l-Mısırî, Kahire 1954.
- el-İsfehânî, 'İmâdeddîn el-Kâtib, el-Fethu'l-Kussî fi Fethi'l-Kudsî, (Nşr: Carlo de Landberg), Leyde.-E.J. Brill.1888.
- Dîvân, (Tahk: Nâzım Reşîd), Musul 1404/1983
- Harîdetu'l-Kasr ve Cerîdetu'l-'Asr, -Kısmu Şu'arâ'u's-Şâm, (Tahk: Şükrü Faysal), el-Matba'atü'l-Hâşimiyye, Dimaşk C. I, 1375/1955, C. II, 1378/1959, C.III, 1383/1964,-Kısmu Şu'ârâ'i Mısır-, (Nşr: Ahmed Emin-Şevki Dayf-İhsan Abbas), Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire 1951.
- İbn 'Abdizzâhir, Muhyiddîn, er-Ravdu'z-Zahir fi Sîreti Meliki'z-Zâhir, (Nşr. S.F. Sa-deque) Dacca 1956.
- Teşrîfu'l-Enâm ve'l-'Usûr fi Sîreti'l-Meliki'l-Mansûr, (Tahk: Mu-râd Kâmil), Vizâretu's-Sekâfeti ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Kahire 1969.
- İbn 'Uneyn, Ebu'l-Mehâsin Şerefüddîn, Dîvân, Matba'atu Dimaşk, Dimaşk 1365/1946.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l Ferec Abdurrahman, Fedâ'ilu Kudüs, (Tahk: Cebrail Cebûr), Menşurât Dâru'l Afâki'l-Cedide, Beyrut 1979.
- el-Muntazam fi Târihi'l-Mulûk ve'l-Umem, Haydarabat 1357.
- İbn Cubeyr, Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ahmed, er-Rihle: Rihletu İbn Cubeyr, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, Beyrut Tsz., Türkçe Trc; Endülüsten Kutsal Topraklara, (Trc: İsmail Güler), Selenge Yayınları, İstanbul 2003.
- İbn Furât, Nâsirüddîn Muhammed, Târîhu İbni'l-Furât, (Tahk., Esed Rüstem, Kostantîn Zurrîk, Necla İzzeddîn), Matba'atu'l-Emrikiyye, Beyrut 1942.
- İbn Haldûn, Mukaddime, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1984.
- İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Eb-nâ'i'z-Zamân, (Tahk: İhsan Abbâs), Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1968.
- İbn Hatîb, Lisânu'd-dîn, A'mâlu'l-A'lâm, (Yay., Levi Provençal), Dâru'l-Makşûf, Beyrut 1956.

- İbn Hayyât ed-Dımaşkî, Ahmet b. Muhammed b. 'Ali et-Taglibî, Dîvân, (Tahk: Halil Merdum), Matba'atu'l-Hâşimiyye, Dımaşk, H. 1377/1958.
- İbn İyâs, Ebu'l-Berekât Muhammed b. Ahmed, Bedâ'i'u'z-Zuhûr fî Vakâ'i'u'd-Du-hûr, Matba'atu'l-Emîriyye, Kahire 1311
- İbn Kâdî Şuhbe, Bedreddin, el-Kevâkibü'd-Dürriyye fîs-Sîreti'n-Nûriyye, (Tahk: Dr. Mahmûd Zayid), Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut 1971.
- İbn Kalânîsî, Zeylu Târîhi Dımaşk, (Nşr: H.F. Amedroz), Leyden 1908.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, Tefsiru İbn Kesîr, Dâru'l-Fikr, Beyrut H. 1401
.....el-Bidâye ve'n-Nihâye, Dâru'l-Me'ârif, Beyrut Tsz. (I-XIV), Türk-çe Trc., Büyük İslam Tarihi, (Çev: Mehmet Keskin), Çağrı Yay., İstanbul 1994-2000. (I-XV)
- İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, (Tahk: Abdullah Ali Kebîr vd.), Dâru'l-Me'ârif, Kahire Tsz., (I-XV).
- İbn Münîr et-Trâblusî, Dîvân, (Tahk: Abdusselâm Tedmîrî), Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1986.
- İbn Nebîh el-Mısırî, Kemaleddin Ali b. Muhammed, Dîvân, (Tahk: Ömer Muham-med el-Es'ad), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1969.
- İbn Nubâte, Ebû Yahyâ 'Abdurrahîm b. Muhammed b. İsmail, Dîvânü Hutabî İbn Nubâte, Matba'atu Cerîde, Beyrut H. 1311.
- İbn Sâ'âtî, Ali b. Muhammed b. Rüstem, Dîvân, (Tahk: Enîs el-Makdîsî), Mat-ba'atu'l-Emirkâniyye, C. I, Beyrut 1938, C. II, 1939.
- İbn Senâ' el-Mülk, Dîvân, (Tahk: Muhammed İbrâhîm Nasr), Dâru'l Kâtibi'l 'Arabî li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, Kahire 1388/1969.
- İbn Şeddâd, Kâdî Yusuf b. Bahâeddîn, en-Nevâdiru's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yûsufiyye, Dâru İbn Haldûn, Kahire H. 1346.
- İbn Şeddâd, Baybars Tarihi, (Çev: M. Şerefüddin Yalçıkaya), Maarif Matbaası, İstan-bul 1941.
- İbn Tağrîberdî, Cemâleddîn Ebu'l-Mehâsin, en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mulûkî Mısır ve'l-Kâhire, Dâru'l-Kutubi'l-Mısıriyye, Kahire 1935.
- İbn Ebî Usaybi'a, Muvaffakuddîn Ebu'l Abbas, 'Uyûnu'l-Enbâ' fî Tabakâtî'l-İtîbbâ', Dâru Mektebeti'l-Hayat, (Tahk: Nizâr Rıza), Beyrut Tsz. (I-IV)
- İbn Vâsıl, Cemalüddin Muhammed b. Salim, Muferricu'l-Kurûb fî Ahbâri Beni Ey-yûb, C. I, C. II, C. III, (Tahk: Cemalüddin eş-Şeyyâl), Kahire 1951, 1957, 1960, C. IV, (Tahk: Haseneyn Muhammed Rebî'), Kahire 1972.
- İbn Verdî, Ömer b. Muzaffer, Dîvân, Matba'atu'l-Cevâ'ib, İstanbul, H. 1300.
.....Tetimmetu'l-Muhtasâr fî Ahbâri'l-Beşer, Matba'atu'l-Vehbiyye, Kahire, H.1285.
- İbnu'l-Adîm, Kemâluddîn Ebu'l-Kasım Ömer, Zubdetu'l-Haleb min Târîhi Haleb, (Tahk: Sami ed-Dehân), Dımaşk 1954.
- Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb, (Tahk: Suheyl Zekkâr) Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988; Trk. Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb (Selçuklularla ilgili hal tercümelerini yayınlayan Ali Sevim), TTK. Basımevi, Ankara 1976.
- İbnu'l-Esîr, Muhammed eş-Şeybânî, el-Kâmil fi't-Târîh, (Tahk: Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut H. 1415/1995. (I-X)

- et-Târîhu'l-Bâhirî'î'd-Devleti'l-Atâbekiyye, (Nşr. Abdülkadir Ali Tilîmât), Kahire 1382/1963.
- İbnu'l-Ezrâk, Târîhu Meyyâfârikîn ve Amid, (Artuklular Kısım), (Nşr: A. Savran.), Erzurum 1987.
- İbnu'l-Hatib, Lisânüddîn, el-İhâta fî Ahbârî Gırnata, (Tahk: Abdullah 'Înân), Kahire 1974.
- İbnu'l-İbrî, Ebu'l-Farac, Târîhu Muhtasârî'd-Duvel, II, (Neşr: A. Salhânî), Beyrut 1890. Trk.Trç. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987. (I-II)
- İbrahim, Mahmud, Sada'l-Gazvî's-Salîbî fî Şî'ri İbn Kayserânî, Matba'atu Dâri'l-Kalem, Beyrut, 1971.
- İlhan, Avni, "Batiniyye", TDVİA., V.
- İmâd el-Hanbelî, Ebu'l-Fellâh 'Abdi'l-Hayy b. Ahmed, Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbârî men Zeheb, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut Tsz., (I-IX)
- İnalçık, Halil, "Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı:Kapitülasyonlar ve Ticaret", Doğu-Batı Düşünce Dergisi, Yıl: 6, Sayı:24, Ankara 2003.
- İncil, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997.
- İslam Ansiklopedisi İslam Alemi Tarih, Coğrafya Etnografya ve Biyografya Lugati, Milli Eğitim Basımevi.
- İsrâhîm, Muhammed Fâyiz, Nureddîn Zengî fi'l-Edebi'l-'Arabî, Ürdün, H. 1411/1990.
- İz, Fahir, İslam Ansiklopedisi, Maarif Matbaası, İstanbul 1944.
- Kâtip Çelebi, Keşfu'z-zunûn, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992.
- Kampman, A.A., " Yakın-Doğuda Haçlılar Devrine Ait Kaleler" Belleten, TTK. C. XXIII, No. 89-92, Ankara 1959.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal, "Ebû Nüvas", TDVİA, X, İstanbul 1994.
-"İbn Cübeyr", TDVİA. XIX, İstanbul 1999.
- Kasım 'Abdûh Kasım, Mâhiyetu'l-Hurûbi's-Salîbiyye, Kahire 1993.
- Kaşgarlı, Mehlika (Artok), "Haçlı Seferleri ve Ermeniler", Atatürk Araştırma Merkezi Türk-Ermeni İlişkileri 21. YY'a girerken Tarihe Dostça Bakış, (Yayına Hazırlayan: Berna Türkdoğan), Ankara 2000.
- Kefrâvî, Muhammed Abdulazîz, Tarîhu's-Şî'ri'l-'Arâbî, Dâru Nahdâti Mısır, Kahire 1967.
- Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-Müellifîn, Beyrut 1414/1993.
- Keylânî, Muhammed Seyyid, el-Hurûbu's-Salîbiyye ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabî fî Mısır ve's-Şâm, Matbaatu Dari'l-Kitâbi'l-'Arabî, Kahire 1949.
- Kitabçı, Zekeriya, Abbâsî Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları, Kon-ya 1995.
- Kılıçlı, Mustafa, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.
- Kırpık, Güray, Haçlılar (1096-1120), Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ tarihi Bilim Dalı, YDT., Ankara 2004.
- Koçak, İnci, "Arap Kaynaklarında Türk Memluk Sultanı Baybars", X. Türk Tarih Kongresi, (Ayrıbasım) TTK., Ankara 1991.
-"Selçuklu Türklerine Yazılmış Bazı Arapça Şiirler", A.Ü. DTCF. Dergisi, C. XXXII, Sayı, 1-2, Ankara 1988.

- Koenig, N. A., "Azîz Billâh", İA., II, İstanbul 1961.
- Koningsveld, P.S. Van, "Hıristiyan Batıda İslam'ın Tarihsel İmajı", USES, Diyarbakır 1996.
- Kopanski, Atâullah Bogdan, "Müslüman-Hıristiyan İlişkilerinde Bir Savaş Sebebi Olarak "Sırp Meselesi" (1303-1699)", USES, Diyarbakır 1996.
- Koprman, Kazım Yaşar, Mısır Memlûkleri Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları/1090 Ankara 1989.
- Kortantamer, Samira, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", Belleten, TTK., C. LI-I, Sayı. 202, Ankara 1988.
- Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 75, İzmir 1993.
- Kotan, Necati, Türk ve İslam Alemine Karşı Haçlı Seferleri, Adana 1974.
- Kök, Bahaeddin, Nûruddin Mahmûd Bin Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.
- Nureddin Mahmud Zengi ve İslami Kurumlar İçerisindeki Konumu, İstanbul 1994.
-"Mısır'ın Alınmasından Sonra Nuruddin Mahmut'la Selahuddin Eyyûbî Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri", Belleten, TTK., C. LVII, Sayı: 219, Ankara, 1994.
- Köprülü, Fuat, "Ata", İA., I, İstanbul 1950.
-"Baybars I", İA., II, İstanbul 1961.
- Köymen, M.A., Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1989.
- Tuğrul Bey ve Zamanı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
- Kula, Onur Bilge, Alman Kültüründe Türk İmgesi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.
- Kutubî, Muhammed Şakir, Fevâtul-Vefeyât ve'z-Zeylu 'aleyhâ, (Tahk: İhsân 'Ab-bâs), Beyrut 1973.
- Kürkçüoğlu, Erol, "Tarihi Süreçte Selçuklu-Ermeni İlişkileri", Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, C. I, (Asam Ermeni Araştırmalar Enst. Yay. Ankara 2003.
- Lewis, Bernard, Tarihte Araplar, (Çev: Hakkı Dursun Yıldız), Anka Yayınları, II. Basım, İstanbul 2000.
- Lichtenstadter, Ilse "Nesîb", İA., IX, 202-206.
- el-Makkarî, Şihâbuddîn Ahmed, Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelusi'r-Ratîb ve Zikri Vezîrihâ Lisâneddîn b. el-Hatîb, Dâru't-Tiba'ati'l-Mısıriyye, Kahire H. 1279/1862. (I-IV)
- Makrîzî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, el-Hıtat: Kitâbu'l-Mevâ'iz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr, Dâru Sâdir, Beyrut Tsz , (I-II)
- İlgasetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Gumme, (Tahk: Muhammed Mustafa Ziyâde-Cemâluddîn Muhammed eş-Şeyyâl), Kahire 1359/1957.
- es-Sulûk: Kitâbu's-Sulûk li Ma'rifeti Duveli'l-Mulûk, (Tahk: Muhammed Mustafa Ziyâde), Kahire 1956. (I-IV)
- Maalouf, Amin, Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri, (Çev. M. A. Kılıçbay), Telos Yayıncılık, İstanbul 1997.

Margoliouth, D.S., "Baybars I", İA., II.

Massignon, L., "Karmatîler", İA., VI.

Mazaherî, Ali, Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, (Çev: Bahriye Üçok), Varlık Yayınları, İstanbul 1972.

Mehmet Sofuoğlu, Sahih-i Buhari ve Tercümesi, İstanbul 1987. (I-XVI)

Memiş, Ekrem, Eski Çağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.

Michaud, M. *Histoire des Croisades*, Paris 1849, I-IV.

Mu'nis Huseyn, Nûreddîn Mahmûd, Şirketu'l-'Arabiyye li'Tibâ'ati ve'n-Neşr, Kahire 1959.

Na'imî, 'Abdulkadir b. Muhammed, ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris, (Tahk: Ca'fer el-Hasenî), Matba'atu't-Terakkî, Dimaşk I. Cilt H. 1367/1948, II. Cilt H. 1370/1959.

en-Nisâbü'rî, Müslim b. el-Haccâc, Sahihu Müslim, (Tahk: Muhammed Fuad Abdülbaki), Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut Tsz.

Nomiku, H.A., Haçlı Seferleri, (Yunancadan Çev: Kriton Dinçmen), İletişim Yay. İstanbul 1997.

Numan Abdu'l-Müteali'l-Kadi, Şi'ru Futûhi'l-İslamiyye fî Sadri'l-İslâm, Dâru'l Kavmiyye li't-Tiba'ati ve'n-Neşr, Kahire, H. 1385/1965

Nûrî, Dureyd Abdulkadir, Siyâsetu Selahaddin el-Eyyûbî fî Bilâdi's-Şâm ve Mısır ve'l-Cezîre, (570-589/1174-1193), Matba'atu'l-İrşâd, Bağdâd 1976.

Nuveyrî, Nihâyetu'l-Ereb, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1931. (V)

Ocak, Ahmet, Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092), TATAV, İstanbul 2002.

Oktay, Hasan, Türk İslam Dünyası'na Karşı Ermeniler Moğollar ve Papalık (1071-1300), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, YYL.

Oman, C.W. *Ok, Balta ve Mancınık*, (Çev: İsmail Yavuz Alogan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2002.

Ortaylı, İlber, "Genel Değerlendirme", UHSS, (23-25 Haziran 1997), TTK.Yay. İstanbul 1999.

Özbek, Süleyman, el-Melikü'z-Zâhir Rükned-dîn Baybars Hayatı ve Faaliyetleri, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYLT, Ankara 1988.

....."Moğol İstilasının Durak Noktası Ayn-Câlut Savaşı ve Sonuçları", Askeri Tarih Bülteni, XVI/31, Ankara 1991.

Özdemir, Mehmet, "Haçlı Ruhunun Endülüs'de Bir arada Yaşama Tecrübesine Menfî Etkileri", Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri, 26-27 Mayıs 1997 Bildiriler, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1998.

Öztopçu, Kurtuluş, Kitâb fî 'ilm an-Nuşşâb, Türk Dilleri ve Araştırmaları Dizisi: 34, İstanbul 2002

Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi (Türk Siyasi Tarihi ve Türk Medeniyeti Tarihi), I-XIV, Ötügen Yayınevi, İstanbul 1977.

Parmaksızoğlu, İsmet, "Nureddin Zengî", Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977, (I-XXXIII).

- er-Râzî, Fahrüddîn b. Ömer, *İtikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, (Tahk: M. Muhammed el-Bağdâdî), Beyrut 1407/1986.
- Moses, R., *Şiddet Nerede Başlıyor*, (Trc. A.Kul), Cogito, 6-7, Kış-Bahar, 1996.
- Rásónyi, László, *Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*: 39, Seri: III, Sayı: A11, Ankara 1971.
- Read, Piers Paul, *Tapınak Şövalyeleri*, (Çev. Sultan Gül Erdem), Dost Kitabevi, Ankara 2003.
- Red, İbn 'Uneyn, İA. III, İstanbul 1945.
- Riley-Smith, Jonathan, *Haçlılar Kimlerdi?*, (Çev: Berne Kılınçer), Bileşim Yayınevi, İstanbul 2004.
- Rodinson, Maxime, *İslâm'ın Mirası*, (Çev: Cemil Meriç), Pınar Yay., İstanbul, 2003.
- Roux, Jean Paul, *Histoire des Turcs*, Fayard 1984.Trk. Trc., *Türklerin Tarihi*, (Çev:Galip Üstün), AD Kitapçılık, İstanbul 1988.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan), TTK. Yayınları, Ankara 1986-1998 (I-III).
- Sa'dâvî, Nezîr Hassân, *el-Harbu ve's-Selâm Zemânu'l-'Udvânî's-Salîbî*, Sabîh, Muhammed, *el-Kudüs ve Me'arukuna'l-Kubrâ*, Kahire 1970
- Sabrî, İkrime Sa'îd, "Kudüs ve Haçlı Savaşları", USES, Diyarbakır 1996.
- Salahuddîn el-Eyyûbî *Batalu Hittîn ve Muharriru'l-Kudüs mine's-Salîbiyyîn*, (Nşr: Dâru'r-Risâle), Beyrut H. 1394.
- es-Safedî, Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, İstanbul 1931.
- Sauvaget, J., "Noms et surnoms de Mamelouks" *Journal Asiatique*, Paris 1950, CCXXXVIII, 31-57.
- Scott, S. Walter, *Ivanhoe*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Se'dâvî, Nezîr Hassân, *el-Harbu ve's-Selâm Zemânu'l-'Udvânî's-Salîbî*, Matba'atu Mektebeti Nahdati'l-Misriyye, H. 1381/1961.
- Selîm, Mahmûd Rızık, 'Asru Selâtini'l-Memâlik ve Nitâcuhu'l-'İlmî ve'l-Edebî, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire 1962. (I-VIII)
- Sellâm, Muhammed Zağlûl, *el-Edeb fi 'Asri Selâhaddîn el-Eyyûbî*, Muessesetu's-Sekâfeti'l-Câmi'iyye, İskenderiye 1959.
- Sevim, Ali, *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK. Yayınları, Ankara 1983.
-"Azimî", TDVİA., IV, İstanbul 1991.
- "Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten*, XXVI, TTK. Ankara 1962.
-"Artukoğlu İlğazi", *Belleten*, XXVI/104, TTK, Ankara 1961.
- vd., *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK. Yay. Ankara 1995.
-"Suriye Selçukluları", DGBİT., VII, Çağ Yayınları, İstanbul 1989.
- Suriye Selçukluları, (Tutuş'un Ölümünden Yıkılışlarına Kadar), DTCF Basımevi, Ankara 1983. (II)
- Seyyîd, Eymen Fu'âd, *ed-Devletu'l-Fâtımiyye fî Mısır, Dâru'l-Misriyyeti'l-Lübnâniyye*, Kahire 1992.
-"Fâtımîler", TDVİA., İstanbul 1995.
- Sibt b. Cevzî, Şemsüddîn Yusuf, *Mir'atu'z-zemân fî Târîhi'l-A'yân*, Haydarabat H. 1370.

- Sıbt b. Te'âvîzî, Ebu'l-Feth Muhammed, Dîvân, (Tash: S. Margaliouth), Dâru Sâdir, Beyrut H. 1408/1988.
- es-Subkî, Tacüddîn Ebû Nasr, Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ, Matba'atu'l-Huseyniyye, Kahire H. 1324.
- Sussheim, K. "İlgazi", İA., V/12.
- Sobernheim, M., "Salâh-Ad-Din Eyyûbî", İA., X, İstanbul 1966.
- Stevenson, W.B., The Crusaders in The East, Cambridge, 1907.
- Suistola, Jouni, "Tarih Boyunca Doğu-Batı/Müslüman-Hristiyan İlişkileri", USES, Diyarbakır 1996.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, Husnu'l-Muhâdara, Matba'atu's-Şarkıyye, Kahire H. 1327.
- Buğyetu'l-Vu'at, Beyrut 1413/1993
- Târihu'l-Hulefâ', (Tahk: Muhammed Muhyiddîn 'Abdilhamîd), Matba'atu's-Se'âde, Kahire 1371/1952.
- eş-Şâbbu'z-Zarîf, Şemsüddîn Muhammed b. Afifiddîn, Dîvân, (Şerh. Selâhuddîn el-Hevârî), Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabî, Beyrut 1995.
- eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Âhmed, el-Milel ve'n-Nihâl, Kahire 1961.
- Şelbî, Ahmed, Târihu'l-İslâmî ve'l-Hadâratu'l-İslâmiyye, Mektebetu'n-Nahdati'l-Misriyye, Kahire 1967
- Şeşen Ramazan, Harran Tarihi, TDVY:189, Ankara 1993.
-"Selahaddin-i Eyyubi Şahsiyeti ve Zamanı", USES, Diyarbakır 1996.
- Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti, (H. 569-589/1174-1193), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2864, İstanbul 1983.
- Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet, Çağ Yay., İstanbul 1987.
-"Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Siyasî ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", UHSS., (23-25 Haziran 1997, İstanbul), TTK. Yay., İstanbul 1999.
-"Eyyubîler", DGBİT, Çağ Yayınları, İstanbul 1989.
- Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İSAR, İstanbul 1998.
- Şeyban, Lütfi, Reconquista, İz Yayıncılık, İstanbul 2003,
- T.H., "İbnü'l-Kalânîsî", İA., V/11, İstanbul 1950.
-"İbnü'l-Esîr", İA., V/11, İstanbul 1950.
- Tabbâh, Muhammed Râgib, A'lâmu'n-Nubelâ' bi Târihi Halebi's-Şehbâ', Matba'atu'l-İlmiyye, Halep H. 1343/1925.
- Tâhir-ül Mevlvî, Edebiyat Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.
- Tahsin Saraç, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük, Grand Dictionnaire Francais-Turc, Adam Yay., İstanbul 1990.
- Tekindağ, Şehabettin, "Kutuz", İA., VI, İstanbul 1967.
- Talâ'î' b. Ruzzeyk, Dîvân, (Tahk: A. Ahmed Bedevî), Mektebetu Nahdati Mısır, Kahire Tsz.
- Tancî, Muhammed, "eş-Şehristânî", İA., XI.
- Taneri, Aydın, Türkistanlı bir Türk Boyu Kürtler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983.

- Temîmî, 'Abdülcelîl, "Osmanlı Tarihî Mirasının Önemi ve Bunun TürkArap İlişkilerine Tesiri", *Arap Türk İlişkilerinin Geleceği, Milletlerarası Platformda Çözüm Önerileri Semineri 15-18 Kasım 1993 Lübnan, Arap Birliği Araştırmalar Merkezi, Timaş Yay. İstanbul 1994.*
- Togan, Z. Velidî, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.
- Toprak, M. Faruk, "Arap Şiirinde Şehirlere Hiciv", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, Bahar Ankara 2001.
-"Edebî Kaynaklara Göre Son Dönem Endülüs Müslümanlarının Durumu", *Endülüs'ten İspanya'ya*, TDVY/189, Ankara 1996.
-*Endülüs Şiirinde Mersiye YDT*, Ankara 1990.
- Turan, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
-*Selçuklular Tarihi, ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
-*Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyâsî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999.
- Tudela'lı Benjamin, Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, (Çev: Nuh Arslantaş), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.
- Tülücü, Süleyman, "Mu'allakât'ta Nesib", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIV, XXV'den ayrı basım İstanbul 1986.
- Umerî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Fadlullah, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, (Tahk: Doroty Krawulsky) 1986.
- Urfalı Mateos, Urfalı Mateos *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Trc: H.D. AndreAsyan), TTK. Yayınları, Ankara 2000.
- Usâme b. Munkiz, *Dîvân*, (Tahk: A. Ahmed Bedevî, Hamid Abdülmecîd), *Matba'atu'l-Emîriyye*, Kahire 1953.
-*Kitâbu'l-İ'tibâr*, (Yay. Philip Hitti), Princeton University Press, 1930. Trk. Trc., *İbretler Kitabı*, (Çev: Yusuf Ziya Cömert), Ses Yayınları, İstanbul 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1984.
- Watt, Montgomery, *İslam'ın Avrupa'ya Tesiri*, (Çev: Hulusi Yavuz), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.
- Vasiliev, A.A., *Histoire De L'empire Byzantin*, Paris 1932.
- Yakût el-Hamevî, Şihâbuddîn, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut Tsz.
-*Mu'cemu'l-udebâ'*, , Beyrut 1991.
- Yaltkaya, Şerefeddin, *Baybars Tarihi, Maarif Matbaası*, İstanbul 1941.
-"Türlere Dair Arapça Şiirler", *Türkiyat Mecmuası*, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.
- Yanık , Nevzat H., *Arap Şiirinde Tasvir*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Yayını, No. 189, Erzurum 1995.
-"Suriyeli Meşhur Şair "İbnü's-Sâ'âtî", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı: 21, Erzurum 1995.
- Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları, (Çev: Nureddin Ceviz, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.

Yınanç, Mükremin Halil " Diyarbakır", İA., III, İstanbul 1945.

....."Onikinci Asır Tarihçileri ve Muhammed el-Azîmî", II. Türk Tarih Kongresi (İstanbul 20-25 Eylül 1937) Zabıtları, İstanbul 1943.

Yurdaydın, Hüseyin G., İslam Tarihi Dersleri, AÜİFY., III. Baskı, Ankara 1988.

Yûsuf, Joseph Nesîm, el-'Arab ve'r-Rûm ve'l-Lâtîn fi'l-Harbi's-Salîbiyyeti'l-Ulâ, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut 1981.

Yûsuf, H.Ahmed, Beytu'l-Makdis mine'l-'Ahdi'r-Râşidî ve hattâ Nihâyeti'd-Devleti'l-Eyyûbiyye,

ez-Zehebî, Şemseddîn Muhammed, el-'İber fî Haberi Men Gaber, (Tahk: Salahaddin el-Müneccid), Matba'atu Hükümeti Kuveyt, Kuveyt, 1948. (I-IV)

.....Siyeru A'lâmu'n-Nubelâ', (Tahk: Şuayib el-Arnâvûd), Muessese-tu'r-Risâle, Beyrut H. 1413. (I-XXIII)

Zevzenî, Şerhu'l-Mu'allakâtî's-Seb', Mektebetü'l-Mütenebbî, Kahire Tsz.

Zirikli, el-A'lâm, Beyrut 1389/1969. (IXI)

Ziyâde, Muhammed Mustafa, Kifâhuna Zıdde'l-Gazât, Mektebetü'n-Nahdati'l-Misriyye, Kahire 1957.

Ziyâde, Nikola, "Ayn-ı Calût'da Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı" (Çev: İbrahim Ethem Polat), Nûsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl: III, Sayı: 11, Ankara 2003.

Kronoloji Cetveli

- 1095 Fransa'da Clermont Konsili'nin düzenlenmesi ve papa Urban tarafından Haçlı Seferleri çağırısı yapılması.
- 1096 İlk Haçlı gruplarının Bizanslılar tarafından İstanbul'dan Anadolu yakasına geçirilmesi.
- 1097 Birinci Haçlı Seferi ordularının İznik'i işgal etmeleri.
- 1098 Urfa'nın Müslümanlardan alınarak I. Boudouin de Boulogne tarafından ele geçirilmesi ve Urfa Haçlı Kontluğunun kurulması. Aynı yıl Haçlıların Antakya'yı işgalleri ve Antakya Haçlı Prinkepsliği'nin kurulması
- 1099 Kudüs'ün Haçlılar tarafından ele geçirilmesi ve Kudüs Haçlı Kralığının kurulması.
- 1109 Trablus Haçlı Kontluğunun kurulması.
- 1117-1118 İlgazi'nin önce Haleb'e gelerek Haleb Selçuklu Melikliğine son vermesi ve ardından Haçlılarla mücadeleye başlaması.
- 11 Şubat 1118 Nureddin Mahmud b. Zengî Haleb'de dünyaya geldi.
- 1119 Mardin Artuklu Emiri İlgazi, Haleb'e hakim olduktan sonra Haleb'i sürekli tehdit eden Antakya Haçlı Prensi Roger de Salerno'ya karşı Bitlis ve Erzen Emiri Toganarslan, Munkızî Emiri Usâme ile birlikte saldırıya geçerek Tell-ifrîn'de yapılan çarpışmada onları büyük bir bozguna uğratması.
- 1122 İlgazi, Meyyâfârikîn yakınlarında 60 yaşında nükseden bir hastalığı sonucu vefat etti.
- 1125 Aksungur Porsukî'nin Haçlılar tarafından kuşatılan Haleb'i kurtarması.
- 1127 İmadeddin Zengî'nin Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Mahmud tarafından Mart-Nisan ayında önce Irak şahneliğine daha sonra da Musul valiliğine tayin edilmesi.
- İmadeddin Zengî'nin Haleb valisi olan Türkmen emiri Seyfüddin Savar, Antakya hakimi II. Bohemond tarafından ele geçirilen Kefer-tâb'ı geri alarak Frenklere büyük bir bozgun yaşatması.
- 1129 Dımaşk hakimi Tacü'l-Mulûk Börü b. Tuğtekin Dımaşk yakınında Frenkleri hezimete uğratması.
- 1130 İmadededdîn Zengî'nin Esârib'de Haçlı ordusunu yenilgiye uğratması.
- 1132 Dımaşk Hakimi Tacu'l-Mulûk Börü b. Tuğtekin, Batinîler tarafından düzenlenen bir suikastin ardından vefat etti.
- 1133 Türk komutanlarından Seyfüddin Savar'ın Tellübâşir civarında Frenkleri büyük bir bozguna uğratması.

- 1137 Selahaddin Yûsuf b. Eyyûb, babası Necmeddin Eyyûb b. Şâzî'nin valilik yaptığı günümüz Irak sınırları içerisinde yer alan Tekrit Kalesinde dünyaya geldi.
- 1137-38 İmadeddin Zengî'nin Bizans İmparatoru II.Yuhanna'nın Halep yakınlığında ki Buza'a ve Şeyzer'e saldırısı ardından yenilgiye uğratması.
- 1139-1140 İmadeddin Zengî'nin Barîn Kalesi ve Ma'arra ile Kefertâb'ı ele geçirmesi.
- 4 Aralık 1144 İmadeddin Zengî'nin Urfa'yı ele geçirerek, buradaki Haçlı kontluğuna son vermesi.
- 1146 İmadeddin Zengî'nin Ca'ber Kalesini muhasara ettiği bir sırada şehit edilmesi.
- 1146-47 Urfa'yı Haçlıların geri alma teşebbüsleri ve Nureddin Mahmud Zengî'nin Urfa'yı zapt etmesi.
- 1147-1148 II. Haçlı Seferi'nin düzenlenmesi
- 1148-1149 Haçlıların Halep üzerine yürümeleri üzerine bu durumu haber alan Nureddin Mahmud Zengî'nin Yağra'da hezimete uğratması.
- 1149-1150 Nureddin Mahmud Zengî'nin, Frenklerin ellerinde ki Hârim ve İn-nib Kalesini ele geçirmesi ve bu savaşta Antakya Prinkepsi II. Raimond'un öldürülmesi.
- 1150-1151 Nureddin Mahmut Zengi, Şeyzer ve Hama civarındaki yüksek bir tepenin üzerinde kurulu yörenin en müstahkem ve sağlam kalelerinden biri olan Efâmiye Kalesini Haçlılarının ellerinden alması.
- 1152-1153 Nureddin Mahmud Zengî'nin Dülûk şehrini ve Antartûs kalesini ele geçirmesi.
- 1155-56 Selahaddin Eyyubî, Nureddin Mahmud Zengî tarafından Şam'da Dimaşk Şahne'liğine (Emniyet Müdürlüğü) tayin edildi.
- 1164 Şirkûh kumandasındaki büyük çoğunluğu Oğuzlardan meydana gelen bir birlik Mısır'a hareket etti. Bu esnada 27 yaşında olan Selahaddin Eyyûbî'de amcasının beraberindeki kumandanlar arasındaydı. 10 Mayıs'ta Kahire'nin doğusundaki Bilbis'te bekleyen büyük bir Mısır ordusunu yendiler. 25 Mayıs 1164 tarihinde Şâver'in tekrar Mısır'da vezir olmasını sağladı.
- 1167-1168 Nureddin Mahmud Zengî'nin, Membec'i fethetmesi.
- 1168-69 Şirkûh'un Mısır'a hakim olması. İki ay sonra da ölümü. Ardından yeğeni Selahaddin Eyyûbî'nin Mısır'a hakim olması.
- 1171 Mısır'da Selahaddin Eyyûbî tarafından Fatimî Hilafeti'ne son verilmesi.
- 568/1172 Nureddin Mahmud Zengî'nin Dimaşk'a bağlı Havrân şehri civarında Frenkleri hezimete uğratması.
- 1174 Nureddin Mahmud Zengî'nin Dimaşk'ta ölümü.
- 1175 Selahaddin Eyyûbî'nin, Nureddin Mahmud Zengî döneminden itibaren Yümn adlı bir Hadım'ın valiliğini yaptığı Ba'albek kalesini kuşatarak teslim alması.

- 1179 Selahaddîn Eyyûbî, Frenklerin Banyâs yakınlarında bulunan Mahâ-zatu'l-Ahzân adlı kalelerini ele geçirerek tahrip etmesi.
- 1183 Selahaddin Eyyûbî'nin Haleb'i fethetmesi.
- 1187 Selahaddin Eyyûbî'nin Hittin'de Haçlıları yenilgiye uğratması ve Kudüs'ü fethetmesi.
- 1189-1192 III. Haçlı Seferi'nin düzenlenmesi.
- 1191 Akka'nın Haçlılar tarafından işgal edilmesi.
- 4 Mart 1193 Selahaddin Eyyûbî'nin Dımaşk'da ölümü.
- 1203-1204 IV. Haçlı Seferinin düzenlenmesi ve Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından ele geçirilmesi sonucu Latin İmparatorluğunun kurulması.
- 1218-21 V. Haçlı Seferi'nin düzenlenmesi
- 1228 Sultan Baybars'ın Deşt-i Kıpçak'ta dünyaya gelmesi
- 1228-29 VI. Haçlı Seferi'nin düzenlenmesi
- 1248-52 VII. Haçlı Seferi'nin düzenlenmesi.
- 1258 Moğolların Bağdat'a girerek Abbasî Halifeliğine son vermesi.
- 1260 Moğolların Ayn-ı Câlût savaşında Memluklu Sultanı Kutuz ve Baybars tarafından yenilgiye uğratılması ve ardından Baybars'ın Memlûk Sultanı oluşu.
- 1261 Sultan Baybars'ın Abbasî Hilafetini Kahire'de yeniden tesisi.
- 1268 Sultan Baybars'ın Antakya'yı fethi ve Antakya Prinkepsliği'ne son vermesi.
- 1270 VIII. Haçlı Seferi'nin düzenlenmesi.
- 1272 Sultan Baybars'ın Fırat nehrini geçip Birecik'e kadar ilerleyerek Moğol ordusunu bozguna uğratması.
- 1277 Sultan Baybars'ın Dımaşk'da ölümü.
- 1285 Melik Mansûr Kalavûn'un sürekli el değiştiren ve stratejik önemi bulunan daha önce Selahaddin Eyyubî ve Sultan Baybars tarafından da çok uğraşıldığı halde fethedilemeyen Merkab kalesini ele geçirmesi.
- 1291 Sultan Melik Eşref b. Kalavûn tarafından Akka Kalesi'nin fethedilmesiyle Suriye'de bulunan son Haçlıların varlığına son vermesi.

İNDEKS

- A -

Arkale ed-Dımaşkî, 127, 136, 194

Abbasî, 22, 49, 56, 69, 70, 105, 112,
126, 137, 159, 160, 161, 193,
216, 254, 259, 279, 274, 275,
279, 280, 292, 320, 335, 336,
338, 397

Adana, 57, 70, 389

Adıyaman, 49

Ahmed b. Nekkâde ed-Dımaşkî, 143

Akdeniz, 17, 46, 48, 49, 56, 58, 66,
67, 68, 80, 84, 99, 105, 162,
316, 385

Akka, 14, 36, 81, 84, 87, 88, 90, 91,
92, 99, 103, 146, 163, 283,
284, 294, 299, 307, 312, 313,
365, 368, 384, 397

Aksungur, 99, 103, 104, 105, 395

Aksungur el-Porsukî, 104

Alaşehir, 83, 86

Alexios (Bizans imparatoru), 65, 75,
76, 89, 247

Ali b. Vefa (Haşhâşî reisi), 122

Almanya, 14, 59, 83, 84, 89, 246

Alparslan, 56, 64, 71, 104, 268

Altuntaş, 105

Amalfi, 58

Amaury (Kudüs kralı), 133, 135, 192,
333

Amid, 40, 233, 105, 111, 388

Amîduddevle, 80

Ammar (sahabe), 123

Anadolu, 13, 24, 45, 46, 48, 49, 51, 56,
57, 58, 61, 65, 67, 68, 74, 75,
76, 77, 78, 79, 82, 83, 84,
86, 98, 99, 100, 157, 175, 186,

226, 243, 246, 247, 250, 335,
359, 378, 383, 384, 392, 395

Andreas II. (Macar kralı), 90

Anna Komnena, 65, 75, 247

Antakya, 22, 28, 37, 41, 48, 50, 58, 78,
79, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 92,
99, 100, 101, 111, 121, 122,
133, 162, 163, 228, 229, 247,
248, 249

Antalya, 83, 84

Antartus Kalesi, 218

Arabistan, 51, 335

Arap, 4, 11, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22,
23, 26, 29, 30, 31, 38, 41, 47,
48, 49, 52, 54, 67, 72, 80, 97,
114, 128, 129, 130, 136, 140,
144, 145, 146, 147, 151, 157,
158, 159, 160, 162, 163, 164,
166, 167, 169, 180, 225, 250,
259, 261, 262, 267, 272, 275,
299, 307, 308, 312, 317, 321,
322, 331, 340, 342, 344, 345,
346, 347, 348, 353, 355, 361,
362, 363, 366, 367, 368, 369,
370, 371, 372, 374, 375, 376,
377, 381, 383, 384, 385, 388,
389, 393, 394

Arslan el-Besâsirî, 56, 70

Arslan Yürekli Richard (İngiltere
kralı), 86, 87, 88, 239

Arsuf, 81, 92, 163

Artuk et-Türkmanî, 57

Askalan, 39, 71, 72, 238, 296

Atabek Homartaş, 13, 188, 189

Atsız b. Abak, 57, 251

Ayn-ı Câlut, 92, 162, 271

Ayntab, 144, 225

Ayteginoğlu Seyfuddîn Savar, 25

Ba'albek Kalesi, 139, 140, 396
 Bâbu'l-Ferâdîs, 37
 Bahrî Memlûkleri, 159
 Balıkesir, 84, 86
 Banyâs, 133, 140, 141, 152, 171, 287, 373, 397
 Barîn Kalesi, 35, 108, 109, 396
 Basra, 38, 105, 121, 128
 Batınîler, 41, 105
 Batman, 49
 Batum, 89
 Bedreddîn Beysaray eş-Şemsî,
 Baybars'ın süt kardeşi, 157
 Belek Gazi (Harput Hükümdarı), 99, 102
 Beyrut, 149, 168, 172, 181, 191, 192, 197, 206, 208, 214, 224, 251, 252, 255, 262, 267, 269, 281, 282, 318, 325, 336, 341, 347, 353, 355, 358, 371, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394
 Beysân, 90, 106
 Bilâdu's-Şâm, 48, 198
 Bilbis, 133, 134, 135, 334, 396
 Bizans, Bizanslılar, 41, 46, 51, 53, 56, 58, 65, 66, 67, 68, 75, 77, 75, 77, 79, 82, 83, 84, 87, 89, 92, 93, 107, 133, 135, 173, 174, 176, 178, 246, 247, 286, 308, 309, 316, 359, 360, 378, 381, 395, 396
 Bohemond II. (Antakya hakimi), 65, 101, 162, 374, 395
 Börüler, 24
 Brindisi, 89
 Busîrî, 331, 332, 354, 358, 382
 Busrâ, 31, 294
 Butumites, 171
 Buza'a', 107, 178, 286

Ca'ber Kalesi, 22, 24, 35, 126, 216, 232, 396
 Câvlî, 134, 270
 Cebel-i Cûsen Dağı, 144
 Cemaleddin İbn Matrûh, 156
 Cemaleddin Yusuf b. Haşşâb, 163
 Cenova, 58, 66, 87, 89, 90, 379
 Cermen İmparatorluğu, 76
 Cînîn, 146, 296
 Clermont, 13, 60, 61, 73, 74, 395

Çaka Bey, 46, 57
 Çanakkale Boğazı, 17, 45, 86
 Çankırı, 77
 Çavlı, 104
 Çığırılmış, 104
 Çukurova, 87

Danişmend oğulları, 57
 Dâru'l-'Adl, 114
 Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 19, 38, 25, 387
 Davut peygamber, 62, 75, 121, 136, 151, 156, 345, 375, 380, 393
 Denizli, 883, 84, 86, 147, 381
 Dimaşk, 6, 16, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 57, 58, 62, 75, 79, 85, 99, 102, 103, 105, 111, 121, 122, 136, 169, 175, 176, 177, 181, 182, 184, 185, 188, 190, 196, 198, 199, 211, 218, 228, 231, 233, 235, 249, 251, 255, 256, 265, 270, 274, 287, 290, 296, 312, 321, 325, 326, 330, 355, 356, 369, 375, 376, 382, 383, 384, 386, 387, 390, 395, 396, 397

Dicle nehri, 124, 125, 165
Dimyat, 67, 90, 91, 92, 138, 154, 159,
161, 264, 288, 317
Diojen (Bizans imparatoru), 64, 71
Dîvânu'd-diyâ' ve'l-iktâ'ât, 281
Dîvânu'l-ceyş, 39, 263, 281
Dîvânu'l-hisbe, 281
Dîvânu'l-inşâ, 39
Dîvânu'l-kadâ', 281
Dîvânu'l-mezâlim ve's-şurta, 281
Diyarbakır, 45, 48, 49, 105, 111, 386,
389, 391, 392, 394,
Dorylaion Savaşı, 78, 175, 247
Dukak, 57, 79, 151, 173
Duvın, 124, 128
Dülûk, 123, 227, 396

- E -

Ebiverdî, 254, 255, 256
Ebu Bekr es-Sasî, 82
Ebû Sa'd el-Hulvânî, 82
Ebû Şâme, 24., 29, 48, 102, 107, 108,
110, 111, 113, 114, 117, 118,
119, 120, 121, 122, 123, 124,
125, 126, 127, 130, 131, 136,
137, 138, 139, 140, 141, 142,
143, 144, 145, 149, 150, 151,
152, 153, 155, 169, 170, 171,
176, 177, 178, 179, 181, 182,
183, 184, 185, 190, 191, 194,
196, 202, 203, 204, 205, 210,
211, 212, 213, 214, 215, 217,
218, 219, 220, 221, 222, 223,
225, 226, 227, 228, 229, 233,
236, 237, 239, 242, 243, 244,
264, 269, 27, 276, 277, 278,
279, 287, 292, 313, 316, 326,
339, 340, 370, 371, 372, 374,
375, 382, 383
Ebû Tâhir el-Hatîb, 37
Ebu'l-Asâkir, 41
Ebu'l-Hüseyn b. Semmâk, 82
Ebu'l-Kasım ez-Zencânî, Ebu'l-Vefâ
b. Ukayl, 82

Ebu's-Salt Umeyye, 72, 384
Efâmiye Kalesi, 122, 396
Efdal, 40, 57, 71, 72, 73, 81, 240, 290,
294, 295, 375
Efes, 57, 84
el-İsfehânî, 26, 118, 215, 263
el-Azimî, 21, 22, 25, 100, 101, 102,
181
el-Bîre (bugünkü Birecik), 167
Elbistan, 57
el-Cezire, 48, 49, 82, 111, 161, 233,
238, 334
el-Cuveynî, 327
el-Efdal, 40, 71, 290, 294, 295
el-Hakîm Abdul-Mun'im el-Cilyânî,
el-Hillî, 155, 341, 342, 385
el-İsfehânî, 6, 26, 30, 34, 37, 38,
39, 40, 43, 72, 98, 107, 113,
116, 118, 120, 124, 131, 136,
139, 140, 143, 176, 177, 191,
194, 195, 198, 210, 212, 213,
191, 194, 195, 198, 210, 212,
2133, 214, 215, 219, 220, 222,
223, 236, 237, 240, 241, 242,
243, 244, 261, 263, 283, 294,
295, 296, 307, 310, 311, 338,
339, 356, 357, 370, 374, 375,
386
el-Kalkaşendî, 262
el-Mansûr, 50, 230
el-Meliku'l-Adil, 90, 114, 115, 116
el-Meliku'l-Azîz, 39
el-Meliku'l-Kamil, 90, 91
el-Meliku'l-Muazzam İsa, 40
el-Meliku's-Salih, 91, 158, 159, 160,
161
el-Meliku'z- Zâhir Berkûk, 31
el-Mevzîr, 126
el-Mu'izz, 40
el-Muktefî Billâh, Abbâsî halifesi,
112
el-Mûtasım, Abbâsî halifesi, 160
el-Mühezzeb b. Es'âd el-Mevsilî,
130, 149

el-Müsterşid Billâh, Abbasî halifesi, 105
Emevî, Emevîler, 37, 49, 128, 159, 197
Emevî Camiî, 37, 197
Emir Atsız, 57
Emir Bozan, 78
Emir Hasan, 78
Emir Lâçin, 77
Emir Pars, 57
Emir Tanrıverdi, 57
Endülüs, 27, 47, 48, 49, 50, 176, 197, 198, 206, 207, 253, 262, 283, 288, 350, 351, 353, 354, 369, 385, 386, 390, 393
en-Nakîb, 341
Erbil, 29, 30
Ereğli, 78
Erivan, 128
er-Reşid b. Bedr en-Nablûsî, 151
Erzincan, 57
Erzurum, 4, 26, 41, 57, 97, 98, 112, 165
Eskişehir, 66, 76, 77, 78, 83, 175, 247, 308, 383
Eşref el-Halil, Memlûklü Sultanı, 103
Eyle, 132, 280, 304, 307, 308, 309, 326, 365
Eyyûbîler, 7, 16, 24, 26, 31, 32, 38, 39, 42, 51, 88, 91, 128, 129, 130, 131, 144, 145, 149, 157, 160, 165, 191, 195, 212, 232, 263, 288, 274, 324, 340, 349, 355, 356, 377, 392
ez-Zâfir, 40

- F -

Fadıliyye Metodu, 39
Fârabi, 159
Fariseddîn Aktay, (Bahrî Memlûkleri'nin lideri), 159

Fatımîler, 28, 39, 57, 69, 71, 72, 73, 81, 134, 151, 195, 196, 221, 224, 251, 340
Fatih Sultan Mehmet, 89
Fırat, 48, 111, 167, 168, 184, 211, 295, 336, 370, 384, 397
Filistin, 13, 18, 36, 39, 46, 47, 48, 51, 57, 61, 63, 67, 87, 88, 90, 166, 208, 243, 251, 252, 359, 360, 361, 386, 391
Foulque de Neuilly, 88
Fransa, 13, 59, 60, 61, 73, 74, 75, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 159, 161
Friedrich Barbarossa (Alman İmparatoru), 86

- G -

Gab bataklığı, 121
Gayr-i Müslimler, 328, 329
Gaziantep, 49
Gazneli Mahmud, 46, 56
Gazze, 68, 165, 204, 293, 296, 313, 314
Gence, 57
Godefroi de Bouillon, 76, 81, 82
Göksun, 57, 78
Gümüştekin, 78
Güneydoğu Anadolu, 48, 49, 100, 125, 383, 392

- H -

Habur, 144
Halep, 16, 18, 19, 21, 22, 25, 27, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 40, 48, 49, 57, 79, 85, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 114, 120, 122, 126, 144, 145, 158, 166, 181, 182, 206, 217, 225, 226, 274, 275, 285, 286, 290, 291, 325, 326, 392, 396
Halep Camiî, 144
Halepçe, 19

Halic, 19

Halife Mustazhir, 80

Hama, 15, 33, 35, 41, 48, 85, 105, 107,
108, 109, 122, 139, 173, 178,
179, 186, 188, 190, 224, 239,
270, 274, 290, 302, 326, 396

Harim Kalesi, 121, 184, 334

Harran, 49, 106, 111, 337, 392

Hasan Sabbâh, 56

Havrân, 123, 369, 396

Hayfa, 81, 92, 146, 296

Hazar, 45, 26

Hazbâniyye Kürtleri, 128

Henri Gouraud, 18

Hims, 48, 79, 130, 131, 149, 218, 290,
326

Hısn-ı Akkâr, 163

Hısnu'l-Ekrâd, 163

Hille, 36, 5, 48, 57, 66, 57, 68, 80,
103, 105, 137, 155, 162, 166,
140, 140, 288, 315

Hindistan, 43, 45, 46, 56, 356, 366

Homeros, 45

Horasan, 40, 43, 68, 111, 382

Hospitalier şövalyeleri, 92, 212, 297

Hugue de Vermandois, 75

Hugues de Payns (Templier şöva-
lyelerinin kurucusu), 372

Hulvân., 82

Hunlar, 45

Hülâgu, 165

Hız. Muhammed, 123, 150, 196, 281,
358

Hız. Ömer, 110, 124, 146, 150, 208,
251

- I -

İktâ, 132, 271, 316, 322, 323

Irak , 19, 31, 43, 51, 69, 101, 105,
111, 120, 124, 125, 165, 166,
243, 266, 342, 382, 395, 396

- İ -

İbn 'Uneyn, 44, 355, 356, 386, 391

İbn Asâkir, 24, 327

İbn Bahram, 134, 270

İbn Cevzî, 117, 159, 233, 264, 265

İbn Cübeyr, 47, 48, 153, 274, 275,
329, 351, 352, 353, 354, 388

İbn Dukmak, 159

İbn Es'ad el-Mevsilî, 149

İbn Hallikân, 24, 31, 34, 35, 36, 40,
41, 47, 72, 103, 104, 114, 141,
149, 155, 156, 192, 195, 196,
198, 224, 233, 263, 266, 276,
277, 278, 325, 355, 382, 386

İbn Hayyât, 36, 175, 184, 198, 199,
200, 387

İbn Hubeyre, 38

İbn İyâs, 164, 159, 245, 330, 387

İbn Kâdi Şuhbe, 114, 387

İbn Kalânîsî, 22, 24, 30, 37, 57, 58,
61, 62, 75, 99, 102, 111, 121,
122, 169, 175, 182, 183, 185,
190, 208, 218, 228, 233, 234,
235, 249, 251, 252, 290, 375,
387

İbn Kayserânî, 6, 15, 35, 36, 37, 38,
101, 102, 109, 110, 113, 119,
121, 122, 179, 210, 211, 217,
367, 372, 388

İbn Kesîr, 31, 32, 100, 101, 117, 122,
27, 129, 130, 136, 137, 140,
141, 143, 144, 149, 151, 152,
154, 155, 156, 167, 168, 171,
183, 191, 196, 218, 220, 221,
222, 230, 231, 239, 240, 241,
242, 243, 244, 254, 255, 257,
259, 270, 279, 280, 281, 283,
290, 291, 315, 316, 326, 339,
340, 343, 344, 346, 356, 357,
375, 382, 387

İbn Kuseym el-Hamevî, 118, 176,
178

İbn Münîr, 6, 34, 35, 112, 113, 115,
120, 123, 176, 181, 184, 190,
191, 210, 211, 218, 266, 371,
381, 387
İbn Nakîb el-Kinânî, 245
İbn Nebîh el-Misrî, 206, 387
İbn Nekîb, 168
İbn Nubâte, 266, 267, 387
İbn Sâ'âtî, 6, 40, 41, 143, 144, 149,
150, 151, 152, 171, 183, 387
İbn Senâ' el-Mülk, 6, 42, 43, 130, 144,
145, 148, 149, 153, 172, 180,
186, 263, 384, 387
İbn Şeddâd, 26, 27, 30, 117, 124,
125, 129, 152, 194, 240, 241,
242, 244, 245, 266, 269, 270,
299, 307, 368, 387
İbn Tağrîberdî, 25, 31, 34, 35, 37, 73,
42, 57, 58, 111, 115, 121, 154,
155, 156, 157, 158, 168, 208,
244, 251, 252, 254, 255, 256,
257, 259, 371, 372, 370, 387
İbn Te'âvîzî, 97, 347
İbn Teymiyye, 32, 337
İbn Uneyn, 6, 43
İbnu'l-Adîm, 21, 181, 182, 387
İbnu'l-Cevzî, 16, 264, 386
İbnu'l-Esîr, 22, 27, 28, 3034, 57, 68,
69, 71, 100, 101, 102, 106,
107, 108, 109, 111, 112, 114,
116, 117, 120, 121, 122, 123,
132, 133, 134, 138, 139, 141,
144, 149, 169, 170, 171, 176,
178, 180, 182, 185, 188, 190,
191, 192, 193, 195, 208, 211,
217, 218, 225, 226, 227, 228,
229, 233, 234, 235, 236, 237,
238, 239, 240, 249, 251, 252,
254, 255, 256, 258, 266, 271,
274, 282, 285, 286, 287, 290,
291, 308, 309, 313, 315, 316,
327, 349, 370, 371, 387

İbnü'l-Verdî, İbn Verdî, 342, 345

İbrahim b. Osman b. Muhammed
Ebu İshak el-Gazzîlgazi, 170

İlhanlılar, 162, 165

İlyada, 45

İmam Gazâlî, 268

İmri'u'l-Kays, 96

İngiltere, 58, 59, 86, 87

İnnib Kalesi, 121, 211, 396

İsa, peygamber

İsfehân, 26, 38

İskender, 45, 151

İskenderiye, 29, 30, 39, 47, 72, 95,
124, 129, 138, 292, 308, 315,
316, 317, 318, 321, 350, 351,
391

İspanya, 47, 49, 58, 65, 198, 393

İsrail, 18, 48, 51, 207, 258, 275, 332

İstanbul, 10, 21, 24, 25, 27, 28, 29,
32, 39, 43, 45, 47, 48, 49, 51,
61, 65, 66, 70, 74, 75, 76, 77,
79, 83, 84, 88, 89, 96, 97, 99,
100, 103, 105, 111, 112, 114,
115, 122, 124, 125, 128, 129,
140, 143, 147, 157, 158, 159,
1559, 165, 166, 173, 174, 183,
207, 245, 248, 250, 264, 268,
272, 273, 308, 318, 268, 319,
322, 323, 328, 329, 335, 336,
337, 343, 347, 349, 355, 358,
360, 361, 362, 363, 368, 369,
373, 376, 377, 381, 282, 283,
384, 385, 386, 387, 388, 389,
390, 391, 392, 393, 394

İtalya, 58, 61, 74, 76, 174

İzmir, 46, 57, 884, 159, 324, 389

İznik, 56, 57, 76, 77, 82, 83, 84, 89,
175, 247, 395

İznik Rum İmparatorluğu, 89

- J -

Jean de Brienne, 90

- K -

Kadı Bahaeddin Zuheyr b.
Muhammed, 288
Kadı Ebu Muhammed ed-Damagânî,
82
Kadı Ebu Saad el-Herevî, 81
Kâdı el-Fâdil, 6, 16, 39, 98, 261, 263,
264, 291,
Kadı Muhyiddîn b. Zekî, 274
Kadı Şihâbuddîn Mahmud el-Kâtib,
168
Kahire, 19, 25, 27, 30, 31, 34, 39, 40,
41, 43, 47, 48, 49, 59, 60, 67,
68, 69, 72, 73, 74, 90, 91, 97,
98, 124, 130, 131, 132, 135,
141, 145, 150, 164, 165, 166,
168, 192, 194, 195, 197,
1998, 201, 207, 212, 223, 224,
231, 237, 245, 254, 255, 264,
266, 269, 271, 273, 275, 279,
281, 284, 313, 319, 320, 321,
322, 330, 331, 332, 335,
336, 338, 341, 358, 367, 369,
381, 382, 383, 384, 385, 386,
387, 388, 389, 390, 391, 392,
394, 396, 397
Kaim Biemrillah, 70
Kamâme Kilisesi, 70
Karaca es-Sâkî, 125
Karaman, 86
Kastomonu, 77
Kasyûn Dağı, 42
Katolik Kilisesi, 14, 64, 360
Kaysâriyye, 36, 92
Kayseri, 78
Kefertâb, 35, 101, 109, 182, 186, 290,
395, 396
Kerek, 13, 15, 48, 67, 71, 103, 131,
153, 156, 165, 171, 180, 195,
196, 212, 224, 228, 294, 295,
297, 326, 354, 374
Kıbrıs, 50, 80, 87, 88, 91, 163, 287,
336, 338

Kıpçak Türkleri, 165, 384
Kızıl Deniz, 90
Kızılırmak, 57
Kilikya, 78
Konya, 78, 82, 86, 45, 226, 325, 388,
390
Kostantiniyye, 107, 111, 176, 178,
286
Kudüs, 8, 14, 16, 17, 18, 19, 25, 26,
27, 30, 40, 44, 47, 48, 49, 50,
55, 57, 59, 60, 62, 63, 67, 71,
72, 73, 74, 80, 81, 82, 85, 86,
8, 90, 91, 99, 108, 111, 117,
1133, 134, 135, 139, 140, 146,
147, 150, 151, 155, 169, 176,
182, 185, 188, 207, 208, 209,
210, 211, 212, 213, 214, 215,
216, 222, 228, 230, 232, 240,
241, 242, 244, 246, 252, 253,
254, 256, 257, 258, 264, 269,
274, 275,
277, 285, 294, 296, 298, 299, 300,
304, 307, 333, 369, 361, 368,
372, 373, 374, 375, 381, 385,
386, 391, 395, 397
Kutalmış oğlu Süleyman Bey, 56
Kutluğ-aba b. Mûsa, 134, 270
Kutuz, 92, 157, 165, 167, 271, 381,
392, 397
Kuzey Irak, 125, 243
Kuzey Suriye, 51, 71, 162
Küçük Asya, 165
Kürboğa, 79, 104
Kürt, 13, 19, 128, 129, 167, 169, 201,
242, 316, 321, 392

- L -

Lağımçılar, 310, 311
Latinler, 65, 146
Lübnan, 48, 51, 208, 243, 249, 251,
252, 305, 319, 363, 386, 393
Lyon, 87

- M -

- Ma'arra, 35, 48, 109, 122, 248, 249,
250, 251, 302, 396
- Macaristan, 14, 59, 246
- Mahâzatu'l-Ahzân, 97, 152, 171, 397
- Makedonya, 45
- Makrizî, 31, 66, 68, 313, 321, 369, 372
- Malatya, 77, 243
- Mancınık, 81, 107, 153, 178, 223,
231, 289, 296, 298, 307, 308,
309, 310, 313, 314, 316, 317,
390
- Mansûr Kalâvûn, 283, 284
- Mansûra, 283, 284
- Maraş, 57, 78, 122, 227
- Mardin, 22, 25, 48, 49, 73, 100, 105,
111, 181, 285, 286, 290, 334,
395
- Marmara, 56, 103, 105, 122, 381
- Marsilya, 87, 89, 379
- Mecduddin Muhammed b. Abdullah
el-Hanefî, 257
- Mecduddin Muhammed b. Zahîr el
Erbilî, 149
- Melik Muazzam, 16, 256, 257, 264
- Melik Nâsır Davut, Kerek emiri, 156
- Melikşah, 57, 78, 104, 251, 322, 335
- Memlûk, Memlûkler, 8, 13, 14, 31,
32, 51, 52, 91, 92, 99, 103,
104, 129, 134, 145, 152, 161,
162, 165, 166, 167, 230, 232,
323, 324, 331, 342, 348, 389,
397
- Menkûçekler, 57
- Merc 'Uyûn, 142, 179
- Mervan b. Şadî, Selahaddin'in
dedesi, 124
- Mescid-i Aksa, 18, 86, 156, 241
- Messina, 87
- Mesut, Anadolu Sultanı, 84
- Mevdûd, 104, 235
- Meyyâfârikîn, 29, 101, 233, 266, 325,
288, 295
- Mısır, 17, 18, 19, 24, 29, 30, 31, 37,
39, 40, 42, 43, 48, 49, 51, 56,
57, 61, 67, 68, 70, 71, 72, 73,
74, 85, 90, 91, 96, 97, 98, 106,
116, 125, 129, 130, 132, 133,
136, 141, 145, 147, 151, 152,
155, 156, 159, 160, 161, 162,
164, 165, 166, 170, 171, 183,
192, 193, 194, 195, 196, 197,
201, 204, 206, 213, 214, 215,
218, 219, 220, 221, 222, 224,
230, 238, 243, 262, 263, 264,
266, 270, 271, 282, 283, 288,
289, 290, 292, 295, 296, 305,
313, 315, 321, 323, 325, 329,
330, 331, 332, 333, 335, 337,
338, 339, 340, 342, 349, 350,
351, 352, 354, 356, 362, 382,
385, 389, 396
- Moğol, Moğollar, 79, 162, 165, 166,
167, 168, 258, 259, 262, 271,
278, 279, 330, 331, 335, 338,
342, 345, 385, 390
- Mu'allaka şairleri
- Mucîreddîn Abak, Dîmaşk emiri, 188,
190
- Muğla, 57
- Muhammed b. Danyâl el-Mevsilî,
103, 172
- Muhammed Ubeyd el- Kubeysi, 19
- Muhyiddin b. 'Abdî'z-zâhir, 167
- Muineddîn Üner, 41
- Mukaddem Dağı, 41, 156
- Musa el-Türkânî, 104
- Museviler, 155
- Musul, 13, 6, 227, 28, 29, 30, 35, 38,
49, 79, 103, 104, 105, 112,
124, 125, 126, 128, 133, 149,
189, 210, 217, 232, 233, 235,
238, 239, 243, 287, 295, 311,
326, 334, 335, 366, 3776, 381,
384, 386, 395
- Muzafferüddîn Gökböri, 128, 295
- Mücahidüddin Bihrûz, 124

- N -

Nablus, 82, 146, 153, 212, 296, 301, 303, 304
Nablûs, 140, 153, 165, 171, 180
Napoli, 58
Nâsır, 17, 67, 156, 222, 223, 330, 337, 346, 383
Nâsıra, 146, 296
Necmeddin Eyyûb b. Şâzî,
Selahaddin'in babası, 124
Niğbolu, 51, 93
Nis, 18, 24, 36, 45, 47, 59, 61, 74, 87, 100, 158, 169, 193, 275, 283, 300, 328, 353, 360, 366, 381, 380
Nişapur, 56
Nizamiye Medresesi
Nizamülmülk, Melikşah'ın veziri, 104, 322, 335
Normanlar, 58, 247
Nureddin Arslanşah, 28
Nusaybin, 49, 106, 111, 144
Nübe, 165

- O -

Oğuzlar, 132, 134, 135, 396
Ortaçağ, 14, 46, 51, 53, 55, 58, 69, 249, 272, 323, 328, 349, 358, 368, 376, 377, 381, 388, 390, 393
Ortodoks, 14, 64, 89, 246, 360, 378
Osmanlılar, 104
Oultremer, 49

- P -

Papa II. John Paul, 14
Papa II. Urbanus, 13, 60
Papa III. Clemens, 86
Papa III. Eugenius, 82
Papa III. Honorius, 90
Papa IV. Nicholaus, 92

Papa IX. Gregorius, 90
Papa İnnocent, 51
Papa Üçüncü Innocentius, 88
Papa VIII. Gregorius, 86
Papaz Bernard, 59, 83
Papaz Saint Bernard, 82
Peçenekler, 46
Pelekanon, 76
Pers, 45
Philippe Auguste, Fransa kralı, 86, 87
Pierre L'ermit, 61, 74, 76
Porsuk, 68, 254, 311

- R -

Rahbe, 106, 184, 311, 370
Rakka, 49, 106, 111, 144
Ravâdiyye, 128
Ravvâd b. el-Musennâ, 128
Raymond de Saint-Gilles, 76
Raymond II, Antakya, Harim ve civarın hakimi, 140
Reconquista, 49, 50, 392
Remle, 81, 88, 140, 163, 296, 313
Renaud, Maraş senyörü, 122
Rıdvan, 57, 78, 79, 337
Richard de Pelerin, 248
Roger de Salerno, 22, 100, 285, 395

- F -

Friedrich II., Roma German İmparatoru
Ruha, 60, 73, 111, 113, 333
Rumeli, 46, 51, 67, 93
Rumlar, 41, 114, 178, 256, 264, 291, 351, 389

- S -

Saddam, 19
Safitâ, 163
Saltuk oğulları, 57

Samarra, 157, 160
Savar, Türkmen emiri, 25, 101, 383,
395
Sayda, 81, 197, 284, 285, 296
Selahaddin Muhammed b. Eyyûb el-
İmâdî, Hama emiri, 178
Selman-ı Farisî, sahabe, 123
Serûc, 144
Sevâs, 123
Seyfeddîn Gâzî, 126
Seyfettin Kutuz, Memlûk sultanı,
162, 167
Seyhan, 77
Sıbt b. Te'âvîzî, 97, 142, 143, 179,
347, 392
Sıbt İbnu'l-Cevzî, 16
Sır Katibi, 26, 38
Sicilya, 58, 86, 87, 129, 157, 315, 316,
317

- S -

Siirt, 49
Silifke çayı, 86
Silifke ovası, 86
Sincar, 73, 144, 184, 370
Sinop, 89
Sivas, 57
Sökmen, 81
St. Louis IX., Fransa kralı, 91
Stephanos (komutan), 83
Sudan, 165, 259, 291
Sultan Berkyaruk, 80, 82
Sur, 67, 70, 76, 77, 81, 82, 88, 109,
110, 111, 116, 134, 145, 157,
158, 162, 185, 188, 203, 2178,
226, 238, 239, 247, 257, 273,
283, 284, 296, 298, 300, 302,
309, 310, 312, 316, 317, 323,
330, 338, 361, 369, 373, 377,
391
Suriye, 13, 17, 18, 24, 28, 30, 31, 39,
41, 46, 48, 51, 57, 58, 63, 67,
68, 69, 70, 71, 80, 81, 82, 85,

99, 104, 105, 111, 126, 133,
139, 162, 165, 166, 167, 186,
192, 208, 232, 238, 239, 243,
251, 252, 254, 262, 271,
290, 315, 334, 337, 338, 349,
359, 361, 362, 363, 378, 386,
391, 393, 397

- Ş -

Şâhinşah, 128
Şam, 15, 18, 29, 30, 34, 36, 40, 42,
43, 48, 99, 103, 105, 106,
108, 110, 113, 116, 119, 120,
126, 127, 129, 132, 134, 137,
138, 139, 140, 147, 148, 136,
152, 165, 170, 171, 172, 175,
176, 179, 183, 194, 198, 201,
204, 206, 210, 213, 214, 215,
218, 225, 228, 236, 243, 254,
255, 256, 325, 337, 349, 352,
353, 357, 356, 366, 369,
Şecerüddür, 91, 161, 162
Şehr-i Zor, 105
Şemsu'l-Me'âlî Ebi'l-Fedâ'il Huseyn
b. Muhammed b. Berekât,
221
Şerefüddîn Bozkuş, 134
Şeyzer, 30, 41, 107, 115, 122, 178, 186,
204, 239, 251
Şibah, 105
Şirkûh (Eseduddîn), Selahaddin'in
amcası, 24, 73, 85, 122, 124,
125, 126, 130, 132, 133, 134,
135, 136, 192, 193, 194, 215,
218, 219, 220, 221, 270, 271,
333, 334, 338, 296
- T -
Taberî, 28, 345
Taberiye, 104, 123
Tacu'l-Mulûk Börü b. Tuğtekin,
Dımaşk Hakimî, 102

Tacüddevle Tutuş, 57
Tala'i' b. Ruzzeyk, 42, 201, 224
Tarâzu'l-Ahdar, 48
Tatar, 163, 164
Tebnîn, 147, 172
Tekrit, 19, 105, 124, 125, 220, 396
Tekrit Kalesi, 124
Tell Bâşir, 119, 227
Tellu's-Sultan, 104
Tellübâşir, 101
Templier şövalyeleri, 140, 372
Tevfîk b. Muhammed ed-Dimaşkî, 36
Tolonoğlu Ahmed, 160
Toros dağları, 86
Töton Şövalyeleri, 163
Trablus, 34, 37, 48, 50, 81, 82, 92, 99, 163, 186, 212, 251, 290, 297, 298, 319, 340, 359, 361, 368, 371, 384, 395
Trabzon Rum İmparatorluğu, 89
Troya, 45
Tuğrul Bey, 46, 56, 70, 71, 389
Tuğtekin, Selahaddin'in kardeşi
Yemen emiri, 34, 43, 99, 102, 139, 240, 289, 290, 294, 295, 310, 375, 395
Tunus, 51, 92, 72, 206, 381, 384
Tûranşah, Selahaddin'in ağabeyi, 25, 68, 159, 161, 196, 289
Türkmen, Türkmenler, 25, 68, 99, 100, 101, 106, 149, 217, 226, 383, 395

- U -

Urfa, 22, 35, 37, 49, 50, 53, 57, 68, 78, 79, 81, 82, 85, 102, 111, 112, 120, 185, 210, 216, 217, 226, 227, 232, 233, 286, 368, 375, 359, 361, 368, 371, 381, 383, 386, 393, 395, 396
Urmiye Gölü, 105
Usâme b. Munkîz, 6, 30

- Ü -

Ürdün, 48, 51, 140, 213, 285, 295, 388

- V -

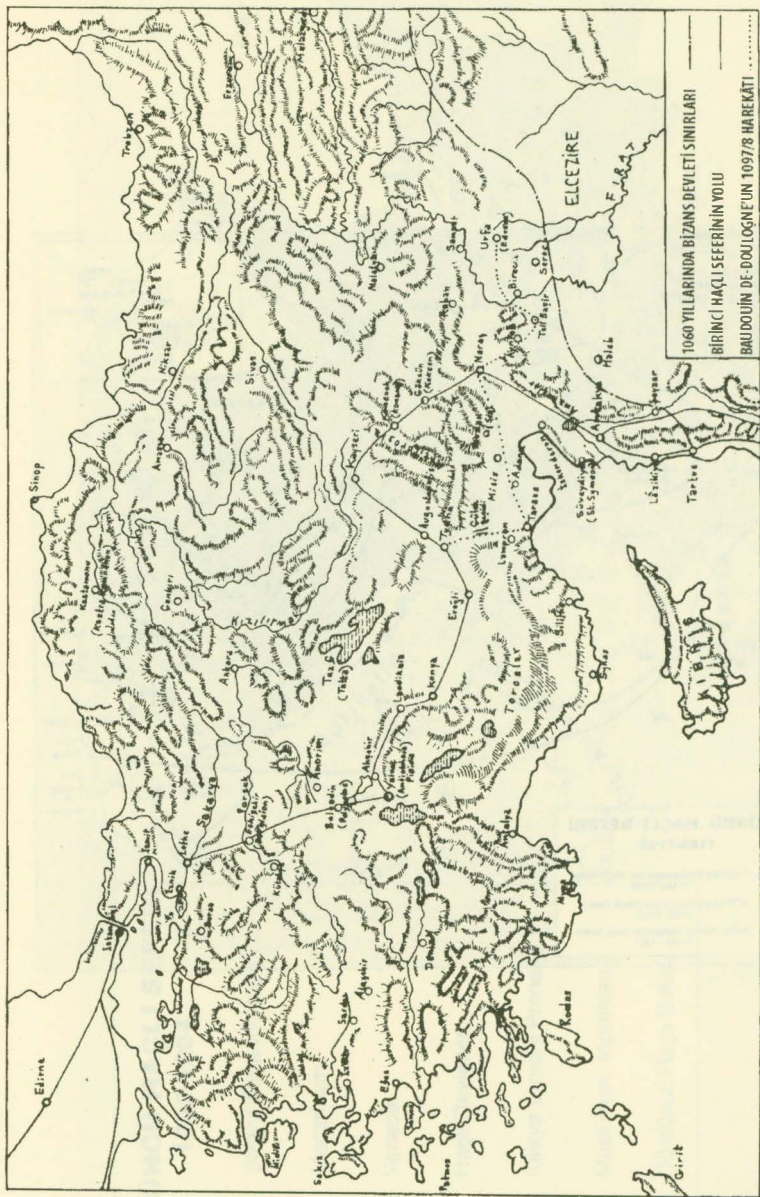
Varna, 51, 93
Vâsıt, 38
Vehiş el-Esedî, 138
Venedik, 58, 66, 88, 89, 90, 379

- Y -

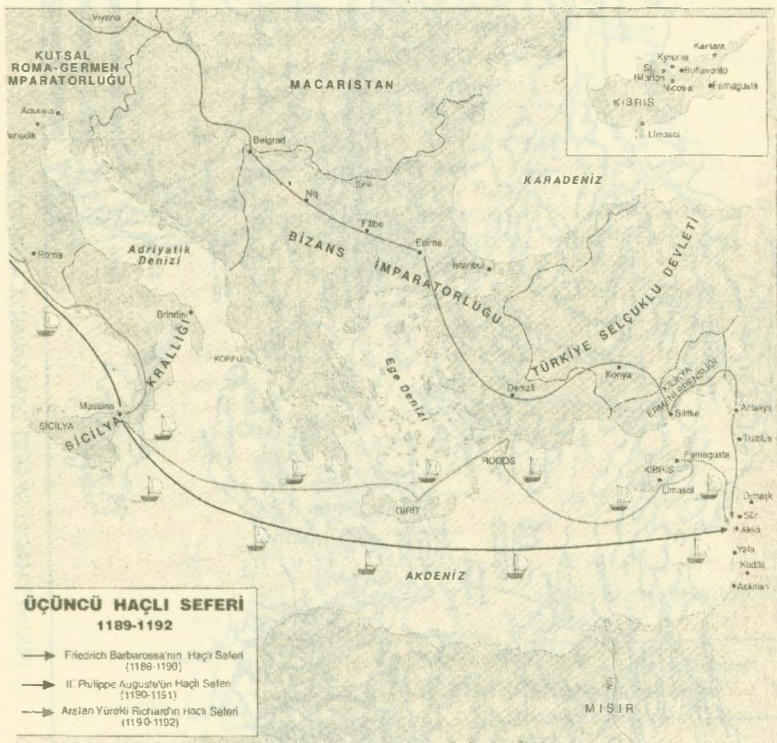
Yafa, 82, 88, 91, 163, 294, 296, 372
Yağısıyan et-Türkmanî (Antakya valisi), 79, 247
Yağra, 121, 396
Yahudi, Yahudiler, 14, 18, 134, 174, 207, 221, 233, 238, 246, 258, 275, 321, 328, 329, 330, 331, 332, 337, 378, 393
Yakup (Peygamber), 130, 143, 283
Yemen, 43, 51, 195, 196, 237, 240, 243, 292, 294, 310, 342, 354, 356
Yunan, 45, 48, 63, 363, 390
Yusuf (Peygamber), 21

- Z -

Zağros Dağları, 105
Zemahşeri, 347
Zengîler, 13, 26, 32, 38, 51, 103, 115, 125, 131, 145, 212, 232, 243, 324



BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ ZAMANINDA ANADOLU



DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİ **1202-1204**

 Bizans İmparatorluğu

 Macaristan

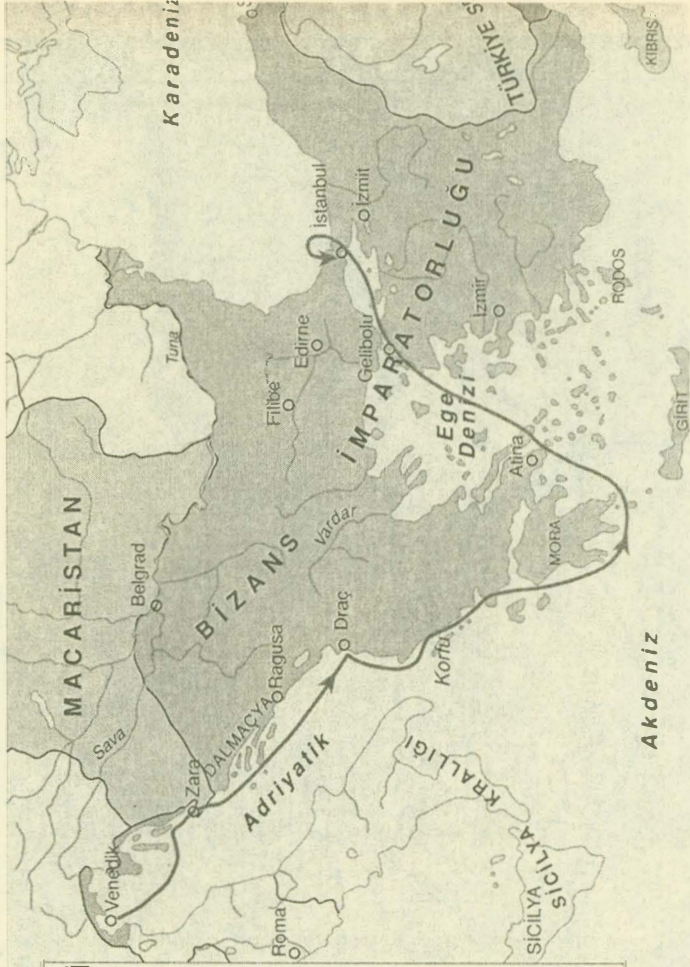
 Venedik

 Haçlı Devletleri

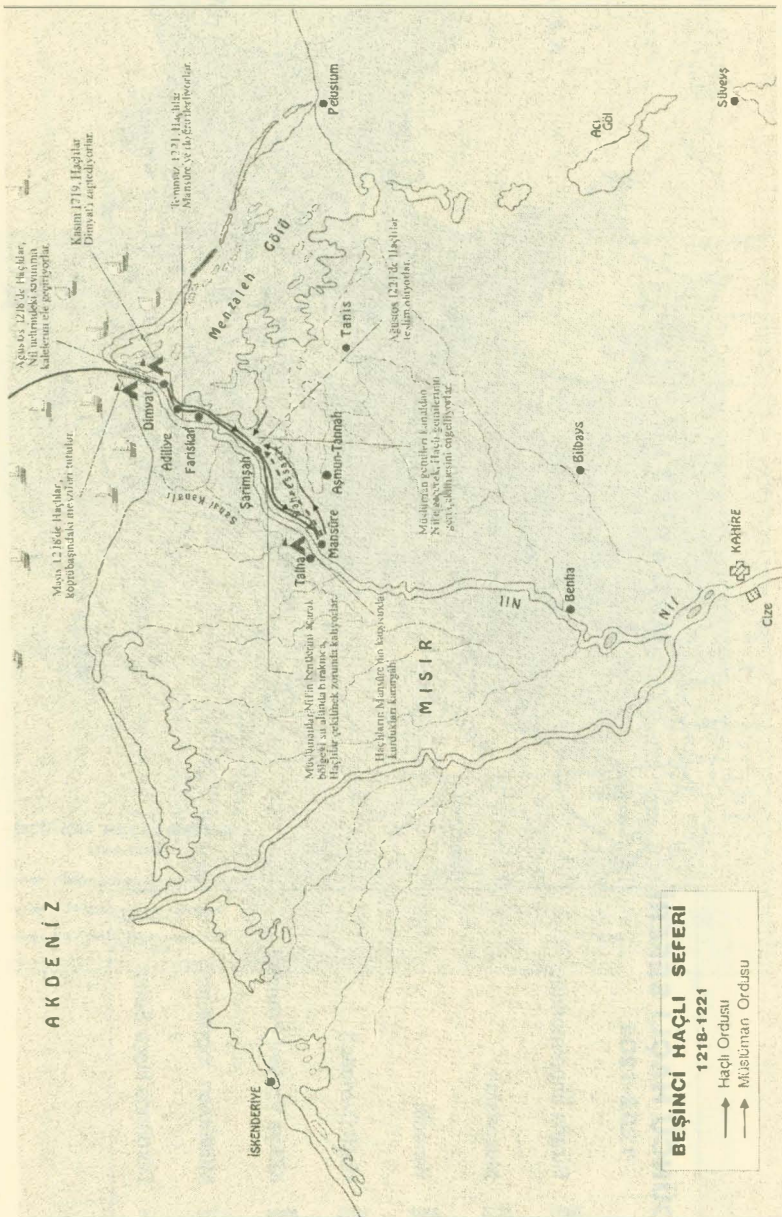
 Kilikya Ermeni Prensiği

 Müslüman toprakları

 Dördüncü Haçlı Seferi



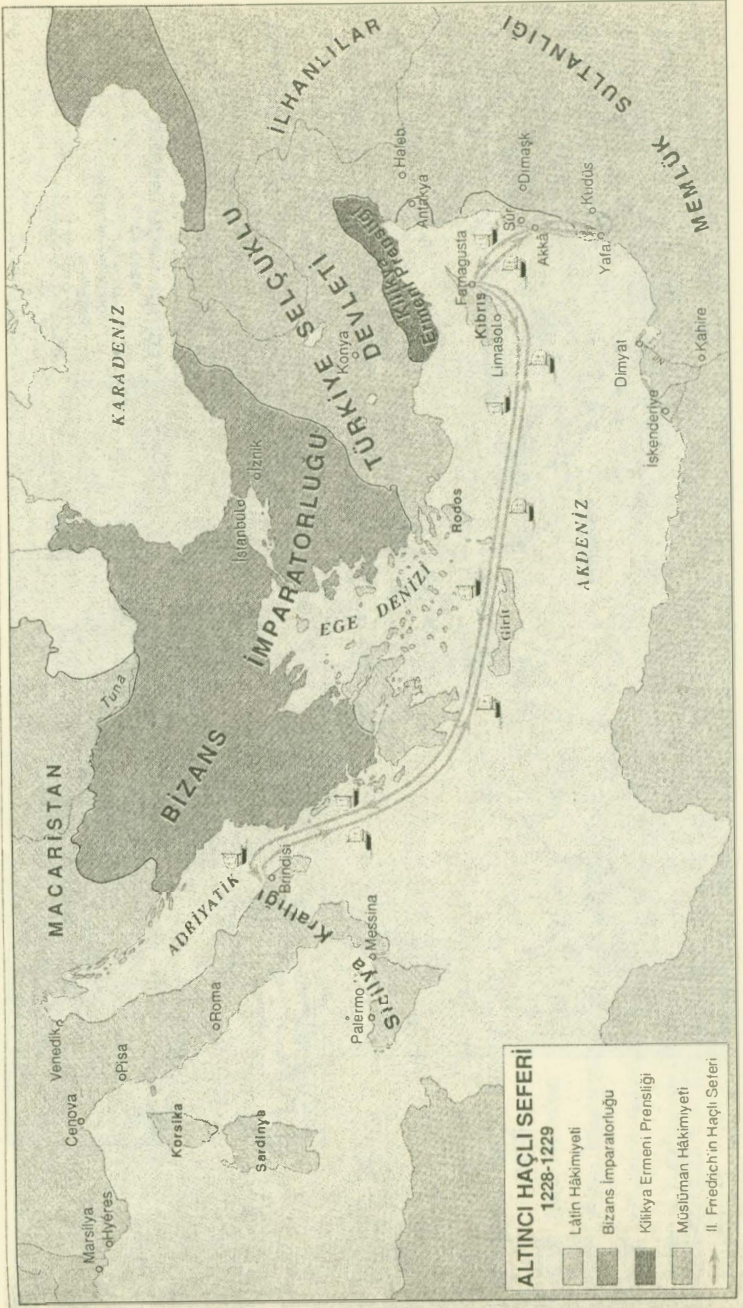
AKDENİZ

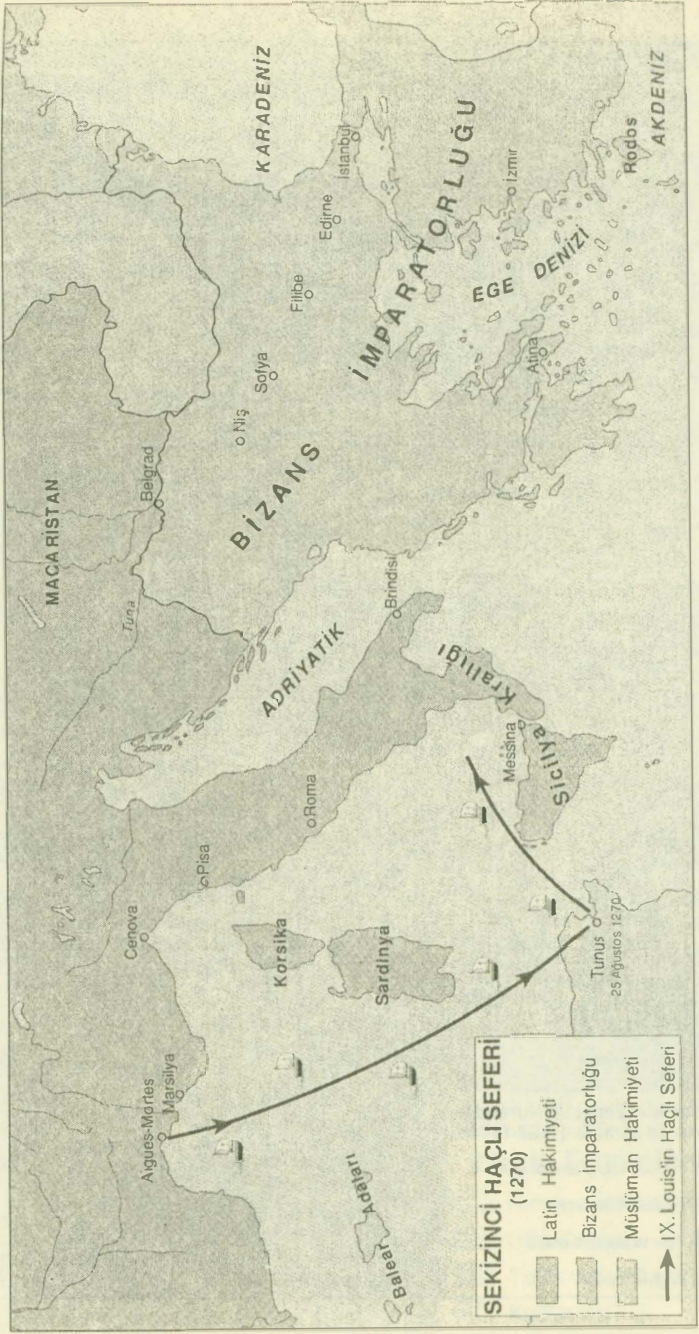


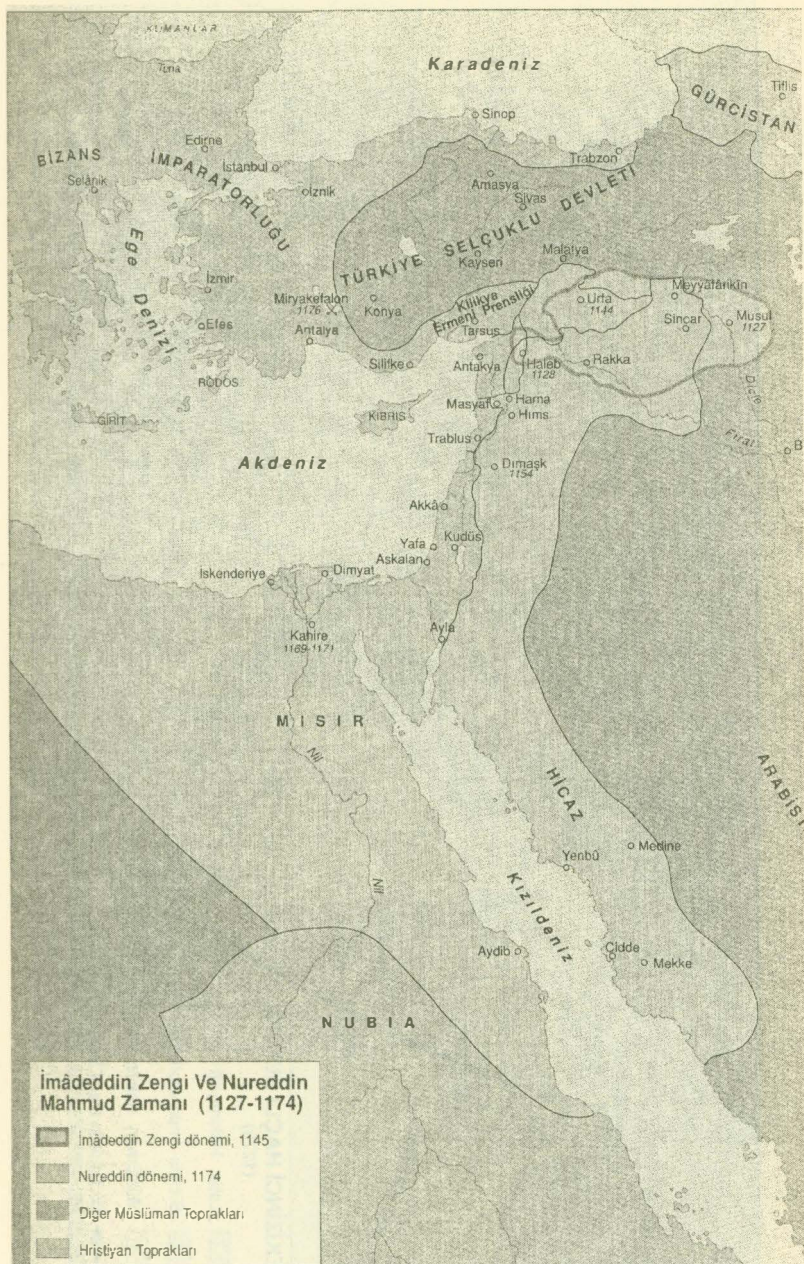
BEŞİNCİ HAÇLI SEFERİ

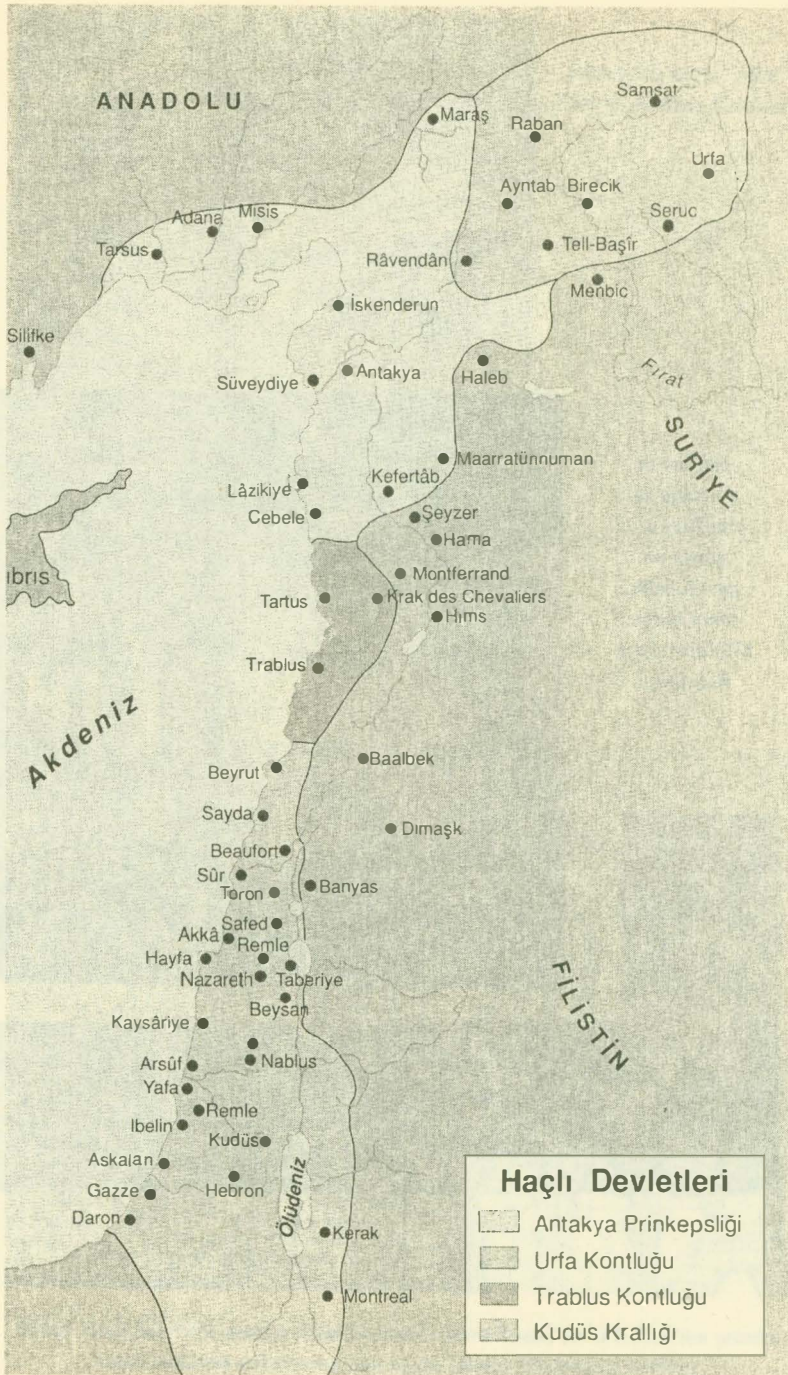
1218-1221

Haçlı Ordusu
Müslüman Ordusu

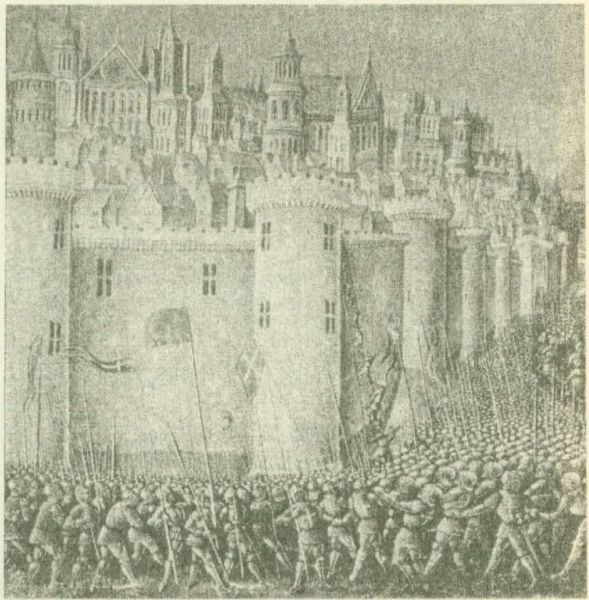


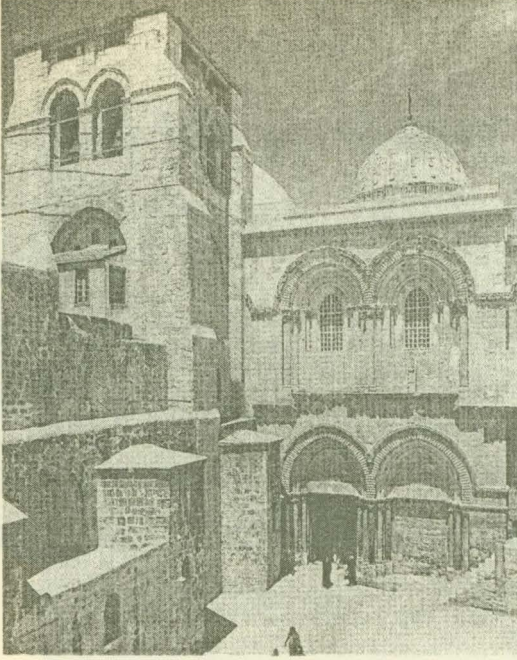




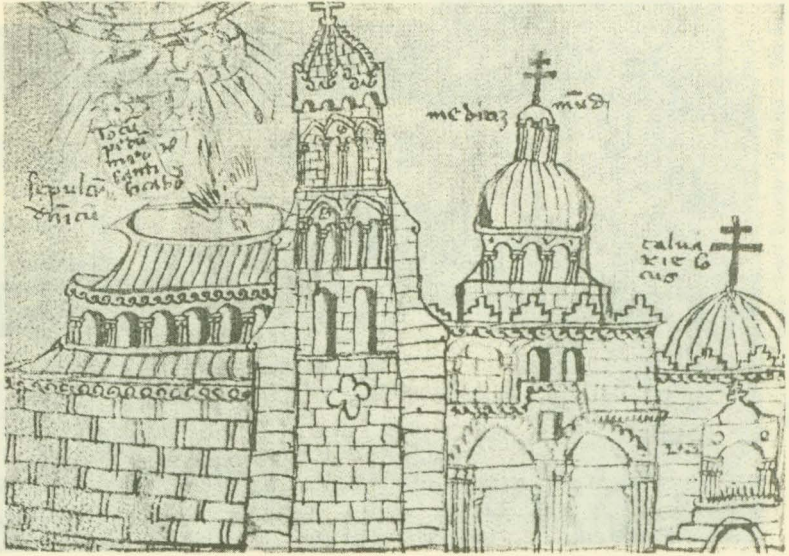


Haçlılar'ın
Antakya'ya
saldırısı ve
şehrin ele
geçirilişinden
sonra bütün
Müslümanların
öldürülüşi

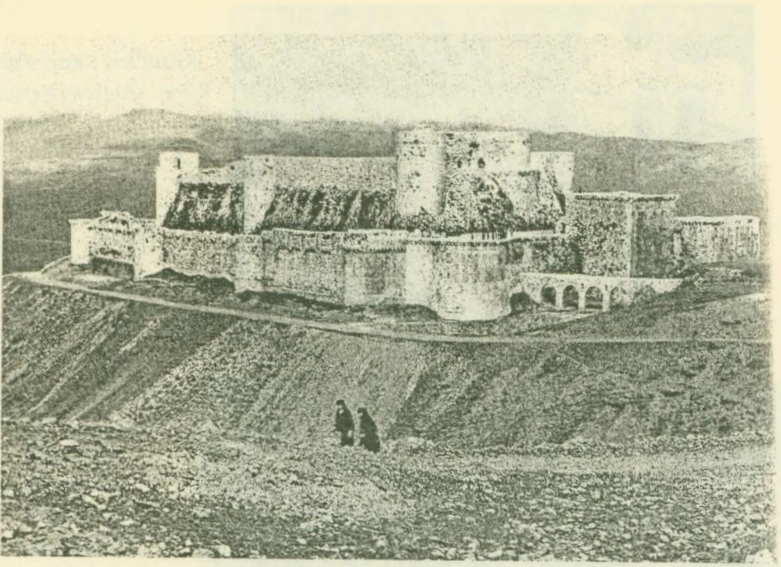




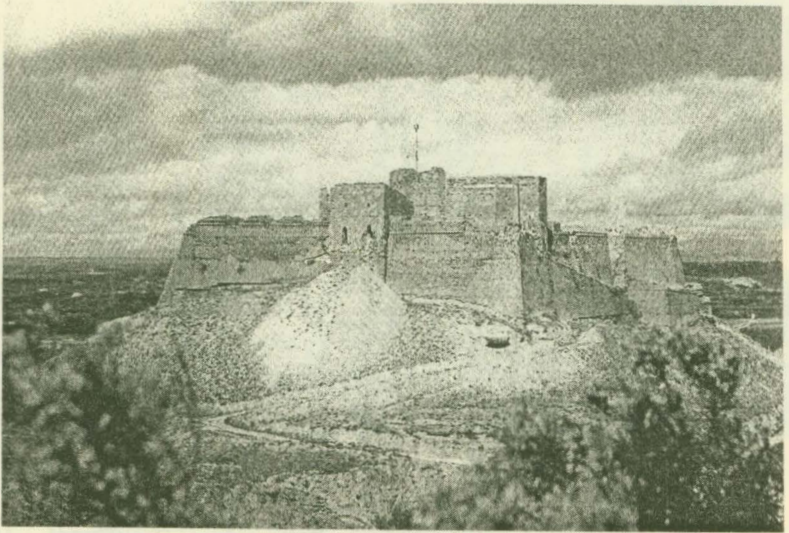
Küdü's'teki Kutsal Kahir
Kilisesi (Anthony Kersting)



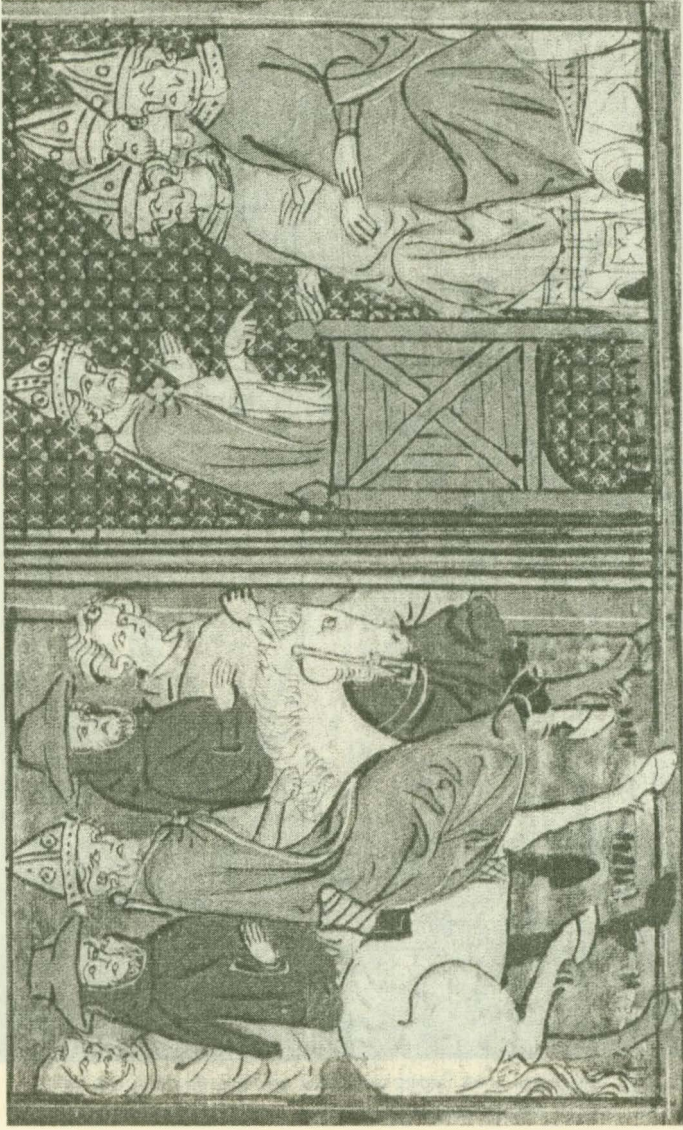
Birinci Haçlı Seferi'nde yeniden fethedilmesinden sonra Kutsal Kabir Kilisesi'nin yeniden inşası sırasında hazırlanmış olan özgün tasarım. (Weidenfeld Archive)



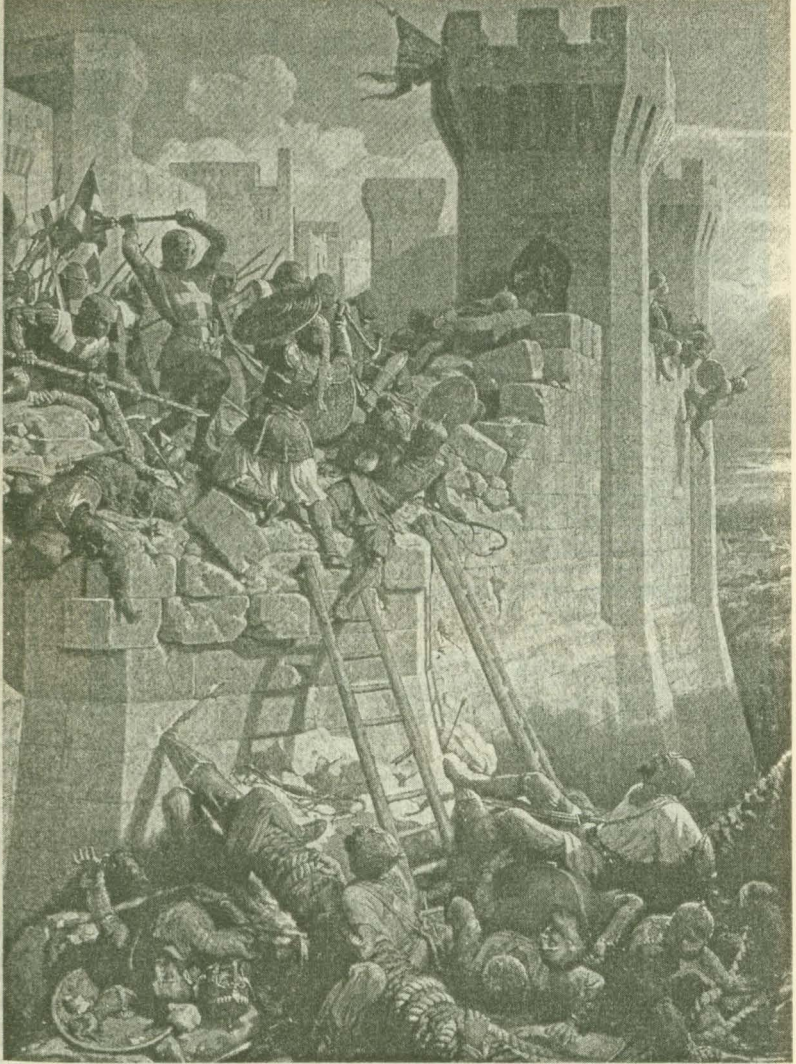
1144-1271 arasında St. Jean Hastanesi Şövalyelerinin elinde bulunan, Suriye'deki
Krakdes Chevaliers kalesi



Aragon'daki Tapınakçı kalesi Monzon. (Huesca, Aragon / Bridgeman Art Library)



Papa. II. Urbanus'un Clermont'a gidişi ve bir haçlı seferi düzenlenmesi hakkında konuşması (14. yüzyıl minyatürü)



19. yüzyılda Dominique Louis Papety tarafından yapılmış olan ve Clermont'lu Guillaume'u 1291'de Akkâ'yı savunurken gösteren resim. (Château de Versailles / Lauros-Giraudon / Bridgeman Art Library)